

M. Tört. O. 6064

2.

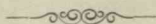
508357

16

HORVÁTH MIHÁLY

KISEBB

TÖRTÉNELMI MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1868.

K I A D J A R Á T H M Ó R.

Jb.
Ga. Ca. Ba. Fe.
Ac. Cd. Ed. Ee.

547

M. Tört. O. 6064

508357

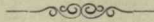
14

2.

HORVÁTH MIHÁLY

KISEBB

TÖRTÉNELMI MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1868.

K I A D J A R Á T H M Ó R.

200.685

TARTALOM.

	Lap.
I. Az ipar és kereskedés története Magyarországon, a középkorban .	1
II. A vezérek kora	173
III. Szent Adalbert élete	219
IV. A kereszténység s az alkotmányos rend megszilárdulásának kora .	233
V. Az olygarchia harca az alkotmány ellen	295
VI. Az Anjou királyok hatása Magyarországra	351
VII. Hedvig királynő	387
VIII. Pár szó özvegy Mária királyné összeköttetéseiről Magyarországgal	425
IX. Adalékok a bécsi békekötés és az azt követett trónváltás történelméhez	435

200685

I.

AZ IPAR ÉS KERESKEDÉS

TÖRTÉNETE

MAGYARORSZÁGBAN,

A KÖZÉPKORBAN.

AZ AKADEMIÁTÓL 1836-BAN JUTALMAT NYERT PÁLYAMUNKA.

ELSŐ RÉSZ.

A műipar és kereskedés története az Árpádok alatt.

A magyar föld, fekvését s anyagi természetét tekintve, egyik Európa legszerencsésebb tartományai közül. Maga a külső természet is ösztönözni látszik lakosait egy munkás, szorgalmas életre. Égalja mérsékelt; tele ha nem ritkán dermedő is, nyara annál kellemesb és alkalmasb a növények megérlelésére. Számos, s ezek közt néhány roppant folyamai a bel- s kül-kereskedésnek útat sokfelé nyitnak, s némikép kipótólnak a tenger távolságát. Földje a legkeresettebb termékeket s anyagokat bőven hozza elő: alsó fele gazdag mezein már a rómaiak alatt számos nyájak s gulyák legeltenek; dunántúli részének neve is (Pannonia) a gabona bőségétől gyaníttatik ¹⁾ származónak; hegyei a legnemesebb borokat termő venyigékkal koszorúzottak; éjszaki része pedig, valamint a testvér Erdély is, mindennemű ásványokkal, nemes és nemtelen érczel, sóval, márvánnyal stb. gazdagon jutalmazza a munkás fáradságát. Szóval: az egész hon oly minőségű, hogy egy szorgalmas népet nemcsak eltarthat, hanem gazdagsághoz is juttathat.

---

¹⁾ Petrus Ranzanus: Epitome Rer. Hung. Ind. I. ap. Schwandtner: Script. Rer. Hung. Mai. I.

Ezen földnek a magyarok bejötte előtt szlávok és bolgárok valának uralkodó lakosai. Minő állapotban volt ezek alatt a műipar és kereskedés, részletesen előadni szükségtelen, miután az a magyarok hódoltatásai alatt egészen megváltozott. Elég megjegyezni, hogy a földművelés a közönségesebb, egyszerűbb kézművek mindenütt gyakoroltattak, kiváltképen a dunamelléki s német határszéli vidékeken. A levantei kereskedés egy része az országon keresztül a Duna mentében vette útját Görögország felé. Városok, főleg a folyamok partjain, számosak álltak fenn s ezek közt Nógrád, Pest, Bihar, Alpár, Baranya, Titel, stb. híresbbek s részint fejedelmi székek. A morva-szlávok nem csak az éjszakibb elbai s viszlai szlávokkal, hanem a kelettel is állottak kereskedési közlekedésben ¹⁾.

A magyarok, kiket épen a termékenység s szelid éghajlat ingerlett e földnek elfoglalására ²⁾, igen csekély, vagy semmi műveltséget, kevés kézműveket, sőt a műiparra még hajlamot is gyöngét hoztak magokkal új honukba. Hadi kalandok, s ezeken kívül baromtenyésztés meg vadászat között tölték el minden idejüket. Állandó lakhoz nem szokva, sátraikban az élet kényelmeit még nem izlelék meg; kevés szükségüket könnyen kielégítvén, a polgárisodás és műipar neme-sebb termékeit nem ismerték. Később pedig, miután őket a görög, olasz, német és francia földeken viselt kalandaik azokkal megismertették, természeti jámbor erkölceik annyira elkorcsosultak, hogy már undorodtak veritékes szorgalommal keresni azt, mihez erőszak s vérontás által is juthattak. Eleinte szolgálíknak sem engedték az elfoglalt honban gyakorolni a

¹⁾ Történeteiket lásd Fesslernél: *Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* 1, 119—168. — Wachsmuthnál *Europäische Sittengeschichte* 2, 370—385.

²⁾ Mióta azt a morvák elleni harcban, mint Arnulf német király frigyesei, megtekinték e hon vala tárgya vágyaiknak. Luitprand: *Chronic.* 894-dik évről.

földmivelést, nehogy számos nyájaik, melyek egész gazdaságokat tevék s majdnem minden élelmi s ruházatbeli* szükségüket kielégíték, a legelők bőségétől megfosztassanak. Folytonos harczy kalandjaik az aránylag egyébként is csekély néptömeget érezhetőkép megcsökkenték: mi annál kevésbbé engedé a szükségét, ezt az ipar legáltalánosb s leghatékonyabb emelcsőjét, beállani, minthogy azon kalandjaik őket tömérdek martalékhoz juttaták. Otthoni foglalkodásaik pedig, a vadászat s baromtenyésztés, a népet széllyel, egyes családokra vagy apró csoportokra osztatván, a társalkodási surlódást, mely az emelkedésnek szükséges föltétele, igen meggyöngíté, — és a földnek csak annyi s addigi becsét s értéket kölcsönzött, a mennyire s meddig az barmaiknak legelőül szolgálhatott.

Ily körülmények közt, melyek egészen sz. Istvánig kevés változást szenvedtek, ellátható, minő állapotban volt a magyar műipar s kereskedés. Azonban bizonyos, hogy még sem voltak minden kézművek s kereskedés közölök számúzve. Műveltségök foka — bármily alacsony is —, életmódjuk s foglalkodásaik szükségkép föltételezik mindkettőnek létezését. Öltözöket részint a nyájaikbeli, élelmökre leölt, részint a vadászaton elejtett állatok bőrei tevék, melyeknek kikészítésével s a testhez illesztésével foglalkozó tímárokat, szücsöket, vargákat stb. kétségen túl Ázsiából hozták magokkal. Az előkelők mentéjei, dolmányai, subájai nemesak menyéttel, nyusztal, czobolylyal, hanem arany s ezüsttel is körülhímeztettek. Sőt egy írónak ¹⁾ bizonyítása szerint a tímárok eleink által hozattak be Európába, s az irhát a németek is tőlök tanulták készíteni. Regino állítja ugyan ²⁾, hogy a vászon-szöveteket még

¹⁾ Fessler: *Gesch. d. Ungern* 1, 605.

²⁾ Így ir a 889-dik évről: „Lanae his usus et vestium ignotus, et quamquam continuis frigoribus afficiantur, pellibus tantum ferinis, et murinis

nem ismerték; azonban, ha tekintjük, hogy azok egyéb rokon eredetű s hasonló műveltségű népeknél, p. a hunnoknál is már divatoztak, méltán kételkedhetünk ezen tudósítás hitelességén. A nőnem, melyet az igen egyszerű háztartás kevésbé foglalt el, bizonyosan unalomból is fonás-szövésssel tölté ki idejét. — Hadi készülleteik is különféle kézművek gyakorlását bizonyítják. Ők többnemű, Európában, legalább a műveltebben, használtatni nem szokott fegyverekkel harcoltanak ¹⁾, melyeket kétségen túl saját kovácsaik s fegyvercsiszáraik készítettek.

Mi kereskedésüket illeti: Cornides ugyan állítja Jornandes után ²⁾, hogy a nyuszt s menyét bőrökkeli kereskedésről már a VI. században ismeretesek voltak, de űzték-e ezt Pannoniába költöztekkor is, bizonytalan; azonban kereskedésöknek némi egyéb tárgyakra kiterjedését nem fogjuk tagadhatni, ha meggondoljuk, hogy ezen hadakozó népnek többnemű anyagokra, p. vasra, rézre stb. elkerülhetetlen szüksége volt legyen, miket hogy a természet kebeléből saját szorgalma által vett legyen — ez a nép, mely minden nem-bajnoki munkát szolgainak tartott, épen hihetetlennek látszik.

A műipar s kereskedésnek ezen állapotja némi haladásnak indult új körülményeik között. Harci kalandjaik, noha egy részről ártottak — a népet az otthoni munkálkodástól elvonván s annak számát mindig kisebbítvén —, más részről mégis

---

induuntur.“ Hogy gyanús általában véve mind az, mit Regino a magyarok házi s erkölcsi körülményeiről ír, meggyőződhetünk; egy összehasonlítás nyilván mutatja, miként Regino egész fejezeteket szórul szóra irt le Justinusból, s minden módosítás nélkül sajátítja a magyaroknak, mi amott a N. Sándor korabeli scythákról s parthusokról iratik. Ily egyezők p. Regino fön idézett helye s Justinus 41-dik könyvének 2. s 3. fejezete.

¹⁾ Leo Tactic. Cap. 2. Kollárnál: Amoenitat. 1, 20. kövv.

²⁾ Bredeczki: Topog. Beiträge 4, 26. „Hungari — u. m. — hinc sunt noti quia ipsis pellium murinarum venit commercium.“ Mások állítása szerint pedig Jornandes e szavai nem is a magyarokról mondvák.

hasznosak valának lassanként kifejlődő körülményeikben. A műveltebb görög, német, olasz és francia tartományokba intézett kalandozásaik alatt csinosabb városokba is jutottak s az ipar különféle teremtményeivel, az élet némi kényelmeivel is megismerkedtek; miket miután az erőszak mindig nem szerezhett, a martalék mindig ki nem elégíthetett, rabszolgáik által, kiket gyakori győzelmek után honukban nagy számmal telepítenek le, s a meghódoltatott benszülöttek által szerezték meg. Több előkelők — miként Anonymus számos helyei bizonyítják¹⁾ — építettek várakat és házakat. Árpád a Csepel szigeten, mely neki termékenysége s az azt körülhullámzó Dunától nyert biztossága miatt igen megtetszék, fejedelmi hajlékokat emeltetett, saját s az előkelők nejeinek lakásul szolgálódokat²⁾. — A benszülöttek, ha a hódoltatóknak erőszakosan ellent nem állottak, megtarták szabadságokat s gyakorolhaták szokott foglalkozásaikat is, miután a pusztítás, mely a győzelmesekek nyomait eleinte követte, megszűnt vala. Az alsóbb gazdag mezejű vidékeken, hol a magyarok legszámosabban tanyáztanak, a földművelés egész a királyokig kevés vagy semmi gyakorlatban sem vala. A nyugati s éjszaki népeknek közlekedése pedig a kelettel Magyarországon keresztül előbb vissza nem állhatott, míg a királyok szigorú törvényei a kalandokon rabláshoz szokott népnek erőszakoskodását s rablani vágyát meg nem szüntették.

Azonban a benszülöttek s a német és olasz rabszolgák, kiket kalandjaikon fogtanak el s kiknek száma a magyarokét tetemesen meghaladá³⁾, lassanként szelidíteni kezdék a magyarok szilaj erkölceit s őket hajlandóbbakká tenni az európai

1) Cap. 16. 17. 20. 21. 22. 32. 34. stb.

2) U. o. Cap. 44.

3) Piligrin püspök Benedek pápához irt levelében. Hansiznál: German. Sacra 1, 211.

polgárisodás elfogadására. Ezeknek hatását elősegíték azon számos, leginkább német bevándorlottak, kiknek Géjza fejedelem nem csak védelmet s bátorságot ígért, hanem birtokot is ajándékozott¹⁾. Ezek itt népeikkel letelepülvén, várakat s helységeket építettek, melyek idővel a magyar polgárisodás- és szorgalomnak mintegy bölcsőivé lőnek.

* * *

Szent Istvántól kezdődik a magyarok tulajdonképeni polgári életének korszaka: ő alatta fejlődtek ki határozottabban azon körülmények, melyek a polgárisodás lényeges föltételei s melyek részint már Géjza alatt, fejedelemségének végső éveiben, hozattak elő. Az új vallás, a népiség elemeinek többfélesége és a kormány valának, valamint egyáltalában az egész művelődésnek, úgy a műipar s kereskedésnek is forrásai s emelcsői.

A keresztény vallás fölvétele egy egész fordulatot okozott a magyar nép életében s azt közelebb vitte az európai polgárisodáshoz; lerontá a falat, mely eddig a magyarok s a többi Európa közt erkölcsi tekintetben létezett, s némikép a német-olasz rendszerbe szötte be őket; ezek részéről az erőszaknak s rablásoknak, a németek- és olaszokéről pedig a félelem s gyűlölségnek véget vetvén, a viszonyos közlekedésnek útat nyitott; a külföldi foglyoknak s benszülötteknek pedig megkönnyíté az igának, mely alá vetve valának, szigorúságát.

Ezek a keresztény vallásból eredő, áldásos következmények a kormány által hatalmasan elősegítették. Sz. Istvánnak apostoli buzgalma ezen vallás terjesztésében s meggyökeresítésében, nem egyedüli érdeme a hon iránt: ő a polgári, sőt még a házi életnek is minden részleteit méltatá

¹⁾ Thuróczy: Chronic. Hung. II. Cap. 10. kövv. Fessler 1, 327.

figyelmére; a kézművi s kereskedési ipart is, mint népe jólétének forrását, s királyi széke egyik legerősebb oszlopát, atyai gonddal ápolgatá. Hogy a kézművekben s földművelésben járatlan magyarokat azokba beavassa, számos görög, német és olasz műveseket telepített le ¹⁾ az ország külön vidékein; a benszülöttek szolgaságának szigorúságát megenyhíté ²⁾; a birtok bátorságát törvények által biztosítá; a lopásokat s rablásokat kemény büntetések alatt tilalmazá ³⁾; számos templomokat s monostorokat építtetett, s azokat a műipar mindenmű termékeivel kiékesíté s gazdagítá.

Ily ápoló kezek alatt kevés idő múlva is mennyire haladt a földművelés, tudósítanak bennünket azon oklevelek, melyekben a templomoknak s egyházi intézeteknek ajándékozott javak előszámláltatnak. A szántásvetésnek már az egész országban közdivatúnak kellett lenni, miután István a templomokat, püspökségeket és monostorokat adomány-leveleiben leginkább a gabna-tizedekre utasítja. A pécsváradi apátságnak egyebek közt harminczhat szántóvetőt ajándékozott s ezer száz tizenhat hold földet szakasztott ki számokra ⁴⁾. A szőlőművelés valószínűleg még több kezeket foglalkodtatott; a magyar kedvelé a bort ⁵⁾, s a vezérek alatt is művelteté már a benszülöttek s szolgák által számos szőlőhegyeit. István az említett apátságnak száz tíz szőlőművest ajándékozott. A pannonhegyi apátság alapítványos levelében pedig ezt olvassuk: „a tizedelést minden javakból, a tanyákon, szántóföldeken, szőlőkben, a gabo-

¹⁾ Thuróczy II. Cap. 31. — Decr. S. Stephani II. Cap. 22. Katona, Histor. Crit. 5. 566. — Pestet is nagy részint István alatt szállották meg a németek. Timon: Imago Nov. Hung. Cap. 10. p. 47. Így szinte Bereg-Szász is. U. o.

²⁾ Decret. S. Stephani L. II. Cap. 17. 20.

³⁾ U. o. Cap. 29. 33. 39. 40. 41. 44. 46. 49.

⁴⁾ Koller: Histor. Eppatus Quinqueeccles. I, 74.

⁵⁾ Anonymus Cap. 22. 33.

nából, vámokból, a gyarmatok borából, mely tanyáikon terem.“ stb.¹⁾ Hasonlóképp említettnek szőlőhegyek a nyitrai káptalan intézvényes levelében is²⁾; így majdnem minden azon korbéli oklevélben. Ezen föld és szőlőmívesek közt pedig magyarokat is gyaníttatnak a sz. király oklevelei³⁾. A földmívelési ipart emelé némileg a vármegyék intézete is, főleg miután Istvántól rendszerbe hozatott. Azon harczosok, kik a várak őrizetére az országban széllyel osztattak, a vár környékén fekvő földek termékeiből nyerték élelmöket s szolgálatok díját; ők magok nem foglalkodtak ugyan kézművekkel, egyedül katonai szolgálatra levén rendeltetve⁴⁾; hanem egy másik alacsonyabb helyzetű osztálya a megye lakosinak, a vár szolgálói (servientes castri), kik az egész megyében elszórva laktanak, mívelték amazok földeit is⁵⁾. — A bányászat szinte Istvántól veszi honunkban kezdetét; Braczlav, morva herczegtől épen e végre vett néhány hadi foglyokat. Mondatik, hogy a magyarok Taksony vezérsége alatt tíz évig közösen birták volna a morvakkal a czaslavi és kaurzimeri ezüstabányákat⁶⁾.

E korbéli oklevelekből tudósíttatunk azon kézművek állapotjáról is, melyek a durva anyagok földolgozásával foglalkodnak. A pécsváradi apátság alapítványos levelében az említett föld- s szőlőmíveseken kívül előszámlálatnak még: tíz kovács, hat bodnár, tizenkét esztergályos; kilencz sütő, kilencz szakács, három fazekas, hat viaszgyertya-öntő, öt aranymíves, nyolcz szekérgyártó, négy molnár, tizenkét méhész, ötven halász stb⁷⁾; a pannonhegyeiben pedig vargák, méserfőzők,

¹⁾ Fejér: Cod. Diplom. Tom. 1. p. 281.

²⁾ U. o. p. 285. kövv.

³⁾ Kollár: Amoenitates Histor. Jurisq. 2, 167.

⁴⁾ U. o. 2, 76. kövv.

⁵⁾ U. o. 2, 146. kövv.

⁶⁾ Lásd Fesslernél 1, 559 fölhozott irókat.

⁷⁾ Katona: Histor. Crit. 1, 594. kövv.

kerékgyártók, faragók stb ¹⁾). Azon ékszerek, melyekkel István és neje a templomokat gazdagítá, néhány finomabb kézművek gyakorlatát is bizonyítanak, ha méltán nem kételkedhetnénk azoknak Magyarországon készítettésükről. Szinte ily kétséges a posztógyárosak létele is, mit Fessler azzal igyekszik bizonyítani ²⁾, hogy sz. István a szalavári apátságnak kétszáz rőf finom posztót rendelt, tárából a szerzetesek ruházatára kiadandót ³⁾. Azonban bizonyos az is, hogy István számos, különféle mesterembereket tartott udvarában, kiket részint ő maga hozatott, részint a német származású s az akkori divat-világgal eléggé ismeretes királyné ⁴⁾ kíséretében jöttek be honunkba ⁵⁾.

A kézművekkel hasonló léptekben haladt a kereskedés. Valamint amazoknak, úgy ennek is azon helységek valának bölcsei, melyek a megyékben s leginkább a vár környékén, a püspöki székek s monostorok körül emelkedtek. A megyeispáni és püspöki székek, minthogy azon, még nem eléggé bátorságos időben személynek s birtoknak több bátorságot s védelmet nyújtottak, sokaktól, főleg a vendégek s benszülöttektől választattak lakhelyül; s azok ekkép megannyi városoknak adtak eredetet, melyekben az ipar sokkal előbbre haladt, mint egyébütt ⁶⁾. Néhányat ezek közül még István látott el némi szabadítékokkal. A pécsváradi apátság, vagy inkább az ehhez tartozó helységek hetenként kétszer, vasárnap és szerdán, tartottak vásárokat ⁷⁾. Hasonló vásárjogot nyert a szala-

¹⁾ Katona: *Histor. Crit.* 1, 94. — Kollár: *Amoenit.* 2, 167.

²⁾ Fessler 1, 607.

³⁾ Fejér: *Cod. Diplom.* 1, 305.

⁴⁾ Gizela saját kezeivel is készített templomi ékítményeket. Thuróczy 2. Cap. 31. — Fessler 1, 606.

⁵⁾ Többek közt, hogy Gizela telepítette le a Szamos folyam partján a szathmár-németi gyarmatot, bizonyítja II. András 1230-ik évrőli oklevele, melyben ezen város szabadékai megerősítettnek. Katona 5, 566.

⁶⁾ Kollár: *Amoenit.* 1, 151. kövv.

⁷⁾ Katona 1, 199. — Koller: *Hist. Epp. Quinqueecl.* 1, 78.

vári apátság, Berend és Szalavár helységekben tartandókat ¹⁾; szinte így a nyitrai káptalan uradalmi ²⁾ stb. Néhol pedig már nem csak héti, hanem esztendősi vagy országos vásárok is tartottak ³⁾. Említésre méltó, hogy a kereskedés már folyamokon is üzeték, miként a bakonbéli apátság alapítvány-levele bizonyítja, hol két kikötő adója sajátíttatik az apátságnak, egyik a Rábán, Árpás nevű, másik a Dunán Komárom mellett ⁴⁾. A kereskedési tárgyak kiváltképen élelem és ruha neműek valának; az adásvevés pedig csere által történt; pénzt veretett ugyan István országlása utolsó éveiben ⁵⁾, de az csekély mennyisége miatt a kereskedést tetemesen nem mozdíthatá elő. A kereskedés majdnem egészen a zsidók és ismaeliták ⁶⁾ kezében vala, miként az utóbbi királyok rendeleteiből kitűnik.

A külfölddel űzött kereskedés állapotjáról bizonyos tudósítást e korból sehol sem olvasunk; mind a nép, mind a király sokkal inkább elfoglalvák még az új vallással s egyéb rendezkedésekkel, mintsem hogy figyelmök s képességök arra kiterjedhetett volna. Azonban a zsidók és izmaeliták e részben is munkások valának; nyereszkeségi vágyuk makacsul megvívott az akadályokkal, melyek mindünnen s csaknem meggyőzhetlen erővel szegültek ellenök, és jól tudta használni a kedvező körülményeket; a folyamok, főleg a Duna, a külföldre könnyű út nyitott s az ország fekvése középpontba helyezé őket a német, szláv és görög kereskedés között; s már nemcsak a magyar

¹⁾ Katona 1, 313. Ezen vásárok pedig minden adótól mentek voltak.

²⁾ U. a. 1, 124.

³⁾ U. a. 1, 211. Fessler 1, 609.

⁴⁾ Fejér: Cod. Diplom. 1, 328.

⁵⁾ Katona: Histor. Critica 2, 175. kövv.

⁶⁾ Az ismaeliták, Mahomed vallásu bolgárok, még ázsiai honukban is — Nagy-Bolgárországban a Caspium tenger vidékein — leginkább kereskedéssel foglalatoskodtak s élénk közlekedésben voltak az arabokkal. Honunkba 957 táján Billa és Bokcsa vezérlete alatt jöttek be legelőször. L. Engel: Gesch. d. Ungr. Reichs 1, 252. 255. 282.

föld termékeinek, só-, bor-, baromnak stb., hanem a kelet s nyugat közt forgó áruneműek nagy részének szállítását is mind inkább magokhoz ragadozták ¹⁾. — Valószínű egy német történetirónak gyanítása is ²⁾, hogy azon fogadónak (hospitale), melyet István Konstantinápolyban sz. Péter tiszteletére emeltetett ³⁾, nem egyedül vallásos, vagy, mint Inhoffer véli ⁴⁾, tudományos, hanem egyszersmind kereskedési célja is volt. Hasonló célzatot gyaníthatunk a vallásos zarándoklatokon kívül azon épületekben is, melyeket István Romában és Ravennában emeltetett. Már ezen első király korában is, később pedig még inkább, nagyra ment ezen kegyes zarándokok száma ⁵⁾. Ilyetén zarándoklatok pedig, ámbár fő irányok vallásos volt, lehetetlen, hogy a műiparra s kereskedésre jótékonyan ne hatottak volna. Bizonyos, hogy részint ezen zarándokokkal, részint magánosan, a királytól fölszólíttatva, nem csak papok, hanem

¹⁾ Fessler 1, 608.

²⁾ Hüllmann: *Gesch. d. byzanth. Handels.* „Nach dem Verluste der Selbstständigkeit im Jahre 1019 — így ír a 79-dik lapon — wurden die Bulgaren muthlos; ihre Handelsthätigkeit verschwand immer mehr. Nun bewarben sich ihre Nachbarn, die Ungarn, um die erledigte Stelle, ergriffen den activen Ungarischen, und den Zwischenhandel nach Deutschland, und behaupteten ihn bis in die zweite Hälfte des zwölften Jahrhunderts. Sie bezogen den Markt zu Constantinopel, und vermittelten zwischen diesem und dem Donauischen Oberdeutschland. Die ungarischen Kaufleute müssen entweder jedesmahl ziemlich lange in Constantinopel verweilt, oder gar Factoren daselbst gehalten, mithin ausgebreitete Geschäfte auf diesem Platze gemacht haben, da ihr König Stephan der erste oder der heilige, der im Jahre 1038 starb, ihnen eine prächtige Kirche daselbst einrichtete“ stb.

³⁾ Chartuicius: *Vita S. Stephani Schvandtnerál* 1, 420.

⁴⁾ *Fuit quidem — u. m. — in ea re praecipuus Stephani scopus, divini cultus propagatio, sed etiam avebat suos, graecis literis eruditos, Hungariam illustrare non secus ac latinis eos, qui Romae operam dabant.* *Hist. Eccl. R. Hung. ad Ann. 1007.* *Katonánál* 1, 430.

⁵⁾ „Magnus enim erat Ungarorum numerus, qui quotannis Romam, ad limina Apostolorum visitanda, osculandaque veniebant. Atque is ad avorum nostrorum aetatem, qui eos etiam Ravennae frequentissimos transeuntes — — videbant“ stb. *Rubens: Hist. Ravenn. ap. Katona* 1, 434.

kézművesek is költöztek be honunkba, kik aztán nem csak a földművelést s mesterségeket szorgalmasan gyakorolták, hanem elhagyott hazájokat is, pedig nem ritkán kereskedési célból, többször meglátogatták.

Mi a szorgalmi osztály terheit, az adókat illeti: legsúlyosabb volt ezek között a tizedadó; minden lakos, magyar nem különben, mint bevándorlott s benszülött — a törvény még a nemeseket sem vevé ki — köteleztetett javainak s termékeinek tized részét a püspökségnek vagy apátságnak, melyhez tartozott, vagy mint a törvény mondja: „az istennek“ adni ¹⁾). Ezen adó eleinte oly súlyosnak látszék a magyarok előtt, hogy miatta többször lázadások is történtek; de a szorgalomra kétségen túl jótékony hatásának kellett lennie. Ezen egyházi adón kívül egy másikat különösen a kereskedelemre vetett a sz. király: a ki természetnyeit, vagy akárminemű jószágát vásárra vitte, valamely csekély vámot tartozott fizetni ²⁾). Divatban volt-e már István alatt, mint valamivel később, a királyi személytől fizetett fejadó, bizonytalan.

Péter királysága alatt a sz. István ápolása által így ébredő ipar, ismét visszafelé hanyatlott. Ő ugyan több templomokat s monostorokat építtetett ³⁾); a német s olasz vendégeket s gyarmatokat is szaporította és kedvezésekkel halmozta el, de mind ezeknek az ipar emelésére csekély sikerök volt. Az Istvánéhoz hasonló erős és ápoló kezekre volt volna szüksége a fiatal honnak; de Péter kirugó életét, miután a kormányhoz jutott is, folytatván ⁴⁾), az Istyántól alapított s a nép művelődésére irányzó intézetekre semmit sem ügyelt. A nép gyűlölte őt, gyűlölni kezdé általában a németeket s olaszokat, kiknek

1) Decc. S. Stephani II. Cap. 52. — Katona 1, 49. 304.

2) Sz. István ezen törvénye saját könyvéből kimaradt; de előfordul Kálmán első törvénykönyvének 34-dik cikkjében.

3) Katona 1, 587. kövv.

4) Thuróczy II. Cap. 35.

a magyarok sérelmével is kedvezett; s e miatt még azon jónak sem volt foganatja, mit talán művelni akart, vagy mit a kedvező helyzetbe állított idegenek példája előhozhatott volna. Azon lázadási zavarok pedig, melyeknek következtében az országoló szék többször változott, a gyűlölt idegenek pedig üldöztek, a csöndes szorgalmi működést több évekre részint megkisebbitették, részint végkép elnyomták.

Csak Endre alatt kezdett ez ismét éledezni. A lázadás lecsöndesítése után a német s olasz bevándorlottak bátorságba jutottak, birtokuk biztosított, — s az élet foglalatoságai szokott folyamatba léptenek. Thuróczy említi ¹⁾, hogy Endre a német császárral viselt háborúban sok learatott gabonát égettetett meg azon vidéken, hol a császári had átvonulandó vala; tehát kellő gyakorlatban volt a földművelés. Több monostorok is építettek, s ezek közt a tihanyi gazdagon megajándékoztaték: egy, harmincznégy csődört s több kanczát számláló ménes, vargák, szűcsök, kerékgyártók, asztalosok, kovácsok, egy tímár, esztergályos, aranymíves ²⁾, — a Garam melletti sz. Benedek apátságában pedig egyebek közt hajósok, aranymíves, husz ház a kereskedő szolgák számára, szoboszlóvásár adója stb. ³⁾ említetnek az oklevélben. Egyébiránt ez a gyöngye fejedelem sokkal inkább elfoglalva volt uraságának megerősítésével, a német háborúval s a testvéri viszályokkal, hogysem gondját népének a műipar által emelésére fordíthatta volna.

Endre után, Salamont kivéve, oly férfiak ültek az ország kormányán, kikkel honunk méltán dicsekedhetik, kik az alájok vetett népnek boldogítását tartván fő kötelességökül, mindent, mit csak a körülmények engedének, mozgásba indítottak népök emelésére. Bélában csak az a fogyatkozás volt,

¹⁾ Thuróczy II. Cap. 43.

²⁾ Fejér: Cod. Diplom. 1, 388

³⁾ U. o. 1, 428.

hogy kevés ideig országolhatott; de ez alatt is eleget tőn népe polgárosításának ügyében. Átlátván, hogy a kereskedés emelkedésére a pénzfolyam meghatározása elkerülhetlenül szükséges, új pénzt veretett, s annak értékét a byzanti aranyok szerint határozta meg. Hogy pedig az adásvevésben a tudatlan nép megcsalattatását, mire a zsidó és izmaelita kalmárok igen hajlandók valának, meggátolja, az áruk mérlegét s árát is szabályozta; végre a kereskedés hasznaihoz juthatást a zsidókon kívül másoknak is megkönnyíteni akarván, a vásárokat vasárnapról — melyek, miként e név is tanúsítja, ezen napon szoktak volt tartatni — szombatra tette át ¹⁾. A földművelők és mesteremberek osztályán pedig azáltal könnyített, hogy az adókat megkisebbité; az alaptalan követeléseket és zsarlásokat pedig, melyek a háborúk zajában becsusztanak, megszünteté. Ily gondos ápolás alatt szembetűnőleg kezdett emelkedni az ipar és kereskedés. Thuróczy bizonyítja, miként Béla országlása alatt Magyarország igen meggazdagodott s a szomszéd országokat mind dicsőségére, mind jóllétére nézve felülmúlta. Hogy a külfölddel s kiváltképen a görög városokkal folytatott közlekedés is sűrűsödött, nyilván kitűnik onnét, hogy a byzanti aranyok honunkban már oly nagy számmal forogtak, miszerint a király ezeknek, mint legismertebbeknek, értéke szerint szabályozta meg a magyar pénz folyamát is.

A magyarok lelkiületi tulajdonságai közé tartozott s mintegy bélyege volt népiségöknek, hogy minden jó magvának, mely a csinosulás haladását elősegítheté, felülről, előljáróiktól kellett elhintetni, hogy csirára kaphasson. Magából a népből ritkán fejlett ki a nemesebb polgárisodásnak valamely virága; s azért a műipar s kereskedésnek ez időbeli története majdnem egyedül a királyi s törvényhozási, e tárgyat illető, intézkedések előadásából áll. A keresztény vallás és az európai

¹⁾ Thuróczy Chron. II. Cap. 45.

polgárisodásnak kezdete valamennyire kivetkezteté ugyan már a magyarokat eredeti darabosságokból; de népiségök közelebb állott még a keleti szomszéd népekéhez, mint a nyugatiakéhoz. Nagy szerencse volt tehát a magyar népre mindig, ha oly férfiak ültek kormányán, kiknek szelleme s műveltsége a tömegét felülmulta s akaratjok és buzgalmok sem hiányzott, honosaikat a csinosulásban főlebb emelni.

Ily fejedelmeket nyert az ország Lászlóban és Kálmánban. Alattok mind a műipar, mind a kereskedés tetemesen emelkedett. A gabonán kívül már a kender és len termesztése is közdivatúbbá lón, valamint az 1092-diki országgyűlésen véghez vitt tized-szabályozás bizonyítja¹⁾. Részletesebb tudósítást mind a földművelés, mind a mesterségek állapotjáról a monostorok alapítását tárgyazó oklevelekből meríthetünk. A többi közül a dömösi prépostságét hozom elő, melyet Álmos, Kálmán király testvére s ennek országlása alatt egy ideig az ország harmad részén uralkodó vezér alapított. Említetnek ezen oklevélben, a nevezett prépostság alapítványos javaiként, e következők: ötvenkilencz falu, hétszáz hatvanegy részint szabad várjobbágyokból, részint szolgákból álló lakossal. Ezen jobbágyok a prépostságnak évenként adózni tartoztak: minden termékeik tizedével; azon kívül ezer ötszáz huszonkét juhval; szinte annyi véka liszttel és cseber serrel; hétszáz hatvanegy sósziklával (zvanos); némelyek az említett ötvenkilencz helységek közül adtak még: száz hetvenöt csöbör méhsert (mulsum seu marcium); két fölépített házat, vagy ezek helyett ezer szál deszkát, ötven sertést; sz. Margit ünnepén pedig, kinek tiszteletére volt a prépostság szentelve, négy hizott ökröt, harmincz hizott ürüt, negyven tyúkot, harmincz ludat, husz sósziklát; mind ezekből szinte annyit husvét ünnepére. A kéz-

¹⁾ Decret. S. Ladisl. L. I. Cap. 40.

mívesek közül pedig ezek számláltatnak el: tíz kerékgyártó, hét esztergályos, hat sütő, hat szakács, egy tímár, harminczkét halász, három légelyes (lagenarii, légely-, csobolyó- vagy kulacsgyártó; üveg itt még ismeretlen volt), tizenöt szekérgyártó stb. Végre a prépostság alapíványát tevék az említetteken kívül még: külön vidékeken helyezett száz harmincznyolcz szőlőhegy, nyolcz tizenkét-ökrös eke, hat malom, egy ménes, hatvan kas méh stb ¹⁾. Ezen tömérdek alapítványból kiviláglik, hogy a műipar terjedtebben s már a magyar származásúak között is közönségesen meggyökeresült.

Hasonló bőkezűséggel alapított monostorok pedig már e korban is számosak valának; Kálmánig még minden király s néhány gazdag nemesek is emeltek s alapítottak olyanokat. Ilyenek a pannonhegyi, pécsváradi, szalavári, bakonybéli saari, pécsi, tihanyi, szegszárdi, veszprémi, sz. jobbi, sz. bene-deki a Garam folyó mellett stb. Nem tagadhatni ugyan, hogy ezen monostoroknak járó tized s egyéb adózások némi terhére voltak a földmivelő népnek; de más részről az is bizonyos, hogy általok nem keveset nyert a földmivelés és általában a műipar. Ámbár magok a szerzetesek nem igen üzték már a kézműveket, mint kevéssel azelőtt, s a szerzetességnek viszonya a műiparhoz egészen más lőn, mint akkor volt, midőn még általok a kézi munka szántásvetés, erdővágás, különféle hasznos kézművek a templom szolgálatával s könyvek másolásával váltva gyakoroltattak: ez a szellem már kizáratott a monostorfalak közül, mint mindenütt, úgy Magyarhonban is, a gazdagság növekedése s az ascetica mind inkább ábrándra hajló iránya által; de a szerzetesség mind e mellett is több tekintetben használt a műiparnak. Ezen egyházi intézetek urasága

---

¹⁾ Kollár: Amoenit. II. 171. kövv. Ezen alapítványt II. Béla még sokkal megbővíté. Fejér: Cod. Diplom. 2, 94—109.

alatt a dolgozó nép többnyire kedvezőbb helyzetben vala, mint egyebütt; a földművesek s mesteremberek, kik még mindig szolgaságban valának¹⁾, az egyház szárnyai alatt nagyobb szabadsággal dicsekedhettek és sokan közölök tökéletes szabadságba helyeztetek²⁾. Később pedig a papság némi kiváltságokat is nyert jobbágysági részére³⁾. Bizonyos az is, hogy ezek birtokaiban nem csak vallásos, hanem egyéb közhasznú, a földművelést s mesterségeket tökélyesbitő ismeretek is szivárogtak a monostorokból a nép közé. Aztán meg ezen monostorok körül többnyire mindenütt helységek s városok emelkedtek föl lassankint, s pedig nem egyedül jobbágy, hanem szabad lakosokkal is. Végre a külföldi műveltséggel ismeretesb szerzetesek házi butorai és a templomi készületek s ékítmények sok kezeket foglalkodtattak, és többnyire jobb ismereteket s ügyességet tanítandó idegeneket is csalogattak a szerzetesek lakhelyeire, mi kétségen túl terjeszté a műipart.

Legstikereseb hatást gyakorolt a műiparra azon kiskereskedés, mely a városokban a már mindenütt divatosokká lett vásárokon űzeték. Ide hozá a mezei nép természetményeit, helyettök gazdasági műszereket, ruha s egyéb ily neműeket viendő haza. Ezen kölcsönös fölcserélése a városi s mezei productumoknak a városiakat élelmi, a mezeiket foglalkodásaiknál szükséges tárgyakhoz juttatá s az ipart mind* kettőjökben emelé.

Azon uzsorás nyerekedések és csalárdságok, melyekkel a zsidó és izmaelita kalmárok a tudatlan, mezei népnek kárt

¹⁾ Kollár: Amoenit. II, 146. kövv. Még az a mesterember is szolgai állapotban volt, ki sz. László testének fölemelésénél a sírt fölnyitotta. U. o. 129.

²⁾ U. o. II. 124. kövv. 132. kövv.

³⁾ II. Endre, IV. Béla, Kún László alatt, miként alantabb látandjuk, a papság jobbágysági mentek valának minden rendkívüli adózástól.

okoztak, s viszont a mezeieknek, már több rendbeli szigorú törvények által tiltott, de még ki nem irtott lopásaik s rablásaik ¹⁾ oly törvények alkotására indították sz. Lászlót, melyek a birtok biztosítása ügyében ugyan hasznosak voltak, de a kereskedést igen megnehezíték s összeszoríták. A vásárlás a nyilvános piacokon s vásárokon kívül keményen eltiltaték s a nagyobb értékű áruk még ott is csak a helység bírása és a vámszedő jelenlétében valának eladhatók ²⁾. Szint ezen okból tiltaték el a határszéleken a lovakkal és ökrökkel való kereskedés; idegen kalmárok pedig csak a király vagy ennek meghagyásából a határszéli főispán engedelmével vehettek lovakat s egyéb barmokat ³⁾; a főispán is büntetés alá esett, ha ily engedelmet a király híre nélkül adott valamely külföldi kalmárnak ⁴⁾. Ezen szoros tilalmak azonban a lopások elterjedtségén kívül azt is látszanak bizonyítani, hogy a gyakori háborúk által nyugtalanított országban a baromtenyésztés alább süllyedt. Hasonlók azon törvények is, melyeket Kálmán az oroszokkal viselt háború bal kimenetele után összehívott országgyűlésen 1100-dik évben a rendek tanácskozásai közt alkotott ⁵⁾. Újonnan megszabályoztattak ezen gyűlésen a nép adózásai is: a sz. Istvántól az egyházi intézetek javára rendelt tizedek és a vásári adón ⁶⁾ kívül nyolcz ezüst denárnyi adó vetteték ki a

¹⁾ Decret. S. Ladisl. L. II. Cap. 1—9. Lib. III. Cap. 10—12.

²⁾ U. o. L. II. Cap. 7. L. III. Cap. 11. — Kálmán ezt még szigorúbban összeszorította. L. II. C. 2. 3.

³⁾ Decr. S. Ladisl. L. II. Cap. 15. 16. 18.

⁴⁾ U. o. C. 17.

⁵⁾ Decret. Colom. L. I. C. 51. 54. 56. 76.

⁶⁾ U. o. L. I. C. 34. Ezen vásári adókat többnyire természeti anyagokban szedék az e korbéli királyok, miként ez a tihanyi apátság alapítványos leveléből kitűnik, hol ezt olvassuk: „Adjunxit quoque piissimus Rex Veszprimiensis mercati tributum, videlicet suam partem in cacabis et comestibilibus, in Ders etiam in omnibus ferramentis.“ Szint ezt bizonyítja Kálmán I. törvénykönyvének 78-dik cikkelye.

lakosokra ¹⁾, melynek egy harmada a megye ispánjáé, a többi a királyi kincstáré vala ²⁾; azok pedig, kik a királynak lovakkal, szekerekkel szolgáltak, vagy zsoldos szolgálatban állottak, felényire köteleztettek ³⁾. Ezen kívül még egy, szinte új, menyét s nyest bőrökben fizetendő adó rendelteték ⁴⁾. A benszülött szabadok, mint a szlávok és a német s olasz bevándorlottak hét fillérnyi védelem- s szabadságdíj adózására szorítottak ⁵⁾. A várakhoz tartozók (servientes castris) pedig a szabadságdíjon kívül kézműveiktől is tartoztak valamit fizetni ⁶⁾.

Azon hasznokban, melyek a jeruzsálemi zarándoklatok és kereszties háborúk által a csinosbúlás, műipar és kereskedés tekintetében egész Európára háramlottak ⁷⁾, némileg részesült Magyarország is. Sz. István idejétől fogva, ki a zarándokokat szíves vendégszeretettel fogadá, Magyarhonon keresztül vették ezek útjokat a szent földre. Már alatta is számos csapatok vonultak keresztül ily zarándoki czélzathból. 1027-dik évben Vilhelm engoulemi gróf kíséretében hétszázan valának a magyarok vendégei ⁸⁾. Kétséget nem szenved, hogy ezekhez néha magyarok is csatlakoztak; s így a kelettel lassanként megismerkedvén, utat nyitottak a görög városokkal való közlekedésre. Nagyobb mérvben történtek ezen zarándoklatok, midőn Európa népei már nem mint ájtatoskodók, hanem mint a sz. föld birtokáért vívó harezosok utaztanak a keletre. Kálmán alatt hat szakaszban vonultak át az ország nyugati részén ezen ábrándos seregek, mindössze közel hatszáz ezer embert számlálók.

1) Decr. Colom. L. I. Cap. 45.

2) U. o. Cap. 25. 78. 79.

3) U. o. Cap. 45.

4) Decr. Andreae II. de anno 1222. art. 27.

5) Decr. Colom. L. I. Cap. 35. 80.

6) U. o. Cap. 81.

7) Ezeket mesterileg fejtegeti Heeren: Kleine hist. Schriften II.

8) Katona: Hist. Critica I. 337.

Az első csapatok erőszakkal, rablásokkal fertőztették meg ugyan jámbor szándékokat, s a király kénytelen volt fegyveres erővel meggátolni s megtorlani kihágásaikat¹⁾; de más részről hajtottak némi hasznot is. Azonkívül, hogy a magyarokat egyéb nemzetekkel közelebből megismertették, a vásárok s piaczok jövedelmét is tetemesen növeszték. Egy királyi fölszólításra az ország minden részeiről vitettek ruha s élelem neműek, gabona, bor, barmok, vászon, bőr stb. azon tájakra, melyeken a kereszties had átvonulandó vala. S e mellett czélszerű rendelkezések tétettek, nehogy az idegenek a kalmároktól megcsalattassanak²⁾. Ezen hadak átvonulása alatt nem megvetendő pénzmennyiség jött vala a nép között forgásba³⁾; s mi még sükeresebb következményeket szült, a bolgár s görög városokkal való közlekedés könnyebbé, sűrűbbé lön. Egyébiránt, mióta Piroska, sz. László leánya, Comnen János görög császárnak eljegyeztették, a birodalmi városokban a magyar kereskedők kedvezéssel fogadtattak. Még élénkebbé lön ezen közlekedés, miután Basilius császár a bolgárokat egészen meghódoltatván (1119), s ezeknek kereskedése lassanként meggyöngyülvén, a keleti áruk szállítását magyarhoni kereskedők kezdék föl vállalni. Kálmánt a kalmárok szembeszökő gazdagodása arra birta, hogy addigi csekély adójokat megnagyobbitsa⁴⁾.

A külfölddel való közlekedés tekintetében fontos következményű vala Horvát- és Dalmátországnak meghódoltatása is. Horvátország egy része még László alatt, ki sógorának Zvoi-

¹⁾ Albert. Aquens. ap. Bongars. Gest. Dei p. Francos Lib. I. Cap. 6. 8. 9. 24. 28. — Lib. II. Cap. 1. 2. — Lib. VIII. C. 34. Ezen hadak átvonulását igen összezavarva adja elő Thúróczy II. 60.

²⁾ Pray: Annal. P. I. 95—97. — Katona 3, 19—53.

³⁾ Fessler 1, 531.

⁴⁾ Decret. Colomani L. I. Cap. 33.

nimírnak, István utódjának halála után a pártoktól megszagatott ország elfoglalására meghívaték, hódolt a magyar fegyvernek¹⁾. Kálmán ehhez Dalmátországot s később azon táborozás alkalmával, mely a velenceiek által fölbujtott Jadra lázadásának elnyomására tétetett, Veglia, Cherso és Arbe szigeteket is hozzá kapcsolván, a horvát- és dalmátországi királyság címét is fölvette²⁾. Egy új mező nyílt ezáltal a magyar kereskedőknek a külfölddel s különösen Velenczével való közlekedésre. A tengermelléki városok, főleg Jadra, már egy időtől fogva a velenceiek urasága alatt s ezekkel szoros kereskedési szövetségben valának; miután pedig a magyar kormány alá jutottak, általok a magyarok is részesültek némileg azon haszonban, melyek a velenceiekkel folytatott kereskedésből áradtak. Láttá Kálmán, mily üdvös következményű lehet idővel a kereskedés tekintetében a tengerpartok birtoka, s azért, hogy ott a magyar uraságot megerősítse, nemcsak meghagyá azon városok polgári szerkezetét s szabadítékait, hanem újabb kiváltságokat is osztott nekik, p. az adómentességet, egyedül a vámok kétharmadát tartván meg magának³⁾.

Egyébiránt mióta a magyarok sz. István által a nyugati európaiakkal barátságosabb viszonyba állítottak, Magyarország lőn középpontja az éjszokról dél, s keletről nyugat felé vonuló kereskedésnek. Ebben azonban a magyarok nem annyira cselekvő, mint szenvedő részt vettek. Néhány német városok, mint Regensburg, Zürich, Augsburg, Strassburg, Bécs, e korban élénk kereskedést űztek a kelettel; többi fölött jelentékeny vala Regensburg közlekedése nem csak Konstantinápolylyal, hanem az oroszokkal és elbai szlávokkal is; az áruk onnan Magyarhonon keresztül részint szárazon, részint vizen szállít-

¹⁾ I. II. Endre két rendbeli levelét Praynál: Annal. 1, 91 g) alatt.

²⁾ Katona 3, 195. kövv.

³⁾ U. o. 3, 229.

tattak át¹⁾. Városaink közül legélénkebb közlekedésben állt Görögországgal Zimony, mely, miként egy író²⁾ tanúsítja, gazdag kereskedő város volt. — A szomszéd Németországgal folytatott kereskedelem tárgya a magyarok részéről leginkább gabnából, sóból és bőrökből állt, mikért többnyire vásznat vettek cseréül; a marha-kereskedés, mint főlebb érintém, e korban nagy nehézségekkel volt összekapcsolva.

Kálmán országlása zárja be a keresztény vallás fölvételével európai polgárosodásnak indult Magyarhon első századát. Tagadhatatlan, hogy ezen idő alatt minden tekintetben haladt előre e fiatal nemzet: de bizonyos az is, hogy mind a műipar, mind a kereskedelem állapota még csecsemő korában volt. Lassú léptekkel emelkedhetik egy nemzet, melynek a nemesebb polgáriságra eredeti darabosságon s vadságon kell áttörnie; és szerencsés, ha ezen önmagávali küzdelemben fentebb fokon álló szomszédok s bölcs kormányzóktól segítettik. Ez a szerencse bizonyos mértékben a magyaroknak is jutott; a királyok, kevés kivétellel értelem- s erőteljesek, atyai kezekkel ápolák a gyermek nemzetet; s a benszülötteknek, még inkább pedig a német s olasz bevándorlottaknak nagyobb műveltsége jótékony kalauza volt az ébredező iparnak és csinosulásnak: bizonyos, hogy ezeknek példája nélkül annyira nem haladt volna a magára hagyott nép, hol azt már e század végén is találjuk. Igaz, csekély volt még mind ez, ha csak az, akkor éppen nem első, szomszéd németek műszorgalmával s kereskedésével is összehasonlítjuk; de nem kell megfélemedkeznünk, hogy a nyugati népek közt egy pár századdal előbb fölébredt a polgárosodás szelleme; aztán még figyelembe kell tartanunk azon akadályokat is, melyek a magyar nemzetnek e részbeni

¹⁾ Hüllmann, Städtewesen 1, 330. kövv. — Wachsmuth: Sittengesch. 3. Th. 1. Abth. 338. 341.

²⁾ Hüllmann: Gesch. d. byzanth. Handels. 80.

nagyobb emelkedését hátráltatták, s melyeket részint elszórva közlöttem, részletesebben pedig, mivel nem csak ezen századra, hanem általában az egész árpád-házi korra kiterjednek, e szakasz végén fogok fejtegetni.

* * *

A népiség alkotó részeinek sokféleségében, a határszéeli szomszédokkal való érintkezésben, a nyugati európaiak és ázsiai csoportok átvonulásában, Európának akármelyik, legélénkebb tartománya sem haladja meg Magyarországot a tizenkettedik században. Majd barátságos, majd ellenséges érintkezésben voltak a magyarok a német császárokkal és hercegekkel, Velenczével, a keleti császárral, a csehekkel, lengyelekkel, oroszokkal stb. A külfölddeli viszonyok sokfélesége mellett a benső állapot is élénk mozgásban mutatkozik: zajlongások, polgári háborúk, harcok a királyi székért s annak hatalma fölemeléseért vagy elnyomásaért, új polgárok bevándorlása stb. jelölik Magyarhon e századi történeteit.

Ily élénk mozgás között nem csekély változást szenvedett a lakosok polgári állapotja is. A vármegyék intézete különféle okok hatásánál fogva némi részben hanyatlani kezdett ¹⁾, s egyéb körülmények ²⁾ mellett ez is segített a szolgaság gyéritésén, a szabadság terjesztésén: mert a mind inkább csökkenő megyei zászlóaljnak nagy részint szolgákból egészítették ki; miáltal ezek szabadságba jutván, a szolgák száma kisebbedett. Sokkal hatékonyabb emelcsői valának még a polgári szabadságnak a városok. Ezekről eddig még semmi említést nem tevénk, hogy itt annál összefüggőbben adhassunk rólok egy általános rajzot. Városok már az első királyok alatt

¹⁾ Ennek okait l. Kollárnál: Amoenit. II. 162. kövv.

²⁾ U. o. 139.

állottak fenn az ország külön vidékein, leginkább a megyei várak és püspöki székek körül. Említésre méltóbbak: a királyi Fehérvár, Veszprém, Visegrád, Nyitra, Vác, Esztergom, Pozsony, Győr, Komárom, Cyperon vagy Sopron, Pest, Buda, Eger, Kalocsa, Pécs, Zimony stb ¹⁾. E korban nem csak számok növekedett, hanem a már fenállók is kedvezőbb helyzetbe jutottak. A tengeremelléki dalmát városok is ez időben kapcsolattak szorosabban Magyarországhoz s több rendbeli oklevelek tudósítanak, mily szép szabadítékokkal ajándékoztattak meg ezek e korbéli királyainktól ²⁾, s miként lettek a szabadságban és jóllétben mintegy példányai a magyar városoknak. Mi a városok szerkezetét s lakosinak osztályzatát illeti: a municipalis szabadság azokban még nem létezett; mivel többnyire a megyei vár környékén emelkedtek föl, a főispán hatósága alatt állottak; a királyi és várjobbágyok, kik ómagyar szokásként a kézművektől idegenek s csak katonák valának, egy elsőséggel s nagyobb jogokkal ellátott osztályt képeztek az iparos osztály mellett; a kereskedők, mesteremberek és földművesek csekélyebb szabadítékokkal birtak, s az utósók, sőt a mesteremberek egy része is még most sem volt tökéletes szabadságban ³⁾. De szabadságuk annál inkább növekedett, s annál inkább lohadt a katonai vagy nemesi osztálynak ezen iparos osztályok iránti kevélysége, mennyivel inkább hajlott emezek részére a pénz s gazdaság ingerlő ereje. A régieknél kedvezőbb helyzetbe jutottak az új, II. Géjza alatt Németalföldről s a birodalom egyéb tartományaiból bevándorlott s a Szepességben és Erdélyben letelepült jövevények ⁴⁾ által

¹⁾ Anonym. Cap. 11. 21. 35. 36. 41. 45. 51. — Katona 1, 124. 145. — 2, 310. 366. stb.

²⁾ P. Katona 3, 339. kövv. 611. kövv.

³⁾ Kollár II. 116. kövv. Engel: Gesch. d. Ungern 1, 169.

⁴⁾ Kivándorlásuk okát előadja Wachsmuth: Sittengesch. 3. Th. 2. Abtheilung 351.

emelt városok. E század vége felé fenálltak már: Szeben ¹⁾, Brassó stb. Erdélyben; Magyarországon pedig: Selmech, Körmöcz, Eperjes, Lőcse, Szepes, Bartfa, Kassa, Késmark, Zólyom, Korpona, Új-, Béla-, Libet-Bánya, Németújvár stb. Ezen városok iskolái valának a műiparnak s példái nem csak a jóllét s gazdagodás forrásához juthatásnak, hanem a biztosított polgári szabadságnak is. Minő szabadságba helyeztettek mindjárt bejöttökkor, bizonytalan, de hogy szép szabadítékokat nyertek, kételkedni nem hagynak azon oklevelek, melyek jogaik későbbi megerősítéséről vagy szaporításáról szólanak. Elgondolható, hogy ezen jövevények oly nagy távolságról útnak sem indultak, mielőtt az új honban nyerendő jogok- s egyéb körülményekről biztosítva nem valának, annál is inkább, minthogy előbbi honunkban, melyből a tenger árjai által kiszorítottak, tökéletes szabadságban éltenek. Valószínű, hogy azon jogokkal, melyekről a későbbi oklevelek szólanak, s minők: a teleksajátság, vámmentesség, az előljárók s városi kormányzók szabad választása, saját ítélőszék stb. mindjárt letelepülésekkor elláttattak ²⁾.

A közlekedés önmaga által legjobban és sikeresebben ápoltatik; azért bizonyos, hogy minél sűrűbben emelkedtek a városok, annál inkább gyarapodott s terjedt a kereskedés. Azon utak, melyeken az előbbi század alatt létre kapni kezdett a külfölddeli közlekedés, most még élénkebbek lettek. Egész nyugati Európa mozgásban vala, s irányát a byzanti birodalom s a sz. föld felé vette; útvonal pedig többnyire Magyarországot metszé át. Királyaink váltva majd védencei s frigyesei, majd ellenségei valának a görög császárnak; s ezen viszonyok változása szerint a kereskedési közlekedés is a

¹⁾ Német nevét egy nürnbergi Hermann nevű megszállótól mondatik venni.

²⁾ L. Schlözer: *Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen* 349. kövv.

kelettel majd lankadtabb, majd élénkebb lőn. Manuel, görög császár egyik kedvencz eszméje volt, Magyarországot birodalmához kapcsolni, miként a II. Géjza s III. István alatt koholt, de mindig korán elárult s dugába dőlt eselszövények nyilván bizonyítják. Ezen oknál fogva kétségkívül kedvezett a magyar kereskedőknek, az ország meghódoltatása kivitelét magának ezáltal is megkönnyítendő. De városaink magánálló activ kereskedése a távolabb görög városokkal még igen gyöngye lábön állott; s Byzantba legfőlebb egyesek utaztak néha a nyugati kalmárok társaságában kereskedési czélból ¹⁾. Legsűrűbben látogatták városaink közül a görög vásárokat a zimonyiak, kik szomszédságok miatt régtől fogva szorosabb összeköttetésben valának a bolgár és görög városokkal ²⁾. A keletet látogató s honunkon keresztül utazó nyugati kalmároknak Esztergam volt nyug- és rakhelyök ³⁾. Az olasz városokba csak az Esztergam-ban települt lombardok utaztanak áruikkal, onnét olasz szöveteket hozandók vissza; egyéb városaink csak a dalmaták által jöttek velök érintkezésbe; de viszont az olaszok, s leginkább velenceziek nem ritkán látogatták meg városainkat ⁴⁾. Tárgyai ezen kereskedésnek valának az olaszok részéről: posztó, selyem, bársony s egyéb szövetek s ruha neműek, meg a híres velencezi fehér és festett tüveg; a magyarok részéről pedig barmo-

¹⁾ II. István egyebek közt azt adá okúl a Comnen János császár ellen indított háborúnak, hogy a branizovi lakosok a görög városokba utazó magyar kalmárokat kirabolták. Katonánál 3, 423. Spánik 1, 173.

²⁾ Katona 3. Append. de situ Singiduni et Tauruni.

³⁾ U. o. 4, 354.

⁴⁾ U. a. 6, 220. — A dalmát városok szerették a magyar uraságot: a görög s velencezi jármat lerázva, több ízben — nevezetesen III. István és III. Béla alatt — a magyarok védelme alá adták magokat (Katona 4, 149. 156. 280). Minek oka nem csak az volt, hogy a féltékeny velenceziektől a kereskedési concurrentia miatt nyomattak (Katona 4, 639. 698); sem egyedül az, hogy a magyarok alatt több jogokat nyertek, hanem kétségkívül az is, hogy a magyar kereskedés számokra gazdagon kamatozott. Engel 1, 264.

kon s lovakon kívül kiváltkép só, bőr, menyét és egyéb drága prémekek. Az olaszokkali kereskedés következménye volt, hogy számos fényűzési czikkek: selyem, bársony, hölgymenyét, drága gyöngyök, kagylók, különféle finomabb arany ékítmények Magyarhonban is divatosakká váltak a gazdagoknál ¹⁾. — A szomszéd német tartományokkal, kiváltkép Ausztriával többnyire barátságos, sőt atyafiságos viszonyban is állottak királyaink, mi a két nép egymással közlekedését kétségen túl sűríté. Pozsony, Mosony, Esztergam meg Pest valának e részről az áruk, kivált a német vászon fő piacjai, melyeket a már akkor is népes, élénk Bécs s egyéb szomszéd városok kalmárai sűrűen látogattak. Vágómarhák e korban is már nagy számmal hajtattak a szomszéd Ausztriába.

A külfölddeli közlekedés növekedése s a városok szaporodása nagyobbíták a belkereskedést is. Vásárok már minden városban tartattak. A zsidó és izmaelita csereberélők mellett most már a megszorodott német és olasz jövevények is nagyobb számmal elegyedtek a kereskedésbe. Legélénkebb vásárai voltak Esztergamnak, hova a benlakó lombard és német kalmárokon kívül számos külföldiek is csődültek áruikkal. Nevezetes volt ezen városnak s a dunai kikötőnek áru-megállító joga is, melyet előbb III. Béla ²⁾ aztán Imre ³⁾ a helybeli káptalannak ajándékozott. Esztergam vetélkedő társa volt Pest, nagy részint német gyarmat, ellátva szinte kikötővel a Dunán ⁴⁾; vásáraitra nem csak honi, hanem szomszéd német kalmárok is jöttek. Az így emelkedő kereskedés annyi pénzt,

¹⁾ Oklev. Katonánál 3, 508. kövv.

²⁾ U. o. 4, 331. kövv.

³⁾ U. a. 4, 607. kövv. — Godefrid, a keresztes had írója, Esztergamot gazdagságáról az ország fővárosának nevezi. Katona 4, 354.

⁴⁾ U. a. 3, 593. — Rogerius Miserab. Carm. Pestet említvén, írja: „Magna et ditissima villa Teutonicorum.“

kivált aranyat hozott e honban forgásba, hogy királyaink bányáik gazdagsága mellett is igen kevés s csak apróbb, váltó ezüst pénzeket verettek.

Minő ára volt e korban a természetnyeknek és barmoknak, némi tudósítást nyerünk a keresztes hadak történetírásiból. „A mainezi (püspök) — így ír Fridrik császár keresztes hadának írója, a kölni Godefrid — a császártól a magyar királyhoz küldetik — — — a keresztesek hadainak élelmi ellátása végett. Ő visszaüzen, hogy arról akként gondoskodott, hogy száz lóadag egy girán vétessék; négy czimeres ökör szinte egy girán, s minden egyéb ily arányban.“¹⁾

Azonban ezt a mód fölött csekély árt közdivatúnak nem fogjuk mondhatni, ha meggondoljuk, hogy királyaink azon jámbor buzgalomból, melylyel a keresztes hadak iránt viseltettek, nem csak olcsóbban adatni parancsolák az élelmi s egyéb nemű tárgyakat a kereszteseknek; hanem vendégszeretők s bőkezűségök olyanokat ingyen is osztatott ki a sereg közt, mint épen a nevezett író Béláról bizonyítja²⁾.

Az ekkép terjedő kereskedés szükségkép emelte a műipart. Ugyanazon úton haladt ez, melyet főnebb kijelölénk, részint saját élet-erejétől, részint némi kedvező körülményektől, helylyel-helylyel felsőbb kedvezéstől s ápolástól is ösztönöztetve. Az egyházi intézetek földbirtoka e korban igen megnagyobbodott; s ez kétségen túl hasznára vált a műiparnak, főleg a földművelésnek. A szerzetesek ugyan, mint már fentebb is érintettük, a kézművekkel s a föld meghódoltatásával, mint azelőtt, most nem foglalkoztak; de kitűnő volt mind bánásmódjuk telekjobbágaikkal, mind buzgalmok azoknak

1) Katonánál 4, 351.

2) U. o. 355. kövv. Valóban királyi fényvel fogadta Béla mind a császárt, mind annak seregét.

számára kiváltságokat eszközteni¹⁾; sőt a szolgák fölszabadításában is legtöbbet az egyházi status tőn²⁾). A nemesség az iparos osztályban a személyt nyomta s azért alatta az ipár kellőleg nem gyarapodhatott. Innét magyarázhatni meg, miért, a törvényhozás részéről — melybe a nemességnek volt legtöbb befolyása — nem mutathatunk elő törvényeket, az első kézi foglalkozásoknak, a föld meghódoltatásának, a természetnek kedvezőeket. Ezen első kézi foglalatosságok, nevezetesen a földművelés a kereskedéstől kölcsönözte leghatékonyabb ösztönét. A városi gabna-kereskedés, valamint a nyers bőrökkel, vajjal, sajttal, zsirral stb. kereskedés legjelentékenyebb emeltyűje volt a mezei szorgalomnak. Gyapjút, azonkívül hogy a magyar nemesebb fajú juhokat még nem tenyésztett, azért sem adhatott el nagyobb mennyiségben a mezei lakos, mivel a bőrök, többnyire ruhaneműekké alakítandók, gyapjastól együtt kerestettek. A kender és len, mely már sűrűbben tenyésztették, kapós volt a vásárokon; s az utolsó leginkább asszonyoktól dolgoztaték föl. A szőlőművelés, az egyház által is még inkább, mint a gabnatermesztés, ápoltatva, az ország minden vidékein szorgalmasan gyakoroltaték³⁾. A méhtenyésztés egyike volt a legjövédelmesebb foglalkozásoknak, valamint a viasz és méz a legkeresettebb tárgyoknak; az első az egyházi szertartásokon használtatni szokott gyertyákká öntették, a másik márcz vagy méhser s egyéb italok és ételek készítésére szolgált⁴⁾. A halászat, mely már a műveletlenebb magyaroknak is

¹⁾ Imre alatt az egyháziak jobbágysai közönségesen mentek valának az országos adótól.

²⁾ Kollár II. 124. 139. kövv.

³⁾ Ottó, Fridrik császárnak a kereszties háborúban útitársa bizonyítja, miként Béla nagy mennyiségű bort osztatott ki a seregnek. Katona 4, 357.

⁴⁾ A méhsernek azon tömérdek mennyiségéből, melyet a jobbágysok a monostoroknak évenként adni tartoztak, kiviláglik, miként ez igen kedvelt ital volt légyen a magyaroknál.

egyik foglalkozásnemét tevé', ápoltaték az egyház azon törvénye által, mely számos napokon tilalmazá a húseledelt; a haldús folyamok, kiváltkép a Tisza, bőven jutalmazták a halászok fáradságát. — A bányászat, mely még az előbbi században kezdeték gyakoroltatni, most már nagyobb kiterjedést és buzgóbb ápolást nyert mind Magyar- mind Erdélyországban; ezen ágára a szorgalomnak királyaink leginkább a német gyarmatokat használták, mi onnét eléggé kiviláglik, hogy bánya városaink majdnem mind ezen gyarmatoktól veszik eredetöket s pedig épen ez időből. A kiásott érczekből, melyek közt nemesebbek is aránylag elég nagy bőségben találtattak, pénzzé igen csekély rész vereték. Pénzműhelyek Székesfehérvárott, Budán s később Szebenben valának. Nagyobb része a kivájt ércznek kereskedés alá jutott, s részint külföldre viteték ki, hol a magyar réz egyebek közt igen kapós vala, részint honi műhelyekben dolgoztaték föl. A sóbányák körüli szorgalmat, melyet az aknák tömérdek gazdagsága bőven jutalmazott meg, nem csak a honi szükség, hanem a szomszéd déli tartományokba és Ausztriába kivitel is tetemesen emelte.

Azonban a földművelés aránylag még mindig sokkal alacsonyabb fokon állott, mint mennyire a föld termékenysége, a nép nagyobbodó száma s az emelkedő kereskedés mellett juthatott volna. E században többször sanyargatá éhség a népet; s ha való, hogy ezt az átvonuló keresztes hadak hagyták magok után — mint némelyek ¹⁾ állítják —: azt kell hinnünk, hogy a gabona-termesztési szorgalom csak annyi volt, mennyit a nép szüksége elkerülhetetlenné tön. Ezt némikép bizonyítja

---

¹⁾ Katona 3, 591. Igaz, hogy II. Géjza korában az éhség egyéb országokat is gyötrött; de azt ott inkább mondhatjuk a keresztes háborúk okozatának, minthogy ezek a földművelő osztályt mód fölött megtizedelték; a pórnép, mely otthon uraitól nyomattaték, szívesen szegődék szabadságáért a kereszt zászlói alá.

a telkek igen csekély ára is — mi azonban az országban forgó pénzmennyiség csekélységének is tulajdonítható —: a csatári monostor adomány-levelében ezt olvassuk: „A Hon helység, melyet a czalaiaktól vett 90 pénzen, 16 ökrön és két bárányon.“ — — „A földet, melyet Simonytól a Miklós ispán fiától a Dráván túl vett száz pénzen és két paripán — — — Neteget 700 pénzen“ stb.¹⁾ Zalontának ára vásárjoggal, telkekkel, szolgálkkal együtt nyolczvankét márka; a mykusi uradalomé palotával, öt szőlőhegygyel, négy majorsággal, malmokkal, szolgálkkal stb. négyszáz ezüst márka²⁾. Boleszló, váczai püspök, midőn, mint Imre király követe, Rómába utaznék, Elvim nagyváradi püspöktől Narher, Macra, Apa, Nigad, Galosa majorságokat szőlőkkel, malmokkal, szabadosokkal, szolgálkkal stb. együtt négyszáz ezüst markáért (ezer hatszáz forintért) vette³⁾. III. Béla idejében akkora föld, mennyit egy ökörfogat (unum aratrum) mívelhetett, két markán; egy major vagy tanya pedig huszonzét szállással kétszáz markán vala vehető⁴⁾.

A mesterségek, vagyis a nyers anyagok feldolgozásával s kikészítésével foglalkozó kézművek e korban leginkább két körülmény által emeltettek. Az első a nyugatiaknak honunkon gyakori átutazása, a zarándoklatok, s mi ezekből következőképen állott elő, a fényűzési szellem ébredése. A magyar lovagok mióta a németekkel többször jöttek szorosabb érintkezésbe, szinte vérttel és pánczéllal ellátva jelentek meg a harezban nem különben, mint a bajnoki játékokban⁵⁾. Egyébiránt posztó,

¹⁾ Katona 3, 507. kövv. Egy pensum tőn egy negyed ezüst markát, tehát egy forintot aranyban.

²⁾ A leleszi prépostság oklevelében. Katonánál 5, 180.

³⁾ Katona 5, 188.

⁴⁾ Engel 1, 267.

⁵⁾ L. Dienes III. István vezére seregének leírását. Engel 1, 256.

selyem, bársony s egyéb finom szövetek, ezüsttel s arannyal himzett s boglározott mezek, aranylánczok s más ilyenén ékítmények közönségesek valának a gazdag nemeseknél ¹⁾. A szomszédok lakjaival megismerkedvén, nem csak kényelmesebb házakat, hanem pompás palotákat is kezdének már emeltetni. A második körülmény, mely a mesterségeket terjeszté s gyarapítá, volt az: hogy a nem rég meghonosult jövevények gyarmatai, kiváltkép a szászok, sőt már a külfölddel s ennek tudományával némileg ismeretes honiak is, a hiú gazdagok vágyait nemcsak kielégíthették, hanem készítményeik különfeleségével azokat még inkább gerjeszték és szaporították is. A sokasodó egyházi szertartások s az ezekben növekedő fényűzés is emelésére szolgált a mesterségeknek ²⁾. De a kézművesek czéhei, minők már Németországban léteztek ³⁾, honunkban csak a következő század közepe táján kezdének fölállani. — A már főnebb előszámlált mesterségeken kívül a vászonszövés, meg az üvegkészítés kezdett szorgalmasabban gyakoroltatni; az elsővel leginkább a, már előbbi honunkban is nevezetes, flammand vászonszövők ⁴⁾, kik Szepesben települtek le, foglalkoztak; a második a meghonosult olaszok által jött nagyobb divatba. — A hajógyártásban, valamint a hajókázásban is még elég ügyetlenek valának a magyarok. Hajóik hosszúk, esetlenek, nehezen fordíthatók; mi okból az ügyesebb görögöknek vizen még nem állhattak ellent ⁵⁾. III. Béla alatt ugyan egy magyar naszád győzedelmes lón a velenceiek ellen; de azon hajók

¹⁾ Oklev. Katonánál 3, 508. Ily drága anyagból készült azon tábori sátor is, melyet III. Béla neje Fridrik császárnak Esztergamban ajándékozott. Arnold Lubeczens. ap. Katona 4, 354.

²⁾ Az ünnepek is fényesen szoktak megülni. L. Biogr. S. Otton. Eppi. Bamberg. „Epularum largitate, splendide ac delicate“ stb. Katonánál 3, 531.

³⁾ Hüllmann: Städtewesen 1, 318. kövv.

⁴⁾ Wachsmuth 3. Th. 2. Abth. 349.

⁵⁾ Engel 1, 252.

kétségen túl a dalmatiai városok készítményei s a hajósak tenger mellékiek voltak ¹⁾. — A táplálékra szolgáló készítmények közül jelentékeny helyet foglalt el mind a belkereskedésre, mind a közéletre nézve a méhser — marcz —; az árpa-ser még gyéren s csak a német közönségekben divatozott, égettbor, mit az arabok Chinából hoztanak be Európába, nálunk még egészen ismeretlen volt.

Törvényhozásunk e korban új szabályokat, a műipart s kereskedést illetőket, nem alkotott; de királyaink néhány emelte a szorgalmat. Kétségkívül leghasznosabb volt e tekintetben az, a mit II. Géjza a szászok és németalföldi flamandok letelepítésével tön. Említém már, hogy a magyarnak lelkuleti sajátsága a megszokott régihez ragaszkodni, elannyira, hogy újítást, javítást, önsugallatból ritkán vagy soha sem teszen, hanemha példák vagy felsőbbbségi parancsok által ösztönöztetik. Egyébiránt még ismeretők is csekély volt a műipar s kereskedés tárgyában, minthogy azokban, magokra hagyatva, tetemes előhaladást tehettek volna. Ily körülmények közt semmi üdvösebb rájuk nézve nem történhetett, mint értelmesebb, munhához szokott, új polgártársaknak az országban letelepítése. A beköltöző flamandok előbbi honjukban is — a Rajnatorkolat, s Gravelin közt fekvő tenger melléki vidéken — nevezetesen valának vas szilárdságú szorgalmok- s munkásságokról a tengerár elleni harcban, melytől feszített törekvéssel lakjaik s földjeik egy részét kicsikarták s melynek szünetlen vigyázattal s elszánt erővel kellett védgátokat vetniök; honn szorgalmasak valának a földmívelésben, vászonszövésben, fegyvergyártásban stb.; künn mozgékony, ügyes kalmárok, szövetségben állottak a francziákkal, angolokkal, velenceiekkal, kiket gyakran meglátogattak s kiktől viszont megkerestettek; már a

¹⁾ Engel 1, 268.

tizenegyedik században is nevezetesek valának a műiparról s kereskedésről városaik: Brügge, Gent, Ypern, Lille, St. Omer, Arras, Gravelines. De egy pusztító s minden gátokat gúnyoló tengerár viharában minden vagyonoktól megfosztatva, szegénységre jutottak, kénytelenek hálásabb földön keresni szerencséjüket ¹⁾. Valószínű, ezen munkásságuk híre ösztönözte a király kiskorúsága alatt az ország kormányzóit, hogy ezen szorgalmas népet Erdélyben a szomszéd nemzetek által elpusztított déli s Magyarországnak éjszakkeleti vidékeire letelepítsék ²⁾, hogy új szállásaikon is a szorgalom gyümölcseit aratva példák által a magyarokat is ösztönözzék.

Királyaink önhaszna is kívánta, hogy mind ezen új gyarmatokat, mind a régiebb városokat ápolják s a nemesség hatalma alól mind inkább kiszabadítsák: a nagyok növekedő követeléseinek nem vethettek sikeresebb ellengátot, mint a kereskedés hasznai és ápolásaik által gyarapodó polgári rendet. Épen ezen városokból volt a királyi kincstárnak is legtöbb haszna. Imre engedelmeiből, vagy talán ösztönzéséből is történt, hogy a beszterczeiek Erdélyben néhány nemesek jármát lerázván, s a szállásaikhoz közel fekvő nemesi várat földülván, magokat szabadságba helyezték ³⁾. Szép szabadságokkal látta el az említett király azon német gyarmatokat is, melyeket 1198-ban önmaga telepített le ⁴⁾. — III. Béla, a byzanti udvar növendéke, ott a műveltség ezen ágával is megismerkedvén, Magyarországon is emelni törekedett a szorgalmat és csinosbúlást. Az útonállókat és orvokat, kik az elődeitől viselt sűrű háborúk s a keresztes hadak átvonulása alatt annyira elszaporodtak, hogy ellenök sem a mezei lakos, sem az utazó

¹⁾ Wachsmuth id. helyen.

²⁾ Fessler 2, 53. kövv.

³⁾ Timon: Imago Novae. Hung. 48.

⁴⁾ Engél 1, 273.

kalmár vagyonát eléggé már nem védhető, üdvös keménységgel kiirtotta. A keleti pompához szokván, udvarába nagyobb fényt hozott, több udvari tisztségeket és szolgálatokat alkotott ¹⁾. A nyáron által még mindig nagy részint sátorok alatt tanyázó népet ²⁾ állandó lakokra, városi rendre, s csinosságra szoktatá ³⁾; szóval, mit Görögországban tanult s hona méltóságának és hasznának előmozdítására üdvösnek látott, azt a magyarok közé is behozta. Neje, a francia Margit, francia finomságot hozott udvarába, mi a csinosbúlás némi magvait a magyarok közt is elhintette. — Végre még azon körülmény is emelőleg hatott a szorgalmi osztályra, hogy királyaink még nem laktak állandóan egy városban; Esztergom, majd Székesfehérvár volt ugyan a királyi fő lakhely; de ezen kívül majd egyik, majd másik városban tartózkodának, a népnek törvényt mondogók s igazságot szolgáltatók; mi által nem csak az igazságszolgáltatás könnyebb s gyorsabb lőn, hanem a csinosbúlás is mindenfelé szétsúgárzott a költözködő udvarból. Közvetlen azonban talán csak az építészet mozdították elő általok azon fényes templomokban s tágas monostorokban, melyek emlékezeteket az utóvilágban is dicsőíték.

* * *

Imre országlása alatt az Endre vezértől fölbujtott nemesek pártszelleme s az ebből származó zavar mód fölött nevelte azoknak hatalmát. A viszálykodó testvérek mindegyikének érdeke kívánta, hogy minél több párthiveket gyűjthessen össze maga körül. A nemesség mind kettőjüktől szabadalmak s

¹⁾ A pohárnok, ajtónálló, lovász, stb. mesteri fő méltóságok valószínűleg tőle veszik eredetüket.

²⁾ Otto Frising. De Reb. Gest. Frider. I. Imper. Cap. 31.

³⁾ Engel 1, 263.

kiváltságok, jutalmak és adományok által hódítgattatván, merészsé, követelővé lőn. A viszályok többszöri megújulása, a politikai bonyolódások sokasodása lépcsőnként annyira növeszté a világi s egyházi nagyok merészségét, hogy a királyi hatalom s javak nagy részét magokhoz ragadozták. Bámulva olvassuk Andrásnak a pápai követhez, Praenestei Jakabhoz — kitől az egyházak sérült jogainak helyreállítására szorították — küldött irományában, hogy a királyi sóaknak termékei majdnem egészen a clerus kezében voltak s ez a sóval az uzsorának egy nemét üzte. A király tartozott a sót alacsony áron eladni a papságnak, mely azt szárazon s vizen széthordatván s táraiba rakatván, egy részt saját szükségeire tartott meg, a többit pedig a királyi sótisztéknek fölemelt áron adta el, ezektől tovább szállítandót s a népnek eladandót¹⁾.

Ezen körülmények Andrásnak sokféleképen zavaros uralkodása alatt még inkább kifejlődtek; s a nagyok, főleg a pápa tekintetével s nyilaival fölfegyverkezett egyháziak már diadal-maskodtak is. Béla ugyan, már mint ifjabb király is, szilárd állhatatossággal tört az aristocratia túlsúlya ellen; de ereje gyöngé volt szándékát, a súlyedező királyi hatalom fölemelését kivívni; Endre halála után pedig ebbeli, bármily szigorúsággal párosított törekvésének, sükeretlenségét eléggé tanúsítja a Sajó folyam mellett fekvő mohi téren szenvedett siralmas csatavesztés²⁾. Az utóbbi királyok gyöngesége s hanyagsága még könnyíté a nemességnek a hatalombitorlást; míg végre a vágytársa, anjoui Károly s ennek pártfogója, a pápa cselszövényei által szorongattatott III. Endre a rákosmezei gyűlésen még határozottabban megerősíteni kénytelenítették a nemesség s papság követeléseit azon törvényekben, melyek a királyi

¹⁾ Katonánál 5, 647.

²⁾ Rogerius Carm. Miserab. Causae odii in regem.

hatalmat s jövedelmeket igen keskeny korlátok közé szorítják¹⁾).

Ezen zavarteli idők épen nem valának kedvezők a műipar s kereskedés emelkedésére. A rabszolgaság ugyan mind inkább gyérült²⁾, de a polgári szabadság aránylag még sem, vagy legfőlebb néhány, a nemesek hatósága alá nem tartozó német gyarmatokban gyarapodott. A hatalmasabbak nyomták az iparos osztályt³⁾, sőt még a kisebb, egytelkes nemesiséget is (jobbagiones castri), melyből sokakat jobbágyság s adózások alá szorítottak⁴⁾. A meggyöngült királyi hatalom sikeres orvoslást nem adhatott; sőt maga a kormány sem menthető ki ilyféle nyomások vádjá alól. Így p. a királyi családot, vagy annak tisztviselőit az országon körül utazatokban, mi gyakran történt, a nép tartozott ellátni élelmi szerekkel s költségekkel; mily terhes volt pedig ez a népnek, kiviláglik azon törvényekből, melyek ezen visszaélést orvosolják⁵⁾. — Törvények, a megyei nép elnyomását kemény büntetés alatt tilalmazók⁶⁾ és szabadságát megerősítők⁷⁾, több ízben alkotattak ugyan; de a gyöngé király azoknak teljesítését sikeresen nem eszközölte. Nem csekély terhére volt az iparos osztálynak a királyi kincstár nyereszkesedése is (lucrum camerae)⁸⁾, mely szerint a különben is igen meghamisított pénz a nép vesztésével, évenként beszedeték hogy ujjá veressék⁹⁾; a besze-

1) Ezen gyűlés folyamát s végzeteit l. Engelnél 1, 457—463.

2) Részint a megye-intézet hanyatlása miatt, részint szabadon bocsátások által. Katona 5, 190. kövv. 514. Fessler 2, 821.

3) Oklev. Katonánál 5, 455.

4) „Pauperum conditio de die in diem agravatur.“ Katona 5, 636.

5) L. az 1232-diki oklevelet Katonánál 5, 629. kövv.

6) Decr. Andreae II. anni 1222. art. 13. 14.

7) U. o. art. 19.

8) U. o. art. 23.

9) Ezen terhektől néhány német gyarmatok s a papi jobbágyság többnyire kiváltságot nyertek. Engel 1, 299.

désre alkalmazott zsidók minden helységtől, melyben mulattak, naponként három lat ezüstöt kaptak napi díjúl¹⁾. Legnyomasztóbb volt még mindenek közt az, hogy a királyi jövedelmeknek a roszt és hűtelen kezelés, meg a javadalmak pazar elidegenítéséből származó csökkenését pótlandó, a vámot, adót és a sóbányákat zsidók és izmaelitáknak adta ki a kormány. Ezen népgyötrők pedig ekkép némi hatalomhoz jutván, annyira zaklaták az adózó népet, hogy sokan jobb sors reményében még vallásokat is fölcsereáltak, vagy gyermekeik szabadságának s leányaik tisztaságának eladása által rótták le az irgalmatlan uzsorásoktól kegyetlenül beszedett adókat²⁾. Ezen visszaélések ellen is hoztattak ugyan törvények³⁾, de sükerök szintűgy nem lön, mint azoknak, melyek a nagyok hatalombitorlását s féktelenségét korlátozák⁴⁾.

Ily nyomasztó körülmények, ily kiváltságos zaklatások közt mind a műipar, mind a kereskedés hanyatlásnak indúlt. A zsidók és izmaeliták, önséges számolásaik által a serdülő kereskedésnek egyébként is kártékonyak, most a legkeresettebb kereskedési tárgyakat — sót, gabnát, bőrt, rezet stb. — majdnem egészen magokhoz ragadták. A vásárokon s piaczokon, melyektől a vámtéher önkényes fölemelése⁵⁾ által sok kalmárokat elidegenítének, a csődületet, mennyire csak lehetett, meggátolák, s ők határozták meg az áruk becsét. Egyébiránt is, mióta az olasz, főleg velencei hajók a Bosporust és Feketetengert sűrűbben látogatták, Magyarországnak közbenjáró kereskedése (Zwischenhandel), mely II. Endre uralkodásának elején még

¹⁾ Katona 5, 456.

²⁾ IX. Gergely pápa levele Katonánál 5, 991. 635. Engel 1, 302. Fessler 2, 448.

³⁾ Décr. de ann. 1222. art. 24. Decr. ann. 1232. — Katonánál 5, 628. 647. kövv.

⁴⁾ Katonánál 5, 635. 695. 699.

⁵⁾ Engel 1, 326. i) alatt.

elég élénknek látszik ¹⁾, nagyon meggyöngült: a német kereskedők is többnyire a Középtengeren keresztül vették útjokat ²⁾, minek következtében azon utak, melyeken a regensburgi s egyéb kalmárok, Görögországgal közlekedve, honunkon szoktak volt átmenni, majdnem végképen elhagyattak ³⁾. Míg azonban ez az átmeneti kereskedelem hanyatlott, úgy látszik, a honunkbeli német s olasz gyarmatok kereskedése, mely annyira a zsidóktól sem gátoltathatók, a közel külfölddel növekedni kezdett ⁴⁾.

A földművelés, egyébiránt is még alacsony fokú, s néhány dunántúli s felsőbb vidéki telepeket kivéve, éledezni csak kezdő, a belzavarok, a nemesség féktelensége s nyomása alatt igen sokat szenvedett; a zsidók zaklatásai miatt pedig a belkereskedés, a városi piacok csökkenvén, majdnem egyedül a szükség lőn ösztöne a földművelőnek. A mesterségek aránylag még legkevésbé érzették az idők mostohaságát; sőt, a már III. Béla idejétől mind inkább növekedő fényűzés az ipar egynemely ágait még emelte is. A nemesség a pompa és kényelem ölében, egy egész sereg udvari szolgálóktól környezve éldegelt; asztala nyalánkságokkal s pazar bőséggel kínálkozott; a ruhák anyagában s azoknak arany s drágagyöngy ékítményeiben; a lovakban s házi butorok pompájában egymás közt vetélkedett ⁵⁾. Erzsébet, II. Endre leányának jegyajándékai közt említetik: ezüst bölcső, ezüst fürdőkád, lánccok s egyéb arany ékességek, bársony, selyem s finom posztó mezek és sok más drágaságok, melyekhez — miként az évkönyviró beszél — hasonló szépségűek s becsűek Thuringiában még nem láttattak ⁶⁾.

¹⁾ „A mercatoribus undique venientibus.“ Oklev. Katona 5, 217.

²⁾ Wachsmuth: Sittenges. 3. B. 1. Abth. 341.

³⁾ U. o. 338.

⁴⁾ Oklev. Katonánál 5, 103. kövv.

⁵⁾ Thomas Archid. Spalat. Katonánál 5, 914. Engel 1, 340.

⁶⁾ Theodoric. Thuring. Katonánál 5, 133. kövv.

András erőtelen országlása után IV. Béla izmos kezekkel ragadá meg a kormányt s kimélest nem ismerő szigorúsággal kezdette az atyja alatt eláradott visszaéléseket és sérelmeket megorvosolni: a hatalombitorló egyházi s világi nagyokat kellő korlátok közé szorítani, a megyék intézetét helyre állítani, az elnyomott népet jogaiba vissza helyezni, a fosztogatások és rablások által gyűjtött kincsekben elbizott, dölyfös zsidókat és izmaelitákat a sóbányáktól, adó- s vámszedéstől eltiltani, igájok alól az iparos osztályt fölszabadítani. Több városokat kiváltságokkal ajándékozott meg s a kereskedést biztosította ¹⁾. Szerencsésebb körülmények közt alatta a szorgalom szépen emelkedhetett volna; de mindjárt országlása elején iszonyú veszély fenyegette országát s királyi székét. A tatárok, vagy inkább mogolok vad csordái több ázsiai s európai tartományokat földúlván, 1241-diki tavasz elején honunkba is betörték és a mohi téren a rendetlen magyar sereget eltörülvén, az egész országban eláradtanak. Nyomaikat mindenütt vér s pusztaság jelölte s a több mint egy évig tartott dúlásaik alatt a már műveltségnek indult ország szánandó sivataggá változott. Sirba dőltek akkoron a lakosokkal együtt a szorgalom minden ágai is ²⁾.

Iszonyú föladat volt, a dalmát szigetekről, hova rejtezett, visszatérő királynak a rommá s pusztasággá vált országot megújítani, helyre állítani. Béla férfias erővel, dicséretes buzgalommal fogott e nagy munkához; de a tömérdek akadályok miatt, melyekkel szembe szállnia kellett, előre csak lassan haladhatott. A néptelen hon vadak tanyájává lőn, melyek az erdők rengetegeiből s hegyek barlangiból visszatérő lakosokban ismét nagy csorbát ejtének; a földművelés elmulasztása

¹⁾ Oklev. Katonánál 5, 848. 866.

²⁾ Rogerius Carm. Miserab. Schwandtnernél I.

éhséget szült, mely a számtalan temetetlen halottak dögleletes párolgásiból származó betegségekkel párosúlva, a kevés lakos-
ságot még kevesebbre olvasztá; végre még a sáskacsapás
által is sanyargattaték a szerencsétlen haza. A szükség hatalma
ismét az ekéhez s a műhelyekbe szorítá a népet; de az igás
barmok s nyers anyagok hiánya miatt az ipar igen lassan
üdülhetett. A derék király szilárdsága s buzgalma végre mégis
győzött minden akadályokon. A szomszéd országokból szép ki-
váltóságok által új lakosokat édesgetett az elpusztúlt tanyákra ¹⁾.
Egyebek közt Tokaj vidékére olasz gyarmatokat telepített
le ²⁾ s ezek ültették aztán be a hegyaljai hátaikat venyigékkal,
melyeket Olaszhonból magokkal hoztanak. A selmeczi lakosok
szorgalmasan kezdék mívelni az érczbányákat ³⁾, s az ezüstön
kívül, az adásvevés könnyítésére, rézpenz is vereték ⁴⁾. A ki-
rály öntapasztalatából tudván, miként az iparos osztály szol-
gálhat az aristocratiának leghatalmasb ellensúlyul, királyi
székének pedig legerősebb támaszául, a mesterségeket a váro-
soknak ajándékozott szép szabadalmak által igyekezett lassan-
ként fölemelni. Hasonló léptekkel kezdett éledezni, a király
gyámolítása alatt, a kereskedés is, melyen azonban igen nagy
csorbát ejtett eleinte az a körülmény, hogy a külföldi, Magyar-
országon keresztül keletre utazni szokott kalmárok a minden
oldalú szükség s az utak bátortalanságától visszarettenvén,
Olaszországnak s a földközi tengeren keresztül vevék útjokat ⁵⁾.

Béla, hogy a nemesi osztály hatalombitorlásának korlá-
tokat, erejének pedig némi ellensúlyt vessen, s a királyi ha-

¹⁾ A pusztá helyeket leginkább az úgy nevezett scultetia-k által népe-
síté meg; p. Katonánál 6, 1143. — Engel 1, 360.

²⁾ Katona 6, 12. — Engel u. o.

³⁾ Katona 6, 43.

⁴⁾ Engel eml. h.

⁵⁾ Wachsmuth: Sittengeschichte 3. Th. 1. Abth. 338.

talmat, melynek végképeni elgyöngülése okozta egy részről a mogul pusztítást is, fölemelje s erősítse, a közép osztályt s a városokat kezdé pártfogolni, miben követőkre talált utódaiban is. De égyébiránt is mindig arra törekedtek letelepülésöktől fogva a német gyarmatok, hogy minél több jogokat, és szabadalmaiknak minél nagyobb biztosítást nyerjenek. Azért állíthat elő a történetírás több rend- s időbeli okleveleket, melyek szabadságaikról intézkednek. Már II. Endre szabad várossá emelte a varasdi vár környékén fekvő helységet, melynek lakosai, midőn a keenei várban fogságban volt, neki némi szolgálatokat tettek. Szabadságot adott egyebek közt nekik, a megyei hatóság alól fölmentetteknek, bírót (Rithard) választani; kiváltságot minden adó s vám alól, kivéven midőn portékákkal a német földre utaznának, mely esetben minden szekértől három fillért, minden eladott lótól kettőt, két ökörtől egy fillért, szinte annyit három sertéstől, a drávai révnél pedig egy fillért tartoztak fizetni ¹⁾. Nevezetes azon oklevél is, melyben András az erdélyi német gyarmatoknak nagy részint már elavult vagy a zajlongások alatt megcsorbult szabadságaikat megerősíti ²⁾, s melynek tartalma szerint egyéb szabadalmakon kívül a kereskedők a rendkívüli vámtehertől az egész országban fölmentettek és szabad sóhordást nyertek. Bélától szabad városi jogokkal ajándékoztattak meg: Nagyszombat ³⁾, Olaszi a Szepességben ⁴⁾, Selmecz ⁵⁾. A pesti és budai polgárok 1244-ben eszközlék ki jogaik megújítását ⁶⁾; az erről intézkedő királyi levélben a harminczadot s a budai egyháznak fizetendő sóadót kivéven,

1) Oklev. Katonánál 5, 104. kövv.

2) Katona 455. kövv.

3) U. o. 5, 848.

4) U. o. 6, 12.

5) U. o. 6, 43.

6) U. o. 44. kövv.

minden egyéb adózásoktól fölmentettek. Hasonló szabadságokat nyertek: Korpona ¹⁾, Zólyom különösen szabad favágást is ²⁾, Besztercze pedig határában ércbányákat keresni s megnyitni, melyektől, valamint már a jövedelmező aknáktól is, igen csekély adót tartozott fizetni; az aranytól tizedet, az ezüsttől, réztől s egyéb érczektől pedig nyolczad részt; nyert továbbá a Selmeczéhez hasonló vámkiváltságokat stb. ³⁾; Grech (Zágráb, a hegyen emelkedett királyi város) ⁴⁾, hol a mindennapi piacon kívül hetenként két vásár tartaték, hétfőn és csütörtökön, Szamobor, Jásztrebarszka ⁵⁾ stb. V. István a szepesi városoknak, melyek közül most huszonnégy bizonyos kézművi és kereskedési egyesületbe lépett ⁶⁾, sürget öskérelmökre, nem csak megerősíté szabadságaikat, hanem újakkal is megtoldá, minő p. az, mely szerint a hegyekben bányákat nyitni s azoknak jövedelmét a Beszterczeéhez hasonló csekély adó mellett megtartani engedteték ⁷⁾. Nem különben erősíté meg Kún László a gölniczbányaiakat egyéb kiváltságaikon kívül az arany-, ezüst-, vas- és kőszénbányák jogaiban ⁸⁾; egyszermind pedig a környéki helységekben a piacokat eltiltván, a városhoz tartozó majorságiak- és szállásiakat áruiknak a városba vitelére szorította. III. Endre a pozsonyiaknak azon kiváltságot adta, miszerint a Németországból behozandó, vagy oda kiviendő árukat a város határaihoz tartozó Dunán csak a pozsonyi hajósok szállíthassák ⁹⁾. Ugyan ő a pozsonyi szőlőket

¹⁾ Katona 50.

²⁾ U. o. 54. Hasonlóképp megerősítetnek szabadságaik. U. o. 212. kövv. és 502.

³⁾ Fejér: Cod. Diplom. Tom. 4. vol. 2. p. 296. kövv.

⁴⁾ Katona 6, 460.

⁵⁾ U. o. 257.

⁶⁾ Fessler 2, 862.

⁷⁾ Katona 6, 575. kövv.

⁸⁾ U. a. 6, 705. kövv.

⁹⁾ Bel.: Notit. Hung. Nov. 1, 137.

minden dézsmától fölmentette; s a szabad kereskedést a városban minden országból való kalmároknak megengedte ¹⁾. Ezen városok közül néhányat már ez időben is gazdagsághoz juttatott a műipar és kereskedés; mely tekintetben Pest ²⁾, Esztergam és Pozsony aligha valamennyit fölül nem haladá ³⁾. Országos polgári jogokat s befolyást a törvényhozásba legelőbb III. Andrástól ⁴⁾ nyertek városaink; az 1298-ki országgyűlésre a szászok és kúnok is követeket küldöttek ⁵⁾. Ezen joguk azonban annyira még nem volt megállapítva, hogy annak gyakorlatában az utóbbi királyok alatt is mindig meghagyattak volna. Az ország alsóbb vidékein a Duna és Tisza közt s ezen túl a temesi Bánságban e korban még igen kevés városok álltak fenn. Ezen vidékeket a külön időkben bevándorlott keleti népek, kúnok, bolgárok, bessenyők lakták, kik közt a keresztény vallással együtt az ipar is igen lassan gyökösülhetett meg; egyedül a baromtenyésztésre valának ők hajlandók, és szőrből fonott sátorokban lakva, nyájaikkal a terjedelmes pusztákon vándor életet viseltenek ⁶⁾.

Azon körülmény, hogy a nyugati kalmárok a keletre már gyérebbe jártak Magyarországon keresztül, eleinte egy kissé megcsökkenté ugyan városainkban a kereskedési csődületet; de más részről emelé kalmáraink tevőleges szorgalmát s kereskedésünk önállását. Míg a keletről haza térő nyugatiak által városaink könnyen jutottak a kelet áruhoz, kevés

¹⁾ U. o. 650.

²⁾ Pesten egy hajós társaság is létezett. Fejér: Cod. Diplom. V. 3, 299. kövv.

³⁾ Rogerius Carm. Miserab. Bel. u. o. 652.

⁴⁾ III. András igen kedvezett a kereskedésnek. Cod. Diplom. VI. 1, 199. — VI. 2, 72. 97.

⁵⁾ Engel 1, 456.

⁶⁾ „Cum suis tentoriis fultreis (ex filo contextis), jumentis, pecoribus, terram vacuum Hungariae peragrabant.“ Katonánál 5, 859.

ösztönük volt a külföld gyakoribb meglátogatására; de a mogul pusztítás után a német kalmárok elmaradtával erre a szükség-től kényszerítették. A külföldiek is azontul gyakrabban tűztek ki egyenesen Magyarországot kereskedési utazások céljául, innét magyar természetményeket, sőt, bort, nyers és kikészített bőröket, rezet stb. viendők vissza hazájokba; s ekkép kétségkívül önállóbb, vállalkozóbb lett a magyar kereskedés. A szepesi és erdélyi németek szabadalom-leveleiből kiviláglik, miként ezek szoros közlekedésben maradtak mindig elhagyott honosaikkal s még papjaikat is többnyire Németországból hozták. A hazánkat látogató német kalmárok többnyire vásznat és posztót, az olaszok, főleg velencziek selymet, bársonyt s egyéb szöveteket, meg tüveget¹⁾, az oroszok és lengyelek pedig drága bőröket hoztának be.

Legvilágosabb tudósítást adnak e korbeli kereskedésünk állapotjáról azon királyi levelek, melyekben a vám szabályoztatik. Midőn András 1215-ben az esztergami káptalant a kakacsi kikötő s az esztergami piacz vámadójának birtokában megerősíté, egyszersmind azt is rendelte, hogy a kalmárok, mind bel-, mind külföldiek, az említett kikötőn, vagy ha szárazon utaznak, a város piaczán tartozzanak átköltözni s áruiktól a járandó vámot lefizetni; a ki pedig ezen vámszedő hivatalokat elkerülné, a megyei főispántól büntetés alá vettessék²⁾. IV. Béla alatt ezen adó miatt viszályok támadtak a városi, kiváltkép olasz (latin) polgárok és a birtokos káptalan között: a polgárok állíták, hogy csak a külföldről behozott posztó s egyéb áruktól tartoznának a szokott vámot lefizetni; azon árúk pedig, melyeket Pest, Buda, Fehérvár s egyéb belföldi városokból

¹⁾ Katonánál 6, 221.

²⁾ U. o. 5, 217.

szállítanak, nem esnének a vám alá, miként a birtokos káptalan követeli. Minek következtében a káptalan egy új királyi levelet eszközölt ki, mely az adót mind a kül-, mind a belföldi árukra kiterjeszté¹⁾. Kún László alatt ismét két hasonló per támadt ezen vám iránt, melyet a király akkép döntött el a káptalan javára, hogy mind azon kalmárok, kik az esztergami vámot elkerülték, Győrött szoríttassanak bizonyos büntetés mellett annak lefizetésére; és hogy mind azon bécsi, regensburgi, szász, bajor, cseh s egyéb Rajnán inneni kereskedők, kik a festett posztóktól járó vámban a káptalant megkisebbiteni akarták, minden egyéb, a Rajnán tuli francia, velencei stb. kalmárokkal egyenlően fizessék bársony- és posztó- áruiktól (tam de sindone, quam de pannis griseis, seu tuscanis vel panulatis) a vámadót²⁾.

Minő volt pedig ezen vámadó, a budai kikötő s piacz vámjának 1255-dik évben, az esztergamiénak pedig 1295-ben kelt szabályozása részletesen előadja. Az első oklevélben³⁾ Béla így rendelkezik: minden, posztóval terhelt szekér szállítmányától, mely öt markányi⁴⁾ értékű, fizettetik egy nehezék; egy gabnával terhelt szekértől két denár; száz sósziklától egy szikla, tíztől egy denár s így fölebb negyvenig; egy szekér komlótól (de curru Cumulonis) három denár; egy szekér vastól szinte három; egy edény (tunella) bortól, mely a piaczon eladatik, két nehezék; egy szekér ólomtól három nehezék; egy szekér vadállat bőrtől, mely öt markányi becsű, egy nehezék; szinte így a viasztól; egy ökörbőrrel terhelt nagy

1) Katona 6, 220. kövv.

2) U. o. 964. kövv.

3) Fehér: Cod. Diplom. Tom. 4. vol. 2. p. 310. kövv.

4) Egy ezüst marka tőn négy fertinget; egy pondus, vagyis nehezék öt denárt, s egyenlő becsű volt a garassal; öt pensum tőn kétszáz horvát denárt, mi egy markát ért, egy marka pedig három aranyat. Schönwisner: Notit. Rei Numism. 156. 167. 288.

szekértől fél ferting; ugyan annyi egy edény (tunella) méztől; egy vég (petia) posztótól két denár; egy lótól mind a vevő, mind az eladó által külön két denár; egy mázsa fagyútól két denár; finomabb áruktól p. ezüsttől, minden öt marka érték után egy nehezék. Továbbá egy hajó gabnától fél ferting; egy dereglyétől egy nehezék; ugyanannyi egy hajó haltól; egy vízi talptól, mely két evezővel kormányoztatik, két nehezék; egy szekér szénától két denár stb. stb. — A második oklevél¹⁾ tartalma szerint az orosz és lengyel egy lovú kereskedők drága bőreiktől fizettek fél markát; a bulgami vagy marchiai borkereskedők egy hordótól (tunella) két ezüst garast, húsz hordótól egy markát; a somogyi, szalai, sukeroffi és pesti boroktól hordónként egy garast. Negyven vég festett posztótól egy markát; egy vég skárláttól négy garast; negyven vég bársonytól egy markát; a velencei kereskedők pedig minden áruik század részét. Két ezer menyét bőrtől hat garast; ezer nyúl bőrtől öt garast. Egy ökörtől, öt juhtól egy frisiai fillért vagyis denárt²⁾. Egy kocsi gabnától, vagy apró haltól egy garast; egy fris vizától szinte annyit. Egy mázsa réztől két frisiai denárt; egy mázsa ólomtól egy denárt; egy mázsa viasztól husz denárt. Száz sósziklától egy sziklát; szinte így az ökörbőrtől. A német vászontól, az olasz sajttól, gyümölestől, cserép edénytől, lentől, kendertől s az apróbb áruktól század részt. Továbbá a piacon sátorokban árulók minden szombaton egy frisiai denárral adóztak. A mesteremberek, kovácsok, vargák, kerékgyártók stb. minden szombaton félfrisiait; a sütők egy kenyeret; a sör- és bormérők holnaponként három ezüst garast; a mészárosok minden húsevő nap fél frisiait; a tímárok, zсібárusok stb. minden szombaton egy frisiait. Ezen

¹⁾ Engel 1, Anhang 501.

²⁾ Öt frisiai denár tőn egy ezüst garast.

adók s vámok, magokban tekintve, nem voltak ugyan nagyok, de mégis több rendbeli oklevelekben találjuk, miként az esztergami és budai polgárok az adószedőknek gyakran ellenszegültek s csak királyi parancs által szóríttathattak azoknak lefizetésére ¹⁾. Egyébiránt királyaink tapasztalván, hogy a közép osztály emelkedésével az aristocratia hatalma gyöngül, városaiknak s foglalkozásaiknak mindenütt kedveztek, a kereskedést, miként csak a körülmények engedék, előmozdítani törekedtek. IV. Béla több városokat s ezek közt a szepesi és erdélyi német gyarmatokat is fölmenté a vámoktól ²⁾, kivéven a budai és esztergami vámházaknál fizetendőket, melyektől a birtokos káptalanok kiváltságot adadni senkinek sem engedtek. Kún László a habsburgi Rudolffal kötött frigyéről szóló oklevélben az utóbbinak tartományiból jövő kalmárokat a harminczad és piaczi vámon kívül, minden egyéb terhektől fölszabadítá ³⁾. Ugyan ezen kedvezés ismét megerősítették a későbbi bécsi egyezkedésben ⁴⁾. III. Andor az Albert ausztriai herczeggel kötött béke után a bécsi kalmárok tekintetéből eltörült minden törvénytelen vámterhet; megújítá IV. Bélának e tárgyban szabályait s ezek szerint a vámadózást az áruk becsének huszad részére szállította le, a megyék ispánait pedig s egyéb nagyokat tisztségeik, a földes urakat birtokaik elvesztésével fenyegette, ha a kalmároktól törvénytelen adókat kicsikarni merészkednének. Hasonlókép kedvezőleg szól a kereskedésre nézve az 1297-ki frigykötés néhány pontja is ⁵⁾.

¹⁾ Katona 5, 217. — 6, 964. 1098. 1116. stb.

²⁾ U. a. 5, 152. 242. 248. 352. 458. 865. 866. stb.

³⁾ Engel 1, 407. és kövv. — Cod. Diplom. Tom. 5. vol. 2. p. 388.

⁴⁾ Engel 1, 410. — Fejér: Cod. Diplom. Tom. 5. vol. 2. p. 549.

⁵⁾ Katona 6, 1179. — Engel 1, 449. 453. — Ily kedvező a kereskedésre nézve a regensburgi kalmároknak adott kereskedési szabadalom is. Fejér: Cod. Diplom. T. 7. V. 2. p. 148.

De nem csak a nagy, hanem a városi kiskereskedésnek kedvező okleveleket is mutathat elő a történetírás ezen korbéli királyoktól ¹⁾. Az 1231-ki törvénykönyv 34-dik czikelyéből kiviláglik, miként a királyi várakban mindenütt tartattak vásárok. A vásári adót illetén helyeken eleinte mindenütt nyers természetményekben, később pénzben is szedették a királyok ²⁾.

A műipar s különösen a földművelés aránylag annyira még nem emelkedett föl, mennyire a kereskedés; mit részint a népszám s belfogyasztás csekélysege, részint ezen földművelő néposztálynak kevesebbé kedvező polgári helyzete stb. okozott. A földművelésnek leghatékonyabb ösztönei voltak a városokban tartatni szokott hétvásárok, melyekre a vidéki nép természetményeit hordogató. Legkeresettebb természetmények valának: buza, rozs, árpa, zab, köles, lencse s egyéb hüvelyes növények, kender és len. A szőlőművelést a mogul pusztítás után a Bélától letelepített olaszok kezdék ismét szorgalmasan gyakorolni: Olaszi, Patak, Petrahó s egyéb hegyaljai helységek nagy részint az ő gyarmataik által emelkedtek fel ismét; s tőlök veszi eredetét az úgynevezett tokaji nektár is. Ezek az olaszok később Sopron, Pilis és Eger vidékére is elszármaztak, s a venyigefajt, melyet magokkal Olaszországból hoztanak, mindenütt meghonosítván, a bortermesztést gyarapíták és nemesíték ³⁾. Nevezetesen valának még a somogyi, veszprémi, szalai és budai szőlőhegyek ⁴⁾. Az esztergami piacon leginkább a nevezett hegyeken termett borok árultattak. Több végintézetekben és adománylevelekben is említettnek szőlőhegyek ⁵⁾, miből nyilván láthatni,

¹⁾ P. a gölniczbányaiak szabadalomlevele Katonánál 6, 705. kövv.

²⁾ Kovachich: Vestig. Comit. 120.

³⁾ Szirmay: Notit. Hist. Comit. Zemplén. 7. l.

⁴⁾ Katona 6, 44. — Engel 1. Anhang.

⁵⁾ P. Sol gróf végintézetében Katona 5, 513. — A leleszi apátság alapítvány-levelében Katona 5, 180—193.

hogy a földművelésnek ezen ága az egész országban gyakoroltaték. — Terjedt vala a méhtenyésztés is; mit eléggé bizonyít az, hogy 1289-ben Kőszeg ostromlott lakosai méhkasokat is hagyigáltak a réseken betörő németekre ¹⁾; meg, mint főnebb láttuk, az esztergami vám szabályozásánál előszámlált czikkek közt is említettik méz és viasz. A bányák e korban már szorgalmasabban műveltettek mind a magyarországi, mind az erdélyi szászoktól ²⁾; a sóaknák mily gazdagon jutalmazták a reájok fordított munkát, kiviláglik II. Endre 1233-ki okleveléből ³⁾. Egyébiránt a fekvő javak csekély ára a pénz kevés mennyisége mellett a földművelés alacsony fokát is látszik tanusítani. Sus-sag pusztának fele III. Endre alatt az erdélyi püspöknek tizenkét márkán adaték el ⁴⁾. Szinte ily olcsók valának az ingók is: egy jó ló közönségesen két markára, egy kereszt (capetia) gabna — mint a chuti monostor 1295-ki okleveléből ⁵⁾ kiviláglik — egy markára becsülteték ⁶⁾. Az adó fejében fizetendő menyét-bőrök egyenként négy nehezékkal váltattak meg ⁷⁾.

A másod- kézi foglalatosságokra, a mesterségekre, leginkább pedig azokra, melyek kész műveket szolgáltatnak, nagy hatású befolyása volt a kereskedelem által már némileg emelkedő városoknak. A mesteremberek czéhei e korban kezdetek fölállani s alakulni, mindenek előtt a német lakosságú városokban. Ezen czéh-egyesületek már azon tekintetből is emelőleg hatottak ⁸⁾ a mesterségekre, hogy a tökélyesbülés

¹⁾ Chron. Austral. Katonánál 9, 991.

²⁾ U. o. 6, 43. 575. 705. stb.

³⁾ U. o. 5, 647. kövv.

⁴⁾ U. o. 6, 1139.

⁵⁾ U. o. 6, 1137.

⁶⁾ A jószágok áráról I. Vagner: Analecta Scepus. 3, 244.

⁷⁾ Kovachich: Vestig. Comit. 119.

⁸⁾ Egészen más tekintetből kell méltánylanunk a czéheket azon korban, mint most; a mi most a műipar kifejlett korában összeszorítólag

utáni törekvést sikeresebben kifejtették s könnyítették a mesterművekkeli kereskedést. Még hatékonyabb emeltyűje vala a mesterségeknek a városi kiskereskedés, a hetenként tartott vásárok, és a mezei lakosoknak a sütők, vargák, szabók, mészárosoktól való függésök. Posztó s egyéb gyapjú szövetek még igen gyéren s alábbvaló minőségűek készítették; de a vászonszövés, kivált a német lakosságú városokban, terjedtebb volt; egyébütt leginkább mezei s női foglalkozást képezett a fonással együtt. A fényűzés, melyet a magyar nemesek igen kedveltek, ezüst és arany házi szereket, s ugyanazon anyagokkal hímzett s kivert mezeket tön divatosakká; mi nyilván bizonyítja, hogy arany- s ezüstművesek, ezeknek az érczeknek egyébiránt is elégséges bősége mellett, jelentékeny számban léteztek. A tímárokat, fegyvercsizárokat, szűcsöket s egyéb ilyfélét készítményeik szükségessége mindig szaporítá; a kikészített bőrök, s kiváltkép az irha, nem csak itthon kapósak voltak, hanem olaszok s németek által a külföldre is szállították. — Az élelmi szereket készítőik közt a sütők és serfőzők — a ser ez időben már a magyarok közt is divatossá lön — valának legnagyobb számban, s az elsőik nem csak városokban, hanem falvakban is; némely helységek pedig serfőzési joggal is megajándékoztattak ¹⁾).

* * *

Az akadályok közül, melyek az Árpádházból származott királyok alatt a műipar és kereskedés nagyobb emelkedését hátráltatták, néhányat, többnyire rövidebb időkre hatókat, miként az összefüggés és a szerkezeti körülmények engedték,

---

s általánosan véve hátráltatólag hat a mesterségekre, az akkoron, a műipar serdülő szakában, igen is jótékonyan hatott azokra.

¹⁾ P. Vernhard helység Katonánál 6, 1143. stb.

már a külön szakaszokban említettem. De azokon kívül vannak még oly akadályok is, melyek ezen egész korszakon vagy legalább hosszabb időn át megnehezítették az ipar nagyobb emelkedését.

Legelőször is említendő a népiség (Volksthum) különfélesége s tarka vegyülete a többféle nemzeteknek, melyek Magyarhont lakták, valamint ezek polgári állapotának s erkölcsi sajátságainak különemésége is. A kölcsönös hazafiúi bizodalom s meghitt társalkodás, mely az ugyanazon nemzetbelieket oly szorosán összekötni szokta, Magyarország lakosai közül sokáig száműzve vala. Azon részrehajló kedvezés, melylyel a német jövevények első királyainktól ápolottak s nem ritkán a honfiak sérelmes elmellőzésével a kormány mellé rendeltettek ¹⁾, valamint a német lovagoknak a csekélyebb műveltségű magyarok iránt nem ritkán nyilatkozó elbizottsága s dölyfe is egy általános gyűlölséget keltett föl a magyarokban a németek ellen. Ezen idegenkedés, mely eleinte csak a két fél közti nemességben létezett, azon villongásokban, melyekre Péter és Salamon alatt tagadhatatlanul a németek adának okot, a nép közé is átszivárgott s azon, már magokban is kártékony következményeken kívül, melyek a honfiak közötti kölcsönös bizodalom hiányából folytak, a műiparra s kereskedésre nézve még azon ártalmas hatása is volt, hogy a magyarok, kiknek a németeket az iparos életben mint mestereiket s kalauzaikat kellett volna tekinteniök, nemzetiségi bizodalmatlanságból józanabb példáikat is idegenkedének követni; s ekképen az a haszon, melyet a német gyarmatok mindjárt eleinte nagyobb kiterjedésben és sükerrel hajthattak volna, megsemmisült, legfőlebb egy igen keskeny körre szorúlt. Ez az idegenkedés azonban később valamennyire enyészni kezdett, nem csak azért,

¹⁾ Thuróczy P. 11. Cap. 35.

mivel a kormányhoz kevesebb idegenek jutottak s a német urak hatalmaskodásának mező nem nyittaték, hanem azért is, mivel némi tiszteletre méltót, mi a németekben létezett, lehetetlen vala fel nem ismerniök. Azonfelül a németek, kik a tizenkettedik században települtenek le magyarjaink között, már nem mint uraságra s hatalomra vágyók, hanem mint szorgalmas föld és kézművesek jelennek meg, kik, mint a népség s a természet adományinak szaporítói és feldolgozói, inkább utánzásra mint ellenkezésre ingerlők, a magyaroknak kétségen kívül nagy hasznára váltak.

De alig kezdett a műiparnak s kereskedésnek ezen akadálya enyészni, midőn egy másik, amannál terjedtebb s több időkre ható vettetett a szorgalom haladásának elébe. Királyaink, hogy az ország terjedelmével aránylag csekély számú népet szaporítsák, több ízben keleti, műveletlen népeket telepítének le az ország kebelében. Így 1089-ben, 1124-ben, 1237-ben kunok a Duna s Tisza közötti vidékre; 1285-ben bolgárokkal kevert oláhok részint Fogarasföldre, részint Máramarosba szállítottak le. A mennyit egy részről ezen gyarmatokban a néptömeg nyert, annyit veszített haladásában az ipar és polgárisodás. A kunok azon fokán álltak a műveltségnek, melyen a magyarok a vezérek alatt: a komolyabb munkától, a természet meghódoltatásától s egy szorgalmas élettől idegenkedők, még e szakasz végén sem valának Magyarországon igazán honosak, s mintegy könnyelmű, nyugtalan nép tűnnek elő, mely csak kalandokra, rabló-száguldozásokra, csatákra s pusztításra hajlandó, honn pedig a munkátlan, vándor életet mindenek fölött kedveli. Ezen nyers szokásaikhoz s darabosságokhoz való makacs ragaszkodásuk okozta, hogy a műipar és kereskedés az ország azon részeiből, hol tanyáztak, majd nem végkép száműzve lőn, s egy pár századdal hátrább vettetett azon vidékek polgárisodása. Sőt némi részben ezen bevándorlottak erkölcsi

hatásának következménye az is, hogy az ázsiai népiség bélyege a magyaroknál is egészen az újabb időkig fenmaradt.

A zsidók a sz. földről elszakadások óta oly nemű foglalkodásokban, melyek vagy a természetet hódoltatják meg, vagy a nyers termékeket alakítják kézművekké, sehol sem szorgalmasak, a magyarok közt is csak másoktól iparkodtak nyerekedni; birtak ugyan közölök némelyek földdel, de — mint az ő ügyökben alkotott törvények bizonyítják — azokat nem saját veritékökkel művelték, hanem szolgálk által munkáltatták. Uzsoráskodásaik s csalásaik, miként főnebb láttuk, már az első királyokat figyelmesekké tevék és szigorú törvények alkotására kényszeríték. Azon pártfogás pedig s rendkívüli hasznokhoz s hatalomhoz jutás, melyben II. Endre és egy ideig IV. Béla alatt részesültek, az iparra, kivált a földművelésre, épen károsan hatott.

Egyedül a németek valának a nemzeti ipar s csinosbúlás emelői; csak ők gyakorolták kellő szorgalommal azon kézműveket, melyek a természettől kincseket csalnak ki; a föld- és bányaművelés, a mesterségek és kereskedés leginkább az ő kezeikben valának. Míg a zsidók s ezekhez mindenben hasonló izmaeliták önző számítások, álnok fogások és csaláságok által törekedtek nyerekedni s ekkép a nép keresményi forrásait bedugták, abból csak egy italt engedők, s azt is drága bérért, merítnie; addig a németek kézművi s kereskedési szorgalmok által mintegy példányai s kalauzai valának a magyaroknak a jóllét s gazdagság forrásához való juthatásban; s míg amazok mindig csak udvari kegyelmeket vadásztak, a németek polgári jogokat s azoknak biztosítását sürgették.

De volt is a magyaroknak szükségök ily ösztönzőkre a szorgalomban, mint minők a németek valának; mert erkölcsi sajátságai közé tartozik a magyarnak a munkátlan, könnyű életre hajlandóság. A keresztény vallás s az európai polgári-

sodásnak az országban elterjedése valamennyire elszoktatá már a magyarokat ősi nyerseségöktől; de népiségök tekintetében még mindig közelebb álltak a kún s a keletről bevándorlott egyéb nemzetségekhez, mint a nyugati vendégekhez, s még a tizenharmadik században is mindig bizonyos keleti, az élet mindennapi fáradalmas vesződéseivel ellenkező erkölcsi vonás s egy nyilvános hajlam elődeik nomád életmódjára, mutatkozik lelkületökben. Bizonyos értelemben nem egészen igazságtalan a gyűlölségszülte freisingi Ottónak¹⁾ azon ítélete, hogy a magyarok természetüknél fogva renyhék s fegyverzetökben mint öltözetükben hanyagság tűnik fel rajtuk, és hogy azon csin is, melyre a beköltözött németek s olaszok által neveltettek, csak mesterkelt, nem természetes s mindig elárúlják, hogy az a tetszetősb külszín, melybe öltözködtek, nem természeti hajlamuk okozata. Ezen ítéletben lehetetlen ugyan észre nem venni némi előítéletet, s gyűlölség kitörését, de egészen igazságtalannak sem mondhatni azt; tagadhatlan, hogy a magyar, nemzetiségében büszkélkedve, az ipartól, mint magához méltatlantól, idegenkedve, csak a harcztól s fegyverforgatást tekinté hivatásának, azonkívül kényelmes munkátlanságban szeretett éldelegni. Innét fejthetni meg, miért a műipar s kereskedés csak azon városokban lépett némi jelentőségre, melyekben németek vagy olaszok telepítették le. Ide járult az is, hogy azon vidékeken, melyeken csupa magyarok, vagy ezek a kúnokkal keverten laktak, a népszám épen legesekélyebb volt, s így a szorgalom sem a szükség, sem a szorosabb társas életben kifejlődő surlódás által nem emeltetheték. Ez az akadály, vagy inkább hiány azonban az egész országra nézve létezett; a föld is általában véve mindenütt sokkal termékenyebb s gazdagabb vala, mintsem hogy annak lakói a szükségtől erőfeszítésre szorit-

¹⁾ De Reb. Gest. Frider. I. Imper. L. 1. Cap. 31.

tathattak volna; csekély munkát is bőséges gyümölcs jutalmazott.

Igen hátráltató akadályra talált továbbá a műipar és kereskedés a szorgalmi osztály egy részének polgári helyzetében és a politikai alkotmánynak lépcsőnkénti elfajulásában. Eleinte a föld- és kézművesek, mind szolgálai állapotba helyezvék, veritékők gyümölcseiből magoknak csak annyit sajátíthatának el, mennyivel életüket tengetheték; a többit részint uraiknak s a királyi és várjobbágyoknak, részint tizedül az egyháznak kénytelenítették átengedni. Ezen szolgaság a megyei várintézetek hanyatlásával, miként főnebb is említém, mind inkább gyérült ugyan; de a földművelő osztály azért igen kevéssel jutott kedvezőbb állapotba: a föld, melyet művelt, sajátja nem lőn, maga urának önkénye ellen eléggé biztosítva nem vala; sőt a törvények által megerősített szabad költözködési jognak gyakorlatában is nem ritkán meggátoltaték. A mezei és falusi mesteremberek is a földművesek sorsában osztozának. A tizenkettedik század végétől kezdve pedig még nyomasztóbb lőn helyzetök, még több akadályok hátráltatták a műipar emelkedését. Imre uralkodásától fogva, ki atyjának erőteljes szellemét nem örökölte, s kit majdnem kivétel nélkül gyöngge utódok váltottak föl a királyi széken, a III. Béla alatt is elbizott főnemesség és papság magához kezdé ragadni a fő befolyást az országos dolgokban s bitorlani a királyi hatalmat és jövedelmeket; mit annál könnyebben létesíthetett, minthogy a megyei főispánok tekintélye II. Béla idejétől fogva nagyon megcsökkent. A clerus, már az egyházi, akkor igen könnyen osztogatott, rettentő átok által is hatalmas, sokáig vívott a királyokkal a hatalomgyakorlás elsajátításaért. Ezen harcok s villongásokban pedig és a királyfiaktól felgyújtott gyakori belháborúk alatt a nagyobb birtokú nemesség lőn a nyertes, mely aztán a királyi hatalom s jövedelmek nagy részét

magához ragadva, féktelenné lőn s a gyöngébbet zsarnokként kezdé eltaposni: Robert, esztergami érsek, II. Endre alatt panaszkodik az egyházi tilalom-parancsban, hogy „a szegények állapota napról napra súlyosbodik“¹⁾. Kún László alatt az urak zsarlása párosúlva a belharczok sanyarúságival annyira elszegényíté a pórságot, hogy igásbarom s lovak hiányában önmaga vont a nyomorúság-alkotta két kerekű szekeret²⁾. Maga a törvény is, mely az elnyomott pórságról kedvezőleg intézkedik, de melynek a nemesség féktelensége semmi sikert nem engedett, bizonyítja ezen osztálynak elnyomtatását s a nagyok embertelen zsarlásait. De még a zsidók és izmaeliták fosztogató uzsoráskodása is, kiknek nem csak II. Endre, hanem Béla is kedvezett³⁾, leginkább az adózó népet sanyargatá; láttuk fönebb, mily borzasztó jelenéseket szült a zsarlóktól zaklatott, védelem nélküli pórok kétségbeesése. Ily nyomasztó körülmények között kevés ösztöne s kedve lehetett a szegény jobbágnak az a nélkül is veritékes munkára. — A városok is, ámbár a királyok kegyéből szép szabadalmakkal dicsekedhettek, gyakran nem csekély sérelmeket kénytelenítették a nemesek követeléseitől s hatalombitorlásától szenvedni, kivált az Endrék és Kún László alatti zajos körülményekben. Így p. a gölniczbányaiak panaszkodnak, hogy a nemesektől s a királyi tisztviselőktől majdnem minden jogaikban megcsontkítottak⁴⁾. Így az esztergami polgárok, szabadságaik ellenére, az érseknek hűséget esküdni kényszerítették s minden a jövőben nyerendő szabadalmaik előre megsemmisítették, hanemha

¹⁾ Katonánál 5, 636.

²⁾ „Illo tempore biga, scilicet duarum rotarum vehiculum, a regni incolis currus Ladislai regis dicebatur; quia propter continua spolia animalia, vehicula trahentia, defecerant in regno, sed homines more pecorum, bigis juncti, vices animalium impendebant.“ Thuróczy II. C. 81.

³⁾ L. a zsidók szabadalom-levelét Katonánál 6, 159. — Engel 1, 370.

⁴⁾ Katonánál 6, 705.

olyanokat országgyűlésen nyerenének¹⁾. A nyitrai német gyarmat Kún Lászlótól Pascaz püspöknek ajándékozott, s jobbágyi állapotba taszított. A legjövedelmesebb vámok is, minő volt az esztergami, budai, győri stb. egyházi személyek kezébe jutottak — stb.

Különösen a kereskedés haladását hátráltató akadályok közé, a részint most, részint saját helyeiken említettekén kívül számítandó még az utak bátortalansága. Nemcsak a tizenegyedik században, midőn még alig kezdett a rabló kalandokhoz szokott nép között beállani az igazság s törvények által biztosított, valódi társas élet s polgári állapot, és csirát hajtani az európai csinosbulás, hanem később is majdnem mindig kalandoztak az országban rabló csoportok. A sokszori lázadások s belharcok, melyeket a királyi család ifjabb tagjai gyújtogattak föl, meg a mogul pusztítás okozta nyomor s törvényes állapot hiánya, végre az Endrék és Kún László alatt a nemesek hatalombitorlása s ebből származó féktelenség és a törvények megvetése, igen kedvező körülmények valának ezen sötétség fiainak erőszaktételeik s fosztogatásaik büntetlen üzésére. Ily nemű nagykereskedésből élők közt pedig nem ritkán nemesek is találtattak²⁾. — A gyakori viszályok és háborúk is a szomszéd nemzetekkel időnként meg megakaszták a velök való közlekedést. De a tengermelléki dalmát városok sem valának alkalmasak a magyarokat a tengerrel megbarátkoztatni; és a velenceieknek szünetlen törekvése Zára birtokára a magyaroknak ezen várossal való érintkezését sokszor, Velenczével pedig majdnem mindig ellenségessé tette. — Végre a vertpénz csekély mennyisége is³⁾ a kereskedés akadályai közé számi-

¹⁾ Katonánál 6, 880.

²⁾ U. a. 6, 927. — Epist. Innocentii papae ad Andream de anno 1204. ap. Döbner: Monum. 2, 359.

³⁾ Fessler 2, 1068. kövv.

tandó. Honi pénz az aknák gazdagsága mellett is igen kevés-
 vereték, az is csak ezüst, később réz is; ezen kívül leginkább
 byzanti, a tizenharmadik század közepétől fogva pedig florenczi
 arany s frisiai ezüst pénz forgott az országban. De nem csak kevés
 volt a honi pénz, hanem forgalma is teli zavarral; minden pénz-
 verőműhelyben különböző számú denárok verettek egy mar-
 kányi értékben, itt kisebb, ott nagyobb becsűek. Innét szár-
 mazott, hogy már ez időben is minden nevezetesebb piacokon
 voltak pénzváltók, kik a nép kárára nyereszkedtek ¹⁾.

*
*
*

Miután egy népnek értelmi s erkölcsi állapota oly sok-
 nemű, egymást viszonylag föltételező, egymásra kölcsönösen ható
 okoknak szüleménye, hogy azok közt szoros határt vonni s
 okozatokat elválasztva kijelelni majdnem lehetetlen: igen nehéz
 föladás meghatározni azt is, minő befolyása volt légyen a
 műiparnak s kereskedésnek nemzetünk értelmi s erkölcsi kifej-
 lesztésére. Mihelyt a magyar nép az európai műveltség fölvéte-
 lére hajlandónak mutatkozik, tüstént többféle okok hatottak
 reá e tekintetben, értelmi s erkölcsi állapotját emelendők.
 Tagadhatatlan, hogy e részben legsikeresebb hatást a keresz-
 tény vallás gyakorlotta. Ez nyitott utat az európai polgáriso-
 dásnak elfogadására, ez oltá be a nyers természetiségében
 tudatlan, darabos erkölcsű népbe a józanabb ismereteket és
 szelidebb erkölcsöket; ez állította őket az európaiakkal, kik-
 től az előtt már csak pogány vallásuk miatt is gyűlöltettek,
 barátságos közlekedésbe; s hogy a keresztény vallásnak egyéb
 tanítmányai s intézetei által egyenesen az értelemre és szívre-

¹⁾ Előfordulnak olyanok számos oklevelekben, melyek a városok javára
 adtak. Kovachich: Vestig. Comit. 109.

ható befolyását elhalgassam, evvel együtt s ennek gyámsága, védlete alatt települtek le a magyar népet egy szebb, szorgalmas, valódi polgári élet hasznaival s kényelmeivel megismertetendő német és olasz gyarmatok.

De egyenesen a műipar és kereskedés is hatalmas befolyású volt nemzetünk értelmi s erkölcsi fejlesztésére. Bizonyos értelemben tökéletesen igaz ugyan, hogy pénzen, a szorgalom legegyszerűbb, legsajátabb szüleményén, erény és tudomány nem szerezhető. De szinte oly igaz az is, hogy a tudatlanság, erkölcsi aljasság s elveteműltség majdnem mindig hí követője egy mély s megvetett szegénységnek; és hogy a legstükeresebb mód, a nép között erényes szokásokat divatosakká tenni, abban áll, hogy a tetemes rész kezeibe oly eszközök szolgáltatassanak, melyek által az magának nem csak az élet szükségzeit, hanem némi kényelmeket is, szintugy mint az élvekhöz juttató tárgyakat könnyen és igazságosan megszerezhesse. Támogatja ezen igazságot a magyarok értelmi s erkölcsi állapotjának egyebek közt a műipar és kereskedés által is okozott változása. Tekintsük át futólag, minő fokán állott e nép az erkölcsi s értelmi műveltségnek a vezérek alatt, míg t. i. az ipar köztök nem honosult meg. Az évkönyvek alig említenek e korbéli magyarokról egyebet, mint véres harczokat, rabló kalandokat s ezekben nyilatkozó vadságot, iszonyú kegyetlenséget, vértől párologó erőszakoskodást, mely előtt jogos, szent és tiszteletes semmi sem vala. Az erő volt náluk mérlege az igazságnak. Könyörület, nagylelkű emberiség az ellenség iránt ritkán mutatkozik a kelet ezen szilaj, erőteljes, büszke gyermekeiben. Harczaik iszonyú pusztítással, győzedelmeik véres kegyetlenséggel fertőztetvék; hova seregök száguldott, pusztaság jelölte nyomaikat: a városok és falvak fölgyujtattak, a lakosok fölkonczoltattak, vagy lánczra fűzve szolgaságra hurczoltattak. A kalandok s ezek által az idegen gazdagsághoz

és élvekhez könnyű jutás föllázítá bennök a pénz- s birtokszomjat, s mivel a veritékes szorgalomtól undorodtak, nevelé bennök a rablás vágyát. Tökéletesen reájok illik mit Tacitus (Cap. 14) a régi németekről ír: „Renyheségnek, sőt gyávaságnak tartatik, verejtékkel szerezni, mit vérrel megnyerhetsz.“ Az idegekkel való méltatlan bánásmód szíveiket mind inkább elkérge-síté s érzéketlenné tette a nyomor látásánál. A szünetlen növekedő martalék növeszté bennök annak kívánatát; míg végre, midőn szomjok a külföldön már nem vala kielégíthető, saját honosaik vagyonát kezdék erőszakok tárgyává kitűzni. Honn pedig legelőről legelőre költözködve, sátoraik alatt munka s öröm nélkül élték át unalmas életöket, melyet a dologtalanság következményei, részegség, viszálykodás, igazságtalanság rútitottak. Az értelmi műveltségről pedig említést is alig tehetünk. Egyebek hiányában polgári alkotmányok s tacticájok vezet ennek némi ismeretére s tanusítja, miként egy józan ugyan, de csak természeti, tudományok által nem idomított, fejletlen ész volt légyen sajátjok. Alkotmányuk még csak egy puszta vázlat, részleteiben bomladozó, határozatlan; a személy s birtok-jog törvények által az önkény s erőszak ellen kellő biztosítás, védelem nélkül hagyva; a hatalmasbak zsarnokságának tágas mező nyitva¹⁾. Tacticájokat néhány egyszerű, betanult, egyéb keleti népeknél is divatozó, fortélyos szabályok tették, melyeket a különmemű körülményekben is egyiránt alkalmaztak. Innét magyarázhatni meg, hogy miután a németek fogásaikat kitanulták, a kevéssel az előtt még oly félelmes magyar fegyverek s az ellent véletlen meglepéssel összezavaró hadi cselek igen ritkán diadalmaskodhattak.

¹⁾ Leo: *Tactic.* Cap. 2. „Haec igitur gens, ugymond, graves, acerbasque Praefectis suis — — — dat poenas, et timore magis quam amore in obsequio continetur.“ Kollár: *Amoen.* 1, 25. — Otto *Fris.*: *D. Reb. Gest. Frid. I.* Imp. Cap. 31.

Mikép egészen más árnyéklatban tűnik elő mind ez már a tizenegyedik század végén is! Igazságosak ugyan Spittlernek eme szavai: „A népek története kevés példákat mutat ily megnemesülésre — minőt ad a magyaroké — s e gyönyörű tüneményt nem kell azáltal meggyöngíteni, hogy mindjárt az első magyarokat, kik a Kárpátok és Száva folyam közti tartományt elfoglalták, a historia ellenére, igen kedvezőleg festeni törekedjünk. Miért fosztanánk meg az utósó négy s öt század magyarjait méltó dicsőségöktől azáltal, hogy elődeiket a történet rovására fölemeljük?”¹⁾ De az is bizonyos, hogy haladásuk az értelmi s erkölcsi műveltségben az első századok alatt is szembeszökő. A népiség tekintetében talán még a tizenharmadik században is közelebb állottak a közébök időnként beköltöző keleti népekhez mint Európához, de eredeti nyerseségökből már annyira kivetkeztek, hogy egy előkelő német író²⁾ hasonlítása szerint oly arányban állottak a magyarok a nem rég bevándorlott kúnokhoz, mint a lengyelek a lithvánokhoz. III. Béla alatt s után a vándor élettől egészen elszokva, már állandó házakban, többnyire földből, vājogból rakottakban laktanak. A szorgalmas élet, melyre mind törvények, mind példák által vezettettek, a társalkodás törvényeken alapított állapotja és a kézművek s kereskedés gyakorlatából származó surlódás az idegen és honos németekkel, olaszokkal a darabosságot és nyersséget, a kevélységet és kegyetlenséget az idegen nemzetbeliek iránt, melyről előbb vádoltattak, megszelidíté, megsimitá. Találunk ugyan még nemcsak a tizenegyedik században, a keresztény és pogány vallás, meg az európai és eredeti magyar életmód között történt harcznak idejében, hanem az egész árpádházi korszakon át is néhány

¹⁾ Geschichte Europa's 2, 249.

²⁾ Wachsmuth: Sittengesch. 3. Th. 2. Abth. 529.

iszonyú jelenésekre, melyekben a felbujtott nép dühe szilajul rombolt szét mindent, mi útjában állott s melyekben ártatlan vér is örömmel ontaték, vagy a győzelem embertelen kegyetlenséggel fertőzteték meg. De ilyenek eleinte is csak egy nyugtalan, néhány gonoszoktól elcsábított népcsoport téteményei valának, minők p. a Vatha s ennek fia János lázadásában feltűnő jelenések. Később pedig azon kegyetlenség, melyről néha a magyar sereg vádoltaték, például IV. Béla alatt az Ausztriával viselt háborúban¹⁾, Kún László alatt azon harcban, melyben Rudolf császárnak Ottokár Csehország királya ellen frigyesei voltanak²⁾, nem a magyaroknak, hanem a kúnoknak tulajdonítandó. Ellenben pedig még a harcban is nyilatkozó nagylelkű emberiség példái sem hiányoznak. Salamon alatt a belgrádi görög őrség, sz. László alatt a legyőzött kúnok, Kálmán alatt a meghódoltatott horvátok és dalmaták stb. iránt nyilvánított kimélő, szelid bánásmód akár-melyik nemzetnek dicséretére vált volna. A rablások és orzások is, ámbár egészen még ki nem irtathattak, annál inkább gyérültek, mennél inkább terjedt és gyarapodott a szorgalom, mennél több út nyílt az élet szükségéi s kényelmei megszerzésére. A szorosabb társalkodást s nagyobb surlódást okozó szorgalmi foglalkozások szelidíték a szíveket, simíták a társalkodási szokásokat, és mindinkább erősíték a birtok sajátságának sérthetetlenségét s az igazság érzetét. A kézművesi s kereskedői néposztály növekedő gazdagsága lassanként lelohasztá a nemességnek ezen osztály iránti megvető, lenéző kevélységét s elenyészte azon idegenkedést, melylyel a magyarok egyáltalában a munka és szorgalom iránt viseltettek. — Szembeszökő változást kellett okozni a műipar és kereskedésnek még a

¹⁾ Engel 1, 366.

²⁾ Chron. Leobicense Katonánál 6, 752.

benső házi életben s a két nem közti viszonyokban is. Azelőtt igen nagy hézagot ejtett a két fél közötti bensőségben, egyenlőségben s bizodalomban az érdekek egymástóli távolsága. A férj életét többnyire kün, háborúban, kalandokon, vadászaton s egyéb bajnoki munkákban tölté; a nő pedig gyermekei s házi gondja közé szorítva, foglalkozásaiban férjével közelebb, szorosabb érintkezésbe soha sem jöve, a férfiak barátságos szövetkezéseiben, mulatságaiban részt soha sem vön. Egészen másféle viszonyok állottak be közöttök akkor, midőn kézművi foglalkozásai a férfit honn tartóztaták: az érdekek egymáshoz közelebb, egy körbe szorúltak, a közös cél közmunkálkodást kívánt, mi által a társalkodás mindennapivá, szorosabbá, bizodalmasabbá lön, az erkölcsök szelidülése pedig kétségen túl hatalmasan elősegítették.

De más részről azon erkölcsi jelenések is, melyeket a szorgalom-szülte gazdagodás szokott előhozni s melyek a műveltebb népek árnyék-oldalát képzik, kezdének már mutatkozni a magyarok között. Bizonyos, hogy a külföldiekkel közlekedés és az emelkedő jóllét az erkölcsöket némikép megcsinítá; de a csinosabb erkölcsökkel egyszersmind a fényűzés, puhaság s elfajulás is nyomban kezdett előállani. A spalatrói főesperes így írja le a magyaroknak a mogul pusztítás előtt nyilatkozó erkölcsseit: „A magyarok a hosszú béke alatt elkorcsultak, a fegyverviseletől elszoktak, s érzéki gyönyörökbe merülvén, restségökben elpuhultak. Mert Magyarország földje minden javakkal bővelkedvén, okúl szolgált fiainak mértékletlen gyönyörökben keresni élveiket. Valjon mi egyéb volt az ifjú kor gondja, mint fürteit simítani, bőrét tisztogatni, a férfiviseletet asszonyi cziczomával fölcserélni? Egész nap válogatott vendégségekben s puha tréfákban vesztegetteték el; éjjeli álmukat alig szakasztá meg a nap harmadik órája. Életök minden idejét nejeikkel hűs erdőkben s gyönyörű réteken

élvén át, a hadak zajáról nem gondolkodhattak, kik nem komoly, hanem szünetlenül játszi dolgokkal foglalkodának¹⁾. A gazdagság, s ebből eredő érzéki kéjelgés szelleme még a papság erkölceit is mód fölött elkorcsítá²⁾. Kún László, maga is elfajult, a legdurvább kicsapongások példáit adá, melyeket mind a papság, mind a főnemesség közül nem kevesen követtek. Engel élénk színekkel festi ezen erkölcsi elaljasodást, mely László alatt minden rendet elárasztott. „Elvetvén — u. m. — László az országlás gondjait s elhagyván a vallás gyakorlatát, a testi gyönyöröket hajhászta a kún asszonyok között. Szakállat növeszte s a szűk magyar ruhát bő kún s keleti öltözettel cserélte föl, hegyes szőrsüveget viselt, s velök sátorok alatt élt. Az újonnan választott esztergami érsek, Fülöp, s az esztergami prépost követék őt ide s társai valának kicsapongásaiban, a király és az érsek ezen példáját számos bárók és nemesek utánozták: szakállat növesztének, elhagyák a vallás gyakorlatát és templomlátogatást; sőt kirablották a papokat, templomokat és zárdákat s a templomokból ólakat, az oltárokból jászolokat csinálának, vagy várakká, erősegekké alakíták azokat, melyekből aztán rablásokat üztenek s elleneik vérével és a nőrabokon tett erőszakkal szeplősíték és szentségteleníték meg a templomokat stb.³⁾

Azonban azt állítani, hogy ezen erkölcsi elfajultság egyenesen a műipar s kereskedés szüleménye volt légyen, képzelenség volna, miután bizonyos, hogy az ipar, a munka az erénynek egyik fő istápjá; és valóban azon osztályban, mely a mesterségeket és kereskedést gyakorolta, ez időben is legjámborabb erkölcsöket, legkevesebb kihágásokat találunk. Ha mégis tehát ezen erkölcsi elfajultság okai közé közvetve a műipars

¹⁾ Histor. Salon. Cap. 38. Katonánál 5, 914. kövv.

²⁾ P. Mihály, a fehérvári prépost. U. o. 5, 883. Engel 1. 342.

³⁾ Engel 1, 415. kövv.

kereskedés is számítható, azoknak ily nemű hatása csak onnét származhatott, hogy ezen szorgalmi foglalkozások előbb juttatták a népet, kivált az egyébként henyélő nemességet gazdagsághoz, mintsem a műveltségnek bizonyos foka, mely az illendőség fölébredt érzete által maga is eltilt már a durvább kicsapongásoktól, beállott volna. Ezen fúlasztó kövérség puha öléből sarjaztak ki aztán az említett erkölcsi szörnyek. Egyébiránt ezen erkölcsi elaljasodás okai mélyebben gyökereztek; s aligha hibázunk, midőn azt a gyöngye királyok alatt elszendergett benső életrő hiányának, a mind inkább sokasodott polgári viszályoknak s zajlongásoknak és az ezek alatt eláradt féktelenség s törvénytelenségnek tulajdonítjuk okozatúl. Aztán meg hasonló erkölcsi jelenéseket látunk e korban, egyéb európai népek történeteiben is: Német-, Olasz- és Görögország népeinek erkölcei alig voltak valaha aljasabbak, selejtesebbek, mind ez időben¹⁾. S hogy ezektől a közlekedés által Magyarhonba is átszivárgott némikép a puhaság s elfajultság, tagadhatatlan. Ezen erkölcsi állapot pedig nem annyira egy nyers, durva kornak, mint a fölizgatott indulatbuzgásnak eredményeként tekinthető.

A nép értelmi kifejlődésére a keresztény vallás mellett szinte a kereskedésnek s műiparnak tulajdonítandó a legsükerebb befolyás. A természet meghódításával foglalatoskodó kézművek, a föld- és bányamívelés lassanként tágiták a természetnek s a természeti tünemények okainak ismeretét, irtogaták a nép között ezekről elterjedt bal- s előítéleteket és babonákat; szaporíták a baromtenyésztési s egyáltalában a gazdasági ismereteket. Ez utólsóban különösen a német gyarmatok befolyása igen üdvös vala. A foglalkodások nemes-

¹⁾ Ezt mesteri kezekkel festi le Wachsmuth: Sittengesch. 3. Bd. 1. Abth. 288—302.

bülésével, a társalkodás csinosbúlásával és a szív s erkölcsök szelídülésével szükségkép egy nyomon kellett haladni az értelmi fölvilágosodásnak; fokkonként látjuk azt elterjedni a magyarok mind házi, mind nyilvános életében. A ruházat- és fegyverkezésmódban mindjárt a tizenegyedik század alatt találjuk nyomait a jobb ismeretek terjedésének. Mint főnebb említettük, öltözeteket azelőtt állatok bőrei tevék s ha különben hajlandók volnánk is hitelt adni Regino, pruminai apát tudósításának, ki szerint vászon-ruhát nem viseltek volna: kissé későbbi korról bizonyos, hogy nemesak vászon, hanem posztó, bársony s egyéb szövetű öltönyök is divatban voltak; a harczosok pedig már sz. László s még inkább Kálmán alatt, egészen a nyugatiak módjára, mellvassal, pánczéllal stb. ellátva tűnnek elő; miből alaposan állíthatni azt is, hogy a külfölddel való közlekedés következtében taccicájok is megváltozott, megjavult. A mogul pusztítás után külföldi íróktól is mindig külön említetik a magyar sereg a kún csoportoktól; mi nyilván bizonyítja, hogy a kettő közt mind fegyverzetre, mind fegyelemre, mind pedig a harczolás módjára lényeges különbség létezett.

Egyenesen az értelmet világosító műipar s kereskedés okozatának kell tekintenünk azt a józan polgári szabadságra törekvést is, mely városainkban a tizenharmadik század elejétől fogva oly élénken mutatkozik; s melynek következtében azoknak lakosai nemesak kiváltságokat a nemesség hatalma alól s nyert jogaiknak biztosítást, hanem már az országgyűlésekbe is befolyást kezdenek magoknak kivívni.

A mesterségek gyakorlása pedig szükségkép növeszté az ügyességet, mi a kereskedési közlekedéssel párosúlva s a divatozni kezdő fényűzéstől ösztönöztetve, mindig több meg több kézműveket hozott gyakorlatba, a régieket pedig tökéletesíté. A külön időkben költ adományos, alapítványos s egyéb nemű oklevelekből láthatni, miképen a kor haladtával lépcsőnként

sokasultak honunkban a mesterségek már nemcsak az élet szükségégeinek kielégítésére, hanem kényelemre s fényűzésre szolgáló tárgyakkal is foglalatoskodók.

De a tudományok sem valának már honunkban egészen ismeretlenek. Való, hogy e részben a keresztény vallás hasonlíthatatlanul legtöbbet tőn, miután egyebütt is egyedül a papok és szerzetesek voltak a tudományok ápolói, és iskolák csak monostorokban léteztek: de némi hatást azoknak terjesztésében a műipar s kereskedéstől sem tagadhatni meg. Lehetetlen, hogy a külfölddel való közlekedés némi rést nem nyitott volna a tudományok behatásának; annyi legalább bizonyos, hogy útát nyitott nem csak tudományos külföldieknek honunk megkeresésére ¹⁾, hanem a magyaroknak is hogy a külföldet tudományok kedvéért meglátogassák; s valóban is már a tizenegyedik században több magyar, jeles családokból származó növendékek tanultak az olasz egyetemekben ²⁾, honn azután nemcsak papokká, hanem királyi tisztekké s tanácsnokokká válandók. III. Béla idejétől fogva pedig, ki neje által a francziákkal nagyobb ismeretségbe és sűrűbb érintkezésbe jött vala, magyar ifjak a párisi egyetemet is kezdék látogatni; s Béla alatt már négy magyar ifju futotta ott a tudományok pályáját.

A művészetek közül e tekintetben csak a festészet és építészet méltó az említésre; ez utóbbikat nemcsak a királyok és országnagyok ápták azon templomok és paloták emeltetése által, melyekben vallásos buzgalmok vagy fényűzési hajlamuk elégtételt s táplálékot nyert; hanem az iparos osztály is, mely a városokban már díszesebb s kényelmesebb házakat kezdett építtetni.

¹⁾ Vita S. Gerardi Cap. 12. Katonánál 1, 417. kövv.

²⁾ Katonánál 1, 177. 184. 430.

MÁSODIK RÉSZ.

A műipar és kereskedés története a vegyes házak- beli királyok alatt.

Az Árpád-ház férfi ágának magvaszakadása s kihunyta az egész országban fölrasztá az egyenetlenség s viszályok szellemét. A nemesség, már az utósó király alatt is nyugtalan, zajlongó, pártokra oszlott s néhány hatalmasabb oligarcha zászlói alatt egyesült; Trencsényi Máté, Iván, németújvári gróf, és Apor erdélyi vajda, hatalmas mindegyik, egymás között pedig egyenetlenek, uraságra mindegyik sóvárgó, valának a pártfők. Az Árpád-ház leány-ágából származott külfejedelmek is valamennyien vágytak a szép ország kormányára; s talált mindegyik pártot, ügyeért vívandót. Ily viszályok, a kormánytalanság minden átkaival egyesülve, sanyargaták a hont, míg végre a nemesség a saját féktelensége szülte nyomort tovább önmaga sem tűrhethván, hét év lefolyta után a Rákosmezőn összegyűlvén, Robert Károlyt, a pápa s papság pártfogoltját, emelte föl a királyi székre.

Tömérdek volt a kár, nagy a hátramaradás, melyet ezen zajlongások alatt a műipar és kereskedés szenvedett. A fejtelenség s törvénytelenység, az úri féktelenség és zsarnokság súlya leginkább az iparos osztályra nehezedett, melynek védje s támasza egyedül a törvény, az akkor erőtelen, vala. A földművelő osztály végkép elnyomaték, az urak kényének

hódolni kénytelen; a városi polgárság minden erőfeszítéssel is alig volt képes szabadságát és birtokát a véres erőszak ellen megvédeni; több felső vidéki város elszánt ellenállás után végre mégis kénytelen lőn Máté túlsúlyú hatalmának hódolni. De Károlynak a kormányra föllépte után is csak több évek múlva állhatott vissza az annyira megzavart rend és száműzött törvényesség: az erdélyi vajda sokáig, Trencsényi Máté pedig egész haláláig megtörhetlen, bitorlá a független hatalmat. Még az egyébiránt hatalmas egyháziak is számtalan panaszokat hallatnak javaiknak a nemesek általi elfoglalása, jobbágyaik elnyomatása miatt; míg végre kénytelenek lettek a trencsényi gróf ellen intézett munkálatainak sükeretlensége miatt elkedvetlenedett, tétlen királyt egyházi átok fenyegetése alatt kényszeríteni országgyűlés összehívására, melyben a rend s törvényesség helyreállíttatnék s a féktelen bitorlásoknak sikeres korlátok vettetének.

Elláthatni, minő állapotban volt ily körülmények közt a szorgalmi osztály, mely országos rendet még nem képezvén, erőben szűkölködött jogainak biztosítására. Midőn a király, a felső vidék békességét visszaállítandó s Máté hatalmát megtörendő, annak várait, Sároست és Lublyót ostrom alá vette, Máté Esztergamot lepvén meg s az érsek jószágaitól nagy harácsot csikarván ki, a városi s vidéki lakosoknak tizenötezer markánál több kárt okozott ¹⁾. Ugyan ő Nyitrát fölgyújtá, a város falait lerontá s a környékén fekvő falvakat elpusztítá stb.; a trencsényi vár környékén lakó jobbágyokat annyira sanyargatá, hogy azok, végső szegénységre jutván, s az igát többé nem tűrhétvén, kivándorlottak; így tevé tönkre a nyitrai püspöknek, miként önmaga panaszkodik ²⁾, minden jószágait s job-

¹⁾ Engel 2, 8.

²⁾ Katonánál 8, 365. kövv.

bágyait. Midőn Kassa, jogaira s szabadságaira hivatkozva, a város birtokára vágyó mátéparti Omodé nádor őrseregét kebelébe fogadni nem akará, a felbőszült bitorló a szomszéd várakból kezdé a várost nyugtalanítani, meggátolván a falvakkal és kereskedőkkel való közlekedését s az élelmi szerek behordását, míg végre az így meggyöngítetteket rohanással akará meghódoltatni; de a jogait vérével védő német lakosság ellenállásában életét vesztette ¹⁾. Több hasonló zajos jelenésekről tudósítanak az évkönyvek és oklevelek ²⁾, míg a király 1318-dik év végén Mátéban utósó, leghatalmasabb ellenétől is megszabadulván, a békét s az iparos osztály jogait helyreállíthatá.

Károly az eddigi, majd tíz évi tapasztalásából meggyőződén, hogy a nemességet, melynek hatalmát megtörni fő törekvése vala ³⁾, korlátok közé könnyebben nem szoríthatja, mintha a közép polgári osztályt emeli föl, kedvezni kezdett a városoknak: megerősíté, sőt gyarapítá és sikeresen védelmezé az aristocratia követeléseit ellen azoknak szabadságait, emelé foglalkozásaikat, a műipart és kereskedést. Ezen elvben követői valának utódai is, kiváltképen N. Lajos; s mondhatni, csak az anjoui ház uralkodása alatt lőnek városaink valódi szabad, municipális szerkezetűekké s, hasonlókká a német s olasz városokhoz; alattok hágtak föl a jóllét s gazdagság azon fokára, melyhez hasonlóan a legújabb időkig nem állottak többé.

Károlynak köszönheti lételet s szabadalmainak nagy részét Bártfa, 1376-ban Lajos által a királyi városok sorába iktandó ⁴⁾. Tőle nyertek a szepesi városok új kiváltságokat, tőle Pozsony azon kedvezést, hogy lakosai a pénzügy újabb sza-

¹⁾ Katonánál 214. kövv.

²⁾ U. o. 33.

³⁾ Engel 2, 23.

⁴⁾ Katonánál 8, 424.

bályozása után is akár minemű pénzzel élhettek kereskedésökben ¹⁾, leginkább azon tekintetből, mint Béla megjegyzi ²⁾, nehogy ezen határszéli város kereskedése, melyet a külfölddel élénken űzött, megnehezíttessék. Így Sopront a fertőtavi vámadóval gazdagítá, Kószeget pedig a királyi adó jövedelmeiből falal övezé körül; 1329-ben Visk, Huszt, Tecső és Hosszúmező városkákat igen szép szabadalmakkal ajándékozá meg, melyek között említésre méltó, hogy kalmáraik más városokban s idegen bíró előtt perbe nem idéztethettek; vásáraik pedig a csődület nagyobbítása miatt minden vámadótól fölmentettek ³⁾. 1332-ben Szomolnok határát körben két mérföldnyi térrel megtágítá ⁴⁾. Azon viszályokat, melyek a városok és nemesek közt ezeknek féktelenségéből vagy követeléseiből származtak, mindig a városok javára dönté el; p. 1336-ban sz. Lászlót s néhány egyéb szepesi városokat a nemesek követelése ellenére egyedül a szepesi gróf hatósága alá rendelvén ⁵⁾. 1340-ben a beszterczeiek szabadságait megerősíté, Lőcsét pedig királyi várossá emelte ⁶⁾ stb. Bizonyítja Károlynak a városok fölemelésében s gyarapításában való buzgóságát az 1441-ki oklevél is, melyben a kőszegi, meg a pozsonyi és sopronyi kereskedők közt támadt pert, az elsőknek kedvezőleg, dönté el ⁷⁾. Csodálkozását jelenti ki ebben a király, miként vetemedhetnek a pozsonyi és sopronyi polgárok oly igazságtalanságra, hogy a hozzájuk hasonló jogú, szabadságú és hűségű kőszegi borkereskedőknek

¹⁾ Katonánál 8, 497. kövv. Később ezen városnak ama jogát is, melynél fogva polgárai a vámfizetéstől mentek valának, két rendbeli levéllel megerősíté. Fejér: Cod. Diplom. T. 8. V. 3. p. 297. kövv.

²⁾ Notit. Hung. Nov. 1, 153.

³⁾ Cod. Diplom. u. o. p. 353. kövv.

⁴⁾ Katonánál 9, 13. 127. 141.

⁵⁾ U. o. 9, 91.

⁶⁾ U. o. 194.

⁷⁾ U. o. 207.

városaikon az átmenetet eltiltani merészkedtek stb. Ennyi ápolás és kegy ¹⁾ a városiak iránt okozta azt, hogy azoknak tekintélyök, már mint országos renddé, s befolyásuk a közügybe mind inkább növekedett s már a főnemesség is tiszteletcímnek tekinté a városi polgári nevet; — ekkép nevezi egy oklevélben ²⁾ maga a király is Lorand grófot budai eskütt polgárnak.

Még több városok köszönhetik szabadságaikat s jogaikat Lajosnak, ki egész hosszú uralkodása alatt mindig barátja volt az iparosoknak: „Ez (Lajos t. i.) — úgymond egy évkönyv ³⁾, — valamint atyja is, Károly, a városokat igen szerették, emelték és javították.“ Tudta ő mennyire előmozdítja a városi ipar az ország jóllétét, s önmaga is többször meritett pénz miatti zavaraiban segílyt e jeles financz-forrásból. Ország-lásának mindjárt második évében tíz esztendőre elengedé Kőszegnek a királyi adót, azon meghagyással, hogy abból a város fallal keríttessék körül ⁴⁾. A kőfalak azon időben elkerülhetlenül megkívántattak a királyi városok méltóságára; azért emeltetett Lajos ily falakat Buda, Kassa, Kolos és a bányavárosok körül; azért könnyíté minden módon az általa királyiakká emelt Kaproncza (melynek a grécziékéhez, Karintiában hasonló szabadságot adott) ⁵⁾, Szakoleza ⁶⁾, Eperjes ⁷⁾, Bártfa ⁸⁾ stb. városoknak a falépítési terhet. Nagy-Bányának egyéb szabadságai megerősítése után építményekre használandó fák sza-

¹⁾ Károly egy oklevélben a pozsonyi bírót kedves komájának (dilectus compater) nevezi. Katonánál 9, 63.

²⁾ U. o. 9, 156.

³⁾ Chron. Leibitzer. ap. Wagner: Anal. Scepus. II. 47. Katona 9, 278.

⁴⁾ Katonánál 9, 521. kövv.

⁵⁾ U. o. 10, 158.

⁶⁾ U. o. 536.

⁷⁾ U. o. 642.

⁸⁾ U. o. 601.

bad vágását, bormérést stb. engedett¹⁾. 1348-ban a sopronyi és vasvári főispán a király közbejöttével kizáró jogot adott a kőszegi polgároknak, vidékökről a szomszéd német földre boro-
kat szállítani²⁾. Pest-Buda nagyságának alapját is Lajos veté
meg, midőn a fejedelmi lakot Visegrádról Budára tette át,
gazdagságát pedig igen emelé Budának az 1367-ben adott
árúmegállító joggal, mivel honunkban akkor még egyedül e
város vala felruházva³⁾. Újhely szinte Lajos alatt építettett
egy litván fejedelem, Koriatowits által, kit a litvánokon nyert
győzedelme után, 1357-ben, tuszúl magával hozott⁴⁾. Ezen
városoknak jogaik közé tartozott: a bíró, tanács és lelkész
szabad választása; kiváltság a királyin és tárnokmesterin kívül
minden egyéb hatóság alól; kereskedési szabadalmak, vámjog,
némelyeknek vámmentesség⁵⁾, érczaknák keresése s a föl-
találtak használata stb. Azonban, miután Lajos ily kegyelmek-
kel ápolta a városokat, megkívánta szolgálataikat is, s midőn
pénzre volt szüksége, a városokra többször rendkívüli adót
vetett, egyszersmind megemlékeztetvén azokat arra, mit neki
s atyjának, Károlynak, köszönhetnek. Így 1350-ben, a nápolyi
háborúra készülő, együtt valamennyi királyi s királynői váro-
sokat négyszáz markányi rendkívüli adóra kötelezte⁶⁾, mely-
hez gazdagságok arányában járúlnának; p. Eperjes, Szeben,
Sáros összesen száz ötven markát tartoztak fizetni⁷⁾. Más ízben

¹⁾ Katonánál 9, 490. — Hasonlókép kedveznek a városoknak egyéb királyi levelek is, minők Katonánál 9, 503—505; — 10, 352. 395. 477. stb.

²⁾ U. a. 10, 529.

³⁾ Bredeczky: Topogr. Beitr. 4, 13.

⁴⁾ Szirmay: Notiz. Topogr. Comit. Zemplén. 251.

⁵⁾ Így menté föl 1378-ban Pozsonyt minden vámtól az egész országban, mely szabadalomról Lajosnak három oklevele van fenn; l. Bél: Not. Hung. Nov. 1, 155.

⁶⁾ Katonánál 9, 602. kövv.

⁷⁾ Engel 2, 56 **) alatt.

ismét ily adó vettetéek rájok, melynek mennyiségéről minden város külön egyezkedett a királylyal ¹⁾).

Ezen két királynak hetven évet túlhaladó országglása valamint a nemzet politikai s diplomatikai életében, úgy a városok jóllétében, gazdagságában és foglalatosságaiban, a műipar és kereskedésben is új korszakot alkotott. A kereskedés nem csak szabad s ment volt minden korlátozó s tilalmazó szabályok- s intézményektől, hanem ápoltaték is ezen királyok böles politikája által ²⁾): ennek közönhették városaink a kereskedés azon virágzasi fokát, minőt a jövendő kor hazánkban soha többé nem látott. De a különösen kedvező körülményektől sem tagadhatunk meg e részben jelentékeny befolyást. Főnebb említették, miként a velenceziek a tizenkettedik század közeptől fogva a keleti kereskedést majdnem egészen magokhoz ragadták s egyéb nyugati kalmárok is részint a tengeri út rövidebbsége, részint Magyarország zajlongása miatt, a velenceziek hajóin útaztak a keletre s e miatt a magyar kereskedés érezhetőleg megcsökcent. De 1370 óta a hatalmokat s uraságokat Európában is meggyökeresítő törökök egészen más alakot adának a levantei kereskedésnek. A konstantinápolyi császárságtól, mely már csak a város határaig olvadt össze, Velenceze kiváltságokat s kedvezéseket kereskedése ügyében többé nem nyerhetett, a törökökkel pedig néhány földközi tengeri szigetek, valamint több keresztény hatalmasságokkal is egyéb tartományok birtoka miatt majdnem szünetlen háborúba bonyolódván, a keletet sem önmaga oly sűrűn, mint azelőtt, nem látogathatta, sem hajói egyéb nyugati kalmároknak

¹⁾ Engel 2, 66*) alatt.

²⁾ Mennyire szíven feküdt Lajosnak az, hogy miként fogadtatnak a magyar kalmárok a külföldön, tudósít egy 1349-ben a velencezi herceghez intézett levele, melyben ezt megkéri, pártolná jobbágyait s javaikat a köztársaság tartományaiban. Tudománytár 9, 224.

át nem engedheté; azon felül e korban a tengeri kalózok is igen bátortalanná tevék a tengeri utakat. Mivel pedig a jóreményfoki út fölfedezve még nem volt, a keleti kereskedés nagy részint ismét Magyarországon kezdett keresztül vonúlni, kiváltkép az éjszak-nyugati tartományokból. Ezen átmeneti kereskedésnek fő piacjai valának honunkban: Szeben, Brassó és Besztercze, Erdélyben. Az első kettőn át Oláh-, az utósón pedig Moldvaország felé vette irányát a kereskedési vonal. Szeben 1382 óta rakhelye volt az Oláhországon keresztül szállított áruknak¹⁾. Igen sűrűen látogattaték ezen város az örményektől, kik sáfránt, borsot s egyéb keleti fűszereket hoztak piaczára, onnét a magyarhoni kalmárok által az ország minden részeire szállítandókat. Nevezetes e tárgyban Lajosnak egy oklevele²⁾, melyben ezen örmények kereskedését szabályozza. Panaszkodott — miként az oklevél tudósít — a városi német közönség, miképen az örmény kereskedők nem elégedvén meg azon haszonnal, mely áruiknak nagyban eladásából folyt, önmagok kezdének a városban kis kereskedést űzni, a városi kalmárság nagy sérelmére. Lajos tehát ezen visszaélésnek s az említett örmények mértékbeni csalásainak gátot vetendő, azt rendelé, hogy az örmények a kiskereskedéstől s a már egyszer odavitt áruiknak visszavitelétől, azoknak elvesztése alatt eltiltassanak, s portékáikat azontúl csak nagy mennyiségben adják át a honi kalmároknak. Szinte jelentékeny vala Beszterczén és Brassón a kereskedési csődület; Lajos ezen város és Oláhország között az elsőnek hasznára Lépes Demeter által még 1368-ban egy kereskedési szerződést eszközölt ki, melynél fogva a brassóiak minden összeszorítás nélkül mind nagy, mind kis kereskedést űzhetnek a nevezett

¹⁾ Engel 2, 150.

²⁾ Katonánál 10, 713.

tartományban, s joguk volt minden helységben örököt rendeltetni árúik mellé; ha pedig erőszak s rablás által e mellett is kárt vallanának, az minden esetre a tartomány kormányzójától megtéríttetni rendeltetett¹⁾. A brassói légelyek, csobolyók s egyéb fa és vászon-művek nem csak Bukarestbe a városiak által, hanem részint ugyan azok, részint külföldiek által Smyrnába, Aegyptomba s Arabországba is szállítottak.

Más részről Lajosnak biztosan számoló politikája s barátságos viszonya a szomszéd Ausztriával, Cseh- és Lengyelországgal a magyarhoniaknak ezen országbeliekkel való közlekedését is sokkal élénkebbé tette; ő kitelhetőleg kedvezett a külföldiek cserekereskedésének is honunkban, melytől alattvalóira nem csekély hasznot látott áradozni. A bécsi kereskedőket már Robert Károly is pártfogása alá fogadta 1318-ban Temesváron költ levelében²⁾, melynek tartalma szerint nemcsak mindennemű tárgyakban, vízi s szárazföldi kereskedési szabadalmat nyertek, hanem a védelemről is biztosítottak. Midőn pedig Lajos alatt ezen szabadság ellenére is, a törvényes vámon s harminczadon fölül még némi borsból, késekből, bársonyból s egyéb szövetekből álló ajándékok csikartatnának ki tőlök a harminczad- s vámhivataloknál: a király előtt eziránt panaszt tevének, minek következtében előbbi kiváltságai megerősítettek s minden törvénytelen adózástól fölmentettek³⁾. Ezen oklevélből az is kitűnik, minő árukat hoztak be közönségesen az ausztriai kereskedők, t. i. fűszereket, melyek hozzájuk Olaszhonból jutottak, vasszerárúkat, keztyűket, gyapju- s vászonszöveteket stb. A bécsiekéhez hasonló szabadságlevéllel valának ellátva a prágai és nürnbergi kal-

¹⁾ Engel 2, 151*) alatt. A czaari törvénykönyv 71. §.

²⁾ Katonánál 8, 389. kövv.

³⁾ Fejéjénél: Honi városaink befolyások stb. 82.

márok, mint önmaga Lajos bizonyítja azon oklevélben ¹⁾, melyet IV. Károly császár és cseh király felszólítására a boroszlói kereskedők javára adott ki s melynek tartalma szerint az utóbbiak is szint oly szabadságokat nyertek, minővel már a prágai és nürnbergi kereskedők dicsekedtek; meghagyták t. i. a vám- és harminczad-hivataloknak, hogy az említett kal-márokat a törvényes adók lefizetése után az egész országban mindennemű árukkal szabadon kereskedni engedjék, egyébiránt minden törvénytelen zsarlások miatt kemény büntetés alá vetendők. Ezen cseh kereskedők többnyire strigai és görliczi posztót ²⁾ meg drága bőröket szállítottak városainkba, helyet-tök rezet, sőt, keleti borsot és bort viendők vissza. Gyakran meglátogatták ezen boroszlóiak Magyarország tengermelléki tartományin keresztül Velenczét is, honnét indiai árukkal és velencei selyemmel rakottan fordultak vissza, s azoknak egy részét honi városainkban hagyák. A lengyelek és oroszok kereskedését hazánkban két oklevél által találjuk szabályozva. Egyik, melyet Lajos 1354-ben a Kázmér lengyel királylyal való frigy-kötés után bocsátott közre ³⁾, szabadságot ad a lengyeleknek sójokat Magyarországra egész Sárosig és Liptóig szállítani; mire részint az birta Lajost, hogy a honi tömérdek bőségű sóaknak művelésével elegendő kezek még nem foglalkodtak s tán a körülmények miatt nem is foglalkodhattak; részint az, hogy sokkal nagyobb hasznót gyanított áradni a réz, bor s egyéb árúneműekből, miket a lengyelek sójokért cserébe kivittek, mint a sóbányák szorgalmasabb s terjedtebb műveltetéséből. A másik oklevél ⁴⁾, inkább a kassai kereskedőknek kedvez,

¹⁾ Katonánál 10, 360. kövv.

²⁾ Egy vég középszerű posztó ára nyolcz marka vagyis 192 forint peng. pénz. Katona 8, 625.

³⁾ Katonánál 94. kövv. — Engel 2, 93.

⁴⁾ U. a. 10, 427. kövv.

mint a lengyeleknek s oroszoknak: Lajos t. i. a kassai polgárok azon hű szolgálatait, melyek által magokat atyjának, Robert Károlynak uralkodása elején kiváltképen kitüntették, megjutalmazandó, azt rendelé, hogy a Magyarországba portékákat szállító lengyel és orosz kalmárok, mindennemű áruikat Kassán tartozzanak lerakni és eladni, tovább a kassaiak által mozdítandókat. Akkor építtettek ott a házak elébe azon csarnokok és sikátorok, melyeknek még nem igen rég is mutatható e város nyomait, mint egykori virágzó kereskedése emlékeit.

Az adriai tengermellékiek is gyakran látogatták honunkat, részint indiai árukkal, részint Olaszthonban készült szövetekkel s üveggel megrakodva. Ezek hoztak be papirost is, mely nagyobb mennyiségben még csak Olaszországban készítették; de hogy már nálunk is használtatott, több oklevelek¹⁾ bizonyítják. Ragusa, midőn 1357-ben Magyarország védelme alá bízta magát, egyebek közt szabadalmakat is nyert a magyar tartományokban való kereskedésre²⁾. A következő évben pedig, midőn a velenceiek, a békekötés alkalmával Dalmát- és Horvátország birtokát a magyaroknak átengedték, a kölcsönös kereskedési szabadság is megújítván, kikötötték, hogy mind a két honi kereskedők kedvezéssel fogadtassanak egymás kikötőiben³⁾. Sőt már István, egész Szlavonia bánja is biztosítá 1310-ben a velenceieket, hogy kalmáraik, kik tartományába fognak jönni, mindenki ellen ótalmat nyerendenek⁴⁾. — Csak a külkereskedőknek honunkba ily sűrű csődületéből fejthetni

¹⁾ P. Katonánál 10, 475. „Exhibuit coram nobis, quamdam literam papiraceam“ stb. Papiroson volt írva az a levél is, melyet a pápai követ 1309-ben Pozsonyból az erdélyi püspöknek küldött. Fessler 3, 1053.

²⁾ Engel: Geschichte von Ragusa 132.

³⁾ Engel: Gesch. d. Ung. 2, 98.

⁴⁾ Tudománytár 9, 221.

meg, miként nálunk sem valának már ismeretlenek a fényűzés ritkább tárgyai, minőket p. Thuróczy elszámál¹⁾; említ egyebek közt drága fegyvereket, egy igen szép művű schachtáblát, drága gyöngykaplólkat s különféle szövötteket, aranyból s ezüstből készült ékszereket. Hasonlók ezekhez azon drágaságok is, melyek Drugeth Vilmos nádor végintézetében előfordúlnak²⁾.

De már nem csak szenvedő vala Magyarország kereskedése, hanem az activ kereskedés is jelentőségre lépett. Kitűnők ebben a szász gyarmatok kalmárai, kiváltkép az erdélyiek. Nem ritkán megfordultak ezek áruikkal Bécsben³⁾, Prágában, Krakóban, Zárában, Velenczében⁴⁾, Bukarestben; mely városokba részint honi, részint külföldi természetmennyekkel s művekkel utaztanak. Olasz- és Németország némi részint az erdélyi és kassai kereskedőktől vásárlá a drága bőroket. Kőszeg, Pozsony és Soprony vetélkedett a honi boroknak a németföldre szállításában, s az elsőnek szerencséje s emelkedő gazdagsága annyira felboszantá a pozsonyi és sopronyi polgárokat, hogy amazoknak még az átutazást is tilták városukon⁵⁾. Ezen magyarhoni kalmárok pedig szinte oly kereskedési szabadalmakat nyertek Ausztriában, Csehországban s egyéb főnebb említett tartományokban és városokban, minőkkel ezeknek kereskedői birtak Magyarorszában.

¹⁾ Chron. Hung. II. Cap. 97. Schwandtnernál I. 165.

²⁾ Katonánál 8, 622. kövv.

³⁾ Hova többnyire keleti árukat vittek. Katonánál 10, 254.

⁴⁾ Károly egy nyílt levél ereje szerint megegyez abban, hogy némely velencei polgárok Korontban szenvedett káraiknak és Miani Vitali bizonyos László, budvári Werner fia által okozott alkalmatlanságainak helyreépítésül, a Velenczébe járó magyar kalmárok tíz évig a magokkal hozandó áruktól minden száz girányi érték után 1½ girával megrovattassanak. Tudománytár 9, 222. kövv. N. Lajos pedig 1367-ben a szebenieknek szabadságot adott, Bécsset, Prágát, az adriai tengermelléket áruikkal meglátogatni. Az oklevél-töredéket l. Bredeczky: Topog. Beitr. 4, 13.

⁵⁾ Katonánál 9, 207. 529.

A külföldi kereskedőknek honunkbani csődülete, az áruk sokasága és sokfélesége, valamint a szükségek szaporodása s a fényűzés növekedése szükségkép élénkebbé tevék a belföldi városi kereskedést is. S ennek előmozdításában dicséretes mind Károly mind Lajos buzgalma. A városok emelése s gazdagítása tekintetéből adák ők — miként az oklevelekben magok is bizonyítják — a külkereskedőknek a főnebb említett szabadságokat; e miatt látták el a honi városokat szép kiváltságokkal¹⁾. Majdnem minden oklevélben, mely a városok szabadalmait megerősíti, vagy azoknak új jogokat ad, nyilván megneveztetik a szabad kereskedési jog, és a piaczkon fizetendő vám²⁾, némelyek piaczaí pedig a csődület nagyobbítása miatt vámmentesítetnek. Károly király megértvén, hogy a Sáros megyei erdők között nem rég emelkedett s már némi szabadságokkal is megajándékozott Hanusfalva mezővárost egyéb városok távolsága miatt a kalmárok gyérebbe látogatják, nemcsak királyi védelmet ígért az oda utazóknak, hanem a vásárokat is minden vámtól fölmentette³⁾. Szinte ily kiváltsággal ajándékozta meg Lajos a szakolczai, szerdán tartatni szokott héti vásárt mind a honi, mind a külföldi kalmárokra nézve; hozzá tévén azonban, hogy ezen vámmentesség egyedül a mondott napi vásárokra s csak az egyenesen oda utazó kalmárokra terjesztetik ki; egyéb napokon pedig, vagy szerdán is az olyan kereskedőktől, kik a városon csak átvonulnak, egyebtüve utazók, a törvényes vám s harminczad megkivántassék⁴⁾. Szeben egyéb szabadságai mellett egyedárusági kiváltságot is nyert a várospan öntendő viaszszal való kereskedésre⁵⁾. Pozsony

1) „Propter augmentationem populi et civitatis ampliationem.“

2) P. Katonánál 10, 758.

3) U. a. 9, 10.

4) U. a. 10, 536. kövv.

5) U. o. 562.

kereskedését emelendő, 1343-ban és 1363-ban kettővel szaporítá vásárait, s felszólítá az idegen kalmárokat is azoknak s egyéb országbeli vásároknak meglátogatására, biztosságot s egyéb kedvezéseket igérvén nekik¹⁾. Héti és esztendős vásári jogot pedig mind a két király számos városoknak osztott. Ugyanezen királyok alatt több szorgalmas kereskedő családok is, többnyire olaszok, telepedtek le honunkban. A Baldiniak, Godiniak, Gelettiek, Rubiniak, Negroniak stb. Esztergamban teljes polgári jogokat nyertek és saját pecsétökkel éltek²⁾.

Több példákat olvasunk arról is az oklevelekben, miként ezen királyok az áruikkal utazó kalmárokat különösen ótalmok alá fogadták s biztosító levelekkel látták el. Ekkép parancsolá, hogy példát is hozzak elő, az épen Erdélyben mulató Lajos, a szebeni kalmárok kérelmére, hogy azoknak különféle árukkal megrakott három vasas szekéroket a törvényes vámok lefizetése után semminemű hivatalok s törvényhatóságok utjokban feltartóztatni ne merészkedjenek³⁾. Némely esetekben pedig s némi áruk az egész országban vámmentesítették; így az 1364-ki silány termés s az ezt követő szükség idejében azt rendelte Lajos, hogy mindennemű gabna, liszt, kenyér, akár honnét s akár kitől hozatnak be a városokba, valamint minden hüvelyes termékek és egyéb élelmi czikkelyek is, egy éviglen az egész országban mentek legyenek minden vám és harminczadtól, még ott is, hol egyházi személyek volnának a vámjövedelem birtokosai⁴⁾.

A vámok és harminczadok sem valának nyomasztók. Az 1351-diki országgyűlés rendelkezése szerint minden vám megszünteték a szárazon, s a folyók mentében, azontul csak a

1) Belnél: Not. Hung. Nov. 1, 157.

2) Pray: Histor. Reg. Hung. 2, 109.

3) Katonánál 10, 254.

4) U. o. 341. kövv.

hidakon, réveken s a városok kapuinál fizetendő¹⁾. A vámmennyiség most is azon a lábon állott, mint azt a már előadott 1295-diki oklevél szabályozza. Az esztergami polgárok sajnosan vévén, hogy a behozott áruktól saját városukban is vámmal rovattak meg, több évek alatt megtagadák azt a birtokos káptalantól; midőn pedig 1351-ben attól e miatt bevádoltattak s a királytól a Kún László rendeleteinek megtartására szoritattak, panaszaik s kérelmeik által végre mégis részökre hajlíták a királyt s kieszközlék, hogy azontúl nem egyenként minden bevitt árutól, hanem általánosan évenként húsz budai markát (négy száz nyolczvan ftot p. pénzben) fizessenek vámadóul a nevezett káptalannak²⁾. Az újabb vámhivataloknál fizetendő adó hasonló volt az esztergamihoz. A nagy-mihályi vámháznál lengyel sóval terhelt minden szekértől négy sószikla; üres szekértől négy bécsi denár; egy, portékával megrakott nagy szekértől egy nyolczad rész marka; minden vásárra hajtott lótól s szarvas marhától egy bécsi denár vala fizetendő³⁾. Az ivangi — Zágráb mellett — hídvám a sz. mártoni szerint szabályoztaték⁴⁾.

A pénzfolyam Károly alatt eleinte igen változó vala, ki, hogy költségeit fedezhesse, a pénzt rosszabb, kevert érczből is vereté⁵⁾; mi a kereskedést némileg megnehezíté. 1338-ban ezen akadályát a honi kereskedésnek elhárítandó, jobb pénzt

¹⁾ Decret. Ludov. art. 8.

²⁾ Katonánál 10, 188—192.

³⁾ Szirmay: Notit. Hist. Comit. Zemplén. 12. 1.

⁴⁾ Katonánál 9, 84. — Károly alatt nem vala szokatlan, hogy a nemesség és papság saját használatára egyenesen Ausztriából hozatta volt a portékákat, kivált a posztót. A nyitrai püspök egyéb kárvallásai közt, melyeket Trencsenyi Mátétól szenvedett, azt is említi a kalocsai zsinatban, hogy hatvan marka árú posztót (tehát hét vagy nyolcz véget), melyet családja számára önmemberei által hozatott, a nevezett gróf lefoglalta légyen. Katonánál 8, 369.

⁵⁾ Engel 2, 38.

kezdett veretni, míg végre az 1342-diki adószabályozás alkalmával a pénzügyet is szilárdabb lábra állította. 1338 előtt egy finom ezüst markából két közönséges markányi denármenyiség vereték, felét tehát más ércz tevő; a mondott évtől kezdve kevesebb rezet kevertetett Károly az ezüst közé s egy finom markából másfél markányi denárt vagy fillért parancsolt veretni. Ő készítettett legelső magyar aranyokat is, egészen a florencziak alakjára s innét annak forint nevezete is. Az országban forgó pénz értéke, vagy marka azaz súly szerint, vagy becs szerint számoltaték. Egy tiszta ezüst marka budai mérték szerint tőn négy magyar, vagy ehhez hasonló florenczi aranyat. A vegyített ezüst marka, mely fillérekre vala kiverve, változó értéke szerint majd három s fél aranyat, majd kevesebbet; súly szerint egy finom ezüst marka tőn hatvannégy széles prágai vagy hatvanöt budai garast. Egy kevert érczű ezüst marka, mely négyszáz bécsi fillért foglalt magában, tőn három és fél aranyat; szinte oly érczű marka, mely száz hetvanhat esztergami vagy kétszáz negyven pécsi vagy bánáti fillérből állt, tőn három aranyat. Egy széles garas egyenlő vala hat bécsi, vagy nyolcz erdélyi fillérrel; tizennyolcz károlygaras egy arannyal; egy ferting egy negyed markával stb.¹⁾

A városi lakosság kedvező állapotja s még inkább a kereskedés élénksége, mely a szorgalmat gazdagon jutalmazá, hatalmas emeltyűje vala a mesterségeknek. A városi mesterember mind azon jogokban részesült, melyek a kereskedőknek valának tulajdonaik; a könnyűség pedig, melylyel kész műveit mind egyesen eladhatá a héti vásárokon, mind sommásan messzebb is szállíttathatá a szünetlenül mindenfelé utazó kereskedők által, emelé kedvét, edzé kitűrését a munkásságban; a tökéletesbülés utáni törekvést pedig mind ez, mind a diva-

¹⁾ Bővebben ir erről Schönwisner: Notit. Rei Numismat. Hung. 288. kövv.

tos fényűzés hatalmasan fölébreszté. A czéhintézetek, melyek már mindennemű mesterségekre s az ország valamennyi városaira kiterjesztettek, a mesterek között a rendet s egyetértést fentartották; vetélkedésre s a művek tökéletesbitésére ösztönt adtak; s mivel az ugyanazon czéhbeliak akkor közönségesen egymás mellett, egy tizedben laktak, vagy legalább műveiket a piac bizonyos részén összecsoportozva rakták ki áruba, a kereskedést is megkönnyíték. Említésre méltó jelenet e korban az erdélyi szászok czéheinek szabályozása. 1376-ban Lajosnak azon parancsára, hogy a czéhintézetek megjavításának, a szász közönség előjárói s a hét szék követei, az erdélyi püspök s egy királyi biztos előlülése alatt összegyűlvén, következő czéhszabályokat alkottak: Minden czéh évenként tartozék kebeléből két czéhmestert választani, kik eskü által köteleztessenek a művek eladásában az ország vagy város-rendelte igaz mértékkel éles fentartására ügyelni s azt sürgetni, igazságtalanságot czéheikben semmi tekintetből sem tűrendők s büntetlenül nem hagyandók. Kötelességökké tétették továbbá a czéhet évenként négyszer, az úgy nevezett kántorbőjtök táján összehívni s a czéhszerkezetnek netalán mutatkozó hibáit vagy hiányait czélszerűleg megorvosolni. A ki a szász közönség kereskedésében részt venni akarna, tartozék a czéhek valamelyikébe beállani, meghatározott díjt letenni és a czéhszabályoknak magát alája vetni. Csak ezen föltételek alatt legyen szabad a czéhbeli tagoknak műveiket mind a piacon, mind a háznál áruba bocsátani, annyi legényt s inast fogadni, mennyit mesterségök üzésére szükségesnek látnak. Egynél több mesterséget tíz marka birság alatt senki se bátorkodjék üzni stb. Azon czéh pedig, mely kebelében más szabályokat alkotni, vagy a meghatározotknál magának több jogokat elsajátítani, vagy valakinek a szász nép benszülőttei közül a czéhegyesületbe fölvételét elégséges okon kívül meg-

tagadni merészkednék, husz ezüst marka birság alá vettessék ¹⁾. A czéhadó, mely a tagoknak fölvételénél volt fizetendő, a különféle czéheknél különböző vala: a mészárosoknál tiz szebeni arany forint; a sütőknél hat forint; ugyanannyi a cserző vargák és kovácsok czéheiben, mely utósókéhoz tartoztak a rézmívesek, sárgarézmívesek, töcsinálók, kerékgyártók, kardcsiszárok és lakatosok; a szűcs, gyapjuszövő, késesczéheknél fizetendő vala négy forint; a keztyűs, takács, kádár, fazekas és szabóczéheknél két forint; a kalapczéhnél három; a köteles czéhnél egy forint; ezen kívül pedig valamennyi czéhnél két font viaszt, két akó bort s egy ebédet tartoztak adni a beavatandók a czéhbeli tagoknak. Az egyes czéhek szabályai közt nevezetesek ezek: a mészárosoknál egy orzott marháért egy arany forintnyi birság s négy hétigi felfüggesztés mestersége üzésétől, volt a büntetés. A sütőczéhben az önkényesen elmulasztott sütés szinte annyival bünheszteték. A tímároknál s vargáknál a rozúl kidolgozott bőrt a czéhmaster lefoglalta. A szűcsöknél valamely meghamisított mű a szebeni sz. Miklós temploma hasznára fordították. Azon kereskedők, kik egy végben a törvényesnél rövidebb s keskenyebb posztót árultak, azt elvesztették. A posztógyártók pedig, kik olyan meghamisítottat készítettek, elveszték minden vagyonukat ²⁾. Ezen czéhszabályok lassanként Magyarországra is behozattak.

A czéhintézetek állapotjából látható, minő mesterségek voltak légyen legelterjedtebbek. A vászonszövés ez időben már mind az erdélyi, mind a szepesi szász közönségekben oly szorgalmasan gyakoroltaték, hogy az nemcsak egyéb honi városokba, hanem külföldre is szállíttathaték. Egyebek közt a brásóiak jelentékeny kereskedést űztek a kender és lészövetekkel

¹⁾ Verfassungszustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen 42. l. Ungr. Magazin 2, 281.

²⁾ Verfassungszustand stb. 109. Ungr. Magazin eml. helyen.

keletfelé, Smyrnába, Bukarestbe, stb. ¹⁾; de a gyapjúszövés még most sem vala nagyobb gyakorlatban; az erdélyi városokon kívül, hol ezen nemű mesterembereknek már czéhök is létezett, aligha voltak valahol gyapjúszövők, s Erdélyben is csak darócz és aljasabb posztó készítették, miután a finomabb szőrű juh faj Magyarországon még a ritkaságok közé tartozott. — A brassaiak, Magyarországon pedig a németiek, sz. gáliak, csepeliek igen ügyesek valának a légelyek, csobolyók, kulacsok s egyéb faedények esztergályozásában ²⁾, melyek jelentékeny ágát tevék, kiváltképen az elsők kereskedésének. A szebeniek egy része viasz-öntéssel foglalkozék s kiváltságot is nyert La. jostól az avval való kereskedésre ³⁾. — Az ország külön részein nagyobb számmal épített hidak, hajók, dereglyék, melyeket a kereskedés nem nélkülözhetett, s a malmok tökéletesítése jelenti az ács mesterségnek is mind gyarapodását, mint haladását. 1342-ben Andor nagy-váradai püspök két vízi malmot ajándékozott a velencei (Fehér vármegyében) apácza-kolostornak, melyek, mint az oklevél megjegyzi, új találmányú készülettűek valának ⁴⁾. Oly mesterségeket is emltenek már ez időben az oklevelek, melyek honunkban egészen újak, s Károly vagy Lajos alatt hozattak be. Az erdélyi szászok között 1375-ben találatnak már töcsinálók, üstmívesek (caldarifices), sárgaréz-mívesek stb., kik a kovácsokkal egy czéhben egyesültek ⁵⁾. Nagyobb tökélyre viteték e korban már a kocsigyártás is, födeles kocsikról több oklevelekben találunk említést. Ilyent hagyott hat lóval és szerszámmal Károly neje végintézetében egy

¹⁾ Engel 2, 151.

²⁾ Katona 8, 601. kövv. Engel 2, 151.

³⁾ U. o. 10, 562.

⁴⁾ U. o. 177. 245. „Duo molendina pilatoria, vulgo Korló dicta — — — novo ingenio — — — constructa.“

⁵⁾ Cornides Bredeczkynél: Beiträge zur Topogr. Ungarns 4, 20.

udvari asszonyának ¹⁾. Thuróczy is ilyenről emlékezik Károly temetési pompájának leírásában. Mária királynő pedig három évvel Lajos halála után aranyozott kocsiban ment Kis Károly elébe. Cornides vitatása szerint ily kocsik Magyarországon kívül még nem léteztek egyébutt Európában a tizenhatodik század előtt ²⁾.

Azon foglalatosságok közül, melyek inkább a művészetek, mint mesterségek közé számíthatók, úgy látszik legkedveltebb s legdivatosabb volt az arany- s ezüstműveseké, melyet, mint néhány oklevelek tudósítanak, még tisztségekben s méltóságokban helyezett személyek is gyakoroltak. Így Senisi Péter, a szepesi megye alispánja s a hason nevű vár parancsnoka egy oklevélben ³⁾ aranyművesnek nevezetik. Aranyműves volt Ráfael is, Drugeth nádor társa a budai tized haszonbérletében. Méltó itt a nevezett nádor végintézményének azon helyeit kiemelni, melyekben az arany s ezüstszerkekről rendelkezik s melyek valamint az arany- s ezüstművesség virágzatát bizonyítják, úgy azon kornak fényűzéséről is tudósítanak: „Folyk Mária kisasszonynak . . . hagyományozok tiz nagy ezüst tányért, tizenkét ezüst billikomot, három kancsót, egy nagyot, két kisebbet, s egy negyedik még kisebbet, viznek valót. Egy drága kövekkel ékesített arany koronát; — — nyolcz kisebb tányért; kilenczven ezüst kalanat, kilenczven rőf bársonyt, — három ezüst övet, és más ékszereket. Továbbá egy megaranyozott drága köves nagy ezüst keresztet stb. ⁴⁾ Hasonlók ezekhez azon ajándékok, melyekkel Károly vendégét, János cseh királyt megtisztelte volt s melyek között Thuróczy ezeket említi: ⁵⁾

¹⁾ Katona 10, 673.

²⁾ Ungrisch. Magazin 1, 15. — 2, 412. kövv. stb.

³⁾ Katonánál 8, 657.

⁴⁾ U. o. 623.

⁵⁾ Chron. Hung. II. Cap. 97.

A magyar király különféle drága ékszerekkel ajándékozta meg a cseh hirályt, ugymint: ötven ezüst edénnyel, két tegezzel, két övvel és egy csodálatos sakktáblával; két megbecsülhetlen áru nyereggel, egy fokossal, mely 200 ezüst girát ér, és egy csodás művű gyöngykagylóval.“ Erzsébet királynő, Lajos anyja is különféle arany s ezüst művekről intézkedik végrendelményében ¹⁾. Egyebek között előfordul egy arany billikom, egyik oldalán sassal, másikán pedig Magyarország czimerével, és sz. László képével ékesített — mi azonban valószínűleg olasz mű —; aranyfésűk, lánczok, kupák stb. — Károly országlata óta a festészet és metszés is nagyobb divatba jött. Emennek azon pecsétek tanúi, melyekkel már nemesek s közönségek is éltek ²⁾; a pénzek is csinosb alakúak s metszésűek voltak, mint az Árpád-ház alatt. A festészetet Károly ismertette meg bővebben a magyarokkal azon czímerek által, melyeket a nemes családoknak osztogatott; ezekből aztán magát a festészetet is becsülni kezdék honosaink. Azonban a nevezett czímereken s némi templomi képeken s ábrázolatokon túl e korban még nem emelkedett a festészet; nyomára legalább nem akadtam; annyi bizonyos, hogy már a tizennegyedik század elején nevezetes volt egy bizonyos Miklós, kolozsvári lakos, a festészetben ³⁾.

Az építészet haladásának s gyarapodásának tanúi már nem csak a szilárdabb anyagokból s némi kényelemre is ügyelve épített magánosok házai; minők valának a folyosókkal, ereszekkel, boltozatokkal ellátott kassai kalmárokéi, hanem a nyilvános épületek is. Említést érdemelnek e korból: a fehérvári templom ónfödélzete; Lajos budai fejedelmi lakja;

¹⁾ Katonánál 10, 671. kövv.

²⁾ Fessler 3, 639. 749.

³⁾ Schedius folyóirata 1804-ik évi folyam, lap 85.

sz. Adalbert kápolnája, melyet 1329-ben Csanády, esztergami érsek, négyszeg kövekből építtetett s oszlopokkal, pompás kúppak, különféle festett ábrázolatokkal kiékesíttetett. Ezen épületen fordulnak elő legelőször Magyarországon üveg ablakok¹⁾. Nevezetes továbbá a leleszi monostor templomának ötven rőfnyi magasságú tornya, melyet 1355-ben egy budai kőfaragó kétszáz arany forintért építtet²⁾. Kassa városa még most is bír az akkori építészetnek egy becses emlékével, s ez az Erzsébet, Károly nejétől emeltetett sz. Erzsébet temploma. Falai négyszeg kövekből rakvák s az ajtók, ablakok, oszlopféjek ékességei, csigalépcsői, tornya stb. bizonyítják, miként e korban már a magyar építészet is kiszabadult bölcsőjéből. Ezen templom a szobrászatnak is fentartá néhány emlékeit: az éjszaki ajtót három szobor ékesíti, melyeket Thuróczy László Erzsébet királynő, férje Károly és Lajos fia (ki végre ezen épületet befejezte) szobrainak lenni tart³⁾. E kornak leghíresebb szobrászai valának honunkban Márton és György mesterek, az említett kolozsvári festésznek, Miklósnak fiai; kiváltképen veres rézből öntött szobraik dicséretnek. Ők teremték azon négy réz szobrot, melyek ezelőtt két századdal még fő díszei valának a nagy-váradi várnak. Egyik ezek közül sz. Lászlót ábrázolja, karddal, mely lánczon függ le nyakáról, kezében pedig harczbárdal; másik képezi sz. Istvánt, kezében a keresztes országalmát tartva s karddal, mely hüvelyében oldaláról lóg le; harmadik sz. Imrét, fiatal szakáltalan ajakkal, kezében országpálczával, oldalán karddal gyilokkal s egy táblával, melyen a kettős kereszt mutatkozik; saruja mind hármoknak sarkantyúval fegyverzett. Az első szobor alatt ezen fölírás

¹⁾ Bredeczky: Beiträge zur Topogr. 4, 35.

²⁾ Wagner: Analect. Scepus 1, 131.

³⁾ Bővebb leírások olvashatók Katonánál 9, 161. kövv.

vala olvasható: „anno d. MCCC40. Serenissimo Principe regnante Domino Ludovico Rege hungariae XXXX. venerabilis dominus Pater Demetrius Episcopus Varadiensis fieri fecit has sanctorum imagines per Martinum et Georgium filios Magistri Nicolai pictoris de Colosvár.“ A negyedik egészen meg-
aranyozott szobor sz. Lászlót lovon, kezében vívó bárdját for-
gatva ábrázoló, János nagyváradi püspöktől készítettett, újabb
művek vala a nevezett szobrászoknak ¹⁾.

Azon néposztály, mely a természet meghódoltatásával s a nyers anyagok termesztésével foglalkodott, sem oly kedvező helyzettel, sem annyi királyi kegyelemmel nem dicsekedhetett, mint a kereskedők és mesteremberek. Ezeket finanziaai érdeknél fogva mintegy kénytelenek valának ápolni a királyok. A földmives osztályra ellenben új s eddig hallatlan terheket rakának. De a jobbágyság állapotja nem is egészen a királytól függöt; ebben a földes urak megegyezése nélkül ők semmit sem tehettek. A pórosztály állapotjának tekintetében nevezetes vala az 1342-diki év, melyben Károly egy új adózási rendszert alkotott, mely némi részleteiben, noha más alakban, az újabb korig fenállott. Az árpádi királyok alatt nemcsak maga a papi s nemesi osztály s annak majorsági javai mentek valának minden adózástól, mely a nyilvános kincstárba volt volna fizetendő, hanem ily terhet még jobbágyaira tétetni sem engedett; s a királyok, kiknek jövedelmei csak a királyi család — pazarlás és hűtelen kezelés által elég csekélyekre olvadt — uradalmából, az ércz- és sóbányákból folytanak, kénytelenek voltak II. András idejétől fogva a pénz meghamisításával s évenkénti beváltásával (lucrum Camerae) segíteni pénzszükségökön. Látta Robert Károly több évi tapasztalásaiból ezen segédforrásnak mind bajos, mind káros voltát: miként ez a kereskedésben

¹⁾ Schedius folyóiratának 1804-dik évi folyamataiban 85.

okozott akadály, a tőle el nem maradható drágaság s a szegénység nyomása miatt belső nyugtalanságokat szül s mind a mellett sem elégíti ki a királyi kincstár szükségéit. Elhatározta tehát magát egy új adózási rendszer alkotására; s egy gyűlésben, melyben csak a főpapság és a zászlósak, a megyei főispánok kizártával, vettenek részt, az egész jobbágyi osztályra adót vetett, minden kaputól, melyen egy szekér beférhetett, évenként tizennyolcz denárt, vagyis három prágai széles garast rendelvén fizetni, akár egy, akár több családot foglalna is egy ily kapus ház kebelében. Ezen adó pedig mind a nemesség, mind a papság jobbágyságra kiterjesztették; csak a nagyon szegényekben, a papság és nemesség béres szolgálóiban s azokban, kik uraikat a hadba követni szokták, szenvedett kivételt. Oly vidékeken pedig, hol a fa szűke miatt kapu helyett sövények használtattak, az adómennyiség kivétele az adószabályozókra bízatték, minők minden megyében öten rendeltettek¹⁾. Lajosnak, ki atyját a királyi székekben még ez évben fölváltotta, első királyi gondja volt a kapuadókat az ország valamennyi megyéiben erős lábra állítani. Egyébiránt a jobbágyság állapotját s földes uraik iránti tartozásaikat a települési szerződés, vagy annak hiányában a szokás határozta meg. De a kapuadónál sokkal nagyobb terhet vetett Lajos a pórosztály vállaira. Fényes országlása, a számos, részint messzeföldön viselt háboruk s politikai bonyolódásai a külországokkal tömérdek pénzt igényeltek, s pénzzavaraiból sem a városokra vetett rendkívüli adók, sem a nem rég behozott kapuadó eléggé mindig ki nem segíthet. Hogy tehát a királyi uradalmakból még több s nagyobb kamatokat húzhasson, az 1351-diki országgyűlésen a jobbágyság terhére behozta s az egész országra kiterjesztette a kilenczed-adót, mely szerint a pórság a királyi

¹⁾ Decret. Caroli 19—21. §.

s királynéi javadalmakban szántó föld s szőlőhegyi termékeinek kilenczed részét átengedni tartozott; egyedül a királyi városok, melyek a nélkül is elég terhet viseltek, vétettek ki. Nehogy pedig ekként a királyi javadalmak közvetlen jobbágysai egyebeknél mostohább sorsba helyeztessenek s e miatt azok közt a király elégtelenséget s nyugtalanságot okozzon, magára pedig neheztelést halmozzon, egyszersmind azt is rendelte, hogy a papság s nemesség jobbágysai is szoríttassanak a kilenczed-adóra; a papság különösen elébb a tizedet¹⁾, azután a kilenczedet vegye meg jobbágysain; mit ha nemes vagy pap elmulasztana, a király teljes joggal sajátjául fogná azt beszédeni²⁾. Végre pedig a pórság — mi sorsát legnyomasztóbbá, magát az önkénynek martalékává tette, — a földes urak törvényhatósága alá vetteték³⁾. Ezen törvény eleinte csak Magyarországon ment teljesedésbe; később pedig néhány erdélyi nemeseknek is adatott ily törvényhatósági jog⁴⁾; míg végre 1366-ban azt egész Erdélyre kiterjeszté⁵⁾. Láttá Lajos, hogy ekkép a jobbágyság egészen földesurai kényének van átadva s hogy még is útát nyisson a pórságnak a zsarnok uraság alól menekedhetni, a szabad költözködési jogot ugyanazon országgyűlésen megerősítette, melyen a kilenczed-adót megállapította⁶⁾.

Egyébiránt szíven feküdt mind Károlynak mind Lajosnak, hogy a földművelő nép szaporodjék s a még igen sok

1) A tized azonban gabna- és bortermékeken kívül egyebekre is kiterjedt, bárányokra, csikókra, malaczokra méhekre stb. Katona 8, 484. Erdélyben a gabna-tized pénzül fizetteték: egy csomó helyett egy nehezék járt. Katona 9, 342.

2) Decret. Ludov. art. 6.

3) U. o. art. 18.

4) Katonánál 10, 360. stb.

5) Katonánál 10, 375. kövv.

6) Decret. Ludov. art. 16. és 18.

használatlanul fekvő föld új lakosak által meghódítottassék, mit többnyire az úgy nevezett selutetia-k által létesítettek. A szepesi tartomány Károly alatt több falvakkal szaporodott. Így 1326-ban egy korponai polgár a szepesi megyében erdő közepette, Dobsina nevű helységet alapította, mely a birtokos Miklós, László és János grófoktól tizenhat évre minden adózástól fölmenteték. Szint azon évben a szepesi várnagy hasonlókép erdő közepett alkottatott bizonyos Kunchmann által annak nevééről Kunchfalvának nevezett helységet¹⁾. Így emelkedett Herdegenschau, ma Usz-Peklin, helység is, mely szép szabadságokkal láttaték el²⁾. 1352-ben a savnyiki cziszterciek apátja a Hernád mellett építettett falut, mely tizenhét évre minden adótól fölmentetett³⁾. 1355-ben Sáros megyében Czel család Sydlini János által gyűjtött össze a Topoly folyam mellett erdő közepett, lakosokat, kik gyarapodásuk tekintetéből tizennégy évre minden adózástól szabadok, egyéb kiváltságokkal is megajándékoztattak⁴⁾. Erdélyben a Maros és Aranyos folyamok melletti birtokosak, kiváltkép a kükülői megyében számos földműveseket hívtanak a mogul pusztítás óta parlagon fekvő földeikre, szabadságot adván nekik, munkájokért saját számokra annyi földet foglalni el, mennyit munkálni bírnának.

Ámbár pedig a földművelők vállaira új terhek rakattak, a földművelési ipar e korban nem csak nem súlyedett, hanem túl is haladá az előbbi korét. Az adók, ha csak rendkívül nem súlyosak, nem szokták csökkenteni a nép szorgalmát; sőt inkább emelik, ha a szükségek már sokasultak, a kereskedés pedig oly állapotban vagyon, hogy a feszített szorgalmat meg-

¹⁾ Katonánál 8, 553. kövv.

²⁾ U. a. 9, 165.

³⁾ Wagner: Anal. Scepus. 3, 154.

⁴⁾ Katonánál 10, 143. Hasonlóul szól egy másik oklevél is: u. o. 244. kövv.

jutalmazza s a földművelőnek a reá vetett adóért kárpótlást nyújt. S e tekintetben nem is volt volna a Károly és Lajos által alkotott adózási rendszer hátráltató befolyású a földművelési szorgalomra, ha a jobbágyokat földesuraik törvényhatósága alá nem vetették és sorsukat azok önkényének egészen nem tették volna ki. Azonban a földes urakat ezen jogokkal visszaélni e korban még nem engedé Károly és Lajos erőteljes országglása¹⁾; a kereskedés virágzata pedig, a szorgalmat nem megvetendő nyereséggel ösztönző, az ország minden vidékein növeszté az ipart. Főlebb láttuk, miként a szorgalmas szász nemzet által a rengeteg erdők közepett szántóföldek, szőlőhegyek, falvak alkottattak; s mennyire tudták ezen szászok becsülni mívelt földeiket s védeni is a jóllétöket irigy szemmel nézők erőszakos megtámadásai és követelései ellen, tanúk számos oklevelek²⁾. De legszorgalmasabbak is valának ők mind Szepesben, mind Erdélyben a földművelés körül. A lent és kendert már oly mennyiségben tenyészték, hogy a saját termékeikből szövött vászonnal külföldön is jelentékeny kereskedést űzhettek. — Méltó itt megemlíteni az erdélyiek szorgalmát a méhtenyésztésben is; a fehérvári piacon (Magyarországban) többnyire szebeni, a város pecsétjével megbélyegzett viasz árultaték³⁾. — Az ország számos vidékein legdivatosabb volt a szőlőművelés; bor már annyi termett, hogy az a magyar kereskedés egyik legnevezetesb tárgyát tevé s Ausztriában és szomszéd tartományiban, szintúgy Lengyelországban igen kapós vala. Nevezetesb borok természetek, mint már az előbbi

1) Példát olvashatni Katonánál 10, 245.

2) Ily buzgalommal védte az egész szepesi szász közönség a Sz. Lászlóiakat (Quintoforenses) ügyökben a király előtt gróf Tamás főtárnokmester ellen, ki a nevezett várostól egy darab földet elfoglalt vala. Katonánál 9, 323. kövv.

3) Katonánál 10, 562.

szakaszban is említették, Tokaj, Eger, Buda, Soprony, Kőszeg stb. vidékén; a dévényi szőlőhegyeken még ausztriai polgárok is birtak némi részt¹⁾; a szabadszállási borok jóságát eléggé bizonyítja az, hogy Lajos saját asztalára szedeté ezen szőlők tizedét²⁾. — A kertművelés most még csekély vala; csak a szászok földén, meg a dunántúli vidéken, hol már olasz földről származó nemesebb fajú gyümölcsfák is tenyésztenek, találunk nyomára³⁾. Az ország alsóbb részén még sokkal csekélyebb volt a földművelési ipar, mint egyébutt; a kertek pedig alig ismeretesek; ellenben itt a baromtenyésztés űzeték szorgalmasabban.

A gyarapodó földművelés emelte a föld becsét és árát, mely e korban már jóval magasabb volt, mint a múlt században, minek oka az is, hogy pénz nagyobb mennyiségben forgott az országban. 1324-ben egy udvar lakházzal s némi gazdasági épületekkel és egy gyümölcsös kerttel tizenkét markáért és negyven denárért adaték el⁴⁾. Egy évvel később kétszáz markáért adta vissza Tamás, erdélyi vajda, Henning szász gróf árváinak, kik atyjok hűtlensége miatt javaiktól megfosztattak, ősi birtokukat⁵⁾. 1327-ben bizonyos Tyba nevű nemes Zomor földének harmad részét (Esztergam megyében) és a somogyi földbirtokát, melyeket még atyja vett vala, s mintegy négy ekényit tőn (egy ekényi száz ötven hold), husz markáért adta el⁶⁾. 1330-ban egy kis szántóföld Lechnicz mellett tiz markán kelt el⁷⁾. Öt évvel később Pari János Zólyom vármegyében

1) Engel 2, 60.

2) Katona 10, 478. — Drugeth nádor végintézetében husz hordó borát legalább harmincz markára becsüli. Katona 8, 627.

3) Koller: Hist. Eppat. Quinqueecl. 2, 335.

4) U. o. Egy markát huszonnégy forintba számítva.

5) Katona 8, 520. kövv.

6) U. a. 8, 563. kövv.

7) Wagner: Anal. Scepus 1, 408.

Késd helység határiban fekvő majorságát huszonöt bánsági markán (hetvenöt aranyon) adta el¹⁾. 1366-ban a rozgonyiak kétszáz hetvenöt aranyban egyeztek meg a rozgonyi birtok leányrészi negyede fölött Anna testvérökkel²⁾ stb.

A bányászatnak még nem minden részeire fordították kellő figyelem; mit valószínűleg az alkalmas bányászok hiánya okozott. Nevezetesen a sóaknák tömérdek, majdnem kimeríthetetlen gazdagságok mellett sem műveltettek oly iparral, hogy a gyarapodó ország szükségei, meg a kereskedés kívánatai kielégítettek volna. Lajos alatt lengyel só nagy mennyiségben szállították Kassára és Liptóba. Hasonlókép kevés szorgalom fordított az igen gazdag rézbányák művelésére; noha a magyar réz külföldön igen kapós s az aknáknak minden elhanyaglása mellett is jelentékeny tárgya volt a kereskedésnek. Szorgalmasabban munkáltattak az arany, ezüst, vas, ónbányák, melyeket Károly 1327-ben mind királyi birtoknak nyilvánított; s azért ha új aknák fedeztetek föl, az uradalom megmaradt ugyan a birtokos sajátja, de az akna jövedelme királyi lón, egy harmad részt kivéve, mely a földes úrnak jutott³⁾. Lajos alatt megengedé az országgyűlés⁴⁾, hogy az ily birtokért a király másutt hasonlót adhasson a tulajdonosnak. Ezen törvényekre pedig az adott okot, hogy néhány nemesi jószág határiban új aknák találtattak fel, például Zemplényben az aranyos pataki, telkibányai, és aranylábúbányácskai aknák, melyekből arany és ezüst hozaték föl napvilágra⁵⁾. Így lón Szomolnok is királyi birtok, melyet Károly gazdag ércbányái miatt a jászói prépostságtól elfoglalt, melynek aztán

¹⁾ Koller: eml. h. 2, 465.

²⁾ U. o. 3, 93.

³⁾ Engel 2, 22.

⁴⁾ Decret. Ludov. art. 13.

⁵⁾ Szirmay: Notit. Topogr. Comit. Zemplén. 47.

Lajos kárpótlásul azt a jogot adta, hogy ha egyéb jószágaiban is földözend föl érczereket, azokat szabadon, minden teher nélkül, sajátul birhassa¹⁾. Bizonyítja ezen királyoknak a bányák szaporítása iránti gondoskodását az a rendelmény, mely szerint minden szabad városnak hegymestert kellett kebelében tartania, kinek kötelességeül tüzeték ki a hegyek művelésére ügyelni s új ereket keresni. Méltó itt az 1347-ben a nagy-bányaiakhoz irt királyi levélből²⁾ néhány sort közleni: „A bíró, esküdtek és a közönség évenként válaszszanak egy tapasztalt hegymestert, a ki a bányaművelésben felmerülő minden pört szorgalmasan megvizsgáljon s megítéljen a bíróval és esküdtekkal együtt: és hogy a bányák művelése minden más terhektől ment legyen, épségben maradván mindazáltal a bányatized joga, s a királyi bányatized. Továbbá a bírák és esküdt polgárok, tapasztalt felügyelőket (scansores) válaszszanak, kik híven és folytonosan meglátogatván minden bányaműveket, a kamarai nyereségre felvigyázzanak, nehogy a királyi jövedelmek csökkenjenek s megrövidíttessenek. Hozzá adjuk hogy, ha a bányaműves (urburarius) a feltalált érczereket elrejtteni, s titkon, a bányatized kárával, roszelelküleg magának tartani, vagy az erek művelését meggátolni merészkednék, személyében s vagyonában királyi megtorlással bünhesztessék.“

* * *

Hol egy, a többi fölött nagyobb jogokkal felruházott, kevély s korlátlan, uraságra vágyó néposztály létezik; ha bár egy nagy fejedelem személyes ereje annak követeléseit s féltelenségét kellő korlátok közé szorította s aristocratikus dagá-

¹⁾ Wagner: Anal. Scep. 1, 210.

²⁾ Katona 9, 493. 495.

lyát egyéb osztályok javára elnyomta is: ott azon fejedelem elhunytá után ismét csak erős kezek tarthatják fenn a behozott állapotot s a hon békességét. De Lajos után gyöngé asszonyi kezekre jutott a kormány és tüstént fölébredt a párt-szellem is, az országot részekre szaggató, a közbékét megzavaró, és így a műipart s kereskedést is nehezítő, csökkentő. Négy évigi hullámzások után Zsigmond is királylyá kenetteték ugyan föl, nejevel együtt országlandó, de az egyszer folforrott lázongásokat s szétterjedt indulatbuzgást ő is alig, husz évigi hosszú vívás után nyomhatta csak el. Való ugyan, hogy alatta s általa igen sok történt, mi a műipar s kereskedés gyarapodására s emelkedésére áldásos hatású vala s mi méltóvá teszi hosszú, ötven évet túlhaladó országlását külön czikkben adni elő: mégis bizonyos, hogy sokkal nagyobb virágzatra emelkedett volna alatta mindkettő, ha a kormány fékét országlása elején is a Lajoséhoz hasonló erővel ragadja meg s ekként meggátolja a féktelen aristocratia azon kitöréseit, melyek az országot oly sok időre belvillongások, cselszövények s erőszak-tételek tanyájává alacsonyíták. Szükségesnek látom, itt néhány vonást adni a hon ezen polgári körülményeiről, mielőtt a műipar s kereskedés állapotjáról értekezsem.

Durazzói Károly szerencsétlen elhunytá után magok az ország nagyjai is érzették már, hogy a zajlongások között kifáradt honnak királyra van szüksége; s ilyenné Mária pártja által Zsigmond választatott. Nehéz föladás volt a pártokat lecsillapítani, a békét helyre állítani. Az országhoz kapcsolt alsó tartományokban Máriának a fogságból való kiszabadulása után is folyvást dühöngött a polgári háború. Tvardkó, a magyar védelem alattlévő bosnyák király, a pártosak fő czimborája, több dalmát- s horvátországi városokat elfoglalván, magát a tenger mellék urának kiáltá ki. Moldva- és Oláhország a lengyelekhez szítottak. Hedvig, a királynő húga, a lengyel koro-

nát elfoglalván, Galicziára is kiterjeszté kezét. A törökök Rácországot rabló kalandokkal háborgaták. Így az ország határain. Benn szakadatlan viszályok, törvénytelenység, erőszak; a köznép maga is megunta már a békételenséget s bátortalanságot¹⁾. A Zsigmond megkoronáztatásával egy kissé csillapodó forrongások, a királyné halála után ismét fölszítottak²⁾. Az a szigorú, semmit sem kimélő keménység, melylyel Zsigmond a pártokat bünteté³⁾, meg az a részrehajló kedvezés, melylyel néhány hatalmas családot szorosabban magához csatolni akart⁴⁾, annyira nagyíták a zavart, hogy a pártosak 1399-ben magát a királyt is fogságba vetni bátorkodtak; az idegeneket pedig, kiket Zsigmond pártfogolt, az országból kiűzték⁵⁾. Kiszabadulta után az általános megbocsátás, amnestia, egy időre ismét csillapodást eszközölt; de Zsigmondnak azon elve, mely szerint a nemességet csupa kedvezés, engedékenység által akarta magához hódítani, állandó békét s csöndet beállani nem engedett; sőt alattomban mindinkább nevelé a nemesek egymás iránti irigységét, ébren tartá a visszavonás szellemét, később minden kedvező alkalomkor erőszakosan kitörendőt.

Azonban ezen viszás, honduló eseményeknek, melyek Zsigmondnak majdnem egész országlása idején át zajlongtanak, nem egyedül ő volt az oka. Ezen körülmények nagy részint az alkotmány elfajulásából sarjzatak ki. Károly és Lajos országlása alatt tökéletesen kifejlődött honunkban az oligarchia; a főispánok hatalmának romjain a fő papságé és zászlósaké

1) Engel 2, 177.

2) Durazzói Lászlónak, Kis Károly fiának elébe — kit néhány pártosak királynak kiáltának ki, alsó Magyarország több helyein még a papság is egyházi menettel járult, még mások is a király híveinek jószágait pusztították.

3) Thuróczy: Chron. Hung. Part. 4. Cap. 7.

4) Katonánál 11, 455. 457. stb.

5) U. o. 11, 489.

emelkedett föl. Az anjouk nem akarták megtörni azt: hízelt hiúságoknak, hogy főpapjaik s báróik tekintélye s fénye saját udvaruk fényét emeli. Kormányzási elveik az oligarchiának egyenesen kedveztek: ők az egész nemesség zajos gyűléseit megvetvén, csak a zászlósak és főpapok tanácsában alkottak törvényeket s intézték az ország ügyeit — egyedül ezeket tekinték trónjuk támaszainak. Egyébiránt bár mennyi tekintélyt s befolyást engedtek is nekik a közügybe, saját személyes erejük, kormánytudományok s okos szigorúságok által mindig annyira féken tarták őket, hogy hatalmok a királyi hatalomgyakorlásnak s tekintélynek veszedelmes nem lehetett. De Zsigmond, kinek kormányát eleinte a római curiának cselszövényei is megnehezítették, sokkal kevesebb egyéni erővel, gyöngébb uralkodói tulajdonokkal lépvén föl a királyi székre, már nem birt az oligarchia hatalmával s azt még az ellene vívott harcz alatt is, talán akaratlanul, a körülményektől zaklatva, nagyította. Sőt maga a királyi hatalom gyöngesége is elkerülhetlenné tette azt. Mióta a vármegyei had-szerkezet szétbomlott s a kisebb nemesség, II. Endre oklevelére támaszkodva, a külföldön viselendő háborúba menni nem akart¹⁾, egyedül a zászlósak és főpapok segedelmével viselhetett a király háborút a külföldön, mit hogy könnyen megnyerjen, még több kedvezésekkel volt bárói iránt. Ez által pedig annyira megrontatott a rendek közti egyensúly s annyira fölingerelték közöttök az irigység s visszavonás, hogy annak erőszakos kitérései, az alsóbb néposztályra is nem csekély kárt árasztók, elkerülhetetlenek voltak. Kiváltkép miután Zsigmond a német koronát is elnyerte, a birodalmi ügyektől és vallásos visszályoktól elfoglalva lévén, Magyarországra kevesebb gondot fordíthatott, a zajlongás számtalanszor meg-

¹⁾ Olvashatni példákat Katonánál 11, 316. 327. stb.

újult: az országkormányzók elégtelenek valának a bárók s főpapok közt fentartani a békességet; egyik a másikat haddal támadta meg; s a papok gyakran magok valának bujtogatói s főnökei a lázadásnak ¹⁾. Zsigmond 1435-ki törvény-cikkelei számtalan erőszaktételnek, önkényes börtönözésnek, rablásoknak s pusztításoknak tanúi; ezekből láthatni, mennyit szenvedett ezen forrongások között az iparos osztály is, kiváltkép a pórság ²⁾; a pórháborúra is, mely 1437-ben Erdélyben dühöngött, egyedül a nemesek hatalombitorlása, a földművelők elnyomása s kifosztása adott okot ³⁾.

Végre Zsigmondnak a szomszéd országokkal való viszonyai sem valának mindig kedvezők Magyarországra nézve. Politikai bonyolódásai gyakran összeszoríták vagy megnehezíték a szomszédokkal való közlekedést, s a király miatt az alattvalók nem ritkán szenvedtek a határos tartományokban. Így Bécsben 1406-ban néhány elfogott magyarok megölettek ⁴⁾. Károsak valának honunkra nézve a cseh huszitákkal való harcok is, kik, mihelyt az egyházi viszályok miatt huzamosan Olasz- s Németországban mulató királynak s a magyar seregnek távolléte alkalmat nyújtott, több ízben pusztítgáták a szepesi és a Garam s Vág közötti tartományokat ⁵⁾. A Lengyelországgal való villongások ilyenén erőszaktételekre nem törtek ugyan ki, de a kereskedést gyakran megakaszták. P. 1422-ben Zsigmond a lengyelekkel háborúba bocsátkozni készülvén, Nürnbergben költ parancsa szerint megtiltá a szepesi kalmároknak a lengyelekkel való közlekedést, a künn mulatókat pedig haza takarodni rendelte ⁶⁾.

¹⁾ Engel 2, 350.

²⁾ Katonánál 12, 180 stb.

³⁾ Thuróczy P. 4. Cap. 22. Benkő Transilv. 1, 153.

⁴⁾ Engel 2, 251.

⁵⁾ Katona 12, 715. stb. Engel 2, 214. 347. stb.

⁶⁾ U. o. 12, 398. kövv. és 531. kövv.

Egyébiránt Zsigmond minden módon kedvezett a műipar és kereskedésnek. Küzdve az oligarchia hatalmával s megünva azon feszültséget és sokszori zavarokat, melyekbe királyi erejének mind itthon, mind a künn viselendő háborukban csekélysége s a bárók és főpapoktól való függése által nem ritkán jutott: 1402-ben eltökélte magát, a közép - osztályt, melytől legtöbb segédelmet reménylett, valóságos polgári s politikai életre juttatni. A városok eddig mindig hű ragaszkodást nyilvánítottak iránta s tanusíták, mily bő segédforrása légyen a városi szorgalom a királyi kincstárnak. Ez birta őtet arra, hogy azokat az országos rendek sorába iktassa; mit az által létesített, hogy nekik jogot adott, követeik által az országgyűlésben megjelenni, annak rendelményeiben s törvényhozásában részt venni ¹⁾. Bár utódai is hűvebbek lettek volna ezen elvhez, mely szerint a városi közönség státussá emeltett: honunkban is, mint egyebütt a trón érdeke a polgárság javától elválhatatlan s hol ez elnyomatik, szükségkép szenved amannak is java, tekintélye és hatalma. Kár, hogy Zsigmond maga sem vitte tökélyre ezen ügyet s abba a banderialis szerkezet által, melyet kormányzása végén ismét fölállított, önmaga is csorbát ejtett. Azonban, nem tagadhatni, hogy az ő elve, mely szerint a városoknak kedvezett, egy kissé önző volt; azokat — mint az oklevelek eléggé bizonyítják — leginkább csak finanziaai tekintetből pártfogolta, és az országgyűlésre is csak akkor hívta meg követeiket, midőn a királyi kincstárról és adó-fizetésről volt a szó. De bár mi volt is az indító ok, több közönségek dicsekedhetnek, hogy ez időben nyerték jogaikat, vagy azoknak bővítését s megerősítését. Így Privigyé ²⁾ hasonló jogokat nyert a Budáéihoz. Kőszeg 1385-ben

¹⁾ Engel 2, 220. 222. 234. 240. 263. 299. 345. Minden országgyűlésen azonban Zsigmond alatt sem jelentek meg.

²⁾ Katonánál 11, 27. 33.

két királyi levél ereje által kiváltságot nyert a kamarai adótól, és a saját szükségeire szolgáló fa, deszka, kőszén stb. szállításának vámjától ¹⁾. 1402-ben Pozsonynak árumegállító jogot adott ²⁾. A sz. Lőrincz és Laetare napi vásárokon pedig marhavásárt is engedett tartatni, ámbár egyebütt a marha kivitelét megtiltotta. Egyszersmind pedig a vásárok tartását a határnap után még két hétre terjeszté ³⁾. 1404-ben Eperjes ⁴⁾ és Késmárk ⁵⁾ tizenkét évre fölmenteték minden adótól. Új jogokat nyert Szeben ⁶⁾ 1405-ben és ismét 1410-ben. A következő évben Eperjesnek, hogy a város falait minél előbb fölépíthesse, azt a jogot adta, hogy évenként két ezer forint értékű királyi sóval szabadon, adó nélkül kereskedhessék ⁷⁾. Podolinnak 1412-ben királyi városi jogot adott szabados vásárral s az oda viendő áruktól a harminczad felének elengedésével ⁸⁾. Hasonló kiváltsággal birt a harminczad tekintetében Soprony és Kőszeg ⁹⁾. Újbányának pedig 1434-ben esztendős vásárokat engedett tartatni ¹⁰⁾. Pozsony iránt kitünő volt Zsigmondnak kegyessége: több rendbeli leveleiben megnagyítá a város határait; adott neki árumegállító jogot, pénzverési szabadalmat a kamarai nyereség felényi hasznával ¹¹⁾, saját városi czimereket; fölmenté kalmárait némi vám- s harminczad-adótól, nagyobbítá a héti és esztendős vásárok jogát stb. Ilyetén vásári jogokat több

¹⁾ Katonánál 11, 100. kövv.

²⁾ Bel.: Notit. Hung. Nov. Hist. Geogr. 1, 149.

³⁾ Bel.: eml. h. 1, 157.

⁴⁾ U. o. 596.

⁵⁾ U. o. 607. és 12, 41.

⁶⁾ U. o. 11, 661. 666. és 12, 30. kövv.

⁷⁾ U. o. 12, 42.

⁸⁾ Katonánál 109. kövv.

⁹⁾ U. o. 177.

¹⁰⁾ U. o. 653.

¹¹⁾ E pénzen ezen két betű: L. P. olvasható, mi „Liga Posoniensis”t jelent. L. Bel.: Not. Hung. Nov. 1, 153.

közönségek is nyertek Zsigmondtól. Így 1406-ban Eger városának azon része, mely a káptalan birtokában vala és Almagyarinak nevezteték ¹⁾. Buda, Pest, Igló, Késmárk, Újbánya vásárai megszorították s mint a Pozsonyi négy héti időre terjesztettek ki ²⁾. Késmárknak különösen saját mértékkel élési jogot is engedett ³⁾.

Azon törvénykönyv, mely Zsigmondéi között a második nevet viseli s mely a főpapok, zászlósak és városi követek gyűlésében 1405-ben alkottaték, nyilván bizonyítja nem csak Zsigmondnak a városok java iránti gondoskodását, hanem azt is, hogy azoknak szerkezetébe s foglalkozásaik szabályozásába már törvényhozásunk is betekintett s kellő részt vett légyen. Említésre méltóbbak ezen gyűlés határozatai közül következők:

1. A városok szerkezetét s polgári jogait illetők.

a) Minden királyi szabad városnak legyen saját törvényhatósága, melynek egyedül tartozzanak a polgárok engedelmeskedni. Megtiltatik a városi polgár ellen más hatóság előtt törvénykezni s polgárt más polgártásának kihágásai miatt börtönözni, megsérteni; a bűnös polgártól is egyedül saját tanácsa előtt kívántathassék elégtétel; mi ha elmaradna, szabad legyen a felpörösnek a főlebbvitel, mely szerint az ügy, az egészen magánálló városoknál a tárnokmesterhez, azon városoknál pedig, melyek egy másikhoz kapcsolvák, ezen anyaváros tanácsához, ettől pedig a tárnokmesterhez, s végre a királyhoz legyen viendő. Art. 4. 7. 8.

b) Az 5-dik és 12-dik cikkben oly bünhesztő-törvényi jog sajátították a városoknak, minővel azelőtt csak a nádor

¹⁾ Katonánál 11, 704. kövv. Most külön falut képez.

²⁾ Timon: Epitome stb. 56. Wagner: Annal. 1, 55. 219. Katona 12, 653.

³⁾ Katona 12, 715. kövv. Városaik javát előmozdító királyi levelekkel dicsekedhetnek még a szebeniek. Katonánál 11, 700. kövv. kőszegiek, eperjesiek. U. o. 723. kövv. stb. stb.

vagy főispán a megyei gyűléseken, vagy, az újabb intézkedés szerint, a birtokos nemesség uriszéke birt a jobbágyok fölött; egyedül a kegyelem tartaték fönn a királynak.

c) Mivel a városban lakó nemesség magát az adózási terhek alól kihúzta, rendeltetett: hogy azontúl minden lakos, semmi kiváltságra nem tekintve, osztozzék a város terheiben. Art. 10.

d) A városok népesítése tekintetéből rendelteték, hogy minden egyházi szintügy, mint világi urak jobbágyai, tartozásait leróván, szabadon, minden akadály s hátráltatás nélkül települhessenek le a városokban. Art. 6. — Ezen törvényt megerősítőleg később néhány városoknak különös szabadalmakat is adott Zsigmond, kebelökbe jobbágyokat befogadni; például 1406-ban Bártfának.

e) Végre megállapították az adózások; s nevezetesen a királyi adón (*lucrum camerae*) kívül minden város kötelezteték ujévi ajándékol bizonyos mennyiségű pénzt, aránylag kiváltságaihoz s gazdagságához a kincstárnak, az ajtónálló mesternek pedig hasonló tisztelet-díjúl hat aranyat fizetni. A király vagy királyné átutazásakor a fejedelmi asztalt ellátni szinte a városok tartozása vala; ezenkívül pedig a fő-lovászmestert minden czéh köteles volt ilyenkor némi ajándékokkal megtisztelni ¹⁾. Art. 13.

2. A kereskedést s mesterségeket tárgyazólag rendelteték:

a) A mértékek mindenütt a budaiakhoz szabassanak ²⁾.

b) A külföldi nagykereskedőknek, kik a magyar vásárookra utaznak, megtiltaték, posztót s egyéb szöveteket rőfönként, vagy végenként eladni; a kiskereskedőknek ellenben, kik hat végnél többet magokkal nem hoztak, megengedteték a

¹⁾ P. a szűcs czéh egy bélelt öltönyt (*pelliscum*), a szíjgyártók zablát, nyerget adtak stb. Katonánál 11, 664.

²⁾ Ezen törvény sükeretlen maradt; s már akkor is kivétettek a hegyvámi s tizedi mértékek.

végekénti eladás; amazoknak legalább is hat végeként kellett eladni portékáikat.

c) Megtiltatott a nyers arany s ezüst kivitele, s rendeltetett: hogy mind a honi aknákból származó, mind a külföldről behozott ily nemű érczek a királyi kamaránál váltassanak be; és csak saját használatra, arany s ezüst edényekre, ékítményekre fordítandó mennyiség hagyatott kereskedési tárgyul. A külföldre küldendő áruk két esküdt által vizsgáltassanak meg, ha nincs-e közöttök arany vagy ezüst elrejtve? Azután pedig ennek bizonyításául az áruk az esküdtek pecsétjével jeleltessenek meg.

d) Csak magyar pénz folyjon a kereskedésben; az új pénzszabályozás szerint száz ezüst denárt számítván egy aranyba.

e) Megismervén a gyűlés, hogy „nagy balgatagság mástól venni azt, miben ki maga is bővelkedik“: megtiltaték idegen sónak behozatala.

f) A vám és harminczad akként szabályoztatott, hogy a portékáktól, harminczad részének értékével csak külkereskedők adózzanak. Óvasként pedig az ebben elkövethető csalárdságok meggátlására rendeltetett, hogy egy honi kalmár se merészkedjék külkereskedő áruit magái gyanánt kiadni s eziránt vele szövetségbe lépni.

g) Nehogy a budai árumegállító-jog egyéb belföldi kereskedőknek kárára váljék, rendeltetett, hogy a megállítási tehertől minden honi kereskedők mentek legyenek, s áruikat Budán keresztül is akárhova szabadon szállíthassák; s a város ezen jogát csak a külföldi kalmárookra nézve tartsa meg.

A királynak s törvényhozásunknak ezen kedvezése a városi közönségek s azoknak foglalkozásai iránt igen alkalmas időben történt a műipar s kereskedés virágzatának fenntartására s gyarapítására: ez okozta azt, hogy a magyar kereskedés azon zajlongások, békétlenségek között, melyek

Zsigmond uralkodása alatt eleinte majdnem szünetlenek, később pedig többször megújultak, sem hanyatlott azon fokáról, melyet Lajos alatt elért vala. Igaz ugyan, hogy miután az elfogult törökök, a keleti szárazföldi kereskedésnek, annak hasznait még nem ismervén, sok akadályokat vetettek, s a föltalált jöreményfoki út a szárazföldi utat nélkülözhetőbbé tette, a magyarországi transito-kereskedés valamennyire megcsökkent; de annál élénkebb lőn az olaszokkal, németekkel és csehekkel, kiváltkép pedig a velencei, florenczi s raguzai, meg a prágai, boroszlói és nürnbergi kereskedőkkel való közlekedés. A boroszlóiak Lajostól nyert kereskedési szabadságukat Zsigmond is megerősíté, mely szerint nekik is megengedteték Velenczébe mindennemű árukat szállítani s viszont hozni olasz portékákat Magyarországon keresztül¹⁾; onnét ők a magyar városokba leginkább selymet s egyéb szöveteket, hazúlról pedig drága bőröket, posztót stb. hoztak. Zsigmond országlatának utolsó évében néhány boroszlói kalmárok a budai vásárra ezer hatszáz huszonhárom vég posztót²⁾ szállítottak; és nyolczvanhat strigauí, meg százkét görliczi posztó darabot száz negyvenhárom mázsa rézzel cseréltek föl; ötszáz nyolczvannyolcz véget kész pénzért adtak el; négyszáz ötvenkét görliczi posztó végen pedig hatvan mázsa borsot váltottak be. Ugyanezen kalmároknak Magyarországbán több adósaik valának: egy pozsonyi kalmár tizenkét vég árával, ötvenegy arannyal; esztergamiak hetvenöt végért kétszáz negyvenkét arannyal³⁾. Innét kitűnik, hogy a belföldi réz s a keletről hozott bors legjelentékenyebb tárgya volt a magyar kereskedésnek; a gyárművek pedig külföldről hozattak be. A vászonkereskedés

¹⁾ Katonánál 12, 347.

²⁾ Egy hosszabb vég negyven réfet, a rövidebb harminczhámat foglalt magában. Wagner: Anal. Scep. 1, 424.

³⁾ Documentirte Gesch. v. Breslau II. 2, 354. Fesslernél 4, 1244.

azonban a szepesi s erdélyi szászok részéről, valamint az esztergályozott faedényekkel való, még most is igen élénk vala. Az alsó vidéki városok legjelentékenyebb kereskedést barmokkal űztek. E tárgyban, valamint honunk egyéb belkörülményeiben is nagy világot adnak Bertrandon de la Brocquière, francia utazónak irományai ¹⁾, melyekben egyebek között ezt olvassuk: „Szeged egy nagy, nyílt város — — — s mindennemű növényekkel gazdag vidéken fekszik. Sok daru s vad kácsa fogatik ott; egy nagy piacot töltve láttam velök; — — —. Nagy számban találtnak itt eladó szilaj lovak, melyeknek szelidítéséhez s idomításához jól értenek. Mondatik, hogy a ki három vagy négy ezer ily lovat venni akarna, Szegeden találndana. Oly csekély áruak, hogy tíz magyar (arany) forintért igen szép úti ló kapható. — — Szegedről Pestre érkeztem. — — Szegedtől idáig a föld róna és termékeny. Számtalan nyájakat találhatni az úton igás állatokból állókat s vadakként szabadon legelőket; innét van, hogy a szegedi piacon oly nagy számmal találtnak. Pestnek is igen sok ló-kereskedői vannak; a ki két ezer jó lovat kívánna, itt vehetne. Istállókként adatnak el, egy istálló, tíz lóval kétszáz forintért. Több lovat láttam, melyeknek ketteje vagy háрма megéri azon árat.“ Azonban, nem minden vidéken volt ily csekély árú a ló: egy 1404-ki oklevélben ²⁾ egy lovat ötven arany forintra (kassai becs szerint) olvasunk becstiltetni.

A lengyelekkel való kereskedés Zsigmond alatt annyiban vesztett élénkségéből, hogy a lengyel sónak behozása a fönnebb említett törvényczikk ereje által megtiltatott. Ez időtől fogva gyéribben látogatták honunkat a lengyelek; de a mi kalmárainktól kivitt bor, vászon, bors, réz s egyéb áruneműek

¹⁾ Engelnél 2, 374.

²⁾ Katonánál 11, 595.

kapósak valának a lengyel városokban, hova illetően anyagokkal kiváltkép a bártfaiak utaztanak. Azonban ama viszályok, melyek Zsigmond és a lengyel udvar között több ízben föléledtek, ezen közlekedést néha megakaszták, s királyi parancs által többször kényszerítették kalmáraink áruikkal haza takarodni ¹⁾.

Hasonlókép akaszták meg néha a velenceiekkal való közlekedést azon ellenséges viszonyok, melyek Zsigmond s a köztársaság között Dalmátország birtoka miatt közben közben véres harcokká fejlődtek ki. 1431-ben, míg a magyarok a köztársaság hadaival Friaulban kölcsönös elkeseredéssel csatáztak, azalatt Zsigmond a köztársaságot egy kereskedési tilalomparancscsal büntetvé, melyben megtiltván a magyar- s németországi kalmároknak a köztársaságiakkal való minden kereskedési közlekedést, egyszersmind azt is parancsolta, hogy Németország azon árukat, melyeket eddig Velenczétől vett vagy cserélt, például: a keleti fűszereket, selyemszöveteket, ezentul Genuától, vagy evvel összeszövetkezve egyenesen keletről vegye; Magyarország pedig és Ausztria Byzanczon és Kaffán keresztül szállítsa kebelébe. A németeknek Velenczében létező kereskedési üzlet-hivatalaik (Factorei) Genuába tétesenek át ²⁾. Ezen parancsoknak tartós sikerök nem lehetett ugyan, miután a kereskedés folyamának hosszabb időre semminemű hatalom nem parancsolhat; de bizonyos ideig mégis megakadályozták a közlekedést. Hasonló volt ezen tilalomparancshoz Velenczének is azon titkos szerződése a friauli közönségekkel 1385-ben, mely szerint ezek kötelezik magokat elzárni kikötőiket a magyar korona hajói előtt ³⁾.

¹⁾ Katonánál 12, 398. kövv. és 535. kövv.

²⁾ Engel 2, 333. — Már a heringhal is ösmeretes volt honunkban. Zsigmond 1412-ben a szepesi Vöröskolostornak egy tonnát ajándékozott. Engel 2, 373.

³⁾ Tudománytár 9, 226.

A szomszéd Ausztriával élénk volt kalmáraink közlekedése. Zsigmond a bécsi kalmárok ügyében több intézkedő levelet bocsátott a magyar városokhoz. Nevezetesen 1388-ban megtiltá az óváriak s győrieknek a bécsi s egyéb ausztriai kereskedők elfogatását s áruik lefoglalását azon sérelmek fejében, melyeket ezen városok néhány kalmárai Ausztriában szenvedtek ¹⁾. Némi kiváltságokat ad Zsigmond a nevezett kereskedőknek azon oklevélben is, melyben, a csehországi viszályos ügyeket rendbe hozandó, távolléte idejére Albertet, Ausztria fejedelmét Magyarországon helytartójaúl nevezi ki ²⁾. A soproniak és kőszegiek most is folyvást vetélkedének boraiknak Ausztriába szállításában, miből az utóbbiakra nem ritkán sérelmek is háramlottak ³⁾. — A külfölddel való közlekedésben, valamint a belkereskedés élénkségében most is még — miként számos oklevelek bizonyítják — a szepesi és erdélyi szászok tarták az elsőséget.

A kereskedési tárgyak ára ez időben is majdnem ugyanazon lábon állott, melyben Lajos alatt. Egy hosszabb, negyven réfés, vég csehposztó héttől tizenhat arany forintig kelt el ⁴⁾. Zsigmondnak 1427-diki hadszabályozásában ily árjegyzék fordul elő: egy mérő zab, árpa, rozs, drága időben harminczegy, olcsóban huszonöt denár; egy napi szénaadag egy lóra, egy denár; két adag kenyér szinte annyi; egy malacz öt denár; egy bárány nyolcz denár; egy tyúk három; csibe, kettő; egy akó bor tíz denár; egy mázsa só egy arany forint ⁵⁾.

A pénzfolyam még mindig változó s ingatag volt; de az ércznek, melyből vereték, meghamisítása miatt nem is

¹⁾ Katonánál 11, 226.

²⁾ U. o. 546.

³⁾ U. o. 11, 725.

⁴⁾ Wagner: *Analect. Scepus* 1, 424.

⁵⁾ Koller: *Hist. Episcopat. Quinqueecc.* 3, 374. — Kovachich: *Supplem. ad Vest. Comit.* 1, 334.

maradhatott mindig ugyan egy értékű. A tizenegyedik és tizenkettedik században egy ezüst marka tőn négy aranyat s egy arany negyven denárt foglalt magában. A tizenharmadik században az egy markányi fillérek száma száz hatvanról kétszázra emeltetett, a nélkül, hogy egyes fillérek becse megkisebbitetett volna, s így ötven fillér tőn egy aranyat. Károly alatt egy marka, budai becs szerint, háromszáz husz fillért számlált, melyekből nyolczvan ért egy aranyat. Később az egy markányi fillérek száma háromszáz harminczhatra, azután meg háromszáz hatvanra emelteték; Zsigmond alatt pedig egy markányi ezüsből négyszáz fillér veretett ¹⁾, s ekkor száz fillér vagy denár volt egy arany. Szinte Zsigmond alatt jöttek folyamatba azon babkák, melyekből négy tőn egy denárt s *quartiones* nevet viselnek az oklevelekben: azelőtt apró, váltópénz nemében más, dukát nevű pénz forgott, mely az új babkák veretése után tizével váltatott be egy denárért ²⁾.

A kereskedésnek azon hatásánál fogva, melyet a műiparra oly ébresztőleg gyakorol, szükségkép gyarapodni s tökéletesedni kellett a mesterségeknek, annál is inkább, mint-hogy a mesteremberek is ugyanazon királyi s törvényhozási kedvezésekben, hasonló városi s polgári jogokban részesültek a kereskedőkkel. Azonban, aránylag a honi nyers és első kézi természetű termények mennyiségéhez és sokneműségéhez, a műipar Magyarországon még most is jóval alantabb fokon állott a kereskedési szorgalomnál. Sokféle kézművek hiányoztak még, melyeknek a magyar föld szolgáltatott volna földologozható anyagokat s melyeket e miatt külföldre kellett szállítani, hogy ott szövetekké s egyéb árukká alakíttassanak. A mesterségek azonban általában véve nemcsak szaporodtak, hanem töké-

¹⁾ Ezen új pénz koronásnak neveztetik. Katona 11, 60.

²⁾ U. o. 12, 540. 750. — Fessler 4, 932. kövv.

letesbültek is. Ez idő táján honosultak meg nálunk az üvegesek; üveg ablakok már közdivatuakká váltak: Pozsonyban a tizenötödik század elején már a poroszlók lakjai is üveg ablakokkal valának ellátva ¹⁾. A bártfai vásznosok nevezetesek valának a kallózásban s fehéritésben; kiknek példáját, az ezen foglalkozásból eredő haszontól ösztönöztetve, nem sokára követték az eperjesiek is; mitől azonban a bártfaiak panaszaira az 1446-diki országgyűlésen eltiltattak ²⁾. Bertrandon de la Brocquière, az említettem francia utazó, különösen dicséri a magyar kocsikat is: „Magyarországon keresztül utazásom alatt, ugymond, gyakran láttam kocsikat, melyekre hat, nyolcz személy fölrakodott, egyetlen lótól vonatva. Tartományi szokás, nagy napi utakra egy lovat fogni be. A kocsik hátulsó kerekei sokkal nagyobbak az elsőknél. Találtak itt kocsik, melyek vidéki szokás szerint fődöttek, igen szépek s oly könnyűek, hogy, mint látszik, egy embertől vállán kerekestől elvitethetnek.“ A kassai vargák, a brassói és csepel-szigeti esztergályosak, meg a budai és szentfalvi kardesiszárok művei külföldön is igen kelendők valának ³⁾. A tizenötödik század első negyedében honunkban is találunk már nyomára a lőpor-nak, taraczkoknak és löcsöveknek ⁴⁾. A Zsigmond halálát követő évben pedig, miként a pozsonyi kiadásjegyzékből világos, a taraczkok, lőpor és csövek, álgyük és tűzgolyók készítésével Pozsonyban hat művész foglalatoskodék ⁵⁾.

Az építészetben honi származásúak között még csekély volt a haladás. Való, hogy a nagyok már többnyire fényes palotákban laktak, s Buda — miként több oklevelek tudósíta-

¹⁾ Bredeczky: Beiträge z. Topogr. 4, 35.

²⁾ Kovachich: Supplem. ad Vest. Comit. 2, 47.

³⁾ U. a. Forn. Solenn. Styli 434. 439.

⁴⁾ Cornides Bredeczkynél: Beiträge z. Topogr. 4, 99.

⁵⁾ U. o. 4, 101. 109.

nak — számos pompás lakokkal, fürdőkkel stb. díszelgett ¹⁾; de ezek többnyire külföldi művészek s mesteremberek teremtményei valának. Zsigmond egy fényes királyi palotát ²⁾ s a Dunán keresztül Pest és Buda között álló hidat ³⁾ építendő, Párisban mulatása alkalmakor (1416-ban) francia kőműveseket fogadott meg s küldött Magyarországra ⁴⁾. A többször említett francia utazó 1433-ban még hat vagy nyolcz francia családot talált Pesten, s egy kőművest azokból szolgálatába is fogadott. Említ ő is Pesten egy torony alakú kőépítményt, melyet Zsigmond a budai királyi laknak átellenében kezdett építtetni, de mely a művesek nagy részének kihalta után dugába dőlt. Ő azonban ezen építmény rendeltetése iránt Bonfinnal, ki Zsigmondnak hidépítési szándékot tulajdonít, ellenkezik. Bertrandon de la Brocquière írja, mikép az volt volna ezen torony építésében — mely már három ölnyi magasságra vitették föl — a királynak czélzata, hogy a bourgognei zár hasonlatosságára, a Dunát egy, ezen tornyon megerősítendő lánczczal elzárhassa. Egy másik jeles épület, melyet még Lajos anyja kezdett emeltetni, de Zsigmond által vitették csak tökélyre, volt a kassai anya-templom, négyszeg kövekből, kereszt-alakban, kívül s belül oszlopokkal, szobrokkal s különféle metszésekkel díszelgő.

Az említett francia kőműveseken kívül még más nemű mesteremberek is voltak azon kétszáz között, kiket Zsigmond Párisból Buda-Pestre küldött. Ezekben oly ágával gazdagítá ő a magyar műipart, mely itt még vagy nem, vagy csekély kiterjedésben létezett; voltak t. i. köztök hímezők, aranyozók,

¹⁾ Katonánál 12, 810.

²⁾ Ennek leírását adja Vindek. Katonánál 12, 720. kövv.

³⁾ Katona 12, 810.

⁴⁾ Engel 2, 287.

szőnyegszövők¹⁾, s egyéb divatáruművesek, a szép izletét Magyarországbán is elterjesztendők²⁾.

Az e korbéli czéhszabályok, melyek a derék Kovachichnak köszönik napvilágra jöttöket³⁾, s melyek közt már nem egyedül a művitelt, hanem a közrendtartást tárgyazók is találtnak, tanúsítják, hogy a mesterségeknék sőt művészeteknek is igen kevés ágai valának már honunkban ismeretlenek. A szabók, vargák, szűcsök, timárok, ácsok, kővágók, asztalosak, kovácsok, nyergesek, szíjgyártók, fegyvercsiszárok stb. illetén mindennapibb kézművesek czéhei mellett említettnek a mondott helyen üvegesek, drága-kőművesek, aranyfűstverők, festészek és szobrászok stb. czéhei. Ezen utósók ügyességét bizonyítják azon dicséreték, melyekkel Vindek, Zsigmond korabeli történetész, a budai királyi lak szépségeit s jelességeit illeti; meg azon képszobor, mely a Zsigmondtól építettett kolozsvári, sz. Mihály templomának homlokfalán sz. Mihály arkangyalt az általa legyőzött ördöggel ábrázolja⁴⁾. A festészi művekről alig találunk egyéb említést, azon nemesi czímereken kívül, melyekkel Zsigmond több családot megajándékozott⁵⁾; de kétséget sem szenved, hogy a már több helyeken létező jeles művű templomok jeles oltárképekkel s egyéb festvényekkel is díszeskedtek. A czéhegyesületbe avatandó festészek négy arasznyi magasságú, emberi alakot ábrázoló festvénynyel kellett mesteri ügyességét tanúsítania⁶⁾.

¹⁾ Engel 2, 376.

²⁾ Ekként fejezi ki magát Mad. de Lussan, küldetésök célját érintőleg: „Pour y porter le bon gout.“ Engelnél 2, 287.

³⁾ Form. Solenn. Styli 206. 433. 437. 474. stb.

⁴⁾ Katonánál 12, 812.

⁵⁾ Thuróczy P. 4. C. 8. s több oklevelek Katonánál 11, 520. 669. — 12, 213. 236. 245. stb.

⁶⁾ Kovachich eml. h.

A földművelők és földművelés állapotja Zsigmond alatt kevés változást szenvedett. A földművelők költözködési jogát mind maga a király egyes esetekben, mind a törvényhozás megerősíté. A földesurak és jobbágyak közötti viszonyok tekintetében fontosak az 1405-ki törvénykönyv 6-dik és 8-dik, meg az ugyanazon évi második (rendszerint a Corpus Jurisban harmadik) törvénykönyv 10-dik, 14-dik és 16-dik cikkelyei, melyekben megállapítatik, hogy a jobbágyak első folyamodási, közvetlen törvényszékek a földesurak hatósága legyen, honnét a főlebbvitel a vármegyei tisztviselőkhöz, al- és főispánhoz útasíttatik; kiknek kötelességökké tétetik az ily pörököt rövid úton minden perlekedési zaj nélkül eldönteni. A pórság költözködési joga megerősítettik ugyan, de azon toldalékkal, hogy csak minden jobbágyi tartozásaik lefizetése után mehessenek szabadon. Hogy pedig a földesurak önkényének a költözködni akaró jobbágyakon netalán teendő követelésekben kellő korlátok vettessenek, meghatároztatott: hogy minden adózás, melyet a földesur jobbágya fölött követel, egy hónapnyi határidő alatt beszedessék; a mik pedig még a második hónap feléig sem szedettek volna be, megsemmisülteknek tekintessenek. Tagadhatatlan, hogy ezen föltételek s az uriszékek által, melyek ezen föltételek teljesítésére ügyeltek, a pórság egészen a földesurak hatalma alá vettetek, miből később számtalan visszaélések származtak. E volt oka nemcsak annak, hogy számos törvényszabályok, melyek később a pórság javára alkottattak, a kegyetlenebb s féltelenebb földesurak javadalmában sükeretlenek maradtak; hanem annak is, hogy a rabszolgaság bélyege pórosztályunkról oly sokáig nem törültetheték le tökéletesen. Nem példátlan esemény, hogy a birtokosak jobbágyaikat tobzódásaik pártolása, alaptalan követelések, pörök, kölcsönzések által annyira adósságba meríték, miképen ők, a helyett, hogy állapotjokat javítandók, költözködéstről csak gon-

dolgozhattak volna is, valódi szolgaságba süllyedvén, vagyon, birtok s életöröm nélkül napi kenyerökért kénytelenítették robotolni.

Zsigmond a jobbagyság adózási terheit is megszaportotta. Negyedik törvénykönyvének második cikkelyében a kapu-adót, melynek fejében Robert Károly idejétől fogva tizenyolcz ezüst fillér vala fizetendő, harminczra emelte. Ezen felül egy másik adót is hozott be, a kisebb, egy szárnyas ajtótól tizenöt fillérrel fizetendőt. A mely házhelyen mind a két nemű kapu létezett, attól a mondott harmincz pénz kívántaték. Fölmentettek azonban ezen adótól (hogy a beszédési nehézségek megkisebbitessenek) a helységek bírái, a házatlan napszamosak, zsellérek és a földesurak szolgálói.

A földművelésben Károly és Lajos idejétől fogva jelentékeny gyarapodás vagy haladás nem történt. A szőlőművelés a dunamelléki megyékben és Ausztria határai felé gyakoroltaték legszorgalmasabban; innét vitettek ki legtöbb borok a szomszéd Németországba. A Duna és Tisza közötti tartomány baromtenyésztés hazája vala; a kertek és szőlők itt még ritkaságok közé tartoztanak; a fennemlített francia utas állítja, hogy Nándor-Fejérvártól Szegedig két erdőcskén kívül egy fát sem látott utjában. Szegedet pedig, valamint az egész Szeged s Pest közötti vidéket, a föld mindennemű gyümölcsseivel gazdagnak mondja.

A bányászat, úgy látszik, még mindig kevesebb kezeket foglalkoztatott, mint az aknák gazdagsága kívánta volna; vagy csak a növekedő fényűzés, mely a házi szerek egy részét nemes érczből szereté készíttetni, meg a nagyobb mennyiségben veretett pénz vitte reá az 1405-diki országgyűlést, hogy az arany s ezüst kivitelét szigorú törvényekkel tiltsa meg. A sóaknák, miután a lengyel sónak behozása megtiltatott, nagyobb szorgalommal műveltettek. A rézbányák is oly szorgalom-

mal munkáltattak, hogy azoknak ásványa könnyen legjelentékenyebb tárgyát tevé a magyar kereskedésnek. A beszczerzeieknek valamint gazdagságát, úgy szorgalmát is igen emelé azon e korbéli fölfedezés, hogy aknáik reze sok ezüst-részeket is foglal magában. Ezen körülményt ők Zsigmondnak egész uralkodása alatt titokban tudák tartani, egyetértvén a krakói és boroszlói rézolvasztókkal, kiknek kohaiban választák el az ezüstöt a nemtelenebb rézásványtól ¹⁾.

Albert rövid országglása után mindinkább lankadni kezd a műipar s kereskedés élénksége; s Mátyás alatt, mint utósó szikráiban a hamvadó tűz, föléledvén, kora sírja felé sietett. Igaz, hogy a mesterségek száma ezen időszakban nem apadt, sőt némelyektől a gyarapodást sem tagadhatni meg, és a kereskedés is folyt az eddig megtört utakon. De az az élénkség, az a fiatal életerő, mely Magyarországon Robert Károly, Lajos s részint Zsigmond kormányzata alatt létezett, mindinkább enyészni készült, s pedig nem egyesek s ezekkel együtt az egész nemzeti test tespedése, hanem némi mostoha körülmények miatt, melyek az ország politikai álladalmát megzavarták. Mi volt legyen gyökeres oka ezen változásnak s annak, hogy némi kedvező körülmények megszűnése s fordulata tüstént szembeszökő változást okozott a kereskedés állapotjában, alább, az akadályok között adandom elő, itt most csak azokat a körülményeket érintvén, melyek Zsigmond után a műiparra s kereskedésre hatottak.

Albert hirtelen s kora halála ismét kitette a hont azon zajlongásoknak s nyomorúságoknak, melyeket egy féktelen nemesség között a fejtelenség szokott nemzeni. „Az egész magyar nép — úgymond Thuróczy ²⁾ — pártokra szakad, s

¹⁾ Fessler 6, 180.

²⁾ Chron. P. 4. Cap. 31. és 34.

a kölcsönös szeretet elhamvadván, egyik a másik veszedelmére rohan, — — — a pannon föld urai s vezérei az országot, az elhunyt királyok alatt béke malasztival biztosítottat, — — bőséggel töltözöt, pusztító csatákkal sanyargaták. — — — Mit a belső háború meg nem emészthetett, azt idegen kéz orzá el. A pórság súlyos adóval terhelteték; de a rendkívüli adók gyakori fizetése sem szerzé meg neki a békét; s életét védelmezendő, pusztákba, barlangokba s erdők rejtekeibe kénytelenítették vonulni. Égtenek a városok és falvak, melyek több ízben fölgyújtattak s emelkedő füst maszlagítá a léget. Egész Magyarországon kegyetlen, vaskori évek folyának le s a parlag földeket az urak és jobbágyok vére nedvesíté“ stb. A cseh Giskra nem ritkán tűzzel-vassal pusztítá az — egész 1453-ig elfoglalva tartott — felső vidéket¹⁾, főleg Szepest²⁾. Egy kis csillapodás után, 1441-ben, midőn Ulászló, az özvegy királynét egyezésre nem bírhatván, fegyveres kézzel akarta elfojtani a villongásokat s megalázni a királyné pártját, ismét egész felső vidéken elárának a polgári háború sanyarúságai. Késmárk, Rozsnyó stb. ostrommal vétettek be; Pozsony külvárosai fölgyújtattak. Giskra pedig az Erzsébet-párti nemesekkel egyesülve, kegyetlenül pusztítá Ulászló s pártja birtokait s annyira sanyargatá a pór és polgári osztályt, hogy sokan vagyonukat odahagyván, erdők rengeteiben kerestek a háború dühe előtt életöknek menedéket s bátorságot³⁾. A következő év tavaszán ismét megújultak a forrongások. Selmecz fölgyújtaték s a templomokat kivéve, egészen kiraboltaték. Osztozott ezen nyomorúságban nem sokára Eperjes is⁴⁾. De unalmas lennék, ha azon kor véres jeleneteit egyenként akarnám előszámolni, miután az

1) Thuróczy: Chron. P. 4. Cap. 34.

2) Engel 3, 41. kövv.

3) Thuróczy: eml. h. — Engel 3, 48.

4) Engel 3, 50.

egész hon mindaddig, míg magát Mátyás a királyi széken megerősíté, az oligarchák viszályainak s egymás elleni harczaiknak, rablásoknak és pusztításoknak volt szomorú piacza. Hunyady, a kormányzó, kinek minden figyelmét s erejét a fenyegető ozmán veszély foglalta el, elégtelen volt azokat lecsillapítani. A szorgalmi osztály mind ezek között legtöbbet szenvedett, melyet nemcsak a polgári viszályok, hanem a számtalan rablók is nyugtalanítottak. Perényi István, zemplényi főispán, bizonyosan nem egyetlen vala, ki rablóvárából a gyöngébb földesurakat s azoknak jobbágyait fosztogató¹⁾. Ilyetén rablóvárak mily számosak voltak, kiviláglik azon törvényszabályokból, melyek azoknak lerontását sürgetik²⁾.

Mátyás is minden erőfeszítése és szigorúsága mellett mily nehezen szoríthatá össze az eláradott féktelenséget, tanúsítja azon folytonos vívás, mely majdnem egész országglását bélyegzi. Ezen erővel teljes király számtalan példáit adá ugyan annak, mikép ő a szorgalmi osztály érdemeit kellőleg ismeré s annak javát és emelkedését előmozdítani törekvék; de országglása körülményei még sem valának legkedvezőbbek a műipar és kereskedésre nézve. Azon, majdnem folytonos háborúk, melyeket ő épen azon szomszéd népekkel viselt, melyekkel legnagyobb s legjövödelmesb vala a magyarok kereskedése, a közlekedést gyakran megakadályozták. Más részről pedig, míg ő a külben táborozott, az ország kebelében hatalmas rablók nem ritkán büntetlenül fosztogatók a békés polgárokat³⁾. Mátyásnak a szebeniekhez intézett saját leveléből olvassuk, miképen Perényi Miklós váraiból nyilvános rablásokat üzött s az or-

¹⁾ Szirmay: Notit. Hist. Comit. Zemplén. 38.

²⁾ Thuróczy: P. 4. C. 49. — Katona 13, 573. 668. 790. 907. 1145. stb. — Engel 3, 69. 89. 142. 147. 162. 175. stb.

³⁾ Engel 3, 239. 262. — Katona 14, 115. kövv. 294. stb. 15, 124. stb.

szágútakon honi s külföldi kereskedőket egyiránt fosztogatott ¹⁾). Aztán meg az oligarchák is, hatalmokat Mátyás szigorúsága által megkorlátoltatni sajnosan érzők, a király távollétében többször zajlongani ²⁾), és 1470 táján Kázmérral, a lengyel királylyal egyezkedni is kezdének, Mátyás megbuktatásával ezt emelendők a magyar királyi székre ³⁾). Mátyás kemény rendszabályai elfojták ugyan a lázongást; de a bűnösök mellett számtalan ártatlanok is szenvedtek: az esztergami érsek uradalmi, maga a király parancsa szerint, kifosztattak s elpusztítottak ⁴⁾). Hasonló károkat szenvedtek azon vidékek is, melyeken Kázmér hada átvonult ⁵⁾).

Így a felső vidéken. Az alsókat pedig és Erdélyt koronként törökök háborgaták. Már 1438-ban egy kalandjok alkalma kor hetven ezer embert hajtottak el szolgaságra ⁶⁾). Szebent ugyan süker nélkül ostromlották, de Brassó külvárosait fölgyujtották. Hasonló, többször ismételt betörések alatt sok szorgalmas szász család hurczoltatott el, török rabigáját huzandó; sokan az ozmanok elől futván, a vármegyékbe vonultak s a nemesektől, részint erőszakosan is, letartóztattak, hogy új falvakat építsenek; de régi szabadságaikat idővel valamennyien elvesztették. 1473-ban a Dráva és Száva folyamok melletti vidéket érte hasonló sanyarú csapás. A következő évben, míg Mátyás Morvaországban táborozék, egy török csapat egész Nagy-Váradig benyomult, s ezen, akkoron igen jeles és népes várost fölgyujtván, nagy martalékkal és számos foglyokkal tért vissza ⁷⁾); 1479-ben pedig Tótországban keresztül Zala és

¹⁾ Katona 16, 527.

²⁾ U. a. 15, 224—233.

³⁾ U. o. 495.

⁴⁾ Engel 3, 220.

⁵⁾ U. o. 322. 331.

⁶⁾ Katonánál 12, 854.

⁷⁾ U. o. 15, 725. kövv.

Vas vármegyéből nagy harácsot szedvén, húsz ezer embernél többet fűzött rablánczokra ¹⁾).

Ezen néhány vonásból is kiviláglik, miképen ezen időszak nem volt a műipar s kereskedés gyarapodására kedvezőleg ható; ámbár, nem tagadhatni, hogy a királyok, még az egyéb-iránt hanyag Ulászló is, kegyesen gondoskodtak volt a szorgalmi osztályról, kiváltképen a városokról. Hasonlók valának törvényhozásunk intézkedései is. Albert törvénykönyvének 9-dik cikkelye megerősíté mind azon városoknak árúmegállító jogait, melyek olyant az elhunyt királyoktól nyertek. Azon szabályok, melyek ezen jog tekintetében Zsigmond alatt alkottattak, ezen korban is megtarták erejüket. Ily jogot adott Ulászló a még Zsigmondtól királyi várossá emelt Podolinnak is ²⁾. V. László Bártfát és Eperjest új czímerekkel látta el szolgálataik jutalmául ³⁾; az erdélyi szászok jogait pedig megerősíté ⁴⁾. Ugyan ő Pozsonynak azon III. Andrástól 1297-ben nyert kiváltságát, miszerint a határában fekvő Dunán az áruk vízi szállítása egyedül e városbeli hajósok joga volt, megerősíti. Im ezek oklevelének szavai: „Ha valaki árúit Bécsbe, vagy innét Magyarországra viendi, azon hajósok által, kik eddig Németországból kalmárokat hozván, hajóikkal Pozsonyba jöttek, ezután azokat nem fogja szállithatni, hanem egyedül a mi polgáraink hajósai által, kik Németországban leendenek ⁵⁾. Ugyanazon évben erősítette meg V. László Pozsonynak Zsigmondtól 1402-ben nyert árúmegállító jogát; s mivel az erről szóló oklevél ⁶⁾ kereskedésünknek a nyugat és éjszakfelé kiter-

¹⁾ Katonánál 16, 223. kövv. Hasonló pusztításokról emlékezik Engel 3, 13. 331. 334. 363. stb.

²⁾ U. o. 13, 213.

³⁾ U. o. 912. 915.

⁴⁾ U. o. 1050.

⁵⁾ Bel: Notit. Hung. Nov. Hist. — Geographica 1, 137.

⁶⁾ U. o. 1, 149.

jedését is megjegyzi, méltó, hogy belőle e töredéket közöljük: „Rendeljük ... hogy .... az idegen kalmárok, kik eladandó vagy kicserélendő áruikat, bármi neműek s anyagúak azok, országunkból ki, Német-, Osztrák-, Cseh- vagy Magyarországra, vagy ezekből országunkba szállítandják: azok minden áruikat s portékáikat ott — Pozsonyban — tegyék le s onnét el ne vigyék; hanem ott felbontani, megmérteni, eladni vagy fölcserélni s végkép elintézni tartozzanak, valamint minden egyéb szokásokat is megtartani, mik országunk egyéb helyein s városaiban a kereskedési tárgyak lerakása körül divatoznak. Akarjuk továbbá: hogy országunk mindennemű kalmárai, kiváltképen pedig e városunk polgárai a külföldiekkel akárminemű kereskedési társulatba vagy egyesületbe állhassanak.“ — Midőn azonban a pozsonyiak az árumegállító joggal, mit csak a külföldi kalmárookra nézve nyertek, visszaélvén, a nagy-szombati és sopronyi kalmárokat is szorítanák áruik lerakására, László még ugyanazon évben egy másik oklevelet¹⁾ is bocsáta ki, az említett, rövidséget szenvedő városiak kérelmére, melyben rendeli, hogy a nagy-szombati és sopronyi kalmárok Pozsonyban ne szoríttassanak áruik lerakására, valamint viszont a pozsonyiak se, midőn Nagy-Szombatba vagy Sopronyba utaznak áruikkal. Ezen oklevél is érint némely helyeket, hova kalmáraink utazni szoktak, midőn folytatja: „Megengedjük azonfelül, hogy Soprony és Nagy-Szombat városaink lakosai szabadon mehessenek mindennemű áruikkal valamennyi országainkba, a Bosnyák országon túli részekre Segniába, a tenger mellékre, vagy akárhová csak akarnak, és mentek legyenek mindenütt áruik megállításától és lerakási terhétől.“ Mátyás buzgalmét a műipar s kereskedés emelése iránt mind személyes intézményei, mind az ő korában alkotott

1) Bel: Notit. Hung. Nov. Hist. — Geographica 2, 86.

törvényszabályok eléggé tanúsítják. Mindjárt országglása elején, még nagy bátyja, Szilágyi ellen is, sükeresen védelmezé a szászok jogait¹⁾. Buda határát a visegrádi várhoz tartozó sas-sadi javadalommal megnagyobbbitá s ott letelepülni minden földesurak jobbágyainak szabadságot adott²⁾. Megerősité Pozsonynak azon V. Lászlótól nyert jogát, miszerint a város az elengedett harminczadot közszükségeinek pótlására beszedheti s e végre minden harminczad hivatalnál biztosakat tarthat, kik a város kalmáraitól ezen adót megvegyék³⁾. 1470-ben a hét bányavárost: Körmöczöt, Beszterczét, Selmeczet, Uj-, Baka-, Libet- és Fehérbányát minden adózástól örökre (in perpetuum) fölmenté⁴⁾. Szinte azon évben Szomos városkának vásári-jogot adott⁵⁾. Számosak azon oklevelek, melyekben Mátyás külön városoknak különféle kegyelmeket osztogat⁶⁾; s mondhatni minden szabadalmakat, vásárokat, árumegállító- és lerakó jogokat, stb., mikét a városok az előbbi királyoktól nyertenek, új oklevelekkel megerősítette; több városok országos vásárait pedig, melyek eddig csak két vagy három napig tartottak a határnapon túl, két hétre terjesztette⁷⁾. Ha valamely város hadi pusztítás, vagy más szerencsétlenség által tetemes károkat vallott, ő azt bizonyos időre fölmenteni szokta az adózástól stb. Mily hatalmasok, mily nagy tekintetűek voltak e korban már a városok, kitűnik a királyoknak hozzájuk útasított leveleiből; minők p. melyeket Mátyás a bártfaiakhoz irt 1475⁸⁾; ismét

1) Engel 3, 224. kövv.

2) Kovachich: Formulae Solen. 531.

3) Bél: eml. h. 1, 155. kövv.

4) Katonánál 15, 445.

5) U. o. 15, 459.

6) Többek között ilyenek: Katonánál 14, 148. kövv. 221. 223. 293. 297. 452. 453. 457. stb. 15, 728. stb. 16, 595. kövv. stb.

7) Bel: Notit. Hung. Nov. 1, 157. 164. stb.

8) Kovachich: Vest. Comit. 394.

melyeket neje, Beatrix ugyan azokhoz intézett Mátyás halála után ¹⁾); Maximilian császár pedig még vadászta is a bártfai polgárok hajlandóságát és segedelmét a magyar korona megnyerhetése végett ²⁾). Mátyás országlása alatt a törvényhozás is több ízben figyelembe vette a műipar s kereskedés és az ezekkel foglalkozók ügyét. Így megtiltotta a vásárokon s piacokon fölfegyverkezve megjelenni ³⁾); a hitelezőknek utazó adósaikat, kiváltképen kereskedőket útfélen letartóztatni s törvényszék elébe idézni ⁴⁾). A kiséret-adó, melyet eddig utazó sütők és szabók negyven fillérrel fizettek, a közönségesre, húsz fillérnyire szállíttaték le ⁵⁾).

De mind ezen királyi s törvényhozási kedvezések s intézmények sem hozhatták helyre azon károkat, melyeket a belső zajlongások, meg a csehek, lengyelek és törökök pusztításai magok után húztak. Sőt Mátyás, sokszor kényúr, néha a városok szabadságait s jogait sem vevé figyelembe. Nem említem azon rendkívüli adókat, melyeket a városokra önkényesen vetett, p. 1462-ben Bártfára két ezer, Kassára a következő évben öt ezer arany forintot. Ennél ő érzékenyebb sérelmet is ejtett a szászok jogain: tíz szepesi várost, melyek azelőtt az egyesült huszonnégyszabad város testületéhez tartoztak, nem tekintvén törvényszerű kiváltságaikat, a Zápolyáknak családi birtokul ajándékozta. Ezen városok, Albert király halála óta a csehek által elnyomatván, inségbe sülyedvén, elfeledék régi, de soha el nem avúlható szabadságaikat, melyeknél fogva magánosak urasága alá törvényszerűleg soha nem vettethettek, sükeresen védeni; egyedül Késmárk lón szerencsés magát a

¹⁾ Kovachich: Vest. Comit. 408.

²⁾ U. o.

³⁾ Decr. Math. Anni 1486 art. 66.

⁴⁾ Decr. anni eiusd. art. 29.

⁵⁾ U. o. art. 36.

földesurak akkor elég nyomasztó igája alól kiszabadítani; a többi kilencz helység most is magánosokat ural.

Ennyi háborgások, egyéb mostoha külkörményekkel egyesülvén, nem csoda, ha a kereskedés emelkedését hátráltatták. A keleti kereskedés száraz utját, mely Magyar- s Erdélyországon keresztül Konstantinápoly és Kaffa felé vonúlt, a török csoportok rabló kalandjai egészen elzárták, kiváltképen miután Byzancz is meghódolt az ozmán hatalomnak. Az erdélyi szászok, kereskedésöket azelőtt egész Ázsiáig üzök, most legfőlebb a szomszéd Moldvát s Oláhországot látogatták; tovább utazni ritkán bátorkodtak ¹⁾. Hasonló akadályok nehezíték a felső vidéki városok kereskedését, míg nem Mátyás a cseheket legyőzvé, az utak bátorságát helyreállította.

Ezen körülmények azonban a kereskedésben csak csökkenést, nem általános fölakadást okoztak. A fenn említett német, olasz, cseh és lengyel kereskedők most is, kiváltképe Mátyás alatt elég sűrűen látogatták honunkat. Az ausztriai kalmárok ügyében a kormányzó Hunyady Jánostól is birunk okleveleket, melyek a béke helyre állítása után azoknak kereskedési szabadságaikat megerősítik ²⁾. A boroszlói kalmárok kiváltságait Ulászló is megújítja ³⁾, Mátyás pedig azokat több kedvezésekkel szaporította ⁴⁾. Azon alkalommal, midőn Mátyás a florenzi köztársasággal frigykötésre lépett, ennek kalmárai is nyertek némi kereskedési szabadalmakat Magyarország határai között ⁵⁾. Budán, Esztergamban, Kassán pedig több olasz kalmár családok települének le.

¹⁾ Találunk azonban még nyomára a kelettel közlekedő magyarhoni kalmároknak: 1453-ban a keleten mulató bártfai és szebeni kereskedők tudósíták a királyt, hogy Murat a következő évben nagy haddal készül megátadni Magyarországot. Engel 3, 179.

²⁾ Katonánál 13, 543. 553.

³⁾ U. a. 13, 158.

⁴⁾ U. a. 16, 564.

⁵⁾ U. a. 15, 431.

Városaink közül a külfölddel legsűrűbb közlekedésben valának Pest ¹⁾, Pozsony ²⁾, Mosony, Kassa, Esztergam, Szeben és Brassó. 1484-ben a kőszegieknak ismét megengedték, boraikat, melyeknek Ausztriába kivitele azelőtt bizonyos időre megtiltatott (kétségen túl a császárral viselt háborúk miatt), Németországba szállítani ³⁾. Ezen borkereskedés élénkségét eléggé tanúsítja az, hogy az ausztriai rendek az 1449-diki kremsi országgyűlésen a magyar boroknak tartományukba be s azon keresztül szállítása ellen hevesen kikeltek ⁴⁾. A szebeni és brassói kalmárok a szomszéd Moldva és Oláhországgal, valamint az örményekkel is még ez időben is nem csekély haszonnal üzték kereskedésüket; de gyakran megfordultak ezen szász kalmárok Német- és Olaszthonban is. Nevezetes kereskedést űzött rezével, mely ezüstöt is foglalt magában, Besztercze; és kalmárai, kivált Thurzó János, Mühlstein Vitus, Kohlmann Miklós, Königsberger Mihály és Glockniczer Ferencz híresek valának gazdagságokról ⁵⁾.

A belkereskedésnek legkeresettebb tárgyai voltak a ruhá- neműekké alakítandó gyapju, vászon és selyem szövetek és a fűszerek; a fényűzés, mely Mátyás korában már egész keleti puhasággá fajult el, a selymet, bársonyt s egyéb finom anyagokat is közdivatba hozott; a fűszerek pedig már elmaradhatlanok valának a magyar asztaltól ⁶⁾. Legélénkebb vásárokat,

¹⁾ A pestiek Mátyástól is nyertek némi kiváltságokat. Kovachich: Form. Solen. Styli 418.

²⁾ Miként főnebb megjegyzém, a pozsonyiak szállíták be és ki V. László levelének ereje szerint, a német kalmárokat a Dunán. Az említett oklevélből kitűnik, hogy ezeknek számos áruszállításra rendelt hajóik tartózkodának Bécsben. I. 132.

³⁾ Katonánál 16, 563.

⁴⁾ Engel 3, 148. *) alatt.

⁵⁾ Bel: Notit. Hung. Nov. 2, 417.

⁶⁾ Galeoti Martii: De dictis et factis Mathiae Schwandtner 1, 548.

számos külföldiektől is megkeresettek, tartott Pest-Buda, Pozsony, Késmárk, Kassa, Bártfa és Igló; nevezetes vala a váczai virágvasárnapi vasvásár is¹⁾. — Mi a sókereskedést illeti, nemcsak idegeneknek megtiltaték annak behozása, hanem honi kalmároknak is az avval való kiskereskedés²⁾; a házánál fölemésztendő mennyiséget mindenki a királyi sótárakból venni kötelezteték³⁾.

Mennyire kezdék már a józanabb gondolkodásu nemesek is becsülni és védeni a kereskedést, kitűnik Hunyady Lászlónak azon leveléből⁴⁾, melyben a tokaji várnagyot keményen megfeddi, mivel ez a bártfai kereskedőket kiváltságaik ellenére vámfizetésre szorította s a vonakodóktól annak fejében némi szövetekeket foglalt le. Érdeemes ezen levél néhány kifejezéseit kiemelni: „Ha pedig ti — u. m. — az ily szabad városokat mindig így akarjátok háborgatni: tüstént egy kalmár se jövend be Magyarországba; s mivel a kegyes emlékeztű Atyánk is mindig békében volt velök s védte őket tehetsége szerint“ stb.

Nagy világot vet hazánk ez időbeli belkereskedésére a budai városi tanács codexe⁵⁾, melyből is itt azért némely czikkeket közlendünk: Minden polgár csak egy mesterséget vagy kereskedést űzhet, s mások mesterségébe vagy kereskedésébe avatkozni tilalmas. Csak a tanács tudta s a kalmár-

¹⁾ Corp. Jur. Hung. 1, 220. C) alatt.

²⁾ Nagyobb mennyiségben szállíthatták a szomszéd tartományokba.

³⁾ Kovachich: Suplem. ad Vest. Comit. 2, 221.

⁴⁾ Katonánál 13, 1145.

⁵⁾ Ezen kézirat eredetije Frank Ignác úrnak, a pesti kir. egyetemnél honi törvények tanítójának birtokában vagyon. Korát, mivel elül évszámot nem visel, pontosan nem határozhatni meg; egy toldalék czikkből azonban, mely 1500 s egy másikkól, mely alább közlendő s 1502 és 1503 évszámot visel homlokán s az előbbtitől különböző kéznek írása, nyilván kitűnik, hogy 1500 előtt kellett iratnia. Tartalmát e kéziratnak teszik némely municipális és külön városi jogok, kiváltságok, szabadalmak, városi rendszabályok és intézmények a kereskedés, kézművesek, s ezek czéhei stb. tárgyában.

ság engedménye mellett telepedhetett le a városban kereskedő, s előbb polgári jogot nyernie és tiz ezüst markát kellett fizetnie. Az áruk lerakásáról szóló cikkben rendeltetik, hogy minden kalmár, ki Budára jött, köteles vala itt rakhelyet bérelni s áruit eladni; azokat tovább vinni megtiltatott. Ki e szabály megszegésén rajtkapatott, elveszté áruit, melyeket tova vinni akart. Szintügy minden felülről s alulról jövő hajók is tartoztak itt megállani. Továbbá a Zsigmond királytól nyert szabadalom szerint, minden, akármely tartományból Német- s Oláhországba Budán keresztül szállítandó áruk előbb itt letétettek s bizonyos ideig áruba bocsáttattak. Említetik e helyen, hogy a portékák leginkább Bécsből s egyéb németországi városokból, Cseh- és Lengyel-, Orosz- és Poroszországból, Velenczéből és más olasz városokból szoktak ide szállítatni. Ha valaki a tovább utazni szándékló kalmárok közül, a városon kívül menvén, a kirakodást elkerülné, szabadság adaté a városiaknak őket kifosztani. Az idegen kalmároknak tiz marka büntetés alatt tilos vala a városban, mint mondani szoktuk, saját táskájokból élni; hanem kötelesek valának a nyilvános vendéglőkből venni eleségöket. Szintügy csak városi réfekekkel s mérlegekkel élhettek az eladásban.

Továbbá: idegen kalmárnak tilalmas volt áruit más szinte idegennek eladni; azokat egyedül budai kalmár vehette át. Azon áruk pedig, melyeket itt az idegenek vettek vagy becsereáltak, az országban többé el nem adathattak; elvesztés büntetése alatt ki kellett azokat vinni. Az ország vidékeiről behozott tárgyakat idegen kalmár csak azután veheté meg, ha azokat budai vagy más belföldi kalmárok le nem foglalták; s midőn olyant idegen vett, esküdtnek kelle jelen lenni. Belföldi kalmárnak idegennel kereskedési társaságba lépni tilos vala; szintügy tilos idegennek zsidóval üzni kereskedést. Ha az idegen áruai a budai vásáron el nem keltek, nem enged-

tetek neki egyéb belföldi vásárokat is meglátogatni sem a maradékot más idegennek eladni; hanem avval Győr felé kellett utazni. Idegennek áru elvesztése alatt tiltaték, azokat alkusz (Unterkauffel) tudta nélkül eladni.

Az áruk nemei, melyeket ezen idegenek a budai vásárookra szállítottak, több czikkek alatt fordulnak elő, s ilyenfélék: bécsi, kölni, brünni, passauai, herrnthali, lengyel, pruh-litschi, kawmari, putzpahi, lundischi, neuhausi, frankfurti, magdeburgi, iglói, plossi, strigniczi, erdélyi stb., mindössze harminczkét helyről való posztó; továbbá: selyem, bársony, paszomán, ruha neműek, nadrág, főveg stb. damask, különféle vásznak, viasz, olaj, cukor s cukorliszt; bőrök, himmenyét, nyest stb. fagyú, hering, czin, réz, vas, ón, kéneső, deszka, záruk, ollók, fésűk, bokréták, délszaki gyümölcsök, szappan, ezüst s arany ékszerek, sáfrány, bors, s egyéb fűszerek stb. stb.

Az idegenek áruikat csak nagyobb mennyiségben adhatták el. A legfinomabb posztóból egy végen, a középszerűből három, az aljasabból öt és tiz végen alul nem adhattak. Szintúgy nem adhatták el a selymet tiz rőf, bársonyt, damaszkot egy darab, vászon és egyéb szöveteket egytől hatig, cukrot tiz font, czint egy mázsa, borsot harmincz, sáfránt tiz font, nyers bőröket negyed mázsa, papirt öt kötet, ruhaneműeket tizenkét darab alatt stb. — Ezen s hasonló városi és vásári szabályokról minden vendéglő köteles volt az idegen kalmárokat mindjárt megérkeztökkor értesíteni; az alkusz (Unterkauffel) pedig érkeztöket a bírónak megjelenteni, s a városban közhírré tenni, és áruik eladását elősegíteni; ezeknek közbejötte nélkül nem is adhatta el portékáit az idegen kalmár ¹⁾.

¹⁾ Talán nem foglaland itt haszon s érdek nélkül helyet a következő czikk, mely a kézírathoz toldalékul van kapcsolva s amattól különböző kéznek írása:

A műiparra, úgy látszik, nem hatott oly rontólag az idők mostohasága. A szerfözlötti fényűzés, mely már nem csak nemesek, hanem gazdagabb polgárok közt is eláradott, hatalmas emelője volt a kézműi szorgalomnak. Az akkor divatozó

Wie die freistet sollen sitzen zu Tarnakrecht.

Beschrieben Im 1500 Jar.

Vorerst die von Offen, die von Kascha, die Presburger, die von Twrna, die von Edenburg, die von Wartfall (Bártfa), die von Epries, die von Pesth macht Kunig Matgiesch zu ayner Freistat.

Item 1502 Jar. Da waren die von Presla (Boroszló) mit ire ungelandenen wagen oben pey Gran übergefahren und auf dem enhalbigen (dunáninnen) Land gen Pesth wieder unser Fraiheit komen. Nach dem und die Niederlag hie zu Offen und nindertz anders in Ungerland seyn sol. Da wir das ynen (inne) wurden gieng wir zu der kuniglichen Mtt. und klagten wir das wieder unser Stat freyheit wer. Da lieffen die von Pesth vyl, für die kgnn. Mtt. wo sy die Niderlag so wol enhalb hietten, als wir hie zu Offen. Also verlies die kgn. Mtt. durch den Tarnakmeister und Schatzmeister, sie solten beschawen, wie yede Statt gefraiet wer. Da zeigten wir ettlich prieff, und die von Pesth auch. Da die zwen Herren mit andern paysitzern sahen das solche sach inen zu schwer waer: schueffen sie die sache für das Landt Rechtt. Da ward verlassen beyden Steten, was yede Statt prieff hiett auf die Niederlag, solten sie vürpringen. Da legten wyr ein bey 18 prieffen: und die Pesther wenig, und lieffen überal zu den Landrichtern und andern Edlingen und schenkten vyl darunter. Und da sy sahen, das ir sach gegen uns nit wol stued, da baten sy das die sach do nicht ward ausgesprochen. In der weyl schyken sie im Land überal umb, auf alle Capitel, Aptayen und Probstay auch zu etlichen Steten im Lant, und vertzerten vyl darauf: und kundten da kayn prief nyndertz finden. Damit sy sich wieder uns hietten mugen gehelfen. Inn dem warden wyr gewarnet, wie unser prief ayner, den wir fast für denn pesten hielten, nicht gerecht wer. Da suchten wir mer prief, und fanden eynen da, mit zwaien sigel, den hett uns geben Khunig Karell. Derselbig prief bestätiget uns alle freyheit der Niederlag. Auch den prief, den man vor für unrecht wolt verket haben. — — Also ward uns das recht zu Hof von der kgn. Mtt. und geystlichen und weltlichen Herren der Niderlag halben ausgesprochen. Das wir die byssheer rechtlich het pessen, Und hinfuer pesitzen solten ewigklich unwidersprechentlich und ward ausgesprochen im Faschang Im 1503. Jar.

1503.

Da wir das Recht wie do stehet gewonnen hietten, luden uns die unweissen Pesther in das Landrecht auf Georgy. Und klagten uns an: wie die

fényűzésre némikép következtetni lehet azon pazar bőségből és pompából, melylyel Mátyás a második nejéveli menyegzőjét ünneplé ¹⁾. Említettnek ennek leírásában a fényűzésnek legritkább tárgyai: arannyal, drága gyöngyökkel s kövekkel himzett s kirakott ruhák, nyergek, lótakarók, szerszámok, szoba-butorok, szőnyegek stb. A castellai püspök s Mátyás alatt pápai követ, annyi drágaságokat mond általa látottaknak a budai királyi lakban, hogy ötven társzekéren nem fértek volna meg; minők: nagy fürdőkád ezüstből, számtalan kereszték, lámpások, majdnem ezer arany s ezüst billikom stb. Egy drága kövekkel kirakott keresztnek ára negyvenöt ezer aranyra tétetik. Azon egyházi diszruhák pedig, melyeket Corvin János az esztergami templomnak ajándékozott, hetvenöt ezerre becsültettek ²⁾. Az a sőtartó, melyet Mátyás a nápolyi királynak ajándékol küldött, ha belföldi készítmény, szép tanúja a magyar művészetnek. Ez domború alapzaton állott fa árnya alatt, melynek

gulden Bull, so wir haben, vom Kunig Bela, ier wer, und alle freyhait, so wir hietten, alle ier weren, und in entpfremtt weren, als die Zeit, da wyr in von hynnen alleweg und alle Jar ein Richter hatten gebenn, als ob sy wolten sprechen, dieselbing Richter hietten yees gestolen. Denn vor langen Jharen haben in (ihnen) die von Offen alle iar ein Richter hinüber geben biss auf kayser Sigmund zaytenn . . . . Derselbig kayser Sigmund hett hie von der Statt Offen wollen 1-u fl. (1000 ft) lechens weyss. Wolten im die von Offen nicht leichen. Also hab ichs von den alten hie gehoret. Da wurden die von Pesth des ynnen, das die von Offen solch geltt dem Kayser nit wolten leichen, und brachten solch 1-u fl. (1000 ft.) auff und giengen zu dem Kayser, und schenkten ym solch geltt, und bathen den Kayser umb die freyheit das sy in selber mechten ein Richter erwelen, und sechs purger. Denn vor hietten sy nurtt zwen purger gehabtt. Da gab yn der Kayser die frayhait. Und man hat ynen die also gelassen bis auff Kunig Matgiesch zeitten. Den baten sy, damit sy ein gantzen Ratt mochten haben. Ward inen auch von im gegeben. Macht sie auch zu einer Freystatt zu den syben freystethen. Darzu sy bysheer nit vyl haben konnen, und bysheer seltenn ayn Recht vor den sieben freystetens bey ierem Rechtspruch bliebenn ist.

¹⁾ L. Mátyás menyegzőjének leírását Schwandtnernál 1, 519. kövv.

²⁾ Ezeket részletesebben leírva olvashatni Fesslernél 5, 649.

gyümölcsseit különféle színezetű drágakövek képezék. Alant egy vízmeder volt alkalmazva, melynek nyílásánál egy sárkány előre nyúló fővel, széttárt torokkal tűnt szembe, arany farkát többszörösen gyűrűbe csavaró. Teste ennek a legritkább kagylókból összerakott; többi részei pedig az egész műnek tiszta aranyból készítvék; pompás talapjával mintegy három lábnyi magasságra emelkedett¹⁾. A királyt ezen fényűzésben a főnemesség híven követé. Ők közönségesen himmenyét, nyest, czoboly, bársony, skárlát, selyem, kamuka, aranynyal, ezüsttel s drága kövekkel himzett mezekben jelentek meg nyilvánosan. Zápolya István egy arany lánczot hordott nyakán, mely halála után egy századdal hetvenezer forinton kelt el Velenzében²⁾. Ujlaki Miklósnak egy kardja hatvanezer aranyra becsültetett stb. Szóval, a fényűzés, mondhatni, a népi élet valamennyi részleteibe eláradott; — mi által a művészetek s mesterségek haladása s gyarapodása hatalmasan elősegítették. Nem tanúsíthatjuk ugyan, hogy az előszámlált s hasonló fényűzési tárgyak mind honunkban készítették — (az említett finomabb szövetek gyártása itt még egészen ismeretlen vala), de egy részt biztosan állíthatunk honi készítménynek. Már Zsigmond is hozott be Franciaországból fényűzési tárgyakkal foglalkozó kézműveseket; Mátyás pedig azoknak számát igen megszorította. „Különféle jeles műveket — írja Bonfin³⁾ — minők itt azelőtt nem léteztek és művészeket nagy költséggel hozatott be Olaszországból . . . festők, szobrászok, zománczozók, arany- s ezüstmívesek, asztalosak, kőfaragók, építészek hozattak ki Olaszhonból, — a királyi lak Francia- és Németországból behívott énekesekkel díszeskedett; sőt még kertészek, földművelési mesterek is hozattak Olaszországból,

¹⁾ Fesslernél 5, 652.

²⁾ Timon: Epitome stb. 94.

³⁾ Katonánál 16, 719.

meg olyanok, kik a sajtot olasz, szicíliai és francia módra készítenék“ stb. Azon nagyszerű művek, melyeket Mátyás készíttetett, mind az Olaszországban ismét fölébredett művészet tanítványainak teremtményei valának. Ezen művészeket Mátyás többnyire udvarában tartotta. Nevezetes volt egyebek közt egy carmelita szerzetes, Fra Filippo Lippi, festész, később ennek törvénytelen ágyból való fia, Filippino, szinte azon ágában a művészetnek. A szobrászatban Trawi Jakab volt kitűnő, kinek remekjei közé tartoztak azon szobrok is, melyek a királyi lak homlokzatán kevélykedtek. Ezeknek egyike Mátyást sisakkal fődözve, dsidára s vértre támaszkodva, gondolkodó helyzetben; másika jobbról, atyját a hőst; harmadika pedig balról, testvérét, a szerencsétlen Lászlót, ábrázolá. Ezen művésznek egyéb teremtményei közül jelesek még a három, óriási nagyságú, Herculest, Dianát és Apollót ábrázoló, bronzból öntött szobrai ¹⁾; melyeket Szulejman a mohácsi vérnep után egyéb művekkel s drágaságokkal együtt elrablott. Említésre méltó még egy Dalmata János nevű szobrász is, kit egy évkönyviró ²⁾ kora híres szobrászának nevez.

Az építészet mily fokán állott a tökéletességnek, kitűnik azon részletes leírásból, melyet Bonfin a kiújított s fölékesített budai királyi lakról ad ³⁾. Érdekessége bír rá, hogy annak egy részét közöljem: „A könyvtár előtt (mely emeletes épület vala, földszinti részével papi intézetül szolgáló ⁴⁾), egy boltzatra domboruló terem áll, melyen az egész ég ábrázolva látható. Déli részéről oly palotákat emeltetett, melyek a római fényűzéstől semmiben nem térnek el, hol tágas ebédlők, büszke

¹⁾ Fesslernél 5, 654.

²⁾ Lud. Tubero: De suis Tempor-Comment. L. 3. Schwandtnernál II. 163.

³⁾ Decard. IV. L. 7. p. 654. Katonánál 16, 735. kövv.

⁴⁾ U. a. Katonánál 16, 727.

csarnokok és teremek, különféle aranyozott, s a czimerek sokaságával jeles boltozatok, ábrázolatokkal és szép fölírásokkal ékített ajtók, melyek fölött négy-lovas kocsik és számos római czimerek metszvék: alul butorok és drágaságok. Keletről különféle teremek és szobák állanak, melyekbe lépcsőkön s folyosón juthatni. Itt a tanács és országgyűlés tereme. Ha tovább haladsz: különféle hajlékok, magas boltozatokra domborúlok: téli és nyári lakok számosak: meg naplók (heliocamini, a napsugárinak kitett nyughelyek) s aranyozott pamlagok, ezüst nyoszolyák és karszékek. Nyugatról áll a régi, még ki nem javított épület: közepett egy, régi folyosóval környezett tér, melyet kettős csarnok övez: ezeknek legfelsőbbike s az új palotának azon szárnyához nyúló, melyből a felső ebédlőkhöz juthatni, a tizenkét égi jeggyel díszeskedő, bámulatra ragad. Mindenütt rakott kockás padolat terül el, melyek közül nem kevés mázos: meleg- és hideg-fürdőteremek több helytt: a szobák butorai szőnyegekkel fedvék, melyek nemcsak a színezet szépségével, hanem különféle állatok ábrázolatival is díszlenek. Az erkélyek homlokfalának tetején három gyalog, fegyveres szobor ötlík a bemenők szemébe (a már főnebb leirottak). Közepett Mátyás sisakosan stb. — — A csarnokok közepén rézből készült kút emelkedik, márvány-medenczétől környezve, melynek közelében Pallas sisakosan s fegyverzetten áll. Ezen tér elején az első csarnokon, mely a többinél sokkal tágasabb, kétfelől pár meztelen, paizzszal, bárdal és kardal fenyegető képszobor van helyezve: az alapzatokon pedig diadalmi jelek vannak körül metszve. Ezen négyszeg udvarban, mely a Zsigmond épületeinek pitvarai előtt áll, kezdé az egyik szárnyát kiújítatni az ó palotának, mit ha véghez vihetett volna, a régiség büszkeségét vala visszaidézendő. Emeltetett itt két jeles lépcsőt veres márványból s réz alapzatokkal. Ugyanazon kőből két kaput építettett reá, melyeket mesterséges,

a herculesi műveket ábrázoló, hátulról nem kevesebbé, mint előlről szép tekintetű rézszárnyak ékesítenek, melyekbe (Mátyás) Bonfin Antal ezen epigrammjait metszette:

Atria cum statuis, ductis aere, foresque
 Corvini referunt principis ingenium.
 Mathiam, partos tot post ex hoste triumphos,
 Virtus, aes, marmor, scripta perire vetant.

Ehhez töménytelen költséggel emeletet kapcsolt, melynek boltzatai az égen repülő planetákat s azoknak bolyongó futását bámulatos magosságban tüntetik elő. A homlokkal ereszei alá oszlopfejezeteket tétetni s az egész művet, miként csak lehet, jelessé tenni szándékozott. A királyi lak kútjába nyolcz stadiumnyi távolságból óncöveken származtatá a vizet.“ Azután a várat környező pompás sétányt és kerteket s azokban a szép rézalapú oszlopokkal ékeskedő márvány hajlékokat, különféle tömkelegeket, madár kalitkákat, halas tavakat stb. írja le.

Remekje leend vala az akkori építészetnek azon mű is, melyet Mátyás Budán, a magyar ifjuság tudományos nevelését előmozdítandó, kezdett emeltetni; de tökélyre vinni sorsa nem engedé. A terv egy hétemeletű, számtalan hajlékokra s terekre osztott palota volt, negyvenezer, királyi költségen nevelendő ifjut kebelébe fogadható: alul kereskedő boltokkal, rakhelyekkel, csarnokokkal. Mátyás nagy lelkének s korát túlhaladó műveltségnek legdicsőbb emléke kétségkívül a budai királyi lakban létező könyvtár, mely két tágas teremet foglalt el s körülbelől ötvenezer, nagy részint bársonyba, aranyba s ezüstbe kötött, irott s nyomtatott könyvből állott. Mátyás állította fel honunkban az első könyvnyomó intézetet is Geréb László, budai prépost felügyelése alatt. De ennek rövid életet engedett az idő mostohasága; egyébként Fehér Theobald budai

könyvkereskedő aligha jött volna arra a gondolatra, hogy Thuróczy évkönyveit 1490-ben Velenczében nyomattassa ¹⁾.

A királyiak után nevezetesek valának Vitéz érseknek Esztergamban tömérdek költséggel emelt építményei. Bonfin egyebek között egy nagy ebédlő teremet dicsér ²⁾, mely a várban állott; ezen épületet az előtte veres márványból emelt csarnokok, sétányok stb. meg a homlokával átellenben díszelgő Sybillák temploma — melyben ezen bálványok ábrázolatai állottak — bámulandóvá tették. Az ebédlő falait belül a magyar királyok s vezérek képei ékesíték. Kertjei, hasonlókép mint a királyiak, márvány folyosókkal, fürdőteremekkel stb. díszelgtek.

Ámbár a városok, kiváltkép a felső vidékiek (hol a műipar legvirágzóbb vala) bátorsága és a polgárok szorgalmas foglalkozása az említett villongások között nem ritkán megháborították, a már egyszer fölbredett fényűzési szellem, és a városi kereskedés élénksége a többi mesterségeket sem hagyá alább sülyedni. Az 1444-diki, 1446-diki és 1482-diki évekről számos czéhintézetbeli szabályokat fürkészt ki a fáradhatatlan Kovachich, melyek a mesterségek virágzatát nyilván tanúsítják. A tímárok, szücsök, vargák, szabók, ácsok, asztalosak, kővágók, kovácsok, fegyvergyártók, nyergesek, szíjgyártók, üvegesek, aranymivesek, képfaragók stb. czéheinek nevezetesebb szabályai következők ³⁾. Minden czéh évenként

¹⁾ Ungrisch. Magazin 4, 443.

²⁾ Dec. IV. L. 3. p. 593. Katonánál 15, 560.

³⁾ Kovachich: Form. Solen. Styli 206. 433. 437. 441. 446. stb. Ezen s több, más tárgyakkal foglalkodó kézműveseket elszámlálja Cornides is Bredeczkynél: Topogr. Beitr. 4, 14. kövv. — Üvegesek, az 1439-ki pozsonyi számadó könyv tanúsága szerint már ez évben voltak nálunk. Szinte előfordulnak ezen s egyéb specialisabb czéh szabályok a fenemlített budai tanács codexében.

egy czéhmestert választott, kinek ügyelete alatt hónaponként kétszer összegyűlt, a mesterség üzéséről, a művek áráról s egyéb körülményekről tanácskozendó. A czéhből kizáratott s mesteri jogait elveszté: ki mestertársának legényeit elesábítá; ki legényeivel közös haszonra dolgozott; ki a munkabér fölötti tanácskozásokat legényeinek fölfedezte; ki tolvajságra s egyéb kihágásokra vetemült; ki a városi tanács rendelkezéseinek nem engedelmeskedett s egyéb ily bűnösök a közrendtartás ellen. A vándor legény tartozott magát a czéhmesternél minden városban, ha csak keresztül utazott is, bejelenteni, és ez intézte el, hol nyerend munkát vagy szállást. A mesteri jogot megnyerni akaró, valamely remekmű által tartozott ügyességét tanúsítani s azon kívül a czéhbeli tagokat megvendéglelni. P. az üveges sok apró, elébe adott üveg daraboknak egy hét alatti mesterséges elrendezésére szorított; a képfaragó egy réfnyi magosságú szobrot készített valamely szilárd anyagból; az aranyműves bizonyos arany vagy ezüst mennyiségből meghatározott hosszúságú sodronyt; a festő négy arasznyi nagyságú megaranyozott deszkán valamely emberi ábrázolatot stb. Senki sem tiltathatók el a czéhbe lépéstől, ki tudományát, ügyességét és jó erkölceit eléggé bebizonyíthatá. De a kontárok a városból kitiltattak, s a lakosoknak nyilvánosan meghagyatott, hogy ilyenek által semmit se készíttessenek. Egy mesternek sem volt szabad, készítményeit egyébkor, mint a nyilvános vásárok idején áruba bocsátani. Szinte egy polgárnak sem volt szabad a megrendelt munkát valami alaptalan ürügy alatt a mestertől elvenni s másiknak adni; azon mester, ki így munkát vállalt föl, elveszté mesteri jogait; ha pedig a rendelő a szolgáltatott művel meg nem elégedék, a czéhmester előtt javítást, vagy kárpótlást kívánhatott. A külön czéhek specialis szabályai közül említésre méltó a kovácsoknak azon törvénye, miszerint ezek, ha patkolás közben a lovat megsértették, tar-

toztak azt saját költségökön meggyógyítani, azalatt élelemmel ellátni s gazdájának, ha kívánta, lovat is kölesönözni ¹⁾).

A honunkbeli műipar új találmányai közül említendő e korból a függő, ruganyos s a maiakhoz hasonló kocsi vagy hintó; ilyent Mátyás köszvénykóros állapotjában legelső készítettett ²⁾). Harmad nappal halála előtt is ilyetén kocsin viteték a templomba. A szebeniek Erdélyben, Magyarországon pedig mindenek fölött a pozsonyiak szorgalmatosak valának a lőpor, csövek s egyéb hadi szerek gyártásában ³⁾), az utósók 1456-ban kétszáz aranynyi adójokat ilyetén szerek szolgáltatásával rótták le ⁴⁾). De többször is kívántak királyaink a városoktól adó fejében kész műveket; így az erdélyi szászok 1454-ben asztali ezüst edényekben fizették le adójokat ⁵⁾). — Hajók készítették ugyan már honunkban; de Mátyásnak egy, 1476-ban kelt okleveléből ⁶⁾ — melyben a német császártól némi hadi szerek, fegyverek, hajók fölött vámmentességet kér — kiviláglik, hogy a hajó, valamint a fegyvergyártásban sem tudott honunk elegendő ügyes mestereket előállítani; egyéb-ként azokat Regensburgban bizonyosan nem készíttette volna. Említésre méltó a harangöntés gyarapodása is, s annak egyik remekje, a besztercei, ez időben öntött száz hetven öt mázsa súlyú harang ⁷⁾). A műiparban valószínűleg az erdélyi szászok álltak legelől; Ranzan Péter, Mátyással egykorú történétész, ily dicséretet mond ⁸⁾ róluk: „Ezen emberek nagy és kitűnő

1) Az említett budai tanács kézikönyve.

2) „Currus Kochy rex primus inventor fuit.“ Kovachichnál: Script. Minor. Rer. Hung. 1, 336.

3) Fesslernél 5, 643.

4) Katonánál 13, 1060.

5) U. a. 13, 979.

6) U. a. 16, 17.

7) Bel.: Notit. Hung. Nov. 2, 419.

8) Epitome Rer. Hung. Ind. 32. Schwandtnernál 1, 398.

elméje kivált azokra felette alkalmas és leleményes, a mik kézzel készítettnek. — — Hogy kevés szóba sokat foglaljak, mind az, a mi Magyarországbán dicséretes és kitűnő, a mi a nemes művészetekhez és a kézi mesterségekhez tartozik: mind az létezik Erdélyben.“

Miután az említett zajlongások s azoknak következményei: a pusztítás, a pórság elnyomása meg a törökök becsapásai épen azon vidékeket sanyargaták leginkább, melyeken a földművelés legelőbbre haladott, nem kis csorbát szenvedett a földművelés állapotja, annál is inkább, minthogy ily nemű pusztítások a szorgalom semminemű ágára oly kártékonyak nem lehettek, mint a földművelésre.

A földművelők polgári állapotja ezen korban kevés változást szenvedett. A törvényhozás majdnem minden országgyűlésen méltatá ugyan figyelmére a pórságot, de új jogokat nem adott neki, legfőlebb a szabad költözködési jogát erősíté meg s adózásait szabályozá. Mi az elsőt illeti: az 1458-diki gyűlésen tizenkét markányi birság alá vetteték azon földes úr, ki jobbágyát törvényes ok nélkül letartóztatta¹⁾. Ezen jog 1468-ban kiterjesztetett a királyi s koronai jobbágyokra is²⁾. 1474-ben azonban háborús körülmények miatt egy évre megtiltatott a költözködés³⁾.

Az adózasok e korban a körülmények minősége szerint majd nagyobbak, majd kisebbek valának. A kapu-adó a Zsigmond alatt szokásos harmincz fillérről, a hadi költségek fedezésére, többször egy aranyra emelteték; így 1456-ban V. László alatt⁴⁾; Mátyás alatt pedig nemcsak több ízben egyes évekre,

1) Art. 15. Hasonlók ezen törvények is: Decr. 1471: 16. — 1486: 39.

2) Decr. 1468: 11.

3) Decr. 1474: 14.

4) Engel 3, 1. Abth. 194. 1.

hanem 1478-ban folytonos öt évre. Az 1467-ki országgyűlésen az állandó adózás új szabályozása szerint öt kaputól egy arany, vagyis minden kaputól husz fillér — az új, jobb pénzben — vala fizetendő. Alája vettettek pedig ezen adónak minden kivétel s tekintet nélkül az eddigi kiváltságokra valamennyi királyi, egyházi s nemesi telkes jobbágyok (tehát a zsellérek és mesteremberek, kik földet nem műveltek, ettől mentek voltak); továbbá minden, az adózástól eddig szabad testületek: jászok, kúnok, ráczok és oláhok. Két, egy kapu alatt lakó földműves család harmincz fillért, vagyis denárt; négy pedig negyven denárt tartozott fizetni. Az 1464-diki törvénykönyv 24-dik czikke, meg az 1486-dikinak 40—45-diki czikkei szerint a pórság a tized-adózásban minden erőszak és csalás ellen biztosított.

Mennyire becsülte s ápolta Mátyás a földművelő osztályt, tanú egy szeszélyes téteménye: egykor Gömör vármegyében ebéd után a megvendégelt zászlós urakat szőlőbe vezette s példája és parancsa által kapálásra szorította; a karcú, fürgé király játékként, dalolva végzé a munkát, míg munkatársai közül többen eltikkadva, elfulladva a kapálást kevés időre abban hagyák. A király ezt észrevevén, komolyan inté őket, hogy soha el ne feledjék, mennyi verejtékébe kerül a pórnak megtermeszteni azt, mit ők könnyelműen eltékoznak.

A Dunántúl, Szerémben és Erdélyben már a kertművelés is szépen gyarapult. Ranzan Péter igen dicséri az erdélyi borokat és gyümölcsöket. „Erdély — úgymond — gazdag mindenmű termékekben, híres boráról és sokféle gyümölcséről; minők: szilva, melyet damaskinak neveznek, alma, cseresznye, körte, mely többnyire jeles nagyságú. Termeszt lent, sáfránt“ stb. ¹⁾ Hasonló dicséretet mond Mátyás király némi tetteinek

¹⁾ Indice 32. Schwandtnernál eml. h.

s mondatainak följegyzője¹⁾ a szerémi borokról és körtékről, melyek izességükön s zamatosságukon kívül oly jeles nagyságuk is, hogy egyet két kézzel is alig foghatni át. A kertek művelésében például maga Mátyás ment elül, s azon kertek, melyeket a budai királyi lak körül és Visegrádon olaszok által készíttetett, azon korban nevezetesek, s a kertművelésben a szebb izlésnek példányául szolgálhattak. A király leghívebb követőre valamint az épületek fényében, úgy a kertművelésben is Vitéz János, esztergami érsekben talált, kinek lugasokkal, csarnokokkal, fürdőkkel stb. díszelgő kertjeit már főnebb is érintém. Említésre méltó az is a kertek ügyében, hogy a városi törvények szerint, azon orvnak, ki kertből élőfát lopott, keze vágatott el²⁾.

A növekedő pénzszükség és fényűzés, mely már a közép-szerűbb birtokú családok körében is ezüst edényeket tön divatosakká, elég élénk ösztönül szolgált ez érezbányák szorgalmas művelésére. V. László alatt egy német kamara-gróf oly iparral és sükerrel művelteté a felső magyarországi bányákat, hogy alig találtaték elengedő őn, mely a nemesebb érzek olvasztási kezelésénél szükséges; mi okból meg is tiltatott az őnnal való kereskedés³⁾. De általában egészen IV. Bélától kezdve szorgalmasan munkáltattak az arany s ezüst bányák a szász gyarmatok, kiváltképen pedig a beszterceiek által. A rézbányák azonban, ámbár leggazdagabbak voltak, majdnem egészen elhanyagoltattak mind addig, míg nem a besztercei bányászok, azon fölfedezésre jutván, hogy aknáik reze sok ezüst

¹⁾ Galeotus Mart. Cap. 27. Schwandtnernál 1, 557. „Et ut de vino Sirmii montis taceamus, cum tanta sit svavitate, ut par, aut simile in toto terrarum orbe difficile sit reperire; nec de cucurbitinorum pirorum magnitudine et incunditate loquamur, que tam grandia sunt, ut ex iis unum vix utraque manu ambiri possit“ stb.

²⁾ Kovachich: Cod. Jur. Tavern. Monum. 17, 209. lap.

³⁾ Fesslernél 4, 1239.

részeket is foglal magában, azoknak művelésére több szorgalmat fordítottak. Nehogy pedig ezen fölfedezések hasznából kizárattassanak, a boroszlói és krakói kohokba szállíták ezt az ezüst tartalmú rezet, azokban választandók el a két nemű érczet egymástól. Ezen kezelés titokban tartva, sokáig nevelé a beszterczeiek gazdagságát, míg végre egy vizáltkodás, mely a bányászok között a kiolvasztott ezüst elosztása fölött támadott, a titkot Mátyásnak tudomására vitte; ki aztán ezen rézaknákát s rézkereskedést saját számára foglalta le, később örökségül Corvin Jánosra bocsátandókat¹⁾. — Émlítésre méltó az is, mit Galeotus Martius a szerémi hegyekről följegyzett²⁾: hogy t. i. a szőlőkben a venyigék gyökénél gyakran találta tiszta, igen kevés idegen érczel kevert arany, legtöbbször két lábnyi hosszúságú vesszőalakban, hasonló a spárga növényhez. Erdélyben az arany, ezüst, réz, ón és sóaknákon kívül számos kőbányák is munkáltattak, melyekből márvány, veres és fehér, meg alabastrom és jeles kristály hozaték napvilágra³⁾. A sóaknák szorgalmas művelését, miután az idegen sónak behozását tiltó törvények Mátyás alatt új erőt nyertek, ezen fűszer általános kelendősege, sőt szüksége elmulaszthatlanná tette.

* * *

Mátyás halála után sebes léptekkel sietett a már tökéletesen diadalmaskodó oligarchiának féktelensége által szélyel szagotott haza, veszedelme felé. Azon belső villongások, fondorlatok, cselszövények, melyek egy kevély s hatalmas oligarchiának természetéből szoktak kisarjadni, annál nyilvánosabban és veszélyesebben törtek ki a király-választás időközében,

¹⁾ Fesslernél 6, 180.

²⁾ De Dictis et Factis Mathiae R. Cap. 27. eml. h.

³⁾ Ranzan Ind. 32. eml. h.

mennél erőszakosabban elnyomva valának Mátyás erőteljes s nem ritkán önkényes kormányzása alatt. De az új király sem vethetett gátot azoknak. Ulászló, kit ezen hatalmasok fortélyai emeltek a királyi székre, gyöngé, hanyag, mondhatni gyáva király lőn s egy koronás báb a hatalmas zászlósak kezében. Királyaink hosszú sorában talán egy sem volt, ki a jelen körülményekben alkalmatlanabb volt volna kormányra, mint Ulászló ¹⁾. Alatta a nemesi dagály, hatalombitorlás, törvénytelenség szabadon űzték honsülyesztő játékokat — s a szertedúlt haza sírja szélére jutott. Hosszas volnék, ha elszámolni akarám azokat a magyar koronára vágó külfejedelmek betöréseit s pusztításait, azokat a fondorlatokat, erőszaktételeket, a gyöngébbek elnyomását s kifosztását, melyek ezen árnyék-király s utódja, az egy ideig kiskorú, de nevelése elhanyaglásának következtében atyjához utóbb is hasonló Lajos alatt a hont sanyargaták s a hatalmát mindinkább kifejtő törököknek a haza szívébe útat nyitottak ²⁾. A városi polgárok, ámbár egész erejükből védelmezik magokat, még is gyakran kénytelenek valának a túlsúlyú hatalomnak engedni s jogaik büntetlen csonkítását, városaik fölgyújtását s pusztítását szemlélni; az utazó kalmárok s mesteremberek is nem egyszer lőnek a rablóvá-
rakkból reájok karvalyként lecsapó nemesek martalékaivá.

De legsúlyosabban a védelem nélküli pórságra nehezedett a nyomorúság. Midőn Bakács Tamás, esztergami érsek, a zászlósak gyűlésében fölolvastatná a pápától nyert bullát, mely a török ellen hirdetendő keresztes hadat tárgyazta, Tegledi István, a kincstárnok, nyilván roszalta az érseknek ezen szándékát, egyenesen kimondván, hogy a Mátyás halála idejétől fogva az urak féktelensége és zsarnoksága által elnyoma-

¹⁾ Katonánál 18. 950. kövv.

²⁾ Néhány jelenést olvashatni Engelnél 3, 2. Abth. lap 25. 27. 32. 51. 60. stb. majdnem minden lapon.

tott s kifosztogatott pórság fegyverre kelése a hon veszedelmét siettetendő volna. A történet igazolta jóslatát. Miután a kereszt — a józanabb tanács félre vettétvén — az országban kihirdettetett, a gyülevész pórság, sokaságának erejét érezve, elnyomói és zsarnokai, a nemesek ellen fordítá fegyverét, visszatorlandó a szenvedett méltatlanságokat ¹⁾. De a tudatlan had végre szélyel szóratott, s hetvenezer földműves lőn a lázadásnak áldozatjává. A felbőszült nemesség most boszút lehel: nem elégedvén meg a bűnösök fölkonczolásával, az egész pórosztályt századokra nyomorúságba dönté, századokra elfojtá, pedig önkárára, a földművelési szorgalmat. Az 1514-diki országgyűlésnek, mely a lázadás tökéletes elnyomása s okozatainak megorvoslása miatt hívaték össze, ezek valának a pórosztályt illető törvényczikkei:

1) A jobbágyok költözködési joga örökre eltörültetik (art. 25.)

2) Új terhek alá vettetnek: minden házzal bíró jobbágy, földes urának évenként egy arany forintnyi fejadót fizetend; a héti robotolás egy nappal megszorítottatik, a kilenczed-adó minden termékekre kiterjesztetik (azelőtt tiszta buzától és hüvelyes növényektől ily adó nem fizettetett ²⁾), s némi egyebekkel: csibe-, lúd-, sertés- stb. adóval megszorítottatik (art. 15—20). Ezen s több hasonló, a pórság szabadságát korlátoló szabályok által az ismét visszavetett a rabszolgaság állapotába, melyből nem rég Robert Károly és N. Lajos emberiséges buzgalma által szabadított ki.

De ezen belső háborgások nem egyedüli nyomorúsága volt a veszendő hazának. A martalékvágytól ingerelt

¹⁾ Stephani: Taurini Stavromachia. Engelnél: Monum. Ungar. 119—184. Istvánfy: Histor. R. Hung. L. 5. 40. lap. kövv.

²⁾ Engel 3, 2. lap 97.

törökök, több ízben iszonyú pusztításokat tőnek Erdélyben és az alsó magyar tartományokban, s nemcsak gyújtogattak, fosztogattak és mészárlottak, hanem mindig ezenként hurezolták is ki magokkal a lakosokat a legkegyetlenebb szolgáltság járma alá. Tetőzte végre ezen nyomorúságokat az ozmánokkal való érintkezésből honosainkra is átragadt s az ország majdnem minden vidékein több ízben dühösködő dögmirigy kártékony hatása mind a műiparra, mind a kereskedési közlekedésre.

Mennyire elhanyagoltatott e korban a földművelés, tanúsítja a termékeknek az előbbihez aránylag mód fölött magas ára: ¹⁾ egy mérő zab ötven új ²⁾, vagy huszonöt régi jó denár; egy hordó jó bor (p. pozsonyi termék, minő a királyi asztalra adatek), huszonöt, huszonhét, meg harmincz arany forint; Ulászló alatt egy hordó még tiz—tizenöt forinton vala vehető. — Az élelem neműekével emelkedett a kézművek ára is; egy vég (pecia) bársony hat—kilencz arany, szinte annyi egy vég selejtes, sátorépítésre szolgáló, nürnbergi posztó; a finomabb (de panno Prokanes) husz arany; egy posztóval bélelt zabla hetven jó denár, megaranyozott négy arany; egy rőf selyem (Thafotha roseacea) harmincz jó denár; egy vég szőrszövet (Camelot) Ulászló alatt tizenkilencz arany; két vég durva vászon, melyen Jakab festész a királyi zászlóaljzat lefesté, öt arany. A finomabb vászon rőfe Ulászló alatt 4—5 denár, Lajos alatt már 6—7. Egy kötet papiros harmadfél arany. Egy mázsa álgyu lőpor tizennégy arany; lőcsőbe használandó huszonöt—harmincz arany; egy taraczk (paxis barbata) három; egy lőcső hat; ezer vas golyó szinte hat; egy mázsa óngolyó tiz arany stb.

¹⁾ Elszórva olvashatók ezek in Frag. Lib. ration. super erogat. Aulae R. H. Ludov. II. de Anno 1526. Engel: Monum. Ung. 187—236.

²⁾ A pénz is megrontatott; száz régi denár értékében kétszáz veretett, mi szinte egyik okává lőn az árak emelkedésének.

Azon kedvezés, melylyel Ulászló néhány város iránt viseltetett s melyből Budának ¹⁾, Pozsonynak, Sopronynak, Nagyszombatnak, Esztergammak és Kassának ²⁾ különös áru-megállító jogokat adott vagy a régieket, a városoknak kedvezőleg, jobban kiterjesztette, nem hasznára, hanem kárára volt a kereskedésnek. Csökkenték a kereskedést azon egyed-árúsági jogok is, minőket mind Ulászló, mind Lajos egyes kalmároknak adtak. A besztlercei gazdag aknákból kiásott rézzel való kereskedést, mely aligha legjelentékenyebb ága nem volt a magyar activ kereskedésnek, Zsigmond Erneszt, pécsi püspök — ki azt Corvin Jánostól vette — Thurzó Jánosnak és Fugger Jakabnak adá ki hasznobérbe. Azelőtt ezen ércz — miként főnebb is említették, magában sok ezüst részeket foglaló, a boroszlói és krakói olvasztókba szállíttaték mind az eleinte avval titokban kereskedő besztlerceiek, mind pedig Mátyás s örököse Corvin János által. Az új hasznobérlők Beszterczén állíttattak kohokat, olvasztó és választó kemenczéket, melyre Ulászlótól kiváltságot s kizáró jogokat nyertek. Később, a pécsi püspök halála után, annak testvére, Hampo János örökösült ezen rézbányák s kereskedés birtokában, ki bátyja példája után szinte Thurzónak és a Fuggereknek adá ki azt hasznobérbe, együgyűségében ugyanazon csekély áron, melyen amaz, t. i. kétszáz ötvenkét aranyon. Ezen ravasz kereskedők Ulászlót még arra is reá birták, hogy a körmöczi pénzverést szinte nekik adja ki hasznobérbe. Hampo után az említett aknák

¹⁾ A Registrum Proventuum Aulae stb. Budán e következő kereskedőket említi: belföldieket: Alexius, Szabó, Nyirok, Peterdorf, Arnold, Piller, Haller, Posztómethő, Konesch stb. Külföldieket: Frank, Octaviano, Francesco, Marsuppino, Felice, Athaniano, Rason, Martincotta, Battista, Bernadino stb. Mely nevekből világos, hogy legterjedtebb kereskedést olaszok űztek honunkban.

²⁾ Ungr. Magaz. 1, 475.

a királyi fiscusra szálltak át s II. Lajos 1526-ban azokat a kiásott rézzel űzött kereskedéssel együtt tizenöt évre ismét egy Fuggernek bérlé ki évenként husz ezer aranyért. Mennyi kárt okoztak ezen Fuggerek a magyar kereskedésnek, melyet nagy részben magokhoz ragadtak, s az egész honnak, kitűnik azon törvényekből, melyek a Fukarok vagyis Fuggerek ellen hozattak. Így az 1524-diki kisasszony napi gyűlés törvénykönyvének 4-dik cikkelyében határoztatik: „Hogy a Fukarok és minden idegenek, kik a királyi kincseket nyilvánosan kimerítik és kiviszik, az országból tüstént száműzessenek ¹⁾. Mily szűk fogalmok volt azonban az ország rendéinek is a kereskedérről, tanúi az 1525-ki rákosi és hatvani törvényczikkek, melyeknek egyike a barmokat az országból kivinni, másika az idegen pénzt behozni tilalmazza, ez utóbbit pedig tűzhalál büntetése alatt ²⁾.

Mennyire megcsökken volt a kereskedés általában véve Lajos alatt, eléggé bizonyítja az 1525-diki törvénykönyv 20-dik és következő cikkelye, melyek ezen súlyedést a pénzhamisításnak tulajdonítván, a pénzügyet szabályozzák ³⁾. Azonban, bár mennyi akadályok nehezíték is a kereskedést, ez, mely a nyereségvágytól ösztönöztetvén, nem könnyen enged s retten el a terhektől s veszedelmektől, fenállott még mindig ezen erőszak s törvénytelenység korszakában is, habár elsilányultan, bágyadtan is; míg végre a török hódolttatás azt csak néhány felső vidéki városokba szorította. Mikép a marhakereskedés még most is jelentékeny volt légyen, kiderül az 1523-diki budai

¹⁾ „Quod Fukari, et omnes nationes exterae, qui Thesaurus Regm. palam exhauriunt et educunt, de hoc regno statim ablegentur.“ Kovachich: Vestig. Comitior. 576.

²⁾ Supplementa ad Vestig. Comit. 3, 29. 28.

³⁾ Kovachich: Vestig. Comitior. 583. . . . „penuria et caristia rerum v endibilium et mercimoniorum, quae modo regnum istud oppressit“ stb.

országgyűlésen alkotott törvényczikkek 58-dikából ¹⁾, melyben megtiltatik ökröket és juhokat nyájanként hajtani a külföldre; hanem az ország külön vidékein jelöltetnek ki helyek, hol a tartandó marhavásárokon az idegenek olyanokat vehessenek. A lovakat pedig külföldre vinni, miután háborús körülmények miatt honn is nagyobb számmal valának szükségesek, egyáltalában megtiltatott.

* * *

A műipar és kereskedés nagyobb emelkedésének azon akadályait, melyek csak bizonyos korszakra hatottak, s melyek az országnak a szomszéd népekkel való viszonyaiból és belső polgári s politikai állapotából származtak, nagyobb világosság miatt s röviden, mint lehetett, szakaszonként adtam elő. Láttuk, miként maga az államrendszer, mely mind inkább egy féktelen s kártékony oligarchiává fajult el, egyike volt, a műipar s kereskedés emelkedését hátráltató legáltalánosabb s legbehatóbb akadályoknak. Azon körülmény, hogy a nemzet legalsóbb, legnagyobb osztályának valódi polgári jogok s élet nem adtak, oly akadály volt, mely a nemzet ezen oldali emelkedésének szükségkép szűk határokat tűzött ki. Magyarhon azon országok sorában áll, melyekben a kereskedés csak úgy emelkedhetik jelentékenységre, csak úgy kecsegtethet állandósága fölött alapos reménynyel, ha alapját a földművelési szorgalom teszi. Maga ezen ország anyagi természete ez útra látzik irányozni s vezetni lakosait: földének a legkeresettebb, legszükségesebb czikkek termesztésére alkalmas volta s termékenysége bizonyítja ezt. Honunkban a kereskedés ezen egész kérdéses időszakon át soha sem volt egyensúlyban a

---

¹⁾ Supplementa ad Vestig. Comit. 2, 554.

földműveléssel; ez aránylag mindig sokkal csekélyebb volt amannál; s innét fejthetni meg, miért a kereskedés állapotja is mindig ingatag maradt: habár néha némi szerencsés környületek által segítettve, magosabb fokra vergődött is; állandóságot virágzatában s haladást emelkedésében épen azért nem ígérhetett biztosan, mivel ezen állapotja csak történetes volt s azt, mivel nem a földművelés szilárd alapján emelkedett, csak némi szerencsés, de könnyen változható körülmények hozták elő. Ez oka annak is, hogy önálló, activ kereskedésünk mindig csekély volt; mert azon tárgyak, melyek által illetén kereskedés egyedül emelkedhetett volna jelentőségre, p. marhák és gabna neműek, aránylag csekély mennyiségben tenyésztettek s termesztettek.

Ezen szempontból indulva ki, világosan láthatjuk, miképen a magyar kereskedésnek s ezáltal a műiparnak is mindig legnagyobb, s magát annak elemét nyomó akadálya volt a pór nép politikai helyzete, melynél fogva még azután is, miután nyakáról, a szabad költözködési jog által, a rabszolgaság igája levétetett, tulajdonképen mégis félig meddig szolgaságban tengett, birtoksajátság, alkotmányos szabadság és képviseleti jog nélkül, alávetettve mindenképen földesura kényének s törvényhatóságának. A legnagyobb következetlenséggel még ura elleni vétségei, vagy panaszai s követelései is ennek ítélőszéke előtt fordultak meg. Valóban nem csoda, ha a jobbágy majdnem mindenütt elnyomattatott: nem csoda, hogy a zaklatott pór sóhajtások s könyvek közt mivelé nem ritkán földét, s ez mostohán jutalmazá a munkát, melyre kényszerítés, nem pedig kedv ösztönözte. A szabad költözködési jog, mely a pórnak egyetlen menedéke volt a zaklatás alól, majdnem minden országgyűlésen megújíttaték ugyan; de semmiféle törvény nem sértetett meg, nem csavartatott el többször s gyalázatosabban, mint ez egyiránt a fő, mint alnemességtől.

Igaz ugyan, Robert Károly, N. Lajos és Zsigmond alatt aránylag jelentékeny fokra hágott a magyar műipar és kereskedés, mind a mellett is, hogy a pórosztály állapotja, s evvel együtt a földművelés amazokkal egy arányban nem javult. De egy tekintet azon időszak történetére, világossá teszi, hogy az említett királyok alatt a haladó mű és kereskedési ipar igen bizonytalan s mulékony alapon emelkedett. Ezen királyok különös buzgósága, melylyel a honi városokat, s a városiak foglalatosságait egyéb műveltebb nemzetekéihez hasonlókká tenni törekvének és személyes erejük, melylyel az aristocratiát kellő határok közé szoríták, a földművelőnek pedig, kivált egyes esetekben, mindig sikeres védelmet nyújtottak; mindenek fölött pedig azon körülmény, hogy a levantei kereskedés akkor nagy részint honunkon keresztül vette útját, szükségkép elősegíté a mű és kereskedési ipart; de önállásra ez sem emelheté honunk kereskedését; kiterjedése pedig soha sem lón akkora, mekkorára ily kedvező helyzetben juthatott volna. A mütudomány és ügyesség s a mesterek száma is sokkal csekélyebb volt, semhogy keresettebb műveket s jelentékenyebb mennyiségben külföldre szállíthatott volna a magyar kalmárság; ezt egyedül az első kézi, nyers anyagokkal s természetményekkel volt volna tenni képes; de mivel a föld- s bányaművelés is csak gyermekkorában létezett, kereskedésének egyedül passiv, transito-kereskedésnek kellett maradnia. Nem tagadhatni ugyan, hogy némely városaink, például: Szeben, Brassó, Kassa, Esztergam kalmárai néha messze tartományokba is útaztak; de ezen közlekedésök sem oly folytonos, sem oly élénk nem volt, hogy az általok behozott árukat az idegenek által beszállítottakkal hasonlatba lehetne állítani. Azután pedig, midőn a nyugatiak honunkat gyérebben választották keleti kereskedésök útjául, kereskedésünk épen csak a szomszéd országokra terjedt ki. Honunk a két legnevezetesebb körül-

ményt, mely kereskedését nagyszerűvé, világszerte híressé emelhetné volna, a dalmatiai tengerpartok, s Európa legnagyobb, tengerbe szakadó folyamának birtokát részint némi egyéb okok, részint saját productumainak csekély mennyisége miatt, sükeresen soha sem használhatta.

Királyaink különféle szabadalmakkal édesgeték be a külföldi kereskedőket, de a mennyit használtak evvel a kereskedésnek, annyit ártottak azon árumegállító jogokkal, minőkkel N. Lajos példája után több honi városokat fölruháztak, ezen fonák kedvezés által emelendők azoknak gazdagodását. Ilyetén egyoldalú kedvezések ellenkeznek a kereskedés szabadságával s valódi hasznaival; s nem csak a külkereskedőket keskenyebb korlátok közé szorították, hanem, míg néhány várost fölemeltek, a többiek előmenetelét is hátráltatták.

Továbbá a műipar s kereskedés emelkedésének azon akadályai, melyet az Árpád-ház alatt a népesség különböző elemeiből s az innét eredő kölcsönös bizodalatlanságból említék származni, egészen még most sem szűnt meg hátráltatni az országnak e tekintetbeni emelkedését. Ritkábbak ugyan már a viszontagos idegenkedés s gyűlölség kitörései, sem nem oly általánosak, mint a régiebb időkben; de azon néhány adatok is, melyeket e tárgyról az évkönyvekben találunk, meggyőzhetnek bennünket, miképen városainkban a magyar és német népesség még nem olvadt egygyé s hogy a németek sajátos erkölceik, szokásaik és nyelvök, melyekhez még oly helyeken is konokul ragaszkodtanak, hol a magyarokkal egyenlő, vagy ezeknél csekélyebb számban, ugyanazon város kebelében laktak, a kölcsönös bizodalmat, minő egy nemzetbeliek között szokott létezni, még nem engedték beállani. Mikip s mi okból történhetett ez, oly sokáig való együtt-lakás után is, hosszasan fejtegetni ezen értekezés körén túl vagyon. Bizonyos, hogy ezen okozatban, nem csekély részt vőn azon lénye-

ges különbség, mely a keleti magyar és nyugati német népiség elemei között létezik. Táplálta pedig ezt s a két népet egymáshoz simúltni gátolta az a sajtáságos büszkeség, mely mind a két rész tagjainak tulajdona volt, s egyik részen az értelmi s gazdagsági felsőbbbségből, másikon pedig a nemzeti-ségből származott. De, bár mi volt légyen oka ezen két fél közötti viszonyoknak, létezését már az is tanúsítja, hogy a magyar és német mesteremberek, kevés kivétellel, mindenütt s a kézművek minden ágában külön czéheket alkottak. — Ez az idegenkedés Albert királysága alatt véres jelenésekben tört ki a budai polgárok között. Thuróczy elbeszélése ¹⁾ szerint, a budai német polgárok, kevélyek a rokon ajku s származásu király kegyeire, a magyarokat elnyomni, hol alkalom adaték, sértegetni és a város kormányától kizárni kezdék; végre pedig Ötvös János előkelő polgárt, ki magyar polgártársainak ügyét leginkább s legstükeresebben védelmezte, meggyilkolták. A magyarok e miatt boszút lehelve csoportosan ütöttek a németek házaira s rablás, pusztítás, gyilkolás által lohaszták le haragjokat, s torlák meg sérelmököt. Bél is megjegyzi Pöszony történetében ²⁾, hogy itt a magyar s német polgárok közt majdnem szünetlenek voltak a villongások, s okát a németek jellemének állhatatlanságában s nyereszckedéseikben keresi, minél fogva a magyarok mütudatlanságával vissza éltenek. „Megjegyzí — u. m. tovább — ezen magyarok és németek közötti gyűlölségnek okát Aeneas Silvius is, (in Tractam: de ritu, situ, moribus et conditione Germaniae f. 15) így irván: Egy népet sem találansz, mely országából az aranyat könnyen kivitetni engedje. Közös e nyavalya s minden tartományokra eláradó. Mert valamint gyűlölséggel viseltetnek ez

¹⁾ Chron. P. 4. Cap. 25.

²⁾ Notitia Hung. Nov. Hist. — Georg. 1, 647.

okból a németek az olaszok ellen, úgy a magyarok a németek ellen. Mert valjon miért boszankodnak inkább Pannonia népei, minthogy országunkban a németek kereskednek? E gyűlölség okai kivált Pozsonyban léteztek, miután minden portéka, mit Németország a Dunán szállíthatott, itt, mintegy arra rendelt tárba téteték le.“ De hozzá teszi aztán, hogy a közlekedés hosszas gyakorlata s a folytonos surlódás a két nemzetbelieket némikép csak mégis összebékítette. Mi pedig az ország külön vidékein elszórt egyéb nemzeteket illeti, ezek most is kevésbé örvendetesb jelenetet adnak annál, minőt az első szakaszban lefestettünk; a szorgalomtól, erőfeszítéstől még most is idegenek, csak annyira gyakorolták a földművelést, s némi szükségesebb mesterségeket, mennyire azokat az élet tengetése elkerülhetlenekké tette. A Tiszán túli s Erdélylyel határos megyéket lakó oláhok kiváltképen, most is még henye munkátlanságban s félvadságban tölték életüket.

Ezen akadályokat szaporitá a pénz meghamisítása s folyamatának változékonysága. Főnebb láttuk, miként az ezüst pénz közé mindig több s több réz vegyítették s az egy markányi denárok száma mindig szaporittaték a nélkül, hogy becsök alább szállíttatott volna. II. Lajos alatt az ezüst pénz már $\frac{12}{16}$ rész rezet foglalt magában¹⁾. Hasztalan iparkodék aztán a király a meghamisított pénz hitelét fentartani: a közitéletnek nem parancsolhatott; s ezen törvényeknek²⁾, melyek a rossz pénzt kemény büntetések alatt a jónak folyamatába és becsébe állítani erőlködtek, csak az lőn következése, hogy az ezüst a kereskedés czikkelyei közül kimaradt; s kinek jó pénze volt, azt, a közönség kárára, ki nem adta. A pénz-

¹⁾ Wagner: Anal. Scepus 2, 145.

²⁾ 1525-diki törvénykönyv 20-dik czikk. Kovachichnál: Vestigia Comit. 583 és ismét 619.

kamara a régi pénznek az újjal fölcserelésében száz régi denárért száz tizedt adott az új rozszakból. Ezáltal a nép között azon hiedelmet akarta elterjeszteni, hogy az új pénz csak tized részével rosszabb a réginél; de a belátóbb nép nem azt tekintette, hogy minő a pénz, mint az áruk értékének jegye, hanem minő annak arányszeres értéke, mint az áruk zálogáé. Megtiltaték ugyan a mesterembereknek és kereskedőknek műveiket s áruikat az új pénz miatt főlebb árra emelni¹⁾; de ennek ismét az lőn következménye, hogy vagy megtartá a kereskedő portékáit s a mesterember megtagadá a műkészítést, vagy a szükségétől nyomatott vevő kénytelen volt, mi kívántaték megfizetni, sohajtva talán a kormány s törvényhozás rövid látása fölött. Ezen, nem egyedül a királytól, hanem magánosaktól is gyakorlott pénzhamisítás s a hitelnek ebből eredő csökkenése okozta II. Lajos alatt leginkább a műipar s kereskedés súlyedését, miként az 1525-diki törvénykönyv 21-dik, és ismét ugyanazon évi hatvani gyűlés 22-dik cikkelyéből világosan kitűnik²⁾. Valahányszor megrontatott a pénz, kötelessége volt ugyan mindig a királynak az új pénz elvállalását a szomszéd országokban kieszközölni; de ha ez honn sem történt, mennyivel kevesbé vala várható s történhető külországban!

Nem csekély nehézségeket okoztak az adás-vevésben s akadályt a kereskedés emelkedésében azon csalások is, melyek a mértékek különféleségéből származtak, s melyek arra birták az 1525-diki hatvani országgyűlést, hogy az egész országban egyenlő mértékkeli élést rendelne³⁾; minek azonban, mint akármely egyéb e kori üdves intézménynek csekély, vagy semmi sikere sem lőn.

---

¹⁾ Wagner: Diplom. Sáross. 197. — Supplementa ad Vest. 3, 51.

²⁾ Kovachich: Vestig. Comit. 583. 605.

³⁾ U. o. 605. Supplementa ad Vest. 3, 39.

A közrendtartás hiánya, az utak bátortalansága s a birtok biztosítatlansága szinte nem kevésbé hátráltaták a műipar s kereskedést emelkedésében. Szakaszonként láttuk, mily féktelen volt a gyöngébb kormányok alatt a nemesség, s miként annak erőszaktételei s fosztogatásai, meg az igazságszolgáltatás lassúsága, a bírák könnyű megronthatása, a csalfa fogások s álnok mesterségek a per vitelében, szóval, a meggyöngült királyi hatalom megvetésének s a nemesség hatalombitorlásának valamennyi kártékony következései a birtokot bizonytalanná tévék s a szorgalmi foglalatosságokat akadályozták. Magok a tisztviselők, a törvény végrehajtói, többször vádoltattak a békes utazók s kalmárok kifosztásáról¹⁾. A rablóváarak, melyekből a nemes fosztogatók, mint karvaly az apróbb szárnyasokra, úgy ütöttek le a szomszéd jobbágyaira s utazó kereskedőkre, igen nagy számmal voltak, s a törvények, melyek azoknak lerontását több ízben sürgették, többnyire sikertelenek maradtak. Alberttől kezdve legtermékenyebb volt ugyan e kor a birtok biztosítását tárgyazó törvények alkotásában²⁾; de épen ez, azon dicséretes törekvésen kívül, melyet a törvényhozás a birtok biztosítása ügyében nyilvánított, emlékezetünkbe hozza Tacitusnak ama mondását is: „Corruptissima republica, plurimae leges“³⁾. A kalmárok még a vám és harminczad hivataloknál is számtalanszor zsarlásoknak és fosztogatásoknak valának kitéve; az oklevelek majdnem minden király korából hallatnak ilyetén panaszokat.

Végre, ámbár az európai polgárisodás már honunkban is erős gyökereket vert; de azon lelkületi sajátságot, melynél

¹⁾ P. Katonánál 13, 1145. — Fesslernél 3, 733.

²⁾ Ilyenek: Decret. anni 1458: 1. 3. 6. 54. — anni 1468: 2. 3. 9. — anni 1471: 10. 20. 21. 23. 29. — anni 1472: 1. 2. — anni 1474: 15. — anni 1475: 8. 10. — anni 1478: 6. — anni 1486: 19. 25. 39. stb. stb.

³⁾ Annal. III, 27.

fogva a magyar köznép a hosszas erőfeszítéstől, folytonos munkától idegenkedő, (mi most is bélyegzi még az alsóbb vidéki, kiváltképen a Duna s Tisza közötti pórjainkat) egészen el nem törülheté. A keleti népiség fő bélyege, a munkátlan időzés és a nomád életre hajlandóság, ezen időszakban világosan kitűnt a magyarok magán életéből: a magyar alsó vidékeken s Erdélynek kelet-északi részén, hol a magyarság legkevertelenebb állapotban maradt meg, divatozó fő foglalatosság a baromtenyésztés, meg a városoktól s falvaktól távol tanyai s pusztai élet, ennek csalhatatlan tanúja. Innét fejthetni meg, miért ezen vidékeken a városok még sokkal gyérebbek és a műipar s kereskedés, ezekkel együtt pedig a műveltség is, csekélyebb volt, mint egyéb, nagy részint német lakosokkal népesített megyékben.

* * *

Az ember értelme s erkölce csak társaságban fejlődhetik ki és simúlhat; s pedig csak oly társaságban történhetik ez czélszerűleg, melyben a tagok egymás iránti viszonyaik sokfélesége és foglalkozásaik különeműsége mellett is valamennyien egy közös cél felé törekednek. Mi ezen társaságot javítja, s abban a tagok surlódását növeszti, sokasítja, az egyszersmind az erkölcsi és értelmi kifejlődést, a szív s ész művelődését is elősegíti. Ezen eszméket egész nemzetre által téve, világosan tűnik elő, hogy nemzetben a józan s közhasznú ismeretek terjedését, az erkölcsök csinosulását semmi oly gyorsan és czélszerűleg nem eszközli, nem segíti elő, mint a műipar és kereskedés. Ezen foglalatosságok egyenesen a társas élet elemeiből sarjadnak ki, az általános természeti és önkényesen csinált s fölvelt szükségeken alapszanak s a viszonyos közlekedésben támadnak, mely nélkül műveltség nemzetben

soha meg nem foganhat, nem tenyészhet. Minden előlépés tehát, melyet surlódás és közlekedés a nemzet értelmi és erkölcsi kifejtésében munkál, kiváltképen a műipar és kereskedésnek tulajdonítandó; ennek okozata nagy részint az, mit európai polgárisodásnak nevezünk.

De nehezebb megfejtésű kérdés már az, hogy azon műveltségi állapotból, melyben a nemzet értelmi s erkölcsi tekintetben létezik, mekkora részt sajátíthatni okozatul kizárólag a műipar s kereskedésnek? Mert bizonyos, hogy a nemzeti műveltségnek, melyet értelmi s erkölcsi kifejlődés teszen, okai, forrásai számtalanok, nagy részint egymást kölcsönösen föltételezők, s egymásra visszahatók, úgy annyira, hogy gyakran ugyan egy állapot, egy körülmény ok és okozat egyszermind.

A műipar és kereskedésnek legközvetlenebb következménye, valamint mindig és mindenütt, úgy nálunk is a kérdéses időben, volt a jóllét és gazdagodás. Ennek érzete pedig lassanként fölébreszté s kifejté a józan szabadság és igazság érzetét s szeretetét, mely aztán a nép egyetemi állapotjára jótékonyan hatott vissza. De lássuk ezen okozatokat s eredményeket részleteikben. A jóllét és gazdagság, mely a szorgalomtól elmaradhatlan, már maga is jelentékeny forrása az erkölcsi nemesbülésnek; s mint főnebb is megjegyzém, a nagy szegénységnek többnyire hű társa az erkölcsi aljasság. A gazdagság az egyébiránt el nem koresúlt szívben bizonyos illendőség érzetét kelti föl, mely nem ritkán magának az igaz erénynek hiányát is kipótolhatja a világ előtt; sőt a gondosabb nevelés által, melyet a gazdagság legjobban eszközölhet, való erénynek is szint úgy, mint értelmi kifejlődésnek könnyebb útát nyit.

Továbbá, a jóllét és gazdagság érzetéből fejlik ki lassanként a renddel párosult szabadság szeretete; az ad ösztönt s módot is ennek mind megszerzésére, mind fentartására. Városaink

történeteiből nyilván kiderül, hogy ezek, mihelyt a műipar s kereskedés által gazdagsághoz jutottak, semmi egyébire inkább s buzgóbban nem törekedtek, mint valódi polgári jogokra s a már kieszközlöttek biztosítására. Foglalkozásaik, a mesterségek és kereskedés egyedül szabadságban gyarapodhatnak. Mennél inkább emelkedett pedig nemzetünk kereskedése, annál több városok lettenek szabadokká. Honi városaink, szabadságaikat majdnem mind Robert Károlytól, N. Lajostól és Zsigmondtól nyerték; épen azon korban, melyben kereskedésök legvirágzóbb állapotban vala. Ezen városi polgároknak nyert a király is igazi alattvalókat. De érzették is azt fejedelmeink; s azért pártolták annyira a városokat, azért szaporították számokat. Még azon korszakban is, midőn a gyöngye királyok alatt az oligarchia féktelensége az országot sanyargatá, egyedül ők, a városiak valának a polgári szabadság védfalai. Ők egy rendszeres hadat alkottak városuk kebelében; gyakorlák magokat a fegyverforgatásban oly vezérek alatt, kiket önmagokból választának, szükség esetében a harcztéren is bátran lépendők fel; városukat pedig mindig önmagok védelmeték. Mert mi a szabadság szelleme, ha vele együtt a katonai szellem is föl nem ébred? — S ekkép a műipar és kereskedés szabad polgárokat képzett, kik szabadságaikat védelmezni is tudták.

A városok falai között a polgári józan szabadsággal egyszersmind a nemesebb erkölcsiség is fölserdült. Az igazság érzetét maga a polgárok foglalkozása ápolta: mind a mesterségek, mind a kereskedés csak hitelen emelkedhetnek s ennek fentartása legfőbb érdeke kalmárnak, mint mesterembernek. A czéhintézetek, melyekbe a kereskedők is beszövédtek (kiváltkép Erdélyben, hol törvény vala, hogy ki a szász nemzet kereskedésében részt venni akar, valamely czéh tagjának vallja magát; később pedig a kalmároknak saját czéhforma egyesületök is létezett), az igazságtalanságra, orzásra, részeg-

ségre s egyéb kirúgásokra vetemült erkölcstelen polgárt kebelökben meg nem szívelék, valamint azt sem, ki városi előljáróságának parancsait megvetni, vagy egyéb közrendtartás elleni vétkeket elkövetni merészkedett. Be sem léphetett a mesterember, bármily ügyes volt is egyébiránt, a czéhegyesületbe, ha csak erkölcsiségéről bizonyítványt előmutatni nem tudott; belépte után pedig egy év alatt nősülni tartozott ¹⁾. Ezen czéhszabályok tehát a műipar virágzata mellett azt is nyilvánosan tanusítják, hogy ezen foglalkozások az erkölcsi érzetet hatalmasan kifejtették és ápolták. A mindennapi komoly foglalkozás lelketöket szilárddá tette és a munkátlanság szülte puhaság s kicsapongásokra való hajlamtól megőrzé. Bizonyos, hogy a történelem a városiakat, kiváltkép a mesterembereket és kalmárokat rossz erkölcsökről legkevesebbé vádolja; ilyeneket maga ezen osztály sem tűrt kebelében. Nem leszen helyén kívül ezen tárgyban példát hozni elő. Mátyás uralkodása korában Csizsár Márton, pesti kardgyártó neje gyanussá tévé magát a házasságtörésről. Miután a rossz hír a közönségben elterjedett, a czéh kényszeríté a mestert: vagy nejét eltaszítani magától, vagy a városból kiköltözni; mivel pedig Csizsár egyikre sem állott reá, a czéh műhelyét bezáratá s kebeléből száműzvé, a pesti határok között megtiltá mestersege üzését. És csak a király kegyelem-levele, melyet a gyanús nő esdeklései által eszközlött ki, vala képes a bűn mocskát letörteni és Mártonnak mesteri jogait visszaadni ²⁾. Ily élénk volt a városi polgárságban az erkölcsiség érzete, ily szigorúan megkivánta az élet fedhetetlenségét.

De nem csak tiszták, hanem simák is valának a mesteremberek és kalmárok erkölcsői s a műveltebb külföldi kal-

¹⁾ L. főnebb a czéhszabályokról.

²⁾ Kovachich: Form. Solenn. 492.

márokkal való közlekedésök egy finomabb társalkodási hangot, mely a feszült s kerestől szintúgy, mint a darabostól igen különbözik, tön közöttök divatossá. A türelem és kimélés a társalkodásban nem különben eredménye a kalmári foglalkozásnak, mint a műiparnak az igazság szeretete. Az a sok oldalú surlódás, melyet kalmárainknak honiakkal s idegenekkel való közlekedése vont maga után, erkölcseikről, társalkodási módjaikról, szokásaikról a darabosságot letörlé s egy simaságot hozott elő, minőt az akkori nemességben is hasztalan keresünk. Aztán meg a czél, mely ezen foglalkozás körében a férfira és a nőre nézve annyira közös volt, hogy ez amannak személyét is viselheté s nem ritkán viselé, a két nem érdekeit egygyé olvasztá, a bizodalmat, bensőséget egymás iránti viszonyaikban növeszté; minek aztán szükséges következménye lön, hogy a nőnem tiszteletes helyzetét, melyre rendeltetett, mind inkább visszanyerte, s gondosabb nevelésben részesülvén, értelmesebb s erényesebb, szóval műveltebb lön. Mily üdvös befolyása van pedig az ily szellemű nőnemnek az egész nemzet erkölcseire, sokáig vitatni szükségtelen, miután a tapasztalás mindenkit meggyőzhet arról, hogy az erényes nők és anyák erkölcsi bélyegei észrevehetlenül, de biztosan kinyomatnak a férfiak lelkületén.

Mind ezt pedig oly időben hozta elő a műipar és kereskedés, melyet általánosan véve erkölcsi nemesség és simaság épen nem bélyegez. A nemesi osztály, melytől magasabb polgári helyzeténél fogva több erkölcsi érzetet, több műveltséget, mint mennyi a köznép sajátja, a legigazabb joggal várhatni, ezen korban aligha legelkorcsultabb nem volt. Az önzés elvei soha talán közönségesebbek nem valának, az igazság, idegen személy és birtok általok soha többet nem szenvedett, mint ezen — hogy Thuróczy szavaival éljek — féktelenség vas korában. Nem szükség ismételnem azon rablásokat,

melyekkel a nemesség czímét megfertőzteté, kigúnyolá; az igazság érzetének kihunyttát, magok a jobb törvényszabályok is, melyek a személy s birtok jogait oly gondosan, mondhatni aggodalmasan törekednek védeni, eléggé tanúsítják. Mi tevé Mátyás uralkodását is a köznép előtt annyira elfeledhetlenné? Mi tevé azt, hogy a városok, az általa reájok vetett rendkívüli adókat is oly készséggel lefizették? Nem az-e, hogy a végkép elnyomott, száműzött igazságot s törvényességet a nemesi hatalombitorlás, féktelenség és zsarnokság ellen hatalmasan pártfogolta s szent jogaiba visszaállította? Ennek az a közmondás is csalhatatlan, minden egyéb próbát szükségtelenné tevő tanúja, hogy vele együtt az igazság is kihalt Magyarországon.

Az igazság érzetének hiánya pedig többnyire, sőt talán mindig párosúlva van az emberiség érzetének hiányával. S hogy az e kori nemességet valóban egy általános darabosság s kegyetlenség bélyegzi, számos adatokkal tanúsítja a történelem. Valamennyi helyett csak azt az egyet hozom elő, melyben a nemesi döllyffel összekapcsolt kegyetlenség tetőpontjára hágott — a II. Lajos alatti pórlázadást. Nem áll itt az a mentség, hogy azon iszonyú, minden emberiséget lábbal tapodó kegyetlenség, melylyel a pórság, épen a nemesség embertelen zsarnoksága miatt föllázadott pórság, bűnheszteték, az indulat első hevének s a megfontolás előtt kitörő dühnek műve volt légyen. Több napig tanácskozték a győztes, de emlékezetét aligha valamely más tette által annyira beszennyezett, Zápolya a nemesi karral, mikép bűnhesztessenek a lázadás fő-czinkosai. Lelt is föl a kevélységében érzékenyül megsértett, de szebb érzelmeket nem ismerő, nemesség büntetést — iszonyút, melynek olvasásánál, nem tudom, szívünket a bírák leleményes kegyetlensége háborítja-e föl inkább, mint a szerencsétlen bűnösök pokolkínja lágyítja szánakodásra. De még ez is

átnézhető, s talán még ki is menthető volna némikép a kornak darabosságával, a pórok vakmerősége s kiméletlen pusztítása és öldöklése által fölingerlett boszúsággal, ha a bűnösökkel ártatlanok, egy felbujtott s talán legsúlyosabban zaklatott csoporttal az egész osztálynak nem kellett volna a kegyetlenség csapásai alatt a földig görbedni. Mit kell itélnünk azon nemességről, mely jobbágjai egy részének épen saját bűne által ingerlett kirugását az egész jobbági osztálynak rabszolgaságra alacsonyításával fenyíti meg! ¹⁾

De a magános élet körét tekintve is szomorító vonásokra akadunk a nemesség erkölcsi képében. Nem lehet ugyan kételkedni, hogy a szebb, nemesebb éldelet egyes családok körében, habár gyéren is, föltalálható vala; de általánosan véve, egy példátlan, esetlen pompa és fény a ruházatban és szerekben, pazar keresettségű érzéki élvezek, mértékletlen vendégségek stb., finomabb társalkodási mód s nemesebb élelmények hiánya bélyegzik a nemesség családi életét s társalkodását. Igaz, hogy a fényűzési szellemnek nagy ingere volt a fölemelkedett műipar s kereskedés — ezek látták el a gazdagot a pompa cikkelyeivel, asztalát a keleti fűszerekkel, de az az esetlenség, az a darabosság, mely az arany s ezüst csillámló fénye alól is kitört, épen nem a műipar s kereskedés sarjadékai voltak.

Mennyi érdem háramlik tehát abból a műiparra és kereskedésre, hogy ily műveletlen világ közepette a csinosság

---

¹⁾ Érdekes e tekintetben azon ősz monda, mely a köznép szájában sokáig forgott s mely szerint Zápolya János a sok ártatlan vérnek kiontása s embertelen kegyetlensége miatt, melyet a pórháborúban elkövetett, Istentől az által bűnheszteték, hogy valahányszor az áldozó pap az úr testét imádásul fölmutatta, ő mindannyiszor megvakult s a szentséget nem láthatta; és csak két év múlva szabadult meg anyjának és nőtestvérének sok imádságai, bőjtölései s alamizsnálkodásai által ezen csodás büntetéstől. Istváni: Hist. I. 6, 52. l.

szelid sugárait terjeszté szerte maga körül! — melyek aztán a polgári osztály körén túl is kihatóván, a nemesebb erkölcsiséget a többi osztályokban is föléleszték. Azon megvető büszkeség, melylyel azelőtt a nemesség a polgári osztály iránt viseltetett, annyival inkább lelohadt s a két osztály egymáshoz annál közelebb simúlt, mennél inkább gazdagodott a polgári rend s birtokába esett a pénzerő, s mennyivel inkább kénytelen volt a nemesség a polgári osztálynak értelmi s erkölcsi felsőbbtségét megismerni. Így említém fönebb, hogy Robert Károly országlása alatt Drugeth nádor társa a budai adónak haszonbérletében egy aranyműves volt; Lajos alatt pedig a szepesi megye alispánja egyszersmind szinte aranyműves és pecsétmetsző volt légyen. A polgári osztály részt vőn már a törvényhozásban is és követei a megyékével egy teremben tanácskoztak. Ezen érintkezésből pedig a nemesség kétségen túl aratott némi hasznot az erkölcsök simulásának tekintetében.

A pórosztály még közvetlenebb, sűrűbb érintkezésben volt a polgárral s némikép a kereskedésbe is beszövedött. A városi piacokra rendszeren eljárt a mezei s falusi nép; ide hozta be természetményeit, itt szerzé be magának a szükséges szereket és ruhaneműeket. Az a haszon, mely ezen cseréből reá háramlott, növeszté szorgalmát, mi a városi műveltebb néppel való közlekedésből eredő hatással egyesülve szelidíté erkölcsseit. A városi kényelemnek a házi butorokban s egyéb, állása körébe tartozó tárgyakban való szemlélete, kétségkívül fölébreszté benne hasonlónak kívánatát: ezen vágy létesíthetése pedig nemcsak szorgalmát kettőzteté, hanem takarékosagra is szoktatá, a birtoknyelő mértékletlenségtől, részegeskedéstől s ennek következményeitől némikép visszatartóztatá.

A műipar s kereskedés, midőn embereit jólléthez s gazdagsághoz juttatja, szükségkép vetélkedést szül közöttök — mi a

jó gyarapodásának egyik leghatékonyabb emeltyűje. Azonban történik, hogy a nemes vetélkedés helyét néha az alávaló irigység foglalja el; s hogy ez honunkban is megtörtént, nem kell elhallgatnunk. Főnebb említém, miként a kőszegiek szerencsés borkereskedése Németországban, annyira fölingerlé a pozsonyiak és sopronyiak irigységét, hogy ezek az elsőknél városaikön átmenetet sem akartak engedni s többször nyújtottak panaszra okot. A bártfaiak vászonfehérítésből származó nagy nyeresége az eperjesieket hasonló kallók föllállítására bírta; de az elsők irigysége 1446-ban azokat lerontatá; s elég rövidlátó volt az országgyűlés, mely ezen határozata által néhányak hasznát eszközölvén, az egésznek ártott, rendelménye következéseit föl nem fogni. Azonban, mi ekként az emberek gyarlóságának, indulatosságának vagy roszaságának okozata, azt nem kell, nem lehet a műipar s kereskedés hatásául megrovónunk.

Az eddig mondottakból is kitűnik némiképen, minő befolyása volt a műipar s kereskedésnek az értelmi kifejlődésre. Erkölcsi simúltság s nemesség fölvilágosodott értelmesség nélkül nem létezhet. A műipar s kereskedés nem barátja ugyan a rendszeres, tulajdonképeni tudományosságnak; de a józan értelmességet, az életben közhasznú ismereteket semmi inkább, könnyebben és sikeresebben nem terjeszti, mint ezen foglalkozások. Ezeknek komolysága s a figyelemfeszítés, melyet kívánnak; a kereskedésnél különösen a nyereség-hajtó számolások, tervkoholások, a mesterségeknél pedig az a körülmény, melynél fogva minden erőn s ennek hatásán épül, és bizonyos ok előre meghatározható okozatot szül, az embert észlelésre, tisztább látásra szoktatja. De maga már a mesterségek s művészetek köre igen sok technikai, mechanikai s természettani ismereteket foglal magában, melyeknek világánál s vezetéknél a gondolkodó ész különféle eredményekre, s rokonnemű

ismeretekre könnyen eljuthat. Ezen állításokat eléggé tanusítják azon lelemények, melyek a mesterségek és művészet körét tágitják, vagy egy s más ágát tökéletesbítik. Ezen soknemű ismeretek hatásából fejthetni meg azt is, miért a művész- s kalmárvilágban aránylag legkevesebbek az előítéletek, legalább oly tárgyak körül, melyek a mindennapi életben előfordulók. Babonának hódoló művészt, kalmárt látni, ritkaság. Ezen osztálybeli emberek foglalkozásaikban következetességhez szokván, általánosan véve, jobban felfogják az élet becsét s célszerűbben tudják azt használni. Ők a gyakorlati élet emberei, prosaiak, mindenben valót, anyagit, nem holmi légképeket keresők; ezen irányra őket foglalatosságaik által gyakorlott értelmességök s az anyagi élet, melyben működéseiket végzik, önkényt vezet. Mind ezen nézetek, ismeretek, s hogy magamat úgy fejezzem ki, értelmi sajátságok pedig a műipar és kereskedés köréből az élénk közlekedés által, mely ezen osztálynak eleme, egyébtüve is kihatnak, elterjednek s kisebb nagyobb mértékben egyéb osztálybeliekben is megújulnak némikép.

Magyarországban a kérdéses időkben igen kevés tudomány létezett, még ezen korszak végén is, midőn már egyéb európai országokban derengett. De azon kevésnek is a városok, a mesteremberek és kereskedők közönségei valának nagy részint ápolói. Legelsőek voltak ugyan honunkban a püspöki iskolák, melyekben kiváltképen a papi rendbe avatandók neveltettek s tanítottak. De a püspökök példáit iskolák föllállításában a városiak is követték. Nagy Lajos országlása alatt a nagy-váradí iskolák már virágzatban valának s egyéb városok növendékei által is látogatattak¹⁾. Később ezen városi iskolák száma mind inkább szaporodott s a tizenötödik szá-

---

¹⁾ Katonánál 9, 499. kövv.

zadban, kiváltkép Mátyás korában, már minden királyi városban léteztek elemi iskolák; a bártfai, lőcsei, kassai s fehérvári a többiek között leginkább dicsértetnek ¹⁾; s annyival is inkább méltók a dicséretre, minthogy oly időben álltak fenn, melyben még a zászlós urak közül is kevés tudott csak írni is, mint, hogy példát hozzak fel, Mátyás végső éveiben Báthory István, Rozgonyi László, gúthi Ország László stb. még neveiket sem tudták alájegyezni ²⁾).

A kereskedés hatása, melyet szívre és értelemre gyakorol, a vallás tekintetében különösen méltó figyelemre. Ha városaink történetein észlelve haladunk át, lehetetlen, hogy azokban, kiváltkép melyek a kereskedést élénkebben űzték, észre ne vegyünk egy sajtószerű szellemet, melyet kalmárszellemnek nevezhetünk, s mely szint úgy szokott nyilvánítani bizonyos el nem fogultságot az egyházi dolgok iránt, mint a lelkületek szilárdsága s igazságossága mellett részvégtlenséget a mély, ábrándos erkölcsi érzet, és az ismeretek körének tágassága mellett egykedvűséget s közömbösséget a tulajdonképeni tudományosság és költészet iránt. Ezen lélekállapot s lélekirány azon városokban, hol a kalmárok számosak, közönségesen föltalálható s nyomára a kérdéses időben is több helyen akadunk hazai történelmünkben, pedig a városi életnek nemcsak békes körülményei, hanem erőszakosabb kitörései között is. P. Venczel király alatt a budai polgárok szabadelműsége ³⁾,

¹⁾ Tubero: Comment. de Temp. suis L. 3. 7. §. Schwandtnernál 2, 160. I. Wallaszky: Tentamen Hist. Liter. 66.

²⁾ Fessler 5, 682.

³⁾ Thuróczy: Chron. Part. 2. Cap. 86. Schwandtnernál I. 156. „In suo recessu (szól a hostiai bibornok s pápai követéről), civis civitatis Budensis, pro quodam casu, in interdicto reliquerat. Interdictum quippe, religiosus et plebanis stricte servantibus; surrexerunt pseudo sacerdotes et perfidi, qui manifeste divina populo celebrabant, et sacramenta ecclesiastica ministrabant interdictis. Insuper malum malo cumulantes, perniciosius, convocato

1437-ben Erdély számos városaiban az egyházi tilalom-parancs megvetése ¹⁾, stb. annál sajtóságozabb színben s érdekesebben tűnik elő, mennél buzgóbb s jámborabb ragaszkodással volt ezen kor nemzedéke, kiváltkép honunkban, az egyházi dolgok iránt, s mennél uralkodóbb volt az ábránd, a babona- és csodahit ²⁾.

Ezen kalmárszellem hatásának okozata volt kétségkívül a reformationnak is gyors elterjedése honunkban. A wittenbergi egyetemnél tanuló s hazatértők után egyházi hivatalokra alkalmazott ifjak valának ugyan az elsők, kik, Luther tanaival iskolai pályájokon megbarátkozván, az új tanítványokat honunkban terjeszteni kezdék; de azoknak oly hirtelen s oly nagy elterjedése, minő Luthernak a reformatióban nyilvános föllépte után, pár évek alatt honunkban történt, egyenesen a kereskedőség munkálata volt; épen azon vidékeken s városokban gyökerezett is meg legelőbb a reformatió, hol legtöbb, legszorgalmasabb kereskedők laktanak: Szepesben s az erdélyi szászok között. Ezen kalmárok hozták be s árulták, eleinte még nyilvánosan is (míg t. i. a kormány s egyházi előljárók azoknak irányát nem ismerték meg) a luthertani irományokat, melyek Szebenben már 1524-ben oly nagy számmal találtattak, hogy midőn Raskay Gáspár, királyi titoknok, és Gerendi Miklós, prépost, Szalkán, esztergami érsek kiküldöttei, Erdélyben a reformatiót elnyomni akarták, a luthertani irományokból egy egész halmot szedtek össze, hogy a nagy piacon, a pellen-

---

populo, accensis lucernis, summum pontificem, Christi vicarium, archiepiscopus et episcopus universos regni Hungariae ac viros religiosos, communiter excommunicatos, altis vocibus promulgabant.“

¹⁾ Engel 2, 363.

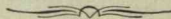
²⁾ Erről példák olvashatók Szirmaynál: Not. Topogr. Comit. Zemplén. 386. Fessler 4, 1173—1180. Még maga Mátyás is, ki annyira felülmúlta kora szellemét, többnyire astrologiai vizsgálatinak eredménye szerint határozta meg jelentékenyebb ügyei elintézését.

gér mellett megégessék. Említésre méltó, hogy miután a Luther tanítmányait követők különös szertartások között egyházi átokkal róvattak meg, egykor ilyen szertartások után egy szebeni kalmár a hazatérő Thonhäuser esperest útjában a városi poroszlók által megverette. Az új tanok azon hirdetői is, kik Németországból Erdélybe jöttek, a kereskedők közt és által tartották fenn magokat a papság üldözései ellen. A szebeni káptalannak panasz-levelében, melyet az esztergami érsekhez küldött, egyebek között ily kifejezések is olvashatók: „A kalmárok vendégségeiben fölfuvalkodva dicsekszik a hitehagyott (György, reformator, azelőtt szerzetes), hogy az Evangelium“ stb. Másutt pedig: „A Lutheranusok istenkáromló tanaik miatt majdnem bálványozva tiszteltetnek a szebeni kalmároktól.“ Ismét alantabb: „A kalmárok nagy világterjesztőnek tartják azt a tudatlan szerzetest (az említett Györgyöt) stb. Mikből eléggé kiviláglik, hogy honunkban a kalmárok voltak a reformationnak ha nem terjesztői, legalább első hívei, pártolói.

Mi a kereskedésnek befolyását, a tudományok gyarapodására vagy terjesztésére illeti — azoknak egyik ága sem nyert honunkban annyit s oly közvetlenül a kereskedés által, mint a földírás (geographia). Kereskedőink azon messze tartományokból, melyekbe áruikat szállították, szép föld-, tartomány- és népismeretekkel tértek vissza, azokat alkalmilag másokkal is közlendők. Azonban, mivel honunkban még hiányoztak azon segédismeretek, melyeket egy kritikai földírás kíván, ezen nyereséget sem tehetjük magosabbra, mint, hogy a távol tartományokról némi ismeretek terjedtek el. A természettani ismeretek is kétségkívül sokat nyertek, de csak bizonyos értelemben, a kereskedési közlekedés által; mert oly időszakban, melyben a természet ismerete tulajdonkép tudományos még nem volt, ez sem történt tudományosan. A ter-

mészeti tárgyak ismerete nem magok ezen tárgyak, hanem azoknak használata miatt keresteték. E tekintetben kétségen túl sokféle tárgyaknak és termékeknek, élelmül, ruházatul, kényelmül s fényüzésül szolgálóknak, ismerete hozaték be a kereskedés által, a nélkül azonban, hogy a természetismeret, mint tudomány, tágult s gyarapodott volna. Szint így gyarapítottak a közlekedés által a gyógytani ismeretek is. Egyéb tudományok terjedését csak annyiban eszközölte nálunk a kereskedés, mennyire a külfölddel való ismeretséget ápolta, s az utat annak iskoláiba s egyetemeibe megkönnyítette. Azonban, ha a rendszeres tudományok terjesztésére kevés befolyást gyakorlott is a kereskedés (mely, mint már érintém, az ilyen tudományosságnak nem barátja), annál nagyobb volt annak hatása azon gyakorlati ismeretek forgásba hozásában, melyeket a kalmárok útjaikon, a külön nemzetű s lelkületű emberekkel való közlekedésből, ezer meg ezer féle tárgyak szemléletéből gyűjtöttek össze, s melyek aztán annyival hasznosabbak s a mindennapi élet szükségéire alkalmazhatóbbak voltak, minthogy közvetlen az életből merítették.

II.

A VEZÉREK KORA.

MEGJELENT A „HAZÁNK“ 1858-DIK ÉVI FOLYAMÁBAN.

I.

Az avarok birodalmának szétbomlása után a közép Duna mind a két partján kisebb szláv fejedelemségek támadtak volt. A 9-dik század második tizedében Privina, szláv főnök, megkeresztelkedvén, Lajos német király pártfogása alatt, a Duna balpartján, Morvaországnak vetette meg alapjait. De a tartomány nem sokára egy más főnök, az utóbb herceggé lett Moimir hatalmába esett; s a megfutott Privina a Duna jobb partján, Alsó-Pannoniában alkotott ismét egy szláv fejedelemséget, mely a Dunától a Dráváig terjedt.

Morvaország mind Moimir, mind utóda, Ratiszláv alatt több ízben kísérletet tőn magát függetlenné tenni a német királyoktól, de mindig siker nélkül, mígnem Szvatopluk 870-ben Ratiszlávot megbuktatván, és Privina fiának halála után Alsó-Pannoniát is elfoglalván, a Nagy-Morvaországot, Marahaniát, megalapította. A hatalmas férfi, daczolva a német királyokkal, a cseh és lengyel határszélektől egészen a Dráváig uralkodott; a Kyrill és Methodius testvérek apostolkodása által megtérített népben egy, Rómától majdnem független, nemzeti egyházat alakított; ha a szerencse tovább is kedvez, északon a cseh és lengyel megszakadozott tartományokat, délen az elsatnyult byzanczi császárság fenhatósága alatt létező horvát, dalmát s más szláv törzseket is egyesítendő birodalmában.

Ekként azon időben, midőn a magyar nép, elhagyván don-tövi hazáját, elébb a lebedi téreken s Atelközben, a Feketetenger északi s nyugati partjain tanyázott, majd a Kárpátok déli lejtőjén leereszkedvén, az új hazában megtelepedett, egy hatalmas szláv birodalom volt alakulásban, mely az északi s déli szláv törzseket egy nemzetté, egy állammá törekedett egyesíteni.

Mi lett volna Németbirodalomból, ha ez teljesen sikerül, ha a nagy Szlávbirodalom meggyökerezhetik, mielőtt a szerzehuzó német törzseket és tartományokat a frank és kivált a hohensaufeni császárok egy szilárdabb egészszé egyesíthették volna? Mi lett volna Európa történelme a lefolyt évezred alatt, ha Dalmatia déli határaitól s a Haemustól fel egészen az Elbéig, s még feljebb a Visztuláig az egyesült szláv törzsek egy testben, egy nemzetté olvadva akkoron megszilárdítják vala hatalmas birodalmukat?!

E kérdésekre válaszolni — nem tudunk; de tudjuk az okot, mely a gondviselés rejtélyes végzése szerint e készülőben levő nagy szláv állam alakulását meggátolta. Ezen ok: a magyarok honfoglalása Pannoniában. A Duna partján váratlanul megjelent magyar nép Pannoniát elfoglalván s a szláv népet annak nagy részéből kiszorítván, ék gyanánt fúródott be a déli és éjszaki szláv törzsek közé, mi által ezek kapcsolatát, e nagy számú nép egységét mindenkorra megsemmisítette.

II.

És mi tette a rokonaitól elszakadt, aránylag kicsiny magyar népet oly erőssé, hogy képes lőn amannak hatalmát egy pár ütközetben szétporlasztani, azt részben meghódoltatni, részben székeiből elűzni, s általa minden felől körülfogva, magának állandó hazát, államot alapítani?

A külföldi, kivált német írók ennek okát kizárólag azon ellenséges viszonyban keresik, mely akkoron a német s az alakuló szláv birodalom közt létezett, s melytől indítatva Arnulf király maga hívta meg a magyarokat a morvák ellen.

Ez kétségkívül egyik, de nem egyedüli, nem kielégítő oka a nagy eseménynek. Magában a magyar népben is kellett rejleni amannál talán még hatékonyabb oknak, hogy a honfoglalás, az államalapítás megfejthető legyen. S ezen ok: a honfoglaló népnek kis száma mellett is nyilvánuló erőhatalma, erkölcsi tulajdonságai, nemzeti erényei. A német íróknak különös kedve telik benne, a beköltöző magyarokat vad csordáknak ábrázolni. De megfeledkeznek, hogy vad csordák, a szerencse kedvezvén, nyerhetnek ugyan egy pár ütközetet; de oly hatalmas két birodalom közt, minő akkoron a görög és a német volt, nem alapíthatnak állandó hazát, hatalmas államot. Benn, magában a népben kellett rejleni az erőnek, hogy számcsékélysege mellett is állammá szilárdíthassa az elfoglalt tartományokat.

És valjon miben rejlett e nemzeti erő?

Az ozmán-török népet néhány századdal utóbb, kivált a vallási ábránd és a térítő buzgalom tette erőssé, hódítóvá Európában. De a magyarban hiányzott ezen erkölcsi tulajdonság. Ő eleitől fogva, a mennyire emlékeink hatnak, csak egyért tudott lelkesedni: a hazáért. Ő soha sem volt rajongó vallásosságában. E tekintetben bizonyos higgadság és józan mérsékelttség volt e népnek mindenkor sajátja; minélfogva ha ragaszkodott is hagyományaihoz, ha tiszteletben tartá is ősci vallását; rajongó nem volt iránta, erőszakkal azt soha sem akarta másokra tukmálni, türelémmel viseltetett a másként hívők iránt.

E közöny, vagy, helyesebben, e higgadt, józan értelem, e türelem mások hite iránt, valószínűleg még akkor lett sa-

játjává eleinknek, midőn don-tövi hazájokban a nyelvre, származásra rokon kazarok szomszédságában laktak, mint azoknak szövetséges fegyvertársai. A két rokon népnek hasonló ősi vallása volt, mely, a nyers természetimádáson fölülemelkedve, a monotheismus némely fogalmait is fölvette magába. Ezen ősi vallás mellett a kazarok közt az izlam is hamar elterjedt: egy fejedelmeket már 740 táján mozlemmé tette az arab Mervan, Hisam ben Abdulmelik Kalifa győzelmes vezére; s a fejedelem példáját kétségkívül népéből is sokan követték. Valamivel később a zsidó vallás is behatolt közéjükbe s oly gyarapodásnak örvendett, hogy azt a fejedelmi nemzetség is fölvette. A 9-dik század közepe felé Constantin, ki utóbb Kyrill név alatt, mint a szlávok apostola lőn nevezetessé, őket a kereszténységgel is megismerkedtette. És ekként ugyanazon nép három-négy vallást is ápolt a maga keblében, azoknak hívei türelemmel viseltetvén egymás iránt. Ezen akkoron sehol másutt nem ismételt, a régi történelemben páratlan példának lehetetlen volt hatás nélkül maradnia a rokon és szomszéd magyarokra, kikről tudjuk, hogy pár századon keresztül minden háborúikban szövetséges fegyvertársai voltak a kazaroknak.

És valóban, az elfoglalt új hazában sem látjuk a magyarokat föllépni azon rajongó vallásossággal, melynek kíséretében szokott járni a térítési buzgalom s a másként hívők üldözése. Sőt mind benn a hazában, mind künn a honfoglalás után megkezdett kalandokon közönyös szemmel nézték a keresztények vallásgyakorlatát. S ha künn leginkább a templomok és kolostorok vonták is magokra figyelmüket: azokba nem a keresztények üldözése, hanem a dúsabb martalék reménye vonta őket.

Vallásosságuk tehát nem volt oly rajongó, annyira felmagasztalt, hogy forrásává válhatott volna azon erőnek, mely karjaikat edzé az új haza elfoglalásában, az új állam megalapításában.

III.

Ezen erőt a nép természeti értelmessége s életrealósága mellett — mi hatását mindenben öntudatosná tette, kiváltképen nemzeti egységökben s összetartásukban, társadalmi s hadi szerkezetökben találjuk fel.

„A hova szerencséd vezetend, mi követni fogunk! Veszzen a ki hűtlen a fejedelem iránt, a ki vizályt támaszt közte s a nemzet között!“ Így esküvének a hét törzs és száznolcz nemzetség fejei, midőn, honszerzésre indulandók, egymással szövetséget kötve, Árpádot közös fejedelmökké választották. És ezen esküt híven megis tarták a vajdák ¹⁾, kik fejedelmet eddigelé magok fölött nem ismertek. Ezen egység, ezen összetartás, e hűséges közremunkálás a bölcs, erélyes, — s miként a bíborban született Constantin császár írja — „fejedelemségre termett“ Árpád vezérlése alatt, ellentállhatatlanná tette a nagy cél tudatában föllelkesült, vezérének engedelmes, szövetségében egységes nemzet hatását. Rövid tiz év leforgása alatt egy szilárdul megalapított s eléggé rendezett új hazának birtoka jutalmazta a nemzeti egyességet s összetartást.

¹⁾ Vajda, boebod, czímmel nevezi már a bíborban született Constantin császár is a külön törzsek fejeit, kiket Béla kir. névtelen jegyzője „hétmagyarnak“ nevez. Már ez is valószínűvé teszi, hogy e szó „vajda“ nem, miként a szlávok akarják, szláv, hanem scytha-magyar eredetű. E szót egy nyelvtudósunk Podhorszky Lajos a keleti nyelvekből ekként magyarázza: „Baj“ mandzsu-mongol nyelven = Zielscheibe, a nyilazók célpontja; innen: „bajra“ = Schlachtfeld, s a magyar: bajnok = íjász. „Fai“ khinai nyelven annyit tesz, mint: cum aequali bellum gerere. A mongol baj, és a khinai fai tehát rokon értelmű s egymást értelmezi. A b, v, f betük gyakran fölcseréltetnek a rokon nyelvekben egymással. A vajda szónak második tagja: da mandzsu nyelven vezért, főt jelent általában, s még a konyha főnökére, a szakácsra is alkalmaztatik, kit e szóval neveznek: buda-da (buda = rizs, mi rokon a búzá-val), tehát: rizs-vezér, rizs-főnök, a rizs levén étkeik fő anyaga. Világos ebből, hogy e szó: vajda = harczó, harczvezér.

Alladalmi formájok, miként érintők, szövetség volt, melynél fogva „a törzsek — mint ugyanazon író mondja, — külön-külön folyamok partjain lakván, kölcsönös szerződés által voltak arra kötelezve, hogy ha valamely törzs megtámadtatnék, azt közös erővel mindnyájan védelmezzék.“ Társadalmi szerkezetöknek alapját, sarkkövét egy kifejlett hadi szerkezet képezte, melyet a vezérek, a vajdák szigorú fegyelemmel tartottak fenn. „Még most is megismerhetitek gyümölcseikről, hogy kemény nép voltak“, — mondá rólok legrégebb krónikásunk. S az egykoru Leo görög császár irataiból, kivel Atelközben a bolgárok ellen szövetségben álltak, olvassuk, mily észszerű, cseles, kifejlett volt harczolási módjuk, hadi szokásaik.

„A magyarok, ugymond, minden más scytha népeknél jobban ügyelnek erős hadszerkezetre, rendezett csatákat viselve, s egy fejedelemnek hódolva . . . . E szabad nemzet minden kényelem s élvezet fölött arra törekszik, hogy ereje által múlja felül elleneit. E nép . . . ., melynek főnökei kemény büntetésekkel lakoltatják a vétkeseket, a bajt és fáradtságot nemesen tűri, kiáll hideget s meleget, a szükségletekben való fogyatkozást föl sem veszi.

„Nagyon óvatosak s tervöket titokban tartók . . . . A kedvező alkalmat gondosan kilesik s ellenségeiket nem annyira kézzel, mint észszel, nem annyira erővel mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával ügyekeznek legyőzni.

„Karddal, vérttel, íjjal és lándzsával, kopjával fegyverkeznek; a csatában többen kettős fegyvert viselnek; vállaikon lándzsát kezökben íjjat hordanak, szükség szerint hol ezt, hol amazt használván; űzelve a nyilat jobban szeretik. Az előkelők még lovaikat is vas lemezzel borítják be eleiken. Igen gyakorlottak a lóhátról nyilazásban.

„Sok marha, ló s teherhordó barom követi őket, részint, hogy élelmet s italukra tejet szolgáltatassanak, részint, hogy annál többeknek látszassanak. Sánczokba nem szállanak, mint a rómaiak; hanem a csata napjáig törzsek s nemzetségek szerint vannak elszéledve s lovaikat legeltetve. Háború idején a szükséges számú lovakat béklyóban őrzik sátraik közelében a hadrendezkedésig, mit éjjel szoktak megkezdeni.

„Örseiket nagy távolságra, de egymáshoz közel állítják ki, hogy könnyen meg ne lepthessenek. A csatában ezredenként állnak össze külön csapatokban, melyek egymáshoz oly közel vannak, hogy az egész hadrend egynek látszik. Van e hadrenden kívül tartalékjok is, melylyel vagy a gondatlanul táborozó ellent lepik meg, vagy nyomott hadosztályukat segítik.

„Leginkább szeretik a távulról csatázást, az ellenség cselbe ejtését, bekerítését, a színlelt hátrálásokat s visszafordulásokat és a szétszórt csatározást. Ha elleneiket megsza- lasztják, kiméletlenül üldözik mind addig, míg teljesen szét nem verik. Ha ellenségek erősségbe menekül, körül táborolva tartják, hogy az eleség szűke következtében kézre kerithessék, vagy tetszésök szerint való egyességre birják.“

És ez volt körülbelül a magyarok hadi szerkezete s harcmodora mely szerint könnyű, gyors lovaikon szélvész gyanánt száguldva, lettek győztesekké honfoglaló harcaikban. Ezek voltak társadalmi viszonyaik, melyekben az elfoglalt hazából államot, a népből nemzetet alakítottak.

IV.

És valamint megtelepedésök s honfoglalásuk, mely által az alakulásban levő nagy szláv birodalmat szélyelszórták, oly európai esemény volt, melynek következményei egy évezreden

keresztül lehatottak s hatni fognak még elláthatlan időnkig e világrészre: ugy első tetteik is a honfoglalás után nagy befolyást gyakoroltak Európa átalakulására.

Alig lőn befejezve az új hazának elfoglalása s rendezése, már is újabb bajnoki munka után sovárgott, új vállalatokba fogott a harcok zaját s veszedelmeit megszokott nemzet pezsgő vérű fiatalsága. A béke foglalkozásai, a földművelés, mesteriségek, kereskedés, — miket elébb némileg kétségkívül űzött ősi hazájában, — mióta vándorlásai alatt a bajnoki munkát megkedvelte, nem volt inye szerint való foglalkozás a büszke, harcias, kalandvágyó népnek; s azokat most a meghódolt benszülöttekre bizván, maga harci kalandokban kereste nyugtalan kedélyének kielégítését. „A magyarok, — ugy mondják honi hagyományaink, — ez időben semmi mást nem szerettek, mint földeket foglalni, népeket meghódítani, s a harcok vészteljes munkájával tölteni idejüket; mert ez időben annyira örültek a vérontásnak, mint a nadályok; és ha így nem tesznek vala, nem is örökölhettek volna oly sok szép földet utódjaiknak.“

Kétségkívül az újságvágy s mind több és több kincsek után való sovárgás is élesztette bennök e harc- és kalandvágyat. De miként hagyományaink idézett végszavai is bizonyítani látszanak, egy magasabb eszme is élt bennök, melytől a külföldre, kalandos hadjáratokra ösztönöztettek. Félelmissé akarták tenni a magyar nevet a szomszéd nemzetek előtt, s egyszersmind meggyöngíteni akarták ezeket hadjárataik által, hogy, miután elébb, don-tövi hazájokból lett kiköltözésök után, már két új hazát elvesztettek, a harmadiknak birtokát fegyverhatalmok híre s félelme által biztosítsák.

A győzedelmek, melyeket a honfoglalás alkalmával, a harcmódjokkal ismeretlen, lovasságuk rohamának ellentállni nem tudó népek felett elég könnyű szerrel nyertek volt, őket

egy részről elbizottakká tette, más részről azon hiedelemmel töltötte el, hogy e népek gyávák, vitézségöknek ellentállni nem bírók. Az első szerencsés kalandok, melyeket dél felé, a görög birodalom tartományaiba, majd Pannonia meghódolatása után Friaulba s Lombardiába tőnek, őket e hitökben megerősítvén, s tömérdek kincsek birtokába juttatván, ellenállhatatlan ingerül szolgáltak, mind messzebb és sűrűbben kalandozni a külföldön.

És a mit óhajtának, bételjesedett. Nevök majdnem félszázadig félelem és rettegés tárgya lett a legtávolabb déli s nyugati országokban. Erejük, fegyverhatalmok e népek előtt ellenállhatatlannak látszék. Kegyetlenségökről, melynek híré a félelem nagyítá, a legmesésebb mondák keletkeztek, melyek szerint leölt ellenségeik szívét ették, vérével olták el szomjokat. „Leölik, — ugymond egy olasz krónika — a népeket, s hogy annál félelmesebbé váljanak, a leöltek véréét iszszák.“ A hit, hogy emberhússal élnek, annyira meggyökerezett a nyugati frankok közt, hogy a név, melyen a magyarokat nevezték, Hongre, az egész közép korban emberevő óriást jelentett, ki leginkább a gyermekek gyöngé húsára vágyódik. A szerzetesek, kik ezen kori évkönyveket s krónikákat irták, de a pusztító, kalandos csapatok közeledtére elfutván, vagy a városokba és várakba menekülvén, magyart talán soha sem is láttak, félelmök s gyűlöletökben iszonyú alakot tulajdonítanak a szilaj lovagoknak. Fejük egy idomtalan hústömeg, melyből apró, gyilkos szemek csillognak ki. Arnulf császárt e krónikások még halála után is átkokkal halmozták el, hogy e szörnyeket, e vadállatokat mintegy lánczaikról felszabadítá, s Európába hozta a népek ostorául. A mit e krónikások a régi írókban gyalázót, átkost, rémségest találtak följegyezve a scythákról, parthusokról, hunokról s avarokról, mind azt szóról szóra átruházzák a magyarokra. Szerintök a magyaroknak

már származása is szintoly csodás, mint utálatos vala; mert eleik a Filimer góth királytól elüzött vásott erkölcsü tábori nők, az úgy nevezett alirumnák és az ördögök ölekezéseiből eredtek.

Valóban ha, min kételkedni alig lehet, a félelemgerjesztés volt egyik főindok, mi őseinket a honfoglalás után messze tartományokba, harcziás kalandokra vitte, teljesen elérték céljokat. Fél századig iszonyat tárgya lón nevök; az Istenhez nyilvános könyörgések intéztettek, hogy mentsen meg minden jámbor keresztény embert a magyarok fegyverétől, mely előtt számra nagyobb seregek sem birtak s mertek megállani.

V.

Nem szándékozunk itt részletesen s nyomról nyomra követni e kalandok történetét, melyeket a 899-dik év óta majdnem esztendőnkint hol egyik, hol másik nyugati vagy déli országba intéztek a nép külön törzsei; — mert valamint a törzsek s nemzetségek szerint osztották fel az új hazát, s ezek külön telepedtek le a külön folyamok partjain: ugy e kalandokra is jobbára külön jártak a fejedelemtől közvetlen még keveset függő törzsek és nemzetségek népei a magok vajdáival.

Csak néhányat akarunk, hogy rövidek lehessünk, a kalandokból kiemelni, azokat, melyek vagy őseink erkölcsait, szokásait, vitézségét elevenebb színekben mutatják fel, s egyszersmind e kalandok lefolyásáról, s őseinkkel azok alatt folytatott életmódjáról is érdekesebb képet adnak, vagy következményeikben nagyobb hatást tettek akár magokra a kalandorokra, — akár Európa többi népeire.

E kalandok egyik legnevezetesebike 900 s a következő évben, Olaszországban folyt le. Míg ugyanis egy had, az Ens

folyamon átúszván, Bajorországra tört, s azt széltében s hosszában ötven mérföldnyire elpusztítván, a szerzett zsákmánnyal haza takarodott; míg egy másik kis csapat, a Dunán átmenvén Ostmarkban, a mai Ausztriában barangolt, s Liutpold határgróftól és Reichard passauai püspöktől meglepetvén, megveretett s nagy részben a Dunába szorítottatott: egy más had Friaulon keresztül Olaszországba csapván, Lombardiában zsákmányolt. Már tömérdek martalékot gyűjtöttek a gazdag országban, midőn ennek királya, I. Berengár, egy többszörte nagyobb sereggel utjokat állotta. A magyar vezérek veszélyesnek találták megütközni a sokkal számosabb ellenséggel, s az Adda folyamon átkelvén, sietve visszahuzódtak. De Berengár, saját országában otthonosabb, mellékutakon ismét elejökbe kerül a Brentánál, s a helyviszonyok is kedvezvén, őket annyira körülfogja, hogy vesztőket már magok is bizonyosnak tarták. A kalandorok akkoron még új vendégek voltak Olaszországban; fegyvereiket és nevöket még nem tette oly félelmissé az utóbb nyert győzedelmek varázsa; s az általok elkövetett pusztítások boszulángra gyujtották a kifosztott olaszokat. A magyarok vezérei látván, hogy nincs mód a szabadulásra, alkudozni kezdenek: visszaadni ajánlkoztak minden zsákmányt, s ígérték hogy soha sem háborgatják többé Olaszországot, ha most békével hazaeresztetnek. A félelem soha sem jó békekövet. Berengár kétségtelennek hívén a győzedelmet, minden ajánlatot visszautasít, eltökélve megtámadni s megsemmisíteni az aránytalanul csekély magyar hadat, mihelyt a hosszú úttól megfáradt serege kissé megpihen s étkezés által megerősödik. De a magyaroknak is volt annyi eszök, hogy ezt be ne várják. Mihelyt a király büszke válasza a magyar hadnak megvitetett, s ez látta, hogy csak fegyverének éle nyithat utat a szabadulásra: a kétségbeeséstől is föllekesítve, az étkező olasz táborra rohan, s dicső győzedelmet

vív ki. Az évkönyvek szerint husz vagy huszonkétezer olasz esett el az ütközetben s az üldözésben. Ott lelte halálát több püspök is számos nemes urral. Liutward vercellei püspök roppant kincseivel futásában fogatott el; maga megöletett, kincsei a győzők martalékjává lettek. És most az egész ország nyitva állott rablásaiknak. Feldúlták vagy megsarczolták Paduát, Milanót, Paviát, Bresciát; pusztítva kalandozták be az egész mai Piemontot. Egy csapat még Velence vidékét is meglátogatta s talpakon és bőrcsolnakokon akart behatni a lagunák már is gazdag városába; de annak herczegétől visszaveretett. Berengár végre is csak, több mint egy év múlva, roppant pénzösszeggel volt képes őket reábirni, hogy elsanyargatott országából valahára 902-ben hazatakarodjanak.

Miként ezen kaland és győzelem Olaszországban, úgy egy másik had győzedelme kevéssel utóbb Németországban tette félelmissé a magyar nevet. E had Karantánföldet elpusztítván, beljebb, a Lech folyam vidékére ment kalandozni s martalékot szerezni. Az ifju Lajos király mindenfelől nagy sereget gyűjtött maga körül; s országlása kezdetét valamely jelesebb tettel vágyván dicsőíteni, alig várta, hogy a magyarokkal szemben lehessen. A két sereg Augsburg táján találkozott egymással. A harczvagy mind a kettőben egyenlő levén, haladéknélkül csatarendbe állanak. A magyarok azonban seregek egy részét, szokásuk szerint, oldalt, egy erdős lapályba küldék, hogy az ellenségnek cselet vessen. Az ütközet több óráig mind a két részről nagy hévvel vívatott. Ekkor a magyarok, bár egyre harczolva, lassanként hátrálni kezdenek, és színleg megfutamlanak, mígnem az ellenséget a győzelem biztos reményében annyira magok után vonják, hogy a cselvetésre kiküldött csapatok annak hátába jutottak. És most az adott jelre a hátrálók is megfordúlnak s minden oldalról a meglepett ellenségre rohannak. A németek, kik a győzedelmet már bizo-

nyosnak tartották volt, csak most veszik észre, hogy cselbe kerültek, s bátorságukat vesztvén, ki merre tudott, futásban kereste menekvését.

A győztesek ezentul sehol sem találtak ellentállásra, s bekalandozták egész Bajor- és Svábországot s Frankország nagy részét, mindenütt nagy zsákmányt gyűjtve. Az elébb oly elbizott ifju király most kérelemhez folyamodott. Követei által a magyar vezéreknek nagy öszveg pénzt küldött s még nagyobbat ígért, ha a pusztítással felhagyva kitakorodnak. A vezérek az ajándékot elfogadván, vitézeik számára még egy öszveget s ezen felül évi adót követeltek. A király, csakhogy tőlök szabaduljon, a pénzt is megküldte, az adót is megígérte; minek következtében a magyarok is hazatértek.

De Lajos király, mihelyt az ellenséget távol lenni tudta, nem gondolt többé az ígért adóra: ezt tehát behajtani a következő évek egyikében Csörsz vajda ismét Németországba ment hadával, s Bajorországban zsákmányolni kezdett. A bajorok, fegyverrel ellenállni képtelenek, áruláshoz nyúltak. Követséget küldének Csörszhez, s békét kérve, barátságot színelve, őt s alvezéreit vendégségbe hívják, ez alkalommal, úgy izenték, majd a békét is teljesen megköthetik. Csörsz a meghívást gyanu nélkül fogadja, s a lakomára többed magával megjelent. Midőn aztán a kupák vigan keringtek, a szószegő bajorok vendégeikre rohannak s őket mind egy szálíg felkoncezolják. A magyar had, vezére sorsáról értesülvén, hazatakarodott, utjában a tartomány irgalmatlan pusztításával töltvén boszúját. A következő években a németeknek elég okuk volt megbánniok e lovagiatlan tettöket.

A nagyobb hadi kalandok most egy időre megszűntek, mert a nemzetet nagy gyász érte: Árpád, a bölcs, a hős, a honszerző, 907-ben meghalálozott. Tetemei ősi szokás szerint megégéttvén, hamvai egy patak fejenél takarítottak el, mely

kőmederben folyt le Ethele városába — O-Budára. A hálás utódok később, midőn a keresztény vallásra tértek, sírja helyén templomot építettek, mely a boldogságos Szűz Fehér-templomának neveztetett. A hálátlanabb maradék ezt utóbb annyira elpusztítani engedte, hogy már rég sikertelenül nyomozzuk a sír és templom helyét.

VI.

Zsolt, a fehér arcú, puha sárgás hajú, harczias, bátor lelkű s alattvalóitól igen szeretett fejedelem, atyja halálakor még kiskorú levén, a törzsek s nemzetségek fejei a több oldalakká vált belviszonyok rendezése végett gyakrabban tartandó nemzeti gyűléseket rendeztek, s egy főbíró, — kit a bíborban született Constantin Kárkának nevez, — választottak magok közül, erre bízván a gyűlések határozatainak végrehajtását, a pörös, vizályos ügyek elintézését. Hasonlókép, míg a fejedelem nagykorúvá nőne, a haza védelmének, a seregek vezérletének tisztét Lehel, Bulcs és Botond vajdákra ruházták.

Árpád halálának híre nagy mozgalmat okozott a német birodalomban. Azt hitték, a magyarok hadi szerencséje Árpád nevéhez volt kötve, s gyermek utóda alatt könnyebb lesz a győzelem. Lajos király tehát az egyházi s világi urak tanácsában elvégezte, hogy a magyarokat Bajorország szomszédságából el kell űzni, s őket e végett saját hazájokban szükség megtámadni. A határozat azonnal foganatba is vétetett. Miként egykoron Nagy Károly az avarok ellen intézett hadjáratában, úgy ő is most három részre osztotta roppant seregét, három felől támadta meg Magyarországot. Egyik sereget Liutpold bajor herczeg a Duna balpartján, a másikat Ditmár salzburgi érsek, számos püspököktől gyámolítva, a jobb partvidékén, a

harmadikát Sieghard herceg, a király rokona egy hajóhaddal a Dunán vezette az országba; maga Lajos az Ens folyamnál maradt a tartalék sereggel.

De a magyarok vezérei: Lehel, Bulcsu, Botond teljesen felkészülve várták az ellenséget, ki német lassúsággal közeledett a magyar határokhoz. Vezéreink kikémlélvén az ellenség hadi tervét, a Duna balpartjára némi lovas csapatokat rendeltek, melyek ott Liutpold hercegeget foglalkodtatnák, míg magok egész erejükkel Ditmár érsek seregére rohantak. Mindenekelőtt egy nyilzáporral üdvözölvén az ellenséget, aztán gerelyekkel lődözték azt szaruijjaikról. Látván pedig, hogy a vető fegyverek zavart okoztak annak soraiban, reájok rohanván, lándzsáikkal közlelről kezdik azt fogyasztani. De a kézviadalban a német is erős volt; s vértjeiktől fedezve, a lándzsák ellen könnyebben is védhették magokat, mint a szerte repülő nyilak és gerelyek ellen; az elébb megzavart sorok tehát ismét rendezkednek, s vitézül ellentállnak a támadó magyaroknak. Látván ezt vezéreink, cseles harcmódjokhoz nyúlnak: gyors lovaikon futamadást színelve, visszavonólnak, majd ismét hátán teremnek az utánok eredt gyalog németeknek, ugyanazon gyorsasággal intézvén rohamaikat, mint színlelt megfutamlásukat ugyanannyira, hogy midőn magát már győzőnek hitte, legnagyobb veszélybe esett az ellenség. „Oly nagy volt ravaszságuk, gyorsaságuk s hadi tudományuk — mond e harcz leírásában egy német krónika, — hogy nehéz vala meghatározni, távolról-e vagy visszavonulva ártottak többet az ellenségnek.“ És miután azt majd a szárnyaiba, majd a hátába kerülve kifárasztották, nyilak és gerelyek záporával megzavarták, végre minden oldalról egyszerre megrohanván, csaknem egészen megsemmisítették. Maga Ditmár érsek is számos püspöktársával együtt elesett; s csak kevesen menekülhettek meg a beállott éj homályában.

Liutpold herceg, a Duna balpartján, még hírét is alig vehette társai veszedelmének, midőn a magyarok, egy csapatra bizván Ditmár hada romjainak üldözését, a bekövetkezett éjjel a Dunát nagy csöndben átúszván, tábora előtt teremnek, s a meglepett németeket részben felkonczolták, részben megfutamították. A herceg maga, a hírneves vitéz Eisengrin, számos más előkelő urral magyar földön lelte sírját.

A két napi véres munka után a hajóhadra következett a sor. A megfélemlített s inkább futásra mint harczra gondoló ellenséget itt már könnyű dolog volt legyőzniök. „A három napi ütközetben — mond a német krónika, — a bajor nemeség nagy része elveszett, s a köz-népnek megszámlálhatlan sokasága öletett le.“

A győzedelmes magyar hadak ezután pusztító árként lepték el Németországot. Midőn Thuringiában és Szászországban kalandoznának, Burghard herceg, Eginó gróf s több más urak még egyszer megkísérlék ellenök a hadi szerencsét; de seregök megveretett, magok megölettek. A győzedelmes magyarok felső Németországot egész a tengerig bekalandozták s egýebek közt Brema városát is kirablották.

Lajos király 911-ben meghalálózván, a frank I. Konrád foglalta el a királyi széket; de ő sem volt szerencsésebb országa védelmében. A félelem és rettegés mind nagyobb lett Németországban a szilaj lovagsapatoktól, melyek, mivel nekik a nehézkes, lassu, gyalog német hadak ellentállani nem birtak, már szinte meggyőzhetleneknek kezdének tekintetni. S így lőn, hogy a birodalom tartományainak majd egyike majd másika csaknem évenként nyögött kalandjaik s pusztításaik alatt.

De nemcsak a német és frank, hanem az olasz tartományok is szenvedték e csapást. Amazoknak ugyanis egy időre békét engedvén, 921-ben Bogát és Dursák vajdák a gazdag olasz városok felé intézték kalandjaikat. Épen Verona táján

zsákmányoltak a magyar csapatok, midőn Berengártól, ki akoron a kis-burgundi királylyal és saját országa több nagyjai-val háborúskodott, követek érkezének a vezérekhez, őket szövetségre szólítók a pártütők s a kis-burgundi király ellen. Az alku hamar meglett, s a magyarok Berengár embereitől kalauzoltatván, magokat az ellenség háta mögé vezettették. Az ellenséges tábor még álomban szunyadt, midőn a magyarok hajnal hasadtával reátörtek. Ennek meglepetése oly nagy volt, hogy alig nyert időt felöltözködni s fegyvert ragadni. Sokan közülök megölettek, sokan elfogattak, kiket aztán tőlök Berengárnak kellett megvennie. De még gazdagabb díját nyerték segedelmöknek déli Olaszországban, hol aztán egy évnél tovább kalandoztak. A zsákmány, melylyel 922-ben végre hazatértek, megmérhetetlen volt.

Hasonló gazdag martalék reménye és szövetségesöknek, az orgyilkosok által kimúlt Berengárnak halála, melyet megboszulni akartak, 924-ben ismét Olaszországba vitte kalandorainkat. Vezérökül Zoárdot említi a német krónika, ki már kora tavaszon körültáborlá a népes, gazdag Paviát. Erős, magas falai miatt a roham nem sikerülvén, Zoárd azt kiéheztetni szándékozott, s e végett szorosán elzárta seregével. De nem sokára más eszköz is kezök ügyére esett, mely által gyorsabban uraivá lettek a városnak. Sikerült ugyanis azt több helyen felgyujtaniok. A pusztító elem kevés napok alatt az egész várost hamuvá égette. Megmérhetetlen kincs veszett itt el, mond az évkönyv. A város püspöke a vercellei püspökkel, ki szinte az erős falak mögött keresett menedéket, sok ezer lakossal együtt a tűz és füst áldozatává lett; mert még a templomok is — számszerint negyvennégy, — leégtek. Mondják, hogy midőn az iszonyú égés szüntével a magyarok a városba hatottak, annak lakosai közül csak mintegy kétszázan voltak még életben, kik aztán a hamu s romok közül

összegyűjtött nyolcz véka ezüstön váltották meg magokat s az üressé lett városnak még mindig ép falait.

Innen, Olaszország egy részét bekalandozván, Zoárd az Alpokon keresztül Rudolf Kis-Burgundia királyára vezette hadait, mert ezt terhelte Berengár meggyilkoltatásának gyanúja. Rudolf király azonban Hugó provencei gróffal a hegyek szorosában eselt hányt neki. A magyarokat itt, minthogy a szoros helyeken lovas csapataik ki nem fejlődhettek, nagy veszély fenyegette a hegyi csatákban gyakorlott ellenség gyalogságától; miért is Zoárd minden módon ki akarta kerülni az ütközetet. Szerencsére a kémkedésre kiküldött csapatok oly utakat fedeztek föl, melyeken, bár kerülve, e szorosokból kijuthatván, Gothiába — a későbbi Languedocba — érkezének. De bár e veszélyes helyzetből megmenekültek, Gothiában sem lőnek szerencsésbek. A nyár rendkívüli hősege miatt egy pusztító nyavalya, mely fejgyuladással kezdődvén, gyorsan véget vetett az életnek, tizedelte soraikat; másokat a meg nem szokott déli gyümölcsök bőségesebb étkezéséből támadt vérhas ölt meg. Az életben maradtak, látván, hogy a kór nem tágit, a piemonti havasokon és Lombardián keresztül siettek haza a dögvész elől.

VII.

De már az ilyféle természeti csapások sem voltak képesek őket visszatartóztatni a csaknem rendes foglalkodás gyanánt űzött kalandoktól. Mindjárt a következő 925-ki évben két sereg indult meg nyugatra, egyik észak, másik dél felé tartva. E két kaland különösen megérdemli az említést, amaz következményei, emez azon részletes leírás miatt, melyet róla a német kutfőkben találunk, s mely élénk színekben tünteti

előnkbe, hogyan éltek, mit tettek e nem egyszer évekre terjedő barangolásaik alatt, a kegyetlenségökről, vadságukról bizonyára túlságosan vádolt kalandoraink.

Az észak-nyugat felé tartott had Szászországot szelvében hosszában bejárván, több várost kirablott vagy megsarczolt. Henrik király, ki még 919-ben követte Konrádot a német birodalom trónjában, bár ellenök már évek óta készült, még mindig gyöngének érzé magát velök szembeszállani, s csak várainak védelmére szorítkozott. Történt azonban, hogy a magyarok valamely vezére, kit némelyek magának Zsolt fejedelemnek tartanak, egy várnak lesben álló őrségétől elfogatott s Henrik királyhoz vitetett. A magyarok tömérdek váltságdíjt ígértek követeik által a fogoly vezérért. De a népe javát minden kincsnél többre becsülő derék király az ajánlatot megvetette; sőt a fogoly szabadon bocsáttatása mellett még maga ígért évenként adót fizetni, ha a magyarok vele békét kötnek s megfogadják, hogy országát kilencz évig nem háborgatják. A béke tehát megkötetett, s a sereg, miután vezére szabadságát visszanyerte, békésen tért haza.

Ez alatt a másik had, mint mondók, délnyugat felé vette útját. A részletek, melyeket ennek kalandjairól a német krónikák följegyeztek, a fölött, hogy a magyaroknak e kalandokon folytatott életmódját, napi foglalkozásaikat és szokásaikat, kedélyhangulatukat s dévaj kedvesapongásaikat eleven színben tüntetik fel, egyszersmind azt is tanúsítják, hogy jobbjára csak az évkönyveket s krónikákat író, magyartán soha sem látott szerzetesek képzelődése, nagyított hírek nyomán, költötte azon hajborzasztó kegyetlenségeket, melyeket a krónikák, többnyire általános kifejezésekben, rónak a magyarokra; mutatják azt is, hogy inkább csak kaland s marta-lékvágy, mint pusztítási düh vagy vérengző embertelenség vitte őket a messze külföldre.

E sereg elébb Alemanniában kalandozott, s csak miután Augsburg városát megsarczolta, távozott a Konstanczi, más nevén Boden-tó felé. E tavat aztán megkerülvén s a Rajnán átkelvén, Schweitzba lépett, Szent-Gál monostorát tűzvén ki kalandja egyik céljául. De hagyjuk magát a krónikát szólani.

„Engilbert apát, hallván hogy közelednek, . . . a szerzetesek izmosabbjait fölfegyverzé, s maga a csuklya alá pánczélt öltvén, nekik is ugyanazt parancsolá tenniök. Atyámfia, u. m., eddig szellemmel küzdöttünk az ördög ellen, tegyük azt most, bizva az Istenben, kezünkkel is. Azonnal nagy sürgés kezdődik a klastromban; lándzsákat, gerelyeket gyártanak, vastag posztóból s nemezből pánczélokot készítenek, parittyákat s fűzfarózséből paizsokat fonnak, nyársakat, dárdákat hegyeznek . . . Majd egy alkalmas helyet választanak, melyet az Isten maga látszott kijelölni védelmökre, a Szitera patak táján . . . (E hely hihetőleg Meldegg volt). A szűk hegyorom árkokkal, földművekkel kastélylyá erősítettik; oda hordatnak fel nagy sietséggel a szükségletek . . . A vénék és gyermekek a monostort környező helységből Wazzirburgba — a Boden-tó túlpartján megerősített félszigeten fekvő Lindauba — küldetnek . . . Még sokan nem hitték a magyarok jöttéről szárnyaló híreket. E miatt maga Engilbert apát is csaknem elkésett a legértékesebb tárgyakat a kastélyba szállítani. Így maradt ott aztán az ezüst lemezzel borított szentségtartó szekrény sz. Ottmár templomában.

„Az ellenség nem együtt, egy testben, hanem kisebb csapatokban járt, mert sehol senki sem állott ellent; csapatonként támadták meg, fosztották ki s gyújtották fel a városokat és falukat; nem járván nagy tömegben, könnyebben meglephették a vigyázatlanokat. Az erdőkből százanként, vagy még kisebb számmal rohantak elő; mindazáltal a füst nappal, a tüzeiktől vereslő ég éjjel elárulta a csapatok hollétét.

„Vala pedig akkoron a mieink közt egy Heribald nevű, hóbortos, együgyű szerzetes, kinek szavai s tettei sokszor neveltség tárgyául szolgálának társai közt. Midőn ezt a kastélyba siető barátok egyike nagy ijedve futásra szólítaná: „ám fusson, ugymond, a ki akar, én ugyan nem futok, mert a klastrom gazdája az idén még nem adott bőrt, hogy magamnak sarut csináljak.“ Midőn pedig őt a többiek a végső pillanatban a velők menésre kényszeríteni akarnák, ő, ellentálva megesküdtött, hogy mind addig nem mozdul helyéből, míg neki a sarubőr ki nem adatik. Így tehát ő a magyarokat félelem nélkül bevárta. Midőn a többiek e rémitő szóra: „itt az ellenség!“ mindnyájan elfutottak; ő, mitől sem félvén, ott maradt s henyén sétálgatott fel és alá. Az ellenség, rémségesen fölfegyverkezve, végre megjelent; s minthogy minden szöveget lyukat nagy gondal felszokott kutatni, úgy látszék, semmi kor, vagy rendbelinek nem fog kegyelmezni. De csak magát Heribaldot lelték ott, félelem nélkül állva a klastrom közepén. Csodálták, mit akar, miért nem futott ő is el; de nem bántották: hanem midőn a főbbek őt tolmácsaik által kikérdezvén, hóbortosságát észrevették, mindnyájan nevetésre fakadtak. Sz. Gál oltárához nem is nyúltak, mert már többször csalatkozva tapasztalták, hogy ilyenekben hamun, csontokon kívül semmi sincsen. Kérdezik aztán a hóbortos baráttól, hol van elrejtve a klastrom kincse? Ez tétova nélkül elvezeti őket a kincstár rejtett ajtajához, melyet nyomban fel is törnek; de midőn a sietségben ott hagyott gyertyatartók s vilároknál egyebet ott nem találtak, a barátot pofoncsapással fenyegetik. Kettejük ezután fölment a toronyba. Az egyik azt vélvén, hogy a hegyén lévő kakas, mit a hely istenének neveztek, bizonyosan értékesebb érczből, aranyból van öntve, azt lefeszíteni ügyekezik; de midőn e végett nyujtózkodnék, a magasból a pitvarba zuhant és szörnyet halt. Ez alatt a másik, hogy az egyházat magának a

hely istenének színe előtt meggyalázza, a templom keleti részének legfelsőbb ormára mászván, midőn onnan lecsunyítani szándékoznék, hanyat esvén, magát szinte összetöri. A többiek e két hullát a templom pitvarában máglyára tették s megégették, a lángokat vetélkedve élesztgetvén . . . . Vala pedig a pinczében két borral teli hordó, melyek a sietségben ott maradtak. Ezeket, hihetőleg mivel ilyen elég volt zsákmányos szekereiken, senki sem nyitá fel. Midőn azonban egyikök egy abroncsot baltájával ketté vágna, Heribald, ki magát köztök már otthonosan érzé, rákiálta: „mit mívelsz jó ember, hát mi aztán mit igyunk, ha ti egyszer elmentetek?“ Megértvén ezt a tolmáctól a magyar, hahotára fakadt, s kéré társait is, ne bántanák eszelősük hordait . . . .

„Ezután kémeket küldének mindenfelé, kik az erdőket és rejtekeket megvizsgálnák, s nyugton megvárták azoknak tudósításait. Végre . . . . az udvaron s a mezőkön mindenfelé elszélednek s lakmározni kezdenek. Ez alatt némelyek sz. Ottmár (oltárának) szentségtartójáról . . . . fejtették le az ezüst borítékot. Néhány főbbek a klastrom előtti mezőn telepedtek le s bőségesen lakmároztak. Heribald velök, mint utóbb maga mondá, jobban ellakott, mint bármikor életében. És midőn amazok, szokásuk szerint, a fűre heveredének le az étkezéshez, ő magának s egy fogoly papnak széket hozott. Ők pedig, mialatt a félnyers hús-darabokat, kések nélkül, egyedül fogaikkal szakgatva szét, felfalták, a csontokkal egymást pajzánkodva hagyigálák. A borból is, mely teli kupákban állott előttök, mindenki a mennyit akart, tetszése szerint ivott. Miután pedig az italtól felhevültek, mindnyájan iszonyúan kiabáltak isteneikhez, a papot s eszelősüket is kényszerítvén ugyanazt tenniök. A pap, ki nyelvöket jól érté, s ki épen ennek köszönhette életben maradását, hatalmasan kiáltozott velök együtt; miután pedig nyelvökön már elég bolond dolgot mondott, a

sz. keresztről . . . . szóló antiphonát: sanctifica nos, könyezve kezdé énekelni; vele tartott ebben Heribald is, bár elég rekedt hangon. A foglyok szokatlan énekét hallván, mindnyájan összecsoportoztak, s főnökeik előtt, csapongó jó kedvökben, toborlani s birkozni kezének. Némelyek fegyverrel is vívtak, mutogatva jártasságukat s ügyességöket a hadi mesterségben. A pap, azt vélván, hogy e köz vígságban legkedvezőbb ideje szabadon bocsáttatásáért esedezni, a szent keresztet segítségül híván, zokogva borúlt a főbbek lábaihoz. De ezek, szilaj kedvökben, füttyökkel s rémséges morgással adják tudtára katonáiknak, mit tegyenek. Azok tehát gyorsan oda futnak, a szegény embert megragadják s előveszik késeiket, hogy tonsurájából azt a csufságot csinálják, mit teuta nyelven picchinnek neveznek, mielőtt fejét vennék. (A fejevétel szándokát már csak a krónikás fogta rájok, mi, mint a kifejlés mutatja, eszökben sem volt.) De midőn e közben a kastély felé fekvő erdőből a kürtök hirtelen megriadnak, s a kémek előfutva hírül hozzák, hogy egy fegyveresekkel teli kastély közelökben fekszik: a papot és Heribaldot a klastromban magokra hagyván, mindnyájan kisietnek, és szokásuk szerint, gyorsabban mint hinni lehetne, harczrendbe állanak. Megértvén pedig, hogy a kastély oly fekvésű, hogy azt megrohanni nem lehet, s csak egy könnyen védhető, keskeny, hosszú ormon át nagy veszélylyel lehetne azt megközelíteni; — minélfogva őrei, ha eleséggel el vannak látva, azt feladni soha sem fognák: a monostort . . . . végre elhagyták, s minthogy már estvéledett, a falu néhány házát, hogy lássanak, felgyujtván, zaj és kürtszó nélkül, nagy csöndben Konstancz felé távoznak. A kastélybeliek azt vélván, hogy a monostor ég, mihelyt távoztukról értesültek, lejövének s rövidebb utakon utánok eredvén, az öröket, kik a csapatot távolról követték, megtámadták; néhányat közölök megöltek, egy megsebesültet pedig foglyul hoztak

vissza magokkal; a többiek elfutván, kürtszóval inték a csapatot vigyázatra. Ezek tehát gyorsan egy közel rónaságra futottak, hogy, ha szükség, ott harcrendbe álljanak. Utóbb ott podgyászos szekereiket köröskörül elhelyezvén s az öröket felállítván, a többiek füre heveredve iddógáltak és aludtak. Korán reggel pedig a környéken fekvő falukat befutván, mit az elfutott nép ott hagyott, elrabolták, s az épületeket utjokban felgyújtották. (Hihetőleg ez is csak a krónikás ráfogása; mert míg szemtanu vallomásai nyomán irt, megkimélteti velök a templomot, klostromot, helységet, s ebben csak néhány házat gyújtat fel, „hogy lássanak“ az erdő szélén; s mihelyt őket szem elől veszti, rájok fogja, hogy utjokban minden épületet felgyújtottak.)

„Az apát — mond befejezőleg a krónika, — a klostromba visszatérvén, csodálkozva látá, hogy sem Heribaldnak baja, sem boros hordainak sérelme nem történt. Az elfogott sebes magyar utóbb megkeresztelkedvén, megházasodott s gyermekeket nemzett. A kastélyból megtért szerzetesek tréfálva kérdezték az eszelős Heribaldot, hogyan tetszettek neki Sz. Gál vendégei: „Igen jól, felelé ez, higyjétek, soha sem láttam klostromunkban vígabb embereket; ételt, italt bőségesen nyújtának, a mit én fősvény pinczemesterünktől hasztalan kérnék, hogy nekem szomjazónak italt adjon, ők azt önként, bőséggel adának . . .“ Heribald annyira megszerette a magyarokat, hogy midőn visszatértokról ismét némi hírek szárnyalnának, rimánkodva kéré az apátot, bocsátaná le őt a kastélyból, hova most őt is fölvitték volt, „kedves magyarjaihoz.“

És nincs okunk kételkedni, hogy mindenütt ily víg kedvescsapongással mulatozának a magyarok kalandjaik által, melyeket már mintegy rendes foglalkodásuknak tekintének. Hol ellentállásra nem találtak, bizonyosan másutt is szintúgy nem kegyetlenkedtek s pusztítottak, mint Sz. Gálban nem; s meg-

elégedve azzal, ha mi értékesebb martalékot szerezhettek, czéltalan rombolásban, úgy látszik, nem igen találták kedvöket. Igen valószínű, hogy nagy része azon iszonyú öldöklések s pusztításoknak, miket a krónikákban olvasunk, csak olyanféle mulatás volt, mint a sangalleni.

VIII.

A magyarok ezután több évig nyugton maradtak hazájokban, becsületesen megtartván a Henrik királylyal kötött békét, bár ennek roppant hadi készületei alig maradhattak titokban előttök. Henrik jeles, derék király volt, ki nem tűrhete tovább nemzetének azon gyalázatát, hogy a hatalmas, nagy német birodalom egy-egy maroknyi kalandor-csapatnak büntetlenül martalékjává legyen. Míg tehát a béke tartott, nagy buzgalommal készült a háborúra: a mező-városokat falakkal övezte; alkalmas helyeken várakat épített; népét a fegyverforgatásban, hadi mozdulatokban nagy szorgalommal gyakoroltatá, s mi legnevezetesb, lovasságot szervezett s gyakorlott be seregében, mely eddigelé jobbára gyalogokból állott; mi által a honvédelem s hadviselés egészen új rendszerének vetette meg alapjait. És így lőn a magyar nemzet, mely már Pannoniában megjelenése s honfoglalása által is oly nevezetes, következményeiben évezredekre leható változást okozott az európai államviszonyokban, ismét közvetlen okává az egész európai hadi rendszer átalakításának, s mindazon nagy fontosságú reformoknak, melyeket az így megváltozott honvédelem s hadviselés a honvédelmi kötelezettségben, a katonaszedésben, a városok viszonyaiban s a közigazgatásnak egyéb, az új hadi rendszerrel kapcsolatban levő ágaiban szük-ségkép maga után vont.

Így fel levén készülve országának védelmére, Henrik az adót 932-ben megszünt fizetni, s midőn azt Zsolt fejedelem küldöttei által követelné, egyenesen megtagadta. A magyarok is feloldva érezték tehát magokat a béketartás kötelezettsége alól, s 933-ban, mások szerint, a következő évben Bajorországon keresztül Thuringiába törtek. Seregöket itt két részre osztották, egyikkel dél, másikkal nyugat felől szándékozván megtámadni Szászországot. De e megoszlás veszedelmére lőn az egyik magyar hadnak. A mely rész dél felől hatott Szászországba, értesülvén, hogy Henrik nővére, a thuringi Vido neje, nagy kincseivel Merseburgba zárkózott, e várost ostromlani kezdé. S már kevésbe is mult, hogy nem lett annak urává, midőn Henrik jól begyakorlott erős hadaival a város alatt termett, s Riede nevü helynél tábort ütött.

A magyar sereg nagy része ekkoron zsákmánylás végett táborától távol, elszéledve kalandozott; s bár a vezérek a bekövetkezett éjjel nagy tüzek által adának jelt a visszatérésre, a seregből más nap mégis sokan hiányoztak; az éji lovaglás-tól fáradt lovaikon csak hajnalban tértek vissza, midőn Henrik már ütközetre készült. Az ügyes király a béke előtt jól kitanulta volt a magyarok harcmodorát, s most ehhez alkalmazta intézkedéseit. Egyebek közt betanította lovas hadát, hogy az ütközés idején a harczsorok szorosan együtt maradjanak, s egyik a másikat lovának sebessége vagy saját harczvágya miatt meg ne előzze; hanem az ellenséggel szemben állván, oly távolságban állapodjanak meg, mennyire a nyilak nem hatnak, s midőn aztán látják, hogy az ellenség első nyilazáporát kilötte, rögtön neki iramodván, sebes vágatva rohanjanak reá, mielőtt ideje volna nyilait másodszor ellőni. A német lovasság e rendeletnek híven engedelmeskedvén, új harcsmódjával annyira meglepte a német lassuságot már megszokott magyarokat, hogy ezek, a kézviadalt különben sem

igen szeretők, midőn magokat a köztök termett német lovaság által arra kényszerítették tapasztalnak, rövid ellentállás után hátat fordítottak; de bár a németektől több mérföldnyire, egész az Elbéig üzettek, lovaik gyorsabbak lévén, holtakban is, foglyokban is csekély veszteséget szenvedtek. Táboruk azonban a győztes Henrik martalékává lett.

A sokáig győzhetetlennek tartott ellenség e veresége nagy öröm forrása lett Németországban. De a magyarok sem háborgatták azt többé, míg Henrik élt; s csak miután halálának hírért vették, vágyódtak ismét új kalandok után. 937-ben tehát egy sereg utra kelt s megkezdé azon bámulatos hadjáratot, melynél sem távolsága sem huzamossága tekintetében hosszabbat még nem tettek a kalandor lovagok. Keresztülhaladván Bajorországon, bejárták Alemanniát s az egész keleti Frankországot; ezután Wormsnál a Rajnán átkelvén, egészen az atlanti tengerig száguldoztak. Éjenként, mond az évkönyv, a tűzeiktől vereslő ég jelölte útjok irányát, mely alatt szinte leginkább a gazdag monostorok és templomok vonták őket magok felé, ezekben találván legtöbb martalékot. Egy csapat sz. Vazul (Sti Basoli) monostorát látogatta meg; honnan azonban a szerzetesek, jöttökről eleve értesülvén, értékesebb vagyonukkal egy közel fekvő városba futottak. A tágas lakot üresen találván, itt ütötték fel tanyájokat a kalandorok, innen száguldozták be az egész tartományt. Zsákmánynyal itt megakodván, utóbb déli Franciaországot is bejárták, s onnan Kis-Burgundián keresztül Olaszországba keltek, s miután itt, kivált Capuában és Beneventben igen gazdag martalékot nyertek, csak harmad évre a Marsok földjén tértek vissza hazájokba.

Mialatt e sereg a dél-nyugati tartományokat járta be, egy másik 938-ban, „hogy Otto király haderejét próbakőre tegye,” Thuringiába s innen Szászországba ütött. De itt, a fölött, hogy a merseburgi csata óta megtört a magyar fegy-

verek varázsa, ismét azon hibát követték el, hogy miután a Bode folyam partján táborba szállottak, egyes kisebb csapatokban kezdének szerte kalandozni. Egy ily csapatot, mely a sok eső s rossz utak miatt megfáradva érkezett Stadierburg tájára, a neki bátorodott polgárok megszalasztottak s addig üztek, míg az a mindenfelől összesereglett lakosság által csaknem egy szálig leöletett. Egy más csapatot egy áruló szláv kalauz a Thirmining (ma Drömling) erdő táján mocsáros helyekre vezetett, hol az a mindenfelől rájuk rohant fegyveresek által nagy részben leöletett, s maga vezérek is elfogatván, csak nagy díjon váltathatott ki. A többiek aztán, kik a Bode melletti táborban maradtak, értesülvén társaik szerencsétlenségéről s Otto király közeledtéről, sietve haza takarodtak.

De még e vereségek sem fojtották el bennök a kalandvágyat; ezután néhány évig csak a tért változtatták, hol rablásaikat folytassák. 940-ben már kora tavaszon Olaszországban zsákmánylának. Két évvel később ismét Lombardiában találjuk őket. Hugo király itt vezéreikkel alkuba ereszkedett, s tíz véka ezüst pénzen váltotta meg országát. A magyarok e fölött, mivel kalandvágyok még nem nyert kielégítést, kalauzt kértek a királytól, ki őket a még nem látott Spanyolországba vezetné. Itt az arabok gazdag, művelt tartománya ingerlé martalékvágyukat, miért is Cordova felé vezettették magokat. Utjuk egy víztelen, kopár sivatagon, minő több van a spanyol félszigeten, huzódott keresztül. De harmad napon már elfogyott türelmök, s annyira felbőszültek a kalauz ellen, kiről azt hívék, magokat s lovaikat szomjan akarja elveszteni, hogy őt agyonverték, s a kietlen földről gyorsan hazatértek.

Ezentúl kivált miután 944-ben Bajorországban érzékeny veszteséget szenvedtek, Görögországot tüzték ki rablókalandjaik czéljául. De itt a biborban született Constantin császár hogy országát pusztításaiktól megmentse, nagy öszveg pénzen öt évi

békét vásárlott tőlök. A görög politika e békeidő alatt egy titkos terven működött, melynek utóbb nem csekély befolyása lett a magyar nemzet erkölcsi s vallási átalakulására. Constantin azt kívánta, hogy a béke biztosítása végett, a birodalomhoz legközelebb eső két törzs vajdája, felváltva Byzanczban lakjék. Első tüzsul Bulcs vajda ment a császári városba. A cseles udvar mindent megkísérelt, hogy őt a keresztény hitre térítse: patriciusi méltóságra emelte, kincsekkel halmozta őt. Bulcs végre meg is keresztelkedett ugyan, de utóbb hazatérvén, ismét ősi vallásához ragaszkodott. Nagyobb sükere volt a görög udvar hasonló fáradozásainak Gyula vajda körül, ki Bulcs után ment Byzanczba; mert hazatérvén is hű maradt új vallásához s egy Hyerotheus nevű szerzetest hozott magával udvari papjául.

Zsolt ezután a fejedelmi méltóságot 947-ben ősi szokás szerint fiára, Taksonyra ruháztatván, három év múlva megszűnt élni.

IX.

Taksony, kinek szép nagy feketé szeme, dús növésű haja, hasonló, mint emlékeink mondják, az oroszán sörényéhez, harczias tekintetet kölcsönözött, atyja példája szerint harczai kalandok által vágyott magának hírnevet szerezni, miért is hol egy, hol más tartományban találjuk barangoló seregeit. Mindjárt fejedelemsége első évében maga vezetett egy nagy sereget Olaszországba, melyet II. Berengár király csak tíz véka ezüstpénzen volt képes Lombardiából eltávolítani. Ez alkalommal némely csapatok egész Otrantóig száguldoztak. Pár évvel később ismét a gazdag Aquitaniában egész nyarat szaka zsákmányoltak. Az Otto király ellen 954-ben támadt lázadás alkalmával magoktól a német uraktól meghíva, Német-

országban is újra megjelentek, melyet az elébb szenvedett veszteségek után néhány évig nem háborgattak volt. Most magok a pártosok kalauzolták őket a Rajnáig. Wormsban Konrad herczeg, a lázadók egyike, húsvét napján vendégelte meg, s aztán nagy öszveg arannyal s ezüsttel megajándékozván Lothringenbe vezette őket a maga ellenségeire. Innen utóbb Franciaországba csaptak át, s Cambray városát ostromolták. Evvel nem boldogulván, már távozni kezdenek, midőn a lesben álló városiak egy a körül néhányad magával száguldozó vezért megölnék s fejét egy lándzsán a vár falára tűzik. A távozó had ennek hírére ismét körülfogja s tüzes nyilakkal lődözi a várost. De a tűz mindenütt azonnal eloltatott; s a magas falak egy újabb roham ellen is megvédték a városiakat. Most már csak a megölt vezér fejét kívánják kiadatni az ostromlók, készek érte visszaadni az e vidéken szerzett zsákmányt és foglyokat. A városbeliek azonban ezt cselnek tartván, a cserét nem fogadják el. A magyarok látván, hogy ostromszerek híjában hasztalan erőködnek, boszuságokban a külvárosokat égetik porrá s eltávoznak. Miután pedig még Franciaország nagy részét bekalandozták, Kis-Burgundon s Olaszországon keresztül tértek vissza hazájokba. E kaland fővezérét a krónika Bulgio-nak nevezi, kiben alkalmasint Bulesu vajdára ismertünk.

A dús martalék, melyet e hadjárat eredményezett, a következő évben hivatlanul is kicsalta a magyarokat Németországba. Számosabban mint valaha, — 100 ezerre számítják őket, kétség kívül túlságosan, a német évkönyvek, — özönlék el Bules, Lehel és Botond vajdák vezérlete alatt Bajorországot, s itt két táborra szakadván, mig egyik Augsburgot ostromlá, a másik a Majna felé indult zsákmányolni. Otto király, ki ekkoron már megbékült fiával Liudolfal s Konrád herczeggel, a többi pártosokat pedig legyőzte volt, a magyarok betörésé-

ről értesülvén, seregeit rögtön összegyűjti s Bajorországba siet. A magyar hadaktól a mult évben szenvedett csapások, s a nem rég megkötött béke most összetartókká tette a német fejedelmeket; míg ellenben a magyarok, a németek egyességéről hihetőleg értesülve nem levén, most is elbizakodva ismét azon hibát követték el, hogy megoszolva kalandoztak szerte szélylyel. A szászok, a svábok, a bajorok nagy számmal gyűltek össze a király zászlói alatt; oda érkezett nagy számú frank lovasság élén Konrád herczeg is, ugyanaz, ki a mult évben a magyarokkal még szövetségben állott, de a királylyal már megbékélvén, most bűnbánva, azért imádkozott, engedné Isten, hogy mivel a magyarokat elébb hazájára hozta, magyar fegyver által lelhesse halálát. Az Ágostát ostromló magyar had, értesülvén, hogy Otto király már közeledik táborával, az ostrommal felhagyott s ütközetre készült. Bulesu vezér, seregének egy részét a beállott éjen a Lech folyamon átküldötte, hogy mig maga szemben, amazok hátulról támadnák meg az ellenséget.

Alig hajnallott aug. 10-kén, s Otto király nyolcz dandárban már is megindítá, s nehogy a magyarok nyilaitól sokat szenvedjenek, csalitos, cserjés helyeken vezette hadait a magyarokra, nem kételkedvén, hogy velök, a vett tudósítások szerint, nem sokára szemben találkozik. De másként történt, mint a német vezérek várták. Hogy a németek megkerülésére kiküldött csapatok könnyebben célt érjenek, Bulesu a mult éjjel hátrább vonúlt a derék haddal. S így történt, hogy míg a németek óvatosan haladnak előre, minden pillanatban várva magok előtt a magyar had feltüntét: a cselvetésre kiküldött magyar csapatok a németek utolsó dandárát, mely a podgyászt őrzé, véletlenül megtámadják és szélylyelverik. Ezután a 7-dik és 6-dik dandárra rohannak, s azokat is megverik s futamlásra kényszerítik.

Midőn a király ennek híret veszi, egyszersmind, bár kissé távol, feltűnni látja a magyarok derék hadát is; miért helyét elhagyni nem látván tanácsosnak, Konrád frank herceget küldi a 4-ik dandárral, állítaná meg a sereg hátulján megfutamlott dandárokat, s azok segedelmével űzné vissza az ott már győztes, de számra kevés magyarokat; maga, a három első dandárt megállapítván, vesztegleni parancsolja, míg a herceg földadatát bevégezné. Szerencséjére Konrád gyorsan megfelelt a várakozásnak: az elfoglalt podgyászok közt zsákmányoló magyarokat számos lovasságával megrohanja, foglyikat, prédájokat elszedi s magokat megfutamtván, győzedelmesen tér vissza a királyhoz, mielőtt a derék hadak tütközete megkezdődött. Mert Bules, úgy látszik, nem levén értesülve, hogy a cselre kiküldött csapatok az ellenség hátát már megtámadták sőt megis verték, szintén veszteg állott; mi vesztére vált. Otto ugyanis mihelyt Konrád herceg visszatért, ismét rendbeszedett hadainak minden erejével reárohan. És most egy véres harc fejlődik ki, melyet egy ideig mind a két fél nagy makacssággal folytat. A magyarok azonban észreveszik, hogy veszteglésök alatt az ellenség megkerülésére kiküldött hadosztály már megveretett s magok elkéstek a támadással. Ezen balesemény sokak bátorságát megtöri; s míg egy részök a németekkel már kézviadalba elegyedett, a többség hátat fordít, s részben a Lech folyam felé, részben a közel fekvő helységekbe futamodik. Ezeket is azokat is egyaránt veszély várja. Emezek a helységekben körülfogatnak s jobbára harczolva esnek el, vagy a felgyújtott házak lángtengerében vesznek el; amazok a folyamon átúszván, hasztalan ügyekeznek annak túlszéljára felkapaszkodni: a part itt, szerencsétlenségökre meredek, s a feltörekvő, különben is fáradt lovak nagy részben visszabuknak, uraikkal együtt a hullámokban lelendők sírjokat. Csak a kisebb rész, mely lejtősebb partokra

talált, menekült meg. Bulcs maga két más vezérrel, kiknek egyikét Lehelnek mondják lenni, elfogatott s utóbb Regensburgban felakasztatott. A többi foglyok jobbra már helyben a halál különféle kínos nemeivel végeztettek ki. Eberhard, a bajor hadak vezére, többeket Ebersperg várába vitt fogságba. Itt elszedé tőlök arany lánczaikat, melyek nyakaikról, s a többi arany ékességeket, melyek ruházatuk aljáról függtek. S egy részöket ezután elevenen temetteté egy nagy árokba, a többit különféle módon kínozva ölette meg.

De a németek sem nyerték olcsón a nagy győzedelmet. Konrád herczeg, midőn a nap és ütközet hevében, hogy fris léget szíjjon, sisakját leoldá, egy magyar nyíl torkába furódott, s miként óhajtá, halva maradt a csatamezőn. Vele együtt estek el Kono herczeg, az augsburgi püspök testvére Dietpold s huga fia Reginbald grófok, nagy számú más urakkal s vitézekkel.

A megvert magyar hadból, a nemzeti hagyományok szerint, csak heten érkeztek vissza hazájokba, mert a többieket, kik a harctérről elfutván, haza felé siettek, utjuk közben a feltámadt földnép verte agyon. E hét szerencsétlent a büszke nemzet, hogy ők is inkább nem választák a hősi halált a gyáva futásnál, gyászmagyaroknak, magyarkáknak gúnyolván, javaiktól megfosztotta és szolgaságra kárhoztatta. A közvélemény e szigorú ítélete még utódaikra is kiterjedt: gyermekeik, unokáik megvetett koldusokként bolyongtak a hazában, mig-nem őket István király a sz. Lázár esztergami kolostorának adományozta, mely idő óta sz. Lázár szegényeinek nevezettek.

Botond, a másik had vezére, hírért vevén társai veszedelmének s a kegyetlenségeknek, melyekkel a németek az elfogott magyarokat halálra kínozták, minden német foglyait szinte leölette, és miután az augsburgi ütközetből hazatérő német

csapatoktól a magyar táborban nyert zsákmányuk nagy részét elszedte volna, hadát szerencsésen haza vezette.

X.

Áz ágostai ütközetnek nagyok lettek következményei mind a magyarokra, mind a nyugati népekre nézve. Mert, hogy mellőzzük az erkölcsi következményeket, a németek nemzeti önérzetének hatalmasabb fölébredését, ellenben pedig a magyarok kedélyének szükségkép annál kínzóbb hangulatát, minthogy e vereséget szükségtelen, sőt igazságtalan háborúban szenvedték, csak egyet említünk, azt, hogy az ágostai ütközet mind a magyar mind a német nemzetre nevezetes társadalmi s politikai következményeket vont maga után. A magyarokra nézve ez lett egyik főbb indokává annak, hogy felhagyván lassanként a rabló kalandokkal, mindinkább ismét békés foglalkodáshoz, iparhoz, földműveléshez szokjanak, melyek nélkül államintézmény, a szó szorosabb értelmében, nem is képzelhető. A német birodalomra nézve pedig fölötte nevezetes következmény lőn az, hogy a határszéli grófságok, melyek a magyarok betörései miatt régóta megszűntek, mind délen, mind északon, Magyarország egész hosszában helyreállítatván, a birodalom politikai felosztása mindinkább azon alakot nyerte, melyben azután több századon keresztül létezett. Ezen korban vetette meg II. Otto császár pártfogása alatt Berchtold és Liutpold testvérpár a keleti határ-grófságban, a későbbi Ausztriában, a két századon keresztül virágzott, nagy hírű Babenberg fejedelmi ház hatalmának alapjait.

Állapodjunk meg itt egy perczig elbeszélésünkben, s kérdezzük, mi volt az oka, hogy a magyar nemzet, melyet a német irók egy iskolája a társadalmi viszonyok legalsóbb fokán

álló, szilaj, vad csordának nevez, oly rettentőleg lépett fel Európában, s majdnem félszázadig minden nagyobb csatában győzedelmeskedve, nevét oly félelmissé tette a német, francia, olasz hadak előtt, hogy ezek végre már alig mertek vele szembe szállni? És mi volt az oka, hogy félszázad lefolyta után a német hadak győztek s viszont a magyarok óvakodtak velök azontúl kikötni?

Az említett német iskola az első kérdésre avval felel, hogy akkoron vizsályokba volt merülve a német birodalom. De ha csak ez volt volna az esemény oka, hogyan történhetett, hogy a németek, míg a magyaroktól rendszeren vereséget szenvedtek, ugyanazon időben mégis képesek voltak a szintoly rettentőleg föllépett normannokat legyőzni, sőt elfoglalt tartományaikban rövid idő alatt még fel is olvasztani? Ez ok tehát nem elegendő az esemény megfejtésére, mely csakis abból magyarázható meg, mit fentebb, értekezésünk elején mondottunk a magyar nép erőforrásáról, melynél fogva az alakuló nagy szláv birodalmat megsemmisítette.

A második kérdésre meg ama választ nyerjük tőlük: hogy Henrik s Otto alatt a birodalom egyesült, s az összetartó, műveltségére nézve előhaladottabb, számára nagyobb német népnek a magyar többé nem lehetett képes ellentállani. Egy kettő közölök elismeri még azt is, hogy a magyarokkal vívott csatáikban nyert tapasztalataik szerint szaporították lovasságukat, javították hadszerkezetöket s harcölési modorukat.

Ez mind igaz ugyan, de magában nem elégséges ok. E nagy eseményeket soha sem fogjuk eléggé indokolhatni, ha egyoldalúlag mindig csak s kizárólag a német birodalom viszonyaira vetjük szemünket; szükség e végre, hogy mind a két nemzet állapotát mérlegeljük. És ezt téve, látni fogjuk, hogy ugyanazon időben, mialatt a német nemzet számtalan veszteségeiből merített tapasztalásain okúlva, s a magyarok példája

szerint lovasságát szaporítva, hadszerkezetét tetemesen javította, harczmodorát tökéletesbitette, egy új honvédelmi rendszernek vetette meg alapjait, s egyszersmind összetartóbbá is válván, politikai egységét megszilárdította, s ekképen minden tekintetben haladt, fejlett, erősödött: a magyar nemzetben viszont egy időre mind erkölcsi mind politikai tekintetben hanyatlás állott be. A külföldön gyűjtött gazdag martalék a nemzet erkölcsseit megvesztegette, a dicsőségvágy helyét mindinkább egy telhetetlen pénzszomj foglalta el. A folytonos győzelmek, melyeket az előttök járó félelem és rettegés mind könnyebbé tett, elbizottságot, hanyagságot szült; a hajdan oly szigorú fegyelem megtágult; óvatosságuk, mindenre kiterjedt figyelmök, mit VI. Leo császár még félszázad előtt annyira magasztalt hadjárataikban, gondatlansággá, hanyagsággá fajult a folytonos kalandokon, melyeken, hogy annál dúsabb zsákmányt gyűjtse-
senek, könnyen legyőzhető kisebb csapatokban kezdének barangolni. És végre, hogy egyebeket mellőzzünk, a hadi rendszer és fegyelem sülyedése mellett még politikai egységök is mindinkább elenyészett. A külön törzsök alig függtek többé össze egymással; az államegység annyira meggyöngült, hogy a hadjáratokat a külföldre, melyeket elébb helyes tapintattal, nevök tekintélye, új hazájoknak a hatalmas két császári birodalom s a számra nézve sokkal nagyobb, erősebb népek közt annál könnyebb s gyorsabb megszilárdítása végett nemzetileg intéztek, utóbb az egyes törzsek, sőt az egyes nemzetségek, miként egynémely példa bizonyítja, a többiek tudta, meg-
egyezete nélkül, kisebb, gyöngébb hadakkal hajtották végre. Az ágostai ütközetben is, bár a győzelmöket nagyítani óhajtó német évkönyvek s krónikák, túlságosan, százezernyire teszik Botond osztályával együtt a magyar sereget, csak Bulcs és Lehel vajdák két törzsének kalandvágyó fiatalsága vett részt. Szóval, az egységében, fegyelmében, hadi szerkezetében, er-

kölesi jellemében egy időre hanyatlásnak indult nemzet azon erőt, mely Európát félszázadig remegésbe ejté, annál kevesbbé lett képes kifejteni, minthogy a kelletinél tovább folytatott s egyedül zsákmánylássá fajúlt hadjárataik alatt számban is tetemesen megfogyott fegyvert forgató osztálya. — De fogjuk fel már elbeszélésünk megszakasztott fonalát.

XI.

A félszázadnál tovább úzótt kalandokról az ágostai ütközet után sem tudott mindjárt leszokni a zsákmányt kedvelő nép; és minthogy Németországot tovább is háborgatni nem látták tanácsosnak, dél felé a görög és bolgár tartományokba tettek kirándulásokat. Egy ily kalandjokban Drinápolyig értek, s midőn semmi ellentállásra nem találának, egész Konstantinápolyig száguldoztak, melynek érzekapuján, hagyományaink szerint, Botond vajda oly nagy lyukat ütött buzogányával, hogy azon egy öt éves gyermek könnyen keresztül bújhatott. Egy napon itt egy óriási termetű görög jó ki a császári városból, ki egyszerre két magyarral kivánt megvívni, mondván, hogy ha mind a kettőt le nem győzi, Görögország évi adót fizetend a magyaroknak; de ha győz, a magyarok haza takarodjanak. Egy ideig senki sem ajánlkozik ellenfélül; végre maga Botond lép ki a fővényre. A magyarok lóháton kört képezve, a görögök a város falaira gyűlve, készülnek a vívás szemléletére. Az óriás görög rá rivall Botondra, miért nem hozott magával még valakit a maga segélyére; de ez válasz helyett, megragadja a görögöt, s egy órai küzdelem után oly erővel sujtja a földhöz, hogy az felkelni sem birt többé saját erejéből. A császár és császárné az urakkal ennek láttára szégyenpírral sompolyognak le a falakról, de az adóról tudni mitsem akarnak; a magyarok pedig ezután több tartományt

kifosztván, ezen hadjáráttal zárták volna be annyi ideig űzött rabló kalandjaikat.

Bizonyosabb ezen hagyományoknál, mit a görög írókban találunk följegyezve. A magyarok ezek szerint 966-ban Bolgárországba törtek, hol akkoron Péter fejedelem a görög császár fenhatósága alatt uralkodott. Péter tehát Nicephorus Phocas császártól kért segedelmet, s mivel azt nem nyerhetett, a magyarokkal lépett szövetségre oly módon, hogy nekik, midőn egyéb görög tartományokba menni szándékoznak, szabad átmenetet enged s a görögöket fegyverrel nem segíti; a magyarok viszont ígérték, hogy a bolgárok földeit, javait ezentúl megkímélik. Egy magyar had e föltételek mellett mindjárt 967 tavaszán zsákmányolni ment Thraciába. A császár ennek hírére vevén, ellentállásra inté a bolgár fejedelmet; midőn pedig tőle kielégítő választ nem nyert, Szvatoszlav orosz fejedelmet hívta meg a bolgárok ellen. Az oroszok, kik a Feketetenger északi részein mind hatalmasbakká lettek, örömmel kaptak az alkalmon s 968 nyarán Bolgárországban több várat s várdát bevettek. A martalék, melyet ekkoron nyertek, a következő évben újabb betörésre ingerlé őket; sőt Szvatoszlav már Moesiát is magáévé szerette volna tenni. Zimiscs János, ki e közben a megölt Nicephorus császár helyébe lépett, rá izen az oroszra, hogy miután segedelmének díját már a meghalt császártól elvette, takarodjék ki a birodalomból. Szvatoszlav azonban nemcsak nem engedelmeskedik, hanem Byzanczot is körül-táborolja; majd a magyarokkal, bessenyőkkel és bolgárokkal szövetségbe, Thraciát pusztítja s a császári had vezérét, Bardas Skelerost, ki 12 ezernyi sereggel ellene küldetett, s Drinápolyba zárkózott, e városban körül-fogja. Szvatoszlav több ízben nyílt harcra hívja fel Bardast; de az eszélyes vezér a nagy számu ellenséggel megütközni nem látván tanácsosnak, félelmet színlelve, az erős falak mögül semmi módon nem engedi

magát kicsaladni. A szövetségesek tehát megvetvén a gyávnak mutatkozott ellenséget, minden fegyelemmel felhagytak; egy részök kisebb csapatokban zsákmányra megy ki, a többiek lakmározásokba merülnek s a város vidékén szerte bolyonganak. Ezt látván Bardas, tervet készít, mely szerint az ellenséget, ki a nemzetségek szerint három külön táborban tanyázott, részenként tenné tönkre. Seregének nagyobb részével ugyanis maga a város közelében lesbe állván, némi csapatokat a bessenyők táborára küldé, melyek azt színlelt futamlással törbe esalták. Bardas ezeket most körülfogja s majdnem egy szálig levágja. Ezután a magyarokra s oroszokra rohan, s kemény harc után, mely estig tartott, végre ezeket is megfutamította.

Es ez volt a magyarok utolsó kalandja a külföldön. Mert bár Szvatoszlav még egy ideig folytatta a háborút, a magyarok abban, úgy látszik, részt nem vettek többé. Nehogy a magyarok hadjárataitól annyit szenvedett külföld népei egyesülve támadják meg az országot, Taksony ezentúl nemcsak honn marasztalta a fegyveres népet, hanem arról is gondoskodott, hogy országát ilyféle megtámadások ellen biztosítsa, a kalandjain s harcaiban megfogyott népet rokon fajokkal szaporítsa. E végett a nyugati határszéleken azon magyar, orosz és bessenyő nemzetségeket telepítette meg, melyek még részint a bevándorlaskor csatlakoztak a honkeresőkhöz, részint utóbb egyes csapatokban költöztek be az országba; ezeken kívül még egy újabb bessenyő rajt is szállított a mai Nagy-Kúnság vidékére, Thomizoba vezéröknek a kemeji részeken adván külön birtokot; Nagy-Bolgárországból hasonlókép két nagyobb csapatot, melyek egyikét Hetény vitéz, másikat Bille és Bokcsa testvérek vezették, telepített meg az ország külön vidékein. Hogy emlékeink e bolgárokat izmaelitáknak nevezik, azt látszik bizonyítani, hogy ezek már beköltözésökkor Maho-

med vallásán léteztek, s nem Magyarorszáiban laktukkor tértek, miként egy hagyomány mondja, az említett vallásra.

E bölcs intézkedések közt, melyek által némileg helyrehozta az abban elkövetett hibát, hogy a már szükségtelemmé, sőt károsná vált hadjáratokban megfogyasztotta a nemzetet, Taksony 972-ben megszűnt élni. Sírját a hagyomány azon vidékre helyezi, hol ma a nevét viselő helység áll Pest közelében a Duna mellett.

XII.

Géjza fejedelem, ki már több év óta a keresztény Saroltával, a Konstantinápolyban megtért erdélyi Gyula leányával élt házasságban, atyja utolsó rendszabályait maga is elfogadván, a kalandokat, melyektől, úgy látszik, már békésebb természeténél fogva is idegenkedett, újabban is eltiltotta. Otto császár örömmel értesült az új fejedelem békés hajlamairól; de a béke biztosítását csak abban látta, ha a magyar nemzet, a keresztény vallást felvévén, s a többi európai népek békés foglalkozásaihoz szokván, ezek családjának maga is tagjává lenne. Ez iránt tehát Otto már 972-ben kívánt tenni kísérletet, melynek sikeréről eleve is jó reménnyel biztatta őt azon körülmény, hogy a fejedelem neje is keresztény volt. Bruno verduni püspököt követül küldé Géjzához, meghagyván Piligrin passauai püspöknek, hogy a követet minden módon gyámolítsa.

Hol és mikor találkozott Bruno püspök a fejedelemmel, bizonytalan; hogy azonban a találkozás megtörtént, már csak annál fogva sem lehet kételkednünk, hogy Géjza a következő tavaszon viszont követséggel tisztelkedett Quedlinburgban a császárnál. Otto itt a béke feltételül, melyet forma szerint megkötni, a követek utasítva voltak, azt kívánta, hogy Géjza a papoknak, kik az evangélium hirdetése végett országába

menni akarnának, szabad bemenetet s tartózkodást engedjen; mit a követek el is fogadván, a békét megkötötték. Talán szinte ez alkalommal s a császár közbenjárására kötöttet a házasság is Gézja és Adelhaid lengyel hercegnő közt, kinek testvére, Mieciszláv fejedelem szinte a császár udvarában időzött; mert Sarolta, a Gyula leánya, férjének egy fiát, Vaikot szülvén, korán elhalt.

Az új fejedelemnő, kit a szlávok Beleknigninek, vagyis szép urnőnek neveztek, kétségkívül útasításul vitte magával férje udvarába, hogy őt a keresztény vallás föl vételére hajlandóvá tegye. A szép és erőteljes nő, ki férjével versenyt lovagolt, vadászott s még a poharazás örömeit is megosztá, szerelmével rövid időn foglyává tette a különben szigorú, kemény, sőt néha kegyetlen Gézját; ő lett uralkodó mindenben, mi férje hatalomkörébe tartozott. Gézja, bár különben nem érzett magában nagy hajlamot neje vallása iránt, ettől reábiratva nem ellenzé, hogy papok s más keresztények az országba jöjjenek, s itt vendégszeretőleg fogadva, békével éljenek. Sőt, hogy nejének kedvét találja, a bejött papokat, szerzeteseket nem egyszer maga elébe is bocsátotta, beszédjeiket a keresztény vallásról önként meghallgatta.

Így készíté el a szeretet vallásának utját a házassági szerelem. Wolfgang, a svábországi Einsiedeln kolostor buzgó szerzetese, hírét vévén az engedelemnek, önszántából jött be hirdetni az üdvesség ígését. De Wolfgang működése nagyon rövid időre terjedt. Piligrin passau püspök, ki a még fenállott Pannoniára is kiterjedt hajdani lorchi érsekséget óhajta helyreállítani megyéjében, nem akarta tűrni, hogy tőle független papok és szerzetesek működjenek Magyarországon, s Wolfgangot, mivel az ő engedelme nélkül jött be, visszahíván, saját papjai és szerzetesei közül küldött be többeket a térítés munkájára. Ezek oly sikerrel hirdették az evangéliumot,

hogy Piligrin már 974-ben avval dicsekedhetett a pápának, miképen a magyarok, kik közt annyi a keresztény szolga, hogy számra uraikat is meghaladják, nemcsak ezeknek megengedik vallásuk gyakorlatát, hanem magok is, mintegy öt ezren megkeresztelkedtek.

Ha bár tudjuk is egyébiránt, hogy ezen s több hasonló levelei által Piligrin főleg oda czélzott, hogy érsekké emeltetését kieszközölje: nincs mégis okunk kédelkedni azon tudósításainak valóságáról, melyeket a magyarok megtérési hajlamáról irt volt a pápának. A magyarok, miként föntebb is érintők, már egy századdal elébb is, még a kazarak szomszédságában, ismertek többféle vallást, s türelmesek voltak azok iránt. Új hazájokban is, mind itthon a benszülöttek s behozott foglyaik által, mind künn kalandjaik alatt eléggé megismerkedhettek már a keresztény vallással, melyet hogy akár künn, akár benn önmagáért üldöztek volna, sehol sem is találjuk följegyezve. Sőt a német évkönyvekben még annak is találunk nyomára, hogy kalandjaik alatt is történtek már köztök megtérések a keresztény vallásra.

De, ha való is, miről Piligrin levele tudósít, a nemzet megtérítésének dicsősége nem e püspököt illeti. A következő években, úgy látszik, nemcsak ezen első siker nagy részben megsemmisült, hanem magával Piligrinnel is ellenséges viszonyban álltak eleink. I. Otto halála után viszályok támadtak a birodalomban. II. Otto királyt unoka testvére Henrik, bajor herczeg, megbuktatni óhajtván, e végre néhány urral összeküzdött. A herczeg pártjára állott Mieczizláv lengyel fejedelem is, ki aztán sógorát, Géjzát is befonta a szövetségbe. Piligrin püspök Ottonak rendíthetlen híve maradván, nemcsak papjai és szerzetesei kiűzettek Magyarországból, hanem jószágait is több ízben elpusztították a Henrik segedelmére küldött csapatok. És bár Henrik a császártól legyőzetett, az

ellenséges viszony tovább is fenmaradt a magyarok és a püspök közt, ki, mint a császár híve, Liutpold ostmarki gróffal összeköttetésben ügyekezett a birodalom határait a magyarok rovasára tágítani a Duna mentében; mi nekik annyiban sikerült is, hogy a Szárhegyen (Kahlenberg) túl fekvő részeket Magyarországtól elszakasztották. E viszonyok közt Piligrin természetesen kénytelen volt felhagyni minden térítési terveivel.

Mind a honi, mind a külföldi emlékek valamint Géjza nejét mondják lenni a magyarok megtérése főindítójának, úgy magát a tömegesebb térítést sz. Adalbert prágai püspöknek tulajdonítják. Voltak ugyan régi írók, kik ezt sz. Bruno püspök nevével hozták kapcsolatba, állítván, hogy midőn Adalbert prágai püspökké lett, Bruno a császárnak III. Ottonnak engedelméből Magyarországra jött, annak fejedelmét, kit Gouznak neveznek, megkeresztelte, s maga a császár volt volna a keresztatyja; hogy továbbá e fejedelem, ki a keresztségben István nevet vőn fel, sz. Bruno által fiát is megkereszteltette, szinte István nevet adván neki. De e tanúság ellenkezik a több hitelt érdemlő kuffökkal, melyekből kétségtelen, hogy ha tán Géjza magát valamelyik térítő által elébb megkereszteltette is, fiát, az első nejétől született Vaikot, sz. Adalbert prágai püspök öntötte le a keresztvízzel, ki nemcsak számos papot és szerzetest küldött be, hanem, úgy látszik, 993-ban és a következő évben személyesen is huzamosabb ideig tartózkodott az országban; midőn pedig innen távozott, egykori kedvencz szerzetes társát s barátját, Asztrikot, kit a csehek Radlának neveztek, Géjza udvarában hagyta.

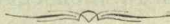
Nejének s a körülötte lévő térítőknél ösztönzéseire Géjza, úgy látszik, néha kényszerítő eszközökhöz is nyúlt az új vallás terjesztésében. „A kik — ugymond a legenda — más utat követtek, azokat ijesztéssel, fenyegetéssel igazta meg.“ De ez által rövid időn oly elégtelenséget támasztott a nemzet

főnökei között, hogy utóbb tanácsosnak látta nemcsak buzgal-mával felhagyni, hanem, tán a kedélyek lecsöndesítése végett, tán mivel maga sem volt elég erős a keresztény vallásban, többször ősi módon is áldozott az isteneknek; s midőn e miatt udvari papjától megintetnék, azt válaszolá, hogy ő elég gazdag és hatalmas mind a két módon áldozni istenének.

Hihetőleg ezen elégtelenség s forrongás a népben indítá Géjzát arra is, hogy Otto császárral szorosabb összeköttetésbe lépjen, s e végett István fiának a császári családból szerezzen nőt. III. Otto, különben is buzgóan vallásos, örömet elősegíté Géjza törekvéseit, melyek következtében a birodalmat is örökre biztosítani remélheté a magyarok rabló kalandjaitól; s 995-ben, vagy a következő évben unokatestvérének a nem rég meghalt Henrik bajor herczegnek leányát Gizelát, István herczegnek eljegyezte, föltételül szabván ki, hogy ő ne csak maga hű maradjon új vallásához, hanem arra népét is megtérítse. És bár ekkoron, miként egy azon időben élt író mondja, még csak árnyéka létezett a kereszténységnek Magyarországon: mégis tulajdonképen már e házassági szövetség által a császári család egy tagjával, lépett be a magyar nemzet az európai népcsaládba, az ország az európai államok körébe; minek világos bizonyosága volt az is, hogy ez idő óta külföldi urak és lovagok mind számosabban jöttek be s telepedtek le az országban.

Géjza fejedelem e házasság után nem sokára 997-ben meghalt, fiára, Istvánra hagyván a nemzet megtérítésének, erkölcsi s társadalmi, vallási s politikai átalakításának nagy munkáját.

Egy hosszú század kellett arra, hogy az európai keresztény civilisatio utat törjön magának a, ha nem is oly vad s teljesen műveletlen, mint egy német iskola állítani szereti, de az európai keresztény társadalom eszméitől s műveltségi irányától különböző szellemű magyar nemzetbe.

III.

SZENT ADALBERT ÉLETE.

MEGJELENT A MAGYAR ENCYCLOPAEDIÁBAN.

Szent Adalbert, prágai püspök, családi nevén gróf Libiczenszky Vojtze, a magyarok apostolainak egyike. Iva-déka az előkelő Szlavnik cseh nemzetségnek, született Libitzen, atyja uradalmában 955—958 táján. A gyermek, ki a keresztségben Vojtze nevet kapott, ritka szépsége miatt nagy örömet okozott születésekor szüleinek, bár ezek akkoron már számos családdal voltak megáldva. De örömüket nem sokára annál nagyobb aggodalom váltotta fel, mert a csecsemő halálosan megbetegedett. A szülők aggodalmukban Istennél kerestek segédelmet: a beteg gyermeket a templom oltárára tevén, a Boldogságos Szűznek ajánlák fel, ha közbenjárása által életben marad. A gyermek nem sokára üdülni kezdett, majd teljesen visszanyerte egészségét, és szépen felserdült. Az első benyomások az atyai házban a gyermek fogékony lelkére oly neműek voltak, melyek későbbi életének irányára nem kevés befolyást gyakoroltak. Atyjának hírneves becsületessége s igazságszeretete még nagyobb becsülést, tiszteletet szerzett neki nemcsak a vidéken, hanem az egész tartományban, mint nemzetségének fejedelmi vérből származása. Anyja az egyszerűséggel viseletében és szokásaiban magas méltóságot, dicséretes női erényeket, férje és számos gyermekei iránt kedélyes gyöngédséget párosított. Mind a ketten vigaszai, gyámolói voltak vidékükön a szegényeknek s ügyefogyott szenvedőknek.

A lelkiismereres atya megemlékezvén gyermekére vonatkozó fogadalmáról, korán egy jámbor tanítót adott melléje. Ennek vezetése alatt a serdülő VojtzeK rövid időn oly nagy előmenetelt tőn, hogy sz. Dávid zsoltárainak nagyobb részét könyv nélkül tudta. Az atya édes örömmel szemlélte kedvencz fiának fejledező nagy tehetségét, s hogy a kor minden tudományában kiműveltség, 967-ben Magdeburgba vitte őt, holott akkoron a leghíresebb iskola létezett északi Németországban, a szász eredetű Otrik vagy Astrik mester vezetése alatt.

A város érseke, Adalbert, kinek a gondos atya nagy reményű fiát bemutatta s gondviselésébe ajánlotta, őt nem sokára megbérmálván, Adalbert nevet adott neki, melyet azontúl folyton viselt szláv hangzásu keresztneve helyett. A bár még fiatal, de szigorú, s ékesszólása miatt kora Cicerojának nevezett Otrik nem sokára megkedvelte a cseh fiut, ki jeles tehetségei mellett oly ártatlanságot és szelidséget tanusított, hogy pajkos iskolatársai őt nem egyszer szilaj tréfáik tárgyává, gúnyjaik céljává tették. A szelíd gyermek e miatt szabad óráiban, ha csak szerét tehette, ellopódzott társaitól, s vagy a templomok látogatásában vagy olvasásban keresett szórakozást, mert Otrik könyvekkel gazdagon ellátta iskoláját. Szülei gyakran szép összegeket küldöttek fioknak; de Adalbert azt, mennyire szükségei fedezéséből feleslege maradt, a szegények közt osztotta ki. E szigorú fegy alatt kilencz évet töltött Adalbert; s midőn kedves mestere II. Otto császár irodájába vétetvén fel, iskoláját odahagyta, Adalbert is visszatért az atyai házba, „teljesen jártas a világi bölcsészetben,“ ugymond életirója.

Az iskolai szigorú fegy után jól esett az ifjúnak a szabadság, melyben otthon, a vidék fiatal uraival a lovaglás, vadászat s más kedvtöltések örömeit élvezheté. De a testi gyakorlatokban, kivált a lovaglásban kitűnő ifjú, úgy látszik, e mulatságokat nagyon is megízeltette; ezen időben, ugymond életirója,

a szigorú Bruno, a földi kéjek foglalták el az ifjú lelkét. Így telt el körülbelül hat év a nélkül, hogy a pezsgő vérű ifjút multságai-, kedvtöltéseiben valami megzavarta volna. Ki őt ekkor látá, alig ismert reá benne az ájtatos, szelíd, visszavonulni szerető gyermekre.

De 982-ben vége szakadt a világias iránynak. Épen Prágában vala, midőn Thietmár püspök haldoklott. A kíváncsiság s végzetének egy titokteljes szava őt is a haldokló terebébe vonta. Tanúja volt azon keserű önvádaknak, melyekkel a püspök mindenek hallatára gáncsolá végórájában lefolyt életét. Az ifjú lelkét mélyen meghatották az elhalt püspök lelki gyötrelmei. Gyermek korának a vig társak közt háttérbe szorított vallásos iránya egész hatalommal felébredt benne a halál megrázó képe előtt. Zajos kedvtöltéseinek emlékeiből az ő lelkében is felmerült tán egy némely tény, melyek miatt a lelkiismeret furdalásait érezte kebelében; s a felrázott lélek, remegve tüdvéssége miatt, teljesen megváltozva hagyta el a haldokló ágyát. Még azon éjjel vezeklő ruhát öltött magára; fejét hamuval hinté be; s így járta el utóbb a város templomait; a mije volt, a mi könnyelmű életére emlékezteté, a szegények között osztotta fel.

A magas születésű, testre s lélekre, tigyességre s tudományra nézve kítűnő, alig huszonhat éves ifjúnak e szellemi irányváltozása nem kevésbé feltűnt mind az egy rangu urak, mind maga II. Boleszláv herceg előtt; s őt nem sokára, közakarattal a megürült püspöki székre tűzték ki. A püspökök felruházománya a német birodalomban ekkoron a császártól függvén, Boleszláv őt egy követséggel a Veronában mulató II. Otto császárhoz küldé. A püspöki gyűrűt és pásztorbotot 983-ki junius elején a császártól átvevén, Mainzba ment, hogy metropolitája, Willigis érsek által magát pappá, püspökké szenteltesse.

És ezóta a szent önmegtágadás ihlettsége egészen elhatalmazott a fiatal püspök lelkén. Szerzetes ruhában, mezítaláb tartá bemenetét püspöki székhelyére, Prágába, kiáltó ellenében az őt fogadó urak s ünnepély fényével. Életmódja, foglalkodása a magas egyházi méltóságban is csak az maradt, mely előde halála után őt oly feltünővé tette. Házában a legszigorúbb klastromi fegyelem s testöklés lőn a szabály. A nap óráit imádság, alamiznaosztás, a betegek és fogházak látogatása, és az alsóbb rendű papság tanítása közt osztá fel; éjjel a pusztta földön, s kővánkoson engedett magának néhány órai álmat. A tanácsot, lelki vigaszt keresőknek, árváknak s özvegyeknek egész serege lepte el naponként udvarát; és segítség, vigasz nélkül egyet sem engedett távozni magától. Házában folyton tizenkét szegényt ápolt; ünnep- s vasárnapokon nagy alamiznaosztogatást tartott. Jövedelmeit négy részre osztá: egyet az egyház és isteni szolgálat szükségeire, egyet a kanonokok ellátására, egyet a szegények gyámolítására adott; s csak a negyediket tartá magának, ezt is jobbára szegények ápolására költendő.

De mennél szigorúbb és kegyesebb volt Adalbert saját életében, annál nagyobb lelki bánattal szemlélte a cseh urak vallástalan, erkölcsileg féktelen életét: a ledérséget, melynél fogva egy nővel meg nem elégedve, ágyasokat tartának udvaraikban; a dobzódást, melyben napjaikat tölték; a viszályokat, melyeknél fogva egymással folytonos háborúban éltek, egymás javait pusztították. Nagy lelki gyötrelmet okozott neki az is, hogy a papok széltében házasodtak, s hogy a zsidók, az urak pártfogása alatt rabszolgakereskedést űztek. És midőn tapasztalná, hogy ezek ellen tett felszólításai sikertelenek, feddési megvettetnek, sőt kigúnyoltatnak: mind nagyobb keserűség lepte meg lelkét, s mind nagyobb elégtelenség támadt benne helyzetével, melyben főpásztori tisztét,

mint óhajta, nem teljesítheti. Elvonúltság, klastrom után kezdett sovárogni, melyben, távol minden botrányos jelenettől, háboríttatlanul üzhesse szigorú életmódját.

Egy ízben látogatóban vala nála Krisztian szerzetes, Boleszláv herczeg öcsese, ki Regensburgban, sz. Emmeram klastromában hasonló ascetai életet viselt. Adalbert élve az alkalommal, esdekelve kérte őt, venné át tőle a püspökséget, hogy maga valamely zárdába vonúlhasson. De Krisztiánnak szintén nem tetszék a csere; a püspöki botot, melyet Adalbert kezébe nyomott, indulatosan dobta el magától; s így Adalbert tovább is hordani kénytelenítettett tisztének mind tűrhetlenebbé váló terhét. Több ízben csaknem szökni akart, mint egykoron Jónás a hivatás elől; de mindig visszatartá őt a gondolat, hogy isteni végzet rendelte őt helyére, s valahára tán még is keresztül hat intéseivel az uraknál. Azonban nem egy nap műve, megváltoztatni egy nép erkölcsseit; a püspök mindinkább elkeseredett erőlködései sikerlenségén. Végre meggyőződén, hogy többet árt magának, mint a mennyit használ a megtérni nem akaró népnek: lelki hánykódásai közt erőt vett rajta a gondolat, hogy „jobb távoznia és saját lelki üdvességének élnie, mint fáradalmaít gyümölcstelenül szemlélnie az elvakúlt, vesztébe siető népnél.“

Megerősíté őt ezen elhatározásában Asztrik szerzetes, kit a csehek Radlának neveztek, s a püspök, úgy látszik, már ekkoron a maga udvari papjává tőn. Egy napon tehát 988-ban ennek s még egy papnak és saját legifjabb öcsésének, Radimnak kíséretében, ki szerzetessé levén Gaudentius nevet vőn fel, s bátyjának ezentúl mind haláláig elválhatlan társa lőn, utra indult Róma felé, hogy személyesen eszközölje ki felmentetését tiszte alól a pápától. XVI. János pápa, meghallgatván előadását, megszánta a kegyes férfiút, s őt püspökségétől feloldozván, megengedte neki, hogy azontúl egyedül

lelki üdvességének élhessen. Adalbert szabadságát visszanyer-
vén, arra határozta magát, hogy Jeruzsálembé, az üdvözítő
sírjához zarándokol. A császárné, Theophania, ki épen Rómá-
ban mulatott, értesülvén szegénységéről, egy összeg ezüstöt
küldött neki, utravalóul. De Adalbert, eltökélve, szegényen
lépni zarándoklatára, az adományt szegények közt osztá ki.

Azonban, zarándoklatának már kezdetén megváltoztatta
szándokát. Egy napon, midőn a monte-casinoi klastromba
tért be szállásra, Manto apát, vele beszédbe ereszkedvén,
dicsérte ugyan elhatározását, melynél fogva a világtól bucsút
vőn; de azt nem hagyhatá helyben, hogy a külső fegyelem
igáját hordani nem akarva, kósza életet visel. A tekintélyes
apát figyelmeztetése nagy hatást tőn Adalbert lelkére, s
nyomban elhatározta magát, barátta lenni a zárdában. A
szerzetesek hajlandók valának őt befogadni úgy mindazáltal,
hogy püspöki rendjénél fogva ő szentelje majd be új templo-
maikat, ő avassa fel a szerzet új tagjait. Adalbert indulato-
san utasítá el magától az ajánlatot. Ugy látszik meghasonlás-
ban volt már önmagával, s az apát intése óta belátni kezdé,
hogy nem jól cselekedett, midőn püspöki tisztét, melyben
embertársainak hasznos, tevékeny életet folytathat vala, a hi-
vatás terhe és személyes ellenszenve miatt odahagyva, a con-
templativus élet pályájára lépett. És midőn most a szerzete-
sek őt püspöki tisztére emlékezteték, boszúsan hagyta oda
a klastromot.

Elválhatatlan társával, Gaudentius öcscsével ezután Valle-
lucébe zarándokolt, hol egy görög remete, a később szentté
lett Nilus néhányad magával egy eremitariumban megvonulva
él vala. Ennek lábaihoz borúlva, könyörgött Adalbert fel-
vétetéseért a zárdába. Nilusnak megteszék a magas ihlett-
ségü fiatal zarándok; de mivel zárdája a monte-casinoi mo-
naster földjén volt, attól tartott, hogy bajba keveredik, oly

egyént vevén fel, ki Monte-Casino odahagyta. Tanácslá tehát neki, menne Rómába, sz. Bonifácznak az Aventin dombon létező monostorába, kinek apátjához ajánló levelet adott neki. Leo apát, tapasztalt, emberismerő férfit, ki a pápának többször követségeiben járt el Francia- és Németországban, némi keménységgel fogadta a kósza zarándokot, s csak a pápa engedelmével vette fel őt újonczai közé.

Itt, a szigorú fegyelem bilincseiben, elemében találta magát a rajongó férfit, s a vezeklési gyakorlatok közt elnémult lelkiismeretének feddő szava is, mely hivatásának odahagyása miatt őt elébb nem ritkán gyötri vala. A testi öldöklés szenvedélyével teljesíté a klastrom legalacsonyabb szolgálatait, melyek az újonczok feladatává tétettek. Önmegtágadása, lángoló buzgalma s ájtatossága bámulatra s tiszteletre, ihlettsége követésre ragadta a szerzetesek egynémelyikét. 990-ben végre kitelt a próbaidő, s april 19-kén öcsésével Gaudentiussal együtt letette a szerzeti fogadalmakat.

Adalbert, rég óhajtott célját elérvén, boldognak érte magát. Lelkülete, ihlett ájtatossága, testöldöklő szenvedélye most is a régi maradt ugyan; de a nagyobb szabadságban, melyet mint fogadalmas szerzetes élvezett, ismét utat tört magának lelkében azon kiható cselekvésre való hajlama is, melynek mezejét püspökségével elhagyta volt. Részint a zárdában, mint újoncz, részint már elébb, a nyavalyások iránti szánakozás arra ösztönözte volt őt, hogy némi orvosi ismereteket szerezzen magának; és most alkalma lőn azokat érvényesíteni. Szegényebb betegek számosan keresték fel őt zárdájában, vagy kérték magukhoz; s híre e tekintetben hamar annyira elterjedt, hogy még a város igazgatója is őt hivatá beteg leánya meggyógyítására.

E közben még mindig üres maradt a prágai püspökség, s maga II. Boleszláv is véget akart valahára vetni népe mind-

inkább növekedő vallástalanságának; 992-ben tehát a maga öcscsét, Krisztiánt, a regensburgi szerzetest, és Otrikot, ki rég visszatért volt Prágába, több főrangu csehekkal követségbe küldé Rómába, hogy Adalbertet visszatérésre indítanák. A követek, a herczeg meghívása mellett Willigis mainzi érsektől is határozott metropolitai rendeletet mutattak neki elő, mely őt visszatérésre inté. De Adalbert vonakodott elhagyni megkedvelt klastromát. Hasztalan ígérték neki a követek, hogy ezentúl nagyobb engedelmességre találand az urak részéről; hasztalan pazarlá reá maga Leo apát is rábeszélő tehetségét: ő mindaddig nem hajólt, míg a pápa egyenes parancsa nem tette kötelességévé a visszatérést. Adalbert, nehéz szívvel bár, de végre engedelmeskedett.

A herczeg fényesen fogadta őt Prágában. De ennél nagyobb elégtételt adott Adalbertnek az, hogy Boleszláv, a megtért püspök kívánata szerint, nagyjainak gyülekezetében, ezeknek szigorú engedelmséget parancsolt irányában, s őt feljogosítá, azon házasságokat, melyek az egyházi törvények ellenére, közel rokonok közt köttettek, szétbontani, egyházakat, klastromokat építeni s e végre a tartományban tizedet szedetni. Sőt kérelmeire, kevéssel utóbb, maga a herczeg is alapított Prága mellett egy klastromot, melynek aztán Adalbert a már említett zarándoktársát s barátját Otrikot, kit a csehek Radlának neveztek, tette előljárójává.

De a herczegi ígéretek, felhatalmazások s alapítványok nem sokáig hagyták örvendeni a buzgó püspököt. Óhajta, melynek valósítását újabb hivatalkodása kezdetén magának feladatúl tűzte ki, hogy az egyház szabályaihoz mért, jámbor keresztényi életet alapítson meg az országban, mind nagyobb nehézségekre talált. A népben, mely nem rég tért a kereszténységre, melyből a régi pogány vallás, erkölcsök és szokások még koránt sem valának teljesen kiirtva, sokkal

lassabban simúlt a keresztény fogalmak- és szabályokhoz, mint a lángbuzgalmában türelmetlen püspök óhajtja vala. Számos akadályokra talált, melyekkel látszatos siker nélkül küzdött.

Lelki gyötrelmei közt abban keresett vigasztalást, hogy egy szomszéd népnek, melynél 973 óta Wolfgang szerzetes, majd Piligrin passauai püspök a kereszténységnek némi magvait már elhintették, apostolává legyen. E nép, eleink, a magyarok valának, kiknek vezére Gécza, nevének, a lengyel Adelhaidnak ösztönzéseire magát némelyek szerint már meg is kereszteltette volt. Adalbert két életírásában semmi nyoma sincs ugyan annak, hogy ő a magyarokkal s vezérökkel valaha valamely személyes összeköttetésbe lépett volna: szent István királyunk életírásaiból mindazáltal kétségtelenné válik, hogy Adalbert több ízben küldött követeket Géczához, kik őt ösztönöznék, hogy a kereszténységet népében is terjeszsze; majd, midőn őt erre hajlandónak tapasztalná, Otrikkal vagy mint nálunk nevezték, Asztrikkal és számos szerzetessel maga is bejött, úgy látszik, 993-ban; Gécza fiát, Vojkot Esztergamban megkeresztelte, István nevet adván neki. Ugyanezen alkalommal a magyar urak közül is számosan felvették a keresztiséget. Meddig mulatott Esztergamban Adalbert, bizonytalan; csak azt tudjuk, hogy távozáván, Asztrikot a vezér udvarában hagyta, ápolni a kereszténység gyöngéültetményét.

A Prágába visszatérnek egy szomorú esemény nem sokára végképen kimerítette türelmét püspöki hivatalában. Történt, 994-ben, hogy egy előkelő cseh hölgy, mint mondják a Wrsovecze nemzetségből, házasságtöréssel vádoltatott, melyet egy pappal követett volna el. Ősi szokás szerint, a bűnös asszonynak saját férje keze által kell vala meghalnia; s a meggyalázott férj rokonai hevesen sürgették a

nemzeti szokás megtartását. A bűnös nő Adalbert lábainál keresett menedéket; s ő megszáván a bűnbánó asszonyt, eltökélte magát, habár életébe kerülne is, meghiusítani a rokonok kegyetlen szándokát. A nőt egy apácza-klastromba viteté, ott szigorúan meghagyván, hogy tudta s engedelme nélkül hozzá senki se bocsáttassék; s aztán a nő halálát kívánó uri családokkal bátran szembeszállott: de hasztalan; még a vértanuság kívánt koszoruját sem nyerheté el; a bűnös asszony, kit a férj rokonainak sikerült hatalmukba ejteni, egy rabszolga bárdja alatt vérzett el.

Adalbert ezen esemény által gyöngédebb emberi érzelmeiben nem kevésbbé, mint egyházfői tekintélyében, melyet e szomorú eseménynél egész súlyával érvényesíteni ügyekezett, magát mélyen megsértve érezvén, tovább ki nem állhatá, s Gaudentius öcsésével, Boleszláv akarata ellen, ismét Rómába, kedves klastromába sietett vissza. De metropolitája, a szigorú mainzi érsek, nem akarta tűrni, hogy a fiatal kereszténység, melynek fentartásától függött a német befolyás is Csehországban, egy püspök érzelgése és személyes viszonyai miatt kárt szenvedjen, s erélylyel követelte Adalbert visszatérését püspöki székébe; s ez iránt a pápánál is tön lépéseket. Az új pápa, a német származásu V. Gergely, vele egy értelemben, igen rossz néven vette Adalbertnek széke önkényes elhagyását; s egy zsinat végzése által szoros kötelességévé tétette visszatérnie. Annyit mindazáltal sikerült kieszközölni a püspöknek, hogy ha Prágában be nem fogadtatnék, szabad legyen térítőként pogány nemzetekhez vándorolnia. Adalbert e kegyet a martyrkoszorú reményében kérte ki magának.

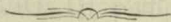
A viszonyok e közben nagy változáson mentek át Csehországban. Boleszláv a püspök távozása miatt boszús elleneségei befolyásának tárt fület engedvén, az egész Szlavnik

családot fenyegeté. Gyanítá ezt Szobjebor a testvérek legidősbike s a lengyel herceghez futott. Az e miatt felingerült Boleszláv haragja rettenetesen lecsapott a családra. Ősi várakat, Libitzet, melyet a hátramaradt négy fivér védelmezett, körül táborolván megvette, őket nejeikkel s gyermekeikkel együtt leölette. Ez még 995-ben történt, nem sokára Adalbert távozta után Prágából.

E miatt, midőn Rómát a zsinat rendelete szerint odahagy-
nia kellett, nem is ment Prágába Adalbert. Eleinte Notherius leodi püspökkel Piemontba, két hónap múlva Mainzba utazott, hogy érsekével értekezzen. Ez egyre sürgette visszatértét. De itt pártfogóra talált Adalbert III. Otto ifjú császárban, kivel az imént Rómában megismerkedett. Az ábrándos kedélyű Otto annyira megkedvelte a felmagasztalt érzelmű püspököt, hogy nem győzte eléggé hallgatni ihletett beszédeit, gyakran még hálóteremét is megosztá vele, hogy annál tovább hallgathassa. Utóbb Mainzból Franciaországba, Toursban sz. Márton, Párisban sz. Dénes, Fleuryben sz. Benedek hamvaihoz zárándokolt Adalbert. Ezután aligha Magyarországon nem utazott keresztül; mert 996-ban Lengyelországban Chrobri Boleszláv herceg udvarában találjuk őt. Innen tétetett végre a fejedelem által kérdést is a prágai udvarnál, hajlandók-e a csehek őt püspöküknek visszafogadni. Mint a történetek után várni lehetett, visszautasított.

Adalbert sem kívánt mást. Boleszláv egy idő óta hódító háborút viselt az észak felé tanyázó pogány poroszok ellen. Most tehát Adalbert, minden kötelezettségétől szabaddá lévén, elhatározta magát a poroszok megtérítésére vándorolnia. Csaknem bizonyos halálnak ment elébe. A fölött, hogy nyelveket sem érté, mivel Lengyelországból ment hozzájuk, ő is ellenségnek tekintetett. Egy ideig mégis különféle viszontagságok közt bolyongott a tartományban, mindig elválhatatlan

társának, Gaudentius öcsésének kíséretében, míg nem 997-ki ápril 23-kának éjjelén egy pogány paptól, kinek testvére a lengyelek által megöletett, szállásán meglepetvén, hét lándzsaszúrás alatt lelkét kiadta. Hulláját utóbb a lengyel herceg nagy összegben váltotta ki a gyilkosoktól s Gneznában temettette el. Öcsését Gaudentiust, ki megszabadult, III. Otto, midőn az általa már életében is annyira tisztelt vértanú sirjához ment imádkozni, Gneznában Lengyelország első érsekévé nevezte ki.

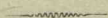
IV.

A KERESZTÉNYSÉG

S AZ

ALKOTMÁNYOS REND MEGSZILÁRDULÁSÁNAK KORA.

MEGJELENT 1857-BEN A „HAZÁNK“ FOLYÓIRATBAN.

I.

István fejedelem házassága Gizellával, az 1002-ben német királylyá lett Henrik bajor herceg húgával, kezességül szolgált Európának, hogy a magyar nemzet, melytől oly sokat és sokáig szenvedett, a békét megtartandja s a többi keresztény népek családjába lépend, mert föltételül köttetett ki a házassági szerződésben, hogy István ne csak maga hű maradjon a keresztény valláshoz, hanem arra népét is megtérítse.

És valóban, magára a magyar népre nézve is szerencse volt, hogy István adott szavát oly buzgóan beváltotta, s hogy a nép is oly engedelmes lőn fejedelmének rendelete iránt, mely szerint mindenkinek meghagyatott, hogy az ősi vallás gyakorlatával felhagyván, magát kereszténynyé avattassa. Akkoron Európa már nagy részben keresztény volt, tán még csak az egy porosz, litván és bessenyő nép kivételével, mely a Fekete-tenger éjszaknyugati részein tanyázott. A keresztény köztársaság, hitében buzgó, természeténél fogva sem tűrhetett pogány elemet a maga kebelében, kivált miután e pogány elem félszázadnál tovább ostora volt. Nemcsak a mély értelmű István maga világosan látta, hanem a józan eszű nép is szintúgy érzette, hogy múlhatlanul ki kell engesztelődnie Európa többi, keresztény népeivel. A kalandos rabló hadjáratok nemcsak azt eredményezték, mit azokban a magyarok fő czélul tűztek ki magok-

nak, hogy nevöket, fegyverhatalmokat a szomszéd népeknél félelmissé tegyék, s ennél fogva magokat az új hon birtokában megszilárdítsák; hanem miután a különben helyes tapintattal kezdett hadjáratokat kelletlenül tovább üzték, egyszerűsmind gyűlöletet is ébresztettek magok iránt a többi népekben. A gyűlölet élénk boszúszomjjá vált, mihelyt megtört a magyar fegyverek varázsa s a hadi szerencse a németek zászlájához pártolt. Európa egyesült népeinek boszúfegyverét pedig az örökös kalandjain számában megfogyott, szigorú fegyelmetől elszokott, egységében meglazult magyar nép alig verhetne volna vissza több szerencsével, mint előtte két rokon nép, a hunnok és várkúnok azt visszaverni nem voltak képesek. Meg kelle tehát engesztelnie Európát, mire azonban a béketartás még nem volt elég, hanem múlhatatlanul szükségessé lett, a béke és szeretet vallásának fölvétele által szellemre, erkölcsre nézve azonosodni a keresztény Európa többi népeivel.

De míg a többség, a körülmények kényszerének eszélyesen hódolva, engedelmesen fogadta István rendeletét: a törzs- és nemzetség-fők egy része, talán azért is idegen a keresztény vallástól, mivel általa az országot német befolyás alá jutandónak, a nemzet szabadságát, függetlenségét veszélyezettnek hitte, mindjárt a rendelet kihirdetése után fellázadt az ifju fejedelem ellen. E nemzetségek a Dunán túl valának megtelepedve, mely részeken Németország szomszédsága miatt, legelőbb megkezdett a térítés. Ezek most Koppánynak, a tar Zirind fiának zászlai alatt sorakoztak, s „a velök nem tartók javait, helységeit pusztítani, a keresztény szolgák ellen kegyetlenkedni, a fejedelem hatalmával dacolni, tekintélye ellen gúnyolódni kezdenek.“

István, látván hogy e pártütés gyors elnyomásától függ mind a maga megmaradása fejedelmi székén, mind a kereszténység s evvel együtt nemzetének jövődjé, azonnal össze-

gyűjté a maga hiveit, kik közt számos bevándorlott idegen úr is találatott fegyveres népével. És miután magát mintegy bizonyítványául annak, hogy mind magát, mind utódait, a jövő fejedelmeket, a keresztény lovagok ismeretes három erényének követésére s gyakorlására kötelezi, Hunt és Pázmán lovagok által, európai módra lovaggá üttette, a Dunán átkelvén, a lázongókat megtámadta és széllyelverte; Kopányt, a pártos vezért, Venczellin, wasserburgi gróf, ölte meg az ütközetben.

E győzelem döntőleg határozott a kereszténység s evvel együtt az európai civilisatio felvételére nézve Magyarországon. Ezentul semmi nagyobb ellenzésre nem találván, István buzgóan hozzálátott népe megtérítéséhez. Nemesak több papot és szerzetest hívott be az új tanok hirdetésére; hirdette azokat maga is, maga válván apostolává a nemzet előkelőbb osztályának. Szent Mártonhegyén a még Géjzától építtetni kezdett kolostor hamar elkészült, és sz. Adalbert egykori barátjának, Asztrik apátnak kormánya alatt középpontjává lett a térítés nagy munkájának.

És midőn ezt pár év leforgása alatt annyira előhaladottnak látta a buzgó fejedelem, hogy a teljes sükert már csak az időnek kellett megérlelni: a végső lépést is megtette, mely még arra kívántatott, hogy nemzetét keresztény népnek, országát keresztény országnak mondhassa. Püspökségeket alapított, azok betöltésére alkalmas egyéneket választott, s Asztrik apátot Rómába követül küldötte, hogy intézkedéseinek a kereszténység fejtől is, a pápától, eszközöljön ki megerősítést.

De valamint evvel a német püspököknek olyféle beavatkozását akarta meggátolni országában, minőt Piligrin passai püspök nem régiben nagyon is igényelt: úgy ez nem egyedüli czélja volt Istvánnak, melyet római követsége által elérni óhajtott. Azon kor fogalmai szerint két főhatalom létezett a kereszt-

tény Európában, melynek egyike az egyházi, a római pápa, másika a világi, a római császár személyében öszpontosult. És mihelyt valamely nép, a keresztény vallásra térvén, a pápa egyházi főhatalmát maga fölött elismerte; a császárok is azonnal kiterjeszteni ügyekeztek reá világi fenhatóságukat. Így történt ez egy századdal elébb Csehországban, mely azóta a császári birodalom részévé lett. Erre törekedett III. Otto császár az újdon kereszténynyé lett Lengyelország tekintetében is. És semmi kétség, hogy Magyarországra nézve sem akart kivételt tenni, midőn, az egykoru merseburgi Ditmár tanúsága szerint ösztönte Istvánt, hogy fogadná el tőle a királyi címet és koronát.

De István, bár mily buzgó különben a keresztény vallás iránt, melyben gyermekségétől fogva oktatta s nevelte őt az Olaszországból bevándorlott sanseverinói gróf Adeodat: az új vallásért még sem akarta feláldozni nemzetének függetlenségét, helyesen itélvén, hogy ezt az a kereszténység kebelében is megőrizheti, s kívánja is megőrizni. A császártól tehát sem címet, sem koronát nem akart elfogadni; hanem, minthogy ezeket, az uralkodó fogalmak szerint, a két főhatalom valamelyikétől kelle s lehetne csak nyerni: a pápától kérte azokat, kinek egyházi főhatalma, melynek magát s kereszténynyé lett népét különben is önként alája vetette, semmi rövidségére nem lehetett országa, nemzete függetlenségének. Ennek kieszközlése volt tehát a követ másik feladata.

„Én csak apostoli vagyok, — kiálta fel II. Sylvester pápa, midőn Asztrik követsége tárgyát előadta — István pedig valóságos apostola nemzetének.“ Nemcsak a püspökségeket s kinevezett püspököket megerősítette tehát, hanem megadta a koronát is, mely az imént a lengyel herczeg számára készült; küldött ezenkívül a fejedelem apostolkodásának jelképéül egy ezüst kettős keresztet és egy magasztaló levelet, mely által a

fejedelmet teljesen felhatalmazta szent buzgalmának sugallata szerint rendezni országa egyházi viszonyait.

II.

Épen az ezredik évet irták, midőn István magát Esztergamban, aug. 15-kén, új püspökei által királylyá kenette s megkoronáztatta. De nemcsak e fényes ünnepély által lett ez év nevezetessé történelmünkben: azon alkotmányos politikai rendszer is, melyen a nemzeti szabadság századokon keresztül alapült és fejlett a legújabb korig, hihetőleg már ez évben nyerte eredetét. István az etelközi alkotmányos alapot, melyet a honkeresésre induló „hétmagyar“ öt pontban megállapított, nem vetette el, hogy újat emeljen helyébe: ő csak a régit fejtette ki s idomította át az egyeduraság fogalmai s követelései szerint. Az etelközi alkotmány, — ha az mégis olyan-nak mondható — a hét törzs s azok vajdájának szövetségén alapült, mely a fejedelemnek az egész nép fölött adott ugyan vezéri hatalmat; de a törzs belügyeinek igazgatását a vajdák-nak tartá fenn. E nagy hatalom a törzsek vajdájának kezében már is igen meglazította a nemzeti egységet, s a királyság mellett fenn nem állhatott többé a nélkül, hogy a magyar föld is oly tág kapcsolatu tartományokra szakadjon, minőkre politikai erejének kárával oszlott a német birodalom. István-nak most, hogy népének a keresztény vallásra térítését szerencsésen befejezhesse, s minden további, Koppány-féle lázadásnak elejét vegye, a törzsfők hatalmát multhatatlanul korlátolnia s a király kezében kellett központosítania, minden ágaira nézve, a kormányhatalmat az egész nemzet fölött. Ezt ő az által hajtá végre, hogy a nemzet felosztását a törzsek és nemzet-ségek szerint teljesen megszüntette, s a vármegyék szerint

melyek, bár más jelentéssel, már előbb is léteztek, intézte el. A vármegyék kormányára vár- vagy főispánokat nevezett, s azokat, minden tekintet nélkül a törzsfőkre, közvetlen a királyi hatalomtól tette függővé. Ezeknek kormánya alá vetette a vár védelmére rendelt fegyveres népet, melynek, e szolgálata díjául, a vármegye területén földeket, bérbirtokot rendelt, apáról fiura szállót ugyan; de mindig a várszolgálat kötelezése alatt. Ezen osztályt várjobbágyoknak nevezik emlékeink. Ezek mellett létezett szinte a főispán hatósága alatt a városok lakossága, s a vidéki, jobbára a szolgálkák lett benszülöttekből származott várnép, mely utóbbik a közte kiosztott várföldek termékének felét adó gyanánt köteles volt beszolgálni a várispánnak. Ezen adó harmada magáé a várispáné, két harmada a királyé volt.

A földeken, melyekre a honfoglalás idején a külön törzsek és nemzetségek megtelepedének, a birtokjog eddigelé nem egyeseké, hanem közösen az egész törzsé s nemzetségé volt. Most István személyes örökbirtokjogot adott minden egyesnek azon földre, melynek eddig tulajdonképen csak haszonvevője volt. Ezen intézkedés kapcsolatban az elsővel, véget vetett a törzsfők régi hatalmának. Ezen szabad birtokos osztály alkotta az utóbb úgy nevezett nemességet. Ezeknek kötelezettsége csak a honvédelem volt a király zászlója alatt; az egyháznak kiszolgáltatni kellett tizeden kívül semmi adót nem fizettek; a várispánnak csak a tized és némi pénzügyekre nézve voltak alája vetve; birájokat, minden megyében kettőt, magok közakarattal választották; főbirájok a király maga volt, s annak a törvényszéken helyettese, a nádorispán s a királyi udvarbíró, kiből utóbb az országbíró nőtte ki magát.

Azonban, midőn ekként a törzsek és nemzetségek vajdájának s fejének régi hatalmát megszüntette, egyáltalában nem zárta ki őket István a közdolgok igazgatásából, mire

őket, az etelközi szövetség harmadik pontja félremagyarázhatlanúl felhatalmazta. Egy országtanácsot alkotott maga körül, melynek végzései szerint kormányoztatnának a közügyek. E kormánytanács hozzájárultával, s valamelyes képviselő alapján szerkesztett s időnként kihirdetett nemzeti gyűlés részvételével alkottattak a törvények is, melyeket az új politikai szervezet s a keresztény hitvallás feltételével kifejtett új viszonyok igényeltek.

Csak egy pár főbb pontját érintettük azon reformoknak, melyeket István, mióta királylyá lett, életbe léptetett: de ennyit említenünk, úgy hisszük, elég arra, hogy olvasónk meggyőződjék, miképen az ország politikai organismusa nemcsak lényeges változáson ment keresztül, de nagy haladásnak, tökélyesülésnek is örvendett. A clan-féle szerkezet laza formáit, melyek a nemzeti egységet már komolyan veszélyeztették, a mornarchiai kormányzat központosított formái váltották fel, melyek míg egy részről a fejedelmi hatalmat erősebbé, terjedtebbé, szilárdabbá tették, az önkormányzatnak is széles tért engedtek; s a törzsfők önkényes hatalomgyakorlatának helyébe azon jogot emelték, mely a nemzet színének, számára nézve nagy, előbbkelő osztályának részvétet biztosított a törvények alkotásában s a közügyek igazgatásában; szóval egy kis számú, mindenható olygarchiának egy monarchico-aristokratikus kormányformát állított helyébe; biztosítván egyszermind a szabad, személyes birtokjogot, melyet elébb teljesen kizárt a nemzetségi birtokjog minden haladást gátoló, communisticus intézménye.

III.

Valamint a keresztény hitvallás behozatala s terjesztése ellenhatást szült azokban, kik az ősi vallásról lemondani nem

akartak: úgy már az első rendszabályok is, melyek a vajdák hatalmának korlátozására szolgáltak, felriasztották ezek féltékenységét. Gyula, Zombornak, a Konstantinápolyban megtért idősb Gyula testvérének fia, Töhötöm vajdának unokája, volt az első, ki az engedelmséget megtagadta. Ő Erdélyben, melyet csaknem függetlenül kormányzott, egyáltalában nem akart hódolni az új rendnek. István tehát 1003-ban haddal ment ellene, seregét megverte, magát nejével, Bua és Bukna fiaival egyetemben foglyává tette. A győzedelmes király, úgy látszik, huzamosabban időzött Erdélyben. A keresztény hitvallást, az új egyházi s polgári szerkezetet itt is megalapította. Gyula-Fehérváron püspökséget alkotott; és miután a gazdag sóbányákat fejedelmi birtoknak nyilatkoztatta, a tartomány kormányát egy Zsolt nevű rokonára bizta.

Erdélyt ekként rendbe hozván, Gyula szövetségese, a bessenyő Keán, vagy, mint mások olvassák, Reán vezér ellen fordítá István a maga fegyvereit. Keán, Gyula legyőzése után sem szűnt meg Moldvából háborgatni Erdély határait. István tehát seregét a havasokon átvezetvén, a bessenyő fejedelmet ütközetre kényszeríté, melyben ez maga is életét vesztette, serege pedig szétszóratott.

Erdélyből a mai Nagy-Kúnság felé vezette vissza győzedelmes hadait az ifjú király; mert hírül vette, hogy azon bessenyők is, kik ott Taksony fejedelem korában megtelepítettek, vonakodnak fölvenni a keresztiséget és simúlni az új rendhez. Megjelenése azonban és szigorú rendszabályai itt is hamar megtörték a szilaj nép ellenzését.

De még egy pártos fő maradt legyőzendő: Ochtum, a Gyalu ivadéka, kit Árpád a maga fenhatóságának elismerése után meghagyott a maga fejedelemségében, a mai temesi bán-ságban. Ochtum gazdag fejedelem volt, kinek a buja tenyészetű bánági térségen, tömérdek nyájai s ménesei tanyáztak.

Ő az ó-hitű görög egyházhoz tartozott ugyan, de annak szabályait sem vette figyelembe, s egyebek közt kilencz felesége volt a krónika szerint. Tartván az erőteljes István hatalmától, a bolgárokkal szövetséget kötött s még a görög császár pártfogását is kikérte, szívesebben ismervén el a távol lakónak, mint a magyar királynak fenhatóságát, mely rá nézve elébb utóbb veszélyesnek mutatkozott. E szövetségben és pártfogásban bízva, nem sokára maga idézte fel a vihart, melytől el is sodortatott. Nem elégedvén meg avval, hogy a Tiszán és Maroson a járó-kelőkötől vámot szedett, a királyi sóra is kinyújtá rabló kezét, mely Erdélyből a Maroson szállíttatott, az ország belsejébe. István, erről értesülvén hadat fegyverzett fel ellene, vezérül Csanádot állítván annak élére, ki, előbb Ochtum alattvalója, vele viszályba keveredvén, nem rég menekült volt az élete ellen hányt cselek elől Istvánhoz. Csanád a Tiszán átkelvén, egy éjen Ochtumnak álomba merült táborára rohant, s azt megvervén, magát Ochtumot is megölte; fővárosát pedig Marosvárt, a tartományyal együtt István hűségére esküdtette. És most a győzedelmes vezér lett a tartomány kormányzója; Marosvár pedig az ő nevéől Csanádnak kezdett neveztetni.

IV.

Gyula és Ochtum legyőzve, tartományaik közvetlen a királyi hatalom alá vetve levén, István urává lett az egész országnak. A függetlenségre törekvő két uron állított szigorú példa megfélemlíté a többi törzs- és nemzetségfőket, kiknek hatalmát az új kormányzati rend, különösen a személyes birtokjog, a vármegyei felosztás, az új rendi szerkezet, s a különféle, egyházi s világi elemekből alkotott királyi tanács már külön-

ben is igen meggyöngítette volt. És István most nyugodtabban, királyi hatalmának egész tekintélyével és súlyával folytathatta nemzetének politikai, egyházi s erkölcsi átalakítását. Az éles értelmű, nagyszerű hivatását egész terjedelmében felfogó, egykori nevelője a sanseverinói gróf Adeodat által az európai műveltség színvonalára emelt király teljes öntudattal járt el a nagy munkában, melyben a külföldről bevándorlott urakban s püspökeiben késégkívül hű és értelmes tanácsosokra talált. A törvényekben, melyek Istvántól fenmaradtak, s melyeknek több pontja a karolingi császárok capitularéira emlékeztetik az olvasót, számtalan nyomára akadunk a külbefolyásnak.

Azonban, bár emlékeink hallgatnak, kételkednünk arról sem lehet, hogy István nagyszerű reformjainak létesítése végett a nemzet előbbkelőit is többször meghívta országgyűlésekre. E gyűlések bizonyosan nem voltak olyanok, minőkké azok csak idő multával fejlettek ki, — ugy nevezett képviselői gyűlések; de hogy István a törzsek s nemzetségek fejait maga körül gyakrabban összegyűjtse, velök tanácskozzék, reájok hasson, őket a reformok múlhatatlan szükségéről meggyőzze, egyszersmind pedig az új hitvallásban is megerősítse, maga e reformok gyorsabb és biztosabb sikere kívánta. És azon körülmény, hogy az imént még oly hatalmas, a fejedelemtől majdnem független vajdákat és nemzetségfőket ezentúl oly készséggel látjuk simúltni az új rendhez, hogy István uralkodása alatt többé semmi pártütés, semmi jelentékenyebb zavar nem támadt, kétségtelenné teszi, hogy a nem kevesbé böles, mint szent akaratú király valóban hódolt is nemzete jogos igényeinek, s az új rend megalapításában, az új törvények alkotásában kellő részvételt engedett a nemzet főbbjeinek. Ezt bizonyítják végre István törvényeinek némely kifejezései, minő például ez: „megegyezésünket, helybenhagyásunkat adtuk az egész tanács kérelmére.“ (II, 2.)

Ezen gyűlések tanácskozásainak s végzéseinek eredményei lettek aztán azon törvények, melyek szent István két törvénykönyvének neveztetnek. E törvénykönyvek azonban koránt sem foglalják magokban mind azon törvényeket, melyek István országlata alatt külön időkből alkottattak; s e két törvénykönyv, melyek csak a XII-dik században irattak össze e formában, melyben reánk jöttek, csak töredékeit foglalja magában István összes törvényeinek. E törvények, melyekben István a királyi hatalom teljességének birtokában tűnik az olvasó elébe, részint az új alkotmány egyes alapjait vetik meg, részint a közigazgatás gépezetét rendezik, részint szabályokat alkotnak, melyek szerint a népet kormányozni, a közélet előforduló eseteit elintézni, a bűnöket, kihágásokat megtorlani kellend.

Mindenek felett a keresztény hitvallás új ültetvényének ápolása s megszilárdítása volt a nagy király gondjainak, munkásságának fő czélpontja, helyesen e vallás meggyökereztetől várván népének erkölcsi átalakulását. E végett összekötetésbe lépett ő az akkori keresztény világ leghíresebb egyéniségeivel; meghallgatta véleményeiket egyháza rendezésének ügyében; tőlök kért ügyes, alkalmas egyéneket, kik apostoli munkáiban, a nép oktatásában, egyházak, kolostorok alapításában segédlemére lennének. Így, például, a világhírű Clugnyi monostornak, mely az egész francziaországi szerzetes világ felett uralkodott, apátjával, Odolóval, több ízben követséget váltott, neki ajándékokat küldött. Hasonló összekötetésben volt a monte-casinoi apátsággal, melyből több szerzetest is hozatott be, kik aztán egy újdön alapított monostort rendeztetett.

Egyházi alkotásai közt legkitünőbb volt a tiz-püspökség, melyeket a keresztény hitvallás terjedése szerint, részben külön időkből alapított meg, mindeniket gazdagon adományozván meg fekvő javakkal s a nép tizedadóival. Ezeken kívül

Székesfejérvárott és Ó-Budán egy-egy káptalant, Szent-Márton hegyén, Pécsváradon, Szalaváron, Zoborhegyén Nyitra mellett, és Bakonybélben apátságokat alapított az akkoron legdivatosabb szerzet, a benzések számára; Veszprémben pedig görög apácákat telepített le. Az építmények közt, melyeket István vallási célokra emeltetett, szépségére nézve valamennyit felülmúlta a székesvári templom, melynek falait mesteri metszvények, padolatát márvány ékesíték; és a szent mártonhegyi monostor, melynek egy része, a szerzetben élő hagyomány szerint, máiglan daczol a fölötte lefolyt nyolcz század viszontagságaival.

Gondja volt a mindenre ügyelő nagy királynak arra is, hogy az elvéntült s elhalt térítők, tanítók, papok és szerzetesek helyébe a honi fiatalságból újak lépjenek. E végett a püspöki székhelyeken s a monostorokban iskolákat alapíttatott, melyek seminariaivaivá lennének az egyház újabb szolgálóinak, s egyszerűs mind a nemzet előbbkelő osztályára is sugárzanák ki az ismeretek, tudományok némi világát. Ő maga a kor divatos tudományában jártas levén, óhajtá, hogy az új nemzedék színe, az urak fiai, kiknek szellemétől függend nagy részben politikai s egyházi ültetvényének jövendő tenyészete, szinte megismerkedjenek a szellemi érdekekkel. És valóban a székesfejérvári, veszprémi, pannonhegyi és csanádi iskolában a papokká, szerzetesekké avatandók mellett urak fiai is neveltettek. „A nagyok és nemesek — úgymond emlékeink egyike a csanádi iskoláról — látván a nagy előmenetelt, saját gyermekeiket is átadták az iskola mestereinek, hogy a szelidebb tudományokban gyümölcsözzenek.“

István buzgalma, bőkezősége azonban nem szorítkozott saját országára: a külföldön is számos alapítvány dicsőíté az ő nevét. Rómában, Jeruzsálemben és Ravennában egy-egy klastrom, s mellette szálloda, hol a buzgó magyar zarándokok

vendégszeretettel ápoltatnának, Istvánnak köszönte létezését. Legmeglepőbb azonban ezen alapítványai mellett, — mert felvilágosodott világnézetéről tesz tanuságot az, hogy még a Rómától elszakadt keleti egyházzal is érezte királyi bőkezűségét, Konstantinápolyban is egy szép művű templomot építtetvén. Országában is nemcsak tűrte az ó-hitet, mely kivált a legyőzött Ochtum tartományában volt elterjedve, hanem ápolta is azt, Veszprémben, mint már említők, klastromot építtetvén görög apáczáknak.

V.

A hírnév, melyet István magának nagy politikai s vallási reformjaiban tanúsított buzgalma, bölcsessége s erélye által szerzett, messze kihatott Európa legtávolabb tartományaiba. Bár ekkoron II. Henrik császárban, a vitézségéről Chrobri melléknévre érdemesített lengyel Boleszlávban, Nagy-Kanutban stb. nevezetes egyéniségek ültek Európa országainak trónjain; de nem volt köztök egy is, kinek neve s tettei inkább magasztaltattak volna, mint Istvánunkéi. Hírneve számos kiváncsi urat csalt az országba, kik saját szemekkel óhajták látni azon nagy fejedelmet, ki az imént még egész Európában rettegett harczias magyarokat inkább bölcsesége, eszélye, kegyessége, mint erőszakos rendszabályok által alakította át csöndes, vendégszerető keresztényekké. A királyi udvar menhelye lőn számos fejedelmi férfiúnak, kiket a mostoha sors száműzött hazájokból. Bruno herceg, II. Henrik király testvére, Edmund angol királynak Nagy-Kanuttól elűzött két fia, a pártosok elől futni kénytelen Kázmér lengyel király, több nagy rangu egyéniségekkel itt találtak szíves vendégszeretetet; sőt Edmund angol hercegnek István még leányai egyikét is nőül adta.

„Ezen időben, — úgymond egy egykoru krónikás — mind azok, kik Olasz-, Francia- és Németországból az ur sirjához Jeruzsálembe zárandoklának . . . Magyarországon utaztak keresztül.“ Istvánnak nagy gondja volt e zárandokokra; kik hozzá mentek, mint testvéreket fogadta, ajándékokkal halmozta el; utjokat, merre mentek, teljes biztonságba helyezte. E zárandoklatok a sok közt nem egy jeles férfiút hoztak az országba. Ilyen vendége volt Istvánnak egyebek közt 1026-ban Vilmos angoulemi gróf, fényes kíséretével, melyhez a verduni és angoulemi apátokon kívül a világi urak és nemeseknek egy egész serege tartozott. István, a krónika szerint, mindnyáját szíves vendégszeretettel fogadván, ajándékokkal gazdagítva, bocsátotta el hosszú zárandoklatukra.

Ezen sűrű érintkezés a seregenkint átutazó zárandokokkal bizonyosan nem maradt hatás nélkül a magyar népre: ismeretköre, világnézlete szélesedett, erkölcsi szelidültek, ipara élénkült. De István még más hasznot is tudott kivonni e zárandoklatokból. Ezek több jeles egyházi férfiút is hoztak az országba, kiket aztán itt marasztalván, munkatársaivá tett a keresztény egyház megalapításában. Ily jó szerzemény volt egyebek közt a velencei származású Gellért szerzetes, kit a király aztán Imre fiának nevelőjévé, 1030-ban pedig csanádi püspökké tett.

Istvánnak egyik fő gondja volt hosszú országlata alatt, hogy a jó viszonyt szomszédjaival fenn —, országának méltóságát, függetlenségét mindenfelé tiszteletben tartassa. Ő maga is óvakodott könnyelműleg megháborítani a külbékét, melyet oly szükségesnek látott nagyszerű alakításainak sikerére. Ez volt kétségkívül oka, hogy bár a honfoglaláskor Horvátországot is meghódította a magyar fegyver, e tartományt, mely most részben Velenczének, részben a bizanci császároknak hódolt, békében hagyta; fejedelmeivel, kik a görög császár fenhatósága

alatt kormányozták a belföldet, jó egyetértésben maradt. Épen egy horvát fejedelemnek, Crescimirnek leányát jegyezte el Imre fiának is nejévé. A Velenczével folytatott barátságos viszonyról tanuskodik az, hogy István a maga nővérét adta Urseolo Otto herczegnek nőül, kinek fia Péter utóbb magyar királylyá vált.

Ugyanezen békeszeretet mondatott le Istvánnal Morvaország azon részéről is, mely a 955-ki augsburgi ütközet után felszabadult a magyar fenhatóság alól. E földnek a cseheket leigázott Chrobry Boleszláv lett urává; s míg ő, különben is magyar nő férje, élt, nem háborgatta őt István annak birtokában; de Boleszláv halála után újra kiterjesztette reá királyi hatalmát. És talán épen e föld miatt keveredett István háborúskodásba II. Konrád német királylyal, ki egyebekben sem folytatta az 1024-ben meghalt II. Henrik császár békés politikáját. A háború 1029-ben tört ki. Konrád nagy sereggel jött az ország határaihoz, de oly derekasan felkészülve találta Istvánt a Duna, Lajta és Fertő között, hogy miután a kérdésben forgó földet elfoglalta, s az ország határait a Fischa folyam mellett feldúlta, ismét visszatakarodott. Az utóbb megkötött békében István lemondott a már hetven év előtt elszakadt morva földről.

VI.

A folytonos munka, gond, fáradalom annyira fölemésztette a különben ötven és néhány évnél nem korosabb király életerejét, hogy miután az ország békéjét, — melynek épen ez okból hozta amaz áldozatot is, — helyreállította, a kormánytól visszavonulni s annak terhét a már 24 éves Imre herczeg vállaira akarta általtenni. István, érezvén testi-lelki elgyöngülését, nem akarta túlélni harminczhárom éves kormányának

dicsőségét; de a végzet máskép rendelkezett: Imre, „szívének gyönyörűsége, a jövő nemzedék reménye“ — miként őt a gyöngéd atya hozzá intézett szózatában nevezi, — 1031-ki sept. 2-kán megszűnt élni.

E csapás öregbíté a bús király nyavalyáját; s testi fájdalmaihoz, melyek régi erélyétől mindinkább megfosztották, az epesztő aggodalom is csatlakozott trónutóda, az ország s a kereszténység új ültetvényének jövendője iránt. Mert többi fimagzati már gyöngé korokban elhaltak volt; Imre pedig, az egyetlen, kiben eddig az atyának minden öröme, a királynak minden reménye összpontosult, bár nős volt, nagybátyjának, II. Henrik császárnak példáját követve, a szüzesség dicsőségére vágyódván, mint a legenda mondja, „illetetlenül hagyta nejének szüzességét.“

Kit tegyen tehát országában az új rend örvéé, a kereszténység fiatal csemetéjének ápolójává? E kérdés, e gond aggasztá most a jámbor királyt. Még négyen éltek Árpád férfiágán; unoka testvére, Vazul, és egy más unokatestvérének, Szár-Lászlónak fiai, Endre, Béla és Levente. De Vazul kicsapongó erkölcsű volt, miért őt István vezeklés, javulás végett a zoborhegyi klastromba záratta. A más három fiatal herceget tán a keresztény vallásban nem látta elég buzgónak a szent király. Habózásait nevelte még a királyné is, Gizella, ki a neki tán nem eléggé bókoló négy Árpádfit nem kedvelvén, azok mellőztével Pétert, Urseoli Otto velencei herceget s a király nővérének fiát akarta trónörökössé kitűzetni. Midőn Otto herceget 1026-ban polgártársai által Konstantinápolyba száműzetett, tizenöt éves fia, Péter, nagybátyjának udvarában keresett menedéket. Unokaöcscsét a király utóbb testőrei hadnagyává tette. Gizella a sima, hizelgő ifjút inkább szerette, mint a nyers, büszke Árpádfiakat; a király halála után, özvegységében, nagyobb engedelmességet várt tőle, mint ama-

zoktól, nagyobb befolyást remélt kormánya alatt; s ez okokból nem szűnt meg sürgetni királyi férjét, hogy őt jelölje ki utódává; és midőn Istvánt egyre habozni, sőt mégis Vazul felé látná hajólni, Péterrel cselet szövén, elhatározta a szegény Vazult úgy megbéníttatni, hogy alkatmatlanná váljon az országlásra. Bizodalmas emberök s tervök végrehajtója, Sebős, a gyanútlan herczeg szemeit a zoborhegyi klastromban kiszúrta, füleibe ólmot öntött. A más három herczeg látván ezen udvari fondorlatokat, s a testi és lelki szenvedései miatt elcsigázott királynak erélytelenségét a bűnös tett megfenyítésében, 1033-ban elébb Cseh-, majd Lengyelországba menekültek. Béla itt vitézsége által nem sokára a fejedelem leányát nyerte nőül; Endre és Levente pedig tovább bujdosván, többféle viszontagságok után az orosz fejedelemnél nyertek vendégszerető fogadtatást.

István, kinek buját s nyavalyáját ezen események még inkább nevelték, s ki ezeknek súlya alatt jobbára ágyához szögezve, már csak árnyéka lett az elébb oly erélyes királynak, tovább nem ellenzé a térnek urává lett királyné akaratát, s Pétert utódává nevezte ki.

Ennyi bajok után még egy borzasztó merénylet is keseríté István végnapjait. Péter ármánykodásából-e, mint némelyek állítják, bizonytalan, mert semmi emlék nem tanúsítja, — egy nap estvéjén palotásainak egyike az ágyban fekvő király teremébe lép, hogy őt meggyilkolja. De a gondviselés nem engedé ily gonoszul elveszni az érdemteljes királyt. A gyilkos, midőn a király ágyához közelednék, iszonyú szándékától megborzadva, a kardot földre ejti, s a hozzá e miatt kérdést intéző királynak lábaihoz borúlva, kegyelemért eseng. István, nem sokáig élte túl e merényletet; 1838-ban, kinek oly buzgó tisztelője volt, Nagyboldogasszony napján, a jobb életre szenderült. Korának legnagyobb fejedelme, egy középkori keresz-

tény király valóságos példányképe, negyvenöt év múlva Imre fiával együtt a szentek sorába igttatott. Jobb kezét, melyel annyi áldást árasztott nemzetére, az enyészettől is megkiméltet, máiglan szent ereklyéjeként tiszteli hálás nemzete.

VII.

A nagy király halálára következett nyolcz év történelme nem sok éldeletet nyujt a hazafias érzelmű olvasónak. A zsarnokság és bitorlás, a nemzeti megaláztatás és polgárháború kora ez, melynek egy részében Péter, ki valamint aljas ármanynyal jutott a trónra, úgy aljas szenvedélyeknek szolgálva fertőztette meg azt, míg végre a nemzetárulás vészt hozott fejére; más részében Aba, a pártkirály, fárasztotta ki kegyetlensége s az ország jogainak sérelme által a nemzet türelmét; mind a ketten méltatlanok a trónra, melyet bitoroltak, külháborúba és belzavarokba bonyolítottak, melyek szintúgy veszélyeztették az ország függetlenségét, mint az elhunyt nagy király által alkotott politikai s egyházi intézményeket.

De ha éldeletet nem is, tanuságot eleget nyujt e nyolcz év történelme, szemünk elébe tüntetvén, hogy a bitorlásra és zsarnokságra alapított trón sokáig fenn nem állhat, hogy a kormány, mely a közvéleménnyel daczol, a nemzeti érzetet mélyen sérti, tartós nem lehet; hogy a nemzet, mely függetlenségét, szabadságát méltókép szereti s becsüli, azt végre hatalmas ellenséggel szemközt is meg tudja menteni.

Péter kormányának első szakát önkény, zsarnokság, dözsölés bélyegzi. Sebős, a Vazul megcsönkítőja, s annak atyja és czinkosa, Buda, lőnek a magyarok közül főtanácsosai. Maga, mint a krónika mondja, a magyar urakat megvetvén, a föld javait német és olasz udvaronczaival dözsölve nyelte el; a várakat, főispánságokat s egyéb méltóságokat a magyaroktól

elvévén, idegen kegyenczeinek adta, kik aztán kényők szerint zsarnokoskodtak a nemzet fölött. Maga is ledér, híveinek mindennemű kicsapongást megengedett. A hol a királyi udvar járt, senki sem lehetett biztos neje s leánya tisztaságának megőrizhetéséről. Mindezek felett hálátlansággal is bélyegezte magát Gizella iránt, kinek trónját köszönheté: az alkalmatlan intőt, kinek az udvar élete nem tetszetett, javaitól megfosztván, őrizet alá tette. Végre elfogyott a nemzet türelme: Budát és Sebőst, annyi rosznak okozóit, érte mindenek előtt a nemzet boszúja; amazt a királyi udvarból kiragadván, összevagdalták, emezt kerékbe törték; a külföldi udvaroncok közül is többeket megöltek; Péter maga gyors futással menekült Albert osztrák örgrófhhoz, ki testvérét birta feleségül.

A lázadók élén Sámuel ur állott, kit a hagyomány sz. István sógorának és nádorispánnak mond s kegyességéről a nép Abának nevezett. A trón jogos örökösei, az Árpádfiak mind távol valának; s ő most pártja által magát kiáltatta ki királynak. Sokan, legtöbben az Árpádfiak után sóvárgának, de a körülmények nem engedték, hogy fej nélkül legyen az ország, midőn Péter Henrik császár lábaihoz borúlva és sógora által is gyámolítva, gyors segedelemért könyörgött: túrték tehát Abát azok is, kik bitorlónak tartották.

A nagyravágyó Henrik kapott az alkalmon, melynél fogva Magyarország ügyeibe avatkozhatik, és miután hírül vette, hogy Aba Németországra tört s egész Tulnig rablott és pusztított, a Duna balpartján nagy sereggel jött az országra. Bár azonban Aba hadait a Vágnál és Garamnál visszanyomta, célját még sem érheté; mert a magyarok megizenték neki, hogy Pétert semmi áron nem akarják többé visszafogadni. Minthogy pedig a tél is korán beállott, seregét visszavezette. Aba most békeköveteket küldött a császárhoz; de mivel ígéretei nem elégettettek, Henrik 1043 nyarán, a Duna jobb part-

ján ismét betört s a Rábczáig hatolt. Itt azonban kitűnt, hogy nem annyira Péter ügye, mint saját haszna fekszik szívében a császárnak, — mert miután nagy ajándékok mellett azon ígéretet vette Abától, kit a nemzet eléggé nem támogatott, hogy a Lajtától a Szárhegyig nyúló ország-részt neki átengedi, a békében megegyezett.

Most azonban a nemzet részéről gyűlt meg Sámuel baja: az ország megcsonkítása a legtöbb urat elfordítá tőle. Aba daczolni akart a közvéleménnyel: alrendűeket emelt méltóságokra, ezekkel tanácskozott, az urakat kiktől hatalmát félté, zsarnokilag üldözni kezdé a különben szelíd természetű ember. Egy alkalommal ötven urat, kik a közügyekről tanácskozni összegyűltek, elfogatott s kihallgatás nélkül lefejeztetett. Men-nél gyűlöltebb, annál dühöngőbb lett a pártkirály, mi csak buktát sietteté. Sokan már Pétert is inkább óhajták, s Németországba futván, Henriket harmadszor is behívták. Aba az ütközettel együtt, melynek folytában hadának nagy része elpártolt, koronáját, majd életét is elvesztette; mert elfogatván, az ismét urrá lett Péter paráncsára lefejeztetett.

Eben gubát cserélt a nemzet, vagy inkább azok, kik őt visszahívták, — mert a nemzet nagyobb része állandólag az Árpádfiakat óhajtá. Aba csak egy ország-részt, Péter az egész ország függetlenségét, áldozta fel uralkodási vágyának, Henrik császárnak, segedelméért, forma szerint hűbéresévé esküvén. És most e meggyaláztatásért boszút kiáltva kelt fel az egész nemzet. Endréért, Szár-László fiáért azonnal követség ment Oroszországba. Péter, látván az általános elpártolást, ismét hűbérurához sietett, de a határszéleken elfogatván, miként egykor a szegény Vazult szeme világtól megfosztotta, most ő vakítottatott meg a szemért szemet kívánó nemzeti igazságtól. A megbukott, börtönében némelyek szerint nem sokára, mások szerint több évek múlva halt meg.

VIII.

Midőn Endre, Levente öcsésével az országba megérkezett, sokan már nem elégedtek meg Péter megbuktatásával. A keresztény hitvallással sok külföldi jött az országba; ennek felvétele óta igényeltek a német császárok is befolyást az országra; e miatt lett Péter is királylyá, s támadtak, ha bár közvetve is a zavarok, miktől az árpádiak s az ősi szokások és hagyományok uralma alatt ment maradt az ország. A nemzeti felkelés felébresztett minden nemzeties szenvedélyt, s ennek hevében sokan fájdalommal szemlélték, hogy míg pogány őseik, ostora, félelme valának Európának, magok a keresztény vallás felvételének következtében kifejlett események alatt nemzeti függetlenségüket is majdnem elvesztették. E fölött az egyháznak fizetett tizedadó is sérté büszkeségöket, mely minden adózást szolgálának tartott. És ez okokból inkább, mint gyűlöletből a keresztény tanok iránt, egy párt, melynek élén Vatha, Viska, s az erdélyi Gyulának még mindig konok fiai: Bua és Bukna, álltak, a kereszténységről lemondván, az ősi vallást kezdék gyakorlani, s annak helyreállítását Endrétől is fenyegetve követelték. Endre nem mert ellentállni, mert öcsese, Levente is hajlott az ősi hagyományokhoz. Szerencsére azonban, Levente a mozgalom főtámasza, rövid idő múlva, nem tudni, mi halállal meghalt, s Endre midőn magát néhány hónap múlva 1047-ben Székesfejérvárott megkoronáztatá, véget vethetett a templomok s más keresztény emlékek lerombolásának, s a papok és tizedszedők leöldöklésének, kik között Gellért, a tudós csanádi püspök is áldozatul esett.

A rend valamikép helyre állott; de a veszély az országtól, melynek hűbéruri fenhatóságáról Henrik császár Endre kérése után sem akart lemondani, még nem volt elhárítva;

szerencse volt mindazáltal, hogy a büszke császárt több évig más ügyek foglalkodtatták. Endrének ez alatt elég ideje lett készülni a haza védelmére. Érezvén, hogy vezéri tehetséggel nem bír, a vitézségéről külföldön is nagy hírű Béla öcsését hívta vissza Lengyelországból; az ország harmadát azonnal kormánya alá adta, halála esetén pedig, minthogy orosz nejtől figyerméke még nem volt, az egész országot reá hagyandó.

A háború 1050-ben kezdődött némi csatározással a határszéleken; maga Henrik császár csak a következő év nyarán vezette be nagy seregét a nemzet leigázása végett. A Dunán Gebhard regensburgi püspök, egy hajóhaddal, mely eleséget szállított, úszott lefelé. A balparton Braciszláv cseh herceg; a Dunán túl maga a császár vezérkedett. De mindenütt kijátszá őt az ügyes Béla, ki majdnem vérontás nélkül nyert győzelmet. A népet s marháját, merre a német had járt, az ország belsejébe hajtata, s mit az magával el nem vihetett, megégetteté; a kutakat kövekkel hanyatta be. Az éhség és szomjúság a dunai hajóhad felé kényszereríté a császárt közeledni; de mire a Dunához ért, a hajóhad vezére, Béla cseles üzenetei által reászedve, már visszatért volt Németországba. Henrik serege, mely a körülötte száguldozó magyar ijászoktól is sokat szenvedett, látván, hogy a Dunáról sem nyerhet eleséget, kétségbeesve, éhségtől gyötretve, futott ki az országból. Az utánok eredt magyarok annyi fegyvert, kivált vértet találtak utjokban, miket a futamlók elhánytak, hogy az e vidéken elnyúló hegylánc azon időtől fogva Vértes-hegységnek neveztetett.

Endre, mint győző is újra békét ajánlott; de a büszke császár boszútól égve, lemosni vágyott a kudarcz gyalázatát, s 1052-ben még nagyobb hajó- és fegyveres haddal özönlé el a határszéleket a Duna mentében. De most a határszéleknél beljebb csak behatolni sem lón képes. Pozsony, melyet vivni

kezdett, vitézül védte magát, s kitöréseiben megrontá ostromszereit. Béla pedig, ki hadával a Csalóközben állott, egy ügyes buvár által, kit a krónika Zotmundnak nevez, hajóit megfúratá, s eleséggel és embereivel együtt a hullámokba temetteté. A császár tehát ismét kénytelen lett kivonulni. A békealkudozás czután magának IX. Leo pápának közbenjárása mellett kezdetett meg; de csak a következő évben kötött meg a szerződés. Henrik lemondott minden fenhatósági igényeiről; Endre pedig a még Aba által átadott országrészt a Szárhegy és Lajta közt, hol a németek azóta Haimburg nevű várat is építettek, engedte át örökre a birodalomnak.

A haza függetlensége kevés áldozattal s dicsőségesen meglőn védve. III-dik Henrik pár év múlva meghalt, s hat éves fiától IV. Henriktől nem volt mit tartani; sőt a császár özvegye még leányát, Zsófiát is eljegyezte Endre fiának. Béla herczeg, honosaitól dicsőítve, békében kormányozta, bátyja mellett, a maga osztályrészét, bár Endrének még a háború alatt Salamon fia született, s így ő nem igen várhatta magára szállani a koronát. De a gyermeknek 1058-ban történt megkoronáztatása következtében nem sokára felbomlott a testvéri béke. Hízalgő udvaroncok azt sugdosták a királynak, hogy Salamon megkoronáztatásakor, midőn az egyházi kar e szavakat éneklé: „uralkodjál véreid felett!“ a herczeg arcza elborúlt, s azóta ármányt forralna Salamon ellen. Ez ugyan rágalom volt az egyenes lelkű Béla ellen; de mit Endre, e rágalom által tévutra vezetve gyanúból tett, annál inkább sérthette Bélát, mennél nagyobb hálával tartozott neki Endre az ország védelméért, s mennél őszintebben adta a herczeg, a koronára szerzett érdemeinek daczára is, megegyezését a mult évben Salamon megkoronáztatására. Endre egy ügyetlenül tervezett próbára vetette öcsese érzelmeit, szabad választására hagyván a koronát vagy a kardot, a királyság és a vezérség jelképét.

Béla kikerülte a cselt, a kardot választván; de sebzett szívvel távozott az udvarból. És, mire elébb nem is gondolt, határozattá vált lelkében. Sógora fiához, Boleszláv lengyel fejedelemhez sietett, s onnan 1061-ben hadakkal tért vissza, melyek itthon számos hívei által szaporodván, vést hoztak Endrére. Ő, miután Salamon fiát Németországba vitette, s német segédhadakkal erősödött, elejébe sietett Bélának; de megveretvén, a futásban lováról leesett, s agyongázoltatott.

IX.

A fejedelmek viszálykodásai után ismét a nép kerül szőnyegre. Béla a győzelem után Székesfejervárra ment magát megkoronáztatni. Ez alkalomra-e, vagy később, bizonytalan, az ország nagyobb községeiből két-két férfit rendelt fel, hogy velök tanácskozáván, a mindenféle zavart és visszaélést, mik az István király halálát követett viszályok s háborúságokban elhatalmáltak, megszüntesse, s a körülmények igényei szerint alkalmas rendszabályokat alkosson. A nép Endrét, ki a kereszténységet oly szigorral helyreállította, a Péter alatt szedett adót is megint behozta, s végső éveiben nagyon is szítani látszott Németország felé, nem kedvelte. Annál inkább magasztalta most Bélát, ki nemcsak hadi dicsősége miatt fénykörben tűnt fel előtte; hanem ama szokatlan adót mindjárt kormányra léptekor eltörülvén, a közkivánságot is megelőzte; mérsékeltége által pedig, melynél fogva az Endrét követőknek általános bocsánatot hirdetett, s még azoknak javait is megkimélte, kik Salamonnal Németországba távoztak, minden pártot kiengeztelt. A nép ezek után, úgy látszik, azon reménnyel is kecsegtette magát, hogy ő, Levente öcsésének nyomdokait követve, az ősi vallás szertartásai iránt engedékeny leend. És a kitűzött napra, a községek követeivel tömérdek népsokaság

gyült össze Fejérvár körül, az atyja szomorú példáján nem okult Jánosnak, Vatha fiának vezetése alatt, hangosan követelve a királytól, állítaná helyre az ősi hagyományok szertartásait. De Béla a nép helytelen kívánságai irányában szintoly rendületlen jellemet tanusított, mint a milyen méltányossággal előzte meg annak az adók eltörlését illető kívánságát. Kiüzeni, hogy harmad napon adand választ, addig az urakkal, kik vele a várban voltak, tanácskozik. Ez idő alatt pedig a környékbeli vár-katonaságot összegyűjtván, a népet harmad napon, midőn követeléseit megújítja s okos szóra nem hajtott, szélylyel űzi, s kolomposait elfogatván, szintoly gyorsan, mint eszélyesen lecsillapítja a könnyen veszélyessé válhatott zajlongást. Ez volt utolsó támadási kísérlete az eltörlött pogányságnak a kereszténység ellen. De hogy a kedélyekben a hajlam az ősi vallás iránt még azután is sokakban fenmaradt, s csak a következő nemzedékben fojtathatott el végkép, igen természetes. A ligetekben titkon végrehajtott pogány áldozatok és szertartások ellen még Lászlónak és Kálmánnak is kellett törvényeket alkotniok.

De a nép e hibás lépése koránt sem ragadta a kormányra termett királyt túlzott rendszabályokra; sőt annál buzgóbban gondoskodott arról, hogy a nép anyagi érdekei javulván, maga hasznos foglalkodásokhoz szokván, boldogabb s így nyugodtabb legyen. E végett a népet állandóbb lakhelyekhez, a föld szorgalmasabb műveléséhez kezdé szoktatni; az ipar és kereskedés emelése végett a vásárokat szaporította, azok napját vasárnapról szombatra tette át; szabályozta a mérlegeket; s a kereskedést, mely jobbára csere által üzetett, megkönnyítendő, több ezüst pénzt veretett, s annak értékét akként szabályozta, hogy negyven tegyen egy bizanci aranyat. Az ország alatta, mondja a krónika, mindenben bővelkedett, gazdagodott.

Kár, hogy a derék fejedelem hosszabb ideig nem ápolhatta az országot. Két évi országglata után, midőn az ország nagyaival Dömösön tanácskoznék, az alatta összeroskadt trón oly veszélyesen megsértette, hogy rövid idő múlva 1063-ban megszűnt élni.

De a jeles apának erényei még nagyobb mértékben meg voltak dicső fiaiban, kiknek tettei történelmünk egyik legfényesebb lapját foglalják el. Géjza, László és Lambert inkább szerették hazájokat, mint a hatalmat; s nehogy Salamon Németországból a trón miatt háborúba keverje a hazát, atyjok halála után kiüzenték neki, hogy készek őt királyokul elismerni, megelégedvén az ország harmadával, melyet már atyjok is birt Endre életében. Salamon tehát azonnal bejött a vele körülbelül egykorú császár kíséretében, s a koronát másodszer is fejére tétette.

X.

A tizenkét éves Salamonnak első tette a trónon hálátlanság volt nagybátyjai iránt. A trónt természetesen azok környezték, kik elébb Endréhez csatlakoztak Béla ellen, s mint elébb ezt, úgy most jobbára fiait is gyűlölték, — az egy hazafias, becsületes lelkű Ernyeinek kivül többnyire önző, ravasz, viszálykodó rosz jellemű férfiak. Valamennyi közt, valamint hatalmára, befolyására nézve a gyermek királynál első, úgy indulatára nézve is a hercegek iránt legellenségesebb volt a nagyravagyó, fényt, kincset, hatalmat szomjazó Vid, ivadéka a Péter alatt Sváboországból beköltözött Guthkelednek. Salamon, kivált ennek ösztönzéseire nem akará megtartani a szerződést, mely szerint nagybátyjait az ország harmad része illette. De ezek valamint tiszteletben tarták más jogát, úgy a

magokét sem engedék sértetni, s rokonukhoz, Boleszláv lengyel királyhoz siettek, tőle segedelmet kérni; miben czélt érvén, 1064-ben sereggel jöttek vissza az országba. Azonban Dezső, a tekintélyes győri püspök, még idején észére hozta az elsábitott ifjú királyt: a béke megkötetett, a hercegek behelyeztettek birtokukba.

Dezső püspöknek nemcsak a békét sikerült helyreállítani, hanem, úgy látszik, az irigy, gyűlölködő Videt is eltávolította a király környezetéből s a becsületes Ernyeit helyezte a kormány élére, mert azontúl a béke kilencz évig háborítatlan maradt a rokonok között. És e körülmény magának Salamonnak vált legnagyobb hasznára; mert koronájára ez idő alatt számos babért tűzött a hercegek hősie vitézsége. Míg ő nagybátyjai bölcs tanácsaira hallgatott, gyarapodott az ország belső jólléte; növekedett fénye és tekintélye a külföldön, s egy ellenség sem bánthatta azt büntetlenül. Ellenség pedig több támadt ez évek folytában.

Mindjárt 1065-ben szükség volt a hercegek vitéz karjára. Ilona nővérük férjét, Zvoimir horvát fejedelmet, Berthold karantani márkgróf háborgatta birtokaiban. Ő segedelmet kért és nyert: Géjza herceg a karantánokat legyőzte. Majd a csehek kezdének rabolni az éjszak-nyugati részeken; s ezek is véres fejjel futottak ki, a kik még futhattak, az országból. 1070-ben egy nem várt csapás érte az ország keleti határait. Uz vagy kún népség, Ozul vezérok alatt Moldvából az országba tört, Biharig, Szatmárig rablott, pusztított, égetett. Már zsákmánynyal s foglyokkal megrakodva, hazatérőben valának, midőn a király, nagybátyjaitól környezve, Dobokára eléjükbe siet s utjokat állja. A vad csorda, megpillantván a magyar hadat, a meredek Cserhalomra vonúl, ott várandó be a támadást. S nem is késnek avval a király és a hercegek. Salamon ifjú tüzetől elragadtatva a meredeknek vágat; az eszé-

lyesebb Géjza egy lejtőn nyomul előre, s mind a ketten keményen szorongatják a hegy csúcsa felé a megfélemlített ellenséget. De a dicsőség babéra leginkább Lászlót illeti. Ő a kettő közt tör utat a hegyre súlyos harczbárdjával; egymásután négyen esnek el halálos csapásai alatt; az ötödiktől maga vesz sebet, de mely — úgymond a krónika — csodálatosan mindjárt begyógyul. Az ellenség mindenfelől körül-fogva, majdnem egészen levágatott, s csak kevesen futhattak el gyors lovaikon. Ezek közül egyik egy szép nőt visz nyeregkapáján. László meglátja őt; azt véli, hogy az a nagyváradi püspöknek, barátjának leánya, s utána iramodik; de fáradt ménje nem érheti el a rablót. „Kapaszkodjál övébe hugom — mond a leánynak — s rántsd le őt magaddal együtt.“ A nő szót fogad; s a rabló halva terül el László csapása alatt.

A bessenyők is többször háborgatták Oláhországból az ország déli részeit. Nikétasz a görög császár helytartója s parancsnoka Bolgárfejevárnak, melyet utóbb Nándorfejevárnak, még később Belgrádnak neveztek, hogy tőlök a maga tartományát megóvja, s prédájokban osztozzék, nemcsak tűrte, de segítette is a rablókat. Így történt 1072-ben is. A király tehát a hercegekkel megbüntetni ment a rossz szomszédokat. A bessenyőket a Száván keresztül üzvéen, Bolgárfejevárat fogja a magyar sereg ostrom alá. De bár jeles vívó szereket alkalmazott a falak alá a hercegek leleményes esze; még a harmadik holnapban is csak az által juthatott az erős város birtokukba, hogy egy magyar fogoly leány egy éjen a várost több helyt felgyújtotta. A fellegvárba szorult Nikétasz látta, hogy hasztalan a további ellentállás, és szabad elköltözés feltétele alatt kaput nyitván, seregével Géjza herceg védelme alá helyezte magát. Ez mélyen sérté a büszke Salamont; de majd több ok is támadt a viszályra. Vid ismét betolakodott a király kegyébe, s újra szitogatta a lángot. A városban

tömérdek martalék esett a győzők kezébe; s midőn ez felosztatnék, a király, Vid ösztönzéseire, Nikétasz harczosait is foglyokul kívánja felosztatni. Géjza az adott szóra hivatkozik s a görög hadat szabadon bocsátja; mit Salamon, Vid tanácsára, avval boszúl meg, hogy a hercegeket illető martalék egy részét másnak adja. A hercegek, a béke kedvéért, tűrik a sérelmet; de a békét még sem tarthatják fenn sokáig.

Ducas Mihály görög császár értesülvén Géjza nagylelkűségéről, a következő évben követséggel s becses ajándékokkal, ezek közt egy koronával, tisztelé meg a herceget. „Nem látod-e, uram király, — mondá ennek hallatára Vid a királynak, — hogy Géjza a király a külföld szemében; s lévén már koronája, veszélyben forog a magadé.“ A szikra gyújtott; de a lángot még sikerült egy időre elfojtani a püspököknek. Boszúsan vette ezt az álnok Vid, és nem szűnt meg bujtogatni az ingatag, könnyen hívó királyt. „Két éles kard nem férhet meg egy hüvelyben — sugdosá neki, két király nem lehet egy országban.“ — A gyanútól kinzott Salamon cseleket kezdé hányni nagybátyjai élete ellen; s a viszály kitört. Géjza hadat szedett hercezségében, testvérei sógorukhoz, Otto morva herceghez siettek segélyhadért. De Salamon nem várja be ezek megérkeztét, kivált miután egy német had korán segedelmére jött, Vid pedig két várispánt Géjza táborában nagy ígéretekkel árulásra csábított. Géjzának különben is sokkal gyöngébb hada tehát, miután Petrud és Bikás az ütközet alatt tőle elpártoltak, megveretett. De már utban volt László a morvákkal, s nevének varázsa az urak közül is többeket vitt táborába, midőn Géjza hadával egyesült. — Ernyei könyes szemekkel kérte még egyszer Salamont, kímélje a magyar vért, béküljön meg a hercegekkel. De a nyert győzedelmétől és seregének kétszeres számában elbizakodott király inkább hallgat Vidre s Mogyoródnál, Pest köze-

lében, táborba szállva, várja be a hercegeket. Egy véres harcz után, mely naphosszanta zajlott, a győzelem a hercegeké. A becsületes Erneyei, a gonosz Vid, számtalan másokkal halva maradtak a harczmezőn; Salamon a vitézségéről híres Bátor Opos által megmentve, Mosonyba fut, s onnan nem sokára Németországba utazik, hogy sógorát IV. Henriket, kinek az országot fenhatósága alá adni ígérte, segélynyújtásra bírja.

A császárt, ki atyja példája után, rég vágyott Magyarország ügyeibe avatkozni, megnyerte ugyan a könnyelmű Salamon; de annál több szívet vesztett az országban, midőn Henrik, még a nyáron (1074-ben) bejött s közhírré lett a segély nemzetgyalázó díja. A hercegek apjoknak a III. Henrik ellen oly sikeresen folytatott táborozási modorát követték, népet, marhát eltakarítván, s minden egyebet elégetvén az ellenség előtt. És Henriket az éhség, alighogy bejött máris kikergette az országból; s nem is érzett többé kedvet, beárítani magát a magyar ügyekbe. Utóbb aztán a pápa, a hatalmas VII. Gergely ótalmáért esedezett az országavesztett király; de mind hasztalan: a mit nyert, egy feddő levél volt, hogy Magyarországot, melyet, szerinte, István király sz. Péter védelme s az apostoli szék fenhatósága alá helyezett, a császárnak mérte hűbérül felajánlani.

Salamon ezentúl jobbára Pozsonyban tartózkodék. A királyi trónt az ország nagyainak s magának László hercegnek nem szűnő unszolásaira, Géjza foglalta el, 1075-ben magát meg is koronáztatván. De bár engedett is e kérelmeknek, a trónon nem érzett nyugtot a gyöngéd lelkiismeretű Géjza, s visszaadni óhajtá azt Salamonnak. És már értekeződni is kezdett evvel, midőn 1077-ben minden földi gondtól fölmenté a halál.

XI.

Az ország nagyai most Lászlót, a nemzet kedvenczét és dicsőségét hívták meg a trónra; de ő is csak azon feltétel alatt engedett a közkivátnak, ha a pápa, kit Salamon nem szünt meg oltalmáért ostromolni, eláll ennek pártolásától, s maga Salamon is lemond az országról. Az egyházi s világi urak, kik az ingatag ifjút egyáltalában nem akarták többé magok fölébe helyezni, mind a kettőn nagy buzgalommal működtek. A pápa megis egyezett nem sokára; de a hatalomtól könnyen megválni nem tudó Salamont csak negyed év múlva lehetett oly szerződésre birni, hogy az országot Lászlónak engedvén, maga a királyi czímmel s rangjához illő jövedelemmel elégedjék meg. S így László csak 1081-ben koronáztatta meg magát.

De Salamon nem tudta megszokni a hatalom elvesztét s László élete ellen tört; miért ez őt Visegrádon, a máiglan róla nevezett tágas toronyba záratta. 1083-ban ünnepet tartott a nemzet: István király és Imre herczeg tetemei sirjokból felvették, magok az egyház által szenteknek nyilvánítottak. A papság kérelmére László a foglyot is szabadon bocsátá e nemzeti ünnepen. Salamon, kinek lelkét még egyre kínzá a hatalomvágy, szabadságát visszanyervén, csakhamar Németországba szökött; midőn pedig ott a császárt s a pápát segélynyújtásra nem birhatná, sőt már nejének sem kellene többé, a kúnokhoz bujdosott, azokat ingerlé, magával az országba törniök. Nyert is ott némi hadat; de miután vele Ungvárnál kudarczot vallott, ismét tovább, a bessenyőkhöz bujdokolt, hol aztán egy harcban a görögök ellen el is veszett.

A nemzet nem híjába óhajtá annyira Lászlót királyául. Ő dicsősége lett a trónnak, gyarapítója az országnak, boldo-

gítója nemzetének. Nem ereszkedhetünk itt, mert hosszadalmasak lennénk, annak-elbeszélésébe, miként óvta meg VII. Gergely pápa követelései ellen is az ország függetlenségét: s csak dióhéjba szorítva érinthetjük egyéb dicső tetteit is.

Zvoimirnak 1089-ben történt halála után fejetlenség áradt el Horvátországban. Az özvegy királyné, Ilona, László nővére, bátyját szólítá segedelmére, mit ez annyival kevesebbé késett megvinni, minthogy Horvátország, már Árpád alatt magyar tartományyá hódolt; s bár utóbb időnként, midőn a magyarok másfelé valának elfoglalva, függetlenné tette is magát, jogáról a magyar korona le nem mondott; sőt épen e jog fentartása mellett engedte Béla még a Száva és Dráva közti tartományt is, melyet leánya kezével nászajándokul adott, hozzá kapcsoltatni a tulajdonkép úgy nevezett Horvátországhoz. Most tehát, a fejedelmi ház kihalván, László ismét birtokába venni ment a tartományt, elhatározva levén, azt ezentúl szorosabban összekapcsolni az anyaországgal. Így óhajtá ezt a horvát urak egy része is, kik attól tartának, hogy különben Velence s a görög császár osztozik országukon. De ez alkalommal nem fejezhette be László az egész tartomány újból meghódítását. Mert miután némely csapatokat, kik tervét ellenzették, szétszórt, hírül veszi, hogy a kúnoknak és bessenyőknek egy új raja tört be birodalma keleti részein, s dűlva, rabolva pusztítja országát. Géjza fiát, Álmos herceget tehát a tartomány kormányán hátrahagyván, seregének javával sebes utakban az ellenségre indul. Nagy martalékkal terhelve, visszamenőben, a Temes vizénél találja őket a király, s egy véres harczban részöket leöli, részöket elfogja. De ennél még nagyobb leczkét is akart adni László a rabló népnek, mely kevés évek folytában már többször háborgatta az országot. Seregeit tehát, hihetőleg a mai Vaskapunál, Oláhországba vezetvén, a bessenyőket saját fészkeikben kereste föl, seregöket

megverte, fejedelmeket Ákost, párviadalban megölte. Beszenyőktől, kúnoktól ezentul sok időre biztonságban volt az ország.

Ez volt az utolsó háborúja Lászlónak a haza védelmében; mert azt többé nem háborgatta ellenség. De pár év múlva viselt még egyet az oroszokkal, rokonának a lengyel Vladislávnak érdekében, ki őt segítségül hívta. E hadjárat eredménye az lett, hogy Galiczia és Lodomeria fejedelme magát a magyar korona fenhatósága alá vetette.

Nemesak a hadban dicső, a béke műveiben is nagy volt László király. Ő a hiányokat, melyek az országglása előtti viszályokban támadtak, s a szükséges reformokat, melyek a haladó kor igényei szerint kifejlettek, bölcsen fedezte s létrehozta a szabolcsi s egyéb országgyűléseken alkotott három törvénykönyvében. E törvények az egyház s a köz-jóllét iránti buzgalomnak szintúgy mint mély belátásának tanúi, népének vallási s polgári állapotát egyaránt tárgyalják; szabályokat hoznak az egyházi élet, a polgári foglalkodások, ipar és kereskedelem rendezésére, a köz-csend és vagyonbiztosság szilárdítására, az erkölcsök szelidítésére; kemény büntetéseket szabnak kivált a belzavarok alatt elhatalmazott orzások s rablásokra.

Az egyház is több alapítványokat köszönhetett vallási buzgalmának s bőkezűségének. A nagyváradi püspökséget, a kolozsmonostori apátságot, a veszprémi káptalant gazdag adományokkal látta el, a sz. István enyészetlenül talált jobbjának őrzésére rendelt szent-jóbi és a sümegi apátságokat, Tót- és Horvátország visszafoglalása után pedig a zágrábi püspökséget újból alapította meg.

Említésre méltó az is, hogy e visszafoglalt tartományokban a magyar közigazgatási intézményeket s a magyar törvényeket is életbe léptetvén, e tartományokat szorosabban összekapcsolta az anyaországgal.

Bölcsességének és vitézségének, magas vezéri tulajdonainak és keresztény lovagias szellemének híre oly csodálat és tisztelet tárgyává tette őt, hogy midőn az 1094-ben Piacenzában tartott közönséges egyházi gyűlés Európa fejedelmeit a szent sír visszafoglalása végett keresztes háborúra szólítaná: ezek közakarattal a magasztos lelkű Lászlót választották a kereszthead fővezérévé. A vallásos buzgalmú király örömmel fogadta el a magas hivatást; de azt már nem teljesítheté, mert néhány hónappal utóbb megszűnt élni. A magyar nép sokáig gyászolta a hadban és békében egyaránt nagy, kegyes és igazságos fejedelmet, kit a világ a Nagy melléknévvel tisztelte, ha az egyház Szentnek nem nevezett volna.

XII.

Lászlónak nem volt fimagzata, s megürült trónját Kálmán, Géjza királynak idősebb fia foglalta el, kit jártassága miatt az egyházi s világi tudományokban Könyves-Kálmánnak nevezett el a nép. Őt ifjúságában papi pályára neveltette királyi nagybátyja, hogy a külsőleg deliebb öcsésének, Álmosnak hagyhassa a koronát; de miután e pályára oly kevés hajlamot mutatna, hogy azt elkerülendő titkon Lengyelországba távoznék, kényszeríteni nem akarta őt tovább a méltányos nagybátya. És valóban kár volt volna, ha a testileg ugyan szebb, de lélekre, jellemre vele nem mérkőzhető Álmos foglalja el a trónon helyét; mert Kálmán egyike lón a királyi szék diszeinek.

Országlásának mindjárt első éve tanuságot tesz, úgy az ő uralkodásra termett erejéről, mint Álmos herczeg gyöngeségéről. Alig futott László halálának híre, s egy Péter nevű zupán már is fellázadt Horvátországban. Álmos, ellentállni

képtelen, bátyját hívá segítségül. Ez inyére volt Kálmánnak; mert miután Pétert legyőzte, a zavart lecsöndesítette, alkalmat nyert visszafoglalni a tenger melléki Horvátországot is, miben Lászlót más gondok gátolták volt. És mióta a király a tengert megpillantotta, egy nagy eszme támadt láng lelkében, melynek valósítását azontúl élet feladatúl tűzte ki, s melynek létesítésére őt mindannyiszor visszatérni szemléljük, valahányszor kormányának egyéb gondjai engedték; ezen eszme, e nagy feladat nem kevesebb volt, mint még Dalmátországot is meghódoltatni, s a magyar birodalmat tengeri hatalommá emelni. Ezen eszme, e czél adott ezután irányt összes politikájának. De ettől most egy nagy fontosságú esemény hívta őt vissza az anyaországba.

Az 1094-ben elhatározott keresztes háború, úgy látszik, legalább egy részben Lászlónak, a megválasztott fővezérnek halála miatt, nem jött létre a következő esztendőben. II. Orbán pápa tehát egy újabb zsinatot tartott Clermontban, s átokkal fenyegeté mindazokat, kik a palestinai hadjáratot tovább is késleltetnék. És most, szent rajongástól ihletve az egész nyugat mozgásba jött; tömérdek sokaság ragadt mindenfelé fegyvert s tűzte ruhájára a keresztet, hogy Krisztus sírjához zarándokolván, azt kivívja a pogányok kezéből. A fejedelmek, kik elébb László királyt választották fővezérökké, most Kálmánt is felszólították; de az ő hidegen fontoló esztét nem ragadta meg a rajongás ihlettsége; ő az imént említett nagy czél valósításával foglalkodott, s a felhívásra tagadólag válaszolt.

A vándor népekhez hasonló keresztes seregek már 1096 tavaszán utra keltek, Magyarországon menendők keresztül. Az első huszonhárom ezernyi franczia had vezére Gauthier Walter az ország határaihoz érkezvén, engedelmet kért az átmenetre. Kálmán azt megadta neki, föltételezve, hogy fegyvel-

met tart hadában. A föltétel megis tartatott Zimonyig; de itt néhány maradozó garázdálkodott, s Guz várispán elszedte tőlök fegyvereiket, melyeket aztán intő jelül a jövendő csapatoknak, elég botorúl, a várfalakra tüzetett. A második sereget, száma negyven ezeret, a zarándoklatairól elhírült Amiensi Péter vezette. Ez is tűrhető rendben haladt keresztül az országon; de midőn Zimony falain az elkobzott fegyvereket megpillantá, neki dühödve rohant a városra, azt feldúlta, lakosságának nagy részét felkonczolta. Pár hetek múlva újabban két sereg jelentkezett a határokon, melyek egyikét bizonyos Folkmár, másikat Gottschalk pap vezette. Bár őket kiesapongásaik híre megelőzte, a türelmes király mégis megengedte nekik az átmenetet, keményen kikötvén a rendtartást. De már ezek nem váltották be szavokat; rablással, gyilkolással fertőztették meg ezéljok jelét, a szent keresztet; s Kálmán kénytelen lón őket egyegy véres harc után visszaűzni a határokon. Jött azonban az ötödik sereg is, nagyobb minden eddig átköltözöttnél, számára közel a kétszázezerhez, mindenféle gyülevész nép, melyet Emico gróf vezérlett. De ezeknek már annál jogosabban megtagadta az országán való átmenet engedelmét Kálmán, minthogy borzasztó féktelenségeik híre megelőzte jöttöket. A kereszt bajnokai tehát dühösségre gerjedve, fegyverrel akarták azt kierőszakolni, s Óvárt vívni kezdék, melyet Kálmán maga védelmezett néhány szomszéd vár katonaságával. A falak nem sokára roskadoztak a töménytelen sokaság erőfeszítése miatt, s néhol már alig védhető rések tátongának. „Győzni kell vagy halni!” kiálta fel Kálmán, s oly hatalommal tör ki a diadalában már-már biztos ellenségre, hogy ezt, sokasága daczára, egy megmagyarázhatatlan ijedtség lepi meg, s ki merre tud, futásnak ered, a határokig üzelve Kálmán hadától. Még egy hatodik majdnem százezernyi sereg is érkezett azon évben a határokhoz, Bouillon Gottfried herczeg vezérlete alatt. A

herczeg nemcsak átmeneti engedelmet kér követői által a királytól, de okát is tudakolja Emico hada oly gonosz fogadtatásának. Az értekezlet felvilágosítja a keresztesekeket, kik jogosnak látván a király magaviseletét, nemcsak szigorú fegyelmet ígértek, de a vezér testvérét, Balduint kezesül is adták; majd Gottfried maga is vendége lőn 300 lovaggal sz. Mártonban a királynak, ki viszont rendeleteket bocsáta ki, hogy a kereszties had élelméről mindenütt gondoskodva legyen utjában; s minden baj kikerülése végett még maga is mindenütt közelében volt hadával. A rend nem is lőn megháborítva.

És most, e kelletlen vendégektől megszabadulván, ismét Dalmátország s Ádria birtoka foglalkodtatá Kálmánt. A normannok Szicziából gyakran áteveztek a dalmát városokra, melyek közül néhányat megis szállottak volt; nehogy tehát ezektől háborgattassék, sőt hogy bennök, mint tengeri hatalomban szövetségest nyerjen a dalmát városok birtokára sóvárgó Veneze ellen, Roger szicziiai fejedelem leányát, Buzilát, nőül vette. A mézes heteket egy szerencsétlen háború váltotta fel 1099-ben, melyben, mint Szviatopolk orosz nagy-herczeg szövetségese, nyolcz ezernyi haddal saját vezérlete alatt vett részt Volodár és Vasilko fejedelmek ellen, kik a kúnokkal szövettek össze. Kálmán, az ellenség cselei által meglepetvén, megveretett, s maga is csak életveszély közt mentetett meg hű testőrsége által.

Az innen visszatért az ország belügyeinek mind szükségesebbé vált rendezése vette igénybe. E végre Tarczalon a Hegyalján, egy nagy országgyűlést tartott. A törvények, melyek itt alkottattak, együtt véve a többiekkel, melyek általa, bizonytalan mikor, hozattak életbe, fényes bizonytságot tesznek Kálmán nagy kormányzói tehetségeiről s korát túlhaladó eszének éles látásáról. Ő a sz. István és László büntető törvényeinek szigorát sokban mérsékelte, mi mind a nép tetemes

előhaladtát mutatja fel a művelődésben s erkölcsi csinosbúlásban, mind a király helyes tapintatát bizonyítja. „Kálmán, — úgymond e törvények egykorú lefordítója — (beh kár, hogy nem birjuk az eredeti magyar szöveget!) Alberik, — látván, hogy a megizmosult hit teljes erőre vergődött, a törvények béklyóit tágabbra eresztette, bölcsen meggondolván, hogy nem illik, hogy a hit önkénytes vitézét a büntetés félelme aggaszsa.“ A szemünk előtt nem veszthető rövidség kényszere nem engedi, hosszabban tárgyalnunk e bölcs törvényeket; legyen tehát elég csak azt érintenünk, hogy a birtokjogot, a tisztviselők hatáskörét, a nép adózásait, a törvényszékeket s az egész igazságszolgáltatási ügyet újonnan s igen czélszerűen szabályozta, minden megyében új törvényszékeket állított; az istenitéleteket, a tüzes-vas és forró-víz próbákat bölcsen korlátozta s csak a püspöki székhelyekre szorította, a boszorkány-pöröket egészen eltiltotta, „a boszorkányokról, mik nincsenek, — mond röviden, de korát meghaladólag — szó se tétessék.“ A szolgák sorsát enyhítette, megtiltván azok eladását a külföldre stb.

1102-ben megint gondjai kedvencz tárgyánál, Horvát- és Dalmátországban találjuk őt. A dalmát városok birtokára áhító Velence alattomban lázadást szított fel, s a gyöngye Álmos herczeg nem tudott a bajon segíteni. Kálmán csak megjelent, s azonnal lecsillapódott a zaj. „Kálmán király — mond egy azon kori okmány — Zára elébe jöven, gyűlést rendelt. És miután abban Dalmatiának örökké megtartandó szabadsága tárgyaltatott, azokat a király, Crescentius (spalatói) püspök kezébe a négy evangéliumra esküt tévén, saját kezével megerősítette . . .“ A királyon kívül hasonló esküt tett le Lőrincz esztergami érsek, Marczel váczzi, Simon pécsi, Máté veszprémi, György győri, Sixtus váradi, Fulbert kalocsai püspökök, János nádorispán, és számos más, a király kíséretében

lévő főurak. „Mert, u. m., sok és nagy egyéniségek által kívánták biztosíttatni régi szabadságukat.“ A tény emlékére Kálmán három nagy becsű arany keresztet ajándékozott, egyet a zárai, másikat a spalatói, harmadikat az arbei egyháznak. A szabadság főpontja, melyre a király s nagyai esküdtek, abból állott, hogy a városok szabadon választhassák magoknak grófjokat és püspököket, kiktől az egész közigazgatás függött; adót ne fizessenek, a városi vámjövödelmek két harmadán felül. „Magához híván ezután a tartomány valamennyi nemeseit“, magát Horvát- és Dalmátország királyává koronáztatta. Látván pedig, hogy a gyöngé Álmos nem való e helyre, hol, kivált miután Velence nem szűnt meg fondorkodni, erős kormánynak kellend megszilárdítani a magyar uralmat, neki az anyaország harmadrészét, a ducatum, adta cserébe Horvátorszáért, s ennek és Dalmátiának bánjává az iránta gyermekéje óta szintoly hű, mint eszélyes Ugra ispánt nevezte ki.

De Ugra sem tudott keresztül törni a fondorlatok hálózatán, melyeket a ravasz Velence a tengeri városok és szigetek ellen szőtt. 1105-ben ismét fegyveresen kellett meghódítani Zárát s a szigeteket. És még azután is kétszer, 1108-ban és 1111-ben járt és mulatott huzamosabban Dalmatiában Kálmán, hogy uralmát ott megszilárdítsa, kedvezmények, kiváltságok által a tartományt szorosabban az országhoz kösse, sőt azt Horvátországgal együtt az anyaországba olvaszsa.

Míg Kálmán ekként fáradozott az ország hatalmának öregbítésében, öcsce Álmos, zokon vevén, hogy az új szerzemény kormányától elmozdított, — mert a gyöngeséggel sokszor párosul a nagyravágyás — több ízben fellázadt királyi bátyja ellen. Már 1106-ban, mialatt Kálmán a tengermelléken fáradozott, Németországba ment, hogy V. Henrikkel fondorkodjék; majd Lengyelországban is cselet szőtt a király ellen.

Kálmán ezekért el akarta őt záratni; mit azonban Álmos megérezvén, ismét Henrikhez futott, ki aztán be is tört egy se reggel; de Pozsonyt hasztalan víván, dicstelenül kénytelenítetett visszatérni. Álmos ezután meghunyászkodván, bocsánatot nyert a királytól s a szent földre zarándokolt. De onnan is visszahozta nyugtalan kedélyét s nem szűnt meg fondorkodni. És most Kálmán, ki már egy idő óta betegeskedett, egy újabb cselszövény hallatára felháborodva, oly tette vetemedett, mely talán egyetlen, de nem menthető folt kormánytörténetében: Álmost, sőt ártatlan fiát, Bélát is, nehogy a maga halála után István fiának s örökösének is bajt okozzanak, megvakította s a dömösi klastromba záratá. Sőt utóbb, egy lázas órájában — ha hagyományainknak hihetünk, melyeknek leirói nem szereték a felvilágosodott, a kor előítéleteivel merészen szembeszállott, a papságnak nem igen kedvezett királyt, — még parancsot is adott volna, hogy Álmos megölettessék, Béla castráltassék; de a jámbor barátok meggátolták volna a parancs végrehajtására küldött embert. Kálmán e szomorú viszályt nem sokáig élte túl, 1114 elején meghalálozott. Őt koránál, melyet messze felülhaladt, igazabban tudja méltányolni az új kor, mely benne nagy fejedelmet tisztel. Első neje Buzila, István és László ikrekkel ajándékozta meg őt; a másodikat, Predzlavát, Szviatopolk orosz herczeg leányát, kit az első halála után vett el, mint paráznát, viselős állapotban küldötte vissza atyjához. Ettől született Borics, utóbb annyi nyugtalanság okozója.

XIII.

A jeles atyjához épen nem hasonló II. Istvánról keveset mondhat e rövid krónika, mert keveset is tett, mi maradandó volt s a nemzetnek javára szolgált. Említsük mindjárt azt, mi

valóban, s tán csak is egymaga érdemel dicséretet kormánytörténetében, hogy a görög birodalomban kalandozó s megvert kúnokat Tatór vezérök alatt az országba fogadván megtelepítette. De ellenben Dalmatiának egy részét, a szigeteket és tengeri városokat mindjárt Kálmán halála után elfoglalta Velence, a nélkül, hogy a király gyámjai — mert csak 12 éves volt atyja halálakor, — annak védelméről idején gondoskodtak volna. Pár év mulva rá gondolták ugyan magokat, sereget küldvén az elveszettek visszavételére; de bár a sereg vitézül harczolt, s maga a velencei herceg Ordelfaffo Faletro is elesett, midőn aztán öt évi béke kötöttet, a szigetek és Zára mégis Velence birtokában maradtak.

Nincs mit mondanunk azon czéltalan s eredménytelen csatározásokról, melyeket István 1116-tól kezdve majdnem öt éven át folytatott Vladiszláv cseh, és Leopold ausztriai fejedelem ellen. Az oroszok elleni hadjáratból is csak azt említjük meg, hogy az urak, czéltalannak látván a háborút, kijelentették a királynak, hogy idegenekért, a haza bármi haszna nélkül, nem hajlandók tovább ontani a magyar vért. István ezt Álmos-párti fondorkodásnak tartván, itthon többeket súlyosan megbüntetett; Álmos pedig megintetvén, hogy meneküljön a veszély elől, Görögországba futott, hol a császárné, Piroska, Sz. László király leánya, őt vendégszeretőleg fogadta. Ezért meg a görög császár ellen bősziült fel a büszke István, s miután a herceg kiadatását hasztalan követelte, minden más ok nélkül hosszú költséges háborút viselt.

A fiatal férfiú tele volt nyavalyával, melyet, úgy látszik, kóbor szerelmeiben szerzett magának. És midőn ezeknek súlya alatt életerejét fogyni, végét közeledni érezné, gyermektelen lévén, nagy örömeire vált hallania, hogy a megvakított Béla még él, és szemvilága híján virágzó ifju; előhozatá tehát a pécsváradi monostorból, hol őt eddig gondosan rejtegették a

szerzetesek; utódának tűzte ki és Uroz szerb fejedelem leányában egy hű, gondos életfelet adott neki. Maga azontul ájtoskodással tölté szenvedésteljes végnapjait s barát ruhát öltött magára, míg végre 1131-ben meghalt.

XIV.

Azon urak, kik egykor Kálmán tanácsosai, Álmos és Béla megvakíttatásának tanácsukkal, ösztönzésökkel részesei voltak, bizonyosan nem nézték aggodalom nélkül, hogy Bélát, kit a trónra alkalmatlanná tenni akartak, a végzet mégis urokká, királyukká emelte. Előre látható volt, hogy az Álmospártiak, kik akkoron háttérbe nyomattak, nyugtalankodásaik miatt lakoltak, most befolyásra jutván, a magok sérelmeit, királyuk vakságát nem hagyják boszúlatlan. Ilona, a királyné, a mily szenvedélyvel szerette a, vakságát kivéve, deli férjét, szintoly heves, fajának különben is sajtáságos boszúvágyat ápolt kebelében férje vakságának okozói ellen. De, hogy a boszú oly irtóztatos legyen, minővé azt a pillanat gerjedelme tette, senki sem gondolta; mert ki számíthatná ki előre a fékevesztett harag és gyűlölet határait?

A királyné s az új kormánypárt közt el lévén határozva, az ellenpártiak megbüntetése, Aradra országgyűlés hirdettetett. Nem sejtve a vést, mely fejökre már lecsapni készült, számosan jelentek ott meg az elébbi két kormány férfiai közül is, tán épen számuk nagysága által akarván biztosítani magokat a veszély ellen; de az új kormánypártnak gondja volt reá, hogy maga még számosabb legyen s a boszúszándék gátra ne találjon. A gyűlés megnyitvatván, a vak király neje karján jelent meg a gyülekezetben. Az erélyes királyné azonnal szót emel, s példás boszút kér azok ellen, kik a gondviselés mű-

veibe avatkozván, férje, a király szomorú vakságának tettel, tanácscsal okozói. Már a király megjelenése is, kinek arcán, mint rendszeren a vakokén, a világtalanság bánatának merev kifejezése ült, sokakat meghatott a gyülekezetben: a királyné boszúra ingerlő szavai dühösségre fokozzák a felindulást; a királypártiak a kitűzött áldozatokra rohannak, közülök hatvannyolezat helyben felkonczolnak, másokat megkötözvén, fogságra vetnek, javait valamennyinek elkobozzák.

De a szörnyű boszúállás, az áldozatok feleit, életben maradt rokonait, barátait is boszúra gyújtá. Ki futnak Borics-hoz, Predzlavának, Kálmán elűzött nejének fiához, s ezt betörésre ingerlik. A trónkövetelő, Boleszláv lengyel fejedelmet is megnyervén, még az évben átjön a Kárpátokon; s Béla a Sajóig siet elejébe hadaival. Hagyományaink szerint, itt újabban leölettek volna néhányan azon urak közül, kik a király kérdésére: törvényes fia-e Borics Kálmánnak, vagy, mint az udvari párt mondá, fattyugyermek? — habozva feleltek; a lengyelek pedig, a magyarok felszólítására: ne ártnák magokat az őket nem illető idegen ország ügyeibe, s magok tudnák legjobban, kit kelljen királyokul tartaniok, — békésen visszatértek volna. Bizonyosabb azonban, hogy a lengyel királyt az indítá harc nélkül visszamennie, hogy a cseh Szobieszláv, Béla sógora és szövetségese, ez alatt tartományaiba tört s ott tüzzel vassal pusztított. Mert utóbb, hihetőleg a következő évben, csakugyan egy véres harczról tesznek említést az évkönyvek, melyben Béla, az osztrák Leopold segélyhadaival is erősödve, Boleszlávot és Boricsot keményen megvervén, az országból kikergette.

Ezentúl békés lett Béla kormánya: Boleszláv elállott a trónkövetelőtől, sőt a császár közbenjاراتára békét is kötött Bélával; s más ellenségtől sem háborgattatott. Mondják, hogy a király bőségesebb boritallal szokta elűzni vaksága unalmait,

minek következtében vízkórságba esvén, 1141 elején meghalá-
lozott, Géjza, László és István fiakat hagyván maga után.

XV.

II. Géjza csak tizenegy éves lévén, midőn atyja halála után megkoronáztatott, míg nagykorúvá nőne, az ország rendei anyai nagybátyját, a derék vitéz Belus hercezet adták mellé kormányzóvá, előre látván, hogy a trónkövetelő Borics miatt férfi kezek kellene a kormányhoz. Nehogy Borics az oroszoknál segedelmet nyerjen, a kormányzó nagybátyja, helyes tapintattal, az orosz nagy-fejedelem leányát, Eufrozinát szerezte meg nőül gyámfiának. És most innen is kiszorúlván, elébb a görög, aztán a német császárnál keresett pártolást a trónkövetelő. Mind hasztalan. De Henrik osztrák hercegben még is pártolóra talált, s tőle hadat nyervén, Pozsonyt meglepte s elfoglalta. De a szerencse mosolygásának nem sokáig örvendhetett Borics; Henriknek pedig elég oka lett megbánnia beavatkozását a magyar ügybe. Az ifju király, Belus herceggel 1146-ban erős sereggel Ausztriában termett, s Henriket oly annyira megverte, hogy holtjait hét ezerre teszik az évkönyvek. Ő is felhagyott aztán Borics ügyével, ki maga is a keletre távozott a keresztes hadakkal.

Mert miként Kálmán alatt úgy most ismét megragadta a keresztény világot a rajongó buzgalom a szent föld birtokáért. Maga a német király III. Konrád is keresztet öltött magára, s mintegy százezernyi jobbára gyülevész néppel, ment keresztül az országon, az egyházakat, monostorokat, melyek utjába estek, vallásos czéljához épen nem illő, lovagiatlan módon sarczolván meg. Rendtartóbb volt maga is, fegyelmesebb serege is, VII. Henrik francia királynak, ki amaszt nem sokára követte zarándoklatában.

Pár évi harc után az orosz földön, hova segélyhadakat küldött sógorának, Géjza s vele az ország hosszas, minden tekintetben káros harcra keveredett Mánuel görög császárral, ki az araboktól s törököktől Ázsiában megnyírbált birodalmát ennek éjszaki részein ügyekezett gyarapítani. Első okúl az összeütközésre Szerbország szolgált, melynek fejedelme Blachin, rokonságánál fogva a magyar királyi házzal, ellenmondván a görög császár fenhatóságának, a magyar korona alá hajólt. De Mánuel nem tűrte az elpártolást; Blachint és a segedelmére ment Belust megvervén, Szerbországot ismét maga alá vetette. Most már szívesen véget vetett volna Géjza az ellenséges viszonyoknak, lemondván a tartományról; de Mánuel, a ravasz és nagyravágyó, bár a béke rövid időre helyreállott, azontúl élete folytaig nem szűnt meg azon terven kovácsolni, mely neki utat nyitna Magyarország hűbéri uralmára. A befolyás, melyet magának fondorlatai által az országra valóban is szerzett, hosszú viszályok s polgári háborúknak lőn átkos forrásává.

Mánuel eleinte Boricsot fogta pártfogása alá; de hamar meggyőződött, hogy sokkal nagyobb az idegenség a fattyúnak hitt herceg ellen, mintsem hogy valaha jelentékenyebb pártja lehessen, s őt elejtvén, a király testvéreinek, Istvánnak és Lászlónak pártolásában kereste a horgot, melybe fondorlatai hálózatát akaszthassa. Semmi sem történhetett volna inkább inye szerint, minthogy a hercegek, bátyjokkal, nem tudjuk mi okból, meghasonlván, hozzá futottak. Géjza boszúból, a hercegeket kiadni nem akaró császár ellen, viszont ennek pártos rokonát, Andronicust segítette hadaival. De Mánuel csak Géjza utóda alatt látott buzgóbban a cselszövéshez; mert II. Géjza már 1161 tavaszán, férfikora teljében megszűnt élni. A belügyek tekintetében megemlítendő kormányáról, hogy alatta telepítették le Erdélyben a flandrok és szászok, kiket

a tenger árjai s az Európa szerte uralkodott éhség űzött ki hazájokból. II. Géjzának három fia maradt: István, Béla és Géjza.

XVI.

Alig értesült Mánuel, hogy II. Géjza tetemei a székesfejérvári sírboltba letétettek, s kiskorú fia, III. István ült a királyi székbe, seregével már is az Al-Dunánál állott s követelte, hogy a nemzet, mint mondá, ősi szokás szerint, az elhúnyt Géjza testvérét, Istvánt ismerje el királyának. A követség visszautasított; de midőn a görög sereg nyomban az országba lépett, a háborúra fel nem készült, meglepett urak nagy része megegyezett hogy, nem ugyan István, kitől görög neje miatt nagy volt az idegenség, hanem László, a másik menekült herczeg üljön a trónra. Azonban Lászlót félév múlva, 1162 első napjaiban elvitte a halál; s midőn helyét a görög hadaktól támogatott István herczeg, mint király e néven IV-ik, foglalta el, már felébredt a nemzet önérzete, hogy ne tűrje tovább az idegen befolyás gyalázatát. A bitorló, öt hónap múlva, egy véres csata után, görögeivel együtt kiűzetett.

De Mánuel semmi áron sem akart lemondani a befolyásról, melyet annyi sikerrel megkezdett, s rövid idő multán Nándorfehérvár alatt állott seregével. Mivel azonban mindentől tápasztalá, hogy pártfogoltja sokkal inkább gyűlöltetik, mintsem a trónon, ha sikerülne is őt abba visszaültetni, magát fentarhassa, őt szintűgy, mint elébb Boricsot, mellőzvé, fegyver helyett ravaszsággal kezd harcolni, hogy tervét, ha most nem is, utóbb keresztül vigye. A királyi ház egy harmadik herczegének személyével köti tehát össze cselszövényeit, ki még csak gyermek, ki iránt nem létezik a nemzetben ellenszenv, s kit, úgy hívé, legjobb eszközévé nevelhet, csak egy-

szer hatalmában legyen. Követet küld tehát az idő közben Pozsonyban megvonúlt törvényes királyhoz, III. Istvánhoz, s tudtára adja, hogy nem akarja többé háborgatni őt s az országot, sőt mind kettőjükkel szoros barátságba óhajt lépni. Fimagzata nincs, izené, adja tehát neki át a király a maga öcsését, Béla herceget, hogy őt Mária leányának férjévé, magának a császári birodalomban utódává nevelje. A király és a nagyok, vagy nem látván át a cselet, vagy, ha átlátták is, csak hogy meneküljenek, a herceget neki átadták. Kezében levén a gyermek, most már meg hercegi örökségeül Dalmátországot követeli, s midőn az megtagadtatnék, a megbukott IV-ik Istvánnak újra hadat rendel alája, melylyel az ország alsó részeit elfoglalja, s majd maga is táborba száll Pétervárad alatt. A király haddal megy elébe; de ő a harcot kerülve, jó szerével ügyekezett kieszközleni hogy, ha Dalmatiát nem, legalább Szerémséget adja át Béla örökségeül, mit atyja úgyis osztályrészül tűzött ki neki végrendeletében. Ez is sikerül. A béke újra megkötetik. De a ravasz, álnok ember, maga haza menvén, seregének egy részét mégis rendelkezésére küldi IV-dik Istvánnak, ki Tótország egy részét elfoglalta volt. A kard tehát újra kivonatott hüvelyéből, s a harcz innen és túl ingerülten, egy ideig változó szerencsével folyt, még IV. István halála után is; de végre mégis Mánuel lett a győztes, és a Szerémség mellé, állítólag Béla számára, Dalmatiát is elfoglalta; pedig idő közben fia születvén, leánya kezét is megtagadta a hercegtől. III. István, ki birodalma függetlenségeért és épsegeért nagyobb kitartással, mint szerencsével, kormányának egész idején át küzdött, 1173-ban, hirtelen kimúlt. Halálát némelyek méregnek tulajdonították, mi ha való, csak görög kézből származott.

XVII.

Béla herczeg most már terhére volt Mánuelnek, s ez hírül vevén III. István halálát, sietett is őt visszaküldeni, kit azonban, mielőtt elbocsátana, megesküdtetett, hogy az ő és birodalma érdekeit soha semmiben sem fogja sérteni.

A gyűlöletet, melyet Mánuel fondorlatai támasztottak a nemzetben minden ellen, mi görög volt, vagy Görögországból jött, Bélának is jó ideig kellett éreznie. A papság s az urak nagy része, sőt maga az anyakirályné is attól félvén, hogy Mánuel oldala mellett ő is elgörögösödött, nem titkolták idegenségöket, s inkább a bennövekedett ifjabb Géjza herczeget akarták a trónra ültetni. De Béla ép magyar jellemét nem rontá meg Mánuel iskolája, s csak szellemét fejtette ki, világnézetét tágitotta a birodalmi városban szerzett sokoldalú tapasztalás. Ő nem sokára urává lett a helyzetnek; öcsse Ausztriába futott, a pártosok elnémultak; s minthogy az esztergami érsek egyre vonakodott őt megkoronázni, a kalocsai részére eszközölt ki Rómából felhatalmazást, hogy őt királylyá kenje s megkoronázza.

És mihelyt ez megtörtént, érezni kezdé mindenki, hogy trónra termett királya van a hazának. Nehogy a künn még egyre fondorkodó Géjza az ország nyugalmit megzavarja, nemcsak néhány főbb pártost megbüntetett; de még anyját is, ki kedvencz fiát, minden előterjesztések daczára sem szünt meg pártolni, száműzte Görögországba. E szilárdság s Géjza fogsága, kit Szobieszláv cseh herczeg kezébe adott, végre teljesen lecsöndesítették az országot.

Mánuel iránt, míg élt, adott szavát híven megtartá ugyan Béla; sőt neki egy ízben még segélyhadat is küldött. De mihelyt ő szemét behúnyta, Szerémséget és Dalmátországot

azonnal visszakapcsolta a magyar birodalomhoz. Mint Kálmán király szellemi rokona, ő is nagy fontosságot helyezett e tengermelléki tartomány birtokába, s nem is mulasztotta el ott bölcs kormány, czélszerű kedvezmények s egyéb intézkedések által öregbíteni a nép rokonszenvét s ragaszkodását a magyar koronához, gyarapítani a tengeri hatalmat; miknek láttára maga a régóta Velenceze birtokában volt Zára is őt ismerte el urának. E város és a szigetek miatt rövid szünetekkel számos éveken át folyt a háború Béla és Velenceze közt; de valamint Béla, bár a tengeren is nyert győzedelmet, nem volt képes a szigetekről elűzni Velenczét, úgy ez sem bírta, daczára többszöri kísérleteinek, megvenni Zárát, a fővárost.

E háborúviselése mellett görög földön is több ízben harcoltak Béla fegyveresei; egyszer a bitorló Andronicus ellen, Mánuel fia, Alexius császár —, másszor, a maga veje, a később császárrá lett Isacus Angelus érdekében. Érdemül róhatjuk fel neki, hogy Galiciát, mely önként védelme alá adta magát, ismét besorozta a magyar tartományok közé. Fő érdemét azonban kétségtelenül beligazgatásának jelessége teszi. A rendre, a közigazgatás pontosságára méltán sokat tartván, nemcsak azt rendelte, hogy ezentúl minden ügy, mely a király elébe vitetik, írásba foglaltassék; hanem általában, a közigazgatás minden ágaiban czélszerű javításokat alkotott; az igazságszolgáltatást egészen újra szervezte, a Kálmán ideje óta lefolyt belzavarokban eláradt orzást és rablást, szigorú büntetések által megszüntette. „Halljuk, úgymond István tournai püspök, hogy szereted s ápolod az igazságot; ez ország-lásod kitűnő dicsősége.“ Nagy gondja volt arra is, hogy népe a műveltségben, polgarisodásban előhaladjon; mi végre az ipar és kereskedés emelésére czélszerű rendszabályokat alkotott, a vámokat, harminczadokat szabályozta; ápolta, ösztönözte a nemzeti tudományosságot is. Kivált mióta II. Fülöp francia király

testvérét, Margitot, Henrik angol király fiatal özvegyét 1186-ban, második házasságban nőül vette, a nyugat előhaladottabb iskoláit is sűrűbben kezdték látogatni ifjaink.

Említésre méltó, hogy az ő országlása alatt is mentek az országon keresztül a szent földért harczolandó keresztések. Különösen Fridrik császár 1189-ben mintegy másfél százezer keresztessel vonult itt keresztül, Bélától vendégszeretettel fogadtatván. Ez alkalommal leányát, Constantiát is eljegyzé a császár fiának; s magas vendégének közbenjárására a tizenkét év óta elzárva tartott Géjza herceget is szabadon bocsátotta, ki aztán a keresztésekkel együtt a szent földre zarándokolt. Hihetőleg ez időben, Béla maga is, számos egyházi s világi nagyokkal együtt, fogadást tőn, szinte egy kereszties hadat vezetni a szent földre; de szándékában meggátolta őt egy ideig a Dalmatiáért folytatott velencei háború, utóbb egészségének gyöngülése. És midőn ennek következtében halálát közeledni érezné, idősb fiát, Imrét, egész birodalmában utódává nevezvén, az ifjabbnak, Endrének keresztad-fogadalma végrehajtását, tömérdek kincsekkel, melyeken hadat szedne, hagyta örökségben. 1196 tavaszán az érdemteljes III. Béla megszünt élni.

XVIII.

A lovagias, vitéz, nagylelkű, de ingerlékeny Imrének kilencz évre terjedt országlatát csaknem folytonos bel- és külháborúk töltötték be. Amazokat öcsese, a nyugtalan, nagyra-vágyó Endre herceg támasztotta. Ő keserűségében, hogy böles atya sem az ország harmadát, mint eddig szokásban volt, vezérségül, sem, mire leginkább vágyott, Horvát- s Dalmátországot nem hagyta neki birtokul: a kincseken, melyeket atyjától, a keresztadjáratra örökölt, barátokat, pártfeleket

szerzett, hadat gyűjtött, melyet aztán királyi bátyja ellen vezetett.

Az arany sokaknál hatalmasabb indok a kötelességérzetnél. Nem csoda tehát, hogy amannak segedelmével Endre is oly erős pártot szerzett magának, hogy midőn a pápa, III. Inceze, 1198-ban a testvérek viszálykodásaiba békéltetőleg közbe szolt: Imre végre is kénytelen lőn Horvát- és Dalmátországot, hercegi czímmel, öcsésének átengedni, bár attól lehetett tartani, hogy a dalmát városok, melyek, félelmökben Velenczétől, az anyaországétől külön kormány alá hajóltni vonakodtak, elszakadnak. De Endre hatalommal lépett fel s nemcsak a makacs városokat engedelmességre szorította, hanem egyuttal a mai Herzegovinát is meghódoltatta.

A nyugtalan herceg csak addig hagyta bátyját békében, míg őt ama hadakozás foglalkodtatá; s mihelyt tartományában a fegyverzaj lecsöndesült, újabban viszályba keveredett a királlyal. Most azonban Imre győzött, s a herceg Ausztriába kényszerült menekülni. A pápa s az ismét kereszt-hadjáratra készülő európai fejedelmek 1200-ban ismét békét szereztek a testvérek között, mely szerint mind a ketten kötelezték magokat a szent földre hadat vezetni. A béke pár évig fenállott ugyan a testvérek közt; de a hadjáratra egyiknek sem volt komolyan kedve vagy érkezése: a királyt külháború, a herceget Velenczének fondorlata akadályozá, melynek hercege a keresztések segedelmével Zárát elfoglalta. A pápa emitt maga is közbelépett, s egyházi átkot mondott Velenczére, ha a várost azonnal vissza nem adja. De a lagunák városa erre nem sokat hajtott, s mindaddig ki sem bocsátá azt kezeiből, míg a városban gonoszúl gazdálkodó őrséget 1203-ban, egy jó alkalommal, a polgárok magok ki nem űzték.

És most harmadszor is pártot ütött bátyja ellen a nyugtalan herceg. A türelmét vesztett király ennek hírére a Drá-

váig elejébe siet a lázadónak. De itt nagy veszély fenyegeti Imrét. Különbén is kisebb hada számos elpártolások következtében annyira megfogyott, hogy midőn az ellenséges felek harcсорba állottak, veresége elkerülhetlennek látszott. És ekkor, az e miatt tépelődőnek lelkében egy merész gondolat villant meg, mely váratlan s alig remélhetett kifejlést adott a polgári háborúnak. A harcrend élén, parancsot ad, hogy helyéből senki ne mozduljon; s aztán lováról leugorván s fegyvereit eldobván, vesszőt vesz kezébe, s egyedül, méltóságteljesen lépdel öcsésének harcсорai elébe. „Meglátandom — kiáltja itt hangos szóval — ki fog szentségtörő kezet emelni királyára!” S most int a vesszővel, — és a meglepett, elbámult fegyveresek néma tisztelettel nyitnak utat a királynak, ki a szinte megdöbbsent, megzavarodott herceget karjánál ragadja, s a harcсорokon keresztül saját táborába vezeti, majd a keenei várba zárátja. — A polgárháborúnak evvel 1203-ban mindigre vége szakadt.

Még mielőtt Endre harmadszor kitűzte a lázadás zászlóját, az ország déli részein is szerencsésen hadakozott Imre. A II. Géza alatt magyar felsőség alá került Szerbia most függetlenségre vágyott: fejedelme, István, koronát kért a pápától, igérvén, hogy népével együtt a római egyház kebelébe térend. A pápa nem volt idegen a fejedelem szándékától; de Imre azt koronája jogainál fogva nem engedhette teljesedni. Hadait Szerbországba vezeté, s a hűtlen fejedelmet megvervén, helyébe annak testvérét, Volkánt, emelte a fejedelemségre. Innen nyomban a bolgár földre csapott, s annak egy részét, melyben öt püspökség létezett, elfoglalván, a „Bolgárország királya“ czímét is neve mellé iratta. De az új szerzemény nem volt tartós. Midőn Imrét a következő évben öcsésének harmadik lázadása foglalkodtatá; a bolgár fejedelem azt megint visszafoglalta. — Sokkal károsabb veszteség volt

ennél az, hogy Zára, a viszálykodó testvérektől a szünetlenül ólálkodó Velence ellen védelmet nem remélvén, magát annak ismét alája vetette.

A pápa 1204-ben buzgóbban kezdé sürgetni Imrét, váltaná be valahára a kereszt-hadjárat iránt tett ígéretét, s hogy őt arra hajlandóbbá tegye, az esztergami érseknek meghagyta, hogy mihelyt a király kívánja, koronázza meg annak kisedd fiát. Ez ugyan megis történt; de Imre még ugyanazon évben megszűnt élni. — Eleve is tudván, hogy halála után Endrét pártja nem késendik kiszabadítani fogságából, nagylelkűség s bizodalom nyilvánítása által ügyekezett őt megnyerni fia ügyének. Nemesak szabadon ereszté őt, hanem fiának is, III. Lászlónak, gyámjává rendelte. De a gyermek-király atyját már öt hónap múlva követte a más világra.

XIX.

Valahára tehát kezére szállott Endrének, ki magát azonnal megkoronáztatá, a főhatalom, melyért elébb annyira sovárgott. De rajta is beteljesedett ama sokszor tett tapasztalás, hogy a nagyravágyással gyakran párosúl a gyöngeség, s koránt sem mindnyájan, kik a fő-hatalom birtokáért mértékletlenül áhitoznak, tudják azt helyesen kezelni, midőn végre kezökbe jut. II. Endre gyöngé, hanyag, gondatlan, erélytelen, pazar királylyá lett, ki a királyságot erejétől megfosztván, az országot örvény szélére juttatta. — Jellemző már kormányra lépténél is, hogy a nemzet, mielőtt a koronát fejére tette, esküt kívánt tőle, minek hagyományaink s emlékeinkben eddigelé nincsen nyoma, hogy az ország jogait, alkotmányát, a korona méltóságát épségben fenn fogja tartani. Erre hihetőleg az indítá az ország rendeit, hogy a gyöngé, erélytelen férfin,

neje, a szeszélyes, kevély, fukar, önkényre hajló merani Gertrud uralkodott; s attól félték a rendek, hogy e nő, miként elébb örökös viszályt ápolt a testvérek között nagyravágyása által, úgy most, mint királyné, a nemzet és a korona becsületével és jogaival meg nem férhető, önkényes lépésekre bírhatja a királyt.

De az eskü nem aczélozta meg, nem tette erélyesebbé a király gyöngéjének; most is Gertrud akarata volt az intéző mindenekben; udvar és ország felett egyaránt ő uralkodott. Az ország nagyai fájdalmas szívvel győződtek meg rövid időn, hogy Endre esküje holt betű maradt. A királyné nem elégedett meg, hogy maga zsarolja a nemzetet, rokonait is felgazdagítani óhajtá az ország kincseiből. Egyik testvére Berthold, már régebben az udvarnál volt, s most a másik, Eckbert, különben bambergi püspök, is bejött. Amazt, bár még alig nagykorú, s az egyházi tudományokban járatlan, a királyné akarata szerint kalocsai érsekké, s midőn erre a pápa megegyeztet ki nem nyerhette, tótországi bánná, utóbb még erdélyi vajdává is nevezte. A haza nyelvét sem tudó, éretlen gyermekének, ki mind e mellett gögjében még az esztergami érseket sem akarta felsőbbjének elismerni, e felmagasztaltása mélyen sebzé a nemzet büszke nagyait, kiknek nagy része Gertrudra s miatta férjére már Imre korában is neheztelt. Szégyenpir futotta el arcukat, látván, hogy egy, különben sem tiszteletre méltó nő és gyűlölt idegen rokonai s más külföldiek, kiket a királyné magas hivatalokra emelt, uralkodnak az országban. Sokan s nem alap nélkül, vádolták Gertrudot arról is, hogy a közjavakból kéz alatt tömérdek kincseket gyűjt rokonai, gyermekei számára.

A mely király és királyné egyszer elvesztette a közbecsülést, a rokonszenvet, annak rendesen minden tette neveli a nép idegenségét. Tapasztalta ezt nem sokára Endre király

is: az urak mindinkább éreztették vele ellenszenvöket. Több-féle összeesküvések tünedeztek föl: némelyek a még 1189-ben fogságából kiszabadult s a keresztésekkel Konstantinápolyba távozott és ott megtelepedett Géjza herezeg fiait óhajták behívni, — de a követek s levelek Domald szebenikói gróf által Spalatóban elfogattak; mások ismét Endre idősb fiát Bélát kívánták, atyja megbuktatásával, a királyi székre emelni.

Endre, hogy az ország nagyainak elvesztett szeretetét, ragaszkodását visszanyerje, botorul oly eszközhöz nyúlt, mely a királyság erejét még inkább meggyöngítette: a várjavakat mind nagyobb és nagyobb mértékben kezdé elajándékozni, kivált midőn a fellázadt Galicziába, ha elveszteni nem akará, mulhatatlanná lett hadjáratot intéznie s tapasztalná, hogy a tőle idegenkedő urak nem akarnak zászlai alá gyűlni, — a törvények szerint nem levén kötelesek harcza menni az ország határain kívül.

Ügygyel bajjal csak mégis sikerült végre egy hadat összeszerkeszteni, melynek élén, a hét éves Kálmán fiával, kit a tartomány fejedelmévé akart tenni s tett is utóbb, 1213-ban Halicsba indult, itthon Bánk nádorrá bízván a kormány dolgait. Bánk híven megfelelt a király bizodalmanak, míg családi boldogságát a királyné tudtával, sőt segedelmével, öcsese, Berthold fel nem dülta. A buja ifjú kelletlen szerelmével ostromlá a nádor szép nejét; de mindannyiszor elutasítatván, egy alkalommal, a királyné teremében, mi több, az ő intézkedése segedelmével, erőszakkal sértette meg annak erényét. A kétségbeesett nő panasza boszúra tüzelte a szerető férjet s barátait: halált kiáltottak a gyűlölt királyné és öcsese fejére, mit még az esztergami érsek sem igen ellenezett. Fegyveresen a királyi palotába törnek: a királynét megölik; de Berthold, sejtve aljas tettének következményeit, a királyné kincseit, melyek egy esztergami polgárnál voltak letéve, arany-

ban, ezüstben mintegy hét ezer girát magához vevén, idején megszökött.

A szörnyű hírre visszatért király, midőn látná, hogy az elkövetett gyilkosságot az egész ország helyesli, s ön maga is — miként utóbb a pápának írta — Berthold miatt majdnem az egész nemzet gyűlöletét magára vonta, a minapi összeesküvések ismétlésétől félvén, nem merte megbüntetni a tetteseket; sőt inkább, hogy híveinek számát szaporítsa, egyre folytatta pazarlását a várjavak eladományozásában.

Miután másod szülöttét, Kálmánt Galiczia és Lodomeria, — az idősbet, Bélát pedig Magyarország királyává koronázta, a pápa unszolásaira végre elhatározta magát az atyjától örökségben reá maradt kereszt-hadjárat kötelezettségnek eleget tenni. Tengeren szándékozván utazni, 1217 elején, a Magyarországon is nem rég megtelepedett Pontio della Croce-t és Sándor erdélyi prépostot teljes felhatalmazással Velenczébe küldé, annak herczegével a szükséges hajók kibérlése iránt szerződni. De a herczeg, Ziani Péter, nem mulasztá el megragadni az alkalmat, mely hatalmának szilárdítására kínálkozott Dalmátországban; minél fogva csak azon két előleges föltétel elfogadtatása után ereszkedett a hajók kibérlésének alkujába, hogy a magyar király örök időkre engedje át Zárát a köztársaságnak; és hogy a két hatalom alattvalói, megfizetvén áruiktól a szokott nyolczvanadot, egyik a másik országában szabadon kereskedhessenek. A szállítási eszközöket illetőleg a király követei tíz hajót bérlettek ki, mindenikért 550 girát ezüstben, kötvén ki béréül, oly módon, hogy a díj előre, egy negyedben jövő pünkösdkor, más negyedben május végével, a többi nyolcz nappal elébb fizetessék le a herczegnek, mintsem a hajók Rivalto kikötőből megindulnának. Az indulás napja Szent Jakab ünnepére határozatott, mikoron a hajók Spalatóban veszik fel a királyt és seregét.

A sereg számát tíz ezer lovasra teszik a történetirók, mi azonban, tekintvén a hajók csekély számát, alig mehetett annyira, ha csak máshonnan is nem béreltettek ki hajók. Legyen bár miként, Endre, miután az ország kormányát János esztergami érsekre bízta, több egyházi s világi urak kíséretében, augusztus végén megindult. Cyprusban a jeruzsálemi királytól és a patriarchától fogadtatván, csak novemberben érkeztek a Jordán vidékére. A hadjárat csak némi csatározásokból állott, mert közeledtére a törökök visszavonulván, derekabb ütökötbe ereszkedni nem akartak. Utóbb az osztrák herczeggel s a templomvitézekkel csatlakozván, a Thabor hegyen épült várat vívta, de siker nélkül. Azonban csaták nélkül is naponként szaporodott az éhség és dögvész miatt a halottak száma seregében, s maga is megbetegedett. És miután e bajokhoz még azon fenyegető hírek is járultak, melyek a hazában eláradt zavarokról érkeztek hozzá, 1218 elején, száraz földön haza indult, Byzanczból Laskaris Tódor leányát hozván magával nőül Béla fiának.

A zavar és rendetlenség András megtértekor rémítő volt a hazában. „Egyháziak s világiak oly gonoszságokra vetemedtek, — ugymond maga Endre a pápához irt levelében — melyek minden képzeletet meghaladnak. Az ország összes jövedelmeit eltékozolva találtuk, úgy hogy még utközben tett adósságainkat sem fizethetjük meg; — tizenöt év sem elégséges, hogy a régi jobb állapotba visszavergődjünk.“ Az érsek tekintély- s erélytelen kormánya alatt ugyanis csaknem teljes fejtelenség állott be. A főispánok, s más hatalmasabb urak, kik a király elébbi pazarlásai következtében a várjavak s más királyi bérbirtokoknak, — a honvédelem ezen alaptökéinek — tulajdonosaivá, s ez által túlságosan gazdagokká, hatalmasokká lettek, kényök-kedvök szerint uralkodtak megyéikben s ropant uradalmaik vidékén, megvetve minden törvényt; kirabol-

ták a még fenmaradt királyi jövedelmeket, jogaikban megsértették, kifosztották, elnyomták, nem ritkán jobbágyaikká tették a kisebb birtokú nemeseket, zsarolták a népet. A főpapok közül többen, mint például a váczi, követték a világiak példáját; eldözsölték püspökségeik javait, aztán az alsóbb papságot és a népet zsarolták fosztogatásaikkal; a zágrábi püspök, a pápa egy levelének tanúsága szerint, még gyilkossággal és gyujtogatással is megfertőztette főpásztori kezeit. Minden vagyon és személy-biztonság eltűnt; rablás, erőszak, mindennemű hatalmaskodás napi rendre került: a törvények és azok őrei tehetetlenek, mert a garázdálkodók hatalmasok voltak. Legtöbbet szenvedett a szegény nép. Endre, már jóval elébb, növekedő pénzhányán némileg segítő, a közjövödelmeket zsidók és izmaelitáknak adta hasznobérbe. Az izmaeliták Mahomed vallásu bolgárok valának, kik még a vezérek korában vándorolván az országba, itt mintegy harmincz nagy helységben laktak, s vallásukat megtartván, miként a zsidók, kereskedéssel, hasznobérletekkel igen meggazdagodtak. Fukar, pénzsomjas nép, melynek arany s ezüst volt istene. Miután az urak, tisztviselők, papok, a népet kiszarolták volt, akkor e hasznobérlő s adószedő izmaeliták és zsidók lepték meg azt, könyörület nélkül sajtolták ki annak utolsó fillérét; ha fizetni nem birt, lefoglalták legszükségesebb, kenyérkereseti eszközeit; volt reá nem egy példa, hogy a szegény, fizetni képtelen szülék gyermekét, fiát, leányát vitték el magokkal adó fejében; de volt példa arra is, hogy a kétségbeesett nép az adó és tizedszedőket, tőlök másként nem szabadúlhatván, agyonverte.

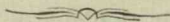
Ezen állapotok megszüntetése, a rend és törvény uralmának helyreállítása erélyes karokat kívánt volna. De a hatalmas nagyok daczoltak a király lesülyedt tekintélyével; s Endre mint mindig, most is erélytelen, csak a pápát fírasztá panaszaiival, az ő villámaival óhajtván sujtatni a fékteleneket,

de evvel csak népszerűtlenségét növelte. A hatalmasok megvetették a tehetetlen királyt; az elnyomottak, kiknek bajain segíteni nem tudott, mind azon gyűlöletöket, melylyel elnyomóik ellen viseltettek, reá is kiterjesztették. Endre fején ismét inogni kezdett a korona. Az urak jobbjai, s a jogaiban, birtokában kártvallott kisebb nemesség az ifjabb király, Béla körül sereglett össze, általa óhajtván kényszeríttetni az apát erélyesebb rendszabályok tételére, s különösen mi a legtöbb baj forrása volt, arra, hogy a könnyelműleg elidegenített várjavak visszavétetvén, a féktelen olygarchák hatalma korlátoltassék. Bélánál nem hiányzott a jó akarat; de az atya lágysága s félelme a nagyoktól, csak akadályozá az ifju királyt, vagy inkább jóra való tanácsosait.

Mindezekhez járult még az is, hogy Kálmán Galicziából az oroszok által elűzetett. A hazatért királynak sem hada, sem pénze hadszedésre, hogy fiát megvédje királyságában. A telhetetlen nagyok pedig csak azon feltétel alatt ígértek fegyveres népet, ha vagy újra biztosítottak jogtalanul szerzett birtokaikban, vagy újabb adományokat nyertek segedelmökért. Endre, hogy a pillanat szükségén segítsen, a várjavak maradványait ismét tékozlá. Hasztalan: a csekély had, melyet ily módon összegyűjtvén, Kálmán fia és Gyula nádor vezérlete alatt Galicziába küldött, a számosabb oroszok által megverett, maga az ifjú király és a nádor is fogságba esett, miből utóbb csak a lengyel fejedelem közbenjárásával szabadultak meg; de Galiczia elveszett.

Itthon csordúltig tölté a bajok poharát a viszály, melyet azok, kiknek a rend helyreállása érdeke ellen volt, az apa és fiú, Endre és Béla királyok közt támasztottak. A kölcsönös surlódások a viszonyt annyira elmérgesítették, hogy Béla hívei már Endre megbuktatását is tervezgették. Csak nagy bajjal sikerült a pápa közbenjárásának, s a néhány püspöktől is

támogatott János esztergami érseknek meggátolni e szándokot. Felhagytak tehát vele, de annál erélyesebben kívánták, hogy tartson a király egy nagy nemzeti gyűlést, melyen az ország sebei valahára orvosoltassanak, a jog, rend és törvény uralma helyreállíttassék. A nevezetes gyűlés, melynek eredménye lett az ugynevezett arany bulla, hasonló a hét évvel elébb alkotott angol magna chartához, 1222-ben tartatott meg.

V.

AZ OLYGARCHIA HARCZA

AZ

ALKOTMÁNY ELLEN.

MEGJELENT A „HAZÁNK” 1858-KI FOLYAMÁBAN.

I.

Az arany bullába foglalt törvények a kor égető szükségének voltak kifejezései. A körülmények közt, melyekben Sz. István a magyar alkotmányt megalkotta, s melyekben azt II. Endre e törvények által helyreállította, nem hiányzik némi hasonlatosság. Sz. István kormánya kezdetén a törzs- és nemzetségfők osztálya, tehát szintén egy olygarchia birta a hatalmat, a fejedelmet mindenben korlátozó, ura a törzs és nemzetség közös földének, melyen az megtelepedve létezett, korlátlan parancsnoka a nemzetségbeli népnek, veszélylyel fenyegető a nemzeti egységet nem különben, mint a nemzeti érdekeket, melyek akkoron, a körülmények igényei szerint, a kereszténység fölvételében, s hogy úgy mondjam, az európaisulásban álltak. II. Endre alatt szintén az olygarchia volt minden baj forrása. A túlságos hatalomra jutott kevesek fosztották meg a trónt erejétől s tekintélyétől, a többi osztályokat személy- s birtokjogaitól, s fenyegették veszélylyel a nemzet fő-érdekét, mi ekkoron a nemzeti egységen felül az alkotmányos szabadságban állott. Miként akkoron, úgy most is válságos ponton létezett a nemzet, melynek jobbra vagy balra múlhatatlanul el kellett dőlnie. Vagy a királyság s a többi osztályok alkotmányos jogainak kellett helyreállítatniok; vagy egy féktelen olygarchiai hatalomnak rendszeresíttetni az alkot-

mány romjain. A jog és alkotmány végre győzött: az 1222-ki arany bullában megalkotott törvények egyrésről a trónt és a közjvedelmeket, másról a személy és birtokjogaiban megsértett nemességet biztosították a kevesek féktelen uralma ellen; egyszersmind pedig helyreállították a bomladozásnak indúlt honvédelmi szerkezetet; szabályozták az igazságszolgáltatást. A nemzeti alkotmány s közigazgatás nem nyert ugyan általok bővebb kifejlést, új intézményeket: de nyert újabb, világosabb meghatározást, szilárdulást és biztosítást az önkény és hatalmaskodás ellen.

Azonban sz. István, az alkotmány alapítója, bölcsőbb és erélyesebb volt mint II. Endre, annak helyreállítója. Ő maga tette a kezdeményezést az olygarchia hatalmának korlátozására, midőn a nemzet egyes tagjainak egyéni birtokot adott, személyeiket a törvény uralma alá helyezte. Endre magától nem birt keresztültörni az olygarchia emelte gátakon, s a nemzet-től kellett jóni a lökésnek, hogy a birtok- és személyszabadság helyreállíttassék.

Ha e törvények erélyes végrehajtást nyernek, rövid időn ismét visszanyeri vala fényét, hatalmát a királyság, erejét, jóllétét a nemzet úgy bel- mind külviszonyaiban. De Endrében miként e törvények meghozatala előtt, úgy annakutána is hiányzott az erély és szilárdság, mely egyedül vezethetett volna célra ily kényes és bajos körülmények között. „Ő csöndes és jámbor ur volt,“ — mint leányának, sz. Erzsébetnek élet-írója mondja — felette nagyon függő az őt környező urak befolyásától, kiknek az új törvények nem lehettek inyök szerint. És bár e törvényekben lelhette volna maga is legerősebb támaszát királyi hatalomgyakorlatának: amaz urak álnok sugallatára önmaga is nem egyszer megszegte azokat. Sőt mivel a megszokott, kényelmes önkénynek reá nézve is határt szabtak, az urakkal kezét fogva azon volt, hogy e törvények, egyné-

melyikét megfoszsa foganatától. E végre még a pápánál is minden mozgásba tétetett. És valóban meglepő, hogy már ugyanazon 1222-ki évről olvasunk egy pápai brevét, melyben néhány püspöknek meghagyatik, hogy „miután Magyarorszában legújában az rendeltetett, hogy évenként kétszer nemzeti gyűlés tartassék, melyben a király is jelen lenni köteles; a gyűléseken pedig a nagy sokaság, félrevetvén a szerénységet, a királytól nehéz és igazságtalan dolgokat szokott követelni, például: hogy az országnak kihágásokról vádolt nagyai, méltóságaitól megfosztva, az országlásból kizárassanak; miért is a király nem tudja mit tevő legyen; mert ha e zajos követeléseket kielégíti, az igazságot sérti; ha pedig azokat mellőzi, a maga és híveinek veszedelmétől félhet: azon legyenek tehát a püspökök, hogy e gyűléseken a néptömeget mérsékeljék, nehogy az a király, vagy koronája, vagy az urak személye s javai ellen kövessen el valamely merényletet.“

II. Endre kormányának e második szakában nem is látnunk egyebet, mint folytonos küzdelmet a megalkotott törvények mellett és ellen. Az ifjabb király IV. Béla, atyjánál fiataltsága daczára is belátóbb vagy jobban vezetett, mindenestre erélyesebb, néhány buzgó hazafival s a nemesség nagy tömegével, a törvények foganatosítása mellett küzd az urak ellen, kik ezt meggátolni törekednek. A király, II. Endre maga hol egyik hol másik felekezethez áll, a mint vagy a jobb belátás és a nemzet, s az ország igazi érdeke, vagy a megszokott kényelem, pillanatnyi szükség és régi tanácsosainak befolyása vesz rajta erőt.

II.

A küzdelem elején az uraké volt a győzelem. Hogy a törvények foganatbavételét, mit Béla s pártja sürgetett,

kijátszhaszák, s e végett befolyásukat Endrére biztosítsák, nem szűntek meg szítogatni az apa és fiú király között a meg hasonlás tüzét. E fondorlatoknak tulajdonítandó, hogy Béla némi áskálódások következtében, melyeknek részleteit nem ismerjük, nejét, Máriát, ki már királynévá is megkoronáztatott, kit egyébiránt szeretett, Endre akarata szerint, két évi ház as élete után, az ország nagy botrányára, magától elűzte. Midő n pedig a rágalmak s fondorlatok titkaiba belátott ifjú király, az apa ellenzésére mitsem hajtván, Máriát magához vissza vette: az urak, Béla ellenségei, addig ingerelték, bujtogatták az apát, hogy ez fiát, mint engedetlent, üldözni kezdette; minek következtében Béla 1223-ban nejével s több pártfeleivel együtt Ausztriába Leopold herceghez kénytelenítettett menekülni. A felbujtott Endre haragosan követelte Leopoldtól fiának s pártfeleinek kiadatását, s boszúból a tagadó válasz miatt az osztrák és stájer határszéleket pusztíttatá, mit Leopold a magyar végek dulásával viszonzott. De végre mégis sikerült a pápának helyreállítani a békét az apa s fiú között, és ez megint visszatért Dalmát- s Horvátország kormányára.

A kiengesztelődés közelebb hozta egymáshoz az öreg s ifjú királyt; s most meg ennek sikerült az urak befolyását meggátolni az apjánál. Endre, kit az adósságok súlya, a szegénység mindinkább nyomott, most maga is pártolni kezdé Béla törekvéseit az elpazarlott koronai javak visszavételében. Megerősíté őt ebben most az is, hogy a német rend vitézei, kiknek az egész Bárczaságot odaajándékozta volt, magukat a királyi hatalom alól teljesen felszabadítani törekedtek, s e végett oly brévét eszközöltek ki a pápától, melyben őket s földjüket a sz. szék egyenesen Rómától tette függővé. Béla már elébb is sürgette volt, de hasztalan, e jelentékeny birtok visszavételét. Most tehát a lovagok hálátlansága miatt haragra gyúlt Endre is pártolta őt; minek következtében a német

rend, mely különben is arról vádoltatott, hogy a nyert adományt még erőszakos foglalásokkal is nagyobbítá, birtokától a pápa minden ellenmondásai daczára is megfosztatott. A Bárczaság a szászok földéhez kapcsoltatott, s ezek kiváltságai is megújítottak.

Ez nevezetes lépés volt a törvényeknek általában szigorúbb foganatosítására. Eddigelé az igazságtalan birtokot tartó urak leginkább azzal védték magukat az elkobzás ellen, hogy lám az egyháziak kezén is számos koronai föld létezik, s ezeket a kormány még sem háborgatja. Most már e mentéshez sem folyamodhattak többé; s Béla annál erélyesebben járhatott el a törvény végrehajtásában. Igaz, hogy ezen Endre maga megint egy érzékeny sebet ejtett, midőn szegénységétől nyomatva, némely királyi jövedelmek kezelését ismét zsidókra s az izmaelitáknak nevezett mahomed-vallású bolgárookra bízta: de Béla azért nem hagyott fel buzgalmával a koronai javak visszavételében. Miután öcsese Kálmán, egy évi rövid birtok után Halicsot ismét elvesztette; Horvát- s Dalmátországot 1226-ban ennek engedte, s maga, apjuk megegyeztével, Erdély s a tiszai részek kormányát vette át, hogy itt az urak ellenzését annál könnyebben megtörhesse. Minden kétes jogu, s általában minden újabb adományú birtokot vizsgálat alá vétett az e czélra kinevezett bírák által; s hol a jogczím a próbát ki nem állta, a birtok lefoglaltatott. Az urak most sem szüntek ugyan meg fondorkodni, hogy Endrét a maguk részére nyerjék Béla ellen; de sikeretlenül: Endre már maga is mind sajnosabban érzé pazarlásainak következményeit, s nem gátolta fiát üdvös eljárásában. Az urak dühe ennek folytában annyira ment, hogy mind a két király élete ellen összeesküdnének. Egyebek közt az osztrák herczeg által, ki rég vágyott avatkozni az ország ügyeibe, II. Frídrik császárt is ösztönözték, jőne be az ország elfoglalására, ők mindnyájan készek seregéhez

csatlakozni. Szerencsére, egy levél elfogatott, s a bűnösök keményen lakoltak.

A fölfedezett merénylet most Endrét is szigorúbbá tette: Bélának teljes felhatalmazást adott intézkedni a kormány ügyeiben. A dolgok jobbra fordultán oly nagy lőn már öröme az ifjú királynak, hogy egy oklevelét nem kételkednék e szavakkal kikezdeni: „Dicsőség az Istennek a magasságban, s a jóakaratu embereknek békesség a földön, melyen felvirradt a magyarok váltságának, a királyi méltóság s tekintély és a szabadság helyreállításának napja!”

III.

És teljesedett volna is az ifjú Béla reménye, ha atyja az övéhez hasonló buzgalommal s kitartással lát az arany bullai törvények fogantatásához. De a pazarló ember ritkán tudja túrni a nélkülözést. Endre sem birta bevárni, míg kincstára az elpazarlott javak visszavétele által lassanként ismét jobb karba állittatik; s kivált Dénes nádor tanácsára, az adókat s minden más királyi jövedelmeket, daczára Béla minden ellenzésének, ismét zsidóknak s izmaelitáknak adta haszonbérbe, s egyébiránt is több pontjaiban megsértette az arany bullai törvényeket.

A zsarnok haszonbérlok mondhatatlan nyomort árasztottak a föld népére. „Ezeknek uralma alatt, — úgymond IX. Gergely pápa 1231-ben Robert esztergami érsekhez intézett levelében, — ezeknek uralma alatt a keresztények elviselhetlen adózásokkal terheltetvén, s látván, hogy a szerecsenek sorsa jobb, szabadsága nagyobb, velök egyenlő szabadságban részesülendők, önként áttérnek vallásukra, melyet azok egyébiránt terjeszteni maguk is ügyekeznek. Nem csak törvénytelenül

együtt élnek keresztény asszonyokkal, hanem feleségeikül is veszik őket. Keresztény rabszolgákat vásárlanak, őket, mint sajátjokat kéjeik áldozatává teszik, vallásukra térni kényszerítik, gyermekeiket megkereszteltetni nem engedik. A keresztények általok annyi túrhetetlen zsarlásokkal sanyargattatnak, hogy kénytelenek fiaikat s leányaikat nekik eladniok . . .“ A földnép e nyomoránál pedig az országra nézve még károsabb következménye lett Endre törvényszegéseinek az által, hogy Béla buzgalmát s erélyét is megbénították. Az urak, kik jogtalanul tartott birtokaiktól megfosztattak, vagy azokban fenyegetettek, alapos okot nyertek a panaszra, hogy íme a király maga sem tartja meg a törvényeket, melyeknek súlyát velök oly igen érezteti; s mindent elkövetének, hogy a rend, törvényesség helyre ne állhasson.

A pápa és a főpapság sürgetései 1231-ben arra indították végre Endrét, hogy az arany bullát némely adalékokkal újabban is kiadja, annak szigorúbb megtartására megesküdjék, sőt még fel is hatalmazza az esztergami érseket, hogy őt egyházi átokkal kényszerítse azok megtartására. Az adalékok, melyek ezen törvénykönyvben az arany bullához toldattak, jobbra az alsóbb osztályok zsaroltatásának meggátlását célozzák. Nem csak a zsidók és izmaeliták hivatalkodása eltiltatott; hanem egyebek közt rendeltetett az is, hogy az évenként tartandó fehérvári gyűlésre a nemeseken kívül más panaszosak is szabadon megjelenhessenek. E szegények sérelmeinek orvoslata pedig a főpapságnak különösen lelkére kötött; meghagyatott nekik, ha látnák, hogy a nádor a maga tisztének az igazság kiszolgáltatásában meg nem felel, más nádor kinevezésére kényszerítsék a királyt.

De Endre gyöngébb, függőbb volt környezetétől, mintsem hogy az új törvények sükere nagyobbá lett volna az arany bulláénál. Főbb tisztviselői: Dénes nádor, Miklós főtárnok-

mester, maguk is félvén igazságtalan birtokaik tekintetében a törvény szigorától, legtevékenyebbek lőnek a törvény életbe-léptetésének meggátlásában. Például, épen ezek tanácsára történt, hogy Endre midőn az izmaelitákat a hivataloktól elmozdította, őket az új hivatalnokok mellé mégis segédekül rendelte.

Robert érsek tehát midőn intéseinek sikerét nem látná, foganatba vette a reá ruházott hatalmat: a király személye ellen, kinek, úgymond, javulását várja, még nem mondott ugyan ítéletet, de főtanácsosait, a nádort, a főtárnokmestert egyházi átokkal sujtotta, a nyilvános isteni szolgálatot az egész országban eltiltotta. Az érsek szigora valamint az országban, úgy Endrére is nagy hatást tett elejnte. Háromszor is elküldé hozzá Bélát, hogy őt a hirdetvény visszavonására birja. De utóbb, midőn az érseket hajthatatlannak látná, a megaláztatás miatt haragra gyúladván, Dénes nádort, Simon győri főispánt s a Jánosvitézek mesterét, Remboldot, keserű panaszokkal követekül küldé a pápához elégtételt sürgetni az érsek ellen. A pápa Jakab praenestei bibornok-püspököt nevezte ki sz.-széki követül Endréhez. A követ visszavonta az egyházi büntetést; Endre viszont s főtisztviselői esküvel kötelezték magukat, hogy ezentúl a pénz-, só-, adó- s vámhivataloknál nem alkalmazzák az izmaelitákat; s az egyházaknak a múlt években szenvedett káraik pótlásául tízezer girát fizetett ki a kincstárból. E szerződés egyidőre némi csöndet hozott az országba.

A békét arra fordították a királyok, hogy Fridrik osztrák herceget a tőle szenvedett sérelmekért, különösen a pártoskodó magyar urakkal folytatott egyetértéseért megbüntessék. A háborúban szövetségesök volt Venczel cseh király is, Endrének Constantia nővére után unoka-öcscse. De Fridrik 1233 végén gyors békekötéssel háritotta el magáról a veszedelmet; sőt a következő évben vendége lett Endrének, midőn ez

Jolánta nejének halála után, hatvanéves kora és fiai ellenzésének daczára Beatrixsal, Aldobrandini esztei határgrof leányával harmadik házasságra kelt. De Fridrik csak időt akart nyerni a békekötés által, míg a körülmények részére kedvezőbbekké válnának. Harczias, viszálykedvelő természete, hatalom és kincsvágya nem hagyták őt sokáig nyugton. Még akkoron is, midőn Endre nászünnepeyén az országban mulatott, egyre fondorkodott a Béla szigorát túrni egyáltalában nem tudó urakkal; s Béla egy titkos szövetségnek jött nyomára, mely szerint Fridrik a magyar urak segedelmével újabban megkezdené a háborút. Béla tehát őt megelőzve, a cseh Venczellel szövetségben, ismét betört Ausztriába, s Fridriket Bécsig visszaszorítván, arra kényszeríté, hogy nagy összeg pénzen vásároljon békét.

Endre e közben a pápai követtel kötött szerződésének meg nem tartása miatt újabb zivatart idézett fejére az egyház részéről. A bosnyai püspök, ama szerződés végrehajtására kinevezett pápai biztos, már ismét egyházi átokkal fenyegette őt, midőn 1235 vége felé a halál őt e bajtól, az országot tőle megmentette. Özvegye, Beatrix, Béla üldözésétől tartván, titkon hazájába futott, s ott pár hónap mulva István herczegnek lett anyjává, kitől utóbb III. Endre király származott. Halála előtt Endre még azon örömben részesült, hogy leányát, Erzsébetet, Lajos thüringeni határgrof özvegjét, az egyház által a szentek sorába láthatta iktatva.

IV.

A későbbi századokban az arany bulla s a nemességnek abban helyreállított alkotmányos szabadsága a nemzetet olyannyira kiengesztelte II. Endrével, hogy neve jelesebb kirá-

lyainkéi közt említettett. De bizonyára más véleményben volt róla a nemzedék, mely könnyelmű és pazar, hanyag és erélytelen kormánya alatt oly zavarba látta süllyedni az országot, oly gyöngeségbe a királyságot, hogy utóda, IV. Béla, minden erélye s buzgalma mellett sem volt képes amaszt régi jóllétére, emezt hajdani fényére visszaállítani. A gyöngeség, hanyag s pazar kormányok közönséges átka, hogy a jövő fejlődésének s haladásának alaptökéjét is felemésztvén, hosszú időre megátolják az utókor haladását, — Magyarországra is reá nehezedett II. Endre alatt: azon nyomornak forrása, melybe az ország Endre után süllyedett, nagyrészben az ő kormányának volt eredménye.

IV. Béla, atyja halálakor huszonkilencz éves, a közügyekben több mint tizenkét esztendei tapasztalás által megérett értelemmel, s az atyja hibáinak helyrehozásában majdnem türelmetlen buzgalommal vette kezeibe az ország kormányát. Ő mindjárt kezdetben éreztetni akarta a féktelen urakkal, hogy más szellemű úr ül már a trónon. Első tette is szigor volt azok iránt, kik okai valának a közte s atyja közt támadt viszálynak; okai azon oktalan pazarlásoknak, melyekkel atyja a királyi méltóságot erejében, tekintélyében annyira meggyöngítette; okai azon nyomornak, melyben az ország sínylett; s kiknek megbüntetését, vagy csak elmozdítását is a kormánytól hasztalan sürgette atyja életében. Ezek közül többeket törvényes vizsgálat alá rendelt, másokat, kiknek bűne világosan bebizonyult, börtönbe vettetett vagy száműzött; Dénes nádort, annyi rosznak főokát, megvakíttatta. „A gonoszoktól, kikben az ország bővelkedett, azt általában ügyekezett megtisztítani“, — ugymond Roger, az egykorú váradi kanonok. Az urak fenhéjazó kevélységét megalázkodó, megtiltotta a király előtt leülniök, és székeiket a tanácsteremben tűzre dobatta. Résztint ezen okból, résztint azért, hogy az egyesek pa-

naszainak s pereinek kihallgatása az ország összes állapotának javítására fordítandó idejét el ne foglalja, rendeletet bocsátott ki, hogy bármily rangu legyen is valaki, peres ügyeit ne szóval a királynak, hanem a kancellároknál benyújtandó iratban adja elő.

Gondjait azonban mindenek felett az elidegenített vár, s más királyi javak visszavételére fordította, miben, míg atyja élt, az uraktól többféleképp meggátoltatott. E végett minden megyében külön bírákat rendelt a birtokcímek megvizsgálására. Szigora ebben személyválogatás nélkül egyaránt sújtotta azokat, kik régóta az ő pártjához, mint azokat, kik az ellenzékhez tartoztak. Maga az egyház sem tapasztalt ebben elnézést: a ciszterciek, a templomos és jánosvitézek szintűgy visszaadni szorítottak a kezeiken lévő koronai, vagy várjavakat, mint a világi urak. E törekvéseiben hű társa és segéde volt öcscse, Kálmán vezér Horvátországban.

Képzeltetjük, e szigor mennyi ellenséget szerzett neki, úgy az egyházi, mint a világi rendben. IX. Gergely pápa már 1236 elején feljajdult, s az Isten ellen elkövetett bűnnek bélyegzé a király e szigorát, és sürgetve követelte az egyháztól elvett javak megtérítését. Béla egyebek közt válaszolá, hogy a bűneik miatt elítélt urak közül többen némely szerzetes házaknál tették le a koronától elrablott javakat; s így e házak részesei lettek ama bűnöknek. Kivánta tehát, kényszerítse azokat ő szentsége ama javak visszaadására; kijelentvén egyszersmind, hogy nincsen szándékában kezeit az egyház jogszerű birtokaira kiterjeszteni.

De sokkal több bajt szereztek Bélának a világi urak. A történelem bizonyítja, hogy nem vakság, nem tudatlanság az, mi az embereket s államokat megrontja. Ezek is, amazok is hamar átlátják a veszélyt, melybe a megkezdett ösvényen jutnak: de a szenvedélyek, a gőg, önzés, boszúvágy által mégis

mind tovább engedik ragadtatni magukat. Szemök előtt látják romlásukat, s mégis bele mennek, mégis tovább haladnak az ingoványban, míg nem végkép elsülyednek.

Így tön ez időben Magyarországon is az úri osztály. Kapzsiságuk, önzésük nem tűrhette a derék ifjú király szigorát, igazságtalanul birt javaik visszavételében; gőgjök, féktelenségök nem akart meghajolni a király említett rendeletei előtt. „A kancellárok most a mi királyaink, rajtok kívül nincs most urunk“, — így gúnyolódának a kevély urak. De még inkább fáj nekik, hogy miután elébb a jogtalanul birt javakból „annyira meghíztak, hogy hízelt udvaronczaik féktelen csapatától környezve, a királyt már föl sem vették, most szegényekké váltak. És ez volt a fájdalom, ez a kard, mely az urak lelkét átszúrta!“ — úgymond Roger kanonok.

A boszút szomjazó urak bent most vizályt nem szíthatván a királyi családban — mert Kálmán vezér egy értelemben volt bátyjával: ismét Fridrik osztrák herczeggel kezdének fondorkodni. Bujtogatták őt, jőne be seregével az országba, s mindnyájan hozzá állnak, s őt királyukká teszik. A nagyra-vágyó Fridrik hajlott, s hadizenet nélkül a határokon termett; de vesztére. A czinkosok helyett Béla király fogadta őt hadaival, s Bécsig üzvén oly keményen szorongatta, hogy ismét csak pénzen válthatta meg a békét. A kudarcz ezentúl meghűtötte Fridrik nagyra-vágyását, az urakat elijesztette további merényletűktől; de a boszú annál inkább forrt ezekben is, amabban is: és fájdalom, nem sokára lett alkalmuk azt tölteniök maguknak is, az országnak is végveszedelmére.

V.

A XIII-dik század elején Dzsingisz khán a mongol s tatárnépeket Ázsia közepén maga alatt egyesítvén, egy roppant

világbirodalmat alkotott, s midőn meghalt, azon tanácsot hagyta hátra utódainak, hogy addig ne nyugodjanak, míg nyugati Ázsiát s Európát is meg nem hódoltatják. Fia s utóda, Oktáj, apja tanácsa szerint egyik rokonát s a birodalom nyugati részeiben helytartóját, Batu khánt, ötszázezernyi sereggel küldé ki a hódoltatások folytatására. Mely nép állhatott volna ellent ezen iszonyú erőnek! A nyugati Ázsiában és keleti Európában lakó népségek, bolgárok, kúnok, oroszok stb. egymásután legyőzettek. A kúnok hódolni nem akarván, kivándoroltak Volga-táji hazájokból. Részők, az Aldunán átkelvén, a görög birodalom tartományaiban keresett menedéket; részők Kuthen királyukkal Bélától kért tanyát Magyarországon. Béla annál örömebb hajlott a rokon nép befogadására, minthogy benne új támaszt remélt nyerni a még mindig elégtelen urak ellenében. Több követség váltása után Kuthen 1238-ban mintegy negyvenezer családdal telepedett meg a Tisza vidékein.

Mit azonban Béla az ország javára válandónak hitt, s mi azzá vált volna is más körülmények között, csak veszedelmét siettette. A kúnok, zordon, rendhez nem szokott vándornép, számos nyájaikkal új hazájokban is nomád életet kezdtek folytatni; mi által a magyarok vetéseiben, kertjeiben, szőleiben nagy károkat tévén, mindinkább maguk ellen ingerlék a bel-földi lakosokat. Némsokára számtalan panasz emelkedett a jövevények ellen, kik mint Roger kanonok mondja, a magyaroknak már nem csak földjein garázdálkodtak, hanem családi életöket is számos esetben megháborították, nejeiket, leányaikat buja vágyaik áldozatává tévén. Még hangosabbá lettek a panaszok, midőn a magyarok azt vélték látni, hogy Béla néha az igazság sérelmével is kedvez a vendégeknek, a magyarokat, kik őket megsértették, szigorúan büntetvén; de viszont a megsértett magyaroknak nem adván kívánt elégtételt.

A panaszok végre arra birták a királyt, hogy a magyar és kún urak vegyes gyűléséből rendeletet bocsátana, mely szerint, a surlódások mellőzése végett, a kúnok egyes kisebb csapatokban külön vármegyékben telepíttessenek le, azontúl a főispánok hatósága alá vettetvén. Kuthennak Pest tűzetett ki lakhelyül. Az elszórt kúnok közül sokan a magyarok szolgálatába léptek; mások egyes vándor-helységeket képeztek, mert a kitűzött határookban ezután is sátorok alatt lakva legeltették nyájukat. Gondoskodott Béla arról is, hogy a keresztény hitben oktatást nyervén, megkereszteltessenek: Kuthennak s családjának maga, más előkelőknek magyar urak lőnek keresztapjai. De bár a magyarok egy része szíves vendégszeretettel fogadta is a kúnokat, úgy hogy nemsokára kölcsönös házasságkötések által össze is sógorosodtak: sokaknak szemében szálka maradt a király kegyessége a kúnok iránt.

E közben a tatárok rettentő hada mindinkább közeledett az országhoz: 1240 vége felé egész Oroszországot meghódoltatván, a magyar határokig kalandoztak. Batu khán Bélát is hódolatra szólítá fel; és midőn arra tagadó választ nyert, fegyverrel határozta elfoglalni az országot. Béla minden lehető megtett a veszély elhárítására: az északkeleti szorosokat megerősítteté, védelmökre Dénes nádort egy sereggel a határokhoz küldé; a nemességet és várkatonaságot meginté, hogy készen legyen az első felszólításra zászlai alá gyülekezni. De az urak többjeiben még a veszély közeledte sem oltá el a boszúságot Béla ellen. „Nem a tatárok jönnek — így beszéltek sokan, — hanem a kúnok kötöttek az oroszokkal szövetséget a magyarok ellen, kiktől annyiszor megverettek; előre jöttek menekvés színe alatt, hogy az ország körülményeit kikémleljék, s aztán a bejövendő oroszokhoz csatlakozván, az országot elpusztíthassák.“

A királyhoz azonban, míg őt ily beszédekkel bosszantották, mind bizonyosabb hírek érkezének a tatárok készüléteiről a betörésre. Ezekről indítván Béla, 1241-ben a tél végén Budára országgyűlést hirdetett, hogy a veszély elhárítására czélszerű rendeletek alkottassanak. Meghívatott Kuthen is népe nagyjaival. Megdöbbenve tapasztalá itt Béla, hogy ama vélemény, mely szerint a kúnok a betörni szándékozó ellenség szövetségeseinek híreszteltettek, majdnem közönségessé vált a rendek között. Azért-e tehát, mivel a közvélemény e hangos szava mellett végre maga is gyanakodni kezdett ellenök? — vagy, mi valószínűbb, azért, hogy Kuthent s népe főbjeit a veszélytől megóvjá? — őket Pesten, lakjaikban, királyi fegyveresek őrizete alá rendelte.

Az urak még együtt voltak Budán, midőn a nagybőjt közepe táján a nádortól híre érkezik, hogy a tatárok rémítő sokasága lepte el a határokat; hogy előttök negyvenezer fejzés tisztítja el a torlaszokat, egyengeti útjokat; ha segélyt nem nyer, hadával ő meg nem védheti az országot. A vész-hír szinte elszibbasztani látszék a kedélyeket. Négy nap mulva a nádor maga is lóhalálban érkezett Budára, még rémítőbb hír hozója. Márczius 12-kén, úgymonda, a vereczkei szorosnál, melyet őrzött, a tatárok betörték; hadát majdnem egy szálíg levágták; maga kevesekkel menekült meg.

VI.

„Jön a tatár!“ Ez volt a rémület hangja, mely most az országot egyik végétől a másikig átfutotta. A király az urakat nyomban haza küldé, meghagyván nekik, hogy mennél több katonával siessenek vissza zászlai alá. A vármegyékbe sebes futárok küldettek, a várkatonaságot fegyverre szólítandók. A

helységekben ősi szokás szerint véres kard hordatott körül, a fegyveres népet, nemességet táborba gyűlni intő. A kúnok Pest alá rendeltetnek. Béla maga, miután családját Ausztriába szállíttatta, s a pápát, az osztrák Fridriket, s a többi szomszéd fejedelmeket segélyre felkérte, a rögtön zászlai alá gyűjtött esztergami és fehérvári katonasággal a Dunán átkelvén, Pesten táborba szállott, ott várandó be az ország összes véderejét.

Alig érkezett a király Pestre, a tatárok előcsapatai máris a város előtt száguldoztak, tűzzel-vassal pusztítván a szomszéd helységeket. Márczius 17-kén már Vác is romban, lakosai jobbára leölve, vérökben feküdtek. Ugyanez nap egy csapat tatár Pest falaihoz közel száguldozott. Ugrin kalocsai érsek, büszke, tüzes, harcra termett férfiú, azt megpillantván, érseki dandarával rája csap; de vesztére. A tatárok megfutnak előtte, s őt egy mocsáros földre csalják magok után. A tüzétől elragadt érsek későn veszi észre, hogy nehéz fegyverzetű dandára az ingoványban mind mélyebbre süppedezik; visszafordul tehát, de már későn: a tatárok fűrge kis lovaikon már rég áthatoltak a puha földön, s dandárát körülfogva öldösik gyilkos nyilaikkal. Az érsek alig szabadulhatott meg harmad vagy negyed magával.

A királyi sereg lassan gyűlőngött Pest alatt. Az osztrák Fridrik ellenben elébb megérkezett, mintsem váratott, de, mintha csak kémelni, vagy vadászni jött volna, csekély kísérettel; s nem is javára, hanem még nagyobb veszedelmére az országnak. Egy napon, egy kis tatár csapatot pillantván meg száguldozni a város közelében, rája tör; s bár a tatárok szokott módon hátat fordítottak, egyet közölök utólérvén, megsebesít s foglyúl hoz vissza a városba. Alig érkezett meg vele, rémítő zaj támad a táborban. Valóban kún volt-e a fogoly? vagy a kúnokra boszús urak hitették el a néppel? — ez mindenfelől halált kiáltoz Kuthen és kúnjai fejére, mint kik

az országot veszélybe döntötték. A zaj perczről perczre nő; maga az álnök Fridrik is a lázongók közé vegyűl, s velök együtt tör a palotára, melyben Kuthen őriztetett családjával. A kún király övéivel fegyvert ragad, s kétségbeesetten védi magát; de a sokaságtól elnyomatván, egész háznépével együtt leöletik. A kúnok, kik az ország külön vidékeiről már gyűlöngetek Pest felé, hírét vévén királyuk s nagyaik szomorú sorsának, dühösségre fakadva, ellenség módjára kezdenek dúlni és gyilkolni. Néhányat még a Pest felé siető dandárok közül is megtámadtak; egyebek közt Bulcsu csanádi püspök és Miklós főispán zászlóalját is szétverték. Sokan a tartárokhoz álltak; sokan nagy zsákmánynyal Bolgárországba költöztek.

És fájdalom, még e végveszély perczeiben is találkoztak elvetemült fiai a hazának, kik, mintha a közveszély őket is el nem nyelné, a helyett, hogy a haza védelmére siettek volna, nem átallottak oly módon beszélni: „ám menjen most harczolni kedves kúnjaival a király, kik közt földeinket felosztotta.“ Fájdalom, a nemzet színének nagy részéből kivesztek már őseik erényei. „A hosszú békében, — mond az egykorú Tamás főesperes, — a fegyverforgatástól elszokva, kicsapongásokba, buja kéjekbe merülve, gyávákká lettenek. A föld gazdagsága forrásává lett fiai elkorcsúltságának. Mert mi egyéb volt ekkoron a fiatalság törekvése, mint magukat asszonyi módra cziczomázni. Idejük lakmározásokban, puha kéjek s játékokban folyt le; éjjeli álmukat alig szakasztá félbe a nap harmadik órája. Életüket nyaranta árnyas erdőkben, kies mezőkön nejeikkel töltvén, gondolni sem akartak a harczok zajára!“ Miként volt volna képes ezen elpuhult, elkorcsúlt nemzedék ellentállani oly ellenségnek, mely évek óta fegyverben, China széleiről kiindulva, nagy birodalmakat felforgatott, számos erős népeket tett már szolgálivá, több százezernyi fegyvereseivel!

VII.

És ezen rémitő ellenség még támadását is nagy ügyességgel intézte. Seregeit, midőn Kievből kiindult, három részre osztván, egy hadat Lengyelországra küldé, mely Morvától megfordulva, az északnyugati határszéleken jönne az országba; egy másik osztályát Moldva és Erdély felé utasítá; a derék-haddal Batu khán, mint mondók, a vereckei szoroson betörvén, kevés nap alatt az egész Tisza vidékét előzönlé, s előcsapataival Pestig kalandozott. E betörési tervvel Batu khán már azáltal is biztosította magának a győzedelmet, hogy sem az erdélyi, sem a feltiszai, sem a kárpát-vidéki zászlóaljok nem gyűlhettek Pest alá a királyi táborba; s e zászlóaljok, ha megindultak is, jobbára egyenként verettek szét az utjokat állott ellenségtől. Így járt egyebek közt Benedek püspök és Bócs főispán a várad-vidéki katonasággal.

Az ország szerencsétlenségére Béla király a mily buzgó, gondos kormányférfiu, oly rossz hadvezér volt. És mintha a vizály és lázongás, melyet az urak s általok felbujtott nép részéről pesti táborában tapasztalt, még erélyét is megtörte volna: sem táborában rendet tartani, sem az ütközetre czélszerű intézkedéseket tenni nem volt képes. És mi a bajt még inkább növeszté, az egész magyar táborban nem találtatott tapasztalt, ügyes vezér. A többiek közt még Kálmán vezér, bár ő is inkább kegyes, mint hősies kedélyü és Csáky Ugrin kalocsai érsek, látszott kifejteni legtöbb erélyt s hadi tulajdonokat. Ezek tanácsára tehát Béla a már mintegy hetven-ezerre szaporodott seregét Pestről Eger felé indította; és mint-hogy a tatárhad visszahuzódott, a Sajó jobb partján, Ónod mellett, a Mohi térségen szállott táborba, mely aztán szeke-rekkel erősített meg az éjjeli meglepetés ellen. De a tábor

is oly szűkre, oly ügyetlenül készült, hogy azt Batu khán egy dombról áttekintvén, felkiálta: „Sokan vannak bár, de nem menekülnek meg kezeimből, mert nyáj módjára ólba zárkoztak.“ És, ki hinné! még ekkor is találkoztak a magyar táborban, kik gúnyolódva mondák: „bár veretnék meg egy kissé a király, majd aztán jobban fogja kedvöket keresni!“

Batu khán éjjeli támadással akarta meglepni a szűk tábor-t; de terve egy orosz szökevénytól elárúztatván, támadó hadát Kálmán és Ugrin érsek a Sajó hidjánál visszaverte. Azonban a győzelem még gondatlanabbá tette a magyar tábor-t; miután az ellenség visszaűzetett, mintha minden veszélyen átestek volna, mély álomba merültek. Csak Kálmán vezér, Ugrin érsek és a templomvitézek egy főnöke virrasztott; szerencsére, mert náluk nélkül tán mindnyájokat ágyaikban lepi meg a halál. Batu khánt nem ijeszté el az első kis vereség. A híd őreit már korán hajnalban elűzvé, a magyar tábor még alva heverészett, midőn azt újra megtámadta. Kálmán, Ugrin s a templomos vitézül ellentállnak; de a többiek gyors fegyverfogás helyett, mosakodással, fésülködéssel annyi időt elvesztegetnek, hogy a bátor s vitéz, de kicsiny sereg, mely talpon állott, visszanyomatott; s mielőtt a többi had csatarendbe sorakozott volna, a roppant tatár sereg már az egész tábor-t sáska-rajként körülfogta. A szembetűnő veszély végre mindenkiel fegyvert fogatott, de már későn. Harczrendre többé gondolni sem lehetett; az ellenség kénye-kedve szerint eregette a tábor szekér övezete mögül nyilzáporát a sűrű sátorok közt eszeveszetten ide s tova futkosókra. „Oly nagy volt a kábultság, hogy még a repdeső nyilakat is nem paizsaikkal, hanem hátokkal fogták fel, s úgy hullottak el azok alatt.“ A bátrabak, s kik lélekjelenlétöket el nem veszítették, harczolva estek el; így Ugrin, így a templomosok; Kálmán súlyos sebbel vágta magát keresztül egy vitéz csapattal, s Pestnél a Dunán átkel-

vén, sebeiben nem sokára meghalt. „És midőn a halál ekként dül mindenfelől, s rendes harcztot a szűk téren kezdeni sem lehet, a legvitézebbek is elvesztik bátorságukat, s mindenki futásról kezd gondolkodni. A tatárok ezt észrevévén, kaput nyitottak, s csak lassan követték őket a két oldalról, mintegy utczát képezve, hogy szerte szét ne fussanak. Az út, merre a szerencsétlenek futottak, el volt hintve kincsekkel, arany s ezüst edényekkel, bársony ruhákkal s fegyverekkel. De mindez nem vonta el rólok a tatárok figyelmét, kik a martalékra nem ügyelve, csak életök után törekedtek, s egy-egy nyilzáport eresztettek rájuk hol egyik, hol másik oldalról . . . Őszi levelekként hulltak el a szegények, — úgymond Tamás főesperes — s az egész utat testeik fedték, vérök pirosítá, vagy mocsárokba űzetvén, vízbe, ingoványba fúltak.“ A király, midőn mindent veszve látott, dandarával magát keresztül vágta, s messze űzette, csak kevesekkel, kik közül többen adták alá pihentebb, kitartóbb lovaikat, menekült meg végre egy erdőben üldözőitől. Az elveszettek közül a krónika csak az egyházi urakat jegyezte fel névszerint, s ezek közé számítja Mátyás esztergami, Ugrin kalocsai érseket, Gergely győri, Rajnárd erdélyi, Jakab nyitrai püspököt és Miklós prépostot s alkancellárt. „De a kisebb s nagyobb világiak számáról, kik a mocsárok s folyamokba fúltak, vagy a felgyújtott tábor tüzében megégtek, vagy fegyver által múltak ki, semmi halandó nem tudhat számot adni, úgymond Roger —; mert az utak s mezők kétnapi út hosszában fedve voltak holttestekkel; s ezek úgy lepték el a földet mint a pusztákon legelő nyáj, vagy a bányákban építésre felhalmozott kövek.“

VIII.

A Turóczmegyén keresztül Pozsonyba menekült Béla, Fridriktől is meghíva, családjának látogatására Haimburgba ment, de itt vendégszerető, segítész gazda helyett vad sarcolót talált szomszédjában, kitől meg nem szabadulhatott, míg a királyné által megmentett kincseket mintegy tízezer ezüst gíra értékben, s ezek felett az Ausztriával határos három vármegyét neki át nem adta. Így tett a herceg több magyar urral is, kik a tatárok elől tartományaiban kerestek menedéket. A sarcolótól megszabadulván, a drávántúli vidékre vonult Béla családjával. Innen küldött követet Fridrik császárhoz is, magát s országát fenhatósága alá vetni igérvén, ha ezt az iszonyú ellenségtől megszabadítja. De Fridriknek inkább szíven feküdt az olaszországi hadjárat s a pápa megalázása, mint a szomszéd Magyarország megsegélyezése, és soha nem teljesítendő üres ígéretekkel bocsátá el a követet.

Míg ekként Béla a külsegélynek még reményétől is megfosztatott, a tatárok rémitő módon gazdálkodtak az országban, melynek egész keleti része a Dunáig hatalmukba esett a sajói ütközet után. Némely városok: Pest, Nagyvárad, Csanád, Arad stb. megkísérlették ugyan az ellenállást, de végre is bevétettek. A nyár folytában azon hadosztályok is, melyek Moldva, valamint azok is, melyek Morva felől törtek be, egyesültek a Tiszánál. S így aztán Batu khán egész serege Magyarországon ütötte föl táborát, s iszonyú kegyetlenséggel megszárolta le a népet, mely idején el nem futott, vagy erdők s hegyekbe nem menekült. Nehogy a nép lakjaiból távozzék, a ravasz ellenség az elfogott papok által a király nevére levelet íratott, melyekben a nép intetett, hogy maradjon nyugton lakjaiban, mert bár a sajói ütközet némi gondatlanság miatt

elveszett, a király nemsokára még nagyobb erővel, s reméli, nagyobb szerencsével fogja megtámadni az ellenséget. A csel, fájdalom, sikerült, mert e levelek az elesett Miklós prépost alkancellárnál megtalált királyi pecséttel lévén megerősítve, jobbára mindenütt hitelre találtak. A nép csalódását öregbíté az is, hogy e leveleket magyarok hordták körül mint a király hírnökei; mert, fájdalom, találkoztak az ország lakosai közül többen, oly elvetemült, gaz fiai a hazának, kik, hogy életüket megmentsék s az ellenséggel versenyt rabolhassanak, annak zászlai alá álltak, és zsarnoksága eszközeivé, szolgálivá lettek. És így a nép nagy része, helységekben meglepetve vérzett el az ellenség iszonyú kegyetlensége alatt. „Az asszonyok, öregek s gyermekek védtelen, gyöngé csoportjait meztelenül egy sorba állították, — úgymond a spalatói főesperes, — és azután a kiküldött bakók egyenként emelték fel az áldozatok karjait és szurdosták sziveikbe gyilkalkat. A tatár nők, férfiak módjára fegyverkezve . . . a fogoly nőkn, kivált a szebbeken, kiktől férjeiket féltették, még iszonyúbban kegyetlenkedtek; s még azokat is, kiket közülök szolgálatukra alkalmaztak, orrukat levágva éktelenítették el. Sőt a gyermekek sem kerültek el vérszomjazó dühöket. Ezeket sorba ültették, azután saját gyermekeiknek bunkosbotokat adtak kezeikbe, ösztönözvén őket, vernék agyba főbe a szánandó kisdedeket. Ők maguk kegyetlen kéjjel, röhögve nézték a mészárlást, meg-megdicsérve azokat, kik egy csapással zúzták össze a szegények fejét . . . Semmi tisztelet a nőnem iránt, semmi kegyelet a gyermeki kor iránt, semmi könyörület a vének iránt: valamennyit egyenlő gonosszággal ölvén le, nem embereknek, hanem ördögöknek látszának lenni.“

És így tartott ez mindaddig, míg az aratás ideje közelgett. Mert a telet is bentölteni szándékozván, nehogy maguk is éhen veszsenek, végre megszüntették a gyilkolást. Ama

tatárokká lett magyarokat szerteséjjel küldözték az erdőkbe, hegyekbe, üzenvén általok az elrejtőzött népnek, hogy a ki bizonyos napig házába, földjeire visszatér, semmi bántalma sem leend. „Az éhségtől elesigázott, majdnem haldokló nép hitt nekik, s lassanként ismét megnépesedtek a helységek. A tatárok ezeket egymás közt felosztották; a velök tartó magyarok közül birákat, kenézeket választottak igazgatásukra, s vásárokat, piacokat tartatának. E magyar-tatárok azonban gyakran oly módon szolgáltatták az igazságot, hogy az apának vagy férjnek leányán vagy nejjén kellett magát megváltania, kiket aztán tatár uraiknak vittek ajándokul, tőlök azokért némi marhát vévén jutalmul. Míg a mezei munka tartott, az élébihez képest csak tűrhető lett a nép sorsa; de mihelyt a gabona learatva s kicsépelve, a takarmány csűrbe, kazlakba gyűjtve, a bor megszüretelve volt, a mézszárlás ismét napi-renddé lett, s a szegény megcsalatott nép, a mennyiben gyilkos kezeiket elkerülte, ismét erdőkbe, barlangokba kénytelenített keresni menedéket.

A dunántúli részek a télig menten maradtak a csapástól; de szerencsétlenségre, a Duna befagyott s annak jege oda is utat nyitott az ellenségnek. Nem is késett ez egy nagy se-reggel átkelni; és most itt is ugyanazon hajborzasztó jelenetek ismételtettek, melyek a tiszai részeket már egy nagy temetővé s pusztasággá változtatták. Csak Esztergamvár, Székesfehérvár, Sz. Mártonhegye volt képes ellentállni a dúlóknak. De a dunántúli vidék, hol hosszabb ideig sehol sem tanyáztak, még sem szenvedett annyit, mint a Tisza vidéke. Kajdán az átkelt had vezére a királyt akarta kézre keríteni, s őt üldözve még Dalmátországba is lehatolt. Béla a szigetekre menekült; a nép pedig itt sükeresen védte magát erős városaiban; miért csak a falukat dúlta fel egészen Ragúzaiig s Kattaróig az ellenség.

A nyár végre szabadulást hozott szegény hazánkra. Batu khán hírének vévén Oktáj fő khán halálának, Erdélyen s Moldván keresztül kivezette számtalan fogolylyal s roppant zsákmánynyal rakodott seregeit. A király s a külföldre menekült nép erről értesülvén, lassanként visszatért; kivánszorogtak bűvőhelyeikből azok is, kik erdőkben s barlangokban találtak menekvést. De mily képe volt a feldúlt, elpusztított hazának! Utmutatóúll a leégett templomok tornyai szolgáltak, mert az utakat, ösvényeket magas fű és bozót nőtte be; a mezőket rothadó holttetemek s csontok fedték; a városok, helységek, puszták lakatlanok, hamvaikban feküdtek; dűledező falaikon még most is piroslott legyilkolt lakosaik vére; az utcákat romok, holttetemek borították. Ezeknek bűze a ragadozó-állatok tömérdek sokaságát csalta be az országba, melyektől a visszatértek minden lépten veszélynek voltak kitéve. A farkasok seregei lepték meg a házakat, még a fegyveresekkel is szembe szállva. A visszatérteket éhhalál is fenyegette romjaik között. Szerencsésnek tarthatá magát, ki vermeiben némi maradványaira talált az ellenség betörésekor elrejtett gabonának; a marhát mind leölték, vagy elhajtották a tatárok. A nyomor oly fokra hágott, hogy az éhség kínjai közt többen gyilkosságra vetemedtek, áldozataik husán tengetendők életököt. „Az emberek egymást ették, úgymond a krónika, úgy hogy sem a gyermekek szüleiket, sem a szülék gyermekeiket nem iszonyodtak felfalni az éhség dühében.“ „A tatárok távozta után több ember veszett el éhségtől, mint a kik az ellenségtől leölettek vagy fogságra vitettek.“

IX.

Béla e példátlan nyomor közé visszatérvén, nagyobb erélyt fejtett ki elpusztúlt országa helyreállításában, mint előbb

annak védelmében. A szomszéd országokból s a megkímélve maradt vidékekről nagy mennyiségű gabonát s igás barmot hozatott s osztatott ki, hogy a nép éhségét csillapítsa s bevehesse szántóföldeit. De mennyien hulltak el, míg e magból táplálatot nyújtott az anyaföld! Gondoskodott a király arról is, hogy a néptelenné lett vidékekre új lakosok telepedjenek; mi végett nem csak a kúnokat visszahívta Bolgárországból, hanem máshonnan is különféle kedvezményekkel édesgetett be új lakosokat. Számos város ez időből számítja kiváltságait. A vármegyékben gyűléseket tartatott, melyeken a megzavart birtok- s egyéb jogviszonyok rendeztetnének. A kiirtott családok birtokait hívei s más érdeemesek közt osztotta fel, kik e nyomorban neki vagy a hazának hasznos szolgálatot tőnek. A várnépet több helyt várjobbágyokká emelte, a Szent Istvántól megalapított szabadsággal adományozván meg őket. Tapasztalván, mily védelmet nyújtottak a népnek némely jobb erősségek, nehogy újabban is hasonló csapás érje az országot, több helyt várakat épített, arra az urakat is ösztönözte, s a romjaikból lassanként fölemelkedő városokat falakkal övezette; mert minduntalan meg-megújultak a tatárok ismételt betöréséről szárnyaló hírek; mik azonban, szerencsére, csak számos évek múlva, akkor valósultak meg, midőn az ország már visszanyerte véderejét, s elég erőssé lett őket visszaűzni.

Az ország némileg helyre levén állítva, annak épsége s függetlensége fordítá magára Béla gondjait. Velence, élvén az alkalommal, a tőle nem rég elpártolt Zárát visszavette. Béla látván, hogy Velence annak megtartásaért minden áldozatra kész, e városért nem akarta pazarlani még gyöngye erejét. Békét kötött tehát, a várost Velence birtokában hagyván.

Nagyobb fontosságot helyezett abban, nehogy II. Fridrik császár azon ígéretből, melyet neki a sajói ütközet után,

megsegéllésének föltétele alatt tett, valamely sérelmes következtetést vonjon le az ország függetlensége tekintetében. Megkérte tehát IV. Incze pápát, semmisítené meg esküvel is erősített ígérését, mely őt, minthogy a császártól meg nem segített, jogszerűleg nem kötelezheti. A pápa minden nehézség nélkül hajlott kívánatára. Az ország függetlenségének biztosítása birta Bélát arra is, hogy fiát, az öt éves Istvánt, 1245-ben Székesfehérvárott megkoronáztassa.

És most Fridrik osztrák herczegre került a sor, hogy a maga s országa sérelmeit rajta megboszúlja. Frikrik őt nem csak kincseitől fosztotta meg, nem csak Soprony, Mosony és Vasmegyék átengedésére kényszerítette, melyeket még folyton bitorlott is; hanem míg a tatárok benn voltak, azokkal versenyt rablott a többi szomszéd vármegyékben. Béla tehát Venczel cseh királylyal s a karantán herczeggel ellene 1245-ben szövetséget kötött. Ezek Bélát, míg felkészülne, be sem várván, már 1246 elején megkezdték a háborút; de a harcziás Fridrik őket egyenként megverte s békére kényszerítette. De ez nem tartóztatá vissza Bélát, hogy még az évben meg ne támadja halálos ellenségét. Az ütközet, mely Németújvár közelében folyt le, halált hozott az álnok emberre. Egy kún nyilatól szemem találva elesett, s Frangepántól megöletvén, életével fizetett elkövetett aljas tetteiért.

Fridrik utolsó sarjadéka levén a babenbergi nemzetségnek, úrtalanúl maradt tartományai számos éveken keresztül Eris almáivá lőnek Béla, a cseh király s a német császár között. Béla már 1246 végén működött követei által a pápánál, lenne segedelmére Ausztria és Stiria elfoglalásában. De erre nézve eleinte más szándokai voltak IV. Inczének. Ő II. Fridrik császárral örökös háborúban levén, s előbb a thüringeni Henriket, ennek halála után a hollandi Vilmost pártolván, mint ellenkirályokat, oly kezekre kívánta szállítani Ausztriát, melyek

által Vilmos ellenkirály hatalmas növekedjék. Utóbb azonban, terveit nem sikerülvén, mégis kezdte támogatni Béla igényeit. Béla ennek következtében szövetségre lépett Otto bajor herczeggel, s leányát is nőül adta a herczeg fiának, Henriknek; kinek unokája, Otto, utóbb magyar királylyá lett. A szövetség szerint Ausztriát Otto, Stíriát Béla nyerte osztályrészü. De azok megtartásában egyiknek sem volt szerencséje. Ausztria előbb a badeni Hermannak, II. Fridrik halála után pedig 1251-ben a cseh Ottokárnak kezére került, ki aztán Stíriát is szintűgy el akarta nyerni, miként Béla meg Ausztriára vágyott. E viszonyokból hosszú és keserű viszály fejlett ki a magyar és cseh fejedelmi házak között, melyek eddig csaknem száz év óta sógorságban és szövetségben voltak egymással. Háromévi háború után 1254-ben, megbékültek ugyan a királyok, oly módon, hogy Ausztria Ottokaré, StírIA István ifjabb magyar királyé legyen. De István alig maradt egy pár évig a tartomány békés birtokában. A háború 1257-ben újra kitört, melynek folytában Ottokár, fegyverrel nem győzhetvén, allatomos fondorlatokkal mindaddig izgatta a stájer rendeket, mígnem ezek 1259-ben fellázadván, őt hívták meg tartományuk elfoglalására. A háború ennek következtében 1260-ban újra kitört, melyben Ottokár több vereség után végre mégis győztes maradt, Béla pedig a következő évben megkötött béke szerint lemondott StírIA birtokáról. Egy személyes találkozás alkalmával, a béke megerősítése végett Ottokár Kunegundát, Bélának Anna leányától és Ratiszláv macsói bántól született unokáját vette nőül. Ezen Kunegundának unokája volt azután Venczel fiától azon Venczel, ki negyven évvel később magyar királylyá lett.

X.

De alig szűnt meg e békével a külháború, súlyos belviszályok törtek ki az apa és fiú, Béla és István királyok között. E viszályok okai mind máig nincsenek teljesen földerítve. Miután István Stájerországot elvesztette, Béla neki Erdélyt, Kúnságot s a mai Moldvát, másod szülöttének Bélának pedig, ki kedvence volt, egész Tótországot, azaz: a Dráva vidékét, Horvát- és Dalmátországot adta osztályrészül. S hihetőleg ezen osztály lett a viszály oka. Istvánnak méltán fájhatott, hogy atyja a birodalomnak nagyobb, gazdagabb, népesebb részét, melyre ő, mint elsőszülött s már megkoronázott király, nagyobb joggal tarthatott igényt, úgy látszik Mária anyakirályné ösztönzéseire, a kedveltebb Bélának engedte át. Annyi bizonyos, hogy István e viszályt több oklevelében úgy említi, mint szüleinek meg nem érdemlett üldözéséből származottat; sőt másodszülöttének 1269-ben történt halála után maga Béla király is elismerni s megvallani látszik egy okmányában, hogy ifjabb fiának érdemén felül való kegyelése által szította fel a szomorú viszályt. Alig tévedünk tehát, azt mondván, hogy István ifjabb király Béla herczeg osztályrészét követelte, s midőn az tőle megtagadtatott, nyilván föllázadt atyja ellen.

Az apa és fiú seregei már ellenségesen álltak szemben egymással, midőn István, valószínűleg a püspököktől reábeszélve, magába tért, s atyjával kiengesztelődött, egészen kegyelmére s atyai indulatára bízván magát. A kiengesztelődést forma szerint való békekötés követte, melynél fogva Béla némely újabb várak s más birtokok átengedésével szaporította fiának osztályrészét. De bár e békeszerződés még az évben (1262) Poroszlón, a következő esztendőben Zokolbon ismételve megerősítettett, 1264-ben megint újabb viszályban találjuk a két

királyt. Béla még Lengyelországban is keresett segédelmet, István meg kúnjait fegyverezte. És ez épen azon időben történt, midőn a tatárok betörésének híre ismét minduntalan megújult. Most a püspökök is meg levén oszolva, IV. Orbán pápa sietett magát közbevetni; kinek eszközlésére aztán a viszály egy időre ismét lecsendesült ugyan, de okai ekkor sem szüntettek meg; s azért a béke sem lett tartós.

István a békekötés után a bolgárookra, kik a szörényi bánságot háborgatták, vezette hadait; Bodont elfoglalta s a tartományt egészen Ternováig meghódította. Míg azonban ő ekként az ország védelmében s gyarapításában fáradozott, az öreg király túlságos kegyei-e, melyekkel Béla vezért elhalmozta? vagy ennek fondorlatai? — bizonytalan, a régi viszályt 1267-ben újabban lángra gyulasztották. Az öreg király több szerencsétlen csatározások után annyira felbőszült István ellen, hogy annak nejét, gyermekeit pataki várában elfogatta, őt magát pedig elsőszülöttségi jogától s a koronától is megfosztani szándékozott, hogy azt a kedveltebb Bélára ruházhassa. Azonban István atyja seregeit Ilsvaszeznál kemény ütközetben megvervén, őt ama szándékaival felhagyni s a békét elfogadni kényszerítette.

Ezen annyiszor megújult viszály s polgári háború sokféle sérelmet okozott az urak és nemesek jogaiban, az ellenfelek egymás alattvalóin is töltvén boszújokat. A nemesség ismét tele volt panaszszal, mint 1222-ben, s hangosan követelte megsértett jogainak helyreállítását. Ez tehát a felek kibékülte után szintén megtörtént. A két király s Béla vezér közösen adtak ki egy okmányt, mely által a nemességnek Sz. Istvántól megalapított s az arany bulla által helyreállított jogai megerősítettettek.

A helyreállott békét nemsokára egy nászünnepegy követte, melynek utóbb nagy befolyása lett az ország sorsára.

1269-ben Anjou Károly szicíliai király követei által Máriát, István ifjabb király leányát nőül kérte fiának s örökösének, Sánta Károlynak. Az eljegyzés végrehajtatván, Mária hercegné, Csáky Ágnes kíséretében, a követekkel együtt átküldetett Sziciliába. E hercegnének unokája volt Robert Károly, ki utóbb, az Árpádok kihalta után, új dynastiát alapított a magyar trónon.

Mialatt István udvarában e házasság kötött, nagy csapás sújtotta az öreg királyt: Béla, tótországi vezér meghalálozott. E kedvencz fiának elvesztése mély bánatba süllyeszté az agg királyt, melynek következtében néhány hónap múlva, 1270-ki májusban, kevéssel utóbb pedig neje, a görög Mária is meghalt. Mind a hárman Esztergamban tétettek sírba, a minoritáknak Béla által épített templomában. Hét leánya közül, kiket életben hagyott, Margit a Nyulak szigetén, Budapest között, mint apáca fejedelemasszony élt s halála után a szentek közé soroztatott.

XI.

V. István, harmincz éves férfiú volt, midőn atyja halála után az egész ország kormányát átvevén, magát Fehérvárott másod ízben megkoronáztatta. A jelen volt egyházi s világi urak és nemesek tömérdek száma arra látszik mutatni, hogy István közszeretetben részesült, s most neki a nemzet örömeinek nyilvánítása által elégtételt akart szolgáltatni az üldözésekért, melyeket a vénségében kissé zsémbes, nehéz természetű atyjától szenvedett. De mutathat arra is, hogy a nemességnek sok követelése volt a korona ellen; mert Istvánnak esküvel kellett fogadnia, hogy „a nemesek javait, melyeket elődei helytelenül idegenítettek, vagy igazságtalanul foglaltak el, visszaadatja.“

Míg azonban a király és nemesség nagy vígsággal tölté a koronázási ünnepélyt, mások a háború magvát hintették el. Anna hercegné István húga, Ratiszláv macsóí bán özvegye s Ottokár napa, a királyi kincstárból némely drágaságokat, u. m. egy koronát, drága kardot, drága kövekkel s gyöngyökkel kirakott csillagot, arany lánczokat, edényeket s más ékszereket magához vevén, azokkal Ottokárhoz futott. Vele távoztak több urak a Béla és István királyok közt lefolyt viszályok fő okozói, kik most a király boszújától tartottak, névszerint Német-újvári Henrik és Iván testvérek, István és Lőrincz urak, Miklós prépost és kir. alkancellár s többen mások; kik aztán váraikat is, Kőszeget, Borostyánkőt, Strigót, Dobrát stb. szintén a cseh király s osztrák herceg védelme alá helyezték.

A büszke, heves természetű István, ki még Stiria elvesztését sem tudta elfeledni, miután az elorzott kincsek s az áruló urak kiadatását hasztalan követelte, Boleszláv lengyel királylyal s Fülep aquileai patriarchával, kit testvérének Ulrik hercegnek halála után Karantán örökségétől fosztott meg Ottokár, szövetséget kötván, háborúra készült Ottokár ellen. Szövetségesi azonban lassúk vagy félénkek levén, István maga kezdte meg a háborút. Az ütközet Mosony táján, de nem tudjuk mi eredménnyel, folyt le. Annyi bizonyos, hogy a két király a pozsonyi szigeten személyesen találkozáván, békét kötött; mely szerint Ottokár a kincseket visszaadni s az urak várait visszaereszteni ígérte.

De Ottokár nem tartotta szavát; miért, midőn a tél folytán egy had élén Karantánba ment, azt birtokába veendő, István a visszatérőnek utját akarta állni a Szömmering hegy alatt. De korán értesült a veszélyről Ottokár, s bár nagy bajjal, elkerülte István hadait; minek következtében ez Ausztria pusztításán töltötte boszúját. A háború 1271 tavaszán egész súlyával kitört. Ottokár egy 150 ezernyi haddal tört az

országba s Pozsonyt, sz. Györgyöt, Bazint, Nagyszombatot elfoglalta, s a vidéket a Vágig feldúlta. Majd a Dunán is átkelt, s ott Mosonyt és Óvárt, s árulás következtében még Győrt is megvette. István ily nagy erőnek ellentállni felkészülve nem lévén, az előbbi feltételek alatt békét ajánlott. De Ottokár, erejében elbizottan, hallani sem akart e föltételekről, s Istvánt a Rábcza mögött is fölkereste, hol az seregével táborozott. Itt azonban kudarcot vallott a büszke ellenség, s ütközetet vesztvén, visszavonulni kénytelenített. Most meg István adta neki vissza a kölcsönt. Értésülvén, hogy seregei széteszlottak, harmincezer jobbára kún fegyverest küldött utána, kik aztán kegyetlenül pusztítottak Ausztriában és Morvában.

E csapás Ottokárt is hajlandóvá tette a békére. Követei a nyár közepén találkoztak István biztosaival Pozsonyban, hol aztán a béke meg is kötött. Ottokár az elfoglaltakat s a hozzá menekült magyar urak várait visszaadta; de a családi kincsek birtokában maradtak.

A béke helyreállván, István országa jóllétének gyarapításával foglalkodék. Több ez időben kelt levelei, minők például a szepesi szászoknak s Győr városának adott szabadságlevelek, eléggé feljogosítanak hinnünk, hogy hosszabb ország-lása áldást hozand vala az országra. De fájdalom, igen rövidre terjedt élete. 1272 nyáron István Szerbiába ment egy sereggel, hogy az ott dülő belviszályokat kiegyenlítse. És míg ő ott időzött, hírül veszi, hogy Pektári Joachim, horvátországi bán, úgy látszik Erzsébet királyné tudtával, ifjabb fiát Endre herceget, titkon Németországba vitte Habsburgi Rudolfhoz, hihetőleg — mert teljes felvilágosítást a dologban nem adnak az emlékek — hogy őt ennek leányával eljegyezze. A gyermekrablás, miről tán István maga is csak általánosan, vagy épen ferdén tudósított, annyira felindítá a gyöngéd atyát, hogy táborát hátrahagyván, lóhalálában sietett vissza Esztergamba.

Az erőszakolt lovaglás a nagy forróságban, párosúlva az atyai aggodalommal, már útközben betegségbe ejtették a királyt. Alig birt Budáig utazni. Innen a Nyulak szigetére vitette magát, hol Erzsébet leánya apácza volt; s itt néhány nap múlva, augusztus 1-jén megszűnt élni.

XII.

V. István halálakor fia IV. László, kit utóbb a kúnokkal való viszonyai miatt Kún-Lászlónak neveztek, még csak tíz éves levén, Erzsébet özvegy királyné kizárólag Pektári Joachim tanácsa szerint kezdé kormányozni az országot. De ezen úrnak részrehajló politikája nemsokára nagy bel- és külviharokba bonyolította az országot. Tanácsára a királyné a főhivatalokat mind új egyénekkal, a maga kedvenceivel s Joachim úr barátjaival töltötte be; maga Joachim a fő-tárnokmester jövedelmes tisztségét tartá meg magának. A méltóságuktól megfosztott urak, kivált Finta nádor és Budaméri Egyed előbbi fő-tárnokmester és pozsonyi főispán, e miatt annyira felbőszültek, hogy Fehérvárott kevéssel László megkoronáztatása előtt, a királyné palotájára törvén, őt fiával együtt fogságba tették, hihetőleg, hogy őt Pektári eltávolítására kényszerítsék. De tervök nem sikerült: a koronázásra megjelent urak többségétől nem pártoltatván, elűzettek; a királyné megszabadítottatott; László pedig aug. végén megkoronáztatott. Ugyanazon okmányban, mely bennünket e zavarokról tudósít, még azt is olvassuk, hogy Kaplony Endre Lászlót már a koronázás után, de nem tudjuk mi okból s mi alkalommal, meg is verte (cum cambuca percutiens); miért aztán mint felségsértő lakolt.

E zavarok felszításában, úgy látszik, titkosan Ottokár keze működött, ki tudván, hogy Joachim Habsburgi Rudolf

híve, őt a kormányról megbuktatni törekedett. Erre mutat legalább az, hogy Budaméri Egyed, miután czélt a lázadással nem ért, Ottokárhoz futott s Pozsony várát is átadta neki; Ottokár pedig nemcsak befogadta, hanem több város jövedelmeivel is megajándékozta őt. De Ottokár e nagy kegyelme Egyed úr iránt irigységet ébresztett azon magyar urakban, kik még 1270-ben István kormánya kezdetén futottak ki hozzá. Ezek közül Németújvári Henrik, Budamérinek különben is ellensége, annyira felbőszült, hogy Ottokártól mindjárt elpártolt, s a hazába visszatérvén, Pektári barátsága által terjedelmes javait is visszanyerte. A hatalmas úr erős támaszára lett az új pártnak, mely a kormányon ült, s mely Habsburgi Rudolf sugallatait követte Ottokár ellenében. Ösztönzéseire azonnal követség ment Ottokárhoz, mely Pozsony és Egyed úr kiadatását követelné. Béla herczeggel, Ottokár sógorával is összeveszett Henrik úr, s őt párbaiban megölte; mi nem csak hogy bűnül nem róvatott fel neki az udvarnál, — Béla is Ottokár párti levén, — hanem még jutalmát is vette Tótország báni hivatalában.

Ottokár azonban nem csak nem teljesítette a kormány kívánságát Pozsony visszaadása iránt, hanem sógorának, Béla herczegnek megöletését, mit a béke sérelmének lenni állíta, az ország határainak pusztításával boszúlta meg. De ezt azután a magyar kormány is hasonlóval viszonzta. E betörések s pusztítások mind a két részről többször ismételtettek 1273 folytatában, míg nem Habsburgi Rudolfnak német királylyá lett elválasztatása más felé vonta Ottokár figyelmét. Ezen királyválasztás nem csak azért lett nagy csapás Ottokárra nézve, mivel ő maga is törekedett a birodalom trónjára, hanem azért is, mivel ő Ausztriát és Karantánt az ellencsászárok viszályai közt csak fegyverhatalommal tette sajátjává, s azokra, mint birodalmi hűbérré, még nem birt törvényes adományt; s előre

is tudható, hogy Rudolf, régi vetélytársa s ellensége, őt most nem fogja tűrni e tartományok háborítatlan birtokában. Aggodalma hamar megvalósult: Rudolf őt már a következő évben birodalmi törvényszék elébe idézte 1275 elejére, számot adni, mi joggal tartja kezén ama birodalmi hűbéreket; valamint arról is, miért mulasztá el örökös tartományaira Cseh- és Morvaországra nézve kikérni az új király hűbéri adományozását? Ama törvényszéken a bírák a bajor herczegen kívül mindnyájan ellenségei lévén, Ottokár eleve is tudta, mily értelmű leend az ítélet: megjelenés helyett tehát az elkerülhetetlen háborúra készült; mert az engedetlenségnek birodalmi „Acht“ lett következése.

XIII.

A drámában, mely e viszonykból a német birodalomban kifejtett, s Ottokár megbuktával s halálával a harcztéren végződött, Magyarország lett egyik lényeges tényező. A viszálykodó felek, Rudolf és Ottokár, egy perczig sem kételkedtek, hogy azé lesz a győzelem, ki Magyarország, mint szomszéd hatalom, pártolását s fegyversegélyét a maga részére nyerendi. Mind a ketten vetélkedve keresték tehát szövetségét. Ottokár, Rudolf megválasztásáról értesülvén, nem csak nyomban felhagyott háborúskodásával Magyarország ellen, nem csak többszöri követségek által sürgette a kiengesztelődést s a szövetség megkötését, hanem, hogy ebben czélt érjen, még Károly szicíliai király által is, kinek Izabella vagy Erzsébet leányát még V. István király jegyezte volt el László fiának, minden követ megmozdított; s ezen kívül László király nagynénjénél, Henrik bajor herczeg nejénél azon dolgozott, de sikertelenül, hogy a kormánynál legbefolyásosabb magyar urakat, kik Ru-

dolfhoz szítának, megbuktassa. De más részről Rudolf király sem maradt tétlen. Nagy előnyére vált Rudolfnak, hogy régi híve és szövetségese Pektári Joachim, még mindig élén állott a magyar kormánynak; s ennek alattomos működései mellett maga is szívetnyerő levelek s követségek által minden módon igyekezett biztosítani magának az ifjú László, az anyakirályné s a magyar urak jó indulatát. „Olyannyira szívünkön fekszik — így ír e levelek egyikében Lászlóhoz, — hogy ama dicső és híres Magyarország régi fényét visszanyerje, s ellenségének (Ottokárnak) vadsága megtöressék, hogy sem személyünket, sem vagyonunkat nem kiméljük, míg ama gőgös ember kevélységét győzedelmes sassaink lábai alá nem alázzuk . . . Rajta tehát, felséges fejedelem, ki őseidtől örökölted a nagylelkűséget, övezd fel magad ezek példájára, az erény és bátorság erejével! stb.“ Nem kevésbé hízlelgetett az urak büszkeségének, midőn ismét hozzájuk egy más levelében ekként szólott: „Fényes tanuságát adjátok fedhetetlen hűségteknek, és dicső tettekkel bizonyítjátok lelketek változhatlan erényét, midőn nem szüntök az ország ügyeiben hasznos szolgálataitokkal gyámolítani a felséges László magyar királyt és Endre tótországi vezért, a mi legkedvesebb fiainkat, kiket miután a végzet az atyai gondviseléstől megfosztott, mint testet saját testünkéből, mint csontot saját csontjainkból, úgy kívánunk ápolni atyai kebelünkben. Ezen dicséretes tetteitekben mi fölötte gyönyörködünk; magasztaljuk ügyekezeteiteket, és bőséges kegyelemmel viszonozzuk azokat. S minthogy ezt inkább tettel, mint szóval akarjuk bebizonyítani, kérünk benneteket, ha a római birodalomban létezik oly kiváltság, melynek birtoka titeket megörvendeztetne, folyamodjatok azért hozzánk egész bizalommal stb.“

Miként látjuk, Rudolf ügyesebben értette a magyarok gyöngeségeit, hajlamait a maga részére felhasználni, mint a

büszke Ottokár. S nem is lett sikeretlen a törekvése: László s környezete Rudolfhoz hajlott, s a szövetség vele 1276-ban megkötöttet. Rudolf ennek erejénél fogva a magyar segélyről biztosítván, már szeptemberben Bécs alatt táborozott hadaival; ott egyesült vele László királynak jelentékeny segélyhada. Ottokár a maga vesztét látta e szövetségben, ha idején meg nem alázza magát. Lelkének hosszas hánykódásai közt győzött végre a félelem: békeért könyörgött. Rudolf mint győző szabta a feltételeket: Ottokár mondjon le Ausztriáról, Stíriáról és Karantánról, mikhez joga nincs; Cseh- és Morvaországot a szokott szertartásokkal hűbérül vegye át tőle, a királytól; a Magyarországon elfoglalt s még kezén levő várakat, s az anyósától, Anna hercegasszonytól hozzá kivitt családi kincseket adja vissza László királynak.

De a megaláztatást nem tűrhette sokáig a büszke Ottokár; és sebzett kedélyét nem kevésbé büszke neje, a magyar Kunegunda sem szűnt meg ingerelni. Most Lászlót, kinek atyafiságtalan indulata volt buktának legerősebb tényezője, tán még inkább gyűlölván, mint magát Rudolfot, a békeföltételeket irányában nem teljesítette. Az emberismerő Rudolf előre látta ezt, és látta, hogy nem sokára ismét meg kellend küzdenie a hatalma csökkentét tűrni nem tudó ellenével; e küzdelem pedig, ha egyszer megkezdetik, élethalál harcza leend. A mily ügyesen szőtte össze tehát a barátság szálait Lászlóval és fő kormányembereivel, oly buzgón ügyekezett Ottokár megaláztatása után is fentartani, erősíteni a szövetséget. Ez volt oka, hogy Clementina leányát Endre vezérnek, László öcsésének eljegyezte; ez annak is, hogy László s az ország ügyét Ottokár ellenében sajátjává tette, s a békeföltételek megtartásának kieszközlését magára vállalta: s ezek folytában a szövetséget is forma szerint megújította. Majd személyesen is találkozott Haimburgban Lászlóval; őt fiának fogadta, s min-

denféle kedvezésekkel elhalmozván, a hazatérőt egészen a határszélig, Bruckig kísérte.

Mit Rudolf előre látott, már 1278-ban megvalósult: Ottokár brandenburgi, meissenai, lengyel és orosz segélyhadakkal erősödve, már a tavaszon fegyverben állott, mint látszék, a halálharczra, és oly hatalmasan, hogy László segedelme nélkül veszve van Rudolf ügye; mert ennek a birodalomból most nagyon kevés segedelme érkezett. Ottokár immár Laa városát ostromlá, azt szándékozván tenni hadmunkálatai alapjává, s Rudolf még csak némi osztrák, stájer és sváb hadakkal szám szerint csak nyolcz vagy tíz ezerrel rendelkezett: „mint Isten segedelmét várta és sürgette tehát László hadainak mennél előbbi megérkeztét“ — úgymond az egykorú Kézai. László, ígéreteihez híven, nem sokáig váratott magára: magának Rudolfnak tanúsága szerint Pozsonynál a Dunán átkelvén, negyvenezer magyar és tizenhat ezer kún vitézzel csatlakozott vele Marchecknél.

Ottokár erről értesülvén, abban hagyta Laa ostromát s augusztus 25-kén a szövetségesek táborával szemben állott. Más nap hajnalban mind a két részen nagy tűzzel készülnek a válságos ütközetre. A kún lovasság a két szárnyon vesz állomást, hogy az ellenséget oldalt s hátmögül háborgassa nyilaival. A magyar dandárok két nagy osztályban az előtért foglalják el; utánok a harmadik osztályban a sváb és karantán csapatok, a negyedikben Rudolf maga az osztrák zászlóaljakkal állapodott meg. A magyar had oly erővel csoport össze egyik szárnyon a morvákkal, hogy ezek rohanását ki nem állhatván, futásnak eredtek. Követték nem sokára példájokat a lengyelek is. De Ottokár a középben oroszláni bátorsággal harczott, s csapásai alatt Rudolf dandárai már zavarodni, hanyatlani kezdének. Maga Rudolf is veszélyben forgott: lova keresztül szúrva rogyott le alatta. Ekkor érke-

zett a harc sorba a tartalékul hagyott nehéz lovasság: a szerencse megfordult, Ottokár serege mindenütt visszanyomatott. Csak ő küzd még néhány hívével, nem győzedelemért többé, mert ez már Rudolfé, hanem a hősi halálért: tizenhét sebbel rogyott le végre lovastúl együtt. Mergvert hadát a gyors magyar lovasság részben elfogta, részben a Morva folyamba űzte.

„A nyelv meg nem mondhatja, a toll le nem írhatja végzetlen örömeinket, — ekként hálálkodék Rudolf az ütközet után László királynak, — hogy oly nagylelkűleg s oly hatalmas erővel keltetek közös sérelmeink megboszulására a római birodalom és Magyarország közös ellensége ellen. Miért is, Istent dicsérve, a mennyire csak képesek vagyunk, a legnagyobb hálát mondjuk királyi Felségednek; s fenhangon ígérjük, hogy a nektek fogadott bonthatatlan szövetségtől semmiféle viszontagság nem fog bennünket elhajlítani; hanem a ti ügyeiteket, mindig és mindenben saját ügyeink gyanánt fogjuk tekinteni. Ime tehát ünnepélyes követségünket küldjük előtökbe, hogy veletek értekezzenek, mit kelljen a jövőre tennünk közös javunk öregbitésére. Mi ezt egészen a ti rendelkezésteikre hagyjuk, a ti akaratotoknak alája vetjük saját kívánatainkat“ stb.

Rudolf a győzelem következtében urává lett Ottokár téres birodalmának. László több nagylelkűséggel, mint eszélylyel, megelégedett a dicsőséggel, az Ottokár táborában szedett martalékkal, s az elfoglalt cseh zászlókkal, melyek aztán a székesfehérvári templom falairól hirdették győzedelmét. Visszakerültek végre az 1270-ben Anna hercegasszony által Prágába vitt családi kincsek is.

XIV.

De László nemsokára még e díját, a dicsőséget is elvesztette a világ szeme előtt ama zavarteljes időben, melyet gyá-

szos könnyelműsége, mely az urak önzésének, viszályainak, féktelenségének tágas kaput nyitott, hozott a hazára. Mert rég nem volt szomorúbb képe a hazának, mint épen most, midőn Rudolf király a magyar vitézség gyümölcseit szedegette. László még csak tizenkét éves volt; a hadjáratokban részt vett ugyan, de a kormányt anyja, s ennek kegyenczei, Pektári s még néhány nálánál semmivel sem jobb sem gondosabb úr vezette, kik magok adták a példát a gyöngébbek elnyomására, kifosztására. A tatárjárás óta épült számos vár mennyi rablófészekké vált. A Szepességben Loránt és Gergely urak Szepesvárból, a Dunán túl Németújvári Iván, az Alvidéken maga Pektári Joachim és testvére István bán stb. hosszában, szelében büntetlenül rablották a vidéket. Az urakkal vetélkedtek a rablásban a kúnok, kik a királynéban rokonukat tekintvén, s pártfogását birván, csaknem ellenség módjára garázdálkodtak az országban. Magá a király, nejét elhanyagolván, csábító kún nők karjaiban élte napjait, fogyasztá fiatal-sága erejét.

Ama fosztogatások által az egyháziak is sokat szenvedvén, a pápához folyamodtak segedelemért. III. Miklós, Füleperfermői püspököt küldötte be. László hajlani látszék intéseire, tanácsaira. Esküvel fogadta, hogy a rendet helyreállítja. Esközlésére a kún urak is kötelezték magokat népök nevében, hogy valamennyien megkeresztelkednek, mert még sokan maradtak ősi vallásukon; állandó házakat építtetnek, minden rendetlenségtől óvakodnak. Csak Máté somogyi és sopronyi főispán nádorrá nevezetvén, rendeletet vőn a királytól, hogy személyében szorosabbra vonja a közigazgatás gyepelőit, büntesse a fékteleneket, szolgáltasson igazságot a megsértetteknek.

De javulása csak addig tartott, míg őt az egyházi urak környezték. Midőn ezek a pápai követtől Budán egyházi zsinatba gyűjtettek, László előbbi környezetében nem csak

visszatért szokott életére, hanem a zsinatot is szétűzette; a püspököket jószágaik elpusztításával fenyegette, ha a követtel tovább is egyetértének; és e fenyegetését Endre egri püspökön végre is hajtotta. A követe által ezekről értesült pápa ismét közbelépett, nem csak maga irt Lászlónak, iratott hozzá ipa a szicíliai s Rudolf római királyok által is; követét s a püspököket pedig kitartásra ösztönözte. Ennyi felől ostromoltatván, László végre bűnbánva fordult ismét a követhez. Újra királyi szavát adta, hogy mindent a szerint hajtand végre miként előbb ígérte volt; s többféle alapítványok s adományok által ügyekezett kiengesztelni az egyházat. Javulásának legvilágosabb jeleit még is azáltal adta, hogy a kúnok megfélemezésére s tett ígéreteik végrehajtására több gondot fordított. A kúnok a fegyelmet nem tűrhethván, Oldamur főnökük alatt föllázadtak, úgy hogy László hadat kénytelenítettett ellenök vezetni. Oldamur a Hódtavánál legyőzetett; de megszaladt seregéből sokan Erdélyen keresztül a Moldvában tanyázó nogáj tatárokhoz menekültek. De ide is utánok ment László, s egy újabb győzedelme után nem csak kúnokat, hanem velök együtt sok tatár családot is behozott az országba.

A komolyabb foglalkodás és előbbi kicsapongásai társainak, a kúnoknak e lázadása jótékonyan hatott a király kedélyére. Mind saját életében több diszt és rendet kezde tartani, mind a kormány ügyeiről komolyabban gondoskodék. Egy levelében még anyját is, ki szintén nem birta megtagadni kún erkölceit, komolyan meginté, hagyna fel a zágrábi püspökség javainak pusztításával. „Nem kevésbé megütődöttünk, úgymond, hogy kedves anyánk, kinek jó tanácssal illenék vezetni fiatalságunkat is a kormány ügyeiben, a mennyire kora hanyatlik, maga annyira kiméletlenebbé lesz az egyházi javak háborgatásában stb.“ S úgy látszik épen ez volt oka azon viszálynak is, mely ez időben a király és anyja között támadt.

Mind ez arra mutat, hogy ez időben, míg a pápai követ az országban időzött, a papság befolyása birt túlsúlylyal az ifjú királynál. De a mint ezek, mintegy biztosságba ringatva a király javulása iránt, kevésbbé forgolódtak körülötte, lassanként ismét elébbi környezete nyerte vissza a tért az udvarban, s befolyását a király lelkére: és ez, mintha kárpoztást akart volna magának szerezni a komolyabban s józanabbul töltött időért is, mind mélyebbre sülyedt a kicsapongó, rendetlen életbe. Társai annyira vették, hogy Erzsébet nejét, ki őt visszatartóztatni ügyekezett, a Nyulak szigetén elzáratta s nélkülözésekkel gyötötte; maga pedig kún ágyasai mellé az országban megtelepedett tatár nők közül is többeket felvett udvarába, s lemondván minden illemről, velök lakott, kún tatár módra öltözködött, velök dorbézolva tölté idejét, fogyasztá erejét s egészségét, vesztegette királyi tekintélyét. Kúnjainak, tatárjainak élén, miként több okmány tanúskodik, maga is fosztogatá az egyházakat s klastromokat. A közügyekkel annyira nem gondolt, hogy a tatárok, kiket az Oldamurral megszökött kúnok betörésre ösztönöztek, egész Pestig tűzzel vassal büntetlenül pusztíthatták s rabolhatták az országot. Ily fej alatt képzelhetni miként gazdálkodtak az országban a féket szigorúbb kormány alatt sem igen tűró olygarchák!

A püspökök s más jobb hazafiak vérző szívvel látták a haza e pusztulását, s mind magok, mind a pápa és a kardinálok által több ízben intették a könnyelmű királyt. Két ízben, 1286 s a következő évben reá is vették ugyan őt, hogy tartson országgyűlést az eláradt rablások és más rendetlenségek megfékezése végett. De ha mi jó azokon rendeltetett is, nem volt ki azt végrehajtsa; s minden az előbbi állapotban maradt. Maga László az 1287-ki országgyűlés után megjavúltnak vallja ugyan magát egy levelében; de a közügyek jobbra azért nem igen fordultak; mert ha akart vagy kezdett

volna is azokon valamit fordítani: a bajok már annyira meggyökereztek s eláradtak, hogy az övénél erélyesebb akarat sem birt volna egyhamar rendet teremteni.

A főpapság látván, hogy a királytól egyáltalában nem várhat védelmet az egyházi javakat fosztogató kúnok s tatárok ellen, maga erejéből akart magán segíteni: IV. Miklós pápa hozzájárultával keresztes háborút hirdetett ellenök. De ez még inkább nevelte a bajokat; mert volt eset, hogy a keresztesek a kúnokkal s tatárokkal versenyt raboltak. S aztán a király maga is pártolta e jövevényeket a keresztesek élén álló papság ellen. Péter erdélyi püspök, például, elfogta egykoron a rabláson kapott Árbocz kún urat, a király rokonát; de alig értesült arról László, egy kún csapattal tüstént rátört a püspökre s annak nem csak egyéb javait, hanem még székes városát, Gyulafehérvárat is elfoglalta. Ekként a kúnok s tatárok ellen hirdetett keresztesháború nyílt lázadásba hozta az országot a király ellen. A nép két pártra szakadt, melyeknek egyike a király, — másika az egyház nevében emelt fegyvert: a köznyának mindakettő egyaránt sokasította sebeit. A király nyílt rendeleteket bocsátott ki a keresztes hadjárat ellen, s bűnbocsánattal ügyekezett kivenni a fegyvert az egyház pártolóinak kezéből; és hol az nem sikerült, maga is haddal kelt fel ellenök.

És így állott a haza ügye Lászlónak mind haláláig, mely végre 1290-ben mentette meg tőle az országot. Halálát bűntársai, a kúnok okozták. Midőn velök Kőrösszeg mellett sátorok alatt tanyázott, közlők hárman, Árbocz, Törtel és Kemencse őt az éj csöndében, nem tudni mi okból, meggyilkolták. De a bajok, melyeket az ő könnyelmű, hanyag, rendetlen kormányja okozott, halálával nem szűntek meg: a királyi tekintély végkép lerontva, a közigazgatás organumai felbomolva, meggyöngülve, a rendes törvény uralma számúzve,

az erkölcsök nagy megromlásba süllyedve levén, az általa vagy alatta elvetett mag az évek hosszú során burjánzott, a közélet sok időre szánandó sínlődésben tengett.

XV.

IV. Lászlónak gyermekei nem voltak, egyetlen testvére pedig Endre tótországi vezér, Rudolf német király leányának jegyese, 1278-ban már nem élt; az Árpád-nemzetségnek még csak egyetlen férfi ivadéka volt életben, az ugynevezett velencei Endre. Midőn II. Endre 1235-ben meghalálozott, harmadik neje Beatrix, az eszei határgrof Aldobrandini leánya jó reményben maradt. Beatrix mostoha fiától IV. Bélától üldöztetvén, férje halála után pár hónappal titkon az apai házba futott vissza s ott nemsokára anyjává lőn István hercegeknek. IV. Béla a herceget, nem tudjuk mi okból, soha sem akarta befogadni a hazába. István az eszei udvarban fölnevekedvén, sokáig kaland- s viszontagságteljes életet folytatott. Kora ifjúságában urává akarta magát tenni a márkgrófságnak; de merénye fölfedeztetvén, futni kényszerült az eszei udvarból. A kétszeresen száműzött ezután Aragoniába vándorolt, melynek királynéja Jolánta, bár más anyától, szintén II. Endre leánya, neki féltestvére volt. De itt sem találta nyugtát a száműzött s Olaszországba visszatérvén, Ravennában podestává választatott. A polgárok azonban hamar észrevették, hogy tisztviselőjükből zsarnok készül s őt kiűzték városukból. István egy ideig a pápa kegyelem-kenyerét ette, némi egyházi javak jövedelmeit birván tőle. Végre Velenczében találjuk őt, házasságban a gazdag Morosini család leányával Katalinnal, kitől aztán Endre fia született. IV. László, minthogy rendetlen életmódja mellett atyává lennie nem nagy reménye volt, test-

vérének halála után az ifjú Endrét — mert István már szintén meghalálozott, — az országba híván, Tótország vezérévé nevezte ki. László halála után ránézett tehát a magyar birodalom öröksége.

Bár kételkedni nem lehet, hogy a hazafiak jobb része már László végső éveiben is benne látta az ország jövődjő királyát, Endrének mégis számtalan bajjal sikerült a trón birtokába jutnia s azon magát élete fogytáig fentartania. Azon zavarok és bajoknak, melyek az országban László alatt eláradtak, nem legkisebbike volt, hogy a nemzet politikai egysége is veszélyeztetett. Néhány főnemes oly roppant birtokra s hatalomra tett szert, hogy csaknem függetlenül élt s uralkodott az általak rettegésben tartott országrészekben. Ilyen volt egyebek közt Németújvári Iván, ki urat ismerni nem akarva, László tudta nélkül, sőt akarata ellenére saját kezére viselt még háborút is Albert osztrák herczeggel. Ez lett most Endrének is első ellensége. Midőn ez László halálának híret vevén, Fennena nejével az ország birtokbavétele végett Székesfehérvárra sietne, Németújvári Iván útját állván, őt a maga foglyává tette.

Hiveinek, kivált a főpapságnak buzgó működése következtében rövid időn megszabadult ugyan Endre, majd meg is koronáztatott Székesfehérvárott; de uralkodása ezáltal még korántsem lett biztosítva, s egész életében küszködni kellett belső s külső ellenségeivel. Egyszerre három vetélytársa is támadt. Egy kalandor úr, ki magát a még 1277-ben meghalt Endre vezérnek, László király testvérének hazudta, több czinkostársak segedelmével törekedett a trónt elfoglalni. Rudolf római király 1290-ki augusztus 31-kén Erfurtban az országot, mint IV. Béla által II. Fridriknek a tatárjárás idejében felajánlott birodalmi hűbért, egy okmánya által ugyanazon napon fiára, Albert osztrák herczegre ruházta. Végre V. István leánya

Mária, Sánta Károly szicíliai király neje is jogot tartott a trónörökösre s fiát, Martell Károlyt, Nápolyban magyar királylyá koronáztatta.

Legelőbb s legkönnyebben végezett Endre király az ál-Endrével. Koronáztatása után egyik hívét, György urat némi hadsereggel ráküldvén, őt az országból kiűzette. Veszélyesebb volt Martell Károly, kit a pápa is buzgón pártolt. Érdekében IV. Miklós, bár más szín alatt, már 1291 elején szent széki követet küldött az országba, hogy pártját szaporítsa. Sőt mivel értesült, hogy Rudolf az országot birodalmi hűbérnek nyilvánította, ő viszont kijelenté, hogy arra egyedül az apostoli széknak van joga, s Rudolfot megintette, ne merészelje arra kezét kinyújtani. Rudolf azonban evvel egy ideig nem sokat látszék gondolni; sőt nehogy új szerzeményében őt és Albert fiát Venczel cseh király, IV. Béla Anna leányának unokája háborgassa, még őt is részeltette az örökségben, az ország északi részeit a Dunáig neki adván birodalmi hűbérül. Albert nem is késett a birtokbavétellel s a határszéleken megkezde foglalásait.

Ha az úri osztályban az erkölcsök annyira elmételyesedve nincsenek, mint fájdalom, a történet mutatja, ezen külavatkozás inkább előnyére, mint kárára szolgált a hazának. Felébresztheti vala hazafiuságukat, büszkeségöket, nemzeti érzetöket, hogy felhagyva belviszályaikkal, lemondva önző céljaikról, állítsák helyre a közzavart és rendetlenséget, melyet László kormánya maga után hagyott s egy férfiú gyanánt ragadjanak fegyvert, hogy értésére adják a pápának és a császárnak egyaránt, miképen róluk, nélkülök senki sem fog rendelkezni. De most tűnt ki leginkább, mily gyászos hatású volt László tizennyolez évi kormánya, mennyire eláradt az önzés, mennyire megromlott a közerkölcsiség. Miként a király és a királyné levelei tanusítják, ezer bajjal,

alig legyőzhető akadályokkal küzdve, juthatott csak Endre annyira, hogy végre egy akkora hadat szedjen össze, melylyel Albert követeléseit ellensúlyozhassa. Szerencsére, épen ez időben halt meg Rudolf, minek következtében aztán Albert, segélyt a birodalomból nem nyerhetvén, maga pedig, hogy az Ausztriába tört Endrének ellentállhasson, felkészülve nem lévén, békét ajánlott, követeléséről lemondott s a kezén lévő magyar várakat visszaadta.

XVI.

„Hosszú és mondhatatlan sanyarúságok szélvészei után megengedettett, éldelnünk a békesség nyugalmát“, úgymond egy levelében a királyné 1291 végén. E békét a jó indulatú Endre a belső rend helyreállítására ügyekezett fordítani. Miként már az osztrák hadjárat előtt Székesfehérvárott, úgy annakutána Gyulafehérvárott országgyűléseket tartott. Biztosítá ezeken az egyházat, hogy azt jogaiban s javaiban fentartja; a nemességet, hogy a főispáni méltóságokat sem jövevényeknek, sem pogányoknak vagy nemteleneknek, sem azoknak nem adományozza, kik az országnak ártalmára voltak, rablásokat s más rendetlenségeket követtek el; hogy örökül sem egyházi sem világi úrnak nem adja a megyéket, s nem fogja tűrni, hogy méltóságaikat az urak másoknak pénzen bérbe adják; a birtokviszonyokat az egyházi s világi tanácsosokkal meg fogja vizsgálni; nádort, főtárnokot, országbirót, alkancellárt a nemesség tanácsa szerint nevezend. Kikötötte tovább a nemesség, hogy midőn a nádor a megyékben törvényszéket tart, a főispán s a megyei négy bíró mindig jelen legyen s ügyeljen fel annak ítéleteire. A rablóvárak rontassanak le. Az országgyűlés Székesfehérvárott évenként megtartassék, s akkoron a főispánok eljárása vizsgálat

alá vettessék, hogy az érdemesek jutalmat, a bűnösök büntetést vegyenek. A király a bűnösöknek személyeikre nézve kegyelmet adhat ugyan, de az általok megkárosítottaknak köteles elégtételt szolgáltatni. A bírák által elmarasztaltak sem a királynál, sem az uraknál nem nyerhetnek védelmet az ítélet ellen stb. Valóban sok és nagy bajoknak kellett ott létezni, hol ily és hasonló törvények hozatala látszott szükségesnek. Egyébiránt az országgyűléseken kívül is számosak ez időből III. Endre intézkedései, tanúsítók, hogy szívéen feködött az ország java, s azt nem kisebb buzgalommal mint szakértelemmel igyekezett előmozdítani. Itt elorzott birtokot ad vissza; amott bányásztelepeket szállít be a külföldről; emitt a városi polgárok jogait gyarapítja, s még az izraelitáknak is egyenlő lételt biztosít a többi polgárokkal; amott ismét a kereskedést szabadítja fel bilincseiből s élénkíti a vámok rendezése által. Szóval, meglátszik rajta, hogy a jól rendezett Velenczében nyerte ifjúkori neveltetését.

Ezen intézkedései alatt harmadik vetélytársát, ki még fenmaradt, a nápolyi Martell Károlyt sem vesztette el a király szeme elől. Károly Dalmátországban igyekezett magának pártot szerezni, mi végett Spalatót s a többi városokat kereskedelmi kedvezményekkel csábítgatta. Endre, hogy e törekvéseknek a helyszínén jobban ellentállhasson, az 1292-dik év egy részét a Dráván túl tölté, s a tartomány vezérségét édes anyjára, Thomassina Katalinra ruházta, nagybátyját, Morosini Albertet adván melléje segédül: a tengeri bánságot pedig örökösen átadta a Brebiri grófoknak; Pál, György és Mladin testvéreknek, oly feltétel alatt, hogy minden háborúiban 500 fegyveressel szolgáljanak zászlai alatt.

Martell Károlyt csak a pápa pártfogása teheti vala veszélyessé Endrére nézve, miután tehát IV. Miklós 1292-ben meghalt s a pápai szék két évnél tovább üresen maradt,

Endrének kevesebb oka lett félni a trónkövetelőtől. Mindemellett 1293-ban mégis védő s támadó szövetséget kötött Albert osztrák herczeggel, Venczel cseh királylyal és Henrik bajor herczeggel. A szerződés szerint ezek neki Martell Károly ellen, ő pedig Albertnek Adolf német király ellen ígért segedelmet. Még nagyobb megnyugtatóására vált Endrének az, hogy 1295-ben Martell Károly meghalt, fia pedig Robert Károly, kire az igényeit átörökölte, még kiskorú gyermek volt.

XVII.

Endrének, míg vetélytársakkal állott szemközt, hogy szükség esetében az urak segedelmére támaszkodhassék, ezek iránt kiméletesebbnek lennie és túrnie kellett féktelenségeiket; legfőlebb mellékesen érinté őket, midőn a közép osztályú nemességnek, a szászoknak, a városoknak s az egyháznak védelmet biztosított az elnyomások s hatalmaskodások ellen. Mihelyt azonban magát a trón birtokában megerősödvé érezte, a zavargók, a rendbontók megfélemezését, a birtokviszonyok rendezését is erélyesebben munkába kezdé fogni. E végett már Horvátországba utazta előtt meghagyta volt Báldi kamarai grófnak, hogy a birtokviszonyokat a szepesi kerületben, hol azok Loránt és Gergely rabló urak erőszakos foglalásai következtében igen megzavartattak, vizsgálat alá vesse s rendezze. Hasonló megbízásokat más hiveinek is adott az ország külön vidékeire nézve. Midőn pedig Horvátországból visszatért, a felvidéket, Zólyomot, Thuróczot, Liptót, a Szepeséget személyesen is bejárta, hogy a féktelen urak által elfoglalva tartott koronai javakat s egyéb közjövödelmeket, melyek László kormánya alatt fölötte megcsökkentek, némileg helyreállítsa. Nem kevesebb buzgalommal s erélylyel igyekezett

továbbá az elnyomott, megkárosított egyeseknek is igazságot szolgáltatni, szigorral büntetvén a rendhez simúltni nem akaró urak féktelenségeit.

De ez által darázs-fészekbe nyúlt a jóakarató, derék király. A küzdelem, mely ezóta közte s a rendet nem tűrő olygarchák közt kifejlett, egész életét megkeserítette s végre is kora sirba vitte az úgy látszik, érzékeny kedélyű, a nehéz körülmények fölött győzedelmeskedni minden jó akarata mellett sem tudó Endrét. Az érdekeikben fenyegetett urak, Loránt vajda s testvérei, Németújvári Iván, Ujlaky Ugrin s többen mások, az engedelmességet megtagadván, nyíltan vetélytársához, a gyermek Robert Károlyhoz hajóltak, alatta bizton remélvén tovább is üzhetni törvényszegéseiket. Endre magát ellenök megerősítendő, első nejének halála után Albert osztrák herceg Agnes leányával kelt újabb házasságra.

És volt is szüksége Endrének külsegélyre, mert az említett magyar urakon kívül az új pápa, VIII. Bonifác is erélyesen kezdé támogatni Robert Károly ügyét. Ő 1297 elején Nápolyt, mint szentszéki hűbért, mellőzve az egyenes örököst, Robert Károlyt, Sánta Károly ifjabb fiára szállította, kétségkívül oly szándékkal, hogy amant Magyarország trónjára emelje. Ez volt czélja a pápának abban is, hogy Spalato megüresült érseki székére a választott egyént mellőzvé, Mária szicíliai királyné, Robert nagyanyja házi káplánját nevezte ki. Az új érsek, Mária királyné utasítása szerint, oly buzgó ügynöke lett a trónkövetelőnek Dalmát- és Horvátországban, hogy ott számos urak, egyebek közt még a Brebiri grófok is, daczára annak, hogy Endrének köszönhatték a tengeri bánáság örökös birtokát, Robert Károly pártjára állottak. A papság eddig általában buzgó híve volt Endrének; épen ennek s kivált Ladamér esztergami érsek erélyes pártolásának köszönhetette, hogy László halála után, minden zavarok s ellenzések daczára, oly

hamar birtokába jutott a koronának. A pápa most a papság kebelében is minden módon igyekezett pártot szerezni véden-
 czének. A püspökök többségének hazafiui indulata ellentállott
 ugyan a csábitásoknak; de mégis igen nagy veszteség volt
 Endrére nézve az, hogy a Lodomér halála után az esztergami
 székre jutott György új érsek a pápa céljaira megnyeretvén,
 leghevesebb pártolójává lett Robert Károlynak.

Endre aggodalommal látta belső ellenségeinek sokasultát:
 megfélélnkült, erélyével alább hagyott. De e változás már nem
 engesztelte ki a pártos urakat, kik Károly pártolásának ürügye
 alatt könnyebben valósíthatták önző céljaikat. A zavar és
 pártoskodás nőttön nőtt. Endre, híveinek tanácsára, a közvéle-
 ményhez fellebbezett: 1298-ban Pestre országgyűlést hirdetett,
 hogy a nemzet maga is szóllaljon fel a hazájokat ellenség
 gyanánt dúló urak ellen.

„Rendeljük — ez lön egyebek közt a nemzet végzése —
 hogy a királyi vérből származott Endre urat, mint az ország
 természetes urát tiszteljük; és hogy személyében a királyi
 méltóság teljes fényében tündököljön, minden királyi s király-
 néi javak adassanak neki vissza, bár ki kezén legyenek is.“
 Mily állapot, melyben ily törvény megalkotása lön szükségessé!
 Mennyire elenyészve kellett lenni a királyság tekintélyének
 és hatalmának, hol gyűlésileg kellett végzeni, hogy a királynak
 az illő tisztelet megadassék! És ez eléggé megfejtí, miért ma-
 radtak sikertelenek a többi, különben czélszerű, hasznos tör-
 vények is, melyek itt alkottattak. Rendeltetett például, hogy
 a hatalmasok a rablástól, pusztítástól tartózkodjanak; hogy a
 rablóváarak lerontassanak; hogy a király embere a négy me-
 gyei bíróval s a káptalan biztosával minden megyében nyo-
 mozza ki az elkövetett rablásokat s jószágfoglalásokat; s há-
 rom hónap alatt minden megkárosított elégtételt nyerjen stb.,
 mind jó, hasznos törvények. De ki hajtassa végre azokat, ha

a féktelen urak engedelmeskedni nem akarnak? A király, kinek a tiszteletmegadást is parancsolni kellett? És valóban szeme előtt állott a közügyek e szomorú helyzete a rendeknek. Mit végeztek tehát? „Ha kik pedig ezen hatalmasok közül fellázadnának, kiket a király úr országának haderejével megfenyíteni képes nem volna, szabad legyen neki a külföldre folyamodnia segedelemért, melylyel a bűnösök féktelenségét megtörhesse.“ Annyira jutott az ország, hogy annak összes nemessége, a tulajdonképen való nemzet, külsegedelemre utasítja a királyt, hogy a megalkotott törvényeket végrehajthassa!

Kell-e még mondanunk, hogy e törvények, különben az égető szükség kifejezései, egytől egyig végrehajthatlanok maradtak? Pedig a törvények a polgárin felül még azon sanctióval is felvérteztettek, hogy áthágóira a főpapság egyházi átkot mondjon. Ámde ezen is segített György esztergami érsek, kit a pápa még sz. széki követté is kinevezett. Ha kiben a pártos, lázongó urak közül még volt annyi vallásosság, hogy az egyházi átok furdalta lelkiismeretét, az alól minden pillanatban feloldozást nyerhetett György érsektől. Így történt egyebek közt Németújvári Ivánnal.

Az ország rendei a hozott végzések szerint 1299-ben is összegyűltek Rákos mezejére. György érsek sz. széki követtségének paizsa alatt ekkoron már annyira neki bátorodott, hogy megbizottai által a király ellen nyíltan vádat emelt a gyűlés előtt; a püspököknek pedig meghagyta, hogy a gyűlést odahagyva nála jelenjenek meg Veszprémben. Sem a királynak, sem a főpapi karnak, bár különben az érsek felhívásának nem engedelmeskedett, sem a nemzet képviselőinek nem volt bátorsága megfenyíteni a pártos érseket. Sőt alkudozni kezdtek vele, kiről pedig tudhaták, hogy engedni nem fog. Mert hiszen ő pártfeleivel már a gyűlés előtt sürgette volt a pápát, hogy küldje be nekik mennél előbb királyukat, Robert

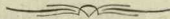
Károlyt. Azon hír, hogy a pártos urak a gyűlést meg akarják támadni, minden végzés nélkül szétűzte a rendeket.

Endrében, bár magára hagyatott, még egyszer fölébredt fájának büszkesége: hadat küldött Németújvári Iván és Miklós várai ellen, kik leginkább garázdálkodának. A pártos urak ellenben viszonzásul Brebiri György által 1300 nyarán Zág-rábba hozatták, György érsek által pedig megkoronáztatták a gyermek Károlyt. Endre büszkeségében azt színlelé, hogy őt nem igen aggasztja Károly jelenléte az országban; mindazáltal, mit eddig nem tőn, követet küldött Rómába, a trevisoi Bonzano Pétert, s egyebek közt üzené általa, hogy vetélytársát, ha kézre kerítheti, Rómába küldi.

Aggodalmait és szégyenérzetét akarta-e színlelt közönyösséggel elpalástolni? Vagy abban bizott-e, hogy Albert osztrák herceg s ipja segedelmével, ki neki 1301 nyarára erős segéggel ígérkezett bejöni az országba, a pártoskodásnak fegyverhatalommal lesz urává? — Endrét e küzdelmek közül 1301-ki januárban kiragadta a halál.

Benne kihalt a honalkotó Árpád nemzetségének férfiága. Újabb korban némi okmányok hozattak napvilágra, melyek szerint a Crouy-Chanel grófok nemzetségében még léteznék az Árpádok férfi sarja. Ezek szerint István herceg, midőn Aragoniába vagy onnan vissza Olaszországba vándorolt, Franciaországban, Dauphineban egy Crouy és Chanel nevű birtokot szerzett volna. Szinte ezen okmányok szerint, III. Endrének, midőn 1278-ban Magyarországra jött s tótországi vezérré lett, első, de akkoron már meghalt, ismeretlen nejtől két fia volt volna, Felix és Mark, kik már 1282-ben osztoztak nagyapjuk francia birtokán. Végre ugyanezen levelekből látjuk, hogy Felix már 1286-ban meghalt, három fiat: Antalt, Endrét és Jánost hagyván maga után. Ivadékról ivadéokra a leggondosabban összegyűjtettek az okmányok huszonkét nem-

zedéken keresztül, s a huszonharmadikat tennék a máiglan élő grófok. Az okmányok közkézen forognak; de hitelességök az által semmit sem nyert. Magát a főokmányt, az 1282-ki osztálylevelet, mely Grenobleben őriztetik, kellene szoros diplomatikai vizsgálat alá vetni. Részünkről addig nem adhatunk hitelt ezen okmányoknak, míg a következő ellenvetések meg nem czáfoltatnak: 1. Hogyan történhetett, hogy Endre 1278 óta a tótországi vezérség biztos, nyugodalmas birtokában fiait Felixet és Markot magával, vagy magához be nem hozatta, hanem egy csekély kis birtokon hagyja Franciaországban szükölködni? S még inkább miért nem hozatta be őket s unokáit, midőn a trónra jutott, kivált miután fimagzatban úgy is hiányt szenvedett? 2. Lehet-e, hogy 1236-tól, mint István herczeg születési esztendejétől, 1286-ig, mint Crouy Felix halálának évéig, tehát ötven év alatt négy nemzedék szülessék, s pedig úgy, hogy az utolsó már három tagból álljon?

VI.

AZ ANJOU KIRÁLYOK HATÁSA
MAGYARORSZÁGRA.

1841-KI DOLGOZAT. MEGJELENT A TUDOMÁNYTÁR IX. KÖTETÉBEN.

Az Árpádok korszaka Magyarországon a nemzeti meghonosulás, fejlődés, erősödés korszaka volt, melyben a kalandor, pogány nép az európai társas élet formáit s a kereszténységet fölvevén, a szilajság durva kérgét magáról lehámozta, s az ázsiai vad törzsökbe az európai polgáriság elemeit lassanként beoltotta.

Ezen bel-állapotok körül forog jobbra e korszak alatt a nemzet története; a politikai viszonyok, melyekben honunk a külfölddel érintkezésbe jött, a háborúkon kívül, melyeket a kül-erőszak elfordítása vagy sérelem megtorlása végett viselt, másra nem igen terjeszkedének, s európai érdekűekké alig egy pár-szor s csak rövid időre váltanak. A küzdés czélja az ország-lási rendszer, személyi állapot s közigazgatás, szóval az alkotmány kifejtése volt, s a belső forrás hevessége nem igen engedett a magyarnak időt ama lármásabb ügyekbe avatkozni, melyek Európa piacznán megfordultak. A királyok csak nemzeti érdekre irányozhatták politikájokat, mert a haza s fejedelem java egymástól elválhatlan volt; azon meghasonlás, mely néha a fejedelem s országnagyok közt támadt, nem egyéb volt, mint a királyság s nemesség, monarchia és aristocrazia közti vita a status-hatalom felosztása miatt; a nemzet érdekével a királyé soha sem ellenkezhett. S innen magyarázható: miért a nemzetnek e korszak alatti történetét a kirá-

lyokétól, melylyel amaz a legszorosabb összefüggésben áll, elválasztani nem lehet.

Az Anjou királyház, mely az Árpádok kihaltával a fejtelenségnek nyolcz évi zavargása után a magyar trónra emeltett, más színt adott hazánk történetének, s attól a királyok történetét különválasztotta. Robert Károly s Lajos politikája, mely a kül- és bel-viszonyoknak egyiránt nagy fordulatot adott, elődeikétől lényegében elütött; benn az uralkodó s a hazai érdekei előbbi egységeket elvesztvén, egymással egynémiben összeütköztek; a királyoknak családjuk emelése s a szerzett koronák megtartása, nem kevésbbé, s talán még inkább feküdt szívükön, mint az ország érdeke. A kül-viszonyokban pedig ugyanazon indító okból a szerény közönyösség helyébe egy, néha tolaikodó, mindenbe avatkozó politika lépett, mely minden alkalmat megragadott, minden eszközt, pénzt és fegyvererőt mozgásba tett hatalmának terjesztésére. Robert Károly házassági szerződéseit a leggondosabb számításal kötö politikai céljainak megközelítésére; a francia, lengyel és cseh királyokkal, az osztrák fejedelemlal stb. szoros frigybe s különféle diplomatikai szerződésekre lépett; a szomszéd viszálykodó fejedelmek közt pénzereje s nagy részben erre alapított tekintélye által, egyeztetői, békebirói befolyást vívott ki magának; s ily alkalommal nagy diplomatiai ügyességgel tudá megvetni alapjait azon emeltyüknek, melyek házáat utóbb annyira felmagasztalták. A második Anjou, Lajos, a lengyel király számára tartományokat foglalt, s őt magát, a pápát, az osztrák herceget stb. megtámadói ellen többször s néha minden közvetlen önérdek nélkül, védelmezte. Ezen nagy fontosságú álláspontnak, melyet e királyok a külföld, sőt Európa politikai viszonyaiban elfoglaltak, következése volt aztán, hogy Magyarország történetei európai érdekűekké emelkedtek; a lovagi szellem által nagy nevet nyert Lajos alatt pedig hazánk a

szomszéd országokra nézve feltételező hatalommá lett; s az adriai, balti s fekete tengerig hangzott Lajos fejedelmi parancsa.

Azonban e beavatkozás a külföld ügyeibe, e diplomatiái szerződések s frigykötések, ezen országfoglalások s öröklések, az aldunai s Adria parti tartományokat kivéve, kevés, mondhatni, semmi hasznára sem váltak az országnak. A Lajos halála utáni történetek világos bizonyosságai annak, hogy a czélt, mely neki s atyjának, nagy uralkodói tehetségeiknél fogva kitűzve volt, egynémiben eltévesztették. Nem tagadhatni ugyan, hogy ők e befolyásaik által az ország külviszonyaira nagy hatással voltak; de annak eredményét állandóvá tenni elmulasztották. S meg kell vallanunk azt is, bár mily tisztelői legyünk különben a nagy királynak, és sokban jeles atyjának, hogy a hon jólétére s boldogítására irányzott nemes munkálkodásaik történetébe nagyságkór, mely hatalomezímeit minden módon szaporítani törekvék, pazar udvari fényűzés, mely sok, a nemzet javára fordítható kincset elnyelt, s gyakran haszontalan fegyverzaj vegyült. Meg kell vallanunk, hogy, bármily csillogó színt öltének is föl kormányzatuk alatt Magyarország történetei, a haza hatalmában és tekintélyében igen keveset gyarapúlt.

Mind az, mi alattok Magyarország ezen érdekeit emelni látszék, nem annyira az ország sajátja, mint az ő személyeségekről visszasugárzó fény, mely velök együtt eltűnt, kevés nyomot hagyva maga után.

Alig hunyta be szemeit a nagy király, Lengyelország hazánktól elvált, Dalmátországot Velence visszafoglalta, az aldunai tartományok magokat nagy részben függetlenekké tevék s a töröktől nem ritkán csapásokkal sujtattak. Mi egyébnek tanúja mind ez, ha nem hogy e fényes kormányok foglalni inkább tudtak, mint megtartani; s az ország külviszonyát nem a

legszilárdabb alapra, a nemzet természetes érdekeire és sajátos elemeire építették?

Maradandóbb volt az Anjou ház kormányának eredménye a belviszonyok tekintetében, miért is az bővebb vizsgálatot s fejtegetést érdemel.

I.

Az Anjou királyok hatása a belső politikai körülményekre.

A) Az országlási rendszerre.

a) Királyságra.

Robert Károly a nemzet szabad választása által lépett a királyi székre. De neki sikerült reábirni a nemzetet, hogy a választási jogáról lemondván, az örökösödést családjának fiú ágára általgegye; mit aztán Lajos, gyermeke nem lévén, a leányágra is kiterjesztett. S így a választási királyság ismét örökös királysággá alakult.

Robert Károly finom tapintatú, ügyes politikájával, Lajos jelleme nagyságával, melyben annyi szép s tündöklő tulajdonokat egyesít, mind a kettő pedig udvartartásának pazar pompája által a királyságnak, melynek tekintélye elődeik alatt majdnem megsemmisítve volt, vakító fényt s alapot kölcsönözének. Károlynak ugyan a forrongó pártzajok közt sokáig kelle vívni királyi tekintélyért¹⁾; de Csák Mátéban végre megszűnt az oligarchák túlnyomó hatalma, s Károly, kitől eleinte annyian idegenkedének, végre nagy tekintélyben vált el népétől. Lajos-

¹⁾ Trónja is oly ingatag volt eleinte, hogy annak megerősítésére egyebek közt egy új katonai szerzetet alapított *Fraternitas militiae s. Georgii* cím alatt, melynek rendeltetése volt, miként rendszabályai bizonyítják, a király személyének és trónjának védelme.

nak pedig lovagi jelleme, bátorsága, igazságszeretete s adakozása oly tiszteletet s népszerűséget nyert, minővel sz. László után egy királyunk sem birt volt. A pénzügy czélszerűbb elrendeléséből az elidegenített királyi javak visszaváltásából, kivált pedig a nagyobb szorgalommal művelt bányákból a kincstárba folyó pénzerő a személyesség mellett hatalmas eszközül szolgált a királyság megerősítésére.

A monarchiai elvnek mind a két király egész erejéből iparkodék tágasb alapot vetni; mire azonban nem mindig a legczélszerűbb eszközöket fordították. Az az önkény, melylyel a kormány gyepelőit igazgatták, czélhoz a királyság s monarchiai elv erősítésében épen nem vezetett; sőt minden bizonynyal visszahatásra ingerlendette az aristocriatiát, ha szerencsére ennek képviselőit, a hatalmasabb főurakat különféle módon érdekeikbe vonniok nem sikerül, s ezen önkényesen gyakorlott hatalmat kevésbé óvakodnak vala a nemzet kényesb jogainak zsarnoki megértésére fordítani¹⁾. — Hogy az udvari tanács, melyet a zászlós urakból s főpapokból szerkesztének, könnyebben kormányozható volt a közönségesen zajos országgyűlésnél, minek azt helyébe tolák, nem tagadható: de az is bizonyos, hogy mit ez uton a királyok személyes vagy családi érdekeik tekintetében a fő-nemességtől nyertek, mind az a királyság rovására történt, s annak hatalmát nem kevésé csökkentette; ez azonban tüstént észre nem véteték, s csak miután e királyok személyessége megszűnt hatni, tűnt ki világosan, hogy az a féynimbus, mely kivált Lajos alatt a magyar királyságot övedzé, nem ennek elemeiből, hanem a király személyességéből sugárzott ki s ez kölcsönzé a királyságnak,

¹⁾ Károly e tekintetben csak egyszer lépett túl a korlátokon, midőn t. i. a Zách családot az atya bűnéért oly boszúszomjjal bűnheszté; azonban ő e zsarnokság vádját is iparkodék magáról elhárítani; az ország-tanács által mondatá ki az ítéletet.

nem ez annak a tekintélyt. S tagadhatlanul egyik legnagyobb hibája az Anjouk kormányának, hogy miután személyes tulajdonaik s kormányzói ügyességök által a királyság hatalmát s tekintélyét oly annyira fölemelték: a trónnak az előbbi zajos időkben meggyöngített alapját nem szilárdították meg oly intézmények által, melyek nemzeti elemekből származtattak, s ennél fogva tartósabbak lettek volna. E célra kétségentül legüdvösebb hatású leendett országgyűlések tartása s ezeknek kellő szabályozása által eszközöndett meggyöngítése a túlnyomó oligarchiának. Ennek elmulasztása okozta, hogy alig hunyt el a szeretett, dícsőített nagy király: egy lázadás, melyet féktelen oligarchák ütének, a trónt már is alapjaiban megingatá, özvegyét életétől, leányát s koronáinak örökösét szabadságától megfosztá, vejét pedig, ki leányával az örökségben osztozék, sokáig tartó háborgások veszélyeibe döntötte.

b) Személyi állapotra, mint a jogok alapjára.

1. §. Sokkal dúsabb volt következeiseiben az Anjouk hatása polgári alkotmányunk másik főágára, a személyi állapotra, s oly maradandó azok némelyike, hogy részben máig is fennállanak. Mindenek előtt az országgyűlések mellőzése, s azoknak helyébe a zászlósakból s főpapokból álló országtanács rendelése e tekintetben is igen káros következményeket hozott elő. Az oligarchiának mód nélküli megerősödése, mit Károly több főispánságoknak egy személyre ruházása ¹⁾, Lajos pedig leány örökösének javára gyakorlott adakozása által igen elősegített, nem csak miként főnebb említém, a királyi hatalmat utódai alatt igen megcsökkenté, hanem a nemzeti jogokat

¹⁾ Például Drugeth János nádor s kúnkapitány egyszersemind Somogy, Tolna, Bács, Fehér, Ung és Zemplén megyék főispánja volt; Tamás, erdélyi vajda hasonlóképp Arad, Csongrád, Szolnok stb. megyékben viselé e tisztséget.

is veszélyezteté. Azok a nemzetet elemeiben felforgató villongások, melyekkel utóbb a féktelen oligarchák a hazát magánérdekeik miatt háborgatták, nagy részben ez oknak következményei. Zsigmond kénytelen volt magát a főnemesi kény s hatalom alá hajtani, mely minél kevesebb egyénben központosult, annál könnyebben pártra szaggatta az országot, annál inkább veszélyeztette a nemzeti jogokat. A főnemesség már Károly alatt is elégszer megsérté királyának példájára az alnemesség jogait; s a királyt ennek többszöri kérelmei sem bírhatták rá, hogy II. Endre arany pecsétes oklevelét megerősítse. Lajos teljesíté ugyan a nemesség e kérelmét; de ez még nem volt elég az oligarchia hatalmát megkorlátolni.

Lajos igen szaporítá a nemesség osztályát az által, hogy a királyi szabad pórokat, kik eddig az udvarnokok nevét viselték, s csak a királyi udvar számára teendő némi természetmennyek szállítására, s más személyes szolgálatra köteleztettek, a nemesi osztályba emelte: nem csak hogy ez által a királyi zászlóaljokat szaporítsa; hanem azért is, hogy az alnemességet, mely mind a mellett is, hogy országgyűlések nem tartatván, a közügyek igazgatásából kizáratott, a király-választásnál mégis nagy befolyással birt, részére nyervén, leányának örökösödését könnyebben kivihesse. Innen veszik eredetöket azok a számos egytelkes nemesek, s ily nemességből álló falvak. Lajos ebben célját érte: a megajándékozottak nagy ragaszkodással voltak iránta, s a „*püissimus rex*“ név alatt sokáig emlékeztek jötevőjükről.

2. §. Lajos a külföld hűbéri rendszerével egészen megbarátkozott lévén, nem tűrhette, hogy II. Endre oklevelének egyik pontja, az allodialis rendszer szellemében, a nemeseknek oly jogot tulajdonított, minél fogva ezek jöszágait, kivált megszakadás esetében, egyházaknak vagy magánosoknak is elajándékozhatták, átörökíthették. E jognak ő, ki a hűbé-

rinél jobb rendszert nem ismert, több oldalú kárát látta: ennek tulajdonítá, hogy számos családok az ősi jószágok elidegenítése által szegénységre jutván, hadállítási tartozásaik teljesítésére képtelenek lettek; s hogy mind azon ősi jószágokon fekvő hadszolgálati kötelesség, midőn azok egyházak birtokába jutnak, a hadügy nagy kárára megszűnik. Ez oknál fogva nem kételkedék Lajos, hogy az országnak javát mozditja elő, midőn e hiedelme szerint káros jogot eltöröli. Szándékában őt igen megerősíté az, s könnyíté is annak kivitelét, hogy maga a nemesség is, mely a nyugoti országtani eszmék befolyása által e korban a hűbéri formákkal már eléggé megbarátkozott volt, károsnak tartani látszék e joggyakorlatot; erre mutat legalább a Robert Károly alatt (ki a nemesség ezen ősi birtokjogához nyúlni még nem bátorkodék, s a javaknak csere, eladás, átörökösödés általi elidegenítését nem ellenzette) már többször előfordult azon eset, miszerint a nemesek, ősi javaikat elidegeníteni szándékozván, a királynak megegyezését kérték ki¹⁾. Midőn tehát 1451-ben az alnemesség kérelmétől reábiratván, II. Endre oklevelét megerősíté: ennek negyedik cikkelyét, mely e jogot magában foglalá, erejétől megfosztotta: „Megerősítjük . . . — mond — kivéve azon cikket, miszerint az örökös nélkül elhaló nemesek jószágait egyháziaknak vagy másoknak, kiknek akarják, életökben vagy halálok esetén másnak elajándékozhatják, átörökíthetik, eladhatják vagy akármiképp elidegeníthetik. Sőt erre ezentúl semmi joguk se legyen, hanem jószágaik ezután testvéreikre s azoknak maradékaikra törvényszerűleg és minden ellenmondás nélkül átszálljanak.“

Ez tehát eredete hazánkban az ősiségnek. Azonban a hűbéri elvet e rendeletében tisztán nem alkalmazta volt Lajos, s azért a czélt sem érte el, melyet ez által megközelíteni szán-

¹⁾ Például 1437-ben Drugeth nádor engedelmet kért, ó-falvi birtokát a karthausiaknak ajándékozni. Katona 9, 114. stb.

dékozott, t. i. a nemesi családok elszegényedésének, s a hadügyre ebből származó károknak meggátlását. E célra még a jószágok oszthatlansága, s az elsőszülötti örökösödés volt volna szükséges, miként mind a kettő hűbéri alkotmányú országokban valóban fenállott. De ez ellenkezék a magyarok fogalmai-val a szabadságról, s a külön nembeli gyermekek egyenlőségéről, miszerint az ősiség törvénye mellett a javak nem csak fiú, hanem leány gyermekek közt is felosztattak, s a hűbéri forma az allodialis rendszer szabályaival összeolvasztatott. Az ősiség ekként csak a királyra nézve tévén a javakat hűbériekké, csak a kir. kincstárnak hajtott némi hasznot, a nemességet pedig minden haszon nélkül korlátolá szabadságában. E vegyes alakban áll fenn máig is a nemesi ősi javak birtokjoga, s lehet, hogy épen ezen elvegyület, mely a birtokjognak némi szabadsabb szint kölcsönöz, okozta ezen, az ország anyagi érdekeire oly igen károsan ható, az alkotmány ősi elemeivel nem egyező törvénynek mind eddigi fenmaradását.

3. §. A papság iránt, melynek trónjokat köszönheték, igen adakozók valának az Anjou királyok. Lajos, kinek lovagi szelleme ez irányban is kifejtve volt, vetélkedék anyjával az egyház gazdagításában. Bonfin szerint az ország harmadrésze az egyház s egyháziak birtokában volt Lajos országlatának végével. Királyi jogait azonban mind e mellett is fentarták az egyház ellenében. Károly ugyan országglása elején, hálából a pápa iránt, neki engedé át a főpapok kinevezési jogát, magának csak az ajánlást tartván fenn. A honi papság azonban e jogot nem sokára magához ragadta; a püspököket a káptalanok választák, s az érsek megerősíté; így választatott 1399-ben Chanadin egri püspökké a káptalan, s erősített meg az esztergami érsek által ¹⁾. Károly

¹⁾ Az egri prépostnak erről szóló oklevelében pedig egyebek közt ez is olvasható: „— electione vestra sic solenniter celebrata ad praesentiam ven.

ezt, míg a trónon eléggé magát meg nem erősítette, kénytelen vala tűrni; de később e jogot maga gyakorolta, az egyházi méltóságok betöltésében az ország s kormány érdekeit is mindig szem előtt tartván.

A papságnak ajándékozott jószágokat azonban mind a két király úgy tekinté, mint oly tőkét, melynek kamatjait szedni jogositva volnának; midőn gyakori hadviselésökben pénz-segélyre volt szükségök, gyakran nemcsak az egyházi tized harmadrészét lefoglalták, hanem néha önkényes adót is vetének a püspökökre; a gazdagabb püspökségeket pedig a főpapok halála után törvényes időn túl is üresen hagyták, s azoknak jövedelmeit, sőt a meghalt vagyont is kincstárok számára foglalták le. Így tett például Károly 1336-ban a boszniai főpappal s püspökségével; s ámbár a káptalan a megürült széket Lorándy Lőrincz megválasztása által mindjárt betölté, Károly neki mégis több ideig nem engedte meg a püspökséget elfoglalni. Hasonlókép. cselekedett 1337-ben a meghalt kalocsai érsek jószágaival; miért aztán Károlyt László, pécsi püspök, ki a kalocsai széket igénylé, Rómába utazván, a pápánál be is vádolta. Lajos volt első királyaink közül, ki az esztergami érsek számára a bíbornoki méltóságot megszerzette.

4. §. A városi polgárosztályt mind a két király úgy tekinté, mint az ország lakosainak egyik leghasznosabb részét, a királyi kincstárnak pedig gazdag s bizonyos adózóját, miért azt minden módon pártolni s gyarapítani igyekvének ¹⁾. A szépségi városok, úgy Pozsony, Besztercze, Nagybánya, Szokolca,

---

patris nostri Bogeslai — — Strigoniensis ecclesiae archiepiscopi — — cum decreto electionis, prout moris est accessistis et confirmationem electi viri instanter petebatis.“

¹⁾ Chron. Leibitzer ap. Wagner: *Analecta Scep.* 2, 47. egyenesen állítja, hogy „Lajos szintúgy, mint atyja, a városokat igen kedvelte s állapotjokat javította.“

Kőszeg is stb. ez időből származtatják szabadságaik nagy részét. A szabad városoknak e korban múlhatlan kelléke volt a kőfalkerítés; miért azt a királyok az adó elengedésével, néha egyenes adakozásaikkal is megkönnyítették; municipális jogokat a külföldi városok példájára gyarapították ¹⁾, s a nemesek megtámadásai ellen sikeresen védelmezték. Ezen pártolása a városoknak oly tökévé lőn e királyok számára, mely nekik gazdag kamatokat hajtott; pénz miatti zavaraikban, kivált Lajos, hadviselési alkalmával, sokszor merítének e forrásból, olyankor mindig figyelmeztetve a polgárokat azon jótéteményekre, melyeket kegyelmökből vettenek. Ezen önkényes adóztatások azonban néha egész zsarlásig emelkedének, s a városiak komoly visszahatását vonták magok után. Így midőn a nápolyi hadmenetre készülő Lajos egy városra, mely nagy gazdagság hírében volt, négyszáz ezüst markányi adót vetett, ez csak felét fizeté meg, s azon nyilatkozással, hogy készebbek polgárai kivándorlani, mint ily hallatlan zsarlást tűrni; Lajosnak igazságszeretete e válaszra kimélőbb lett.

5. §. A pórosztály állapotja is nagy fordulaton ment e korszak, kivált Lajos alatt, keresztül, s az e tárgyban tett intézkedések szintoly hűbéri szelleműek, mint maga az ősiség. Károlynak sikerült valósítani, min az Árpádok hasztalan törekedtek, s mi ellen még a III. András alatt tartott rákosi gyűlésen is óvás tétetett volt: hogy t. i. a papság s nemesesség jobbágysai évenként királyi adót fizessenek. Lajos pedig, hogy a számos háborúi alatt gyakran kitűrt kincstárának új forrást nyisson, a királyi uradalmak jobbágysaira kilenczed adót vetett; mit azután, részint azért, hogy ezek a nagyobb

---

¹⁾ A szepesi városok törvénykönyvét (Leitschauer's Rechtsbuch), melyben polgári jogok s municipális szabadságaik meghatározottak, megerősítették.

terhelés ellen ne panaszkodhassanak, részint hogy a nemesek is könnyebben viselhessék a banderialis hadállítás új terhét¹⁾, egyáltalán minden nemesi s egyházi jobbágyaira kiterjesztett. Egy másik törvény által továbbá a jobbágyok ügyeit egyenesen az urak hatósága alá rendelé, s így ezeknek jobbágyaik fölött patrimonialis hatalmat tulajdonított. Hogy pedig az urak önkényét jobbágyaikkal való viszonyaikban, minek ezeket e törvény által kitette, némikép korlátolja, a szabad költözési jogot, mely még az 1298-ki pesti nagy országgyűlésen az egész pórosztályra megállapított, továbbra is megerősítette. De a következés bizonyítá, hogy a szabad költözési jogban nem nyert a pórosztály elég biztosítást az uraknak, a patrimonialis hatalommal visszaélésök ellen; a költözési jog gyakorlata a gyöngébb kormányok alatt az uraktól sokfélekép kijátszaték, megnehezítették, s a pórosztály, mely a polgári szerkezet lánczában a szélső szemet tévén, más osztályra nem támaszkodhatott, az úri zsarnokság igájába lőn szorítva, melyből aztán az újabb korig meg sem szabadúlhatott.

B) A kormányzásra.

1. Bátorsági intézetekre.

a) Igazságszolgáltatásra.

Az országnak azon intézeteire, melyekben az mint meghívott bátorság-eszközlő, mint bíró lép föl a viszálykodó felek között, s a jogot és igazat köztök fentartja, biztosítja, igen nevezetes Károly és Lajos kormányának hatása. Alig válhatik valami az Anjouk nagyobb dicsőségére annál, hogy az isten-

¹⁾ A törvény, mely a kilenczedet megállapítá, így indokoltatik: „— ut per hoc honor (jövedelem) noster augeatur, et ipsi regnicolae nostri nobis fidelius possint famulari.“

ítéleteket, mik pörös esetekben az igazság kieszközlésére forró víz és izzó vas által törvény próbákként gyakoroltatának, végkép eltörülvén, olasz és francia példák szerint rendes per-folyamot alapítának meg. A párviadalt azonban, mi a nemzetnek bajnoki szelleménél fogva igen meggyökeresedett szokássá vált, s mit a lovagi becsületről uralkodó eszmék is támogatának, el nem tiltották. Az istenitéletek eltörlése nem tulajdonítható ugyan eredetileg e királyoknak; mert már III. és IV. Béla s III. Endre is alkottak némi törvényeket, melyek által e fonák törvénypróbák szűkebb korlátok közé szorítottak (a nagyváradi istenitéleti jegyzőkönyv is csak 1235-ig foly); sőt IX. Gergely pápa e tilalmat (1234-ben) már Decretalisainak gyűjteményébe is fölvette volt. Az Anjou királyoké azonban az a dicsőség, hogy ezen oktalan törvénykezési módot hazánkban végkép s minden következtetésével megszüntették; és mi érdemöket még inkább emeli, annak s a néhol már behozott rendesebb, de igen tökéletlen törvénykezésnek helyébe, ha nem is minden hiánynélkülít, tagadhatlanul jobbat állítottak. A párviadal még a papokra is kiterjedt; s mivel az nekik más részről a cánonok által tiltatott, magok helyett más vívót szokának állítani.

A különféle törvényszékeket, melyek már előbb fenállottak volt, e királyok nemcsak czélszerűbben szabályozták, hanem újakkal is szaporították. Ilyen a Lajos által létrehozott úriszék, mely a pórok mindennemű nyomosabb ügyeikben (a csekélyebbek azután is a helybeli bírák s esküdtek ítélete alá tartoztak) azontúl első folyamodási törvényszékül szolgált. — A szabad s királyi városok polgárai saját tanácsok s a föllebbvitelnél a tárnok-szék ítélete alá tartoztak. — A szepességiek régi törvényes szokásaikat, őseik rendeleteit s szabályait a löcseinek mintájára külön törvénykönyvvé (Willkür der Sachsen in der Zips) alkották, melyet aztán Lajos 1370-ben meg-

erősíte. — A nemesség, mint azelőtt, úgy e korban is közönségesen a megyei s nádori törvényszék előtt folytatta pöreit, de azon különbséggel, hogy a pusztá szóbelinek, mi eddig divatozott, írásbeli törvénykezés állott helyébe, s az eddigi szabályok egynémiben czélszerűbbeké változtattak: így a királyi emberekre (*homo regius*) nézve, kik birtok vagy erőszak miatti pörökben a király személyét viselték, azon rendeletet hozta Lajos, hogy azok, csak ugyanazon megye nemeseiből választassanak, melyben az alperes lakik; a törvényes vizsgálatok pedig csak a király vagy nádor, vagy országbíró tanúlevele mellett, s a megyei nemesség előtt intéztethessenek. Mindenek fölött üdvös volt e tárgyban Lajos törvénykönyvének 25-dik cikkelye, mely a pörök folyamát meggyorsította, azt rendelvén, hogy azontúl a perek a harmadik törvénykezési határidő alatt halasztás nélkül bevégeztessenek. A pereknél a békés megegyezés oly esetekben is megengedteték, melyekben a vétségre, ha az bebizonyított volna, a törvény halált mondott. Ez által pedig a pörök gyéritésének, s a pörfolyam gyorsításának néha az igazság is föláldoztatott. Ezen korban jött szokásba azon rettentő eskü is, melylyel a bírák s más nyilvános tisztviselők hivatalaik pontos teljesítésére, s a király iránti hűségre magokat a tisztségbe léptökor lekötelezték. Továbbá a birságról, a bírák s vizsgálók díjáról is határozottabb szabályok alkottatának; a papságnak pedig megtiltatott a király tudta nélkül egyházi átokkal büntetni azon nemeseket, kikkel pörlekedésben állottak.

b) Büntető igazságra.

A büntető törvények az Árpádok, sőt még Károly alatt is több esetben igen embertelenek valának: az apa bűneért egész családok bűnhesztettek, sőt néha, mint például Zách Felicián ügyében, az egész rokonságra kiterjesztették a bűn

súlya; általában pedig a felek boszúálló indulatának, a bírák önkényének s részrehajlásának igen tágas tér állott nyitva. Lajosnak igazságszeretete, s az emberiséget minden körülményekben tisztelő mély érzete e tárgyban is méltányosb törvényeket alkotott, s az eddig uralkodott önkénynek útját elzárta. Az 1351-ki országgyűlésen több ily nemű büntető törvények hoztak; nevezetesen: hogy az elítéltek neje, gyermekei, rokonai amazok vétke miatt ne bűnhesztessenek; a jobbágyok, midőn költözni akarnak, régi vétségeikért ítélet elébe ne vonatassanak stb. Különös azonban e törvénykönyv 9-dik czikke, mely azt rendeli, hogy azon nemes, ki erőszak, rágalom, levél- s határ-hamisítás miatt elítéltetett, ha az ítélet halálos volna is ¹⁾, annak kihirdetése után három nap békés egyezése végett fogva tartassék, s ha ellenfelével meg nem békülne, a törvényes büntetés végrehajtása végett annak kezeibe adassék. Az eddig minden bűnösökre kiterjedt menedék-helyi jogot, mi nem ritkán a nyilvános vétkes bűnhesztetését is meggátolta, Lajos kellő korlátok közé szorította, azt rendelvén egy, a Pozsony városi hatósághoz intézett oklevelében, hogy a rablók és gyilkosok a templomok-, temetők- s zárdákból is kivonassanak s törvényes büntetés alá vettessenek. A büntetés nemei a régiek maradtak; ilyenek valának: párviadal, melyben az elítélt fegyvertelenül, vagy rossz fegyverrel tartozott élet halálra vívni egy tökéletesen fegyverzett ügyes vívóval; gyilkosok kard által bűnhesztettek, oklevél- s pénz-hamisítók régi szokás szerint elevenen megégettettek. A közjónak ártalmas nagy bűnök meggátlása végett Lajos néha királyi városoknak, sőt magánbirtokosoknak is engedett jogot halálos ítéleteket mondani.

¹⁾ Csakhogy az 1351: 9-ben említett *sententia capitalis* nem halálos, hanem fejjesztő, azaz: szabadság vesztő ítélet (Athenaeum, 1827. 43. sz.)

c) *Rendőrségre.*

Az igazgatásnak azon része, mely által a status mindennemű sérelmeket s károkat megelőző szabályokkal megátolni, vagy nyilvános kárt okozható cselekvényeket megbüntetni jogosítva van, e korban egyáltalán igen kevésé volt ugyan kifejtve; de Lajos ezt sem hagyá figyelem nélkül. Parancsait közönségesen káptalanokhoz, mint hiteles helyekhez, küldé kihirdetés végett; és azoknak teljesítéséről s más, e parancsok következtében előfordúlt körülményekről őt a káptalan híven tudósítani köteleztetett. Mivel továbbá Lajos, atyjának példájára, az Árpádok azon szokásától, minél fogva ezek udvaraikat az országban helyről helyre áttevék, elállván, állandólag Visegrádon és Budán lakott, hogy mindazáltal az ország külön vidékeinek állapotát s a történeteket tüstént s híven megismerhesse, külön helyeken egyes személyeket, várnagyokat s más tisztviselőket szokott megbízni, kik őt vidékek körülményeiről s eseményeiről tudósítsák. Ezek tehát akkor a titkos rendőri szerepet viselték. Ilyen volt például Péter, az orsovai várnagy. Azonban ő maga is gyakran titkosan utazott, magányosan s álruhában látogató alattvalóit, tudakozódék a tisztviselők felől s lepte meg azokat hivatalos dolgaik között ¹⁾. Igen üdvös rendelése volt e tekintetben Lajosnak az is, minél fogva több oly hivatalokat, melyek kivált a rend fenntartására s polgári igazságszolgáltatásra valának kötelezve, egy személyben egyesíteni óvakodott. Károly alatt még az

¹⁾ „Ne plebs ac rustica multitudo gravioribus quam par est, tributis et portoriis a Quaestoribus et Praefectis oneraretur, neve iniquis judiciis gravaretur, afficereturve rapinis, dissimulato habitu, veluti callidissimus explorator, vicos et oppida lustravit, perscrutaturus mores Publicanorum et Praefectorum, et eorum injurias ex plebis querimonia cogniturus. Qui etiam saepissime subornatus de moribus regiis percunctabatur, e simplicium responsis sese ipse quandoque castigavit.“ Bonfin Dec. II. Lib. X.

oly igen fontos főispáni tisztség is néha négy-öt megyében ugyanazon egyénre ruháztatott. Lajos ebben óvakodóbb vala; mi által a nyilvános rend fentartása nem kevésbé könnyebbült, s a közre nézve káros merények sikeresebben meggátoltattak.

d) Hadügyre.

A fegyverhatalom is a bel- és kül-erőszak ellen lényeges változást szenvedett az Anjouk alatt. Az árpádi korszakban a királyi zászló alá összegyűlni tartozott nemesség s a megyei hetvenkét zászlóalj képezé az ország fegyverhatalmát. De miután II. András óta a megyék katonai szerkezete, kivált a királyok pazarlásának következtében igen megbomlott, s a megyei zászlóaljak ennél fogva megcsökkentek, a fegyverhatalom alig lón elegendő az ország védelmére, minek a tatár pusztítás siralmas tanúságát adta. Ehhez járult, hogy a megyei zászlóaljak II. Endre alatt azon terhet is lerázták vállaikról, minél fogva a királyt az ország határain túl is saját költségen követni tartozának hadmenetében. A fegyvererőnek ezen csökkenése okozta, hogy Károly oly sokáig elégtelen volt, a zavargó oligarchákat, kik e fölött a hatalmokban kerített megyék zászlóaljait is lefoglalták, megalázni. Okvetlenül szükségesnek látta tehát Károly a hadügy jobb karba állítását. De miután a nagy hatalmú nemesség ellentállása a régi várszerkezet s ezen alapúlt hadügy helyreállítására irányzó törekvéseit minden siker reményétől megfosztotta: más módokról kellett gondoskodnia, hogy a belzavargások lecsillapítására és sokoldalú külföldi érdekeinek kivívására magát elég haderővel elláthassa. E nagy feladás megoldását magok a gazdag főpapok és nemesek könnyíték meg Károlynak. Többen párthívei közül, az új királynak kegyét vadászván, tartozásaikon felül némi kisebb katona csapatokat vittek zászló alá, minőket a régtől uralkodó zavargás és anarchia idején

minden tehetősebb ur állandólag tartott várában önbátorsága végett; e szokást pedig a fényűzés, mely kivált a szolgáló fegyveres csoportok nagyságában szeretett büszkélkedni, mind inkább megerősíté. Károly a Csák Máté ellen viselt hosszú harcban az által iparkodék a főurakat ily önkénytes csapatok állítására felbuzdítani, hogy azoknak, kik közlők nagyobb számú hadacskát állítottak, engedelmet ada azt, az olaszból kölesönözött banderium név és saját zászlók s vezérletök alatt vinni az ellenségre; holott különben az így állított kevesb harcosok a megyei, magok az urak pedig a királyi zászlók alá rendeltettek. Úgy látszik, Károly ugyanezen czélből az országtanácsba is csak azon főuraknak engede részt venni, kik teljes számú banderiumot állítottak ¹⁾.

Hogy pedig e terhet a főuraknak megkönnyítse, némi sójövendelmeket (bizonyos mennyiségű mázsa só, salaria) rendelt a banderiumok urainak számára. E mód által Károly oly haderőt szerzett magának, hogy képes lön külföldről nagy seregeket, minők Magyarországon régtől nem láttattak, küldeni. Így midőn Bazarád ellen 40.000 hadat vezetett, ugyanazon időben egy más, szinte nagy hadosztályal segítette a litvánok ellen a lengyel királyt.

Lajos a főuraknak e hadállítási szokását számos háború között mindinkább kötelességökké tette; mire hogy őket későbbeknek találja s az új teherért némi kárpótlást is adjon, a főnebb említett kilenczedadót törvényesen megállapította. Ezután Lajos már számát s nagyságát is meghatározta a zászlóaljoknak: a két érsek például külön két. A többi püspökök s zászlósak egy banderiumot tartoztak állítani, maga a király is kettőt tartott koronai jószágai után. Külön volt e zászlóaljaktól a nemesek hada, mely az ország zászlói alatt harcolt.

¹⁾ Innen a „zászlós“ cím is.

Ez utóbbiakat igen megszorította Lajos azon királyi udvarnokok által, kiket a nemesek sorába igtatván, egyszersmind fegyverfogásra kötelezett. Lajos ezen intézkedések által ropant hadaknak lőn urává: a velenceziek ellen egy ízben 120.000 fegyveresből álló hadat küldött.

2. Országgazdaságra.

Midőn Károly az ország kormányára lépett, nem csak a királyi kincstár kiürülve, hanem az ország jövedelmének forrásai is elapasztva, eltékozolva voltak. III. András, Venczel és Otto királyok, pártjaikat növesztendő, igen számos koronai javakat elajándékoztak, másokat a hatalmas oligarchák tartanak elfoglalva. Károly pénzt kölcsönözni kénytelenítették, hogy magát a trónon megerősíthesse. E pénzhiánytól indítván, kormánya egyik főfeladásává tette, a status javak megszerzésére s használására czélzó intézeteket jobb karba állítani. Pénzügyi munkálatai s rendeletei különfélék, s ha meggondoljuk, mily fejletlen volt az országigazgatás e része akkor még Európában, s mily fonák, sőt igazságtalan eszközök használtattak közönségesen a kincstár gyarapítására: nem fogunk csudálkozhatni, hogy Károly és Lajos jövedelmeik növesztésére oly eszközökhöz is nyúltak, melyek a józan országgazdasági elvekkel s e királyoknak más részről tanúsított igazságszeretetével meg nem férhetnek. Ilyen volt például a városoknak önkényes adóztatása, melyről már fönebb említők, hogy a polgárokat néha egész a kivándorlásra elszántságig ingerlette. Még általánosabb s az egész országra igen károsan ható pénzügyi munkálat volt a folyó pénznek évenkénti beváltása s újjal kicserélése, mely alkalommal bizonyos adó (*lucrum camerae*) szedetett; ehhez járúlt, hogy a pénz belértéke is silányítottatott nemtelenebb érczek keveréke által. Ezen pénznyerési módot II. András óta már az árpádi királyok is

használták ugyan, sőt más országokban is széltében divatozott; de Károly pénztárának gyarapítására azt eleinte oly kiméletlen szigorúsággal üzte, hogy miatta már számos panaszok halatnának, sőt az erdélyi szászok között az elégtelenség 1343-ban nyilvános lázadásra törne ki. Ezen s hasonló szomorú tapasztalásokból látni kezdé Károly, hogy e pénzügyi eszközt, mely a kereskedést akadályozván, az árukat mód felett megdrágítván s épen a legszegényebb néposztályt nyomván legkiméletlenebbül, csak elégtelenséget és zavart okoz, a közjólétnek tetemes kára nélkül nem használhatni; miért is 1338-ban a pénzrontással felhagyott. Midőn azonban kincstára e miatt nagy hiányt szenvedne, 1342-ben a főpapok és zászlós urak tanácsában egy egészen új pénzügyi és adó-rendszert alkotott, mely lényegében, noha más alakban, máig is fönáll. A hatalmas papság és nemesség az árpádi királyok törekvése ellenére is, mindedig eszközteni tudá, hogy nem csak saját majorsági jószágaik, hanem jobbágyaik is, minden királyi adótól mentek maradának. Károly azonban az említett tanácsban azt határozá, hogy a pénzrontás és beváltás ezután, miként már 1338-tól fogva, mindig megszűnjék; de az eddigi kamarai nyereség helyett a kincstár kárpotlásául minden jobbágyi kaputól évenként 18 denár fizettessék; a királyi városok azonban, melyek a kamarai nyereséget már ezelőtt is meghatározott pénzüsszeggel szokták volt megváltani, e szabály alól kivétettek, ezután is eddigi szabadítékuk birtokában hagyatván. Ez alkalommal az ezüst s aranypénznek (mit Károly legelső veretett hazánkban) belértéke, azaz érczevegítéke is állandólag meghatároztatott.

A bányák eddig hanyagúl míveltetvén, igen csekély tisztajövedelmet adtak volt; Károly e pénzügyi forrást is igen gyarapította. Cseh és német bányászokat hívott be, kik által a magyar ezüst s arany aknákat Európa leggazdagabb bányáivá

tette. Ezenkívül az 1327-ben tartott országgyűlésen ¹⁾ a királyi bányajogokat a kincstár javára úgy határozta meg, hogy, ha valamely magánbirtokos javaiban arany vagy ezüst bányák földzvetnének föl, azok mind a mellett is, hogy a jószág urának birtoka marad, a királyéi leendenek s a földesúr a haszonnak csak harmad részében fog osztozni.

Továbbá azon koronai jószágokat, melyeket Venczel és Otto híveik közt elpazarlának, 1329-ben a kamara részére visszafoglalta. Sőt nem sokára az ország-tanácsnak határozata által jogtalanok- s erőtleneknek nyilatkoztatá III. Endrének azon adományait is, melyekről nem tanúsítható, hogy valódi érdem volt légyen alapjok. Ennek megvizsgálására Károly egy választmányt rendelt, s azon adományok, melyek a királyi megerősítésre méltóknak találtattak, Károly pecsétével is megjellettévén, a többiek lefoglaltattak.

Azonban mind Károly, mind Lajos még más eddig halatlan módok által is tudának kincstárjuk szükségén segíteni. Mind a kettő igen adakozó volt a papság iránt ingatlan javakban; de ezen adományokat ők úgy tekinték, mint a városoknak adott szabadítékokat: biztos helyre kiadott tőke gyanánt, mely gazdag kamatokat fizet. Károly azon ajándékokat, melyekkel őt kormánya elején a főpapok segítették, azután is mindig igénylé; sőt idő folytával szoros kötelességgé tette, s azoknak mennyiségét is meghatározta; így az esztergami és kalocsai érsektől kétszáz, a többi püspököktől ötven ezüst márkát követelt minden új év fordultával (dies strenarum). Károly hozta divatba azt is, hogy minden püspök, midőn székét elfoglalta, a kincstárnak bizonyos, elég nagy összeg pénzt tartozott fizetni. Midőn pedig valamelyik püspök meghalt, tüstént lakába küldötte embereit s lefoglaltatá a hagyományt,

¹⁾ Kovachich: Supplem. ad Vest. Comit. 1, 267.

miből csak annyit adatott ki, mennyi a temetés költségeire kívántaték. Mind ezt nem örömet viselte a papság; de Károly, ki a pápával mindig barátságos viszonyban lenni iparkodék, ennek tekintélyével elnémitá minden panaszukat. S magának a pápának is érdekében feküdt pártolni az apostoli királyt, mert ennek viszonyos engedelme által jutott ahhoz, miszerint a papság gyakran kényszerítették jövedelmei tizedével adózni a római curiának; a királytól ily engedelmet nem nehéz vala eszközteni a pápának, mert a begyült tized harmada a kir. kincstáré lón. Ily módok által gazdagította meg Károly kincstárát annyira, hogy udvarát Európában közhír szerint legfényesebben tarthatá, királyi vendégeit gazdag ajándékokkal megtisztelheté, költséges építéseket kezdhete; halála után pedig neje az egy nápolyi útjára egy millió hatszázezer forintot vihetett magával a kincstárból. Lajos, kivéven a városok önkényes adóztatását, ritkábban használta Károlynak ezen törvénytelen pénzügyi eszközeit. Ő a pénzbeli ajándékok helyett hadállítást követelt a papságtól. A pórság kilenced adójában azonban új forrást nyitott a kincstárnak, nem csak egyenesen szaporítván ez által a jövedelmeket, hanem gazdálkodván a hadi költségekben is, mik a főnemesség- és papságtól állított banderiumok mellett tetemesen megkevesbültek. Lajos azonban a jövendőre nézve igen nagy csökkenést okozott a kincstárban azon, mondhatni pazar adakozása által, melylyel a nemességet leánya részére lekötelezni törekedvén, a koronai jószágok nagy részét elajándékozta. A meggazdagodott nemességtől ezért „piissimus rex“ czímet nyert ugyan; de ez által a kincstár utóbbi szegénységének s magok a nemesek közti súlygyen megzavarásának is megvetette alapját.

II.

Az Anjouk hatása a társadalmi életre, mint a status főcéljának teljesítésére.

A) Az anyagi érdekekre.

a) Iparra.

A statusgazdaság szabályozásában és gyarapításában, miként a főnebbi cikkelyből látók, az Anjouk nem birtak minden tekintetben jó tapintattal. Magyarországnak a nyers természetényekben való gazdagságát s azoknak fölcserélését, a már föléledt ipart s kereskedést, ezekre minden káros következesek nélkül bö s e mellett jogszerű statusjövdelmi forrássokká alakíthatta volna egy ügyes pénzügyi tehetség. De mind Károly, mind Lajos csak a közvetlenül jövdelmező forrásokat ismerték, mind ketten csak a már érett gyümölcsöt törték le, a nélkül, hogy a gyümölcsöző fának ápolásáról eléggé gondoskodtak volna. Mindig pénzre lévén szükségök, csak a jelen jövdelmi forrásokat ürítették, keveset gondolva azoknak jövdelő állapotával. Sehöl sem tűnik ki világosabban, hogy az Anjouk alatt a király politikája már nem volt egy azon a hazaéval, miként az Árpádok alatt, s a király családí érdekei nem mindig egyesültek a honéival, mint épen ezen pontban. Kincseit e két király inkább családí érdekekre, koronák szerzésére, Visegrádon, Budán emelt fényes palotákra s udvari pompákra fordította, mint oly jótétemények osztására, oly intézetek alapítására, melyek a belső népi életet ébresztették s termékenyítették volna. S különös, de úgy látszik, mintha Lajos előre érzette volna, hogy családja a magyar trónon nem sokáig ülend, annyira csak a jelenre szorítkoztak rendelkezései, annyira kevés figyelemmel volt az utókorra, ki mégis

fényes királyi tulajdonainál fogva oly sok jó magot elvethetett volna a haza földébe, melyek később legjobb gyümölcsöket fogtak volna teremhetni.

Ezen észrevétel kiváltképen illik a honi mezei gazdaság tekintetében az Anjouk kormányára. Az ipar egyéb ágai, műszorgalom s kereskedés mégis több tekintetben tapasztalták e királyok ápolását; de a földművelésben alig tétetett valami, annak gyarapodását elősegíthető, s ha ilyenek nyomára akadunk is, az ritkán származott egyenesen a kormánytól. Sőt, miként már fönebb megjegyzők, a földművelőnek állapotát is roszabítá a Lajostól megállapított patrimoniális hatóság, mely által az urak önkényének tétetett ki. Már pedig az igazság kívánta volna, hogy legalább megszorított adózásainak kárpótlásául nyerjen valamit a földművelő.

Azonban, mind e mellett sem tagadható a földművelésnek e korban némi gyarapodása, s azt egyebek közt már az is kétségtelenül bizonyítja, hogy ámbár a vert pénz nagyobb mennyiségben forgott, az ingatlan javak ára, épen azért, a múlt korbelineél mégis nagyobb vala. Nem csekély nyereség volt e tekintetben a még kevés népű hazában az, hogy e korban számos új helységek keletkeztek, miknek kivált az úgy nevezett scultetiak vetették meg alapját. Így emelkedtek Dobsina, Kúnfalva, Usz-Peklin s több más helységek. Legelevenítőbb hatással volt azonban a mezei gazdaságra az e korban rendkívül gyarapult kereskedés, mely a szorgalmat elég gazdagon jutalmazá; különösen jelentékeny volt e hatás eredménye a szőlőművelésre, mely a lengyelekkel élénkségre jutott borkereskedés által tetemesen gyarapított.

A műipar, miként annak bölcsoi is, a városok, inkább dicsekedhettek e királyok pártolásával s e kor azokra nézve több tekintetben nevezetes vala. A fénytűzés, mely a királyi udvarból a nemesség közé is elterjedt, számos új, hazánkban

eddig nem ismert kézműveket hozott divatba. Minden egyéb művek közt az ércz és bőrművek legtökéletesebbek s külföldön is jó hírben valának; az üveg- és hintó-készítés pedig, mi Európában még a ritkaságok közé tartozott, e korban nálunk már szépen előhaladt. Nevezetes az ipar történetében, hogy a czéhintézetek, miket kivált a szepesi és erdélyi szászok honosítának meg, e korban terjedtek el közönségesebben és szabályoztattak czélszerűebben. Lajos alatt 1376-ban egy saját nemű biztosság, mely a szász helységek előjáróiból s a hét szék követeiből állott s az erdélyi püspök s egy királyi biztos elnöklete alatt gyűlt össze, szabályozta a kézművesek czéheit. E czéhszabályok azon szűkkeblű szellem által, mely belőlök lehel, egynémiben összeszoríták ugyan az ipar szabadságát; de más részről azon tekintély, melylyel azon korban e testületek bírának, a józan erkölcsiség, mit szabályaik szigorúan követeleének, a vetélkedés, mit az intézet szelleme elősegített, nem kevéssé gyarapítá s tökélyesíté a kézműveket.

b) Kereskedésre.

Az anyagi érdekek közt a kereskedés leginkább vonta magára Károly és Lajos figyelmét; ebből ők legtöbb s közvetlen hasznot láttak áradni az országra, kivált a városokra, melyeket kincstáruknak mintegy tartalékjaként tekintének. De fájdalom, mint sok másban, úgy ebben sem volt e királyok hatásának eredménye tartós. Igaz ugyan, hogy a belső rend, mit e királyok létre hozának, s mi a kereskedés gyarapodásának is egyik feltételező oka volt, utódaik alatt felforgattott; minek következtében mind annak is, mi erre alapítva volt, megváltozni, sülyedni kellett. De az sem tagadható, hogy azon eszközök, melyek által e királyok a kereskedést emelni törekvének, jobbára csak személyes pártolásból s védelemből és néhány a városoknak s kereskedőknek adott szabadalmakból

állanak, mik a kereskedés lényegére inkább gátolólag, mint gyarapítólag hatának. Azon szerek közül, melyek a kereskedés virágzatát annak természeténél fogva állandóvá teheték volna, igen keveset ismertek s használtak e királyok, s általában mondhatni, hogy a velencei s genuai köztársaságokon kívül egy európai kormány sem ismerte e tárgyban valódi érdekét. Csak annyiban érdeklé a kormányokat a kereskedés, s annyira folyának be annak politikájába, mennyire az a kincstárnak némi közvetlen hasznot adott, s e miatt nem ritkán korlátozták a kereskedés szabadságát s feláldozták pillanatnyi pénz-nyeresség miatt a jólétet s gazdaságot, mely abból különben az országra származhatott volna. Lajosnak például, volt ugyan arra gondja, miként fogadtatnak külföldön a honi kereskedők, s viszont a hazában a külföldiek, iparkodott az igazságot is gyorsan kiszolgáltatni az előfordult pörös esetekben; de hogy a hitelt czélszerű törvények által állandóan megalapítsa, arról nem gondoskodott; sőt épen ő ejtette azon, ámbár nem szándékosan, a legérzékenyebb csapást az ősiség törvénye által, mi a hitelt hazánkban idővel végkép megsemmisítette. Volt gondja arra is, hogy benn a biztosság ne veszélyeztessék, s a rablók az utazó kalmárokat ne háborgassák; mi okból ezeknek kérelmekre szívesen adott védőrséget; de hogy a közlekedés a száraz és vízi utak javítása által könnyítettessék, arról nem gondoskodott. Készebb volt, például, a honi sóaknák tömérdek gazdagsága mellett is lengyeleknek szabadalmat adni, sójuk szállítására Árva, Liptó, Turócz stb. megyékbe, mint az oda vivő utakat, melyeknek gyakori járhatlansága a honi só-szállítást megakadályozta, jobb karba állítani.

Azonban a kereskedés Lajos alatt mind e statusgazdasági hibák és szűk fogalmak mellett is oly élénkségre emelkedett, minővel sem azelőtt, sem azután nem birt az újabb időkig; mi szerint a hon egyéb politikai körülményeinek, ré-

szint a fejedelem egyenes befolyásának következménye volt. Mindenek előtt élénkíté hazánk kereskedését az, hogy Lengyelország, az aldunai tartományok, s adriai tengerparti vidék egy kormány alatt egyesült; a többi szomszéd országokkal pedig Lajos sokféle többnyire barátságos összeköttetésben állott, mi által a kereskedés köre igen megtágult. Ezt pedig Lajos igen czélszerűleg iparkodék biztosítani azon kereskedési szerződések által, melyeket mind külfejedelmekkel, mind egyes nagyobb városokkal kötött. A bécsi kereskedő-rendnek már Robert Károly adott 1318-ban kereskedési szabadalmat, mit 1380-ban Lajos is megújított. Hasonló szabadságot nyertek a prágaiak és nürnbergiek, boroszlóiak. A velenceiekkel 1349-ben s ismét 1358-ban, a lengyelekkel 1354-ben, Havasalfölddel külön Brassó város számára Lépes Demeter által 1368-ban stb. kötött Lajos kereskedési szerződéseket, melyek által kölcsönösen szabadság s védelem biztosított, a vámadók, mik azon korban csekélyek voltak, meghatározottak. Így történt, hogy kalmáraink nem csak a szomszéd, hanem távol tartományokban is élénken közlekedtek, s a kereskedés nagy hasznai számos szorgalmas, kivált olasz kalmár-családot kecségtetének a honunkban való letelepülésre, kik közül néhányak, például: Baldiniak, Geletiek, Negroniak, Godiniak stb. neveit is fentarták emlékeink.

Az átmeneti kereskedés északnyugatról Levantéba, mely hajdan igen virágzó vala, de kivált II. András óta a belzavarok és tatárpusztítás miatt egészen megszűnt, e korban ismét föléledt. A keleti kereskedést, miután annak honunkon keresztül vonuló útja megszűnt, nagy részben a velenceiek kezelték, kik a görög birodalomban magoknak kizáró szabadalmakat tudának szerezni. Azonban 1370 óta, midőn az ozmán uraságát Európában megállapította s a görög császárságot majdnem egyedül Konstantinápoly határai közé szorította, a

keleti kereskedés igen nagy fordulatot vőn. Miután Velence, a törökkel némely szigetek birtoka miatt hosszas háborúskodásba bonyolódván, előbbi szabadalmait a levantei kereskedésben elvesztette, s egyébiránt is a közép-tengeri hajózást az arab s ozmán kalózok igen båtortalanná tevék, a keleti kereskedés nagy részben hajdani útjaira szorúlt s annak egyik vonala Magyarországot s Erdélyt metszé keresztül; különösen Brassó, Szében és Besztercze mindannyi rakhelyeivé lőnek a keleti árúknak, miket aztán kalmáraink a szomszéd nyugati tartományokba szállítottak.

A belkereskedést kivált a pénznek szabályozása s megállapítása, az utak biztossága s a nagy számú városok igen elősegítették. — Azonban a kornak a kereskedésről uralkodó korlátolt, szűkkeblű fogalmain, mik szerint egyedárúságokat szülő kizáró szabadalmak, árúmegállító jogok károsaknak nem tartatván, pazar kézzel osztogattatának, Lajos sem birt túlelmedni.

B) Szellemi s erkölcsi életre.

a) Tudomány s művészetre.

A tudományoknak e kor nem vala kedvező, s általában még a középkor sötétsége borongott a szellemi világon, alig derítve föl némileg a tudomány ébredésének szürkületétől. Minden tudományos ismeret még a kolostorokba zárkozék, itt is azonban a silány scholasticismus bilincsei közé szorítva. Magok a királyok sem voltak a tudományokba avatottak; Lajos is, az egyébiránt világos fejű, éles eszű fejedelem, az elméleti tudományokban, kivéve talán az egy astrologiát, ha a kornak e sajátias tanulmánya mégis „tudomány“ nevet érdemel, kevésbé jártas, s inkább a gyakorlati élet embere volt. De a tudomány hasznát mégis eléggé tudá méltányolni a végre, hogy azt pártolja. Alatta a magyarok, kivált a kik magokat egyházi életre szen-

telni szándékozának, sűrűbben kezdék látogatni a bolognai egyetemet. Azonban Lajos, hogy alattvalói könnyebb módon juthassanak a tudományok birtokába, 1367-ben Pécsset egyetemet — studium generale — alapított, melyben a pápa engedelmével a theologián kívül minden más, akkor divatban lévő tudományok tanítottak. Tudományos munkákat azonban a gersei és küküllői főesperesek történeti évkönyvein kívül honunk e korból nem mutathat elő.

A művészet, mit mind a két király buzgón pártola, több kezelőkre talált. A festészetet Károly kedvelteté meg a magyarokkal azon czímerek által, miket a nemes családoknak osztogatott. Kolozsvári Miklós s annak két fia, Márton és György, e kor legjelesebb festészei voltak honunkban. A két utóbbi azonban még nagyobb hírré jutott a szobrászatban; ők készíték azon négy rézszobrot, melyek hajdan Nagyváradnak főekességei voltak, s melyek egyike sz. Istvánt, kezében országalmával s oldaláról hüvelyében lógó karddal; a másik sz. Imrét, oldalán karddal s gyilokkal, kezében kormány-pálczával; harmadika sz. Lászlót, nyakáról lánczon függő karddal, kezében harc-bárdal ábrázolva; a negyedik, mely külön állott s egészen megaranyozva volt, sz. Lászlót lovon, kezében vívó bárdal képezé. Igen valószínű, hogy e művészek vésűje alól kerültek ki azon szobrok is, melyek a kassai templomot ékesítették, s melyek közül három, Károly, neje Erzsébet s fiok Lajos szobrai legkitünőbbek voltak. — Az építészet a visegrádi és budai palotákban, a kassai, még ma is fenálló templomban, a sz. Adalbert esztergami kápolnájában stb. jeles műveket alkotott.

b) Vallásra.

Az egyházi életnek az Anjouk vallásossága némi eleveniséget, s Lajos különösen bensőséget is kölcsönözött. Károly

ugyan fiatalabb éveiben különös vegyítékét szemlélteti velünk a vallásos gyakorlatokban való buzgóságnak a világi szellemmel: ő, ki a magyar trón keresetében s más nagy fontosságú ügyekben isten segedelme által reménylven czélhoz jutni, hogy arra magát méltóvá tegye, annyi imádságokat fogadott végezni (végtére már kétszáz „Miatyánk“ s angyali üdvözet is jutott némely napokra), miszerint azokat el nem végezhetvén, magát e teher alól a pápa által feloldoztatni kénytelenített; ő, ki Loys szicíliai herczegnek s rokonának tiszteletére, midőn szentté neveztetett, Lippán templomot építtetett: külső viselete által, kivált a nőnemmel való társalkodásban nem mindig felelt meg az erkölcsi szabályoknak. Udvara pedig, miként Zách Klára katastróphia tanúsítja, erkölcsi romlottságról nem méltatlanul vádoltatott. De hajlottabb korában az egyházhoz való ragaszkodást szigorúbb erkölcsiséggel párosította.

Lajosban a vallás külső nyilatkozása sokkal szebb összhangzásban volt a szív tisztaságával. Kormányát vallásos zarándoklattal kezdé sz. László sirjához, kit különösen példányul s pártfogóul választott; az oklevélben pedig, melylyel ezuttal a nagyváradi egyházat gazdagon megajándékozá, „életét s királyságát a templomokban érette mondott imáknak vallá köszönhetni.“ Később, midőn Mária leánya született, Aachenben a szűz Mária tiszteletére templomot építtetett, melynek egyik kápolnáját különösen István, Imre s László magyar szenteknek tiszteletére szentelteté, „kiknek — mondá — közbenjárása s könyörgései által nyerte az isten áldását kormányában s országa terjesztésében.“ Lajosban a lovagiasságnak, mi az ő jellemének oly vonzó szinezetet kölcsönöz, vallásos irányá is tökéletesen kifejlődve volt egész szigorúságával a katholicismus elvének. Ő, ki magának 1355-ben a „kereszténység kapitányának“ czimét a pápától kieszközlé, türelmetlen, majdnem anaftismusig emelkedett buzgalommal gyakorlá a térítést; s

midőn az országban lakó, részben még pogány kúnokat a kereszténység fölvételére szorította; a vallásukhoz szokott átalakodottsággal ragaszkodó zsidókat az országból kiűzte; a temesi bánóságban 1366-ban az ó hitű papokat, nejeikkel s gyermekeikkel együtt elfogatván, hivatalaiktól megfosztotta, s helyökbe Dalmátországból kathol. papokat rendelt; a bolgárokat minorita szerzetesek által térítette; midőn továbbá a pápát szorongattatásaiból, melyekbe őt a Viscontiak ejték, több ízben megmentette; midőn végre a honi papság iránt oly adakozó volt, hogy az ország harmadrésze annak birtokába jutott: hízelkedett önéreztének, hogy e vallásos buzgalma miatt a „kereszténység oszlopának (petra christianitatis)“ hívtatták.

E példák a magyarok közt, kik szeretett királyukban előképöket tekinték, nem maradhatnak követés nélkül. A zsidók s nem katolikus keresztények üldözésénél a fanatizmus, mi egyébiránt nem sajátja a magyar jellemnek, itt-ott mégis ébredezni kezdett; s a lovagi vallásosság, az egyház iránti ragaszkodás és adakozás számos nyilatkozásairól tanúskodnak emlékeink. A legtöbb urak tartának házaiknál, a helybeli lelkészen kívül, papot vagy szerzetest, ki nekik gyóntatóul, tanácsadóul, titoknokul szolgált, urát minden útjaiban követé, s azokban, miként honn is az ételt s italt megáldá, fegyvereit, ruháit, szóval egész környezetét megszentelé, a lelkiösmeret szavának ébredésénél őt meggyóntatá, s vele a kanonika horákat elimádkozá. — Azonban nem tagadhatni, hogy ezen, néha aggodalmas gondoskodásnak a külső vallásos gyakorlatok iránt nem mindig felelt meg a belső tartalom, a kedély áhítatossága, a szív fedhetetlensége, s az erény annál könnyebben elenyészett az üres, lélektelen formák alatt, minthogy maga az egyház is ily felületességhez szító szellemet öltvén fel, ezeket ajánlá, sürgeté mindenek felett.

c) Erkölcsökre, szokásokra s nemzeti jellemre.

Az eszméknek hatalmas forradalma, a nézeteknek változása, mit Károly s Lajos kormánya az ország politikai körülményeiben okozott, nem kevésbé jelenkezik az erkölcsök- és szokásokban is. A magyar, még mindig keleties erkölcsökbe az olasz műveltségnek némely virágai beoltatván, a vegyületből egy sajátos erkölcsi állapot keletkezett. A lovagiasság, ámbár a többi Európában már hanyatlásnak indult, a magyarok közt mindeddig nem honosult meg. Károly azt, ámbár nem is eredeti szellemével, legalább külső szokásaival a magyar királyi udvarba átplántálván, a nemességgel megkedvelte. Számos olasz módra rendezett lovagi játékokat tartott, melyekben ő maga is gyakran a küzdők sorába állott; s ily alkalommal czimereket osztott ki nemesei között; 1319-ben Pázmány Istvánnak kárpótlásul három fogaért, melyeket vívás közben kiütött, három falut ajándékozott. A lovagiasságnak másik iránya azonban, a nőnem iránti udvariasság, mely eredeti, ábrándos, gyöngéd s tiszta szellemét ledérséggel s bujassággal cserélte föl, a komolyabb magyar erkölcsökkel meg nem férhetett; a püspökök Károlyt többször bevádolták Rómában csapodársága miatt; és a leánya gyalázatát megtorlani lihegő Zách Feliczián gyilkos merénylete kiáltó ellenhatása volt a honi szigorúbb erkölcsiségnek az udvari ledér galanteria ellen.

Lajosban a lovagiasság mélyebb alapokon nyugvék. Ő egészen egy középkori lovag volt a vallásosság hő buzgalmaival, a vitézség regényességével, a nőnem iránti finom udvariasság egész bensőségével. Vallásosságát, nem mint Károlyban a külső, lélektelen gyakorlatokban való túlzás, hanem a szív jámborsága bélyegzé. Vitézsége nem játékokban, hanem a harc terén tűnt ki; ő nápolyi háborúiban Canosa s Aversa falait az első közt mászta meg, s egy hullám borította ifjú megmen-

téséért tábora bámúltára ugratott az életveszélylyel fenyegető, szilaj folyamnak örvényei közé. A nőnem iránti gyöngéd tisztetét, anyja s neje iránti határtalan engedékenység, önátadás és szeretet által tanusítá. E valódi, mély jellemű lovagiság volt az, mi Lajosnak alattvalói közt oly tekintetet s ragaszkodást, künn oly dicső hírt szerzett. S kételkednünk nem lehet, hogy a királynak ezen csodált erényei, melyek mintegy varázserővel hatának az őt környező nemesekre, közölök számos utánczókra is találtak.

Udvara mind a két királynak fényes, csillogó vala. Károly alatt a magyar nemesek a számos fényes követségekben, melyeket küldött s fogadott és a Visegrádon történt fejedelmi vendéglésekben; Lajosnak pedig ezeken kívül még hadmeneiteiben is megismerkedtek a műveltebb népek szokásaival s erkölceivel, minek kétségen túl következménydús befolyása volt a honi erkölcsökre; valamint annak is, hogy e királyok udvaraiban igen számos, mindkét nemű ifjúságot gyűjtének össze magok s nejeik személyes szolgálatára, s az udvar fényének emelésére. Lajos udvara e tekintetben is oly híre jutott, hogy a szomszéd fejedelmek is nyereségnek tarták leányaikat ott neveltetni; s valóban számos fejedelem-hölgy vala az idősb Erzsébet királyné oldala mellett, ezek közt, például, Dorottya, a bolgár fejedelem leánya, később bosnyák királynő, Henrik schveidnitzi herczeg leánya, utóbb IV. Károly császár neje stb.

A királyi udvar vakító fénye oly példa volt, mely a magyarnak a fényűzésre egyébkint is nagy hajlama mellett számos követőkre talált a nemesi rendben s a főpapságban. Azonban a világi és egyházi nagyok csillogó fényűzésének az erkölcsi tartalom nem mindig felelt meg benső nemesség és emberiség által; sőt az erkölcsi érzet vesztett is bensőségében s mélységében az olasz frivolitás befolyása által, minek Károly

kaput nyitott, Lajos pedig szigorúbb elvei mellett is legalább meg nem gátolt. — Az élet külső szükségleteinek finomulására az udvar példáján kívül nagy befolyása volt Lajos hadmeneteinek s a kereskedés virágzatának: a magyart mindkettő érintkezésbe hozta a külfölddel, s míg amazok őt a simább szokásokkal megismertették, emez a fölébredt kényelem vágyát bőségesen kielégítette.

Mi végre e királyok befolyását illeti a nemzeti s népi életre: Lajosnak hódításai s országokat föltételező hatalma emelte ugyan a nemzeti érzetet; de azt sem tagadhatni, hogy míg a királyság nimbusától nagyobb fényt kölcsönözött, az idegen elemek befolyása alatt tisztaságában s mélységében vesztett a nemzeti s népi élet; a magyar nemzetiséggel ellenkező hűbéri formáknak oly könnyű elfogadása csalhatlan tanúja ezen eredménynek. Azonban bizonyos az is, hogy e királyok kormányának ilyenmű hatása csak a nemesi osztályra terjedt: a népi életet nagyobb elevenségre nem keltette föl, nem termékenyítette az ő országlások; s olyan volt ez e tekintetben, mint az éjszaki fény, mely nagyszerű ragyogásával bámulatra ragad, de sugaraival nem éleszt, nem melegít.

VII.

HEDVIG KIRÁLYNŐ.

MEGJELENT A „BUDA-PESTI SZEMLE“ VII. KÖTETÉBEN.

Hatalma, dicsősége tetőpontján legforróbb kívánsága teljesítetlen maradt Nagy Lajosnak: egy fiu örökös, a kire hagyja roppant birodalmát, melynek három tenger partvirányai képezték határait.

Hanyatló kora e vágy teljesezésének végső reményét is meghiúsítván, életben maradt két leánya közül az idősbiket, Máriát kivánta utódává tenni összes birodalmában.

A magyar rendektől, kik az általa nagygyá, Európában föltételező hatalommá lett országuk dicsőségére büszkék, a lovagias, nagy király iránt magokat mindig hálásoknak mutatták, ezt bizton remélheté Lajos. De a lengyeleket, kik őt alig ismerték, örökös távolléte miatt nem kedvelték, csak nagy engedményekkel birhatta e kedvezésre, melyek a korona hatalmát az ország kormányában igen meggyöngítették, az addigi adózásokat csaknem egészen megszüntették. Ezen áron a lengyel rendek, az 1374-ki őszön Kassán tartott gyűlésükön, végre hajlandókká lettek, ünnepélyes fogadást tenniök, hogy a király halála után leányai közül azt ismerendik el a trón örökösének, kit vagy ő maga, vagy édes anyja, a Nagy-Kázmér leánya, vagy neje Erzsébet királyné jelölend ki utódául.

Egy pár évvel utóbb Lajos, Mária leányát Zsigmondnak, az ifju brandenburgi határgrófnak, IV. Károly császár fiának, a kisebb Hedviget pedig Vilmosnak, Leopold osztrák herczeg

fiának jegyezte el. De bár összes birodalmát Máriának szánta volt, örökösének őt forma szerint egyik országában sem nevezte ki.

Azonban 1381-ben Vladiszláv gniekovi herceg, a kihalt lengyel királyi ház rokona, ki hitvese halála feletti fájdalomban a sz. Benedek szerzetében baráttá lett, s igényeiről a lengyel koronára tizezer forintért s egy magyarországi apátságért lemondott volt, nyugtalankodni kezdett. VII. Kelemen avignoni ellenpápa, az őt elismerni nem akaró Lajos király ellen boszút forralva, addig izgatta a baráttá lett herceget, míg ez végre igényeit a lengyel koronára ismét érvényesíteni kívánta.

A Lajoshoz hű rendek, nehogy országukat az agg király halála zavarokba bonyolítsa, azon kérelemmel járultak hozzá, ne késsék a trónöröködést minél előbb bővebben meghatározni. Lajos ennél fogva a lengyel rendeknek 1382-ki júliusban Zólyomba országgyűlést hirdetett, hol aztán némi tanácskozások után ezek Máriának és leendő férjének Zsigmondnak hódolatukat meg is tették.

A tizenöt éves Zsigmond egy magyar sereg élén, Bodzanta gneseni érsek, Szendigov krakói és Damarat nagy lengyelországi főkapitányok vezérlete mellett, azonnal Lengyelországba ment, s a királyi várakat elfoglalván, azoknak várnagyait a maga hűségére esküdteté. De kedvességre miként később Magyarországon, úgy itt sem tudott szert tenni a korán ledér, önkényre hajló Zsigmond. Miután Nagy Lajos még ugyanazon évben meghalt, a rendek közül sokan ellene támadtak, s egy gyűlésökből megüzenték Lajos özvegyének, Erzsébet királynénak, hogy Zsigmondot királyokul elismerni nem akarják; készek mindazáltal leányai egyikét királynőjöknek elfogadni, de ezt is csak azon feltétel alatt, hogy országukban lakják s egy általok választandó hercegnek

adja kezét. Küldjön hozzájuk követeket, kik válaszát a Miklós napra Viszliczára kihirdetett országgyűlésen előadják.

A királyné, kinek nyugalmát Magyarorszáiban is zavarok háborgatták, kellemetlenül vette a hírt; Zsigmondot ő maga sem szerette, és sietett megnyugtani a lengyeleket. Meghagyása szerint István egri, János csanádi püspök s két világi úr, Viszliczára utazván, kijelenték a rendeknek, hogy a királyné Zsigmondot, miután iránta ellenszenvvel viseltetnek, nem akarja reájok tolni; kéri mindazáltal őket, halaszszák el a király-választást, míg leányairól bővebben intézkednék. A válasz tetszett a lengyel uraknak; minek következtében Zsigmond, kit Krakóba be sem bocsátottak, boszúsan tért vissza Magyarorszáiba, Domarat főkapitányra bízván az ország kormányát.

Azonban Domarat nem bírta a közbizodalmat, s a fejtelten országban mind több zavar támadt. A lengyelek e miatt az 1383-dik év folytában nem szűntek meg kérelmeikkel fárasztani Erzsébetet, küldené be hozzájuk mennél előbb leányai valamelyikét, ki aztán az általok választandó király férjjel fölöttök uralkodjék.

II.

Erzsébet királyné, mind súlyosbodó körülményei közt, nem vélte tovább is mellőzhetni a lengyelek kérelmét. Benedek veszprémi püspök és két világi ur által megüzente nekik, hogy őket a Máriának és Zsigmondnak tett hódolat kötelezése alól fölmenti, úgy mindazáltal, hogy fiatalabb leányát Hedviget, s ennek jegyesét, Vilmos osztrák herceget ismerjék el királyuknak. Igérte egyszersmind, hogy a hercegnét húsvét ünnepe táján nem mulasztja el hozzájuk küldeni, hogy meg-

koronázzák; de azután őt ismét visszaküldetni kívánja, hogy a gyöngye gyermek három évig még anyai gond alatt növekedjék.

De az osztrák Vilmos nem tetszett a lengyeleknek. Tartománya távolabb feküdt, hogy sem benne a Lengyelország szabadságra mind veszélyesbé lett litvánok ellen támaszt nyerni remélhetnének. A gyűlésen tehát pártokra szakadva, részök Vladisláv oppelni herceget, részök Szemovit maszovi vezért kívánta királylyá s Hedvig férjévé választani. Az utóbbik pártja győzött. A magyar követek azon válaszzal bocsáttattak vissza, hogy a rendek készek ugyan megtartani az esküt, melylyel magokat a boldogult Lajos király leányai iránt lekötötték; de ez arra őket nem kötelezheti, hogy a hiú ígéreték s halogatások alatt hazájokat a nőttön növő zavarokban elveszni engedjék. Ha tehát Hedvig hercegné a jövő pünkösdig Lengyelországba jő, s a számára választandó férjjel benmarad, és a Lengyelországtól elszakasztott Galicziát visszakapcsolni igéri, készek őt királynéjoknak elfogadni s megkoronázni; különben mást emelnek a megürült királyi székre.

A határozott válasz megdöbbenést Erzsébetet. Visszatüzent tehát: legyenek békével, még az év folytában hozzájuk viszi Hedvig leányát. A királyné valóban útnak indult, de csak Kassára. Innen beüzent a lengyeleknek, hogy szívesen menne hozzájuk, de a vízáradások miatt utját nem folytathatja; kéri tehát őket, küldenének hozzá felesebb számú urakat, kikkel Kassán végezessen. A lengyelek engedtek a kérelemnek s hat urat küldének Kassára, kik aztán Erzsébettel oly szerződést kötöttek, hogy Hedvig a jövő sz. Márton napra Krakóba vitessék, s egy a nemzet által választandó férjjel keljen egybe. Ha Hedvig örökös nélkül halna meg, Lengyelország Máriára és örökösire —, ha viszont ez halna meg gyermek nélkül, Magyarország szálljon Hedvigre s örökösire; s ekként a két ország közti kapocs továbbra is fenmaradjon.

De a szerződés nem elégíté ki az egész nemzetet; Szemovitot pártja királynak kiáltotta ki. Erzsébet, kinek szintén nem volt nagy kedve gyöngé leánykáját idegen kezekre bízni, a szerződés megszegése miatt panaszt emelt, s Hedvig helyett Zsigmondot és Dömötör esztergami érseket küldé tizenkét ezeryi sereg élén Lengyelországba, hogy leányai örökségét Szemovit ellen védelmezzék. Zsigmond a királyi ház híveit jó érzelemben találta és segedelmökkel Szemovitot megverte, tartományát elpusztította. Utóbb Vladisláv oppelni herceg békét szerzett a felek között; de Szemovitnak egyelőre le kellett mondania igényeiről a koronára.

III.

Azonban egy más oldalról újabb zivatar fenyegette Lengyelországot. A litvánok, a belzavaroktól felbátorítva, minden órán betörni szándékoztak. Szandigov krakói főkapitány ennélfogva a rendek megbiztából, a lengyel fiatalság virágától kísértetve, 1384-ben Magyarországba küldetett, hogy megfektse Erzsébetnek, mennyire veszélyezteteti mind Lengyelországot, mind a maga családjának jövőjét, ha még tovább is késnék végrehajtani a kassai szerződést.

A követ Zárában találta a királynékat. Megbizatása szerint kéré őket, küldenék Hedviget mennél elébb Krakóba, hogy ott megkoronáztatván, a trónváltozási zavaroknak valahára vége szakadjon. A lengyel rendek nem ellenzik, hogy királynéjok azután mindjárt visszahozassék, s míg felnő, anyjának gondjai alatt maradjon. Hogy Erzsébetet a kérelemre hajlandóvá tegye, késznek nyilatkozott, a kíséretben lévő előkelő lengyel ifjakat tuszúl Magyarországbán hagyni, míg leánya visszahozatnék.

Erzsébet tétovázva, határozatlanul válaszolt; s midőn látná, hogy az e miatt boszús Szandigov tüstént távozni akar, nehogy a hatalmában lévő Krakóval tőle elpártoljon, őt letartóztatja, és Zarnovszky szandomiri főkapitányt oly meghagyással küldi vissza, hogy Krakót a maga hatalmába ejtené s az utóbb oda rendelendő magyaroknak adná által. De a fondorlat tudtára esett Szandigovnak. Ő tehát azonnal gyors futárt indít Krakóba, s a várnagyot meginteti, hogy a várat senkinek át ne adja. Majd néhány embereivel Zárából maga is megszökik, s váltott lovakon oly sebesen nyargal vissza, hogy naponként hatvan mérföldet hagyott hátra, s magát a futárt is megelőzte. Erzsébet királyné távoztáról értesülvén, kíséretén állja boszúját, s a nemes ifjakat, Szandigovnak jobbára rokonait, foglyokká téteti.

A rendek, Szandigov hazatérte után, márczius 2-ra Radomszkiba gyűlést hirdettek. A vita itt hevesen folyt. Némelyek azonnal királyt akartak választani; mások azonban mégsem voltak hajlandók megszegni Lajos királynak mondott esküjüket, s mielőtt attól elállanának, még egy kísérletet kívántak tenni Erzsébetnél. Megegyezett végre ebben a többi is; de oly feltétel alatt, hogy ünepélyes követség helyett csak egy hírnök küldessék a királynéhez, miből ez lássa, mily boszús, lázadásra mily hajlandó a rendek kedélye. Végzéssé lőn e mellett, hogy ezentúl se az ország több követséget ne küldjön, se magától ne merje valaki meglátogatni a királynékat. Hirnökül Vavelszky lovag neveztetett, s az üzenet akként hangzott, hogy ha Erzsébet királyné Hedviget május 8-ra Krakóba nem küldi, több követséget ne várjon; mert a rendek esküvel kötelezték magokat, hogy az nap más királyt fognak magoknak választani.

Erzsébet azért-e, hogy a két ország, melyet egyesíteni Robert Károlynak és Lajosnak annyi bajába került, egy más-

tól el ne szakadjon? — vagy mivel gyöngé leányát még egyáltalában nem akarta elbocsátani anyai szárnyai alól, a lengyelek e fenyegetésére Zsigmondot, Mária jegyesét, Lengyelország kormányzójává nevezte s egy sereg élén Krakó felé indította.

De e lépés még inkább felboszantá a lengyeleket, s már azok is elszakadtak Erzsébettől és leányától, kik eddigelé pártján voltak. Büszkeségök fellázadt, hogy a magyarok, s ezek által tanácslott gyöngé nők kénye akar nekik törvényt szabni. E fölött a ledér erkölcsű Zsigmondot is rég gyűlöltek. Azonnal sereget gyűjtének tehát, és Szandecznél táborot ütven, megüzenték Zsigmondnak, ki már Lubovláig érkezett, ne folytassa tovább utját, mert őt se királynak, se kormányzónak nem hajlandók befogadni; ha szavokra nem ügyel, mint ellenséggel fognak vele bánni. Zsigmond visszaüzen s kéri őket, küldjenek néhányat magok közül Lubovlára, kikkel az ország ügyeiről értekezzenek; s midőn ennek folytán Szandigov két más úrral táborában megjelent, pünkösöd-napot kívánta határnapúl kitűzetni, a meddig Hedvig Krakóba utazzék. Az urak némi vonakodás után végre megegyeztek; Zsigmond viszont a fogoly ifjakat ígérte szabadon bocsátatni s visszatért. Nemsokára utána jött Szandigov is, de csak mint magán személy; hogy a foglyok kiszabadítását sürgesse. Egyszersmind komolyan előterjeszté a királynénak, hogy elveszettnek tekintse Lengyelországot, ha Hedvig annyi halogatás után sem jelennék meg Krakóban a jövő pünkösdre.

IV.

Erzsébet végre engedett: Hedviget, bár határ nap után, Dömötör kardinál s esztergami érsek, János csanádi

püspök, és számos világi ur kíséretében, valahára elküldé Krakóba. A királyi hölgy nagyértékű arany és ezüst edényeket, drága posztókat és ékszereket vitt magával. A lengyelek jöttének hírére csoportosan siettek elébe s nagy ünnepélylyel vitték be fővárosukba. A királyi szűz, bár alig haladta meg a tizennégy évet, kora fejlettségű szépsége, kellemei, nyájasága által első tekintetre meghódítá a lengyelek szíveit. Felledve lőn minden boszúság és kellemetlenség, melybe megnyerése került. Birtokában boldogok, a nélkül hogy férjéről előre gondoskodának, őt 1385-ki október 15-én, sz. Hedvig napján, Bodzanta gnézeni érsek által, számos magyar úr jelenlétében, nagy ünnepélylyel megkoronáztatják, s addig is, míg számára férjet választanának, teljes kormányhatalommal ruházzák fel. „Nem is csoda, — úgymond egy azonkori lengyel író — mert őt olyannak látták, hogy alakját becsérzete, bájait szemérme, szépségét erényei, dicsőségét, gazdagságát mérsékeltége és szerénysége, hatalmát szelidsége, messze túlhaladná. Látták, hogy őt a természet ritka szépséggel ékesítette föl; ezenfelül a tudományokban jártas, magaviseletében művelt, a küldiszt nemcsak származásának fénye, hanem még inkább a női méltóság által fentartani tudó, melyet a szende ártatlanság bájai különösen emeltek. Az ég ehhez még egy kitünőbb, a kor változásától is ment szépségül, a nők legfőbb ékességét, a szemérmert oly feltűnő vonásokban lehelte homlokára, hogy minden erény tárházának látszanék. Alig haladta meg a gyermekség éveit, s már is oly érettnek találtatott, „hogy minden szava, minden tette komoly méltósággal párosult.“ A lengyelek szerelmesek lőnek a szép királynőbe.

A királynő ritka szépségének híre hamar túlhatott az ország határain. Jagelló, a litvánok nagy fejedelme, e kőszá hírektől ingereltetve, titkon kémeket küld Krakóba, hogy neki Hedvigről bővebb tudósítást hozzanak. A kémek visszatérvén,

a híreket is meghaladták magasztalásaikkal; s oly elragadtatással szólta a királynő szépségéről, páratlan bájairól, hogy Jagelló látatlanba is szerelemre gyuladt iránta, s két öcsét: Szkirgyelló és Borics vezéreket, Hanulo vilnai főkapitánynyal azonnal Krakóba küldte.

V.

A követek az ország tanácsában Hedvig elejébe vezetvén, nagybecsű ajándékokat raktak lábaihoz; és Szkirgyelló következő szavakban terjeszté elő küldetése tárgyát: „Rég ideje, hogy Jagelló, Litvánia hatalmas fejedelme, nagy fejedelmek által sürgettetik, hagyná el ősei vallását, lenne keresztyénné. Mire őt eddigelé se rábeszélés se a porosz keresztesek fegyverei rá nem birhatták, az isten neked tartá fenn dicsőségedül, felséges királynő. Ha felséged a mi nagy fejedelmünket, Jagellót jegyesének elfogadni hajlandó, ő késznek jelenti magát nem csak a keresztséget fölvenni, hanem ennél még nagyobb dolgokat is végrehajtani. A fölött ugyanis, hogy összes népével a katholika egyház kebelébe térni ígérkezék; kész szabadon bocsátani valamennyi keresztyén foglyait; hajlandó öröklött és szerzett birodalmát Lengyelországgal örökre egyesíteni, Pomeraniát, Kulmát, Dobrezinát, Sleziát, Vielunát és minden egyéb Lengyelországtól leszakasztott földeket ezen országhoz visszakeblezni; kész ősi kincseit ezen országba hozni, s ennek javára fordítani; s végre még Vilmos osztrák herczegnek is lefizetni a kétszázezer forintot,“ mely neki Hedvig királyné eljegyeztetésekor lekötöttetett.

A lengyel urak nagy örömmel hallották a litvánok ajánlatát, mely országot azontúl nemcsak a harcziás szomszédok pusztításaitól megóvándó, hanem egyszersmind oly hatalomra

emelendő vala, hogy avval éjszakon senki többé nem fogna mérkőzhetni. De bár ezért felette kívánták is annak elfogadását; szeretett királynéjok hajlamait sem akarták erőszakolni, s az ügyet ennek s anyjának elhatározásától függeszték fel.

Hedvig maga réműlettel fogadta a követség ajánlatát. A korán kifejtett szűz szíve már nem volt szabad: kezével együtt azt is oda adta volt jegyesének, Vilmos osztrák hercegnek, kivel eljegyeztetése után többször találkozott. Tudván azonban, hogy Vilmos, anyjának, Erzsébet királynőnek is kedvence, ennek elhatározására kívánta bízni az adandó választ. A követek tehát Magyarországra utasítottak, s a lengyel urak közül is hárman adattak melléjük, kik Erzsébet előtt országuk s a kereszténység érdekeit fejtegetvén, tőle kedvező választ nyerni ügyekezének.

Erzsébet, ki mielőtt Hedviget Lengyelországba küldötte, ennek házassági szerződését az osztrák Vilmostal újabban is megerősíté¹⁾, eleinte annál kedvetlenebb érzelemmel fogadta a követséget, minthogy ismerte leánya hajlamait Vilmoshoz, s a pogány, műveletlen vő iránt maga is ellenszenvvel viseltetett. De a lengyel követek nem tágitottak. Hosszan kifejtették a nagy hasznot, mely e házasságból mind Lengyelországra, mind az egész kereszténységre háramlandó; értésére adták egyszersmind mily nehéz volna a lengyel rendeket, bár az ügy elhatározását, tiszteletből, rábízták, e kívánatoktól elmozdítani; előadták, mennyi baj, sőt mennyi veszély érhetné szeretett királynőjüket, ha a harczias Jagelló, tagadó válasz által haragra ingereltetvén, mint dühös ellenség támadná meg Hedvig királynőt, kinek most a szerelem lánczain rabja lenni ajánlkozik.

¹⁾ Az okmányban Fejérnél: Cod. dipl. X. 1, 141. hibásan áll 1384, 1385 helyett, mint a bécsi császári titkos levéltár eredetije bizonyítja.

Erzsébet végre kijelenté, hogy a házasságot nem ellenzi, ha arra Jagelló s a lengyel rendek Hedvig hajlamát is megnyerhetik. A királyné e válaszára kétségkívül nagy s tán a kereszténység érdekeinél is nagyobb befolyása volt annak, hogy Kis Károly a pártos uraktól meghívatva, ekkoron már Magyarországon volt s Mária öröksége menthetetlenül elveszettnek látszott.

VI.

Azonban, míg a követség Budán járt, Hedvig s bizodalmasb hívei, kikkel Jagelló iránti ellenszenvét közlé, mindent elkövetének, hogy a lengyel urak között pártot alkossanak, mely a tervezett házasságot meggátolja. A süker annál valószínűbbnek látszott, minthogy nagy Lengyelország rendei közül még most is sokan találkoztak, kik a hozzájuk közelebb lévő Szemovit maszovi s kujavi herceget kívánták emelni a királyi trónra. A tanácsosok közül valóban sikerült is többeket megnyerni; és midőn a követek Magyarországból visszatértek, a meghallgatásuk végett kihirdetett országgyűlés rendei sokáig nem tudtak megegyezni, kit válaszszanak királyokúl. Nagy Lengyelországból kevesen jelentek meg; s ezek a honmaradtak nevében is Szemovit mellett küzdöttek. Mások Vladiszláv oppelni herceg igényeit támogatták. A Hedvig által megnyert urak méltatlannak állították, hogy a keresztény fejedelmeket mellőzve, idegent és pogányt emeljenek magok fölébe, ki e fölött még szeretett királynéjok hajlamát sem birja. A királynőt, ki által hazájokat boldogítani reménylik, ne tegyék boldogtalanná házi viszonyaiban; s ha már idegent kell választani, válaszszaak meg azt, kinek a boldogúlt nagy király leányát eljegyezte, s ez maga szívét is odaadta.

De végre is azon párt győzött, mely Jagelló megválasztásából oly nagy hasznot látott eredni az országra és a kereszténységre. Szemovit megválasztása, mondák, kevés előnyt nyújt az országnak. Az osztrák herczeg, tartományának távolsága miatt, szükség idején nem igen lehetne az ország segedelmére. A királynő ellenszenvét legyőzheti annak tudata, hogy még az utókorban is hallhatatlan lesz érdeme az ország és a kereszténység iránt; lehet-e kegyes szívének szebb érzelme annál, hogy a keresztény vallás jótékony, üdvezítő világa ő általa fog bevitetni annyi népek közé? Az áldozatnak, melyet e nagy előnyökért hoz, mind ezen, mind a jövő életben örök dicsőség lesz a jutalma.

„Ezen érvek, úgymond egy lengyel író — mérsékeltek a már akkor is igen jámbor és vallásos királynő ellenszenvét; mit a rendek észrevevén, nyomban elhatározták, hogy Jagellóért követek menjenek Litvaniába, kik ajánlatainak teljesítése iránt újabb ígérletét vévén, őt Krakóba hoznák.

VII.

Hedvig szívében a szerelem hevesen küzdött a vallásos érzettel. Pillanatra a sok rábeszélés közt, győzött ugyan emez; de nem sokára ismét felülkerekedett a szerelmi szenvedély: s daleviczei Gnievoss krakói alkamarást, bizodalmasabb hívei egyikét sebes utakban jegyeséhez, Vilmos herczeghez küldötte, kérvén őt, sietne Krakóba, ha kezét s evvel együtt Lengyelországot elveszteni nem akarja. Vilmos egy csapat hűbéresét azonnal felültetvén, s kincseit magához vévén, a szerelem szárnyain siette Gnievoss kalauzolása alatt kedveséhez, s kevésssel a gyűlés eloszlása után váratlanul Krakóban termett.

A lengyel urak nagy kedvetlenséggel látták a herceget, s őt a várba be sem bocsátották; de egyébiránt senki közölök nem merte kedvét szegni a szeretett királynőnek, látván mily áradozó örömmel fogadja vendégét. Vilmos jelenléte elfeledteté Hedviggel az országgyűlésnek adott szavát; elfeledteté az ország s vallás érdekeit; őt most egy mindennél hatalmasabb érzelem hatotta át, a szerelem. Hedvig boldog vala a szeretett ifjú közellétében. Ellenszenve utálattá fokozódott Jagelló iránt, kit soha nem látott, kit pogányságában műveletlennek, vad erkölcsűnek, testére nézve rútnak lenni hallott; s gondolni sem akart többé az utált házasságra. Ő most csak szerelmének élt; s mivel Vilmos a várba nem bocsáttatván, a ferencesek külvárosi zárdájában foglalt szállást, maga látogatta meg őt nők kíséretével a zárdában. Vágyai a Vilmostól megvesztegetett Gnievoss alkamarás által támogattatván, e látogatások mind gyakoriabbak lőnek; az ifjú pár boldogsága érzelmétől elragadtatva, több ízben tánczvigalomnak is átengedte magát a zárda ebédlőjében.

Így tartott ez több napig. A jelen volt lengyel urak hasztalan járultak előterjesztéseikkel a szerelmes királynőhez: ő nem hallá azokat. Szíve választottának jelenléte, a gyakori bizodalmas társalgás kedvesével, a nagyok minden okoskodásai, előterjesztései daczára, elhatározottá vele, hogy boldogult atyjának rendelete szerint összekeljen hercegével. Reménylő kétségkívül, ha ez egyszer megtörténtté lesz, királylyá fogadtatik el, s ő boldog leend.

Egy napon tehát feles katonaságtól s több uraktól is kísértetve, lemegy a zárdába, s annak templomában az esküvőt az egyház formái szerint végrehajtatja. Jelen voltak-e e ténynél a kíséretben levő urak, bizonytalan; de a tényt egy tekintélyes író bizonyosnak állítja. Lehet, s úgy látszik, legvalószínűbb, hogy valamelyik szerzetes-atyja csak női

kiséretének jelenlétében, lopva mondá el fölöttök az egyház áldását.

A királynő ezután a várba visszatérvén, intézkedik, hogy titkon Vilmos is a várba hozassék. A csel azonban nem sikerült. Karozvaki Dobezló várnagy s a többi urak őrszemeit nem lehetett elkerülni. Vilmos herczeg, midőn a kapun át akar lépni, kizáratik, s méltatlanságokkal illetve visszaütetik. Hedvig, a történetekről értesülvén, szerelme hevében haragra gyúl, s maga készül lemenni mátkájához. De a kapukat ő is zárva leli; min annyira felindúl, hogy fejszét parancsol előhozatni, s azt megragadván, önkezeivel készül leverni a kapu zárait. Azonban Goray Döme lovag kérelmei s még inkább tehetetlenségének érzete nem sokára eszméletre ébresztették a hevében mindenről megfélekedezett királyi hölgyet; s arczán szégyenpirral, szívében epesztő búval tér vissza várlakába.

Az országnagyok ezután megkettőztették vigyázatukat, nehogy a fiatal pár valamiképen tanúk nélkül találkozáván, országos tervöket meghiúsítsa, vagy oly bonyodalmat idézzen elő, melynek megoldása újabb zavarokba döntse az országot. Vilmos herczeg ezentúl nem maradhatott oly békésen, mint eddig, a városban. Cseleknek jött nyomába, melyektől szabadságát, sőt életét is féltheté; s nem sokára, belátván házassága lehetetlenségét, kevesek kíséretében, titkon és sietve eltávozott Krakóból, még kincseit is hátrahagyván, melyek aztán Gniewoss birtokában maradtak.

VIII.

Vilmos herczeg szökéshez hasonló távoztának kétségkivül az volt legfőbb oka, hogy Jagelló ekkoron már nagy kísérettel közeledett Krakó felé. A lengyel követektől

kisértetve Lublinba érkezvén, ott több napig mulatott, bevárando az országnagyok megérkeztét. Hogy ezeknek időt engedjen mennél számosabban gyűlni maga köré, miután a távozott vetélytárstól sem volt már mit tartania, Lublinból is rövid napi utakban közeledett Krakó felé. Így akarták ezt a lengyel egyházi és világi nagyok, kik elébb Hedviggel kivántak végezni, ellenszenvét Jagelló irányában elosztatni. Ezek nem szüntek meg előterjesztéseikkel ostromolni a hölgy szívét. A püspökök leginkább vallásos érzelmeit igyekeztek felmagasztalni, eleven színekkel ábrázolván az érdemet, melyet isten s világ előtt szerzend magának, ha egy nagy nép lelki üdvőségéért áldozatul hozza szíve hajlamait. A világi urak pedig az ország érdekeit fejtegették, többen érzéki undorát is legyőzni ügyekeztek Jagelló iránt, kit, miként észrevették, Hedvig durvának, félvadnak, rúttnak tartott. De nem volt könnyű feladat, legyőzni az első szerelem szenvedélyét; bár Hedvig nyugodt óráiban maga is belátta, hogy egyesülése Vilmossal már teljes lehetetlenség.

A világi urak, hogy nem titkolhatott undorát elenyésztessek, nem mulaszták el őt értesíteni, hogy tudósításai a herczeg alkatáról, erkölcseiről igen helytelenek; ha nem lehet is őt valamely kitűnő szépségnek tartani, Jagelló deli férfiú, kin semmi sincs, mi tőle bár mily kényes izlésű nő szívét elidegeníthetné. Ösztönzék őt, szerezne erről magának jobb meggyőződést; küldene valakit bizodalmasabb emberei közül Jagellóhoz, hogy róla neki hű tudósítást hozzon.

Mindez, természetesen, nem volt képes a szeretett mátká emlékét kiszakasztani Hedvig szívéből. De annyi felől ostromlatván, végre mégis megtört ellenzése a gyöngye hölgynek. Hosszú vonakodás után engedett a minduntalan megújított ösztönzéseknak, s egy bizodalmasb emberét, osleniczai Zavisst titkon Jagellóhoz küldé, hogy neki róla hű tudósítást hozzon,

kegyelme vesztésével fenyegetvén őt, ha magát megvesztegettetni engedné.

Jagelló előtt azonban nem maradt titokban Zaviss küldetésének célja: az urak, kik Hedviget erre birták, sebes hírnök által tudósították őt a titkos küldetésről. Jagelló tehát nyájasan fogadja a nála más ürügy alatt megjelent követet, s hogy neki alkalmat nyújtson hű tudósítással térni vissza urnéjához, jelenlétében fürdőbe lépett, s drága ajándékokkal igyekezett megnyerni kedvezését, melyeket azonban Zaviss nem fogadott el. A követ visszatérvén, hírül viszi a királyi hölgynek, hogy Jagelló testét szépnek, termetét nagyságra közepszerűnek és karesúnak, tagjait arányosaknak, hosszúdad arcát vidám kifejezésűnek, és semmi által nem rútitottnak, erkölcsét nyájasnak, komolynak, fejedelemhez illőnek, szóval az egész embert olyannak találta, hogy a királynénak legkisebb oka sem volna, iránta akár külalakja, akár erkölcei miatt ellen-szenvvel viseltetnie.

E hír némileg megnyugtatta Hedviget, ki, az urak és püspökök ügyes előterjesztéseit hallva, maga is mindinkább meggyőződött, hogy a körülmények kényszerével tovább nem daczolhat. Főlébresztett vallásos érzete mind rajongóbb képekben tüntette fel lelke előtt az érdemet, melyet a megfélekezett szenvedély áldozata isten és világ előtt szerzend neki.

A sükerről némileg biztos egyházi s világi nagyok ezentúl mind számosabban gyülekeztek Jagelló körül, kiknek tanácsára ez Goray Dömé alkincstárnokot utközben, Czolner Konrádhoz, a keresztesek nagy mesteréhez küldé Poroszországba, kéretvén őt, lenne megkereszteltetésén keresztapja, menyegzőjén házasságának tanúja. A nagymester azonban a két ország egyesültét rossz szemmel nézvé, Krakó helyett Litvaniában jelent meg seregével, s azt pusztította.

Jagelló az egyházi s világi urak nagy számú kíséretében 1386-diki február 12-én fényes ünnepélylyel vonult be Krakóba. A várba érkezvén, mindenek előtt a királynő üdvözlétére sietett, ki reá termeiben, a legelőkelőbb lengyel hölgyektől környezve, várakozott.

A királynő szépsége bámulatra ragadta az örömittas Jagellót; „mert azon korban — úgymond egy későbbi lengyel író — hozzá hasonló szépség nem volt a világon.“ A kölcsönös üdvözlések után Jagelló aranyban, ezüstben, gyöngyökben és drága ruhákban nagy becsű ajándékokat küldött Hedvignek. Mondják, mi azonban nem valószínű, hogy ugyanazon időben, kereskedőnek átöltözve, Vilmos herceg is visszatért Krakóba, s Hedvig tudtával több napig rejlett volna Lobzov kastélyban vagy Moruszt házában, és hogy ez tudtára is esett volna vagy Jagellónak, vagy a lengyel uraknak, kik azért ezen utóbbi házban nyomozást is intéztettek; de a herceget, ki a kandalló kéményében egy e végre oda alkalmazott rudra mászott, nem fedezték fel; hogy végre Vilmos csak azután távozott volna Krakóból, miután az egybekelés Jagelló és Hedvig közt végrehajtatván, reményei örökre megghiúsultak.

IX.

Bár Jagelló látása után Hedvig nem is érzett többé undort iránta; bár csöndesebben hallgatta is már az egyházi és világi urak rábeszélő intéseit s előterjesztéseit, hogy nyugodjék meg abban, min változtatni nem lehet; hogy elébbi eljegyeztetése Vilmos herceggel, mi gyöngye gyermek korában történt, őt nem kötelezi, attól az egyház által is fel lévén már mentve; hogy tehát ne vonakodjék tovább elfogadni Jagelló kezét, miáltal hallhatatlan érdemet szerez magának országa s

a kereszténység iránt: mindazáltal nem volt könnyű dolog őt rábírni, hogy megegyeztetét határozottan kijelentse. Láta, hogy nem állhat tovább ellent; de ajkain elhalt a szó, melynek szívében halálos ítéletként kelle viszhangoznia. Ellenzését a lengyel írók szenvedélyén kívül Vilmos iránt lelkiismeretességében és szemérmében keresik. Mondják ugyanis, hogy midőn a herczegnek eljegyeztetett, tizenöt napig úgy éltek együtt mint házasok ¹⁾; és bár akkoron még gyöngéd gyermek volt, a gyöngéd lelkiismeretű hölgy most házasságtörést vélt elkövetni, ha Jagellóval kel egybe. Ezenkívül szégyelte is magát, meggondolván, hogy többen tudják e gyermekkori viszonyát Vilmos herczeggel. „Iszonyodva a házasságtöréstől, úgymond a félszázaddal későbbi Dlugoss, — a halálnál is keserűbbnek látszott neki második menyegzője által megsérteni szemérmét. Mert tudta, hogy többek előtt nem titok, miképen tizenöt napig neje gyanánt élt együtt Vilmossal, midőn vele eljegyeztetett. Isten félelme s lelkiismeretének hangos szava tiltá őt e második menyegzőtől.“ Azonban meggondolván, hogy az egyházban soha sem divatozott azon szokás, hogy a mátkák eljegyeztetésök után, bár gyöngé gyermekek voltak is, mint férj és nő éltek volna együtt; a lengyel író állítása nem érdemel hitelt. És bizonyára, a püspökök nem is tették volna túl magokat oly könnyen az első házassági szerződvényen, ha az egyszerű eljegyzésnél több, ha az, bár gyöngé korban, végrehajtatott házasság volt volna.

---

¹⁾ Az első eljegyzéskor ez nem történt, mert midőn 1385-ben Erzsébet a házassági szerződést megújítja, azt rendelé az okmányban, hogy „*præfatam D. Hidvigim . . . duci Wilhelmo apponatis, et in thoro nuptiali collocetis, ad amplexus conjugales, detisque eisdem locum et copiam coniacendi et commorandi, prout ad matrimonialiter coniunctos pertinet.*“ Erre augusztus 15-két szabja határozatúl. — Az okmány szerint tehát elébb consummáltatott a házasság.

De bármennyi ebben a való: annyi bizonyos, hogy az egyházi és világi urak kérelmei, előterjesztései végre legyőzték Hedvig ellenzését. Szíve szenvedélyét a körülmények kényszerének áldozatul hozva, kimondá végre megegyeztet. Minek következtében Jagelló február 14-kén a gneznai érsek által megkereszteltetvén, nyomban össze is adatott Hedviggel. A herczeg, ki a keresztségben Vladiszláv nevet nyert, a koronát csak harmad napon tétette fejére.

X.

A fiatal nő, kit sorsa életének már tizenötödik évében az öntagadás, a folytonos áldozat keserű pályájára vetett, azontúl vallásos érzelmeiben keresett szívének vigasztalást. A fiatal szív önmagába zárkózni kényszerítettvén, vallási rajongásban igyekezett elfojtani szerelmi hevét. Férjével nem sokára Litvaniába utazván, minden gondját e nép megtérítésére fordította.

Ulászló maga nem minden erőszak nélkül fogott a térítés művéhez. Vilnában, Litvania fővárosában, az örök tüzet, melyet a litván nép papjai, a zinzek, mint hajdan vesta szüzei Rómában, folytonosan élesztteni szokták volt, a nép jelenlétében eloltatá; oltáraikat lerontatá; a kigyókat, melyeket a litvánok házi istenek gyanánt tartottak lakjaikban, megölette, bálványaikat összetörette. Hedvig attól tartva, hogy a nép, mely sírás és jajgatás közt szemlélte isteneinek e megszenteltetését, végre boszúra gyúl, s még idegenebbé válik a keresztyénségtől, mérsékelni igyekezett a király hevét. És minthogy a Lengyelországból érkezett papok kevesen értették a nép nyelvét, arra birta Vladiszlávot, hogy mint egykoron sz. István magyar király, erőszak helyett, tanítással, felvilágo-

sitással igyekezett legyőzni a nép ragaszkodását ősi vallásához. A király parancsnak vette imádott neje tanácsait, s kívánsága szerint azontúl maga is gyakran oktató népét az új vallásban. Maga Hedvig azokat, kik annak elfogadásában elsők valának, különféle ajándékokkal jutalmazta meg. Tapasztalta e közben, hogy ezen ajándékok közül legnagyobb hatást tesznek a posztó-ruhák, melyeket a megkereszteltek közt kiosztatott. A nép, mely eddigelé posztóval nem, hanem csak vászonnal és bőrrel ruhászott, oly nagyon megszerette a meleg s kényelmes új ruházatot, hogy e jutalomért csoportosan tartaná fejét a keresztviz alá. A királyi pár örülve e szerencsés fölfedezésnek, nagy mennyiségű posztót hozatott Lengyelországból s osztatott fel az új keresztyének között. A buzgó királynő vezetése alatt Vladiszláv sz. Istvánja lett a litván népnek; püspököt nevezett, templomokat, kolostorokat épített. A templomokat könyvekkel, kelyhekkel s más egyházi szerekkel s ruhákkal maga a királyné látta el.

A buzgalom, melyet a király a térítésben tanusított, nemcsak abban lelte jutalmát, hogy népe mind hajlandóbb lett fölvenni a keresztséget: hanem, mit magára nézve sokkal kedvesebb jutalomnak tekintett, tapasztalá azt is, hogy buzgalomának arányában oszladozik s enged fel irányában az imádott nő hidegsége is, melyet egy ideig semmi nyájassággal nem tudott legyőzni. Hedvig nem érzé ugyan magát boldognak férje oldalán, kit nem szeretett; de öntagadásában csöndre, nyugalomra szoktatta szívét a másíthatlan állapotban. Egy részről az emberi természetnek, másról a jótetteknek tulajdona, hogy a kik ugyanazon jó, nemes czélokra törekednek, egymást nem gyűlölhetik, hidegek, közönyösek egymás iránt nem maradhatnak: mennél tovább haladnak pályájokon, a közös jó cél mind közelebb hozza őket egymáshoz; s ha szerelmet nem kelthet is, barátságot fejleszt. S így történt

ez lassanként Hedviggel is. Nagy örömmel tapasztalá ezt Vladiszláv, és kétségkívül inkább szeretett neje hajlamának kiérdeklése, mint az új valláshoz való ragaszkodás volt nála a rugony, mely őt neje akaratának a vallás ügyében oly buzgó teljesítőjévé tette, mely őt arra tüzelte, hogy helységről helységekre járva, önmaga oktatója, térítene a litván népet. A történet fel is jegyezte, hogy Hedvig halála után igen meghült e tekintetben Vladiszláv buzgósága.

XI.

E szent foglalkodások közt érte Hedviget a szomorú hír, hogy anyja, Erzsébet, s néneje, Mária királynék a fellázadt horvátoktól elfogattak s Novigrádban foglyokul tartatnak. Az újabb, még szomorúbb hír, hogy édes anyja Palisnyai János auránai pörjel által fogságában megfojtatott, annyira meghatotta Hedvig kedélyét, hogy a gyöngéd férj egészségét is kezdé féltetni. Hogy tehát neki nagyobb kényelmet szerezzen, mint a mennyit térítő vándorlásaiban adhatott, őt Krakóba kísértette, maga mindaddig Litvaniában maradandó, míg a térítés s az új egyház elrendezésének műve, legalább nagyból, be nem fejeztetik.

A királyi párnak egymástóli hosszas távolléte azonban egy nem várt zivatart hozott fejökre, mely a legalább Hedvig részéről különben sem boldog házasságnak még eddigi békéjét is fenyegette. Dobrinzei Gnievoss, krakói alkamarás, ugyanaz, ki előbb Vilmos herceget Krakóba vezette, s annak összejöveleteit Hedviggel lehetőleg elősegítette, a királynéra, nem tudni mi okból, megharagudván, boszús rágalmakat koholt ellene és sugott be a királynak. Állítása szerint a király távollétében Vilmos herceg titkon Krakóban járt s Hedviggel

több ízben találkozott. A szerelemföltés kínjaitól gyötörve, haragjától dühödten siet Vladiszláv Krakóba. Mit mivel első haragjában, sehol sem találjuk följegyezve; csak annyit tudunk, hogy bár az országnagyok közbenjárása egy időre lecsendesítette a házasok közt kitört viszályt, a béke köztök nem volt tartós. A szerelemföltő király tele volt gyanúval; s nem hiányzottak hízelkedők, kik általa felbátorítva, különfélét sugdosnak. A viszály ennek következtében többször megújult. Az országnagyok látván, hogy ezen alattomos vádaskodások a királyi pár egymás iránt növekedő idegenkedését már-már gyűlöletté nevelik, egy ünnepélyes alkalommal megfogadtatták mind kettejükkel, hogy minden alattomos sugdosót s ezeknek minden vádjait fölfedezik az e végre kinevezett országnagyok előtt.

E fölfedezésekből kisült, hogy Gnievoss az alattomos vádaskodó. A királynő, ártatlansága érzetében, szigorú vizsgálatot, s minthogy a rágalom nyilvánossá lett, nyilvános törvénylátást kért Gnievoss és rágalmai ellen, a vojniczi főkapitányt Taczini Jaskót nevezvén ki a maga képviselőjéül a törvényszék előtt, mely Viszliczára összehívott.

Jaskó itt a bírák előtt a vádat Hedvig nevében hamis rágalomnak nyilvánítja s elégtételt kér. Tizenkét lovag pedig késznek nyilatkozik élet-halál viadalra kelni a királyné ártatlansága mellett. Gnievoss, a maga védelmére fölhivatván, megvallja, hogy rágalmazott, s nem törvény s igazság, hanem kegyelem útján kéri ügyét eldöntetni. A bírák tehát a királynét ártatlannak, Gnievosst utálatos rágalmazónak, bűnösnek ítélik; s mivel a királynő kegyelemre hajlott, csak arra kárhoztatják, hogy rágalmát nyilván és pedig a kutyák módjára vonja vissza. E mód nemzeti szokás szerint abból állott, hogy egy szék vagy egy pad alá kuporodva, magát elébb hazug rágalmazónak kellett bevallania, azután pedig néhányszor a

kutyaugatást utánoznia. A szigorú büntetés végett vetett a rágalmaknak, s a királyi pár közt a házi békesség azontúl nem lőn megzavarva. A szerelem rózsái ezután sem virítottak ugyan Hedvignek; de nyugodtabb lett, kivált miután Vilmos herczeg Durazzo Károly sziciliai fejedelem leányát vette nőül. Hedvig lassanként száműzte őt elméjéből, s mindinkább simúlt férjéhez, ki a szerelemfáltésból eredt rövid vizsály után őt szerelmének előbbi gyöngédségével árasztá el.

XII.

A szerencsétlen szerelem a királyi hölgy kedélyének igen komoly irányt adott. Miként a délszak forró ege a tavasz langyát kora hőségre fokozva, meggyorsítja a növénynek érlődését; úgy fejleszté Hedvigben is a keblen átviharzott szenvedély ifjú szívének hajlamait komoly, sőt szigorú lélekállapottá. A 18—20 éves nőről oly dolgokat jegyeztek fel a krónikák, melyek különben az élemedett kort szokták jellemezni; min azonban nincs miért csodálkoznunk. A kebel, melyet élénk fogékonysággal, erős hajlamokkal ruházott fel az anyatermészet, kellemetlen érintkezéseiben, harczaiban a külvilággal, a mostoha sorssal, nem veszi el erejét, csak irányát változtatja, midőn hajlamaiban s szenvedélyeiben meggyőzhetlen akadályokra talál. Nem láttuk-e elégszer, hogy, például, a szerencsétlen szerelem, ha a szenvedély igaz, erős volt, bizonyos egyéniségekben vallási rajongásba ment át? A szív ábrándja csak tárgyát változtatta: a földi lény helyett, kinek birtokáért epedett, a vallás valamely eszményképét öleli át egész hevével; az érzéki kéjelgést szellemiekkal pótolja; a földi tetszvágy helyébe egy hasonló vágy lép, mely új eszményével sovárog azonosodni. E mellett nem ritka eset,

hogy a szenvedély, melylyel szíve választottát boldogítani vágyott, tetterővé változik, mely vagy túlzott szigorral hat vissza saját személyére, vagy a külvilág viszonyaiban keresi a maga tárgyát.

Ilyféle változáson ment keresztül Hedvignek is élénk fogékonysággal, nemes hajlamokkal, erős szenvedélylyel megáldott lelkülete, kora fiatalságának szerencsétlen szerelme után. Ha végzete neki azon szerencsét engedi vala, hogy Vladiszlávval kötött házasságában anyává legyen: lelkének minden ereje, szívének minden szenvedélye gyermekében egyesült volna. Ez lett volna szívének egyedüli bálványa, világának középpontja, keble minden érzelmeinek, egész életének célpontja. De szerelem nélküli házassága sokáig terméketlen maradt; és Hedvig se szerelmes nő, se gyöngéd boldog anyja nem lehetvén, a két iránynak megfelelőleg, lett rajongó vallásosságu hölgy, lett népének, a szó teljes értelmében, királynője, boldogító anyja.

Eleinte, midőn Hedvig kedélye a változás forrongásában, e két irányban még nem nyert határozottabb jellemet, úgy látszék, mintha a keblében pezsgő erő férfias szenvedélyekké akart volna kifejlődni. Megemlékezvén, miképen ama feltétel alatt fogadtatott el a sziradai országgyűlésen a nemzet által Lajos örököséül királynévá, hogy a vielunai s dobreczinai földeket egész Vörös-Russiát, azaz Galicziát s Lodomeriát visszakapcsolja Lengyelországhoz: e föltételt most lekiismeretesen teljesíteni akarta. 1390-ben tehát, midőn férje Vladiszláv, a lázongó litvánok lecsendesítésével foglalkodva, Krakóból hosszabb ideig távol vala, Hedvig egy sereget gyűjtván össze, Vörös-Russiára tört. A vitézek vetélkedve igyekeztek teljesíteni szép hadvezérnőjük parancsait, kitüntetni magokat szemei előtt. Przemisl, Javosláv, Grodek, Halics, Zabrovia, Lemberg és annak kastélya kevés idő alatt el lőn foglalva. Kapolyi János,

Zsigmond király helytartója, a csekély magyar és sléziai őrsgelg ellent nem állhatván, a tartományból kiköltözött, és Galiczia, mely Magyar- és Lengyelország közt pár századig Eris almája volt, Lengyelországgal egybekapcsoltatott, azontúl ennek 1773-ban történt felosztásáig, a lengyel korona alatt maradandó.

XIII.

De nem sokáig volt e tétovában Hedvig nőies kedélye; s az említett két irány egész határozottsággal kifejlődött jellemében. A lengyel krónikák őt halála után csodatevő szentnek hirdették, s minthogy a „szent“ melléknévre az egyház nem adta sanctióját, „boldognak“ nevezték őt, mint nevezetnek sokan az egyház kitűnőbb fegyelem- és erényhősei közül.

És valóban Hedvig ezentúl szenthez méltó életet folytattott, melyet saját személye iránt szigorú fegyelem, mások iránt a keresztyéni szeretet legszebb tettei jellemeznek.

Szíve világiabb gerjedelmeit, vére hevét fékezve, idejének nagyobb részét imádsággal, szent könyvek olvasásával tölté. A szentíráson kívül a négy egyházi tanár homiliái, a sz. atyák élete s beszédei, s különösen szent Ambrus és Bernát elmékedései s imádságai, és szent Brigitta nyilatkozatai voltak legkedvesebb olvasmányai, melyek nyomán magát a királyi bőségben lemondásra, a hatalom birtokában alázatosságra szoktatta. Mindig s mindenben mérsékletes, az emberi szív gyarlóságait bőjtöléssel, testének sanyargatásával igyekezett magából irtogatni; az advent és nagy bőjt idején szeges övet, ciliciumot, viselt gyöngéd tagjain. És így jutott maga fölött oly önuralomra, hogy a krónika elmondhatá róla, „hogy benne semmi hiúság, semmi harag, semmi kevélység, semmi irigység, semmi vizzálykodási hajlam nem létezett; szelidsége, áhítatossága, istenszeretete határt nem ismerő vala;

köréből a világi pompát, hiúságot teljesen száműzvé, csak imádságokban, szent olvasmányokban, kegyes tettek gyakorlásában kereste szívének kielégítését.“

A jótékonyság valóságos szenvedélylyé vált szívében; mert felfokozott vallásos érzelmét meddő rajongás, asketikai testsanyargatás nem elégíthette ki; kedélyének dús ereje tettekben is vágyott nyilatkozni, melyek jámbor világnézetével, lelke vallásos irányával teljes öszhangzásban álltak. „A szegények, árvák, özvegyek, vándorok s más szükségét vagy inséget szenvedők iránt pazar bőkezűséget mutatott,“ — úgymond a krónika. A litván nép megtérítésében jobb keze lőn férjének, ki a kegyelet és kultus egy nemével igyekezett az imádott nő tanácsait követni, teljesíteni kívánatait, végrehajtani szándokait. Templomokat, kolostorokat építeni; amazokat oltárokkal, szent edényekkel, ruhákkal s egyéb szertartási tárgyakkal felékesíteni; emezeket a szükséges alappal ellátni, kedvencz foglalkozásai s gondjai közé tartozott. A boldogságos szűzről nevezett karmelita templom és kolostor, Krakó falain kívül, neki köszönhette eredetét; neki a káptalan, melyet a krakói székesegyházban tizenhat egyházi személyre alapított. Ő ültette át Prágából Krakóba sz. Bencze szerzetének szláv társulatát, melynek a város falain kívül Kleparcz külvárosban sz. Kereszt cím alatt nagy költséggel templomot s monostort kezdett építeni. A templom szentélye még életében elkészült; többi részeinek azonban csak alapjai vetettek meg; a klastrom is ideiglen csak fából épült fel. A kegyes nő halála után Vladislávban meghült a szent buzgalom, melyre őt Hedvig hevítette, s a nagyszerű mű félben maradt; mit annál inkább sajnáltak a lengyel nemzetiség melegebb barátai, minthogy ezen intézetnek az volt célja, hogy az isteni tiszteletet szláv nyelven terjeszsze, a szertartásokat, horákat s egyéb áhítatos foglalkozásokat e nyelven végezvé.

XIV.

Nem kisebb volt Hedvig buzgalma népe neveltetésében, mint az isteni szolgálat fényének emelésében; mi kegyességéről, felvilágosodott szelleméről is tanúskodik. Már az említett sz. kereszti monostor alapításában is ez volt a főczélja. Még hatékonyabb volt e czél tekintetében az, hogy a II. Kázmértól alapított, de az idők mostohasága által sülyedésbe esett főiskolát megújította, s gazdagabb alappal látta el; s hogy rendeltetésének kellőleg megfelelhessen, több híres külföldi tudóst hívatott meg annak tanári székeibe. Az újdonan megtért litván nép ifjúságának kiművelésére hasznosabbnak látta Hedvig a közelebb fekvő Prágában nyújtani alkalmat, holott a főiskola virágzó állapotban létezett. Azon korban egy főiskola fölállítása, ha a pénzalap meg volt is, alkalmas tanárok szűke miatt nagy időbe és bajba került. Ő tehát, hogy czélját gyorsan elérhesse, Venczel cseh király engedelmével Prága ó városában, közel a királyi várlak azon szárnyához, melyben a királynék laktak, sz. Venczel collegiumának szomszédságában egy házat vásárolt, melyet czélszerűleg elkészíttetvén s felszereltetvén, 1397-ben szeptember 10-én a litván ifjúság collegiumává ünnepélyesen felavattatott; s hogy jótékonyságának gyümölcseit az utókor is élvezhesse, kétszáz hatvanad széles prágai garas, azaz nyolczszáz negyven magyar arany évi jövedelemmel adományozott meg. E collegium, mely közönségesen a „királyné házának“ neveztetett, sok ideig virágzott Prágában.

E nagyszerű intézeteken kívül is főgondja volt Hedvignek arra, hogy nemzetében a tudomány, műveltség mennél nagyobb terjedelmet nyerjen. Nem volt országa városaiban

iskola, hol jelesebb szegény ifjak a királyné költségén ne neveltettek volna.

De ezen országanyai gond népe műveltségének előmozdításában még többre, még nagyobbra is törekedett. Látván ugyanis, hogy a krakói és az általa helyreállított kázméri főiskola, népe szellemi szükségeinek minden tekintetben meg nem felel, a prágai litván collegium felállítását után Krakóban is egy nagyobb mérvben létrehozandó egyetem megalapítását kezdé tervezgetni. Fájdalom, a nagyszerű eszme kora halála miatt nem nyerhetett lételt. De mily előszeretettel ápolta, érlelte a nagy tervet, eléggé tanúskodik az, hogy életének végső napjaiban is ezt forgatta elméjében, meghagyván végintézete végrehajtóinak: Péter krakói püspöknek s Thaczini Jaskó krakói főkapitánynak, hogy minden ékszereinek s egyéb királyi bútorainak árát hátrahagyott pénzkészletével együtt részben a szegények fölsegállítására, részben a tervezett krakói egyetem alapjának növelésére fordítsák.

XV.

Hedvig kegyességének, erényeinek, a keresztény vallás és népnevelés felvirágoztatására irányzott ezen buzgalmának híre egész Európát befutotta. IX. Bonifác pápa már 1391-ben oly levéllel tisztelte meg őt, minővel azon korban, midőn a pápai hatalom tetőpontján állott, kevés fejedelem dicsekedhetett. Ime a levél egész terjedelmében.

„Bonifác püspök isten szolgáinak szolgája. Kedves leányunknak, Hedvig Lengyelország méltóságos királynőjének üdvözetünket és apostoli áldásunkat. Jelentjük Felségednek, hogy mi, tekintvén azon ragaszkodását, melylyel nagy emlékezetű őseid nyomdokait követve, irántunk s az apostoli

egyház iránt viseltetel, keblünkben felséged iránt nagy szeretetet ápolunk, s hajlandók vagyunk különös kedvezéseket és kegyelmeket árasztani felségedre. A mi a te és Krisztusban kedves fiunk Vladiszláv lengyel király, a te férjed, és országtok méltóságára vonatkozó kérelmedet illeti: mennyire isten engedi, azt kegyelmesen meghallgattuk; s ha már őseid érdemei is kivánták ezt, saját érdemeiteknél fogva még több kegyelmet is akarunk reátok árasztani. Intjük felségedet, hogy említett királyi férjedet, a kitől függeni tudják azon országok hitét, okos és bölcs tanácsaiddal ne szűnjél vezetni s édesgetni, hogy hitünkben és a buzgalomban, mint eddig tette, állhatatos maradjon, s a jóról jobbra haladva, a hittől tévedezőket hűségre, jámborságra s engedelmességre gondosan visszaterelje, hogy az isteni jutalmon kívül, mely azért reátok vár, az emberek közt is dicséretet és dicsőséget arassatok, s a magunk s az apostoli szék jóakarátát megérdemeljétek. Tudván, hogy gyakran történik, miképen felséged az alkalmatlan kérőknek a királyi méltóság sérelme nélkül ellent nem állhatván, néha olyanok előmozdítása végett is irsz hozzánk, kiket szíved sugallata szerint erre különben méltóknak nem tartottál, s helyettök másokat kívánnál fölmagasztaltatni, miről mi ismét nem vagyunk néha tudósítva; minek következtében történhetik, hogy másként intézkedünk, mint felséged tulajdonképen óhajtaná: azért tehát kérjük felségedet, intézzen hozzánk valamely jelt, mely őrizetünk alatt maradjon. És valahányszor valamit teljesíteni őszintén óhajtasz, add azt tudunkra ezen jel alatt; mi pedig igérjük, hogy miként mindig egész szívvel hajlandók vagyunk, kegyesen teljesítendjük óhajtasodat. Minden ilyfélét közölj kedves fiunkkal, Rádolnai Péter protonotariusunkkal, a te méltóságod buzgó pártolójával, hogy általa világosan tudósíttassunk ilyféle kívánságaidról. Kinek, midőn visszatérvén, a mondottakat és egyebeket előadandja, úgy

higyen felséged, mintha azt magunk szájából hallaná s miként kívántad, hogy mi higyük neki; mert iránta szinte oly bizodalommal viseltettünk, mint tenmagad iránt. Kelt Rómában, Sz. Péternél, 1391-ben december 3-kán.

XVI.

De a távollévő, véleményét felőle csak mások tudósításából képzett sz. atyja e különös bizodalmánál még nagyobb dicsőségére válik Hedvignek az, mi egyszersmind magas elmetulajdonairól, bölcsességéről, éles tapintatáról is tanúskodik, hogy őt alattvalói s a királyi ház hercegei is a bölcsesség, igazság, méltányosság oraculumá gyanánt tisztelték, az ő béke-bírói ítéletére bízák viszályaik s a legfontosabb országügyek elintézését.

Történt, hogy 1393-ban az elébbi litván nagyherceg Kisisthus fia, a keresztségben Sándor nevet nyert Vitthold herceg, és a király öcsese, Szkirgyelló herceg közt súlyos viszály támadt. A nagyravágyó, nyugtalan Szkirgyelló sajnosan tűrte, hogy Vladiszláv, őt mellőzve, Litvánia és Vörös-Russia kormányát, a derekabb Sándorra bízta, s neki csak Kievet adta kormánya alá. Szkirgyelló e miatt ármányt szőtt Sándor ellen; minek következtében a viszály annyira elmérgesedett, hogy már-már nyílt harcvezé volt volna válandó, ha Vladiszláv király magát közbe nem veti. Azonban, a bár vitéz katona, de együgyűbb elméjű Vladiszláv maga sem bízott magában, hogy ily bonyolódott ügyet szerencsésen elintézni képes legyen. Magával vitte tehát Hedviget is, hogy az ő bölcsesége találjon módot, az országra veszélyt hozható viszály lecsillapítására. A veszekedő hercegek kézségesen elfogadták a királynő béke-bíróságát, s mind a ketten eleibe adták ügyeiket.

Hedvig ítélete oda hajlott, hogy Sándor még három kerületet engedjen át Szkirgyelló közvetlen kormányára alá; ez ellenben köteles legyen elismerni amannak felsőbbségét. Az ítélet annyira kielégíté a feleket, hogy ezek szivökből minden haragot száműzván, közös akarattal megegyeztek s ünnepélyes okmányt is adtak ki, mely szerint, ha tán köztök a jövőben még valamely viszály támadna, azt kötelesek legyenek Hedvig békebírósa elébe vinni s ítéletében minden ellenkezés nélkül megnyugodni.

E békebírósa nem lett többé szükség. Szkirgyelló herceg kegyetlen zsarnoksága miatt, melyet a rusznyákokon csaknem örökös részegségében gyakorolt, egy rusznyák paptól poharába öntött mérég által már a következő évben megszűnt élni. De nem sokára egy még fontosabb ügyben vétetett igénybe Hedvig bölcsesége.

XVII.

A porosz keresztes rend birtokai határosok lévén a lengyel tartományokkal, a két hatalmak közt gyakran támadtak villongások, nem ritkán nyílt háborúban végződök. Jungen Konrád, a rendnek ezenkori nagymestere, nem elégelvén, hogy elődei Pomerániát Lengyelországtól elszakasztották, a litván földön maga is több ízben rabló-kalandokat űzött; mit aztán Vladiszláv rendeletéből Sándor herceg hasonlóval viszonzott. Fegyvereit ezután mind a két fél letette ugyan s békét kötöttek; de szíves barátság sohasem állott be a szomszédok között.

A viszályok régi okaihoz 1396-ban újabb is járult. Vladiszláv oppelni herceg, Lajos király egykori kegyence, s a lengyel korona keresésében, mint mondók, Jagellónak vetély-

társa, három tartományt nyert Lajostól adományban, melyekhez a lengyel korona tartott jogot. Jagelló a lengyel trónra jutván, követelte az oppelni hercegtől, hogy azon tartományokért neki, mint lengyel királynak, hűbéri esküt mondjon; s midőn ezt tenni vonakodnék, őt haddal támadta meg. A háború hosszan, az oppelni hercegre nézve szerencsétlenül folyt. A herceg várait s birtokai nagy részét elvesztvén, végre Boleszláviecz erős várába zárkozott, hol magát hét évig védte a király ellen. A kérdésben forgó három tartomány egyikét, Dobrezinát, még birta volt a herceg; de végre ezt is féltvén, 40 ezer aranyon a keresztéseknek adta el. Vladisláv herceg ezután nem sokára meghalálozott. Az erős várat, melyben kimúlt, özvegye, Ofka hercegnő önként átadta a királynak, kivél aztán békésen megegyezett. Ekkor jött csak napvilágra, hogy a megholt herceg Dobrezinát a keresztéseknek eladta; kik, midőn azt a király visszakövetelte, a vételokmány előmutatásával igazolták jogaikat.

Vladisláv fegyverrel akarta visszavenni a tartományt, s a háború már-már kitörendő vala, midőn maga Hedvig is közbelépett, mind a két félnek javasolván, hogy elébb békés uton kísértsék meg a viszály elintézését. E végett 1397 elejére Junivladisláviában személyesen kell vala találkozniok Vladisláv királynak és Jungen Konrád nagymesternek. A lengyel tanácsosok azonban nem bíztak királyukban, hogy jó végre vezesse az értekezletet, s Hedviget kérték meg, hogy képviselje országukat. Hedvig hajlott kérelmökre; s bár egyéb-iránt az egyszerűséget kedvelte, most, birodalma becsületéért, nagy fénynyel jelent meg az ország legelőbbskelő egyházi s világi uraitól környezve a találkozás helyén. Az értekezlet több napig folyt a nagymesterrel s a rend többi főnökeivel; de ezek semmi módon nem akartak elállani azon feltételtől, hogy Lengyelország a negyvenezer forintot, melyen a birtokot

vették, nekik lefizesse; mire ismét a lengyelek nem hajlottak, úgy vélekedvén, hogy az eladás csak színlett, vagy ha igaz volt is, a rend, mely jól tudta, hogy az oppelni herczegnek joga arra nincsen, a vételben nem járt el jó hiszemmel.

A királynő végre — mond a krónika — látván hogy nem boldogúl, távozni készült; de elébb a rend nagymesterét kapzsisága miatt, melylyel a más birtokára áhítozik, komolyan megdorgálván, mintegy égi sugallatból, következő szavakra fakadt: „ő ugyan míg él, nem engedi kitérni a háborút; de tudják meg a keresztetek, hogy halála után, isten végzéséből, nagy csapások várnak a szerzetre, mely alapítóinak s kegyurainak, kiktől megadományoztatott, kiknek alamizsnájából él, jótéteményeit hálátlansággal viszonozza; s nem elégedvén meg, hogy a lengyel jogú Pomerániát már birják, most ezen újabb martalékra nyujtották ki telhetetlen kezeiket.

A háborúnak, vérontásnak általában nagy ellenzője volt a kegyes királynő, s azt, midőn csak lehetett, meggátolá. Vitt-hold, vagy keresztelési nevén Sándor herczeg, Litvánia hűbérese, 1398-ban nagy hadjáratot intézett a tatárok ellen. Az eddigi háborúban szerencsés vezér dicsősége a lengyelek közül is számosakat csábított zászlai alá. A királynő, miként a krónika mondja, felsőbb sugallatból előre látta a kereszténység veszedelmét oly ellenséggel szemben, ki ázsiai szokás szerint százezernyi seregekkel szokott volt harczolni, — s a hadjáratot minden módon ellenzette. A lengyelek közül sokan követték intéseit s honnmaradtak; de Sándor vezér s néhány lengyel úr a királynő jóslatát hiú ábrándnak tartván, a hadjáratra megindultak. A sereg, miként Hedvig megjósálá, majdnem egy szálíg elveszett, s maga Sándor vezér is csak lova gyorsaságának köszönhette menekültét. Az esemény után a lengyelek nem kételkedtek többé kegyes királynőjük jóstehetségében.

XVIII.

Miért Hedvig eddigelé legbuzgóbb imádságaiban hasztalan könyörgött, mit férje is legforróban óhajtott, 1399-ben végre teljesedett: Hedvig várandós lett. Egy trónörökös születésének reménye az egész országot meglelégedéssel töltötte el. A király örömeiben a pápát s a vele barátságosabb viszonyban lévő fejedelmeket követsége által kereste meg, kérvén őket, osztoznának örömeiben, s jőnének a keresztelőre. Bonifác pápa a keresztapaságot elfogadván, a születendő örökshöz szerencsét kívánt a királynak, s lubniczai Albert, választott posnai püspököt nevezte ki a maga képviselőjévé.

A szülés idejében a királyt nagy fontosságú ügyek Litvániában tartóztatták. Levelek és követek által inté tehát nejét, mi módon készüljön az örvendetes eseményre. Kéré őt, ne mulasztaná el ágyát, hálóteremét szőnyegekkel és legdrágább ékszereivel feldiszzíteni. A királynő azonban, mintha már előre érezte volna halálát, akként válaszolt, „hogy a világi fényt és pompát rég száműzte magától, s evvel a halál óráján sem akar élni, melyet a szülés nem ritkán idéz elő. Ő a jóságos istennek, ki őt a meddőség szégyenétől megmentve, megtermékenyítette, nem a gyöngyök s arany fénye, hanem alázatoság s hálás érzelem által kíván tetszeni.“

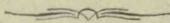
Junius 12-ke volt a válságos nap: leánya született, ki a kereszttségben Erzsébet-Bonifácia nevet nyert; de az anyai érzelem boldogságát nem sokáig élvezé Hedvig; a leányka harmadnapra megszűnt élni. Az udvari hölgyek titkolni akarták előtte a szomorú eseményt, mert a nehéz szülés fájdalmai az anya életét is veszélybe ejtették. De Hedvig, nem látva is, érezte a csapást, mely anyai szívét sújtá, s azon pillanatban, midőn gyermeke haldoklott, kiüzente dajkáinak, hogy

tudja, mi történik szeretett gyermekével. E pillanat óta mintha életének gyökerét vesztette volna gyermekében, a bús, de sorsát önmegadással tűrő anyának szemlátomást fogyott életereje. S miután a haldoklók szentségeivel ellátott, julius 17-kén életének 28-dik évében maga is a jobb életre szenderült.

A lengyel nép jámbor hiedelme a kegyes asszonyt halála után mint szentet tisztelte; számos csodatettet tulajdonítván közbenjárásának. „Az áldott asszony szentsége — úgymond Dlugoss — halála után számos csodákban nyilvánult. Az ő pártolása s érdemei következtében holtak életet, bénák ép testet, vakok látást, némák szólást, s többféle nyavalyások fájdalmaikban enyhülést, vigasztalást, egészséget nyernek.“

Halála királyi férjét s népét mély gyászba borítá. Vladisláv annyira érzé, hogy csak e nő keze által jutott Lengyelország trónjára, hogy halála után le akart mondani a királyságról, mint melyhez többé semmi jogot sem tarthatna; s csak az egyházi s világi urak kérelme birta őt reá, hogy trónján megmaradjon.

A kegyes királynő emlékére több latin gyász- és emlékkereszet készült, melyek erényeit hirdetve, őt az alázatosság, szelídség, türelem és önmeggyőzés példányképéül, szegények, árvák s ügyefogyottak kiapadhatlan szeretetű anyjául, a tudomány, műveltség terjesztőjéül tüntetik előnkbe, kinek emlékezete évszázadokra áldott maradt hálás nemzetében. Rövid életét is annyi szép, nagy, nemes tett dicsőíti: mit és mennyit tett volna még hosszabb életpályán!

VIII.

PÁR SZÓ

ÖZVEGY MÁRIA KIRÁLYNÉ

ÖSSZEKÖTTETÉSEIRŐL

MAGYARORSZÁGGAL.

MEGJELENT A „TÖRTÉNELMI ZSEBKÖNYV”-BEN.

Mária királyné, a Mohácsnál elvesztett, szerencsétlen II. Lajos királyunk özvegye, még azután is többféle összeköttetésben maradt Magyarországgal, miután innen elköltöztén, előbb pár évig Bécsben, vagy Linczben lakott, 1531 óta pedig, mint bátyjának V. Károly császárnak helytartója, s az alsó-burgundi tartományok kormányzója, Németalföldre távozott.

Nem szándékozunk itt ezen összeköttetésekről egész terjedelmében szólni; még azon viszonyokat sem akarjuk említeni, melyek özvegyi javainak, a bányavárosok, a zólyomi, diósgyőri, huszti, munkácsi stb. uradalmak birtokánál fogva közte s az ország között holtáiglan fenmaradtak. Csak azon összeköttetésről akarunk pár szót mondani, melyet egyes személyekkel, kik iránt, Budán lakván, nagyobb bizodalommal s kegyelemmel viseltetett, azután is, a távol Németalföldről állandóan fentartott; csak azon levelekből kívánunk egy párt közleni, melyeket ily egyes személyekkel magán ügyekben váltott.

Gróf Batthyányi Ferencz előbb horvátországi bán, utóbb I. Ferdinánd király meghittebb tanácsosa, rendesen szokta volt őt tudósítani a nevezetesebb politikai és hadi eseményekről, melyek akkoron Magyarországnak oly történetdús színpadán lefolytak. Még bizodalmasabb viszonyban állott a királynéval a gróf neje, Batthyányi Katalin. A brüsseli országos levéltár

kincei közt mind a kettőnek több levele létezik, melyeket a királynéhoz intéztek. A gróf levelei jobbra nagy becsű adatokat nyújtanak hazánk politikai történelmére. Katalin grófné az eseményekre ritkábban, s inkább csak mellékesen szokott átcsapni leveleiben; melyek mindazáltal más tekintetben nem kevésbé érdekesek, tanúsítván egyebek közt, hogy Mária királyné Németalföldön is többféle magyar termékekkel szokta volt elláttatni udvarát.

A grófnének két levele fekszik előttünk, melyekből láthatjuk, hogy a magyar, különösen a szerémségi bor, még a Franciaországgal határos Németalföldön is oly kedvelt vala akkoron, hogy Mária királyné, a nagy távolság daczára is inkább tőlünk, mint a közel Franciaországból láttatta el pinczáját; mi kétség kívül arra mutat, hogy a magyar bor akkoron jobbnak, nemesebbnek tartatott a francziánál. Ugyanezen levelek tanuskodnak arról is, hogy a királyné élelmi tárát nyers és aszalt gyümölcsféle csemegével, istállóját magyar, vagy a török által hozzánk került keleti nemes vérű lovakkal szinte a grófné szokta volt ellátni.

E két levél, ha ezen érdekek nem csatlakoznának is hozzájuk, mint csupán történelmi kuriosumok is méltók arra, hogy — hű fordításban, mert német nyelven irattak, — az olvasó közönség elejébe jussanak. Ime tehát e levelek.

I.

Schlanning 1551. október 6.

Fenséges királyné, legkegyelmesebb Asszonyom, alázatos és készséges szolgálatomat Fenségednek minden időben készséggel ajánlom. Legkegyelmesebb királyné, Felséged parancsolta volt nekem, hogy jó bort küldjek Felségednek, külö-

nösen ügyekezsem szerémségi bort szerezni. De ez idő szerint, mintegy tiz hét óta, oly háborússá váltak viszonyaink, hogy azt nehezen fogok kaphatni. Egy polgár ismerősöm volt Székesfehérvárratt, ki nekem megígérte, hogy szerez bort a Szerémségből; de a törökök egy hónap előtt ennek fejét vették, mert egyike volt a város előbbkelő lakosinak. Oka az, hogy a törökök, mintegy másfél ezren Stájerország felé rablani mentek volt ki a városból; mit midőn a vidékbeli magyar fegyveres nép észrevett, mintegy hétszáz lovas és nyolczszáz gyalog Veszprémnél lesben várta —, s egy erdőben rájok ütvén, oly annyira megverte őket, hogy körülbelül kilencszázan részint elvesztek, részint fogságba kerültek; a király népe közül alig estek el ketten. Ez valóságos csodája volt a mindenható istennek. Ötszáz lónál többet ejtettek martalékul, azonkívül, mi a paraszt nép kezében maradt. A paraszt nép és a gyalogság is nagy kárt tett bennök; mert a törökök uratlan lovaira kapván föl, agyonverték, kiket csak érhettek. A törökök ily kárt vallván, a főbasa, vagy kapitány Budáról Fehérvárra jött, s a polgárok közül mintegy nyolcznak azon órában leüttette fejét. Mondják, azért tette ezt, hogy a császár előtt kimenthesse magát, mintha ők lettek volna okai annyi népe elvesztének. A jobb és szebb lovak közül nem igen esett martalékul; s mondják, hogy a javát a paraszt és a fegyveres nép lopta el, a többi mind igen sovány; de a jó szénán majd fölszedik magokat. Ügyekezni fogok lovakat keresni Felséged számára; de úgy látom, hogy azok már nem oly jók, mint husz vagy hatvan év előtt voltak. Kérem Felségedet, tudassa velem, melyik volt azon négy közül, melyeket Felségednek adtam, a legalkalmasabb, hogy tudjam, minőket vegyek ezentúl.

A török vereségében, mely Pécs mellett történt, sokkal több jó ló jutott kezeinkre, mint a fehérváriakból. Tótországban is mintegy ötször megverettek a törökök a magyarok

által; isten legyen nekünk kegyelmes. Ezen csatározásokban a keresztények közül igen kevesen veszték el, mint hallom, huszan sem.

Nekem a lóvételre nem adatott pénz; de azért ha valahol találok Felséged számára valót, azt mégis megveszem; mert az én és uramnak java s vagyona Felségedé, s mind a kettőnknek nagy öröme van Felségednek szolgálnunk. És kérem Felségedet, írja meg, hány jó lóra van szüksége, s miként tetszettek azok, melyeket Felségednek adtam. Nálunk az a híre, hogy a császári Felség Németalföldre utazik; én részemről igen sajnálom, hogy Felségeddel ki nem költöztünk.

Habár ez idén szerémi borral nem szolgálhatnék is, mindazáltal jó bort akarok küldeni Felségednek.

Kegyelmes királyném, tudja meg Felséged, hogy én az öregemnek azt mondtam légyen, hogy én leleményes eszű lettem (ich sey wizig worden); de magam is látom már, hogy az nem úgy van, s késő is lenne már leleményessé lennem. Az uram mondja, hogy oly arany, minőt Felségednek adtam, gyakran öntetik; most azonban egy darab aranyérczet küldök Felségedhez, s mint legkegyelmesebb királynémat kérem Felségedet, adja azt részemről a francia királynénak, az én legkegyelmesebb asszonyomnak, az én szegény szolgálatom ajánlásával, s jelentsen be neki, mint Felséged legöregebb szolgálóját; és ne feledje el Felséged földicsérni neki Magyarországot, melyben ily kövek teremnek. Arra is kérem Felségedet, mint legkegyelmesebb asszonyomat, hogy azután boromból ha Felségednek úgy tetszik, a vörösből, néhány hordót (kueffen) adjon neki; mert Felséged dicsérete indított reá, hogy e csekély ajándokkal megkeressem ő Felségét, mint Felséged legkedvesebb nővérét, kik naponként együtt voltak. Én e dolgokból (aranyérczből) többet is kaphatok; s ha Felségednek tetszenének, küldhetek is, mert van még belőle néhány dara-

bom; bár egy sem oly nagy, mint az, melyet ezennel Felségednek küldök. Kegyelmes királyném, elkértem az uramtól a másik darab aranyérczet is, s azt is ezennel küldöm Felségednek, s kérem Felségedet, fogadja el azt tőlem kegyelmesen. Arra is kérem Felségedet, írjon nekem egy levelkét, vajjon jól cselekszem-e, ha több ilyféle újdonságokat írok; mert szívösen tudatnám mindig Felségeddel a mi állapotunkat; de úgy gondolom, mind ezt előbb megtudja Felséged, mint én megírhatom. Most már nem írok egyebet mint, hogy a mindenható istentől királyi Felségednek egészséges boldog időket kívánok.

Kelt Schlannigban 1551-ki október 6-kán.

Királyi Felségednek

szolgálója

Batthyányi Katalin.

II.

Német-Újvár (Gissing), 1551. október 22.

Fenséges királyné, legkegyelmesebb Asszonyom, alázatos szolgálatom királyi Felségednek minden időben ajánlom. Legkegyelmesebb királyné, az én uram és én saját szőlőkertünk-ből küldünk bort Felségednek, oly jót, minőt ez évben csak szűrhattunk. Bizonyára szerémi borokat most semmi módon sem szerezhettem. Reméltük, hogy ezek közt lesz édes bor is; de nem sikerült, valamennyi erős és savanyú. Azt nem írhatom meg Felségednek, mennyi lesz a bor mindössze, uram majd megírja Felségednek; mert midőn látta az uram, hogy a borok itt mind savanyúak, és nem sikerültek, Felséged György szolgálója által édes bort is kerestetett, s azt Bécsből küldendi el. Kérem Felségedet, mint kegyelmes Asszonyomat,

küldjön abból, ha egyébiránt Felséged jónak látja, egy vagy két hordóval a francia királynénak, az én kegyelmes asszonyomnak; adjon egyet, melyiket Felséged akarja, Lucrezia asszonynak Nogarol grófnénak is, ha Felséged fogyasztását meghaladja. Néhányszor írtam Eyczing urnak ¹⁾ és Kreimbernek ²⁾, tudni kívánván tőlök, mennyit tesz a fogyasztás; de ők mindig azt válaszolták, csak küldjem a bort, és ne kérdezősködjem tovább. Innen tíz hordóval küldök; mit küld az uram és Eyczing ur Bécsből, azt nem tudom.

A kismártoni boroknak sokáig kell feküdniök, s mennél tovább fekszenek, annál szelídebbek lesznek az italtra. Mindenik borra (azaz hordóra) egy czédulát irattam, s a melyik azután Felségednek legjobban izlendik, abból, ha isten éltet, esztendőre többet küldök; csak parancsoljon Felséged mindenel, a mi tőlem telik.

Az ország most nagy veszélyben van; ha isten a mi részünkre hajlítja a szerencsét, úgy reménylem, még szerémi borokat is küldhetek Felségednek. Az uram körtvét és almát is küld az itteni kertből; ha tetszeni fog Felségednek, igen örvendünk.

Az oltványokból, melyeket Eyczing ur Felségedtől hozott, néhány jól megérkezett; de ő királyi Felsége a mi legkegyelmesebb urunk mondja, hogy Németalföldön nincsen jó gyümölcs. Majd meglátom, mi lesz a gyümölcse, talán mint a német... ³⁾, mi Németországban nem teremhet. Szomszédságunkban mindazáltal, ha azt ezen országba hozzuk s jó földbe ültetjük, úgy azok nagyok, szépek és jók lesznek.

---

¹⁾ Báró Eyczing Ulrik, Mária királyné magyarországi özvegyi birtokainak főgondviselője volt.

²⁾ Kreimner Farkas, a királyné bécsi irodájának titkára.

³⁾ Olvashatlan.

Kegyelmes királyné, jól tudom ugyan, hogy sok dolga van Felségednek; de mégis kérem Felségedet, írjon nekem egy levélkét, s parancsoljon, miben szolgálhatok még Felségednek. Ha a fel-német (hoch teytsch) az irásban nem megy is jól, azért majd csak megértem én azt. Isten kegyelme tartsa Felségedet hosszú egészségben; s Uram és én ajánljuk magunkat Felségednek, mint legkegyelmesebb Asszonyunk és királynénknak, mi Felségednek öreg, szegény szolgálja és szolgálója vagyunk.

Kelt Német-Újvárt 1551-ki október 22-kén.

Felséged szolgálója
Batthyányi Katalin.

The following table shows the results of the study in the various countries. It is seen that the percentage of cases is generally higher in the more advanced countries, and that the mortality is also higher in these countries. This is probably due to the fact that the disease is more common in these countries, and that the medical treatment is more advanced.

Country	Percentage of Cases	Mortality
United States	10.0	2.0
France	12.0	3.0
Germany	15.0	4.0
Italy	18.0	5.0
Spain	20.0	6.0
Japan	25.0	8.0
China	30.0	10.0
India	35.0	12.0
Africa	40.0	15.0
South America	45.0	18.0

The following table shows the results of the study in the various countries. It is seen that the percentage of cases is generally higher in the more advanced countries, and that the mortality is also higher in these countries. This is probably due to the fact that the disease is more common in these countries, and that the medical treatment is more advanced.

The following table shows the results of the study in the various countries. It is seen that the percentage of cases is generally higher in the more advanced countries, and that the mortality is also higher in these countries. This is probably due to the fact that the disease is more common in these countries, and that the medical treatment is more advanced.

IX.

ADALÉKOK

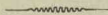
A

BÉCSI BÉKEKÖTÉS

ÉS AZ AZT KÖVETETT TRÓNVÁLTOZÁS

TÖRTÉNELMÉHEZ.

MEGJELENT 1859-BEN A „TÖRTÉNELMI ZSEBKÖNYV“-BEN.

I.

Történetiróink közül többen oly sikerrel fáradoztak eddigelé történelmünk azon fontos korszakának felvilágosításában, melyet a bécsi békekötés s az ezt követett trónváltóság alkotott, hogy a főbb események s azoknak indokai s következményei nem lehetnek többé vita tárgyai. Mindazáltal annyi érdekes részlet maradt még homályban, hogy kedves dolgok vélek tenni történetkedvelő közönségünknek, midőn ezennel, eddigelé ismeretlen forrásokból egynémi, nem érdektelen adalékot nyujtok ama korszak történelméhez. Föltéve az eddig közzé tett buvárlatok eredményének ismeretét, rövidség kedvéért csak azon tények elbeszélésére szorítkozom, melyeket eddig ismeretlen forrásaimból merítettem.

Azon zavaroknak, melyek a bécsi békekötés előtt, a már 1592 óta, változó szerencsével folyt török háború mellett az ország keblében támadtak, egyik lényeges oka, mint tudatik, Rudolf császár és királynak azon kedélybetegsége vala, melynél fogva egy részről az alchimiába s más hasonló foglalkodásokba merülvén, az ország dolgait vagy hosszan heverni hagyta vagy teljesen mellőzte; más részről búskomorra, zárkózottá vált kedélye egyedül a kincsek szeretetében s halomra gyűjtésében találta némi kielégítését. Gyöngeségeinek egyike, a közdolgok elhanyaglása, a kormány gépezetét gyakran megakasztá: a végzetlen ügyek halomra gyűltek; az igazgatás minden

ágában zavar, rendetlenség uralkodott; és, mi még veszélyesebb következményeket szült, a beteg fejedelem gyarlóságaival néhány kedvencz embere visszaélve, oly lépésekre vezette őt, melyek a közéletlenséget fegyverrekelésig, lázadásig fokozták fel. Gyöngeségeinek másika pedig a háború sükeres folytatásában ezer akadályokat szült: a zsoldosok fizettetlen maradván, több ízben a legveszesebb pillanatokban hagyták el zászlaikat, tagadták meg az engedelmességet, s lőnek, védelem helyett, ostorai az általok zaklatott, kifosztott lakosságnak.

II.

E kedélybetegség Rudolfot már 1600-ban képtelenné tette a kormányra. „Meghitt testvéries bizodalommal kell Kedveltségednek tudtára adnom, — úgymond Mátyás főherczeg testvéréhez, Albert főherczeg németalföldi kormányzóhoz irt levelében ¹⁾, — hogy a császár ő felsége, a mi legkegyelmesebb és szeretett urunk és testvérünk, a császárságnak s az örökös ellenséggel folytatott háborújának sok év óta viselt nehéz gondjai következtében egy idő óta súlyos búskomorságba (starke Melancholia) esett; és engem ezen napokban, midőn Kanizsának ostrom alóli felszabadítása végett a táborba menni készültem, sietve magához hívatott. Én itt a dolgokat, fájdalom, súlyos és veszélyes állapotban találtam. Legtöbb idejét szepegésben (angst), aggodalomban és oly gondolatokban tölti, mintha őt megölni, a kormánytól elmozdítani szándékoznának; egy titkos tanácsosnak vagy kamarásnak vagy szolganak sem hiszen; ily gyanúból űzte el az udvarból két legidősebb titkos tanácsosát, Rumpfot és Trautsamot; hajigál és dobál maga körül (werfen vnd schlagen vmb sich); nyugottan sem enni sem

¹⁾ Prága 1600. október 18 és 22. sajátkezűleg. Brüsseli levéltár.

aludni nem tud; önmaga is megbüvöltnek tartja magát; s időnként annyira erőt vesz rajta az elcsüggedés és szepegés (klainmietikait vnd angst), hogy nyavalyatöréstől (fraisschlag) vagy más ilyesmitől kell tartani. Senki sem képes ő felségét lelki dolgokra, sem orvosságvételre rábeszélni; s a dolognak valóban egy igazi büvölet színe van, vagy még több is; ha néha egy óráig csöndes és értelmes, csak hamar ismét megváltozik. Én és a többi még itt lévő titkos tanácsosok a cseh korona főtisztviselőire vagyunk utasítva; de ezek, bár megintettek, semmit sem mívelnek, s egymagamat, a többi testvér és rokon urak távollétében, nem is illet valamit kezdenem: nehogy a birodalom két helytartója (Reichsvicarij) abban okot találjon, a megfosztásról gondolkodni; mely megfosztás vagy felfüggesztés, házunk trónöröklésének biztosítása előtt, igen veszélyes volna. Minthogy ez Kedveltségedet szinte érdekli, kivált az örökös ellenség (a török) és a kathol. vallás miatt Németországban, és, nehogy az országok és tartományok öröklése jogaink ellenére kétségbe vonassék: azért tartozó testvéri szeretetünk, hűségünk és barátságunknál fogva ezekre, de csak legmélyebb titokban, s hogy azt tovább terjedni ne hagyja, figyelmeztetni akartam Kedveltségedet, barátságosan és testvériesen kérvén, hogy testvéri rokonságánál fogva, jóakarólag gondolkodjék minden módokról, nehogy ő felségének személyét s méltóságát, a mi érdemes házunkat és a kathol. vallást valamely gyalázat (schimpf) vagy veszély érje; hanem a dolog minden fondorlatok eltávolításával, — mikkel a világ tele van, — kiegyenlítettessék, házunk pedig biztosítottassék. Mert a nélkül vége lenne ezen, az örökös ellenséggel határos Magyar-, Cseh-, Morva-, Osztrák- és Stájerországnak. Óhajtanám hogy Kedveltséged, a többi testvér és rokon urakkal együtt személyesen itt lenne, s közös tanácskozással tennők, mi legjobb, és segíthetnénk ő felségén.“

„U. i. Bár reménylém, hogy e veszélyes állapotban hoszszabban itt maradhatok, ő felségének testvéri segélyemet, szeretemet és hűségemet bebizonyítandó; de mivel ő felsége minden módon erősen sürget és intet az elutazásra: minden sérelem, békétlenség és gyanú elkerülése végett kénytelen vagyok, bár nehéz szívvel, távozni, mi két nap múlva fog történni. De Kedveltséged testvéri válaszát Bécsben mennél előbb elvárandom. Azalatt kedves testvérünk s rokonunk Miksa és Ferdinánd főherczeg urakkal fogunk tanácskozni. Egyébiránt bizodalmasan figyelmeztetem Kedveltségedet, nem volna-e tanácsos mindnyájunknak egyszerre személyesen ide Prágába jőnünk, hogy a veszélyes állapoton segíthessünk?“

Mátyás főherczeg, miként e levél mutatja, a török háború veszélyei mellett még inkább aggasztá a császár e szomorú állapotában a birodalmi trónöröklés. És midőn pár hónap múlva a császár egészségét nemcsak nem javúlni, hanem baját naponként annyira öregbedni tapasztalá, hogy, ugymond, „már a végletekhez közeledik:“ december 16-kán e tárgyban újra is irt Albert főherczeghez.

„Könnyen elgondolhatja, ugymond egyebek közt ¹⁾, Kedveltséged, mily súlyos állapotban vagyunk mindnyájan ez időben, nyílt háborúnk lévén a törökkel; és ha még ő felségével is bukásra menne a dolog, — mitől Isten őrizzen — úgy alig látok egyebet magam előtt, mint érdemes házunk, a szent kath. vallás és az egész kereszténység kárát és romlását; mert annyi bizonyos, hogy ő felsége sem egyházi sem világi segélyeszközt, sem jó tanácsot nem fogad el. Mind ez arra indított engemet, hogy Miksa és Ferdinánd főherczeg urak, kedves testvérünk és rokonunkkal személyesen és bizodalmasan beszéljek. A mit határoztunk, a mellékletben találja

¹⁾ Bécs 1600. december 16. Brüsseli levéltár.

Kedveltséged, és csak attól függend, elfogadja-e azt Kedveltséged is.“

A végzés ugyanis abból állott, hogy a főherczegek mindnyájan egyszerre írjanak a kölni érsek s választó-fejedelemnek, s kérjék meg őt, utaznék személyesen a császárhoz, s belátása és a fejedelmi ház iránti buzgalma szerint fordítana, mennyire lehet, a bajos állapoton.

III.

A kölni választó-fejedelem látogatásának, vagy más okoknak eredménye volt-e? — a császár baja kissé enyhülni látszott, búskomorsága, csüggedtsége, legalább időnként, szelidült. Az alchimiába, vegytani s physikai kísérletekbe, órászatba stb. még mélyebben elmerülvén, e foglalkodásoknak közepette csöndesebb, nyugodtabb lőn.

De a közügyek ellátása nem nyert jobb fordulatot; sőt a sérelmek, kivált Magyarországbán, egyre szaporodtak, míg végre a nemzet, türelmét vesztvén, Bocskay István zászlói alatt fegyveres kézzel ügyekezett orvoslatot szerezni megsértett jogainak, mit feliratok, követségek, kérelmek által eddigelé nem nyerhetett.

Bocskay a törökkel szövetséget kötván, a fejedelmi ház ügyeit Magyarországon nagy veszélybe ejté. „Másoktól, nem kételkedem, eléggé értesült Kedveltséged, — így ir erről Mátyás főherczeg Albert főherczeghez ¹⁾ — mily végveszélyben állnak a dolgok e tartományokban, s hogy Magyarország talán már el is veszett; mert a lázadók a törökök és tatárok segedelmével és hatalmával napról napra erősödnek; egy

¹⁾ Bécs 1605. ápril 13. Brüsseli levéltár.

helyet más után foglalnak el, s oly hevesen törnek előre, hogy végre nem csak Magyarországot hatalmokba ejtik, hanem Ausztriát és a többi tartományokat is megtámadják; mert eddig kevés ellentállást tapasztaltak. Ehhez járul, fájdalom! most az is, hogy ő császári felségének hadserege, fizetetlenég miatt, s mivel valóban rossz állapotban létezik, szegény és meztelen, Felső-Magyarországból kiköltözik. Néhány főtiszt, kiket Basta ő felségéhez a zsoldért Prágába küldött, ott letartatik; mi által Felső-Magyarország Erdélylyel együtt elhanyagoltatik. Alsó-Magyarországban is Kolonics, kerületi kapitány, hasonló okoknál fogva oly kevés haddal bír, hogy már a bányavárosokat sem védheti, melyeket a hitszegő ellenség, Bocskay, már fel is kért, s ha magokat jó móddal meg nem adják, erőhatalommal akarja őket meghódítani. Mind Kolonicstól mind Bastától, s minden más magyar véghelyekről, melyek még ő császári felségének hatalmában vannak, csaknem naponként felszólíttatom pénzért és segélyért, s a fölötte alkalmatlan háborgatás mellett, mit az e vidéken fekvő fizetetlen hadi- néptől naponkint szenvedek, annyira nyugtalaníttatom, hogy már nem tudom, mit tegyek; mert üres kezekkel, pénz híjában, sem egyen sem máson nem segíthetek. És bár szünet nélkül irok Prágába, s egyet más után küldök oda: a lehető leghatályosabb módon kérni, sürgetni, sőt protestálni is, mindazáltal sem egy sem más nem használ, sem annyira meg nem indítja ő felségét hogy, miután ez idő szerint (kivéve, mit ő felsége örökös tartományai tehetségök felett is adnak, de mi korán sem elég) sehonnan sem várható valamely segedelem, a magáéból volna valamit tenni hajlandó. Erre nemcsak egyáltalában nem lehet őt reábirni, de arról még csak hallani sem akar; tanácsosait közügyek miatt magához sem bocsátja, s elébbi búskomorsága által annyira megzavartatott, hogy egyáltalában nem gondol vele, bár miként mennek is az ügyek.

Minden dolgot s irományt, még a legfontosabbat is, kivált melyek a birodalom kerületi gyűléseit illetik, aláíratlanul hagy heverni, nem aggódva bár minden felfordúl is. Minek következtében, ha csak a mindenható Isten az ő kedélyét, szívét és értelmét kegyelmesen jobbra nem fordítja, s e mellett rendkívüli módokat nem nyújt, alig várható egyéb mint, hogy nem csak egész Magyarország elvesz — s félek, soha sem lesz többé visszanyerhető; hanem Ausztria s ő felségének egyéb örökös tartományai is, az ő mostani sajnálatos kormánya s állapota mellett, a veszélynek annyira kitétetnek, hogy érdemes házunk, fájdalom! már nem eshetnék nagyobb veszélybe, mint jelenleg van. Mert minden módok, melyeket eddig a trónörökösödés ügyének oly igen szükséges elintézésére kigondolhatánk s megkísérlénk, s melyekkel őt megindítani törekedénk, hogy végveszélyben forgó ügyeit jobban szívére vegye, legkevesebbé sem voltak reá nézve foganatosak; hanem úgy látszik, mintha házunkat s a szent birodalmat az egész kathol. vallásügygyel, szándékosan akarná végromlásba dönteni. És bár én szintűgy, mint kedves testvérünk Miksa főherceg ur, különösen az érintett okok miatt többször kéredzünk ő felségéhez Prágába: eddigelé mindazáltal erre egyikünk sem nyerhetett engedelmet . . .“

IV.

Az ügyek ezen aggasztó állapotában Mátyás, Miksa, Ferdinánd és Miksa-Ernő főherczegek, a fenyegető veszély elhárításáról tanácskozandók, 1605-ki aprilban Linczben személyesen találkoztak. Az értekezlet ezen kérdések fölött folyt: „Vajjon felutazzanak-e tüstént Prágába, nem várva a választó-fejedelmektől s a máshonnan remélhető segedelmet, vagy jelenleg

csak a készülétekre szorítkozzanak? Továbbá, vajjon mind a négy jelenlevő főherczeg vagy, azok nevében s általok felhatalmazva, csak egy vagy kettő utazzék-e föl? Mit és mi módon kell a császárnak előadni? S általában mi módon legyen végrehajtandó az egész szándok?“

A határozat következő értelemben alkottatott: „Mint hogy a szükség és veszély oly nagy, hogy a felséges osztrák ház végromlása vagy fenmaradása függ tőle: a felutazás minden esetre végrehajtandó, mert az időt nem lehet vesztegetni a pápa, a spanyol király és a választó-fejedelmek segélyének keresésével; mire nézve az is tekintetbe veendő: ha a belügyekben, s a csak magunkat illető szükség és veszélyben előbb keresnénk segítyt és orvoslatot idegeneknél, mint ő felségénél, méltó oka lenne e miatt panaszkodnia s azt meg is torlania; minél fogva több okból tanácsosabb a házi ügyeket mennyire csak lehet, magunk között, kiket illet, kiegyenlíteni, mint azt mindjárt eleve idegenekre bízni.

„E mellett az idegen avatkozás ő felsége kicsinyítését s a kormányra alkalmatlan voltának gyanúját, következőleg mindenféle változásokat vonna maga után a birodalomban is; okot adna a rajnai választó-fejedelemnek is a helyettségére, ki arra különben is törekszik, s e végett a kalvinistákkal összejátszik, a kathol. vallás és az osztrák ház nagy kárára. Végre ily segélykeresés sok időt kíván, mit a jelen veszély nem tűrhet.

„Ennélfogva legtanácsosabb, hogy ő felségeik Isten nevében felutazzanak, s nem is egy vagy kettő, hanem, miként valamennyien érdekelve érzik magokat és egész házukat, mindnyájan, kik együtt vannak; mert tudni való, hogy mennél kevesebben mennének, az annál kedvesebb lenne a császári felségnek, s egy könnyebben is elutasítható mint valamennyien. Így nagyobb leendő tekintélyök is, jobban kiténik komoly

buzgalmok is mind ő felsége előtt, mind a birodalomban; az örökös tartományoknak pedig nagyobb vigasztalására s erősítésére válik, ha ő felségeik a köz-szükségben mindnyájan együtt és komolyan intézkednek.

„Mielőtt azonban ő felségeik innen távoznának, mindenek előtt nélkülözhetlenül szükség, hogy fejedelmi szavokat lekötve, s eskü helyett kezet fogva, egymással felbonthatlan s megmásíthatlan szövetségbe s egyességbe lépjenek: hogy t. i. senki közölök különválva, a többiek tudta és akarta nélkül, a közügyet illetőleg a maga számára semmit sem követelend vagy fondorkodandik; egyik a másik ellen azokban, mik történnek, mit a jelen állapotok helyzete magával hoz és kíván, vagy mit Isten végezend, sem vetélkedni sem ellentállani vagy gátlólag fellépni nem fog; hanem egyik a másikat s mindnyájan egymást egy férfit gyanánt hűségesen segítendik, a közügyet és házuk javát minden tehetségükből egyértelműleg előmozdítandják, s abban mit Isten végzend s az idő hozand, jó akarattal megnyugszanak; egyik a másiktól s ezen szövetségtől sem ő felsége sem senki más által semmiféle rábeszélés, kísértet s ígélet vagy bármi egyéb módok s eszközök által magát elválasztatni, elkülöníttetni s eltávolíttatni nem engedendi; hanem mindnyájan közakarattal egyértelműleg fognak cselekedni, értekezni s végrehajtani; s míg e szándokban lévő mű valóban végre nem hajtatik, egyik a másik nélkül Prágából s ő felségétől a többiek megegyezte nélkül távozni nem fog.

„Ekként ő felségeik ezen állandó, megszeghetlen szövetségben megegyezvén, a dolgot eleinte a lehető legfinomabb és hatályosabb módon adandják elő ő felségének úgy, hogy neki a jelen s a jövőben fenyegető szükségét és nagy veszedelmet jól szeme elébe állítsák és szívére kössék, s miként a tanácsosok s másoktól, mint tudni való, nem történik; tudnillik:

mily nagy veszélyben forognak nem kevésbé ő felsége saját személye, mint tartományai; hogy a magyar korona, fájdalom! már elveszett, és visszaszerzéséhez nem sok a remény; az örökös tartományok igen kimerültek, boszúsak és csaknem engedetlenek; a lázadás szánandó tüze Magyarországból a szomszéd tartományokra szemlátomást terjed, s magas és alacsony rangúak a lázadásra csaknem mindnyájan hajlandók; a birodalom a hosszas segélyezést megunta s beléfáradt; az ellenség jó alkalmat nyervén, nagy hatalommal nyomul előre: és így a régi, érdemes osztrák ház, mely Isten által oly magasra emeltetett, s a császári méltóság birtokában annyi évek óta folytonosan fenmaradt, mintegy élére állítva, bukó félben van oly annyira hogy, ha most gyorsan meg nem segítettik, egyszerre romlásba dül; ő felsége s valamennyi főherczeg urak, népeik s tartományaiktól megfosztva, végső szegénységbe, megvettetésbe és nyomorba süllyednek.

„Minélfogva múlhatlan, hogy ezt ő felsége legkegyelmebben szívére vegye, megfontolja, s önmaga és egész háza nyilvános veszedelmét komoly, célra vezető és sikeres módon s eszközökkel elhárítsa.“ Az eszközök és módok közül, melyek által a veszélyt még elfordíthatónak tarták, különösen kiemelték a következőt:

„Minthogy a mindenható Isten ő felségét jelentékeny készlettel és kincscsel oly gazdagon látta el, azt ő sehol jobban, hasznosabban és biztosabban meg nem őrizheti s be nem fektetheti, mint most saját maga megmentésére, császári méltósága biztosítására, országainak s tartományainak és egész érdemes házának s nemzetségének fentartására; nehogy az történnék vele, mi a napkeleti császárral történt, ha a kincs kedvesebb előtte mint a méltóság, országok, tartományok és népek: hogy egyszerre mind ezeket, mind a kincset elveszítse. Mert ne képzelje magának ő felsége hogy, mit Isten kegyel-

mesen fordítson el, ha a lázadás kitör, miként fájdalom igen félhető, a kincscsel valahova visszavonúlhat s megmenekülhet; miután épen az ezen kincsek utáni vágy és szomj ingerel s bátorit sokakat a lázadásra.

„Nem kívánják azonban a főherczegek, — folytatja tovább az okmány — hogy ő felsége magát a kincstől egészen megfoszsza; sőt utóbb azt kétszerte és háromszorta is növesztetheti. Ausztria a háborúra évenként hétszázezer frotot adózik, Csehország még többet, s így aránylag minden tartományok. És ha majd Isten a békét visszahozza, e tartományok annak fejében, s hogy a mindennemű más hadi terhektől megszabadultak, ezen adózást szívesen folytatandják még négy vagy több évig is. Ezen, így összegyűlendett milliókból pedig aztán nemcsak az adósságokat ki lehetend fizetni, s a véghelyeket jó állapotba helyezni, hanem magának is többet takaríthatand meg, mint a mennyit kölcsönzött.

„Ha azonban ezt ő felsége nem örömet hallaná, s talán a klastromok eladását hozná szóba, mi már különben is szőnyegre került: ezen javaslatát a boldog emlékezetű Ferdinánd császár példájával kellend megecfafolni, a ki szinte hozzányúlt a templomok ékszereihez, s az ereklyékről az ezüstöt és aranyat leszedette, miként azok máiglan vissza nem adva, Bécsben, a Sz. István templomában léteznek. De mily Isten áldása következett arra, fájdalom! eléggé tapasztalták akkor Temesvár, Szolnok, Hatvan, Esztergam, Fehérvár s több más várak elvesztével; mit azért Ferdinánd császár még halálos ágyában is megbánt, s végrendeletében visszaadatni parancsolt.

„Ha a kérelem és figyelmeztetés jó módja ő felségénél czélt nem érne, ő fenségeik óvást teendenek s kijelentendik hogy, miután ő felsége, mint a ház feje, azt, mit Isten és jog szerint tenni köteles, tenni nem akarja: ő fenségeik nem engedtlenség s magánhaszon, hanem csak a szemök előtt álló

nagy szükség, veszély és romlásuk által indítatva, maguk és a tartományok megmentése végett kényszerítve lesznek, magokat az országokat s a spanyol királyt s honnan az csak várható, segélyért felszólítani s oly eszközökhöz nyúlni, minőket Isten s a szükség kimutatand s a jog és törvény megengedend és kezökbe adand.

„Ha még ez sem fogna rajta: a titkos tanácsosok és cseh tartományi főtisztviselőknek hozzájárultával, kik a birodalom és örökös tartományok iránt nem kevesebb felelősséggel tartoznak, kissé keményebben kellend szólani ő felségével s tudtára adni, hogy bár ez idő szerint ura és birtokosa e tartományoknak; mindazáltal ezek ő felségének nem szerzett javai, melyeket tetszése szerint elveszthetne; hanem valamint ő felségére örökség által jutottak; ugyanazon örökségi jognál fogva az egész házat és maradékot is illetik. Ha tehát ő felsége saját javát és méltóságát kevésre becsülné: ő fenségeik egyáltalában nem akarják a magokét ő felsége hanyagsága miatt elveszteni; hanem el vannak határozva, a magok és egész házok javát komolyabban is eszközteni. De mi dicsőség és tekintély származnék ebből ő felségére, azt bölcsen maga is átláthatja.

„És ha még így sem lehetne czélt érni, azon esetben még az leend hátra, hogy ő fenségeik a tartományokat s a spanyol királyt magokhoz csatolják, s végül, mint utolsó orvoslathoz, a pápa ő szentségéhez s a birodalom választó-fejedelmeihez folyamodjanak, s azok segedelmével s támogatásával a múlhatlanul szükséges orvoslatot, mit a jelen állapotok igényelnek, megkísértsék.

„Ha ő felsége a főherczegek elébe Prágába menetelők vagy kihallgatásuk tekintetében nehézségeket gördítene, vagy azt épen megtagadná: ő fenségeiknek mind a mellett is megkezdett utjokban kell maradniok, és magokat megzavartatni semmi által nem engedniök; hanem lakást ott vegyenek, hol

lehet, s a titkos tanácsosokat és tartományi főtisztviselőket azonnal magókhöz hívassák, s mit előbb jó módjával kell vala előadniok, ez esetben az óvással s egyéb fent jegyzett eszközökkel kezdjék és folytassák.

„Ezen értekezleti végzést ő fenségeik Linczben 1605-ki april utolsó napján mindnyájan kegyelmesen meghallgatták, jóváhagyták, elhatározták, s egymásnak fogadást tőnek, hogy magokat mindenekben állandóan ahhoz tartandják, és saját kezök aláírásával megerősítették.“¹⁾

Albert főherczeg a vele közlött végzést szinte elfogadván, fölkeretett hogy, miután személyesen Prágába nem mehet, hasonló értelemben írjon a császárhoz s levelét Mátyás főherczeghez küldje, hogy ez azt a kihallgattatás alkalmával a császárnak szinte átnyujthassa.

V.

A négy főherczeg: Mátyás, Miksa, Ferdinánd és Miksa-Ernő május közepén utazott Prágába, s előterjesztésüket a végzés értelmében s csaknem ugyanazon szavakban írásban nyujtották be a császárnak. Eleibe adván a veszélyt, mely házukat kivált Magyarországból fenyegeti, kifejtik az eszközöket is, melyek által annak még elejét veheti. „Mivel — így írnak egyebek közt — a fölkelés Magyarországból leginkább abból származott, hogy urokat, királyokat az országban oly sok év óta nem látták; s azalatt a tisztviselők hatalmától mindennemű igazságtalanságokat és nyomattatást kellett szenvedniök; és midőn sérelmeiket felséged udvaránál akarták előadni, vagy elébe sem bocsáttattak, vagy súlyos költségekkel

¹⁾ Brüsseli levéltár.

sokáig várakoztattak, s akkor is gyakran rossz válaszszal a kamarához s a Magyarországbán lévő tisztékhez, jobbjára épen azokhoz utasítottak, kik által leginkább elnyomottak volt. S e fölött a hadi néptől annyi hatalmaskodást és zsarnokságot szenvedtek; jelenlévő rendes főnökük pedig nem volt, kinek bajukat bepanaszolhatták, kitől védelmet nyerhettek, s ki a hadi fegyelmet fentarhatta, a zsoldosok kihágásait s parancsnokaik telhetetlen kapzsiságát mérsékelhette volna.“

Kérik ennél fogva őt, hogy követve elődei példáját, kik, mihelyt országaikban zavar mutatkozott, személyesen siettek oda, ő is jőne Magyarországra, vagy legalább Bécsbe, s valahára mutatná be magát ismét egyszer alattvalóinak, hallgatná ki kegyelmesen panaszukat és sérelmeiket, s újítaná meg ekként ismét maga iránt a régi szeretetet. Ez által nemcsak minden nehézségeket megszüntetné s a még jó akaratúakat állhatatosságukban megerősítené, hanem az elhajlottakat is, részben legalább, megnyerné, a makacsok bátorságát megtörné, az örökös ellenséget megfélemlítené, s a jó hajlamúakat mind az örökös tartományokban mind a birodalomban készebbekké tenné a segélynyújtásra, s mind azt végrehajtaná, mire most gondolni sem lehet.

Ha pedig ezt tenni s Csehországból távozni bármi oknál fogva nem volna hajlandó, adja az országot testvérei vagy rokonai valamelyikének kormánya alá, miként a boldog emlékezetű Ferdinánd császár alatt is történt. Vagy, mivel Magyarországot úgy is elveszettnek kell tekinteni: engedné azt által a főherczegek valamelyikének vagy egészen, vagy mint alkirálynak, teljes hatalommal. Ha egyszer állandó urok lenne az országban, Bocskay kétségkívül megbuknék, pártja meggyöngülne, a magyarok panasza s türelmetlensége szelidülne; s így az ország a felséges háznak és a kereszténységnek megtartatnék.

De bár melyikét fogadná is el a javaslatoknak ő felsége, üres kézzel, pénz nélkül egyiket sem lehet végrehajtani. Kérik tehát, csaknem azon szavakkal, mint végzésökben áll, a császárt, adná kincsei egy részét kölcsön, azt utóbb az említett módon helyrepótolhatván.

A császár késett válaszával; miért is a főherczegek május 19-én újabb folyamodásban sürgették őt, hogy Magyarországra nézve az első iratukban tett javaslatuk valamelyikét haladék nélkül fogadná el. „Mert, ugy mondának, újabb hírek érkeztek, hogy Bocskay a török által már királylyá koronázott.“ Erre sem nyervén kielégítő választ, május 23-kán ismét, s az elébbieken kívül arra is sürgették őt, hogy a nem sokára tartandó országgyűlésen a rendek által ezen ország koronájának öröködését is határozatná el.

Rudolf erre határozottan tagadó választ adott, mely lényegére nézve abból állott, hogy e tárgyban annak idejében majd végezend; de az ügyet most nem tanácsos szőnyegre hozni; s reményli, a főherczegek megkimélemdik kérelmek ismétlésétől. A főherczegek május 27-kén benyújtott újabb kérelme épen válasz nélkül maradt; minélfogva előleges határozatuk szerint, más utakon s módokon szándékozván hatni a császár hajthatlan kedélyére: május 30-kán útra készülének. Elindúltok előtt mindazáltal még egy előterjesztést tőnek a császárnál, miszerint tudniillik Mátyás főherczeg, a maga szorult helyzetében, üres kézzel nem mehet haza; különben félni lehet, hogy a még fegyverben levő őrségek s más hadi népek a hosszas fizetlenség miatt fellázadnak: kérik tehát a császárt, adjon neki a legsürgetőbb szükségek fedezésére 200 ezer frot, melyek felét a főherczeg azonnal magával vihesse, másik fele rövid időn utána küldetendvén.

De ezen előterjesztés is sikeresetlen maradt; s minthogy Mátyás e végett utóbb is hasztalan sürgette a császárt, a zsol-

dosok pedig fizetlenségök miatt fellázadtak, később nagy kamatokra kénytelenített néhány százezer forintot Gutzkoffer Zakariástól kölcsön venni ¹⁾).

Ekként hiúsulván meg a sükernek minden reménye, melyet a főherczegek prágai útjukba helyeztek: aprili határozataik szerint a spanyol királynak s a választó-fejedelmek testületének segélyéhez folyamodtak. A választó-fejedelmeket a végett 1605-ki augusztus 22-re Mühlhausenbe hívták meg tanácskozni az ügy felett. S hogy az értekezletnek kívánt eredményét lássák, a négy egyházi s a velök barátságban lévő szász választót megbizottaik által eleve bejáratták s a dolgok állapotáról részletesen értesítették, figyelmeztetvén egzsersmind őket a birodalmi vicariatust igénylő rajnai és brandenburgi választók fondorlataira.

A választó-fejedelmek gyülekezete azonban közbejött akadályok miatt, kivált mivel a két ellenséges indulatú választó e fontos ügyben egyáltalában birodalmi gyűlést kívánt hirdettetni, nem jött létre; de a négy egyházi választó egész készséggel ajánkozott a főherczegek segedelmére; sőt a kölni hajlandó volt személyesen is Prágába utazni, befolyását a császárnál megkísérlendő ²⁾).

VI.

Boesckay ezalatt fegyvereit a törökéivel egyesítvén, az ország nagyobb részét hatalmába ejtette, s Mátyás főherczeg nem talált egyéb módot menekülni a veszélyből, mint őt s a törököt békealkudozásra birni. Nem volt ettől Rudolf sem

¹⁾ Mátyás főherczeg Albert főherczeghez. Bécs, 1605. oktober 4. Brüss. levélt.

²⁾ Ugyanaz ugyanahhoz. Bécs, 1605. oktober 25. Brüss. levélt.

idegen, és követei e végett november közepén Győrbe mentek ¹⁾. A török mindazáltal a békét nem akarta komolyabban tárgyalni, mígnem Bocskayval valami határozottabb végeztetének. Illésháznak sikerült végre kieszközölnie, hogy Bocskay 1605-ki december 2-án futárt küldjön Bécsbe a követei számára hozandó útlevéért. Megegyezett Bocskay abban is, hogy a követség Illésházy vezérlete alatt menjen fel; mi Bécsben az alkudozás sikere iránt nagy reményeket ébresztett; mert miután „őt értelmes, dicsvágyó, ravasz embernek tartották, úgy vélekedének, hogy ő bizonyosan nem menne a tárgyalásra, ha nem hinné, hogy azt jó végre vezetendi, s magának az által nagy kegyelmeket és dicsőséget szerezheth.“ ²⁾

A béke nyugodtabb tárgyalása végett ker. sz. János ünnepéig fegyverszünet kötött; mely szerint Bocskay az elfoglalt országrésznek ideiglen birtokában maradt. Ez súlyos csapás volt azon mind egyházi mind világi személyekre nézve, kik a nemzettől elválván, az udvarral tartának, s Bocskay hadai előtt jószágaikról Bécsbe menekültek; mert javaiktól megfosztva maradának. Az elfoglalt egyházi javakat Bocskay részint elzalogosítá, részint párthiveinek ajándékozta. Így a kolosi prépostságot minden hozzátartozókkal Homonnay Bálintnak adta ajándékul; a gazdag széplaki apátságot s a szepesi apátsághoz tartozó Liszka falut a kassaiaknak adományozta, kik a béke tárgyalását hevesen ellenzették s a németek iránt legellenségesebb indulattal viseltettek. Somod mezővárost, mely szinte a szepesi káptalan birtoka volt, tizenkétezer magyar forinton Szabó György kassai polgárnak zálogosítá el. A lethonkövi apátságot (abbatia Lapidis refugii), Legedi Már-

¹⁾ Mátyás főherczeg Albert főherczeghez. Bécs, 1605. november 15. Brüss. levélt.

²⁾ Napló. Aus Wien vom 3. December anno 1605. U. o.

tonnak adta zálogba, ki némi kihágások miatt Nagyszombatból elébb kiűzetvén, Késmárkra vonúlt. A szkalkai apátságot Bornemisza János nagyszombati polgárnak adományozta. A sz. mártoni apátsághoz tartozó három mezővárost Illésházy a nagyszombatiaknak huszonnégyezer frtért iratta át. Mind ezen javak, miként a békealkuban már 1606 elején elhatározott, örökre elszakasztattak az egyháztól ¹⁾.

Mátyás főherczeg a béke megkötésére a császártól teljes hatalmat nyervén, a föltételeket február 9-én elfogadta, miket aztán mart. 2-kán (egy más okmány szerint 21-kén) a császár is megerősített.

VII.

De ez korántsem szüntette meg a főherczeg bajait. Szorúlt állapotáról s aggodalmairól eléggé tanúskodik a császárhoz irt következő levele: ²⁾

„Császári Felséged már hihetőleg megunta az én naponkénti irásaimat, kérelmeimet, könyörgéseimet s protestatióimat, melyeket a magyar lázadás, a törökök s tatárok zsarnoksága, az országnak és tartománynak bizonyos veszedelme miatt teszek. De ezen alkalmatlankodásra testvéri és alázatos kötelességem s az kényszerít, hogy Felséged után házunk legöregebb tagja vagyok. Szánakodom oly sok szegény keresztény ártatlan vérén, s oly sok szép tartomány vesztén, annál inkább, mert ez magamat s házunk többi tagjait is érdekli. És mind ennek, bár nem hiányzott Felségednél a jó alkalom, oly csúfosan (mit sollichem spott) kell történni, hogy nem sokára

¹⁾ Egy névtelen levele Bécsből 1606. január 30. Brüss. levélt.

²⁾ Bécs 1606. május 1. sajátkezűleg. U. o.

mind Felséged személye, mind én életveszélyben leendünk. Mert a mi miatt aggódtam, s a mit Felségednek mindig szorgalmasan megírtam, hogy tudniillik a békére nem lehet támaszkodni, hanem hadsereggel szükség magunkat ellátni, hogy a békeföltételek annál biztosabban végrehajtassanak, az ellenség pedig szándokaitól visszatartózkodjék: az most, fájdalom, bekövetkezett, miként Felséged Bocskay s a török leveléből beláthatja. És valószínű, hogy semmi sem is lesz a békéből, miután Felséged engem a kívánt hadinéppel és sereggel, melynek legfőlebb junius végeig itt kellene lenni, el nem lát. És ha Felséged és Kedveltségedtől annyi testvéries és hűséges kérelmeim után, melyek egyedül Felséged javára czéloztak, most is segély nélkül hagyatom: ennyi sok ártatlan vérért, ennyi szép országok és népek elvesztéért én nem leszek felelős: a felelősség egyedül Felségedet terhelendi. Én pedig becstülem megmentése végett, kényszerítve leszek magamat nem csak a római birodalom, hanem az egész kereszténység előtt is kimentenem; s reménylem, az által semmi igazságtalanságot nem követek el Felségeden. Mindazáltal azon testvéries reményességben vagyok, hogy Felséged mind ezt figyelmére méltatandja, s mind saját személyét, mind bennünket mindnyájunkat atyai, s kegyelmes segélynyújtásával védelmezend és megmentend. Ha ez történik, kész vagyok Felséged mellett javaimat és véretem föláldozni; de ha ez csak tizennégy napig is elhalasztatik: úgy bizonyos, hogy Felséged és Kedveltséged, ha akarna is, többé semmi sikeres segélylyel nem lehetend megmentésünkre, s így önmagát s mindnyájunkat romlásba fogja vinni. Ezt saját kezemmel bizodalmasan és testvériesen akartam megírni, magamat s e szegény elhagyott országokat kegyelmébe ajánlván Felségednek.“

Ezen újabb nehézségek oka, miként tudatik, abban feködt, hogy Bocskay s a Kassán összegyűlt Felső-Magyarország

rendei egyáltalában nem voltak megelégedve az Illésházy által február 9-én Bécsben megállapított s a császár által is elfogadott békepontokkal; és daczára a junius 24-ig, sz. Iván napjáig tartani kellett fegyverszünetnek, újabban megkezdték az ellenségeskedést. Bocskay Murányt megvétette, Viglyést a hajdúk által megszállatta, a többi váraktól, melyek még a császári zsoldosok kezén voltak, mint például Váradal s Eperjessel történt, minden eleséget elzárt; s hadai Felső-Magyarországon készen álltak az indulásra. A törökök és tatárok, kik az országban teletek, a határszéleken tűrhetetlen rablásokat s pusztításokat űzének; s a szerdár már aprilban megindult Konstantinápolyból Bocskay segélyére. Németh György, a felkeltek egyik kapitánya, parancsot vőn Ausztriába törni; Rédey Ferencz pedig ezer huszárral és hajdúval indított meg az Ipoly felé, hogy Érsekújvárt és Nagyszombatot megvévén, Morvába és Sléziába nyomúljon. Maga Bocskay az érkezett hírek szerint, a budai és egri basák hadaival erősödve, Pozsonyt szándékozott megszállani ¹⁾.

Mátyás főherczeg a császártól idézett levelére sem nyervén választ, az alsó-ausztriai rendeknek országgyűlést hirdetett, melyen az ügyek aggasztó állapotát előadván s kijelentvén, hogy a császártól számtalan leveleire s követségküldéseire sem nyerhet kielégítő választ, őket hazájok védelmére szólította; Isten és világ előtt fölmentve nyilvánítván magát minden felelősség alól, ha ők sem gondoskodnának a veszély elhárításáról ²⁾.

A különben szelid kikeléseket, melyeket a főherczeg magának ezen előterjesztésben a császár ellen engedett, ez

¹⁾ Mátyás főherczeg előterjesztése az alsó-ausztriai rendekhez. Bécs 1606. május 24. Brüss. levélt.

²⁾ U. o.

oly érzékenyen vette, hogy azok miatt őt a Bécsbe küldött Strahlendorf Lipót titkos tanácsos által kérdőre vonatta; de segélyről most sem gondolkodott¹⁾.

VIII.

Illésházy e közben, kit a béke személyesen is sokféle-kép érdekelt, Bocskayt ismét reávette, hogy a békealkudozás Bécsben újabban is megkezdessék, minden módon oda törekedvén, hogy mire a Pozsonyba kihirdetett országgyűlés határnapja elérkezik, a békepontok újabban megállapíttassanak.

A tárgyalásokra ezuttal a következők gyűltek össze a két részről:

Az egyházi rendből: Forgách Ferencz főkancellár, nyitrai, Szuhay István egri —, Napragy Döme veszprémi —, Radonics Péter váczai, Lépes Bálint tinnini püspökök és királyi tanácsosok.

A zászlós urak közül: Erdődy Tamás, Thurzó György, Istvánffy Miklós, Forgách Zsigmond.

Az urak közül: Révay Péter, Dóczy Endre, kir. tanácsosok, Zrinyi Miklós, Batthyány Ferencz, Teöreök István, Széchy Tamás, Keglevich János és György, Czobor Márton, Sennyei Pongrácz, Bakith Péter, Rutkay György, Balassa Imre, Liszty János, Erdődy Kristóf és Nádasdy özvegye.

A nemesekből: Lippay János, személynök, Amade Mihály, pozsonyi, Szombathelyi György mosonyi, Kéry Ferencz zólyomi alispánok; Megyery Imre, Hederváry István, Pethe László, Thúry Ferencz, Koháry Péter, Petheő György, Cziraki Mózses kir. ügyvéd, Batthyány Farkas, Joó János, Loránth Ferencz.

¹⁾ Rudolf, Mátyás főherceghez. Prága, 1606. jun. 25. Brüss. levélt.

Alsó-Tótország részéről: Mernianchich Kristóf és Kitonich János.

Bocskay követei, a mágnás rendből: Illésházy István, Magóchy Ferencz, Homonnay György, Tököly Sebestyén és fia István, Thurzó Szaniszló.

A nemes rendből: Hoffmann György, Ostrosith Endre, Aponyi Pál, Vizkelety Tamás, Mladosovich Horváth Péter, Jakusith Endre.

A Bocskaytól és a kassai rendektől hozott újabb pontok egynémelyike sokkal terhesebb volt az elébbiekénél; kivált azok ketteje, a vallás szabad gyakorlatát s a végházakat illető, melyekbe ezentúl csak magyar őrség kívántatott helyeztetni, nagy ellenzésre talált a főhercegnél s a kir. tanácsosok egy részénél. Amabban mind a két felekezetű protestans hitvallásnak teljes, a kathol. valláséval mindenben egyenlő gyakorlati szabadság kívántatott; minek a kathol. tanácsosok, kivált az egyháziak, hevesen ellentmondtak, azt egyáltalában megférhetlennek állítván a királyi esküvel s az eddigi törvényekkel. „Gondolja meg maga Illésházy, ugy mondának egyebek közt ¹⁾, ha vagy a szász hercegtől vagy más protestans fejedelemtől kívántatnék, hogy mind a három vallásnak egyenlő jogot adjon országában, vajjon meg fogna-e az abban egyezni? Hogyan egyezhetne meg tehát ő felsége is ebben királyi esküje ellenére?“ A végházakat illető pont az örökös tartományok miatt talált ellenzésre; melyek a magok védelme végett egynémely végházat saját költségeiken építtettek vagy igazítottak ki, s azokat most védelmök alól elvonatni sérelmesnek tekinték magokra nézve.

Ez alatt Rédey Ferencz Érsekújvárt jun. 14-én elfoglalta s biztos híre érkezett, hogy a török vezér egy jelentékeny

---

¹⁾ A kath. vall. kir. tanácsosok véleménye. Brüsseli levéltár.

haddal minden órán váratik Nándorfehérvárra. Mátyás főherceg ennél fogva tanácsosnak látta meghajolni a szükség előtt, s a békefeltételeket elfogadni. De Rudolf, kihez aztán azok megerősítésül felküldettek, most sem vette figyelembe a veszélyt, mely Mátyást azok elfogadására kényszerítette, és Strahendorf Lipót alkancellárt és titkos tanácsost egy irott óvással küldé Bécsbe a békepontok ellen, melyeket „részint istenteleknek, részint esküjével ellenkezőknek, részint a német nemzet becsületét sértőknek“ lenni állított.

De a császár ellenmondása a súlyos körülmények közt nyomatéktalan maradt, s a béketárgyalás megszakadt fonala a törökkel is újra felvétellett. Mátyás részéről Gallo Caesar és Negroni, a magyarokéról Illésházy ment egy pár nemes úrral julius elején Budára, részint, hogy a lefolyt fegyverszünetet meghosszabbítsák s némely pontok felett alkudozzanak, részint hogy újabb határidőt tűzzenek ki, melyben a császári főkövetek a tárgyalást a török biztosokkal valahára bevégezzék. Ezek julius végén tértek vissza; de csak egy hónapi fegyverszünetet hoztak magokkal ¹⁾.

IX.

E rövid határidő s a török közeledte végre engedékenységre bírta a császárt: a bécsi pontokat aug. 6-án, nehogy, ugymond, a béke meg nem kötésének felelőssége reá háromljék, megerősítette ugyan, de csak oly záradékkal: „hogy mind azon pontok, melyek a vallást és egyházi rendet illetik, mind a többiek is akként értessenek, hogy azok koronázási esküjével ne ellenkezzenek; ha pedig még valami nehézség

¹⁾ Napló. Aus Wien vom 8. und 19. July. A. 1606. Brüss. levélt.

maradna fenn egy s más részről, az a következő országgyűlésen egyenlítették ki.“

A pápai nuntius Rudolf udvaránál utóbb azt beszélte, hogy a bécsi békekötés második megerősítése körül oly fondorlat történt, miszerint annak kelet-ideje kivakartatott s helyébe az első szerződvény keletnapja iratott. Ez Lichtenstein Károly tanácsára hajtatott volna végre, ki akkoron még szinte a császár tanácsában ült. Rudolf csak később értesült erről, s részben azért ellenezte aztán annak végrehajtását¹⁾.

A záradék, melyet a császár a bécsi békekötés második okmányához függesztett, most viszont a magyar rendek között talált számos ellenzőkre, kik közül Czobor Mihály, ama tekintélynél fogva, melylyel a hajdúk közt birt, igen fontos egyéniség, leghevesebben kelt ki ellene. Minthogy azonban utóbb a hajdúk a békekötéstől e záradék mellett sem valának idegenek, feltéve, hogy közölők azok, kik a hadi pályán régóta szolgálnak, királyi zsoldba fogadtassanak, s a véghelyeken osztassanak fel: végre az urak is megnyugodtak. Minek következtében Bocskay a főherczeg felszólítására Czobor Mihályt és Nyáry Pált a seregével már Mohácsra érkezett szerdárhoz küldé, hírül vinni, hogy a magyarok királyukkal már megegyeztek, minél fogva utját feljebb ne folytassa, és semmi ellenségeskedést ne engedjen seregének²⁾. Bocskay egyszersmind Mátyás főherczegnek is tudtúl adá, hogy a bécsi pontokat mind ő mind a rendek elfogadták, s követei számára, kik még a hátralévő nehézségeket kiegyenlítsék s a szerződést teljesen bevégezzék, útleveleket vár.

Ezek Mátyás által azonnal megküldetvén, Illésházy István, Magócsy Ferencz, Homonnay György és Tököly Sebes-

¹⁾ Vischer Péter, Albert főherczeg követe Fleckhammer Jakabhoz ugyanazon főherczeg titkárához. Prága, 1608. april 19. Brüss. levéltár.

²⁾ Napló. Aus Wien vom 26. Aug. 1606. U. o.

tyén néhány más nemessel sept. 7-kén estve érkeztek fel Bécsbe, Illésházy csaknem fejedelmi fényes kísérettel. A követek sept. 9-kén nyertek a főherczegtől kihallgattatást. Mivel azonban Illésházy még az napon beteggé lett, az értekezletek egy időre megakadtak, úgy hogy csak sept. 27-kén lehetett azokat teljesen bevégezni ¹⁾.

A török békét illetőleg azonban még nagy nehézségek forogtak fenn, melyek közt különösen az adó, vagy az egyszer mindenkorra küldendő legalább 200 ezer tallér értékű ajándok s az elfoglalt végházak visszaadása érdemel említést. Ezek tárgyalása végett előlegesen Alheim tábornok és titkos tanácsos ment le Budára. Történt azonban, hogy egykoron, midőn épen Alheim a basával értekezett, Czobor Mihály, ki a szerdártól visszatérvén, Budára is beszólt, szinte a basa látogatására ment. Czobor a basa mellé ülván, oly értelemben kezdett vele szólni, hogy mind a magyarok mind a törökök érdeke kívánja, miképen ezentúl is egymással tartsanak, egymást szükség esetében támogassák s ezért a köztök létező szövetséget felbomlani ne engedjék. Alheim ezt hallván, a basától azonnal távozott és Bécsbe utazott. A főherczegnek elbeszélvén, mit mondott légyen Czobor a basának, olvasni kívánta a bécsi kötményt. Látván pedig, hogy abban a magyarok lemondása a török szövetségről s a végházak visszaadása egy szóval sem említettik; az ellenben meghagyatott, hogy a végházak ezentúl kizárólag a magyarok őrizetére bizzassanak: kijelenté a főherczegnek, hogy e szerződvényt ő felsége mind a mellett sem fogja helybenhagyni, hogy annak megerősítése már hivatalosan kiadatott, minél fogva hosszú vitatkozás után reábirta a főherczeget, hogy némely újabb czikely, különösen a magyarok lemondása a török szövetségről

¹⁾ Napl. Aus Wien vom 7. und 27. Sept. 1606. Brüss. levélt.

világosan betétezzék. Ez megtörténvén, Altheim, Molárth János, Illésházy, Thurzó és Czobor a többi biztosokkal azután meg is kötötték valahára a török békét¹⁾.

A spanyol király e közben azt tanácslá a császárnak, halasztaná el a törökkel való békekötést a birodalmi gyűlésig, hol aztán az Németország hozzájárultával kötessék meg. Rudolf szerette volna ugyan e tanácsot követni; de minthogy a magyarok a török szövetségről még nem mondtak le, s a bécsi békekötésben is világosan kitétetett, hogy ennek megtartása a török békétől függend: a főherczeg, felhatalmaztatásánál fogva, minden feltétel nélkül elfogadta a Zsitva torkánál megállapított békepontokat. Rudolf azonban egy ideig még azután is vonakodott kiadni a megerősítést, követelvén egyebek közt, hogy némely végvárok visszaeresztessenek, s a magyarok a török által Bocskaynak küldött koronát és védleveleket adják ki, a török szövetségről pedig ünnepélyesen mondjanak le. Csak számos feliratok és küldözgetések után deczemberben lehetett őt végre reábirni, hogy a békeokmányt aláírja²⁾, Teuffel János Kristófot a szultánhoz követül kinevezze, s a 200 ezer tallérra határozott ajándékokból 80 ezeret Komáromba küldjön.

X.

De e lépést a spanyol tanácsok befolyása alatt hamar megbánta Rudolf, s most alkalmat keresett azt megmásítani, mit talált is nem sokára. Ő, mint 1609-ki nyilatkozatában állítja, mind ezt csak azon feltétel alatt cselekedte, hogy a kér-

¹⁾ Vischer Péter, Fleckhammerhez. Regensburg. 1608, mart. 17. Brüsseli levéltár.

²⁾ Prandeiss 1606. deczember 9. Brüss. levéltár.

désben forgó végvárok visszaadassanak, s a magyarok a töröktől nyert koronát és védleveleket kiszolgáltattván, annak barátságáról lemondjanak. Most tehát minthogy ez azonnal meg nem történt, Teuffelnek, ki Komáromban az ajándékok kiegészítésére várakozott, utána üzent, hogy újabb rendeletig onnan ne mozduljon; majd midőn hírvil vette, hogy a felsőmagyarországi rendek Kassán gyűlést tartván, decz. 23-kai határozatukban azon záradékokat, melyeket ő a békeokmány megerősítésébe igtatott, részint kihagyták, részint megváltoztaták, a követet Komáromból végkép visszahívta.

E tettének okául, említett manifestumában, még azt is adja Rudolf, hogy az időközben meghalt Bocskay, végrendeletében a bécsi békeokmányt megsemmisítette, s annak 16-dik pontja ellenére Homonnay Bálintot nevezte ki Erdélyben s a kapcsolt részekben a maga utódává. „A törökök pedig, ugymond, e végrendelethez tartották magokat; különösen a budai basa, ellenére a 6-dik cikkelynek, mely rendeli, hogy Bocskay halála után Erdély tekintetében a bécsi szerződés tartasék szabályozónak, nem csak Homonnaynak királyi ajándékokat küldött, minőket védnökség jeléül szoktak adni; hanem ösztönzé is őt, venné azon tartományt birtokába, segedelmet igérvén neki a magát királyi pártfogás alá helyezett Rákóczy Zsigmond ellen ¹⁾).

A követ s ajándékok küldése e szerint elmaradván, minthogy annak egy hónap letelte alatt kellett volna megtörténni, a budai basa, ennek okát tudakozólag, Musztafa effendit a főherceghez s a békeszerződést megkötött biztosokhoz küldé. De Musztafa Komáromba be nem bocsáttatván; siker és válasz nélkül tért haza. Utóbb még több ízben írt e miatt a basa mind a főherceghez, mind a biztosokhoz; de minthogy a csá-

¹⁾ Rudolf manifestuma 1609. Brüсс. levélt.

szárt ezek is hasztalan sürgették, üres biztatásokon kívül a basa sem nyerhetett más választ. Ezeket végre megunván, február 26-kán Omer vajdát küldé újabban a királyi biztosokhoz. „Már nagy ideje, — ugymond egyebek közt levelében ¹⁾ — hogy uraságtokkal egy sót egy kenyeret ettünk s barátokká s rokonokká lettünk. De hogyan egyez meg ezen atyafiságos barátsággal az, hogy most miattatok a győzhetetlen császár haragja reánk fordul, mivelhogy előtte hazudságról vádoltatunk? Nem is titkolhatjuk uraságtok előtt, hogy mind a győzhetetlen császár, mind a nagyságos vezérbasa több ízben küldött hozzánk postát, és egész bizonyossággal megtudni kívánja tőlünk, hogy miben áll a dolog? Mert, miután a mit eddig nekik irtunk, nem teljesedett, már sem szavunk sem irásunk nem talál előttök hitelre.

„Kérjük tehát és kívánjuk nagyságos és tekintetes uraságtoktól, hogy a mi becsületünk fentartása és saját javatok miatt is, nekünk egyszerű, igaz választ adjatok: akarjátok-e a velünk kötött szerződés szerint a követet az ajándékokkal elküldeni vagy sem? Ha akarjátok, ne halaszszátok; ha mást gondoltatok, bennünket arról igazán tudósítsatok, hogy azt megértvén, a győzhetetlen császárnak is megírassuk.“

Mátyás főherceg, vévén e határozott hangú levelet, mely Gallo Caesarhoz utasítottatott, azt eredetiben felküldé a császárhoz. „Láthatja, ugymond ²⁾, ebből, hogy a törökök tovább várni nem akarnak s végválaszt kívánnak.“ Értésére adta egyszer-smind, hogy mennél tovább halasztja azt ügyet, annál több nehézség támad, annál inkább bonyolódnak ismét a viszonyok; mert a török mind újabb fondorlatokban töri fejét, hogy a békeokmány végrehajtását kikényszerítse, miben több magyar

¹⁾ Buda, 1607. febr. 26. Brüsseli levéltár.

²⁾ Mátyás a császárhoz. Bécs 1607. ápril 7. U. o.

úr által is támogattatik. „Épen ez órában vettem, ugymond, levelet a felsőmagyarországi biztosoktól, melyből Felséged az ottani és az erdélyi állapotokat s különösen azt bővebben megértheti, hogy a nyugtalanok a főbb véghelyeket Felső-Magyarországban általadni mindegyre vonakodnak; Homonnay nem csak ellenzi e várak átadását, hanem az erdélyi fejedelemséget is még mindig igényli, miért is a hajdukat együtt tartja, jószágain török követeket fogad, s maga is épen most járhatja követét a budai basánál; miből látható hogy erősen fondorkodik, s erre különben a török is buzgóan ösztönzi őt, királyi czímet ad neki, — miként ez már a török levelek átküldésekor is értésére adatott Fölségednek.“ Panaszkodik aztán hogy, bár számtalan levelet, sőt követeket is küldött már ezek iránt a császárhoz és titkos tanácsosaihoz; oly választ mindazáltal, mely szerint mind a törököt, mind a felső-magyarországi biztosokat megnyugtathatná, mind eddig nem nyerhetett; s el nem gondolhatja, miként történhetett, nem is titkolhatja csodálkozását, hogy ő felsége mart. 7-kei levelében neki mégis olyasmit ír, mintha őt Erdély iránt nem tudósította, vagy tudósításai ő felségének elő nem adattak volna.

„Mivel tehát e dolgokat üres szavakkal kiegyenlíteni többé nem lehet, — így végzé be levelét — azért e levelet futárom által Felséged saját kezeibe kívántam küldeni; s egész alázatossággal és testvérileg kérem Felségedet, vegye szívére a nagy veszélyt, melyben Magyarország létezik, s tegye meg idején a szükséges intézkedéseket, melyek később foganatlanok lennének. S ez annál sürgetőbb, minthogy bizonyos híreim vannak, miképen a perzsák értesültek már a törökkel kötött békénkről, s magokat majd ahhoz tartván, Felséged kénytelen leend országainak és népeinek kimerültsége s egyéb kellemtlenségei mellett is egyedül viselni a török hadi erő egész súlyát.“

XI.

E levél valahára megtette hatását a császárra, s ez ápril közepén az aláírt békeokmányt leküldötte a főherceghez. De alig történt ez, midőn a spanyol király újabban is azon tanácsot adja, halasztaná a török béke bővebb tárgyalását a birodalmi gyűlésre, háború esetében segédelmet igérvén neki. A császár ennek következtében ápril 21-én ismét azon parancsot intézte a főherceghez, hogy a békeokmányt újabb rendelet vételéig magánál tartsa s kezeiből ki ne adja. A főherceg azonban, vagy mivel ezen újabb szeszélynek engedni nem látá tanácsosnak, vagy mivel a rendelet, miként állítja, valóban későn, csak május 7-kén érkezett hozzá, a békeokmányt pedig már elküldte volt a budai basához: május 10-én tudtára adta a császárnak, hogy rendeletét teljesíteni többé nem állott hatalmában. „És bár igen különösnek látszék nekem, úgymond e levelében ¹⁾, hogy Felségednek illetén fontos rendeletei hozám oly későn érkeznek, hogy most már sem az okmány sem egyéb szükségesek nincsenek kezemnél, s ez mind a töröknek, mind minden másnak tudtára vagyon: mindazáltal kötelességem szerint nem mellőzhetem el Felségednek elejébe terjeszteni, miképen szükség valahára bölcsen és komolyan megfontolnia: hogy e békét, mely a törökkel Felséged fölhatalmazása következtében rendesen kötött meg, melyre Felséged biztosai megesküdték s maga Felséged is kiadta neki megerősítését, s mely a magyar békének egyáltalában alapjául szolgál úgy annyira, hogy ez ama nélkül magától is megsemmisül, Felséged a maga császári királyi méltóságának sérelme nélkül többé vissza nem vonhatja, meg nem semmisítheti. Ezért mind

¹⁾ Bécs, 1607. május 10. Brüss. levélt.

Isten mind világ előtt felelős lenne felséged; a történelem ítéletét sem kell figyelem nélkül hagyni, mely azokat sujtja, kik az ily rendesen megkötött békét megszegvén, országaikat és népeiket romlásba süllyesztették.

„Ha bár talán a külhatalmaktól nagy ajánlatok tétettek is a háború folytatására; mindazáltal Felséged maga eléggé tapasztalta, hogy ezen tizenöt éves háború eddigelé jobbára s egyedül a római birodalom s Felséged országai s tartományainak segélyével folytattatott; hogy a külhatalmak ez által a háború székét, mitől talán ők is tarthattak, egyedül Felséged országaiba származtatták, s ezeket ekként mind az ellenség, mind saját segélyük által, zsoldosaikat rendesen nem fizetvén, a legnagyobb szükség és veszélynek tették ki; nem is szólván arról, hogy segélyökre állandóan számítani épen nem lehetett.“

Figyelmezteti aztán a császárt, hogy ez idén már késő is a háborúról gondolkodni, holott az ellenség, a késedelem miatt a békében nem bizván, a háborúra készen áll: Eszéknél nagy tábornot gyűjt, hidakat készített, s még csak a császári követ elküldésétől függeszti föl a háború megkezdését. Mire a külsegély megérkeznék, az ellenség könnyen bekalandozhatná s részben el is foglalhatná Ausztriát, Morvát, Csehországot s az örökös tartományokba tenné át a háború székét. Már pedig birodalmi segély egy hamar nem várható, miután országgyűlés nem tartatott; saját országai s tartományai végkép kimerültek ugyannyira, hogy, ha a háború folytatásáról értesülnének, nem késnének föllázadni, mert eddig is csak a béke reményében maradtak csöndesen; egyébiránt tehetetlenek lévén, elég erőt a legjobb akarattal sem állíthatnának ki. Annyi bizonyos, hogy a magyarok, ha e török béke megsemmisítették, szemök előtt tartván hazájok elszigeteltségét, a magok megmentése végett a törökhöz állanának, s a magok igazolására a világ elébe adnák a velök kötött szerződést,

mely a török békére van alapítva. „Miként Felséged elébbi levelemből érthette, a budai basa fenhangon dicsekszik s kívánja, engedtessek meg neki egy zászlót kitűzni, s el fog válni, kinek részén, a Felségedén-e, vagy az övén lesz a magyarok többsége?

„Ehhez járul, így folytatja levelét a főherczeg, hogy a végházak a hadi néppel, lő- és élelmi szerekkel soha sem voltak kevésbé ellátva mint jelenleg. És miután egyéb hadi nép nem létezik, be nem láthatja, miként lehetne ellentállni a már felkészült ellenségnek, ha a béke visszavonatnék. Nem kell szem elől téveszteni azt sem, hogy a perzsa már alkudozik a béke fölött a törökkel, ez pedig kibékült lázadóival, s így annál nagyobb erővel jöhet Magyarországra.

„És végül, mivel már az okmány nincs kezeiben, s a birodalomban is szintúgy mint az örökös tartományokban mindenki a béke után eped, azon véleményben van a főherczeg: hogy a császár mellőzve mindazt, mi ezen rendesen megkötött béke ellen felhozathatik, tartsa meg azt szigorúan. Ha a császárnak kedve van a háborúra, ragadja meg annak alkalmát később, midőn arra jobban fel lesz készülve; a külhatalmak pedig, ha háborúskodni szándékoznak, tegyék azt a császár országainak és tartományainak kára nélkül. Mindezt nem azért mondja, mintha szabályozni akarná a császár tetteit; hanem egyedül országai és népei javáért, azon kötelességből, melylyel a császár iránt tartozik. Hiszi azért, hogy a császár nem fogja engedtlenségnek venni, hogy a báró Molárth Ernő tanácsostól neki általadott békeokmány megerősítését magánál tovább nem tarthatta, melyen változtatni már úgy sem lehetne; s kéri őt, gondoskodnék minden egyebek előtt arról, hogy az ajándokul küldendő pénzt mennél előbb szerezzze össze, attól függvén mind az ő császári méltósága s tekintélye, mind országainak s népeinek java.“

XII.

De ezen okok, bár mily alaposak voltak is, nem győzték meg Rudolf császárt; s miután a budai basához elküldött békeokmányt vissza nem vehette, legalább annak végrehajtását késlelteté, követét az ajándokkal egyáltalában nem akarván elküldeni Konstantinápolyba. E mulasztása okául most azt adá, hogy a bécsi béke a magyarok által nem csak végre nem hajtatott, s különösen a kérdésben forgó végvárok s a Boesckaynak csak személyére engedett tiszántúli birtokok vissza nem adattak, — hanem a Boesckay végrendelete s a kassai határozatok által egészen megsemmisítettet. S eként miután, úgymond, a végokok, melyek miatt a békét elfogadta, nem teljesedtek, ő sem köteles megtartani a szerződvényt. Ezen s hasonló okok közt felhozta még azt is, hogy a mind inkább nyugtalankodó hajdúk egyenesen a törökök s velök fondorodó magyar urak által izgattatnak.

A császár ezen ellenvetéseit nem lehet ugyan tagadni; de az elszámlált tények jobbára onnan eredtek, hogy a török béke végre nem hajtatott. A magyarok addig, míg ez oldalról teljesen nem biztosítottak, sem a török barátságról egészen lemondani, sem a kérdésben forgó végházakat a királynak átadni nem akarták, attól tartván, hogy Rudolf, hajthatlan jelleménél fogva, azután sem fogná megküldeni a tetemes ajándokot, melyet nem szívesen bocsátott ki kezeiből. A magyarok ez által csak kényszeríteni akarták őt a török béke végrehajtására; ő azonban ebben ürügyet talált a végrehajtás megtagadására.

Ez volt az eset különösen a hajdúkra nézve. Mert bár ők eddigelé sem azon földeket, melyeket Boesckay ígért s a

bécsi béke megerősített, nem nyerték meg, sem királyi zsoldba nem fogadtattak; nyugtalankodásaik mindazáltal főleg onnan eredtek, hogy a császárt ez által a béke teljes végrehajtására kényszeríteni akaró budai basa némely magyar urak által támogatván, nem szűnt meg őket izgatni. Mivel pedig aztán ezek mozgalmai Rudolfot engedékenység helyett még nagyobb csökönösségre indították, az állapotok napról napra ismét mindinkább bonyolódtak.

Rudolf, vagy inkább némely titkos tanácsosai, különösen Strahlendorf és Altheim ez ügyön az által ügyekeztek fordítani, hogy egy részről Rákóczy Lajost a nyár folytán titkon a hajdúkhöz küldötték, hogy őket mindenféle ígéretekkel engedelmességre hajlítsa; más részről a szultánhoz egy részletes iratot szerkesztettek, melyben okait adták, miért nem küldte el a császár eddigelé a maga követeit a kikötött ajándokkal Konstantinápolyba, kérvén egyszersmind őt, nyilatkoznék a maga részéről is az előadott módon megsértett békepontok fölött. Ezen irattal 1607-ki augusztus 10-én Ürményi Péter indíttatott meg Prágából. De a budai basa mentség helyett az ajándokot sürgetvén, Ürményinek nem adott útlevelet; minek következtében a futár visszatérni kénytelenítettvén, a császár és tanácsosainak e szándoka megghiúsult¹⁾.

Rudolf ezt Mátyás főherczeg és a magyarok fondorlatából gondolván eredni, avval boszúlta meg hogy, bár az országgyűlés Pozsonyba az ő megegyeztével hirdettetett ki, s oda mind az urak, mind a megyék és városok követei nagy számmal össze is gyűltek: Mátyásnak a szükséges felhatalmazást, előadásokat stb. nem küldötte meg; minél fogva a rendek némi várakozás után, semmit sem végezve oszlottak szélylyel²⁾.

¹⁾ Rudolf manifestuma. Brüsseli levéltár.

²⁾ Mátyás főherczeg, Albert főherczeghez. Bécs, 1607. október 6. U. o.

XIII.

De e boszú nem maradt káros következmények nélkül. A hajdúk most már komolyabban kezdének mozogni. Október utolsó napjaiban a szolnoki béggel s más törökökkel Debreczenben tanácskozást tartván, egyező akarattal elhatározták, hogy a már fegyverben lévő, szám szerint mintegy hét-nyolcz ezernyi seregök Szikszónál táborba szálljon, s ott királyt választanak, hihetőleg Homonnay Bálintot tűzvéni ki e méltóságra. A felső-magyarországi királyi biztosok: Forgách Zsigmond és Dóczy Endre, erről értesülvén, a szomszéd megyéket fegyverre szólították; de a nemesség, a beállott esőzések miatt nem lévén kedve táborozni, igen gyéren s lassan gyűlöngett, s a biztosok Mátyás főherczegtől sürgettek segílyt és pénzt a szinte zúgó-lódó várőrségek kielégítésére ¹⁾).

Mátyás főherczeg nem késett a többi vármegyét is meginteni, hogy magokat mindenesetre készen tartsák; mert a veszélyt annál nagyobbnak látta, minthogy Pogrányitól is hirt vőn, miszerint a hajdúk főnökei közül öten a budai basánál vannak s őt a háború megkezdésére sürgetik. Irt a főherczeg Thurzó Györgynek és Homonnay Bálintnak is, kik a hajdúk előtt legnagyobb tekintélyben álltak, intvén őket, ügyekoznének a hajdúkat a magok részéről is lecsöndesíteni. Sőt még a dunavidéki végházak kapitányait s magát Stájerország kormányzóját, Ferdinánd főherczeget is megintette, hogy, mivel a hajdúk szándékai még nem tudatnak, azon esetre, ha a Dunán átkelni akarnának, a végházakat készen tartsák.

---

¹⁾ Forgách és Dóczy Mátyás főherczeghez. Kassa, 1607. nov. 2. Brüss. levéltár.

„A legfőbb azonban attól függend, — írja a császárnak, midőn említett rendeleteit tudtára adá ¹⁾, — miként fogja Felséged védeni hű alattvalóit, kik eddigelé állhatatosak maradtak; s különösen mi segílyt várhatnak Felségedtől, miután mindenki epedve néz elébe véghatározatának: folytatni fogja-e vagy sem, a török békét?“ „A végházak, mondja tovább, minden tekintetben rossz állapotban léteznek s mindennemű hiányt szenvednek, ugy annyira, hogy a hajdúk, ha csakugyan előre törnek, több várat éhséggel is képesek megvenni. E fölött a még el nem bocsátott hadi nép is, mely az országban létezik, mindenféle kihágást és hatalmaskodást űz, s mindinkább összetartani kezd a fizetlenség miatt már szinte nem kevésbé zúgolódó őrségekkel, ugy hogy tartani lehet, ha idején el nem láttatnak, egy helyrehozhatlan nagy vérfürdő lesz a következés.“ Könyörög ezeknél fogva, nyúlna a császár oly eszközökhöz, hogy a hajdúknak, ha szándékaikat meg nem változtatják, ellentállani, a végházakat védelmi állapotba helyezni lehessen.

Pár nap múlva a hajdúk mozgalmairól a herczeg újabb híreket vőn: miszerint tudniillik Szikszóra mentek, azt mint Bocskay által nekik ígértet, magoknak követelik, mindenkit fenyegetvén, „hogy a ki őket torkon ragadni szándékozik, annak fejét veszik“; a huszárokat, a hol csak előtalálják, magokhoz állani kényszerítik, hogy végre Aly budai basa a maga lovászmesterét Szolnokra küldé s a törökök és hajdúk előbbkelőit szinte oda gyűjtötte, nem kevesebb lévén szándoka, mint valakit Bocskay helyébe emelni.

A főherczeg is újabb sürgetésekkel járult tehát a császárhoz, mind pénzért, nehogy a fizetetlen zsoldosok által sanyargatott nép is a hajdúkhöz csatlakozzék, mind határoza-

¹⁾ Bécs, 1607. nov. 5. Brüsseli levéltár.

táért a béke tárgyában. „Mert bár többször irtam már, ugymond¹⁾, a budai basának, hogy Felséged alattvalóit ne támogassa és szűnjék meg fondorkodni: ő mindannyiszor akként válaszolt hogy, miután az, mit Felséged biztosai vele végeztek, meg nem tartatik, ő sem köteles viszont az efféléktől tartózkodni.

„És vegye Felséged jól tekintetbe, hogy Bocskay is épen oly időben szította fel a tüzet, midőn Felséged hadi népe tovább táborozni nem akart. Őt követik most a hajdúk is, mert tudják, mily rosszul vannak Felséged végházai mindenkép ellátva, és hogy jelenleg nincs elég hadi népe. Azért félni lehet, ha eleje nem vétetik, a végső dolgok gonoszabbak lesznek az elsőknél.“

Rudolf mind ezekre nem válaszolt, s a béke végrehajtása helyett háborúról gondolkodott. Nemesak hogy a Geisberg- és Petz-féle zeredet zsoldjában tartá, hanem rendeletet adott még más tíz gyalog zászlóalj (mintegy háromezer ember) s ezer ötszáz válogatott német lovas fogadására; a birodalmat pedig, melynek rendei Regensburgban gyűltek össze, hadsegélyre szólította.

A békét illetőleg Rudolf, minthogy Ürményi, miként említők, a szultánhoz intézett levéllel Konstantinápolyba nem bocsáttatott, s e miatt a főherceget is gyanúba vette, mintha többszöri sürgetései daczára ő is ellenzené az irat elküldését: november havában Altheim Adolf osztrák főkapitányt, Kolonics Siegfried, alsómagyarországi kapitányt és Breiner János győri kapitányt s császári haditanácsosokat Komáromba küldé, hogy a budai basával Ürményi elbocsáttatása végett alkudoznának. Minthogy azonban a főherceg világos okokkal megmutatta, hogy ezen bizottmány jelenleg a császárnak is

¹⁾ Bécs, 1607. nov. 9. Brüss. levéltár.

nyilvános kárára volna, Rudolf azt feloszlatván, december 22-kén Olaszországon keresztül küldötte el a levelet a szultánnak¹⁾.

XIV.

Míg azonban ő ekként erőtetni akarta a maga akarátának teljesítését: az ügyek Magyarorszáiban mind veszélyesebb szint öltének. Nem is mulasztá el Mátyás tudatni a császárral, miképen minden oda mutat, hogy ezen újabb lázadás még veszélyesebb lesz a Bocskayénál. „Mert bár Homonnay, kit, ugymond²⁾, a hajdúk már királynak kiáltottak ki, eddigelé nem nyilatkozott (bis dato unter dem Perg helt); elébbi tetteiből mindazáltal kivehető, hogy ő vágyik nagygyá lenni, mely vágy fiatal, nőtlen embereknél csábítóbb lévén mint másoknál, őt is könnyen elkábíthatja, s az ajánlkozó jó alkalmat szintoly kevéssé fogja elmulasztani mint Bocskay.“ Kéri tehát őt, fontolja meg az ügyet komolyan; mert ő bár mikép óhajtana, azon nem segíthet, s minden ő felsége határozatától függ. Itt künn sem pénz, sem hitel azt szerezhetni; sem eleség, sem hadi készlet a végházakban. Mihelyt a hajdúk mutatkozni fognak, az alsó-magyarországiak, mint Bocskay idejében történt, kétségkívül csoportosan csatlakozandnak hozzájuk; a fizettetlen őrségek pedig védelem nélkül adandják át váraikat. Mint-hogy a morva és cseh határokat Érsekújvár védi, kétség sincs benne, hogy mindenek előtt azt szándékoznak hatalmokba ejteni; onnan aztán könnyen betörhetnek az örökös tartományokba. A kanizsavidéki végházak, a fizetlenség miatt máiglan is jobbára a lázadók kezén vannak, s török zászló lobog

¹⁾ Rudolf manifestuma.

²⁾ Bécs, 1607. november 16. Brüsseli levéltár.

falaikon. Innen pedig mi könnyű lesz betörni az örökös tartományokba s egész Bécsig nyomulni, mondani is fölösleg. A török, ki a békét már megszegettnek tekinti, kétségtelenül mind pénzzel mind hadi néppel s egyéb szükségeseekkel segíteni őket.“

Mátyás főherczegnek a fenyegető veszélyről tett ezen rajza épen nem volt túlzott. Forgách Zsigmond és Dóczy Endre, felső-magyarországi kir. biztosok épen ez időben jelentették ¹⁾, hogy Kékedyt és Bornemisza Mihályt a hajdúkhoz küldték légyen, hogy őket megnyugtatni ügyekezzenek. De a hajdúk kijelentették, hogy mind addig nem nyugszanak, míg saját fejedelme nem lesz Magyarországnak: ha az egész ország elfordul is tőlük, ők avval nem sokat gondolnak; mert legrosszabb esetben a török lakhelylyel s egyebekkel ellátandja őket. Ugy látják a biztosok, hogy e pártot már csak fegyverrel lehet szétverni; „mert, úgy mondának, e veszett emberek nagyon dühödtek és féktelenek; már mintegy hat vagy hétezeren vannak, és naponként többen csatlakoznak hozzájuk.“ A biztosoktól egyebek közt kivánták, engednék őket Kassánál békésen átkelni a Hernád hidján, különben a város alól el nem szállnak, mígnem azt vagy éhséggel vagy másként hatalmokban ejtenék. A biztosok ezt annál készebbek valának megengedni, minthogy értesültek, mikép Báthory Gábor a tiszántúli megyékből mintegy három ezernyi népet hoz a város segedelmére. Mind e mellett a legsürgetőbb módon kéri Mátyás főherczeget, ha az országot a végveszélytől megóvni s a fejedelmi ház birtokában megtartani óhajtja, pénzt küldjön; mivel már mindenből kifogytak s kölcsön egyáltalában nem kaphatnak. A kassai őrség fizettetlen, hasonlóké a többi végházak is; minek következtében a tartományt segély nélkül

¹⁾ Kassa, 1607. nov. 22. Brüsseli levéltár.

lehetetlen tovább hűségben tartaniok. Különben ha a pénzhány miatt valamely veszély támad, mitől nagyon is lehet tartani, ők annak okai nem lesznek.“¹⁾

Az egrí basa, mihelyt értesült, hogy Báthory Gábor a tiszántúli fegyveres néppel Tokajba megérkezett, s a hajdúkat megtámadni szándékozik, inté őt, hogy azt ne cselekedje: „A hajdúk felkelése, ugymond, sem Nagyságodnak sem a magyar nemzetnek nincsen, sem mi nem vagyunk, Isten látja, annak kárára; mert, a hatalmas császárnak ígérete szerint, míg élünk soha sem szakadunk el a magyar nemzettől. A hajdúk meghajtották fejeiket a hatalmas czászár előtt s ruhája szegélyébe kapaszkodtak; miért sem nekünk sem Nagyságodnak nem illik őket bántanunk; mert a ki őket háborgatja, ellensége a hatalmas császárnak.“²⁾ A budai vezérbasa pedig Mátyás főherczeg újabb panaszára, hogy a hajdúk tőle nyernek e rendtelenségre bátoritást, azt csak nem is tagadta; hanem akként válaszolt rövid levelében³⁾: „hogy bár a békekötés óta, melynek egy hónap alatt kell vala végrehajtatnia, másfél év múlt el, s az végre még sem hajtatott, ő eddig békességesen várt; de a mi ezentúl történendik, azért sem ember sem Isten előtt a más világon nem leend felelős.“

A hajdúk ekként, török segélyre támaszkodva, mind elébbre nyomultak. Fülel mellett egy végházat megvévén, miután számok a Csallóközből s egyéb dunai vidékekből napról napra szaporodott: Nagyszombat és Pozsony közt szándékoztak, mint hírlék, táborba szállani, s ott saját nemzetökből királyt választani⁴⁾.

¹⁾ Forgách és Dóczy, a főhghez. Kassa, 1607. nov. 25. Brüsseli levéltár.

²⁾ Aly egrí basa, Báthory Gáborhoz. Eger, 1607. nov. 30. U. o.

³⁾ Aly budai vezérbasa, a főherczeghez. 1607. decz. 16. U. o.

⁴⁾ Mátyás főhg., a császárhoz. Bécs, 1607. decz. 23. U. o.

XV.

Mátyás főherceg, e szorult állapotában, annyi sürgetéseire sem kaphatott segílyt, sőt még választ sem a császártól, „ki, ugymond, némely rosz akaratú tanácsosok által vezetve, kiknek nem sok veszteni valójok van az örökös tartományokban, e lázadást megvetette, s a főherceget és mind azokat, kik ő felsége javát hűségesen kívánták, mellőzte, intéseit, kérelmeit figyelembe sem vette.“¹⁾ Meggyőződven tehát, hogy a császárt, ki már ellene is gyanúra ingereltetett, s őt meghallgatni sem akarja, hasonló eszközökkel, minőket eddig használt, saját s fejedelmi házuk érdekeinek komolyabb megfontolására birni hasztalan törekszik: elhatározta végre magát más eszközökhöz nyulnia. A kérelmek nem használván, látta hogy itt csak kényszerítés vezethet célra, törheti meg a beteg kedélyű s tévútra vezetett császár makaesságát. Egy értelemben voltak vele a többi főhercegek, a magyar királyi tanácsosok, kivált Illésházy és a Thurzók, nem különben az örökös tartományok legtekintélyesebb férfiai, különösen Lichtenstein Károly és két testvére, Miksa és Gundacker, Harrach Károly, Breiner és mások.

A tanácskozásból végre azon terv nőtte ki magát, hogy a főherceg, Magyarország, Ausztria, Morva s ha lehet, a többi örökös tartományok is egymással szövetséget kötven, a császárt egy sereg élén kényszerítsék a békekötés végrehajtására. Ez volt a szövetségnek nyilván bevallott célja. De Mátyásnak s megbízottabb párthíveinek már az is szándokában létezett, hogy a császárt Magyarországról s az említett tartományokról lemondani, s azokat neki, Mátyásnak, mint a császár

¹⁾ Mátyás főhg. manifestuma. Brüsseli levéltár.

után a fejedelmi ház legidősb tagjának, átengedni kényszerítsék.

A terv végrehajtására mindenek előtt szükséges volt, a pénz és haderő megszerzése végett, országgyűlést tartani. Míelőn a pozsonyi országgyűlés, mivel Rudolf arra Mátyásnak a királyi előadásokat meg nem küldte, sükeretlenül oszlott el, a magyar országtanács sz. Endre napjára javaslott újabb gyűlést kihirdetni; és mivel erre a császártól semmi válasz sem érkezett, Draskovich, horvát bán, Prágába küldetett volt, ennek kihirdetését sürgetni. De minthogy a császár, szokott módja szerint őt is sokáig válasz nélkül váratta: Mátyás főherczeg Illésházy s mások által ösztönöztetvén, nem várva többé a császár határozatát, 1608-ki január 10-kére hirdette ki a gyűlést; s Draskovichot is visszahívta Prágából¹⁾. Mivel pedig a süker csak Ausztria és Morva hozzájárultától s kivált a gyors végrehajtástól függött: az osztrák rendeket megelőzőleg 1607-ki december 27-kére gyűjté össze, oly szándékkal, hogy onnan a szövetség megkötésére teljes hatalmú bizottmány küldessék a magyar rendekhez Pozsonyba. Morvában, mely Csehországtól függött, s melynek főkapitánya a császárral tartott, nem lehetett a főherczegnek gyűlést hirdetni; ennek hozzájárultáról azonban eleve is jót álltak a Lichtenstein-testvérek s a tervbe beavatott más morva urak. Mátyás e gyűlések összehívását december 23-kán adta értésére a császárnak, kijelentvén, hogy, miután ő magára hagyatva, bár mindent megtőn, mi csak embertől kitelik, a lázadást meg nem gátolhatta: kénytelen volt ezt a császár előleges engedelmé nélkül is tenni, hogy ezen országok rendeivel a hajdúk megnyugtataása iránt, vagy ha ez nem sikerülne, a közönséges fegyverrekelés iránt tanácskozzék, mi eddig minden sürgetések daczára sem mehetett végbe. „És

¹⁾ Rudolf és Mátyás főhg. manifestumai. Brüsseli levéltár.

bár ez, úgymond, személyemre nézve nem kevés veszélylyel jár; mindazáltal a legvégsőt is inkább megkisértendem mint, hogy a maradék arról vádolhasson, hogy Felsőged és házunk érdekében mindent meg nem tettem.“¹⁾

És valóban nagy ideje volt erélyesebb eszközökhöz nyúlni. A hajdúk, bár velök a felső-magyarországi kir. biztosok a főherczeg meghagyása szerint fegyverszünetet kötöttek, melyet ezek ötven napig híven megtartani ígértek, mégis számtalan kihágásokat vittek végbe; egyebek közt a búza- és bortizedet, melyet az utak rosszasága miatt idején összeszedni s behordani nem lehetett, lefoglalták. Számok a parasztságból naponként növekedvén, már Homonnay Bálintot is háborgatni akarták, hogy őt a fejedelemség elvállalására kényszerítsék. Híre szárnyalt, miképen a török által annyira fel vannak izgatva, hogy sokan már arról kezdenek gondolkozni, hogy a nemességet megtámadván, a parasztságot mindenütt felszabadítsák s az országot a török kormánya alá adják. És valóban, a földnépet mindenütt magokhoz vonták s uraik ellen annyira felizgatták, hogy az szolgálatait megtenni egyáltalában vonakodott; s tartani lehetett, hogy tavasz nyiltával az egész parasztság fellázad urai ellen s egy újabb kurucz háború nyomorait árasztja el az országon. „Bizonyára, így irnak a felső-magyarországi királyi biztosok²⁾, sok év óta nem forgott az ország oly veszélyben, mint jelenleg, s ez nem csak bennünket, hanem a szomszéd tartományokat is fenyegeti.“

XVI.

Az osztrák rendek bécsi gyűlése e közben, miként kihirdetve volt, deczember 27-kén a főherczeg kívánata szerint

¹⁾ Mátyás főherczeg a császárhoz. Bécs, 1607. decz. 23. Brüсс. levélt.

²⁾ Mátyás főherczeghez. Kassa, 1608. január 24. U. o.

ment végbe, s a bizottmány a magyar országgyűlésre kinevezetett, ellátva teljes hatalommal a szövetség megkötésére.

Rudolf ennek hírért vévén, s bár mi titokban tartatott, értesülvén arról is, hogy Pozsonyban egészen más dolgok készülnek, mint a hajdúk megnyugtató végetti tanácskozás: január 3-kán kelt levelében Mátyásnak e megegyeztén kívül kihirdetett gyűlések iránt kedvetlenségét jelenté, s a pozsonyi gyűlést letiltotta. Nehogy pedig az oly rég sürgetett országgyűlés elhalasztása miatt az ország őt vádolhassa, azt a maga nevében kihirdettetni rendelvén, a meghívó leveleket a főherceghez sietve leküldötte ¹⁾.

De mind ez már későn érkezett, s figyelembe többé nem vétetett. Rudolf tehát értesülvén, hogy rendelete engedelmesre nem talál, Alheim tábornokot és tanácsost, hogy minden végzést, mely netalán méltóságát sértené, meggátoljon, Pozsonyba küldötte, támogatására Tilly tábornagyot 1500 lovassal s 3000 gyaloggal szinte a magyar határszélekre küldvén. Ha Alheim és Tilly erélylyel lépnek föl, más fordulatot adhatnak az ügyeknek, s Mátyást vagy tervéről lemondani, vagy arra kényszeríthetik, hogy egyenesen a hajdúk élére álljon.

De minthogy a tervből semmi olyas nem hozatott nyilvánosságra, mi a császár tekintélyét sértené, s mindenki csak arról beszélt, miképen a gyűlésnek nincs más célja, mint a forma szerint megkötött török békének végrehajtást eszközölni s a hajdúkat megnyugtani: Alheim és Tilly, a főherceg iránti tiszteletből, eleve semmi erélyesebb rendszabályhoz nem mertek nyúlni; arról pedig gondoskodott Mátyás, hogy mire szándokai jobban átszivárognak s a császári biztosnak és hadvezérnek tudtára esnek, a hatalom ezek kezéből már ki legyen véve. Tillyt ugyanis a főherceg nem tudni mi módon,

¹⁾ Rudolf manifestuma.

reá birta, hogy a sereg vezérletét Breiner szinte császári hadi tanácsosnak engedje át. Ezzel pedig minden nyerve lőn; mert Breiner titkon a főherceghez szított, valaminthogy nem sokára nyilván hozzá is pártolt ¹⁾. Altheim jelenlététől ezután nem volt mit tartani.

A kihirdetett gyűlés ennek következtében háborítatlanul folyt le. A rendek január 12-én gyűltek össze Forgách Ferencz érsek és nem rég kinevezett bíbornok s királyi helytartó palotájában. A főherceg azonban, színleg mivel a hidak néhol a nagy esőzések által megrontattak, valóban pedig, mivel épen akkoron működött abban, hogy Tilly a sereget Breiner vezérletére bizza, csak január 15-kén jelent meg Pozsonyban. A gyűlést előleges titkos tanácskozások után a meghittebb urakkal s az osztrák bizottmányossal, csak január 21-kén nyitotta meg s adta át a propositiókat. A tanácskozás harmad napra a városnak „Grünstiefel“ című házában kezdetett meg. Az elnöki székben Illésházy István ült, mellette Thurzó György. Forgách bíbornok nem jelent meg; ő azt kívánta, hogy a gyűlés nála, mint királyi helytartónál tartassék; s a püspököt néhány másokkal reá is birta, hogy az ő palotájában gyűljenek össze. De a rendek nem akarták őt királyi helytartónak elismerni, mivelhogy a nádor-választást rendelő bécsi békeszerződvény ellenére lőn kinevezve; s hozzá üzentek, őt s a többi nála volt urakat a magok gyülekezetébe jőni szólítván. Bár a kardinál-érsek s pártfelei tagadólag válaszoltak, s e miatt a rendek közt mindjárt kezdetben némi meghasonlás támadt: a főherceg üzenetére mindazáltal felhagytak az e kérdés fölötti vitatkozással, s a dologhoz láttak. Mindenek előtt tudni kívánták a rendek, akarják-e az osztrák biztosok,

¹⁾ Vischer, Fleckhammer Jakabhoz. Regensburg, 1608. mart. 17. Brüsseli levéltár.

mint ők magok, megtartatni a bécsi és zsitvatoroki békeszerződvényeket; s mielőtt erre nézve végzést alkotnának, egy küldöttség által megkérdezni határozták a bécsi bizottmányt.

Más nap mindnyájan, maga a kardinál is, a pozsonyi prépostság épületében gyűltek össze; és miután Mátyás főherczeg örökös kormányzónak kiáltatott ki: kevés kivétellel mindnyájan arra szavaztak, hogy a békekötések szentül megtartassanak, a hajdúk mozgalmait különben nem lehetvén megszüntetni. Illésházy ezután kérdést tön Czobor Mihály és Lónyay Mihály Felső-Magyarország követeihez: vajjon küldöik nevében megegyeznek-e ezen végzésben, és ez volna-e a hajdúknak is kivánsága? Mire Czobor helybenhagyólag válaszolt. Ezután Lépes püspök szónoklata mellett bizottmány küldetett az örökös tartományok követeihez; s miután csatlakozásukat a rendek végzéséhez ők is kijelentették: ez a királynak is tudtára adatni határozatott. „Hogy, úgy mondának egyebek közt a feliratban, Mátyás főherczeg az ország közmegegyeztéből kormányzóvá neveztetett ki, azt ő cs. kir. felsége ne vegye rossz néven; a magyarok ezt nem hűtlenségből s királyuk iránti engedetlenségből, hanem a végszükség által kényszerítve cselekedték.“¹⁾ Követség neveztetett a budai basához is, megviendő neki, hogy a rendek a békét szentül megtartani s rövid időn végrehajtatni kívánják; minél fogva ezentúl ő is nyugton maradjon.

Alheim, a császár biztosa, mind e végzéseknek ellenmondott. Majd azonban értésére esvén, hogy a főherczeg őt elfogatni szándékozik, titkon megszökött, s Bécsen túl a postára ülván, Prágába sietett²⁾. Ezen intést elfogatása iránt hihetőleg

¹⁾ A sopronyi követ naplója. Kovachich: Script. Min. 2, 227.

²⁾ Vischer, Fleckhammerhez. Regensburg, 1608. mart. 17. Brüsseli levéltár.

kéz alatt maga a főherczeg adatta neki, hogy őt jó módjával eltávolítsa.

Rudolf, Altheim visszatérte után, Himmelreich Tibor oldala mellett lévő magyar országtanácsi titkárt utasítá Pozsonyba, mind a főherczeghez, mind a rendekhez leveleket küldvén általa. A főherczegnek meghagyta, hogy a gyűlést azonnal oszlassa fel; és minthogy a kir. meghívó levelek már kezeinél vannak, a király nevében hirdessen országgyűlést. A rendektől pedig kívánta, hogy a felső-magyarországiak s a hajdúk kérelmei Prágába küldessenek ¹⁾. A király ezen utóbbik levelét Forgách bíbornok január 29-kén olvastatta föl a rendek előtt. Ezek némi vitatkozások után oly értelemben kívántak válaszolni a királynak: hogy levele későn érkezett, mert végzéseik már meg voltak alkotva; egyébiránt, miután a gyűlés egyedül az ország java és sürgető szüksége miatt hivatott össze és tartatik, ő felsége pedig, mint látszik, nincsen eléggé értesítve az ország állapotáról: ez neki teljes tisztelettel tudtára adassék s jelentessék ki, hogy a főherczeg e gondoskodásaért a haza halájára tette magát érdemessé.

Illésházy ez alkalommal ezen még túl is kívánta hajtani a rendek végzését, előadásában az ország iránti jóvoltáért őt tényleg megjutalmaztatni kívánván. A beszédnek az volt tulajdonképen czélja, hogy a főherczeg azonnal királylyá kiáltassék ki. A rendek el is értették ezt; de mivel úgy látszik a főherczeg terveibe mindnyájan nem voltak eléggé beavatva, válszuk az lőn, hogy két királyuk nem lehetvén, Rudolf halála után nem fogják elfeledni a főherczegnek az ország iránt szerzett érdemeit. Utóbb a királyság helyett 120 ezer tallér szavaztatott meg, de úgy látszik, csak titkos tanácsban, költségei fedezésére a főherczegnek ²⁾.

¹⁾ Rudolf manifestuma. Brüss. levélt.

²⁾ Vischer Péter, Fleckhammerhez. Prága, 1608. april 12. U. o.

Ezután a személyes fölkelés elintéztetvén, az ország főkapitányaivá a Dunán túl Zrinyi és Széchy Tamás, a Dunán innen Thurzó György és Révay Péter, Horvátországban Keglevich György és Erdődy Tamás választattak meg; a felső-magyarországi kapitányok kinevezése magokra e részek rendeiére hagyatván. Adóul minden füstre, azaz kéményre egy-egy tallér vettetett. Végül az örökös tartományokkal kötött szövetségi szerződévények meghitelesítették s aláírták. Az egyházi rend, Draskovich horvát bán és Erdődy Tamás eleinte vonakodtak a végzéseket s kötményeket aláírni s megpecsételni; február 3-kán mindazáltal, magának a kardinálnak közbenjöttére, a közakaratra ők is hódoltak, attól tartván, hogy jövedelmeik különben lefoglaltatnak.

XVII.

A császár látván, hogy a pozsonyi gyűlést letiltó rendeletei foganat nélkül maradtak: Regensburgba azonnal birodalmi gyűlést hirdetett és segedelmet kért a magyarok ellen. Ezeknek feliratából s Himmelreich titkár tudósításaiból a Pozsonyban történekről bővebben értesülvén, Mátyás főherceghez egy gáncsoló levelet küldött, keményen rosszalván a pozsonyi szövetséget s komolyan intvén őt, tartózkodnék minden további fondorlatoktól. A cseheknek, kiknek hűségéről az ország főtisztviselői által biztosított, szinte országgyűlést hirdetett, meghíván arra a morva rendeket is. Hogy a morva urak kétes hűségét magának biztosítsa: Ditrichstein kardinált s a titkos tanács elnökét, nagy öszveg pénzzel Morvába küldé. Tilly fővezérnek 36 ezer aranyat kézbesített, hogy a még el nem pártolt s fizettelen zsoldosokat kielégítse, s ha lehet, a hajdúkat is zsoldjába fogadja. Breiner Siegfriedet, ki a sereg

vezérletét Tillytól átvevén, azt Mátyás pártjára vezette, Molárth Jánost, Kleselt, dr. Kronberget több másokkal együtt Prágába számadásra idézte. Mayer Tamást, Kolonics titkárát, ki a birodalom protestans rendeihez némi iratokkal Regensburgba küldetett, elfogatván, Prágában a fehértoronyba záratta s kínos vallatás alá vetette stb. stb.

A császárnak, mint látszik, erélyes föllépése a pozsonyi szövetség részesei közül sokakat megfélemlített; s mind a magyar mind az osztrák egyházi urak közül többen utaztak fel Prágába, magokat a császár előtt kimenteni, és szolgálatakat följajánlani. Mentségök az volt, hogy az aláírásra kényszerítették. A császár, csakhogy pártja nőjön, szívesen elfogadta a mentséget. Maga Ferdinánd főherczeg is elállott Mátyástól, s bocsánatot kért és nyert a császártól. Többen még azok közül is, kik a szövetséghez hívek maradtak, magokat a terv megghiúsulta esetére némileg biztosítandók, okmányilag ígértették meg magoknak Mátyás főherczeg által, hogy őket a fejedelmi ház többi tagjai előtt védendi. Így tőnek például a Lichtenstein-testvérek, a tervnek különben főtámaszai.

XVIII.

Mátyás főherczeg azonban szinte nem késett mindeneket elintézni terve gyors végrehajtására. Mihelyt a császár gáncsoló levelét vette, meggyőződván, hogy most már csak fegyvererő vezethet czélra, a császár zsoldjában álló hadnépet, mely a kormánya alatt létező tartományokban tanyázott, annak szolgálatából elbocsátotta s a hűség esküjétől, melylyel a császár iránt lekötve volt, föloldozta; s azután őket a maga szolgálatába fogadván, újra meghiteltette s új zászlókkal láttatta el. Pártfeleit mind Magyarországon, mind az örökös tarto-

mányokban hadikészületeik gyors megtételére szólította. A magyarokat, kik közül számosan voltak udvaránál, az által is nagyobb lelkesedésre indítandó, egy torna alkalmával Bécsben, valamint azonkívül is majdnem mindig, magyar viseletben jelent meg a közönség előtt¹⁾.

Hogy a birodalmi rendeket a császártól elhajlítsa, s az általa kért segély megtagadására bírja: egy nyilatkozatot intézett hozzájuk, melyben az 1606 óta történeteket előadván, a maga lépéseit a múlhatatlan szükség követeléseivel igazolta; s Thurzó Kristófot személyesen is a rendekhez indította. A nyilatkozmányt azonban Heimwald a császár titkos tanácsosa s a gyűlésre küldött biztosa elfogta. Minek következtében a császári tanács azon esetre, ha a főherceg, mint gyanítani lehetett, ezen iratot más utakon is elterjesztette volna a birodalomban, a császár igazolására egy ellenkező nyilatkozatot tett közé, melyben a magyarok egyenesen lázadással, a főherceg a lázadás pártolásával vádoltatnak.

Időközben ama kérdés: adassék-e a császárnak segedelem a magyarok és törökök ellen? a fejedelmek tanácsában szőnyegre hozatván: Salzburg első emelt szót, s oly módon nyilatkozott, hogy miután e háború annyi évek óta s oly kevés sikerrel folyt, jelenleg pedig a magyarok is föllázadtak: tanácsosabb volna ugyan, hogy a császár a törökkel békét kössön, a magyarokat aztán könnyebben engedelmességre kényszeríthetendő; a segedelmet mindazáltal megajánlá. Hasonlókép szavazott Ausztria, állítván egyebek közt, hogy a császár a békét tekintélye sérelme nélkül el sem is fogadhatja. E két szavazatot követték azután a többi kathol. vallású fejedelmek kö-

¹⁾ E tények elszórva említetnek Vischer leveleiben Albert főherceghez s Fleckhammer tikárhoz; különösen annak február 10-kén, 25-kén; márczius 3-kán, 7-kén, 17-kén, 21-kén; april 5-kén és 12-kén kelt leveleiben. Brüsseli levéltár.

vetei. Constanz és Gülich ehhez még hozzá adá, hogy a magyarok lázadása nem, miként a protestansok állítják, a vallás miatt, hanem azon örökös hűtlenségökből származik, melylyel a német nemzet iránt viseltetnek.

Ellenben Pfalz s utána a többi protestans fejedelmek képviselői akként nyilatkoztak: „hogy e hosszas háború, melyben annyi keresztény vér ontatott, s több ezer keresztény lélek vitetett szolgaságba s vettetett az ördög torkába, magoknak a keresztényeknek bűneiből s azon nagy üldözésekből származik, melyeknek ott a keresztények kitéve vannak. Szükség azért vezekleni, az üldözést megszüntetni, a magyarokat vallásuk és jogaik gyakorlatában meghagyni; s így a zavar magától is meg fog szűnni. A törökkel 1606-ban kötött s a császár által is helybenhagyott békét, szintugy a magyarokkal kialakudott bécsi cikkelyeket, melyekre hivatkoznak, s melyeket az osztrák rendek is biztosítottak, végre kell hajtani. Így ezen országban a csend helyreáll, s a császárnak nem lesz szüksége segélyre. Végre pedig, mielőtt tőlök adó követeltetnék, saját sérelmeiket is orvosoltatni kívánják.“

A végzés az igazgatók által a katolikus többség értelmében mondatott ki; minek következtében a protestansok óvást tettek ¹⁾).

Az ügyek Rudolf és Mátyás közt egy ideig igen kétes színben álltak. Február és martius hónapokban még nem lehetett ellátni, melyik részen lesz a győzelem. A birodalom, miként látók, a császár pártjára hajlott. E segélytől azonban alig volt mit tartania Mátyásnak, miután az csak hónapok multával állíttathatott ki, ő pedig gyorsan szándékozott cselekedni. Nagyobb kellemetlenségére volt Mátyásnak az, hogy a bajor

¹⁾ Vischer Péter, Fleckhammerhez. Regensburg, 1608. február 10. Brüsseli levéltár.

fejedelem a császárnak segedelmet ígért; s hogy a pápa is a császár ügyét pártolta, és a Prágában lévő nuntius Antal Ca-jetán, kapuai érsek, több ízben ajánlkozott személyesen Bécsbe menni a viszályok kiegyenlítése végett. Leginkább bántá Mátyást az, hogy a főherczegek, ellenére a linczi szövetségnek, megoszlottak, s az ő pártján egyedül Miksa főherczeg maradt; miért őt a császár meg is fosztotta Tirol kormányától. Albert főherczeg, bár kissé kétesen, a császár mellett nyilatkozott; hasonlókép, de egész elhatározottsággal, a grézi főherczeg-asszony is, Ferdinánd anyja; maga Ferdinánd kemény hangú levélben vetette Mátyásnak szemére tett lépéseit. Még maga Bécs városa is habozott, s bár több ízben felszólítva, egyre halogatta megtenni hódolatát Mátyás iránt¹⁾.

XIX.

Mind ezen akadályokat Mátyás erélylyel s kivált gyorsasággal teljesen legyőzhetni remélte. Míg azonban e végett nagy buzgalommal gyűjtötte hadait s fegyvereztette a magyar és osztrák rendek insurrectioját: más részről a diplomatia eszközeit sem vetette meg, hogy a maga pártját növelje, a császárét gyöngítse. E végett gróf Harrach Károlyt Rómába a pápához küldé, úgy mindazáltal, hogy útba ejtse Ferdinánd, Miksa s a többi főherczegeket. Ferdinándot egyebek közt avval fenyegette, hogy tartományába, Stájerbe tör, ha szándokaiban utját állja. A pápát pedig azon figyelmeztetéssel akarta elvonni a császár részéről, hogy különben kénytelen lesz a protestansoknak szabad vallásgyakorlatot engedni, s pártjok segedel-mével élni céljainak elérésére.

¹⁾ Vischer leveleiben elszórva.

Ennek hírére Rudolf Ditrichstein bíbornokot szándékozott Rómába s onnan a spanyol királyhoz küldeni, hogy azoknak erélyes gyámolítását kieszközölje; mire azonban Mátyás gyors föllépte nem engedett időt. A császárnak legnagyobb ereje Csehországban állott; nemcsak azért, mivel a csehek általában hívei maradtak; hanem azért is, mivel a szász és brandenburgi választófejedelem számos hűbéri javakat birt ez országban, s a csehek őket e hűbérek lefoglalásával fenyegették, ha a császárt nem segítik. S ez lőn aztán oka, hogy bár a birodalmi gyűlésen a szász és brandenburgi választók a segély ellen szavaztak: utóbb mégis, valamennyinél többet téve, hadakat küldöttek a császár támogatására ¹⁾).

Az osztrák és morva uraknak engedelmességre szorítása végett Heimwald titkos tanácsos azt javaslá a császárnak, hogy azokat, kik bizonyos, minden esetre rövid határideig a pozsonyi szövetségből ki nem lépnek, felségsértőknek nyilatkoztassa, jobbágyaikat az engedelmességi kötelesség alól fölmentse, és saját közvetlen szabad alattvalóivá fogadja. De e rendszabály, mely hihetőleg nagyon is forradalminak látszott a császárnak és titkos tanácsának, nem vétetett fogamatba. E helyett Rudolf csak arra szorítkozott, hogy Mátyás főherczegnek fejesztés büntetése alatt megparancsolja, hagyna fel a hadszerezzel, izgatással és fondorlataival; tartományai kormányáról pedig azonnal lépjen le. Ennek folytán Forgách Ferencz kardinálérsekhez s kir. helytartóhoz az országban való kihirdetés végett egy parancsot küldött, melyben a megyéknek meghagyta, hogy Mátyás főherczegnek ne engedelmeskedjenek, s minden hadi készületektől tartózkodjanak.

A főherczeg e parancs ellen mart. 11-kén szinte körlevelet intézett a megyékhez, melyben ezeknek meghagyatott,

¹⁾ Elszórva Vischer leveleiben.

hogy a kardinált királyi helytartónak, mivé a bécsi békekötés ellenére lön kinevezve, el ne ismerjék, neki ne engedelmesskedjenek; s „minthogy ő felsége is másként van a dolgokról értesítve, s mind ezek helybenhagyásától nem látszik idegennek“: a pozsonyi végzés szerint zászlóaljaikat sietve fegyverkeztessék fel, hogy az ország kapitányainak parancsára táborba szállhassanak.

XX.

Minden attól függött, melyik részre áll Morvaország? mert Mátyásnak, minthogy már fegyvererővel szándékozott fellépni, csak ezen keresztül lehetett seregével Csehországba jutnia. A városok és a papság Ditrichstein bíbornok által megnyerelve, általában a császár —, de az urak, kivéve Berka országhkapitányt, Kafkát és még két nemest, mindnyájan Mátyás főherczeg pártján álltak. Azonban, bár e szerint az erő a főherczeg részére hajlott, a hatóságok mindazáltal nagy akadályokat vethettek útjába; kivált ha a császár végre mégis hajlandóvá lenne elfogadni Heimwald tanácsos javaslatát s a jobbágyokat az uraik iránti kötelességtől fölmentvén, szabadoknak nyilatkoztatná.

Az urak ennél fogva szükségesnek látták Berkát a főhatóságtól megfosztani. Alkalmat szolgáltatott erre az, hogy Tilly fővezér a császár rendeletéből némi zsoldos haddal a tartományba vonúlt, s Ditrichstein érsek és kardinál jószágain foglalt állomást. Ezt az urak magokra nézve annál veszélyesebbnek tartották, minthogy a főtörvényszék működése végett Brünnben valának összegyűlve, s attól félhetének, hogy Tilly őket egy csapattal meglepven, mindnyájukat elfogja. Az urak tehát, mihelyt Tilly hadának megérkezéséről értesültek, Lichtenstein Károly vezérlete alatt csoportosan az országházba

mentek, hol Berka főkapitány a táblabirákkal gyűlést tartott. Lichtenstein Károly valamennyiök nevében kívánta a főkapitánytól, hogy vagy ők bocsáttassanak be a terembe, vagy a főkapitány jöjön hozzájuk; mert beszédök volna vele, mely az egész tartományt illeti. A főkapitány, hihetőleg Tilly hadaiban bizva, azt üzené vissza, hogy a közügyek nem törvényszéken, hanem országgyűlésen tárgyalandók, ez pedig ő felsége tudta s parancsa nélkül meg nem tartható. Lichtenstein Károly, e választ vévén, tudakoztatá tőle: tudtára van-e, mi nekik hírül hozatott, hogy több ezer magyar és hajdú a határszélen áll, s a császár fegyveres népét megtámadni szándékozván, a tartományba készül törni? És, miután Berka, mint főkapitány, nemcsak a császár, hanem a tartomány iránt is esküdött hűséget, akarja-e a tartományt megvédeni a pusztítástól? Berka válaszolá: hogy hajdúkról és magyarokról, kik oly közel volnának, semmit sem tud, s jó hírei vannak, hogy senki sem készül betörni a tartományba. Mindazáltal az ülnökökkel kissé tanácskozván, a következő napon kielégítőbb választ ígért adni az uraknak. De az urakat ez boszantotta s a terembe hatván, a főkapitányt gyalázó beszédekkel illették.

Más nap az országházban ismét összegyűlvén, a főkapitányt is, ki ígérete szerint nem jelent meg, oda menni kényszeríték, s újra megkérdezték, akar-e velök a múlt napon előadott tárgyról tanácskozni, s mint főkapitány, az ország védelmében élökre állani? Mert a közel veszély miatt a császár rendeleteire nem várhatnak. És midőn Berka most is rendületlenül megmaradna múlt napi nyilatkozatánál: Lichtenstein Károly reá támadt, s őt méltatlannak mondá az ország főtiszti polczára; ők azzá mást fognának nevezni, ki őket jobban képviselje s védje a szükségben; mit ő Felségének is tudtára adandnak. Ezután elkiáltván magát: „Qui amat patriam, sequatur me“ (ki a hazát szereti, engemet kövessen), valamenny-

nyiókkal saját házába ment vissza; ott velők tanácskozást tartott, melynek következtében a főhatalmat kezébe ragadta, s a városban a maga és a többi urak fegyveres népét állította fel őrségül.

Néhány nap múlva az urak és nemesek Auszterlitzén, Zerotin jószágán, Lichtenstein Károly igazgatása alatt országgyűlést tartván, ezt Berka helyébe főkapitánynya nevezték ki, s az ország védelmére, mint mondák, közkölségen ezer lovast határoztak felfogadni, Tieffenbachot és a lieflandi Von der Golsch Güntert nevezvén ki kapitányokká. Ezen felül minden ur és nemes, kiki a maga tehetsége szerint, kisebb nagyobb számú fegyveres népet fogadott zsoldjába. Lichtenstein Károly testőrsége 50 német lovasból s ugyanannyi kozákból állott¹⁾.

XXI.

Mihelyt hadserege meglehetősen számra gyűlt, az adó behajtatott, az örökös tartományokból hatszázezer forintot, a magyar rendektől százhuszezer tallért kezéhez vett, Mátyás főherczeg megérkezettnek látta az időt a császár ellen egész nyilt-sággal fellépnie. April első napjaiban saját futára által levelet küldött hozzá, követelvén tőle, hogy Teuffel Erasmus, ki törökországi követté még 1606-ban kineveztetett, haladék nélkül Konstantinápolyba küldessék, ezt kívánván az országok sürgető szüksége; mivel pedig az ajándékok fejében szinte azon időben Komáromba küldött 80 ezer tallér ő Felsége szolgálataiban a közszükségek fedezésére elköltetett: az ajándok kiállításáról újabban is gondoskodják; s ha tán az egész összeveget

---

¹⁾ Vischer különféle tudósításai mart. 3-ról, 7-ről, 17-ről, 21-ről; april 5-ről és 12-ről. Brüsseli levéltár.

rögtön ki nem állíthatná, a hiányt ő maga kész pótolni. E kívánata támogatására pedig mintegy két ezernyi lovast s néhány gyalog zászlóaljot Herberstein vezérlete alatt a morva határszélekre küldött ¹⁾.

A morva rendek ennek következtében azon ürügy alatt, nehogy tartományuk a háború színhelyévé váljék, a főherczeggel egyébiránt egyetértve, Tillyt, Rudolf fővezérét, nem akarták tovább tűrni országukban és csekély számú zsoldosaival Csehországba visszavonulni kényszerítették. Ugyanazon időtájban a császárnak egy, Lichtenstein Károlynál tartott gyülekezetükből kijelentették, hogy az april 15-re Prágába kihirdetett országgyűlésre nem fognak megjelenni, kiváltságaikkal ez ellenkezőn; hanem a magok részéről is kívánják, hogy a császár a bécsi és zsitvatoroki békekötéseket végrehajtsa.

Rudolf aggódva látá, hogy körülményei mind fenyegetőbb színt öltenek: Mátyásnak a hajdúkon kívül, kik mindnyájan zászlaja alá szegődtek s a mindinkább szaporodó nemességi fölkelésen kívül mintegy tizenötezernyi serege áll fegyverben, míg a maga zsoldosai Tilly alatt alig tesznek két ezeret; külsegély rögtön nem várható, s azt magok a csehek is ellenzik; a cseh felkelésben pedig, bár az iránt a tartományi tisztviselők által eleve is biztosított, nem sokat bízhatik; s mind ezek fölött Ditrichstein bíbornok april 5-kén azon válaszszal tért vissza, hogy a főherczeg mulhatlanul kívánja a békekötések végrehajtását, s annak és egyéb kívánatainak kieszközlése végett nyolcz nap múlva egész hadával Csehországba indul.

A császár tehát Ditrichstein visszatérte után őt s többi titkos tanácsosait, különösen Lamberg, Athems, Strahlendorf és Heimwald urakat még az nap magához hivatá, véleményeiket meghallgatni. A kardinál egyebek közt azt tanácslá, hogy

¹⁾ Vischer, Fleckhammerhez. Prága, 1608. april 5.

a pápa, a spanyol király, Albert főherceg s Miksa bajor herceg a történekről követeik által rögtön értesíttessenek, s ugyanezen követek közbenjárása a főhercegnél is kéressék ki. A békekötések tekintetében oda járult valamennyi tanácsos véleménye, hogy a törökkel a Regensburgban együtt lévő birodalmi rendek közbejöttével új béke köttessék; a magyarokkal pedig a korlátozottabb bécsi czikkelyek (die restringirte Capitulation) újíttassanak meg, nehogy a dolog oly szint nyerjen, mintha ezekre öcsse által kényszerítették ő felsége ¹⁾.

Más nap a császár tanácsosait ismét maga köré gyűjtván, kijelenté, hogy véleményöket a békekötések iránt elfogadja; az osztrák s a többi örökös tartományok mozgalmainak lecsillapítása végett pedig arra határozta légyen magát, hogy a főhercegek, a fiatalabbak kivételével, valamennyien s a kölni választó-fejedelem és Miksa bajor herceg pünkösd tájára Prágába hivassanak. A töröknek küldendő ajándokot mindazáltal Mátyás főherceg, ki azt elköltötte, állítsa ki. E végzésekkel aztán Ditrichstein ismét Bécsbe küldetett.

A császár e határozata nyilvánossá lévén, a cseh főhivatalnokok, mivel előre is látták, hogy az sem a már többre törekvő főherceget, sem a magyarokat, sem végre az osztrákokat és morvákat ki nem elégítendi, — Prága városának és ő felsége személyének biztosítása végett a kerületeket 3500 lovas és 6000 gyalog nyolcz nap alatti kiállítására szólították. Sőt ha a császár az általuk is biztosított bécsi békekötést megerősíteni hajlandó lenne, hűséges szolgálataikat neki újabban is felajánlották, szükség esetében készek az ország egész véderejét felfegyverezni. A szász fejedelem is, megijedvén a csehek azon fenyegetésétől, hogy ha a császárt nem támogatja, hűbéri javait lefoglalják, a császár rendelkezésére bizta a

¹⁾ Vischer, Fleckhammerhez. Prága, 1608. april 5.

maga hadi népét; minek következtében, bővebb tanácskozás végett a császár fő-lovászmestere, gróf Waldstein Ádám és Heimwald titkos tanácsos april 14-kén Dresdába küldetett ¹⁾.

De mindez nem volt képes a császárt megnyugtatni, ki a legnagyobb aggodalommal várta Ditrichstein megérkeztét a főhercegtől. A válasz és hír mindazáltal, melyet a kardinál magával hozott, egyáltalában nem olyan volt, hogy a császár aggodalmait megszüntethette volna. A válasz ugyanis az volt: hogy tüzenetével a főherceg meg nem elégedett, s határozott választ kíván a császártól: akarja-e a török békét, az utolsó bécsi szerződvényt, s a pozsonyi szövetséget feltétlenül elfogadni, s megerősíteni? Ezenkívül nyilatkozatot kíván tőle a trónörökösödés felett is. A hír pedig abból állott: hogy a főherceg Herbersteint tábornagygyá, Lichtenstein Károlyt helyettesévé, Lichtenstein Miksát tüzérségi tábornokká, Hoditzkyt táborigénygyá, Trautson Sixtust végre a maga bécsi helytartójává nevezte, és april 15-kén a táborba utazott, mely már Znaim körül létezik.

XXII.

E hír a császárt igen meghatotta; s látván, hogy Mátyás már nemcsak ijeszteni akarja, hanem a hadjárat elhatározott, komoly szándoka: april 20-kán a kardinált, Don Guillem de St. Clemente spanyol követ, Sternberg csehországi főkamrás és Kolovrát főországbiró társaságában ismét a főherceghez küldé, hogy őt a főhercegek, a bajor és kölni fejedelmek megérkeztéig minden további lépés felfüggesztésére bírják ²⁾.

¹⁾ Vischer Péter, Fleckhammerhez. Prága, 1608. april 12. Brüss. levélt.

²⁾ Ugyanaz ugyanahhoz. Prága, 1608. april 19. U. o.

De a prágai urak már e küldöttség eljárásától sem vártak nagyobb eredményt, kivált midőn april 24-kén híre érkezett, hogy a morvák Berkát országfőkapitányi hivatalából letették, javait lefoglalták, és főkapitányukká Lichtenstein Károlyt nevezték ki; Mátyás főherczeg pedig Znaimból Iglau felé indult seregével, ott a cseh határokon átlépendő; és végre, hogy a városok őt Morvában, mivel seregét jó fegyben tartja, s mindent készpénzzel fizet, minden ellentállás nélkül fogadják kebelökben.

A főherczeg serege következő csapatokból állott:

Lichtenstein Miksa tíz zászlóalja (melyek mindegyike 300 emberből állott)	3000
Hat önkéntes zászlóalj	1800
Nádasdy Tamás nyolcz zászlóalj hajdúja	900
Buchaim zsoldos lovasai	1800
Golsch „ „	500
Teuffenbach „ „	500
Thurzó György, Zrínyi, Pálffy és más magyar urak lovassága, mely közt kozákok is léteztek . . .	5000
Osztrák és morva urak lovassága	1000
Összesen	14,500

Ezenkívül Illésházy tíz-tizenkét ezer hajdúval, kiknek számát utóbb a vármegyék egy részének fölkelte hada tetemesen szaporítá, a morva —, Kolonics Siegfried pedig szinte megyei banderiumokból álló más sereggel a sléziai határszéleken állott készen.

E hírek nagy remegésbe ejtették a prágai közönséget. Rudolf azonban, bár szinte nagy aggodalmak közt, még ellenállásról gondolkodott. Gróf Sultz által egy udvari zászlót tüzetett ki, mely alatt a kamarások s egyéb udvari tisztviselők és hivatalnokok szolgálnának. Tilly és Trautmansdorf vezéreknek, kik zászlóik alatt összesen csak tizennyolczszáz fegyverest

számláltak, meghagyta, hogy Prága felé vonúljanak vissza, s lovasaikat 2500-ra szaporítsák. Gróf Salm, a trabantok kapitánya, a testőröket háromszáz lövészszel erősítette. Altheim és Petz tábornokok rendeletet vőnek egy-egy ezred felállítására. Hír szerint a bajor herceg 15 ezer fegyverrel ajánlkozott Csehországba jőni; de ezeket a csehek, országukat pusztítástól féltvén, nem akarták bebocsátani; minélfogva azon vélemény terjedt el, hogy a bajor herceg Ausztriába tör, s Mátyás főherceget hát mögül támadja meg¹⁾. De mindez puszta hír maradt, míg Mátyás Prága felé mind belebb nyomult seregével.

Mulékony volt ama hír is, mely május 1-jén terjedt el s a prágai közönséget kissé fölvidítá, miszerint ő felsége a török és bécsi békekötéseket a hozzá függesztett föltételekkel elfogadta, — a magyarok pedig Illésházy eszközlésére elálltak volna a főhercegtől, kinek ereje, ennek következtében, nem haladná meg a nyolcz ezeret.

E kecségtető hír azonban nem sokára meghazudtoltatott; s Rudolf Ditrichstein bíbornokot újabban is a főherceghez küldé, hogy őt, ha még lehet, feltartóztassa. De eljárásától annál kevesebb eredmény váratott, minthogy távozta után tudósítás érkezett, hogy a főherceg már Csaszlaw mellett táborozik seregével; mi a prágaiakat nagy remegésbe ejtette. A csehek már magok sem bíztak magokban; miért a készülétek is hanyagúl folytak az ellentállásra²⁾.

Azonban a császár késedelmezése a határozott válaszszal már türelmetlenné tette Mátyást és pártfeleit. Ezek mind a császár, mind tanácsosai ellen kemény szavakban keltek ki; a főherceg pedig, hogy a határozatot siettesse, kijelenté Dit-

¹⁾ Vischer Péter, Fleckhammerhez. Prága, 1608. april 26. Brüss. levélt.

²⁾ Ugyanaz ugyanahhoz. Prága, 1608. május 3. U. o.

richsteinnak, miképen egyedül a magyar és török béke végrehajtásával már nem lehet megelégedve; hanem, hogy a békekötések a jövőre is biztosítottassanak, s az örökös tartományok nyugalma a császár szeszélyei által ne kockáztassék: kívánja tőle, hogy a magyar és cseh koronáról minden tartományaikkal együtt, valamint Ausztriáról is mondjon le és vonúljon Tirolba.

XXIII.

A főherczeg e válasza és közeledése megtörte végre a császár bátorságát. Látván, hogy mennél tovább késik válaszával, a főherczeg annál súlyosabb föltételeket szab elébe: a titkos tanács végzése szerint május 8-kán Ditrichsteint s a csehországi főtisztviselők néhányait oly utasítással küldte ki ismét a táborba, hogy Magyarországot és Ausztriát nem vonakodik tovább átengedni a főherczegnek; de Csehországról, mely, valamint Slézia és Lausitz, iránta hű maradt, nem akar lemondani; hajlandó mindazáltal, hogy e korona s kapcsolt tartományai öröködésének elintézése végett Prágában nyolcz nap alatt országgyűlés tartassék, melyre a főherczeg is küldjön követeket; ott aztán határozzák el maguk a rendek: akarják-e, és mi módon a főherczeget királyukká választani?

A cseh főtisztviselők kiküldött megbizottai, különösen Sternberg, oly reményt tápláltak, hogy ezen utasításra jó választ hoznak a herczegtől. A titkos tanácsosok azonban már ebben sem bíztak sokat, s minthogy Prága körül még nem volt több haderő Tilly 1200 lovasánál: a főherczeg boszújától félvén, ki őket tartá minden viszály okainak, nejeiket értékebb vagyonukkal Prágából biztosabb helyekre szállították ¹⁾.

¹⁾ Vischer, Fleckhammerhez. Prága, 1608. május 10. Brüss. levélt.

A kiküldött cseh főtisztviselők reményei teljesebben látszának. Május 11-kén Sternberg és Thurn grófoktól azon üzenet érkezett Prágába, hogy a császár utolsó utasítására a főherceg is engedékenyebbnek mutatkozik úgyannyira, hogy az egyességet pár nap alatt megköthetni hiszik.

Rudolf beteges kedélyét ez alatt a félelem s aggodalom annyira meghatotta, hogy 11-ke éjjelén már nem volt ura nyugtalanságának; Alheim tábornokot és tanácsost magához hívatá, s mind ezen, mind számos következő éjjeleken magánál hálatta. És bár a kerületekhez már néhány nap előtt megküldetett a parancs, hogy hadi népoket tüstént Prágába küldjék, s a város előtt táborba szállítsák; bár a szász és brandenburgi választó-fejedelmek mindegyike is 500 lovast s 1500 gyalogot küldött, szükség esetében többet is útnak indítani ajánlkozván: Rudolf mindazáltal nem tudott szabadúlni aggodalmaitól; s minthogy a főherceg egyre közeledett seregével, ő Prágából távozni akart. E végett kincseit ládába, ezeket szekerekre rakatta, s cselédségének kiadta a rendeletet, hogy minden pillanatban készen álljon indulásra. A cseh főtisztviselőknek, kik attól tartottak, hogy a főherceg a császár távozta után annál könnyebben urává teszi magát országuknak, csak nagy bajjal sikerült őt maradásra bírniok.

Mátyás főherceg május 11-kén a magyar, osztrák és morva szövetséges rendek bizottmányának jelenlétében hallgatta ki a császár követeit, a kihallgatások egy idő óta rendszerint nyilvánosak lévén. A főherceg észrevévén, hogy a cseh főtisztviselők utasításukból néhány pontot még elhallgattak: Lichtenstein Károly, Zerotin és Breiner által megüzente nekik, nyilvánítsák mindjárt egész megbizátásukat, mert tudva van előtte, hogy utasításuk még többre terjed; azok fölött pedig, mit a kihallgatáson előadtak, alkudozni sem akar. A küldöttek ezután egész utasításukat előadván, következő

válaszszal eresztettek vissza a császárhoz: kívánja a főherceg, hogy ő felsége neki Magyarországot, Ausztriát és Morvát egészen adja át; a magyar koronát s egyéb kir. jelvényeket neki kézbesíttesse; Csehországban a főherceg királylyá koronáztassék, úgy azonban, hogy a császár ezen országnak holtiglan birtokában maradjon. A főherceg viszont kész ő felségét okmányilag biztosítani, hogy őt sem ezen ország birtokában háborgatni, sem különben sérteni többé nem fogja; a maga örökségi részét Tirolban a császárnak engedi át, s a többi főhercegeket is reábirni ügyekezendik a magok osztályrészeinek átengedésére. Az egység ezen alapon megtörténendvén, nem vonakodik a főherceg ő felsége ministereinek általános bűnbocsánatot adni; de hasonlót kíván ő felségétől is a maga ministerei s pártfelei számára. Hogy, végre, minden további hasztalan idővesztegetés kikerültessék, mind ezekre ő felségétől három nap múlva határozott választ kíván.

E válaszszal Ditrichstein s a cseh biztosok május 14-kén tértek vissza Prágába. A főherceg még az napon Colinig a fővárostól hét mértföldnyire nyomult előre táborával. A fegyelem oly szigorúan kezeltetett a hadseregben, hogy, midőn a hajdúk egy cseh nemes házát fölgyújtották, őt magát és nejét megverték s egyéb méltatlanságokkal illették, a tábori törvényszék a bűnösök közül tizet felakasztatott.

XXIV.

A császár, vévén a főherceg választát, előleges tanácskozás után a kardinállal, Lamberg és Athems titkos tanácsokkal, május 15-kén nagy tanácsot tartott, melyen valamennyi titkos tanácsosok és cseh koronai főhivatalnokok reggeli kilencz órától esti ötig együtt ültek. A császár egyenként

hallgatta ki őket, mindegyik véleményére megtévén a maga észrevételeit. A végzés következő lett:

1. Ő felsége lemond Magyarországról és Ausztriáról; de ezen országok czímeit, miként eddigelé birta, ezentúl is megtartandja.

2. Az erről készítendő okmányokat s a magyar koronát nem itt, Csehországban, adja át a főhercegnek; hanem azokat lepecsételve küldendi le biztosai által kir. előadásaival együtt a kihirdetendő magyar és osztrák országgyűlésre.

3. Mivel ő felsége Magyarországot és Ausztriát súlyos időkben, nagy gonddal, fáradsággal és aggodalommal kormányozta, s e végre saját vagyonát is kimerítette, ezen ország és tartomány neki évenként bizonyos, utóbb meghatározandó összevet fizessen s azt eléggé biztosítsa.

4. Ha a főherceg törvényes fiörökös nélkül ő felsége előtt halna el, mind Magyarország mind Ausztria reá minden ellenzés nélkül visszazálljon.

5. A főherceg tiroli birtokrészének átengedését, s ez iránt a többi főhercegeknél ígért közbenjárását ő felsége tetszéssel s köszönettel fogadja, s a fölött okmányt kíván.

Ezen utasítással Ditrichstein, a pápai követ és a cseh főhivatalnokok bizottmánya kíséretében május 16-kán utazott a főherceg táborába. A csehek bizottmánya e korona részéről még azon választ is vitte a főherceghez, hogy ők Morva elszakasztását a cseh koronától egyáltalában nem engedhetik meg; hanem kívánják, hogy bár a kormány a főherceg kezében leend, országló úr e tartományban is ő felsége maradjon, s e külön kormányzat a cseh korona jogaira nézve sérelmes ne legyen. Magára a cseh koronára nézve: miután két királyuk egy időben nem lehet, s ő felsége már megegyezett, hogy a hónap 20-án megnyitandó országgyűlésen a trónörökös meghatározottassék: ők a magok részéről is biztosítják ő fen-

ségének az öröködést; egyebet azon joguk sérelme nélkül, mely szerint királyukat a főherczegek közül szabadon választ-hatják, nem tehetvén.

Azon esetre, ha a főherczeg evvel sem elégednék meg, ellentállást határoztak, s mind e végett, mind azért is, hogy az országgyűlés szabadsága biztosíttassék: hét kerület fegyveres népét, minek száma körülbelül harmincezerre vala menendő, Prágába idézték. Slézia és Lausitz, a császár iránt szinte hűségben maradván, az első felhívásra beküldeni ígérte a maga hadait.

Úgy látszék, ha a főherczeg e feltételeket el nem fogadja, más fordulatot vesz a dolog. A császár mindazáltal egyre távozni akart Prágából, melyhez a főherczeg hadai oly közel táboroztak. Erre őt alattomban a titkos tanácsosok nehánya, különösen Athems is ösztönözte; mi miatt Waldstein Ádám, főlovászmester evvel keményen össze is vezett a császár előteremében. A cseh főtisztviselőknek, bár nem kis bajjal, végre mégis sikerült őt megnyugtadni s védelmőkről biztosítván, maradásra birni. A táborból már mindenféle gúnyiratok küldettek be a császári tanácsosok és főhivatalnokok ellen a városba ¹⁾.

Mátyás főherczeg egy védíratot szándékozott a maga lépéseinek igazolására kibocsátani a császár ellen. A követek közbenjárása következtében mindazáltal felhagyott e szándokával. De a szász és brandenburgi fejedelmek követeinek, kik 17-kén jártak nála, a császárra nézve igen sérelmes választ adott.

A császár küldöttei 18-kán nyertek a főherczegnél nyilvános kihallgattatást, mely napon Mátyás Colinból Cseh-Bródba, Prágától csak négy kis mértföldnyi távolságra érkezett tábo-

¹⁾ Vischer Péter, Fleckhammerhez. Prága, 1607. május 17. Brüss. levélt.

rával, úgy hogy előhada másfél órányira tanyázott a székes várostól. A főherczeg válasza a főbb pontokra nézve ekként hangzott:

1. A magyar koronát azonnal a maga kezeibe adatni kívánja.

2. A cseh korona birtokát s a többi országok czímeit meghagyja a császárnak; kívánja mindazáltal, hogy a cseh rendek az öröködést neki biztosítsák, arra megesküdjenek s hódoljanak.

3. Ha a császár őt túlélné, a magyar, osztrák és morva rendek egyáltalában nem akarnak többé ő felsége kormánya alá visszaesni.

4. Morvát illetőleg, annak rendei a császár életében nem akarnak a cseh kormányval és kancelláriával összeköttetésben lenni; készek mindazáltal biztosítani a cseheket, hogy a császár halála után a cseh kancellária hatóságát elismerendik. E végett nem vonakodnak követeket küldeni a prágai országgyűlésre, de csak azon föltétel alatt, ha a cseh koronatisztviselők magok közül túszoikat állítanak.

Idő közben a prágai s még egy más kerületből a fegyveres nép, számszerint mintegy tiz ezer, valahára megérkezett Prága alá s a város alatt szállott táborba. E fegyverkezés igen boszantá Mátyás főherczeget, s a miatt a császár küldötteinek, kik hozzá 20-kán ismét visszatértek, kemény szemrehányást tőn, kijelentvén, hogy most neki is más rendszabályokhoz kellend nyúlnia. A kardinál avval mentegette e sereggyűjtést, hogy, miután a főherczeg serege oly közel áll a fővároshoz, azt meggátolni nem lehetett; mert a rendek személyeik e biztosítása nélkül nem jöttek volna el az országgyűlésre.

Egyébiránt a kardinál azt vitte válaszul a császárhoz, hogy a főherczeg nem elégszik meg a neki átküldött aján-

latokkal: Csehországban is koronázott királylá kíván lenni; mert ezen ország segedelme nélkül a töröknek háború esetén eléggé ellent nem állhatna. A biztosítást, hogy a császárt többé nem háborgatja, elébb nem adja ki, mintsem a magyar korona kezénél leszen. Cseh- és Morvaországra nézve egyébiránt kész követeket küldeni az országgyűlésre egyszerű útleveél mellett, túsok nélkül is; s azokat mindjárt ki is nevezte: a magyar rendek közöl a táborban jelen volt veszprémi püspököt és Thurzó Miklóst; az osztrák rendek közöl Lichtenstein Gundackert és Zernemelt; a morvák közöl végre Zerotint és Zaradetzkyt.

XXV.

Az országgyűlést Rudolf május 23-kán személyesen nyitotta meg. Az ünnepélyes menet alkalmával a folyosókon, melyeken a császár keresztül menendő vala, az ablakok fatáblái felnyitattak, hogy a palota terén nagy számmal összegyűlt nép a császárt láthassa. A főmarsall tisztét Waldstein Ádám főlovászmester végezte, a kardot a császár előtt vivén. Megelőzték őt a menetben az udvari szolgák s hivatalnokok, a tanácsosok és követek. A császárt Ditrichstein követte, ezt a cseh koronatisztek.

A császár a gyűlésterembe érkezvén, a trónba ült és fővegét (barett) levéve üdvözlé a rendeket. Majd azt ismét föltevén, a rendekhez német nyelven következő beszédet tartott, melyet a cseh főkancellár nyomban nemzeti nyelvre fordított: „Köszöni a rendeknek, hogy felszólítására oly számosan jelentek meg; ebből látja hűségöket és reményli, hogy állhatatosak maradnak, és az iránt, mi nekik előadatni fog, akként nyilatkozandanak, miként kötelességök kívánja; így viszont ő is legkegyelmesebb császárjok s királyuk, urok és

atyjok marad.“ — A császár szemlélete, midőn őt ősz hajjal, bútól beesett arczezal látták, a rendek közül többeknek könyeket csalt szemébe. Testi gyöngesége miatt az előadások felolvasását meg nem várhatván, magát e miatt kimenté és szobáiba vonúlt vissza ¹⁾).

A főherczeg és a szövetséges rendek követei kétszáz huszár és hajdú kíséretében jelentek meg Prágában. 26-án a cseh rendek gyülekezetébe vezetettvén, a veszprémi püspök szónoklata által egyebek közt kivánták: hogy ő felsége a cseh koronát is engedje át a főherczegnek, s minthogy már öreg és gyöngye, e fölött pedig beteges kedélyű, mondjon le minden gondról, s Tirolba visszavonúlva, éljen nyugalomban. Hogy a cseh rendeket ebben a magok véleményére hajlítsák, átnyújtották nekik a főherczegek által még 1606-ban kötött szerződvényt, mely azonnal fel is olvastatott. „Ha ő felsége — így végzék előadásukat — a lemondásra hajlandó, ő fensége, a főherczeg, az örökös tartományokból évenkint háromszáz ezer tallérnyi nyugdíjat biztosítand számára.

A követek ezután az ország főudvarmestere által kivezettvén, midőn rövid idő múlva ismét a gyülekezetbe bocsájtattak, azt nyerték válaszul: hogy a rendek, tekintetbe vévén előadásuk fontosságát, rögtön nem nyilatkozhatnak; ne resteljenek tehát a követ urak Prágában várakozni, míg ezt éretten fontolóra veszik, s határozatukat ő felségével is közlik; ügykezni fognak, hogy őket sokáig ne várassák, s végzésökkel mennél elébb visszaereszthessék.

A követek kívánatai a császárnak más nap adattak elő; ez pedig 28-kán értekezett fölöttök titkos tanácsában. De alig kezdé a császár meghallgatni tanácsosait, midőn az ifjú Sternberg, császári kamarás, a tanácsba lép, hírül hozó, hogy

¹⁾ Vischer, Fleckhammerhez. Prága, 1608. május 24. Brüss. levélt.

az országgyűlés teremében nagy vizzály tört ki a rendek és a korona főhivatalnokai között. A rendek semmi módon nem akarnak a királyi előadások fölött tanácskozni, annál kevésbbé valamit végezni, míg az ő serelmeik nem orvosoltatnak; s e végett valamennyien együtt személyes kihallgattatást kívánnak a császártól.

Rudolf, kire a hír igen kellemetlenül, sőt aggasztólag hatott, végre azt határozta, hogy csak a koronatisztviselők 12 tagból álló rendi bizottmányval jőjenek hozzá. De a rendek evvel meg nem elégedve, mindnyájan s pedig a koronatisztek nélkül kívántak előbocsáttatni. Tierska, előkelő birtokos ur s a császári kamarások egyike, és gróf Hohenlohe, ki egy gazdag cseh asszonyt vett volt nőül, a többi urakat minden erőfeszítéssel sem valának képesek többre birni mint, hogy mivel már az ebéd ideje közelget, legalább délutánig maradjanak nyugton.

Egy óraker a rendek ismét összegyűltek s nagy hévvel megújították délelőtti kívánatukat; miben végre czélt érvén, két óraker mindnyájan a császár terembe mentek. A szónoki tisztet gróf Schlik teljesítette, ki egykoron a szász választófejedelemnek főudvarmestere s nevelője volt. A rendek kívánata egyebek közt abból állott, hogy ő felsége nekik oly vállasszabadságot engedjen, minő a birodalomban léteznek; a főpapságokat benszülöttekkel, a hivatalokat s tanácsosi méltóságokat mind a két vallásbeliekkel töltse be stb.

A császár békével hallgatá az előadást, s annak végén kérdé, ki légyen, a ki előtte szónokolt? S midőn ez magát megnevezte, mondá neki, hogy tekintetbe vévén az idő és körülmények súlyos voltát, ügyekezzenek reábirni a rendeket, legyenek békével, míg az ajtó előtt álló veszély s vizzály elhárítottatik; azután lehetőleg teljesíteni fogja kívánataikat. Schlik mindazáltal azt válaszolá, hogy már rég váraakoznak, sérel-

meik és súlyaik hovatovább, mindinkább növekedtek; kéri tehát ő felségét, méltóztassék végre kegyelmes választ adni, hogy ők is annál buzgóbban támogathassák királyi székét, vagy különben gondoskodhassanak ügyeikről; mert el vannak határozva, ez iránt vég-választ kívánni.

A császár erre válaszóla, hogy, miután a dolog fontos, és nehogy valamit lelkiismerete vagy esküje ellen cselekedjék, éretten meg kell azt gondolnia, elébb tizennégy, — utóbb nyolcz, — végre két napi haladékot kíván; s midőn ez is megtagadtatott, kérdé a grófot, ha vajjon magától szól-e így, vagy mindnyájoknak ez a véleménye? Erre valamennyien felkiáltának, hogy mindnyájan így éreznek. A császár tehát kénytelen lőn megígérni, hogy más nap reggel hét órakor értésökre adandja határozatát.

E határozat értelmében más nap, a vallásra vonatkozó pontot kivéve, minden sérelmeiket orvosolta; a vallást illetőleg pedig I. Ferdinándnak II. Miksa által is megerősített engedményét újította meg, mely „sub utraque“ nevezet alatt ismeretes; egyébiránt bizottmányt ígért kinevezni, mely a rendek hozzájárultával a vallásgyakorlati sérelmeket megvizsgálja. A rendek többségét e határozat kielégítette ¹⁾.

XXVI.

Történt azonban, hogy bizonyos Casal, a császári testőrsereg altisztje, a főherczeg táborában elfogatott, s kérdőre vonatván, azt vallotta, hogy ő gróf Sultz ígéretei által megnyerelve, a végett jött a táborba, hogy az ott lévő, mintegy ötszáz főnyi vallon csapatot a főherczegtől a császár szolgálá-

¹⁾ Vischer, Fleckhammerhez. Cseh-Bród, 1608. máj. 31. Brüss. levéltár.

tába csábítsa. Mátyást ezen eset igen felboszantá: tüstént irt a császárnak, Sultzt megbüntettetni követelvén, biztosait pedig Prágából visszahivatni fenyegetődzvén. Haragudtak e miatt a cseh rendek is, attól tartván, hogy az eset a viszályok kiegyenlítését megnehezítendi.

E csábítási kísérleten kívül e napokban még más, amannál még sokkal súlyosabb fondorlat is hajtatott végre, mely komoly megszakadással fenyegette az alkudozásokat. Rudolf, kedélyhánykódásai közt, a Prága körül gyűlögő haderő növekedése által felbátorittatván, megbánta volt a főherczegnek adott engedményeket; minthogy azonban azokat nyíltan visszavonnia még sem volt elég bátorsága, fondorlathoz folyamodott. Miután Mátyás főerejét a magyar hadi nép alkotta, s azon kívül, mely a táborban jelen volt, a morva határszéleken Illés-házy alatt, legalább mint Prágában hírlék, harmincz, — a sziléz határszéleken Kolonics vezérlete alatt husz ezernyi had állott a főherczeg rendelkezésére: Rudolf, úgy vélekedvén, hogy, ha a magyarokat a szövetségtől elvonnia sikerülne, az örökös tartományokkal és a főherczeggel könnyen végezhetne: a magyarokat tőle forma szerint elcsábítani szándékozott. Mialatt tehát a szövetséges rendek s a főherczeg bizottmánya Prágában a cseh országgyűlés határozatára várakozott, Himmelreich Tibor, magyar titkár és Kutzin a császár megbiztából a két magyar követet, a veszprémi püspököt és Thurzót, egy látogatás alkalmával, hosszú beszédben, arra ügyekezett birni: állanának el az osztrák és morva rendektől s a főherczegtől, és ne sürgessék tovább a császárt a magyar korona kiadására. „Ő felsége, mondák egyebek közt, legközelebb országgyűlést hirdetend Magyarországbán s kész orvoslani minden sérelmeiket; akkoron határozni fog velök a trónörököség tárgyában is. Addig tehát maradnának békével, s mind magok térnének haza, mind a magyar urakat birnák reá, hogy hadi népoket

haza vezessék. Ezt ő felsége különös hálával fogadná s nem is hagyná bőséges jutalom nélkül.“

De a csábítás nem sikerült. A követek minden ajánlatot egyszerűen visszautasítottak, s egyebek közt válaszolták, hogy ők ama szövetség erejénél fogva vannak kiküldve, melyet Magyarország az örökös tartományokkal kötött; és miután az osztrák és morva rendek őket szükségökben megsegítették, hűtlenség és szövetségtörés lenne, tőlök most elválniok s őket cserben hagyniok. Mi a magyar koronát és trónöröködést illeti: ő felsége már elhatározta magát, hogy az országot és a koronát főherczeg öcsésének átadja; e végett tehát sem további tárgyalásra, sem országgyűlésre nincsen szükség. Sérelmeik is orvosolva vannak már a főherczeggel kötött szerződés által. Előbb kellett volna ő felségének gondolkodni e sérelmek orvoslatáról s a török béke végrehajtásáról, mielőtt a dolog szakadásra került; most már késő. Az urak és nemesek, kik hadi népeikkel a főherczeg táborában vannak, szabad akaratból álltak zászlói alá, hogy őt támogassák, s ebben azokat sem ők, sem senki más nem gátolhatja meg. Ha majd a viszály ő felsége s a főherczeg közt elintézve leend, azok magoktól is békességesen hazatérhetnek.

A főherczeg e fondorlatról a veszprémi püspök és Thurzó levele által értesülvén, nagy haragra gyúlt, azt becstelen tettek (für ein schelm und unredlich Stück) nevezte s kijelenté: hogy, miután a császár az egy napon elvégzettek s megígértettek más napon ismét felbontja s visszavonni törekedik, keze irásában és pecsétében bízni többé nem lehet. Hasonló módon keltek ki Thurzó György, Lichtenstein Gundacker, Harrach Károly és mások. Lichtenstein Károly a főherczeg nevében azonnal iratott Miksa testvérének, hogy a maga ezredével és a löszerekkel, melyek vele a cseh határszéleken maradtak, a táborba siessen.

Egygyel még több oka leende boszankodnia Mátyásnak, ha már ekkor értesülve volt volna, miképen a császár kéz alatt a szultánt is figyelmeztette: hogy Herbenstein, kit a főherczeg Konstantinápolyba küldött volt, csak álkövet, kinek tőle, a császártól, semmi megbízása sincsen; s azért lássa miképen tárgyaljon vele, mert ő azokból semmit sem fog meg erősíteni. De ezen lépés akkor még nem esett Mátyásnak tudtára; utóbb pedig, midőn arról értesült, az egyesség Rudolffal már meg volt kötve.

Ezen események után gróf Visconti Octavio és Vischer Péter, Albert főherczeg követei, kiknek közbenjárása is igénybe vétetett, sem nyerhettek más választ a főherczegtől, mint minővel a kardinál és a cseh bizottmány tértek vissza, hogy tudniillik a főherczeg szigorúan ragaszkodik elébbeni válaszához.

XXVII.

Junius 2-án végre a főherczegnek és a szövetséges rendeknek Prágában várakozó követei is visszaeresztettek. A császár azt üzente általok, hogy a magyar koronát s a Magyarországról és Ausztriáról való lemondását illető okmányokat mind addig nem hajlandó kiadni, míg a főherczeg azon kötelezvényt, hogy a császárt többé nem fogja megsérteni, be nem küldi, és hadseregét el nem bocsátja. A cseh rendek pedig kijelentették, hogy országuktól Morvát egyáltalában nem engedik elszakasztatni. Ő felsége személyét illetőleg, ők egészen másként érzenek, mint a többi örökös tartományok: ők vele s kormányával teljesen meg vannak elégedve. Ha ő fensége velök még tovább is alkudozni óhajt, vonúljon vissza táborával a morva határszélekre, s onnan folytassa az alkudozást. Kivánják azt is, hogy mind azon károkat, melyeket hadserege

Csehországban elkövetett, a benyújtandó jegyzék szerint megtérite.

Miként e válaszból látszik, mind a császár mind a csehek harciasabb szellemet öltének, mióta a Prága körül táborozó s a távolabb kerületekből naponként szaporodó seregök létszáma 15—20 ezerre ment; s mióta a sziléz rendek följelentették, hogy tartományuk hadereje a császár rendelkezésére készen áll; a szász és brandenburgi választók pedig a már megérkezett segédhadaikon kívül, ha szükség, többet is küldeni ajánlkoztak. Azonban nem sokára kitűnt, hogy e növekedő bizalom inkább színlett mint való; mert a Prága előtt táborozó, nagy részben rosszul fegyverzett, gyakorlatlan hadakon kívül nem is volt miben bízniok. A sziléz rendek inkább csak hűségök tanúsítása végett ígértek segílyt, mint komoly szándokból; és ha kenyértörésre került volna a dolog: sereg helyett bizonyosan csak mentségeket valának küldendőek, miután Kolonics Siegfried, alsó-magyarországi főkapitány fölös hadakkal táborozott határszéleiken, ha kell, minden órán kész a tartományba törni. A szász és brandenburgi választók barátsága is nagyon gyanús vala; mert míg egy részről segílyt nyújtottak, nehogy csehországi hűbéreik lefoglattassanak, más részről egyéb protestans fejedelmekkel együtt oda működének, hogy a viszályokat a fejedelmi testvérek között a császár segítségének ürügye alatt az osztrák ház meggyöngyítésére zsákmányolják ki. Azt pedig a csehek magok is jól érezték, hogy Mátyás főherczeg könnyen megfelelehet gyakorlatlan seregöknek, kivált ha az Illésházy alatt a morva határszéleken táborozó magyar hadat is magához vonja.

A császár iránt különben magok a cseh koronahivatalnokok is inkább csak színlettek, mint érezték ragaszkodást; és a titkos tanácsosok előtt nem maradt elrejtve, miképen ügyeketök legújabbán oda irányzik, hogy Albert főherczeg

hívják be Németalföldről, s Rudolfot ennek javára, akarva nem akarva, lemondásra bírják; csak hogy Mátyást kikerülhessék, kit egyáltalában nem szívelhettek.

De ily válogatásra a főhercegek közül nem volt többé idő. Ditrichstein kardinál észrevévén, hogy a fejedelmi testvérek viszálya alatt a protestansok a birodalomban mindinkább mozogni kezdenek: mennél előbb véget óhajtott vetni a hosszúságos alkudozásnak; s e miatt nem is akarta bevárni Melini kardinált, a pápa legatusát, ki már utban volt, sem a spanyol király rendkívüli követét, milyennek küldésére az előbb kéretett volt; hanem június 4-kén a titkos tanácsosokkal, a pápai nuntiussal és Don Guillem spanyol követtel a kapucinosoknál tanácskozást tartván, azt végeztette: hogy Rentz Máté pápai kamarás, ki, mióta Forgách esztergomi érseknek a kardináli kalapot meghozta, a császár udvaránál tartózkodék, Melini kardinálnak elejébe küldessék, a császári kormány nevében őt megkérni, hogy utját tovább ne folytassa; a spanyol királynak pedig irassék meg, hogy rendkívüli követet ne küldjön többé. Ez által Ditrichstein azon gyanút is el akará távoztatni, melynek a birodalmi protestansok közt már híre szállongott, mintha a testvéri viszály ürügye alatt ellenök készítették valamely státuscsíny.

Mátyás főherceget ugyanezen okokon kívül még a Törökországból vett hírek is ösztönözték sietésre. Ezek szerint a török békét kötött a perzsával s Magyarországra készülne; sőt a főherceg követének útlevelet sem adott, ki annál fogva Komáromból Bécsbe vissza is ment.

A főherceg tehát a viszály elintézését siettetendő, Prágához ismét közelebb, csak mintegy jó mérföldnyire vonult táborával, s június 6-kán a maga és a szövetséges rendek köveit ismét beküldé a fővárosba. A cseh rendeknek azt üzente: ha a császár egyáltalában nem akar lemondani Cseh-

országról, ám tartsa meg azt; de Morvát, melynek rendei szint-
 úgy mint az osztrákok és magyarok a császár kormányával
 megelégedve egyáltalában nincsenek s az alá többé visszaesni
 nem is akarnak, minden esetre átengedtetni kívánja. A csehek
 kárait nemcsak nem hajlandó megtéríteni; hanem mivel a
 közjó miatt jött Csehországba, a csehektől kívánja inkább,
 hogy hadjárata költségeinek viseléséhez ők is járuljanak. A
 követek ezenkívül azon utasítást is vették, hogy az ügy siette-
 tése végett magától a császártól is kívánjanak kihallgattatást¹⁾.

E kívánatot a követek június 8-kán tudatták a császár-
 ral. Rudolfot e lépés, hogy azok, kik, úgy monda, őt becsü-
 letében s tekintélyében a legnagyobb mértékben megsértették,
 őt trónjáról megbuktatták, a szemtelenséget annyira viszik,
 hogy most még színe elébe is merészelnek kéredzeni, nagy
 haragra indította. Kívánatukat tehát kereken megtagadta, s
 titkos tanácsosai s cseh főhivatalnokainak hagyta meg, hogy
 őket meghallgatván, neki arról mit előadni szándékoztak, tudó-
 sítást hozzanak. De a szövetséges rendek bizottmánya nem
 akart megjelenni a kitűzött találkozási helyen; utasításuk az,
 úgy mondának, hogy üzenetöket a császárnak személyesen,
 nem pedig tanácsosainak adják elő. Mielőtt Prágából távoztak,
 a követek közül a katolikusok a pápai nuntiumot, a spanyol követet és
 Ditrichstein bíbornokot, a protestánsok a szász és brandenburgi követeket
 keresték fel, kérvén őket: bírnák reá ő felségét és tanácsosait, hogy fogadja el a főher-
 czeg által legújabbán beküldött békefeltételeket; mert a meny-
 nyire értesülve vannak, a főherczeg azoktól, bár mi lesz is
 következménye, nem fog elállani.

Rudolf, ki a maga ügyeiben még testvérei s rokonai
 avatkozását is alig tűrhette, erről értesülvén, a brandenburgi

¹⁾ Vischer, Fleckhammerhez. Prága, 1608. június 7. Brüss. levélt.

követet más nap mindjárt elutasítá udvarától; a szász iránt csak azért lévén tartózkodóbb, mivel annak urától pár ezernyi segélyhad már Csehországba érkezett.

A felek egymáshoz közeledését e küldöttség sem lévén képes kieszközteni, a titkos tanácsban június 10-kén a császár kívánata szerint végeztetett, hogy a külkövetek mindnyájan, tudniillik: a pápai nuntius, Don Guillem spanyol, Visconti és Vischer, Albert főherczeg követei, menjenek ki a táborba s kísértsék meg szerencsájüket a főherczegnél. E rendszabály azonban utóbb egy kissé elhalasztatott, míg a kardinál és a cseh biztosok, kik 11-ke éjjelén ismét kiküldettek, visszatérnének. Ezek fáradsága most is sikertelen maradt. Prágában mindazáltal közeledésre mutatott az, hogy a császár a magyar koronát június 12-én a cseh főtisztviselőknek* általadta; melynek szekrénye aztán sz. Venczel kápolnájában ünnepélyes szertartással, égő gyertyák mellett sz. Venczel pecsétjével lepecsételtetett.

Ennek hírért vinni s a főherczegnél még egy kísérletet tenni, a cseh főtisztviselőknek bizottmánya még az nap újra kiment a táborba. Mivel azonban a biztosok észrevették, hogy a főherczeg a maga kívánataiból egynémely mellék-pontot még tartalékban hagyott; mielőtt ezeket fölfedezné, ők sem akarták előadni megbizatusuk utolsó pontját, és siker nélkül tértek vissza.

XXVIII.

Az egyesség siettetésének érdekében alig történhetett volna valami kívánatosabb, mint hogy Miksa főherczegtől mind a császárhoz mind a főherczeghez levél érkezett, tudtokra adó, hogy ő a viszályok kiegyenlítése fölött a mainzi és pfalzei

választó-fejedelmekkel Straubingenben értekezik, s mindhármán csak a császár kívánsága nyilvánítását várják, hogy személyesen megjelenjenek. A császár eleinte habozott ugyan, meghívja-e a fejedelmeket? Az idegen avatkozást nem szerette; Miksától pedig, ki a pozsonyi szövetséget aláírta s abból még ki nem lépett, nem nagy támaszt várt a maga részére. Utóbb azonban, kivált Ditrichstein ösztönzésére, meg egyezett, hogy mind ő, mind Ferdinánd főherceg, s az iránta jó indulattal viseltető Miksa és Albert bajor hercegek is behívassanak, de a választók nélkül. Mátyás, öcsésének levelét vévén, azonnal futárt küldött a császárhoz, minek következtében ez a maga biztosait június 14-kén ismét, a következő napon pedig, az előbbi határozat szerint, a külköveteket is kiküldé Mátyás táborába.

Ez utóbbiak némi ünnepélyességgel fogadtattak. A tábor előtt egy lövettávolságra két huszár és kozák zászlóalj harczrendben volt felállítva, melyek egyikében Thurzó György, másikában Pálffy vezényelt. A követeket Mátyás főherceg, környezve a szövetséges rendek által, egyenként bocsáttatá maga elébe; elébb a pápai nuntium, azután a spanyol követet, végre Viscontit és Vischert, Albert főherceg követeit. Válasza a következő öt főpontból állott:

1. Miután ő felsége a főherceget örökösévé már Csehországban is kijelölte, ez a felett még a királyi czímet is követeli.

2. Hogy a szövetséges rendek czíme az egyesség létrejötté után is állandóan megmaradjon.

3. A főherceg halála esetében e szövetséges országok ne a császárra, hanem testvéreire szálljanak.

4. Ő felsége kötelezze magát, hogy azonnal birodalmi gyűlést hirdet, arra a főherceget küldi biztosúl, s a választó-és a többi fejedelmeknek őt római királylyá választatni ajánlja.

5. Hogy a cseh korona és a hozzákapcsolt tartományok okmányilag kötelezzék magokat, utóbb meghatározandó bizonyos összeg évenkénti fizetésére, mely a török elleni magyar végházak fentartására leszen fordítandó, ezek által ők is védve lévén a török betörései ellen. Ugyanezt eszközölje ki ő felsége a birodalomban is stb. — Vischer követ e pontok megszélidítése végett még külön is értekezett a három Lichtenstein-testvérrel és Breinerrel, a hadi tanács elnökével; de habár őket kissé engesztelékenyebb hangulatban találta, mint előbb, e pontokban engedékenységre nem bírhatta.

A császár habozó kedélyét azonban, valószínűleg a tekintélyes haderő, mely Prága körül (Vischer követ tudósítása szerint) mintegy harmincezerre szaporodott, ismét oly hajthatatlanná változtatta, hogy még eddigi engedményeit is mind visszavonni szándékozott. Ditrichstein kardinál, meg lévén győződve, hogy a főherczeget illetén lépés e város megtámadására ingerlené, azt minden módon meggátolni törekedett. E végett tehát jún. 16-án az egész titkos tanács nevében elősorolta a császárnak mind azon utasításokat, melyeket eddigelé tőle időnként vett, s a főherczegtől és szövetséges rendektől azokra nyert válaszokat; komolyan figyelmeztetvén a császárt, hogy a mit egyszer a főherczegnek engedményezett, azt visszavonni tekintélyével és császári szavának szentségével ellenkezik; és tanácsosabb is megtartani, mint a többit is, mi még oda ígérve nincs, Csehországot, Sléziát, Lausitzot és Tyrolt a királyi koronával együtt veszélyeztetni; mert a főherczeg hatalma ellenében nincs eléggé fölkészülve.

Az előterjesztés megtette végre hatását. Minek következtében, miután a császár egynémi újabb engedményben is meggyezett, s a főherczeg által kívánt biztosítványnak, hogy a császárt többé nem sértendi és hadait kivезeti, fogalmazata is elkészült: június 17-kén a kardinál és a cseh főtisztok bizott-

mánya, a következő napon pedig a külkövetek is kimentek a főherceg táborába.

A vitatkozás ezúttal leginkább a következő pontok felett, elég hevesen folyt:

1. Ő fensége az átengedett tartományokból nem fog a császárnak nyugdíjat fizetni, miután egy millió forintnál nagyobb adósságot vállal magára.

2. E tartományok a főherceg halála után sem szállhatnak vissza a császárra. E pontot az osztrákok és morvák nagy tüzzel vitatták, úgy hogy némelyek, kivált Losenstein és Kuen, hevők által elragadtatva, a császárt oly méltatlan szavakkal illették (egyebek közt bolondnak, esztelennek neveztek), hogy a császári biztosok kijelentenék: miképen ha illetén illetlen kikelésekkel fel nem hagynak, ők azonnal el távoznak, urok ellen ily méltatlanságokat hallgatni egyáltalában nem lévén hajlandók. S maga Lichtenstein Károly is megróttá a heveskedőket, figyelmeztetvén őket, hogy ilyféle kikelésekkel a főhercegnek sem tesznek kedves szolgálatot.

3. Hogy az Ausztriát illető irományok kiválogatására, minek egy hónap alatt kellend megtörténnie, osztrákok közül két egyént kívánnak alkalmaztatni.

4. Hogy a császár a főherceg hadainak kielégítésére 400 ezer tallért fizessen, s ezen öszveg zálogául Krumau és Pardubitz uradalmakat azonnal átadja.

5. Berka László, Schönkirchen és Kutzin morva urak bűnvádi pörei a főherceg elintézésére hagyassanak; mert ezeket és Alheim tábornokot nem akarja befoglaltatni az amnestiába.

6. Mihelyt a főherceg tábora a cseh határszélekre visszavonúl, a császár is bocsássa el a maga hadait.

7. A főhercegnek a „választott cseh király“ czíme azonnal megadassék.

8. Ő felsége a morváknak egy okmányban jelentse ki, hogy az ő megegyeztével választottak más fejedelmet, s ezért többé nem háborgattatnak.

9. Hogy a megkötendő szerződvény Sz. Mihály napig a választó fejedelmek, a spanyol király és valamennyi főherczeg által megerősíttessék.

Ezen értekezés tetemes közeledésre vezette a feleket. Az eredmény a császárnak 19-kén adatott elő, ki midőn hallá, hogy az osztrákok sem akarnak Mátyás halála esetében az ő kormánya alá visszakerülni, sóhajtvá kiáltott fel: jól hallom-e, tehát osztrákjaim is végkép elszakadni kívánnak tőlem?

A császári biztosok ezentúl naponként kijártak a táborba, a még függőben lévő pontokat elintézni. Június 20-kán Mátyás a biztosítványt, melyben ígérte, hogy a császárt többé nem háborgatja és hadait elbocsátja, a császári tanács fogalmazata szerint kiadta; előbbi kívánataihoz azonban e napon még két pontot függesztett. Ezek egyike az olműtzi káptalant illeté, mely eddig közvetlen a cseh kormánytól függött; s melyet a főherczeg most minden hűbéri javaival együtt a morva kormány alá vettetni kívánt; másika szerint kijelenté, hogy a császár által úri rendbe emelt egyéniségeket azon rendhez tartozóknak el nem ismeri. A magyar koronát június 23-kán kívánta kezeibe szolgáltatni. E korona miatt a magyar és osztrák rendek között némi vitatkozás támadt: az osztrákok attól tartván, hogy a magyaroknak még eszébe juthatna nemzeti királyt választani s koronázni meg, a koronát Bécsben —, a magyarok ellenben azt, mint sajátjokat, Pozsonyban kívánták őriztetni.

XXIX.

A főbb pontok iránt június 21-kén végre megtörtént az egyesség, a császári biztosok küldőjök nevében e napon reá

állván, hogy Mátyás a kijelölt cseh király, a rendek pedig a szövetséges rendek czímét ezentúl is viselhessék. A kölcsönös feltételek közül még alig maradt egyéb elintézetlenül mint az, hogy a csehek az olműtzi káptalan fölött megtartani kívánták hatóságukat; a főherczeg ellenben a brandenburgi márkgrófit, ki Rudolfot haddal segítette, nem akarta meghagyni Jägern-dorf hűbérének birtokában. Egyébiránt végzéssé lett, hogy az osztrák ház kiváltságairól szóló eredeti okmányok a császárnál maradjanak, s a főherczeg azok hiteles másaival láttassék el. — Az összes államadósság tizenkét millió tallérra emelkedett; Csehország és Ausztria az őket illető részt minden ellentmondás nélkül magára vállalta; de Magyarország és Morva segélyezést kívánt. Végzéssé lett az is, hogy a sereg három csapatban Hohenau, Leitomisl és Czaslau felé vonúljon ki. A csehek mennél előbb szabadúlni vágytak tőlök; mert a szigorú fegyelem daczára is tetemes károkat tettek a vidéken. Bár a hadi törvényszék e fegyelemsértések miatt naponként akasztatott; a fegyveres nép mindazáltal, kivált a hajdúk, mégis féktelenek maradtak. „Vissza akarják, ugy mondának, adni a németeknek, mit Magyarország annyi ízben szenvedett tőlök.“ — A táborban egyébiránt olesó áron keltek az élelmi szerek: egy juh kilencz krajczáron, egy közönséges ló, ökör és tehén 1—1½ talléron fizettetett¹⁾.

A főpontokban megtörténvén az egyesség, a többiek iránt is naponként sikeresebben folyt az értekezés, úgy hogy az június 26-án végre teljesen befejeztetett. Nem kevésbé segítette elő ezen eredményt Miksa főherczeg, ki időközben Mátyás táborába érkezett, s 26-kán a császárt is meglátogatta s vele Ditrichstein kardinál jelenlétében hosszasan értekezett. Pár óra múlva Mátyás előbbi biztosain kívül még Lichtenstein Károly,

¹⁾ Vischer, Fleckhammerhez. Prága, 1608. jun. 21. Brüsseli levéltár.

Breiner, Losenstein s mások is többen Prágába mentek, a szerződvényt befejezni, az illető okmányokat elintézni, s Mátyás cseh királylyá lett kijelöltetésének kihirdetését meghallgatni.

Mind ez rendbe hozatván, a magyar korona még az nap nagy ünnepélylyel a főherczeg táborába vitetett. Az ünnepélyes menetet a főherczeg biztosai nyitották meg; utánok ment Ditrichstein kardinál a koronával és egyéb királyi jelvényekkel; követték őt a cseh főhivatalnokok, a cseh úri és nemesi rend nyolcz-nyolcz tagja, kik a Morva átengedéséről és a cseh trónöröködsről készült okmányokat vitték. Midőn a menet a táborhoz közeledett, a főherczeg egy bizottmányt küldött elejébe; a sereget pedig a tábor előtt csatarendbe állította. Maga a főherczeg, udvari és pártzászlóját elül lobogtatván, egy e végre készült zöld sátorban várta az udvari küldöttséget.

A korona és a többi ékszerek czípus fából készült szekrényben valának elzárva, melyet aranyos szövetű takaró fedezett. A kardinál a sátorba érvén, következő latin megszólítással nyújtotta azt át a főherczegnek: „Ő császári felsége ezennel átküldi fenségednek a magyar koronát és ékszereket, melyek rég fenségednek szánvák; ő császári felsége ezen országban békés, dicsőséges kormányt kíván fenségednek, s e földi után a mennyei korona birtokát.“

A magyar úri rend nevében Thurzó György rövid, s utána az egész országában a veszprémi püspök annál hosszabb latin beszédet tartott, melyben a főherczeg érdemeit, nyert győzedelmeit, a lázadások elfojtásában a haza iránt tett szolgálatait, végre az utolsó pozsonyi gyűlésen általa eszközölt szövetség létrehozását ékes szavakban magasztalta, biztosítván ő fenségét, hogy őt az ország ezen érdemei tekintetéből a legközelebbi gyűlésen minden más teendőök előtt királyává koronázzandja. Hogy addig a koronát ő fensége magánál tartsa, semmi ellenvetésük. E beszédeket három sor öröm-

lövés követte, mi, ugymond a tudósító Vischer követ, nagyon szép volt.

Ezután a császár oldala mellett működött magyar titkár, Himmelreich Tibor, a korona szekrényét a főherczeg és egyéb urak jelenlétében felnyitotta, s az ékszereket: a koronát, kormánypálczát, országalmát, palástot, czipőket és pecsétet a főherczegnek egyenként megmutatta. A paláston e szavak voltak himezve: „Casula haec facta est A MXXXI et donata a Rege Stephano et sua coniuge Gisla Stae Mariae sitae in Alba.“ Az ékszereket ezután a főkamrás a szekrénybe ismét berakván, az ünnepélyt egy lakoma zárta be, melyet a főherczeg a császári biztosoknak egy más sátorban adott; ő és a kardinál egy kis asztalnál külön foglaltak helyet. A lakoma után a főherczeg elősátorában a Prágából kihozatott angol zenészek esti tíz óráig hallatták magokat ¹⁾).

XXX.

Hadjáratának s alkudozásainak eredményét Mátyás, kit párthívei már királyi felségnek czímeztek, ekként adja elő Albert főherczegnek ²⁾): „Isten kegyelméből már minden jó véget ért, oly módon, hogy ő császári felsége Magyarországot, Alsó- és Felső-Ausztriát Morvával együtt nekem önként átengedte; mi mellett ő felsége legkegyelmesebb megegyeztével engem a cseh korona rendei is egyhangúlag Csehország örökösévé választottak, miként ez a cseh országgyűlésen, mind a három rend és a mi biztosaink jelenlétében a fő vágróf által ki is hirdettetett; a magyar korona pedig és a többi ékszerek,

¹⁾ Vischer, Fleckhammerhez Mátyás főherczeg táborából Prága előtt 1608. jun. 28. Brüsseli levéltár.

²⁾ Veldtleger bey Sterbohallj. 1608. jun. 29. U. o.

minden Ausztria és Morva átengedését illető okmányokkal, nekem Ditrichstein kardinál és a cseh korona fő tanácsosai és tisztviselői által, a szabad ég alatt felvont sátorokban, ünnepelesen kezeimhez adattak. Minek következtében én elhatároztam magamat, isten segédelmével, az ő felségével és a rendekkel kötött szerződéseim szerint három úton és csapatban visszavonulni.“

Távozta előtt Mátyás július 1-jén saját kezeivel irt a császárnak, s neki kegyelmeiért hálát mondván, a jövőre hűséges szolgálatait s testvéries jó akaratát ajánlotta, biztosítván őt, hogy a mit cselekedett, nem ő felsége személye ellen, hanem az összes örökös tartományok s az osztrák ház javára volt intézve¹⁾.

De bár az egyesség ekként szerződvényileg s hivatalosan helyreállott, a testvéri szíves egyetértés nem tért többé vissza Rudolf és Mátyás között. A császár minden békéltetési kísérletek daczára engesztelhetlen maradt öcsce iránt, ki őt birodalmának egy részétől megfosztotta; s azontúl még inkább mint azelőtt alchimistái s egyéb munkásai közt keresett szórakozást s elfoglaltatást beteg kedélyének. E szenvedélye időnkint annyira erőt vett rajta, hogy munkásain kívül napokig senkit, még titkos tanácsosait sem bocsátá maga elébe, úgy annyira, hogy már 1608 végén valamennyi titkos tanácsosa lemondani s távozni akart az udvarból, ha a dolgok nem vesznek más fordulatot. Végre az által lőn segítve az ügyön, hogy Rudolf, minden oldalról sürgetve, Leopold főherczeget, terjedt hatalommal, a titkos tanács elnökévé nevezte ki²⁾.

Mátyás ezután magyar királylyá koronáztatván, hogy háliját a magyarok iránt, kiknek támogatása által jutott legin-

1) Vischer, Fleckhammerhez. Prága, 1608. jun. 5. Brüsseli levéltár.

2) Ugyanaz Albert főherczeghez. Prága, 1608. december 13. U. o.

kább czéljához, az által is tanúsítsa, s a hivatalos hódolat után a szíveket is meghódítsa, egészen a magyar divatot követte viseletében s ruházatában: haját magyarosan rendezteté, s kolcsagtollas magyar kalapot hordott fején ¹⁾).

Mi a török békét illeti: a szultán az ajándokot, bár későn is, kedvesen fogadta, s 1609-ki szeptemberben a békekötés megerősített okmányával Ahmet basát küldte követül Mátyás udvarába, neki viszont némi ajándékokat, egy kolcsagtoll-bokrétát, egy perzsa szőnyeget, két aranyos puskát, két felszer-számozott lovat, — mi összesen három ezer tallérra becsül-tetett, küldvén át barátsága jeléül ²⁾).

¹⁾ Vischer Péter, Albert főherceghez. Prága, 1609. jun. 3. Brüss. lev.

²⁾ Ugyanaz ugyanahhoz. Bécs, 1609. szeptember 30. U. o.

**MTA
KIK**

